

Liget

Levendel Júlia

SZABAD VAGY

Levendel Júlia

SZABAD VAGY

Harmadik kiadás

Kiadja a Liget Műhely Alapítvány, 2019

Szerkesztő: Horgas Judit

Tervező: René Margit

Borítófotó: Horgas Péter

Tördelés: Károlyné Őr Erzsébet

ISBN 978-615-5419-35-5

ELŐSZÓ A MÁSODIK KIADÁSHOZ

– leírom, és vigyorgok: igen, ezt így szokták. Aztán mintha fontos alkalomra készülődve sminkelnék, előveszem a legmegfelelőbb tégelyt, s magamra kenem a legmegfelelőbb mondatokat: „hálás vagyok ennek a műnek, mert botom és támaszom volt egy olyan úton, amely gyakran vitt sötét völgyek fölött – menedék, vigasz, haza, az állandóság jelképe volt számomra, megmaradásom záloga a dolgok viharos változásai-ban.” Mérhetetlen szükségem van erre az irodalmias játékra, a neveltető pózra, hiszen amit Thomas Mann ír a maga József-regényéről, azt csakugyan – majdnem – joggal átvehetem; majdnem, mondom: mert vigasz nemigen volt ez a regény, s most, hogy annyi év és annyi változás után újraolvastam, megint a régi, alig elviselhető fájdalmat éreztem.

1985 és '87 között írtam, s ez a két év, a nyolcvanas évek dereka – most „madártávlatból” is látom – nem csupán az én személyes történeteimben volt végletesen keserű és roncsoló, mert teljesen, a történelem során talán soha ilyen teljesen távlatatlan. '85 júniusában lényegében befejeződött „kiirtásom” a képzőművészeti főiskoláról – jóval brutálisabban, mint a regénybeli Kollár Annáé –; akkor, a hónap közepén kezdtem írni és tervezni Pethő András egy hétköznapijának eseményeit; azt a napot pedig nagyon is megfontoltan – hogy rálátásom, valamelyes távlatom legyen – az előző év júniusából választottam. 1984. június: ennek most éppen tíz esztendeje. És '87 nyarán abban a biztos tudatban fejeztem be, hogy csakis posztumusz megjelentetése lehetséges. Kétszer – indigókkal – legépeltem, később több fénymásolata is készült; megértettem, hogy a külföldi kiadás nekem körülbelül annyira lehetséges, mint az itthoni; s még '87 végén akadt egy furcsa-nyomasztó kalandom. Az egyik másolat eljutott a Szabad Tér igazgatójához, tudomásom szerint magával vitte szabadságára, onnan táviratozott: neki ez kell, azonnal megjelenteti, óriási szenzáció lesz, vizs-zatértéig senki el ne happolja. Első találkozásunkkor lelken-dezve számolt: először ötvenezer példányban adja ki, s persze 2-3 hónap elegendő a kivitelezésre, aztán meglátjuk, az ötve-nezret tutinak érzi – én szerettem volna, ha nem ocsmány a borító és nem újságpapírra nyomják, de erre kevés esély

mutatkozott. Órákkal később tört rám a rémület: ha ez a regény megjelenik és utána felszedik az utcakövet (nem is volt már akkor), ha lázadás lesz, bármilyen erőszakos megmozdulás, ha egyetlen fegyver elsül, ha bárkinek bántódása esik, mindenért én felelek. Napokig gyöttrődtem; a bágyadt önironia, hogy Széchenyi-komplexusom van, nem enyhítette a félelmemet. Második megbeszélésünkön – azt hittem, ügyesen és diplomatikusan – elhárítottam, hogy a rendező-igazgató azonnal filmet is készítsen a regény nyomán. Gondolkodni sem tudok addig forgatókönyvről, mondtam, amíg ki nem nyomtatják, nekem ez mégiscsak könyv, ő pedig érzékeltette, hogy mindent filmben képzél. Valóban csomagolópapírral fedték-e a jugoszláv követségről induló autóbusz ablakait?, valóban három repülőgépen szállították-e a családokat?, színekről és formákról, csupa látványban megjeleníthető részletről kérdezett, s mintegy mellékesen odavetette, hogy egy-két apró igazítás kell: például ne szerepeljen Münnich neve. Konokságomat nagyúri gesztussal hárította: ezek lényegtelen mozzanatok, az érvelés – például hogy a „történelmi” nevek nem cserélhetők, s hogy a fiktív és valóságos használatának világirodalmi gyakorlatát követtem én is, hiszen a *Háború és béke*ben, mondjuk, Napóleon vagy Kutuzov vagy Sándor történelmileg hiteles, s noha ellenőrizhető, hogy Bolkonszkij nevű szárnysegéd nem élt, képzelt hősnek kiváló – mindez csöppet sem érdekelte. S valahogy fölényesen, magabiztosan nem érdekelte. Bámulatosan hiányoztak belőle az intellektuális vagy az erkölcsi skrupulusok, és úgy tűnt, ha rászorítanám: mégis figyeljen, fel sem fogná, miért mondom, hogy nem, nem húzom ki, nem változtatom meg. Mennyire más, milyen gyötrelmes volt, amikor két esztendővel korábban Nemes Nagy Ágnes szerkesztőként javasolt hasonlót. '85 szeptemberében vagy októberében küldtem el – kéziratkérésre – a regény első három fejezetét az Újholdba. Tudtam, hogy kínos helyzetbe hozom őket? Tudtam. Akkor meg miért? Pedagogikusan szembe-síteni akartam, rádöbbszteni a változatlanul szűkös szellemi lehetőségekre, sőt rájuk pirítani, hogy kicsivel nagyobb, kialakított szabadságuk még nem szabadság?, vagy keserves, továbbbi keserves bizonyítékot gyűjteni magamnak? December 29-én telefonált Lengyel Balázs, hogy nem közölhetik a szöveget, s a pontos dátumot azért tudom, mert késő délután ő

mondta, hogy Kardos György, a Magvető igazgatója (az Újhold antológiák kiadója) aznap meghalt – bezzeg, ha Kardos élne, ő sok mindent vállalhatna... Az a Kardos, aki '68 óta minden műhelyteremtési kísérletünket megakadályozta, aki egymaga képviselni tudta számomra a „szelíd” diktatúrát, újra és újra segítőkészséget színlelve biztatott, értéssel, sőt olykor baráttian hagyta és provokálta a munkánkat, hogy aztán betiltson, feljelentsen, brutálisan érzékeltesse, hol és mikor élünk, hogy nincs kibúvó, nincs rés és önámító minden ügyeskedő mozdulat. Akkor is tudtam, hogy Kardosnak jelentékeny szerepe volt a regény megszületésében, pontosabban: hogy ekkora indulattal építettem ezt a konstrukciót, ilyen kíméletlenül „világítottam át” körülményeinket, s lett fájdalmasan vad, szinte őrjöngő a leszámolásom. Lengyel Balázstól átvette a kagylót Nemes Nagy Ágnes (csak néhány hete jelent meg, hosszú hadakozás után a Pár-sor 6. száma, s benne *Kettős portré* című írásom a leplezetlen vallomással: bárcsak mesteremnek mondhatnám, hiszen őrá, csakis őrá lett volna szükségem, aki eszmélkedésével együtt lett antifasiszta, akinek a felnőtt élet egyet jelentett a vilá gépítő lendülettel, aki szerelmesen őrizte az egész klasszikus kultúrát, s boldog bizalommal hitte, hogy annak nincs vége, aki öntudatosan hallgatott el, s némán dobta oda szépnek ígérkező karrierjét, aki nem engedett a szelídebb erőszaknak sem, nem bizonyult megvehetőnek... és így tovább). Ágnes maga akarta mondani nekem – így meggyőzőbb? –, hogy mindezt lehet diplomatikusabban. Ültem a heverő szélén, kezemben, fülemhez tapasztva az otromba telefonkagyló, és ő azt mondta: „diplomatikusabban... lehet diplomatikusabban”.

A Szabad Tér kiadásból persze nem lett semmi. Az igazgató hosszan hallgatott, aztán telefonált, hogy kicsit húzódik, minden dolguk húzódik, az anyagiak, meg a technika, meg a bonnyolítás... Tudtam, hogy figyelmeztették, jól működő pártkapcsolatai voltak – nem, még nem, még szenzációt sem! Olcsó volna most fölényesen megmosolyogni akkori szorongásomat, s mondani akár ironikusan, hogy regények sohasem készítenek fegyveres harcra, hogy aki ötszáz oldalas könyvet olvas, az nem tépi fel az utcakövet. Olcsó volna, mert nem igaz. Hányszor megtapasztaltuk, hogy a politikai érdek miféle kisa-játításokra és kifordításokra képes, hogyan tolmácsolódnak

primitivizáltan és deformáltan művek, hogy milyen nevekkal és életekkel manipulálnak a hatalom ideológusai. S persze olcsó az is, ahogyan elképzelem a *Szabad vagy* című látványos, legalább kétrészes, soha olyan széles vásznú és korszerű technikájú, nemzeti filmet. Istenem, mennyi gyertya és fáklya égett volna! Egy-egy különösen feszült pillanatban talán a belső vívódás dalai, koreografált jelenetek, s a megrendítő világítás! A mű címe persze munka közben változhat. Hogyne!

'88 elején Eörsi István azt kérdezte, miért nem adom be a kéziratot kiadóba. Mi történhet velem? Mit veszíthetek? A kéziratnak kiadóban a helye. Így igaz. Semmi mást nem kell tennem, csak bemenni egy kiadóba, s a lehető leglazább mozdulattal letenni az asztalra. Akkor – regényről lévén szó – ez a rejtelmes „kiadó” szó csak a Magvetőt vagy a Szépirodalmit fedte. Egyik ötlet röhhőségesebb volt, mint a másik. A Magvetőt még mindig Kardos szelleme igazgatta, huszonöt év alatt három kötet kéziratom sülyedt el ott; a hetvenes évek elején például azonnal szerződést adott Kardos, és azt mondta, senki másnak nem engedi át a gondozás munkáját, s ha elfogadom, ő lesz a szerkesztőm; úgy számítottam, legalább kétszer fizetette ki a honoráriumomat; '74-től a Magvetőben dolgoztam; akkoriban úgy vélte, 68-as folyóirat-kísérletünk valóban korai volt – a körülmények, a világhelyzet... –, de már eljött az idő, szinte megérett azokra a szép elgondolásokra, a személyes rehabilitálásra is, persze csak óvatosan, fokozatosan. Tematikus periodikát terveztünk, első nekifutásra tíz számot, Horgas Béla lesz a külső, én a belső szerkesztője; aztán közel öt évig a Rakétában mint elfekvő alintézményben vártam, sürgettem azoknak a szép elképzeléseknek a testesülését. Mégis a Magvetőbe vittem – ő, de gyönyörűen laza volt minden mozdulatom! –, hiszen a könyveim a hetvenes-nyolcvanas években a Szépirodalminál jelentek meg, gyötrelmes lassúsággal, külön külső cenzori jóváhagyással, aztán '86-ban, a Liget bezúzása-kor nyomban leállították *Az Ínség Jónőhöz látogat* regényem nyomdai munkáit – az éves terv, a helyzet, a nem várt akadályok –; a Szépirodalmi titkárságán tehát nem lehettem volna laza, csak örült.

'88 nyarán – a pártértekezletet követően és közvetlenül a Liget első (másodszor első) számának megjelenésekor – szerződést küldtek a Magvetőből. No lám! Iparkodtam őrizni az

elbűvölő lazaságot, köszöntem, és érdeklődtem, ki lesz a szerkesztője. De könyv, vagyis kézbe vehető, látható, szagolható, legalizált és társadalmiasodott objektum csak '89 végén lett. Jól van így.

Most újraolvasva különösnek tűnt, mennyi minden megváltozott egy évtized alatt, hogy az élet millió apró eleme más, hogy nem kell olasz vízumért várakozni, és nem érdemes megemlíteni egy ébresztőóráról, hogy „kvarc”, mert hát mi lehetne még, hogy a metálszínű Opel nem jelképe az anyagi kivételezettségnek, és nem lehet hatvankét forintért fagylatokat meg süteményeket fogyasztani a Különlegességiben – de különös volt, milyen kevés változott. A piac körül, és másutt is, mindenütt: nemcsak erdélyiek, manapság nem lengyelek, inkább újvidékiek, kárpátaljaiak, távol-keletiek, s főként öregek árusítanak. Nem csupán szőttest és hímzést, konyakot és hajszárítót, hanem még hordható cipőt, halott hozzátartozók után maradt kabátot, régen, még fiatalon csinált csipketerítőt. És a korszak alaphangulata? A távlattalanság, a mindenkit kínzó – tudott vagy nem tudott – jövőtlenség-élmény elszállt? Úgy hiszem, nem, csak másféle lett.

A világ ezredvégi, egyetemes elöregedése, az új eszmék és eszmények hiánya, a lendületesség, amely régóta csak prakticista vállalkozás, és sohasem szellemi elevenség (a szellemi ember – ha sikerre kacsint – illendően enervált), a járvány-szerű egoizmus, ez a valaha volt legszörnyűbb betegség: személyiség-beszűkülés és párhuzamosan ego-túltengés – mindez persze a lihegő-fújtató-görcsösen kapaszkodó-kapkodó, szemétből sorselemeket kapirgáló Magyarországra is „begyűrűzött”. A rendszer- és egyéb váltások éveiben tragikomikus, állandóan sokkoltató jelenetekben szélsőségesebben mutatkozott, mint a korábbi két évtizedben. A csalódottság és pusztulás immár nem lefojtott; mondhatni kérkedve tombol, s nagyon is érvényes, amit Pethő András oly sokszor érzékel, hogy mintha végeérhetetlen lenne a dolgok mozgása lefelé, szét, pusztulóban, s hogy mindig van tovább, rossz tovább, romlás. A regényben – most vettem észre – sokszor néznek órára, beszélnek konkrét, hétköznapi időről, percek üres futásáról vagy vonszolódásáról; a mérhető, kitöltésre kényszerítő idővel sok baj van, s mintha a hős legfőbb törekvése volna,

hogy ne hallatsszon a percegés, fogaskerekék esztelen járása, mogorva suttogás, hogy nincs hova, nincs hova, nincs hova.

Amikor írni kezdtem, majd ahogy vastagodott a kézirat, már azért is szorogtam, hogy talán egészségtelenül sok mozzanatot, összefüggést „eszelttem ki”, talán túlságosan is megtervezett az egész, és nem marad tér a „gondolta a fene” spontaneitásának. De úgy tűnt nekem, a minden ízében szétmálló világban a legfontosabb ellenállás éppen a konstruktivitás – a szívemhez legközelebbi Kollár Pál is megfesti a *Várótermet*, a korszakot és annyi nyomorúságot, lepusztultságot átfogó-ábrázoló nagyméretű képet –; és nekem is kellett a szigorú szerkezet, már csak azért is, hogy megtartsom és jelképe lehessen az állandóságnak, igen: megmaradásom záloga a dolgok viharos változásaiban.

Meglehetősen eltökéltséggel formáltam például Pethő András figuráját, méghozzá irodalmi példa nyomán is. '84-ben írtam Vargas Llosa *Négy óra a Catedralban* regényéről, s közben alaposan végiggondoltam, milyen kitűnő lehet egy korcslelkű hős, akivel megláttatható és megszenvedtethető az elcsesztett létezés, de aki képtelen a jóvátételre. Egy médium, tele önsajnálkozással. Nagy történelmi események tanúja, részese, akinek szerelem a történelem, de erőtlen és nem elég jellemes ahhoz, hogy aztán a történelem el ne sodorja. Lényeglátó, mégsem hiszi, hogy a determináltság ellenére vagy mellett az ember maga rendezi a sorsát, ha másképpen nem, hát az elcseszés módját. Irodalmi példákat használtam a valóságos dokumentumok és a fikciók keverésében. Nem írtam „kulcsregényt”, nem teremtettem „kulcsfigurákat”, de elég szabadon csórtam a megismert élettörténetdarabokból, jellegzetes mozdulatokat, reakciókat lestem el, szóról szóra vettem át levelekből, tanulmányokból („a képzelet – írja Thomas Mann a *Don Quijote*-esszéiben – nem azt jelenti, hogy valamit kigondol az író, hanem inkább azt, hogy csinálni tud valamit a dolgokból”); tudom, hogy az ember merőben újat ki sem találhat, csupán a valóságban tapasztaltak képzetait rakosgatja, s ha félnék, hát odabiggyeszti művéhez, hogy a megfelelések véletlenek, ha meg szenvedélyes, okosan ezt úgy módosítja, mint Heinrich Böll, hogy „a hasonlóságok nem szándékosak, nem is véletlenek, hanem elkerülhetetlenek”. De a most kínálózkodó reklámos önleplezés semmivel sem vonz jobban, mint

évekkel ezelőtt – milyen kár! Pedig a Glass-Eden ötlete is bizonyíthatja, hogy nem vagyok ezen a területen reménytelenül ügyefogyott –, viszont éppen a valóság–fikció viszonya döbentett rá: ezt a regényt csakis a nyolcvanas évek derekán lehetett megírni. Nem szubjektív értelemben, s nem is azért, mert szorosan kötött egy társadalmi rendszer végső stádiumának hangulatához, hanem mert előbb hozzá sem fértem volna lényeges dokumentumokhoz. Csak egyetlen példa: a katonai szolgálatot megtagadni szándékozó Polyák monológja. Valamikor '86-ban kajtattam fel időközben már hatástalannak gondolt kapcsolatomat: be akartam jutni a katonai bíróságra, adatokat, tényeket kellett szereznem. Hihetetlen volt a siker. Vezető beosztású tiszt fogadott, úgy hiszem, egészen ködös volt számára, mit is írok és hová, újságba talán?, vagy tudományos felmérést? Bevezetett egy szobába, és évekre visszamenően odahordatta a katonai szolgálatot megtagadók peranyagát, a hatalmas jegyzőkönyvhalommal magamra hagyott, böngésszek, ameddig kedvem tartja, hasznosítsam, amit tudok. Bámultam ki az ablakon, telefonáltam haza, itt ülök rengeteg szigorúan titkos akta mellett; a helyzet annyira mulatságos volt, hogy nem is hallottam az eresztékek roppanását. Amikor elbúcsúztam, a tiszt kérte, hogy ha az írásom megjelenik, küldjem el, én meg komolyan bólintottam: igen, ha megjelenik, elküldöm. Meglepett volna, ha egy látnok akkor elélem áll, s megjövendöli: az írás pedig megjelenik, de addigra nem emlékszem, ki segített – talán tájékozatlanul –, kinek tettem könnyelmű ígéretet. S persze írás közben akadt másféle önszórakoztatás is – úgy gondolom, még a legideologikusabb, legelvetemültebb utilitarista szerző is játszik olykor magának, hát még egy hedonista! Kitalált festőm kitalált képéhez például közvetlen, előtanulmányszerű munka egy regényillusztráció. A regény pedig az a néhány évvel korábbi, a fiktív *Városterem*hez hasonlóan elemzett fiktív mű, amely *Az Ínség* regényem alapja. Ki tudja, mi minden tapad meg makacsul – meglehet, valami nyoma maradt annak is, hogy az első bolti, egyébként Gerő Ernőnéthől kapott játékom a jól ismert, egymásba rakosgatható Maruszja baba volt. Egy derékban ketté vehető nagy baba, benne egy valamivel kisebb, azt szétnyitva egy még kisebb, majd még kisebb, s csak az utolsó, legrejtettebb pöttömnyi, a talán tizedik baba volt tömör és egy

darabból faragott. Lehet, remélem, még ezek a „nyomok” és „tapadások” is alakíthatók, akár spiritualizálhatók. A hedonista önszórakoztatást talán más fogcsikorgatósnak érzi, keserűen dacosnak vagy mégis: vigasznak. Bizonyára. Amikor Kollár a kérdésre, hogy legszívesebben hol látná kiállítva a *Várostermet*, habozás nélkül azt válaszolja: az Istvády-palotában, a palota emlékezetes sarokszobájában, és a felesége sírva fakad, nos, nem tudom, hogy van ez: mennyire öngyötres, mennyire önvigasz az írás-játék. A hetvenes évek végén született *Szemfényvesztésem* játszódik a fiktív Istvády-palotában, amely annyira hasonlít a Károlyi-palotára, a Petőfi Múzeum épületére – ugyancsak munkahelyem volt, s '71-ben „felsőbb utasításra”, mint a regény hősnőjét is, kirúgtak –, hogy egy mindenben modellt kereső aligha érné be a háritgatással. A hetvenes években őrizték ott Károlyi Mihályné rezidenciáját is, pedig úgy tudom, csak ritkán lakott itthon. Amikor '83-ban, átutazóban, meglátogattuk a franciaországi Vence-ban, s egy éjszaka a kertjében sátraztunk, a birkaólból kialakított házacskában mosakodtunk, ahol Károlyi meghalt. Mi tagadás, furcsa örömet okozott, hogy a történelem groteszk mutatónyait ismét érteni vélem, rétegek, szintek és tagok egymásra torlódását. Örültem, hogy vihettem Károlynénak egy példányt a *Szemfényvesztés*ből, s hogy mohón lecsapott, azonnal olvasni kezdte, közben vacsorát főztem a konyhájában. Két oldalt egy-egy bekeretezett, dedikált kép: az egyiken Metternich herceg, a másikon Kossuth Lajos, én meg szemben, előben nokedlit szaggattam.

Higgadtan úgy vélem, megérdemeltem ezeket a nem is ritka mókákat, tudatában vagyok a kivételezettségnek – talán kiválasztottság? –, s mélységes hálát érzek. A keserűség vagy a felháborodás igazán nem hálátlanság. Most, 1994 júniusában, hogy ezt az előszót körmölöm, de közben végzem egyéb dolgaimat, például a Liget augusztusi korrektúráját javítom, többek között a szociológiatörténeti sorozat Jászi Oszkárrol szóló beszélgetését, persze hogy biccentek, hálás szívvel, s mintha valamiféle elégtételt adhatnék a regény szereplőinek, Kövesnek, Kollárnak vagy magának Jászinak; ha egyáltalán van elégtétel, az csak így adható.

A vékonyka hang – legyen Szakályné hangja –, mintha anynyi év után most is a cipősdoboznál kisebb dobozból szólna: „a

legfontosabb az élet”. Tudom, hogy ez patetikusan és ironikusan is hangzik; az elmúlt évek súlyától mindenestre még feledhetetlenebbül. Valamilyen féltett emléket ajándékoz Szakálné a halála napján, valamit hoz magával abban a papírdobozban – a doboz a lényeg (a dobozok brutális szerepét korábban nem vettem észre a regényben, hogy a Németvölgyi úti lakás raktárrá lett gyerekszobáját majd papundeclidobozokkal töltik meg, hogy '56 novemberében, mikor három csoportban állnak a repülőgépek mellett, közvetlenül a beszállás előtt szétesik egy kartondoboz, gurulnak a tárgyak, vagy az Izabella utcai lakás elé tett doboz a meggyilkolt apa holmijaival – rengeteg doboz, díszdobozok is később), és hiába, nem hiszem, hogy a doboz-korszaknak vége, holott jó volna úgy érezni: de, igen, vége; nézz szét józanul: vége; szétnézek, és nem hiszem; aluljárókban, pályaudvarokon, csarnokokban hálnak széthasított, kiterített papundeclin, menekülttáborokban, szociális otthonokban rakosgatnak dobozokat; millió, kacattal teli doboz egy hatalmas, ezt a boszniai térséget s egy még nagyobb, a Földet is rejtő-bugyoláló dobozban, és a vékonyka hang csak mondja: „a legfontosabb az élet”. Úgy rémlik, születésemtől hallom ezt a hangot, s úgy hiszem, minden írásom valamiféle válasz a hangnak.

Bizony megkísértett, pontosabban csak átvillant rajtam néhány éve az ötlet, hogy folytatni lehetne a regény szereplőinek történetét, ide hozni Pethőt a kilencvenes évek elejére – ízléstelen. Meg talán nem is tévedtem abban, hogy bármilyen fiatal, mégis befejezett, keményen kijelölt a sorsa, és lényeges változásra már nem képes. Médium csak. Amikor nemrégiben felkértek egy televíziós műsorsorozatban közreműködésre, bemutatták az elkészült, sőt sugárzott első részt, megbeszéljük a tanulságokat s a folytatás lehetőségét, irányát, becsületesnek gondoltam megemlíteni, hogy a stúdió munkáját, stílusát és bizonyára az ott dolgozók kiválasztását meghatározó főmunkatárs ellenezheti szerepeltetésemet. A sorozat készítői tiltakoztak, a szuverenitásukat hangoztatták, ők tudják, mire és kire van szükségük. Aztán hosszú hallgatás, pedig mintha rettentő sürgős lett volna minden; végül egy telefon: elmondhatatlanul fontos volt számukra a találkozásunk, óriási kihívás, életre szóló élmény, amely után másképpen kell gondolkodni, látni, igen, elmondhatatlan élmény, és most már

erkölcsi kötelességük is az együttműködés, jól tudják, hogy politikai és emberi választás; kihívás, élmény, kötelesség és választás – ezek a szavak zuhogtak, s közben szinte zárójelben, hogy persze nem lehet fejfel menni a falnak, s ha kicsit megerősödnek, ha kialakulnak a körvonalak, ha van már mire hivatkozniuk, ha a helyzet, sőt konstelláció, akkor majd jelentkeznek, mert ez fontos; annyira esetleges és kicsinyes volt a szöveg, csorba emlék egy koszlott papírdobozban, ódivatú dallam, fanyar mosolynál többet nem ér, mégis nyögni kellett, hogy Istenem, így megy ez, folyik, pereg, jár, jár, aratnak, késülnek, elcsalja, megöli, megölik, jár.

Hová és milyen formában biggyeszthető egy lábjegyzetnyi szöveg a HARMADIK KIADÁS-hoz? Fogalmam sincs.

A második kiadás óta huszonöt év telt el – nevetséges volna újabb változásokra és kísérteties azonosságokra utalni, vagy fellengzősen „minden”-t és „semmi”-t írni.

Meghatott, amikor a kilencvenes évek közepén Radó Dezső, a magyar környezetvédelem meghatározó szereplője, két évtizednél tovább a FŐKERT vezetője az Andrássy úti fák pusztulásáról írt, és a *Szabad vagy-beli*, Pethő Andrással megcsodáltatott platánfára hivatkozott. Az az „óriás platán – írta – ma is áll a Köröndön, ám úttest melletti társai már csupán emlékek”. Most, 2019 márciusában, épp az új kiadás előkészítésekor olvastam, hogy a Körönd egyik fájába Szlovákiából áttelepült, hajléktalanná lett ember költözött. Fénykép alapján is gyanús volt, hogy ez ugyanaz a platán. Megnéztem, igen, az. Hatalmas odvának „főbejárata” gusztustalan hulladékdarabokkal fedett, az oldalsó kisebb nyíláson rácsféle. Abszurd jelenet volt. Egy egészen másféle élet nem is emléke, roncsa csak – és mégis öröm, hogy az önkormányzat vagy ki tudja, milyen intézmény – egyelőre – hagyja behúzódní az odúba a leleményes hajléktalant.

Mentem a Köröndön, mint a nyolcvanas évek közepén, most is Vak Bottyán szobrától indultam, s tapasztaltam, hogy egyik szobor sem járható körül, minden csak virágágyás-távolatokból látható. A tér átrendezőiben bizonyára meg sem fordult, hogy itt bárki bármihez kapcsolódna. Mentem Zrínyihez,

aztán a másik oldalon Balassi Bálinthoz, végül a Szondy György-szobor melletti óriás platánomhoz. Kora tavasz volt – talán kihajt még, talán ott maradhat a hajléktalan vagy még ügyesebben is fordíthat sorsán –

Nem tehettem mást, csak mentem körbe – fejet hajtottam volna, mint egy sírásó a frissen púpozott hant mellett? Mert hogy nincs „sárga szék a zöld fűvön”, amire telepedve megcsodálható az a fa.

„Nyesd el a szálakat! – hallottam újra meg újra –, legyen merszed elnyesni”. Mintha a saját hangomon szólt volna. De én lementem a kislejtő alá, s aztán tovább.

„...a
történelem annak, akit legyőztek
mondhatja 'kár', de nem segít, és meg se bocsát.”
(W. H. Auden; Nemes Nagy Ágnes fordítása)

Első rész

1.

Derengett, és a fecskék csivogtak. Nem volt sem a snagovi kastélyban, sem a kukoricásban, mint ahogy szorongásos álmában; a Németvölgyi úti hámszobás lakás hálójában feküdt, mellette a felesége. Az asszony a bal oldalára fordulva aludt, megnyílt szája sarkában nyálcsöpp, szeme alatt az elmaszatolt festék, az orra vaskos, kemény. „Halott.” András csukott szájjal formálta a szót, a nyelve, a hangszalagjai is mozogtak; másodpercig tartó rémület, a megnevezés gyerekes kényszerével; undor és kíváncsiság aztán; megemelkedett, és a lélegzését leste. Az orrlukak sötét pihéi remegtek, bár ezt nem láthatta, nem is volt annyira világos a szobában. Óvatosan csúszott lejjebb, még egy arasszal lejjebb, térdét a melléhez húzta, és felfelé nézett, a felesége orrába – a hegyes áll az arcába meredt. „Nem halott”, mondta magában, és ráncolt homlokkal, felkorbácsolt érzékeivel leste a látványt. Óriás pórusok, alagútnyílások, száraz tengerfenék a szemhéj, dombok, sziklák, szakadékok és sivatag, sivatagtáj az egész. „Nem halott”, ismételte tárgyilagosan. Azt hitte, tárgyilagos ebben a szörnyűfurcsa felébredésben, és azt hitte, nagyon sokáig várakozott már figyelmesen, mikor meglökte az asszony lábát, aztán gyöngédebben a karját; „fölébredtél?”, kérdezte ártatlan csodálkozással, „még nagyon korán van, de azért jó reggelt!” Tünde bután mosolyogni próbált, soha annyira bamba és nyájas nem volt, mint a kora reggeli felébredésekkor. András mindennap ágyba vitte a feketekávéját, és néha észrevette, hogy Tünde már nyitott szemmel fekszik, várja a szertartásos ébresztőt, vagy talán nem is várja. Várakozásról túlzás beszélni, csak néz, nem a mennyezetet, nem az ágyukkal szemközti üvegfalat, nem a zöld selyemernyős állólámpát, a halvány rózsaszín tapétát, a lapos arcú, kerek fejű, kéesszürke plüssmacskát, amelyet beköltözésük óta a hálósobában őriz – nem gondolhat semmire, és nem is szemlélődik, ártalmatlan, mint

a lámpa, a tapéta és a játékmacska. A felkelésre most még nincs lehetőség, a köszönés is elhamarkodott volt, aludni kellene, még legalább két óra hosszát aludni. Behunyja a szemét, hirtelen-szorosan, mint az éjszakai bókászásában megzavart gyerek, ha közeledő léptekeket hall és sietve ágyába ugrik, aztán ernyedtebben próbálja hívni az alvást, csöndes lemerülést; a szemhéja pulzálását figyeli, s mintha egyre éberebben.

A félálom lebegésében a múlt összedobált képei. Tünde véresen, csurom véresen, az ágyuk akár egy fürdőkád, színültig vérrel. Soha ilyesmit nem látott. Tünde kapkod, fuldoklik, hadonászó karja eltakarja az arcát, de tudja, hogy Tünde az, aki lemerül a saját véreben, és ordít. Egyszer elmesélte neki, hogy álmában sűrűn előkerül ez a kép, meg is magyarázta; az első vetélés óta kísérti és nyomasztja, mert közben mindig a saját tehetetlensége is kínozza. Ijesztő a látvány, a kiáltozás, és ő ráadásul valahogy tehetetlenségre kárhoztatott. Szeptember vége felé beszélt erről Tündének. Az erkélyen ültek, késő délután, még sütött a nap, és jégkrémet kanalaztak. A félig hát-radöntött nyugszékeket egymás mellé húzták, és mindketten a nap felé fordultak, Tünde különösen telhetetlenül, tolakodóan kínálta magát a bágyadt sugaraknak, a nyaka megnyúlt, s az arca így kisebb lett, tenyérynyi csak, ezüstös szemhéja csukva. Vakon kanalazta, kaparta a jégkrémet. Semmi sem emlékeztetett álombeli vergődésére, de András azért mesélni kezdett a nyugtalanító rémlátásokról; az asszony meg sem szólalt.

Később újból kinyitotta a szemét, éjjeliszekrényén a kvarcóra pontosan hatot mutatott, ezen mosolygott. Tünde vegetációs boldogságára ő képtelen; ingerülten és megvetően figyelte, a sorozatos vetélések után sokszor idegen volt. András sohasem hagyott időt, teret a sejtéseknek, érzelmeit, élete párányi történéseit, kapcsolatait mind analizálta, és büszke volt arra, hogy elmélet és tudás vezeti, hogy bármelyik pillanatban kész rálátni a saját létezésére. Beviszi Tündét az üzletbe, aztán elmegy az olasz, s ha lehetséges, a svájci követségre vízumokért. Egy órákor találkozik Paizs Jutkával a Különlegességiben, rejtély, miért találkoznak, Jutkát hónapok óta nem látta. Izgagtott és fontoskodó volt a hangja, valamit alá akar majd íratni vele, tiltakozást, kérvényt, a legvalószínűbb, hogy valamit alá kellene írnia. Semmit sem ír alá, ott még nem tart, és mit

számít bárkinek, bármilyen ügynek, hogy ott van-e az ő neve. Az anyja porszívóját a Gelkába viszi, megígérte, hogy ma végre beadja. A főiskolán csak megmutatja magát, a konzultáció lehetőségével bizonyára senki sem él, bár egy-egy buzgó, készséges és előnyt szimatoló... – vannak ilyenek. Még rohanhat is. Ötkor a Rádióban egy beszélgetés résztvevője. Tünde az üzletben várja, hatkor bezárnak, de ha András késik, dolgozhat ott. Mi van még? Egy sereg feladat. És késő este Margit elé mennek az állomásra. Kellene mindehhez valami kedvféleség. Ha megkapja ősztől a négyhónapos szabadságot, titokban tartja. Bejár a főiskolára, ott dolgozik. De talán nem kéri a felmentést, még korai. Lehet persze, hogy az alkotói szabadság növelné a tekintélyét.

Mezítláb járkált a lakásban, fürdőszobából a konyhába, konyhából a nappaliba, a papucsát kereste, kinyitotta közben az erkélyajtót, a konyhaablakot, a huzatban felébredtek a tárgyak is, papír röpült, függöny lengett, ajtó csapódott, az erőszakos elevenségtől jajongva, kikényszerített durvasággal. A kávéfőző fújtatott – ezeken a nyári reggeleken hihető volt, hogy a közeli temetőben trombitahangon szólnak a csontok. Piros műanyag tálcán sötétkék kerámiacsészék, ezüstkanálkák, András a sárga csíkos szaténpizsama szinte gyűretlen, Tünde majd rámosolyog, filmekből tanult derűvel pillant a magazinkörnyezetre, hervadhatatlan büszkeséggel a lakás látható elemeire. Mennyire akarta mindezt, s hogy látomásai testet öltöttek, hogy éppen az a csempe, ülgarnitúra és konyhabútor, hogy étkészletük és ágyhuzataik, a díszpárnák és a növényсарok – ez mégiscsak valami. Rámosolyog, és András szentül hiszi, hogy az asszony életörömét, legalábbis az újra megtalált életörömöt neki köszönheti. Pedig milyen reménytelennek, mennyire visszafordíthatatlannak és befejezettnek tűnt minden az első vetélés után. Tünde elrántotta a fejét, mikor a kórházban föléje hajolt és meg akarta csókolni, aztán otthon is, az ágyneműbe temetkezve zokogott, egyetlen szót sem szólt hozzá. Nem tehetett arról, hogy Tünde nem tudta kihordani a gyereket, az orvos világosan megmondta, hogy majd megerősödik, és legközelebb sikerül, de Tünde szótlanul is őt vádolta. Amikor a görcsös fájdalom hajnalban felébresztette, és a hálóinge, a lepedő, a takaró, minden véres volt, azonnal engesztelhetetlen gyűlölettel nézett rá, mintha este

megerőszakolta volna. Aztán másodszor és harmadszor sem tudta kihordani a gyerekét, negyedik-ötödik hónaposan vetélt, pedig akkoriban már a közelébe sem engedte Andrást. Az orvosi biztatásokat nem hitte, de nem panaszkodott, kétségbeesettnek sem látszott, hallatlanul hagyta a reménykedő célzásokat. Harmincnégy éves volt, András harmincnyolc. A gyerekszobához nem nyúltak, hat év alatt semmi sem változott benne, üressége mégis egyre üresebb, mint egy kikapart méh. Nem nevezték soha gyerekszobának, üres fiókos szekrényen, üres polcokon kívül semmi sem volt benne, a lakás egyetlen titokzatos része így, csukott ajtaja mögött véres kincsek, könnytő, pokoltűz lehet.

Tünde felült, melle fölé húzta a takarót, és lassan kavargatta a kávé. Oldalra fésült és rövidre vágott szőke hajába gyöngyház csatot tűzött, meztelen karját lustán és kihívóan emelte fel, s amikor felkelt is, mintha kameraszemek előtt mozogna. A kávészertartás után András vált gondozottá, Tünde, mintegy naponta ismételve a vad rohamot, visszafoglalta tőle a háztartást, a lakást, bevásárolni is csak pontos utasítással küldte. Szállíthatta az ágyhuzatot a Patyolatba, befizethette a postán a csekkeket, de sérült-hiú nőiséggel ragaszkodott ahhoz, hogy megszabja, mit egyenek, hogyan öltözködjének, milyen tárgyakat gyűjtsenek maguk köré. A tágas nappali egyik része András dolgozószobája, intarziás íróasztallal, könyvespolcokkal; szép ez is, de az évek során szinte sohasem használta, még az óráira is főiskolai szobájában vagy a könyvtárban készült.

Hetente egyszer takarítónő járt hozzájuk, az öregasszony kisgyerek korától ismerte Andrást, de érettségije után András úrnak szólította, Tündét pedig, megkülönböztetve András anyjától, akihez változatlanul hűséges maradt, kismagyságának. Öreg bútordarab vagyok én már, mondogatta Ida néni, s ha alkalma nyílt, történeteket mesélt Tündének a Pethő-Varga család életéből. De nem sok alkalma nyílt. Minden csütörtökön nyolc órára érkezett; Budakalászról járt naponta a fővárosba, s bár rendszerint még otthon találta reggel a háziakat, a mesélés helyett meg kellett beszélni, hogy időszerű-e ablakot tisztítani, tegyen-e új papírt a kamrapolcokra, vagy kívánja-e a kismagysága, hogy idén is befőzzön lekvárt, eltegyen-e savanyúságot a budakalászi házában, s akkor András

úr egyszer autóval beszállítja. Délután négy-öt óráig dolgozott, még bőségesen uzsonnázott, s úgy indult haza. „Este én-nekem már nincs kedvem enni”, ismételte, mintha magyarázatot várnának tőle. Kicsi, sovány, inas asszony, az arca telt, kerek, még alig ráncos. Majdnem kortalan, és a mozgása is különös: fürge, de darabos. A vetélések után húslevest főzött Tündének, piskótát süített, de mindent Andrással küldött el, a kórházban nem látogatta, visszahúzódóan dédelgette később is. Ida néni állandó volt, rajongó s ugyanakkor végtelenül lemondó. A budakalászi kétszobás parasztházban egyedül lakott, a kis kertet hétvégeken maga művelte, és több mint harmincévi özvegyesség után sem cserélte ki a kapura szerelt névtáblát: Novák István szabó. András meg Tünde sohasem kérdezte az otthonáról, nem tudták, vannak-e rokonai, jó ismerősei, semmit sem tudtak a házasságáról; Ida néniben fel sem ötlött, hogy mesélhetne magáról. Egyszer egy gyűrött-kopott fényképet húzott elő az igazolványtokjából, és szokatlan izgalommal kérdezte: „András úr, nézze csak, tessék nézni! A kacatjaim között találtam, és azt gondoltam... Nézze, hát nem maga az?” András megfogta az elrongyolódott képet. Hét-nyolc év körüli kisfiú nézett rá mereven, szigorú beállításból, a kezében sután tartott játékpuska, a háttér üres, egyetlen tárgy, még csak jelzés se, hol készülhetett a felvétel. „Nem, ez nem én vagyok”, mondta András, és visszaadta a képet, Ida néni meg nyomban lehűlt, ha nem, hát nem, egyetlen szót sem vesztegettek erre tovább.

Szerda volt, Ida néni tehát másnap jön hozzájuk, Tünde hálóingben járkalhat, tízszer is kinyitja a hűtőt, felszikkázva vesz ki gyümölcsöt, sajtokat, vajot, sonkát, paprikát – egy fogadásra való ennivalót, aztán fintorogva rakosgat vissza, tálakat keres, fanyelű késeket, villákat, sötétlila szalvétát az almazöld abroszhoz. Amíg András a fürdőszobában készülődik, a fehérneműi között turkál, blúzt és szoknyát választ, hosszasan mérlegel, később mégis többször cserélgeti a kiszemelt ruhákat, némelyiket felölti, türelmetlenül leveti, hisztérikusan szinte letépi magáról, és nap nap után nagy kupacba dobálja az alkalmatlannak ítélteteket. Végül mindig kapkod. „Egész nap feszengek, ha nem tetszik, amit választottam. És egyáltalán nem mindegy, hogy az ember egyik reggel rózsaszín, a másik reggel kék ruhát vesz fel. Csak nagyon kevesen tudják, hogy ez

nem mindegy. Ami egyszer jól illik, másszor szörnyűségesen hat.” Tünde „szakmájának” tartotta az öltözködés, a lakásberendezés, a terítés egész birodalmát, voltaképpen az élet minden külsőségét; András tudományos működése pedig kényszerítette-sürgette is, hogy lépést tartson, és őrizze-hangsúlyozza a saját tudományának fontosságát. Ő sohasem beszélt „üzletről”, csak „műhelyről”, és legszívesebben valamiféle papnőnek képzelte magát, aki a tárgyi kultúra nagy ügyét képviseli. András készségesen hozzájárult az ideológia kibontakoztatásához, korszerű megfogalmazásokat, kifejezéseket szállított Tündének, és maga is átlapozta az ismertebb hazai és külföldi iparművészeti folyóiratokat, amelyekre előfizettek.

Az előző esti vendégség után kivételesen takarítani, mosogatni kell – hagyhatná Ida nénire, csakhogy este szállóvendégük lesz. Bár talán akkor is. Margit nem megy ki éjszaka ellenőrizni az ő konyháját. Elég, ha a mosogatóba halmozza az edényt, a reggeli csészékkel, tányérokkal is elfér, legfeljebb leteríti majd az egészset, Idusnak holnap lesz valami dolga. Ez az „Idus” elnevezés a saját találmánya volt, néha így is szólította az öregasszonyt, s ő mintha észre sem venné a különbséget. András gyerekkorától Ida néninek nevezte, de Tünde ostobaságnak találta, hogy asszony létére nénizzen valakit – az „Idus” pedig elég kedvesnek és tartózkodónak is tűnt. Máskor is tervezte, gyűjtögette Idus teendőit, mert felnőtt feladatának tartotta, hogy a bejárónőnek megfelelő mennyiségű munkát hagyjon. „Anyád főz és terít Idusnak, csoda, hogy meg nem csócsálja az ételét, hozzá aztán igazán csak dísznek jár.” A nappaliból kivitte az italokat, poharakat, a csikkel teli hamutartót. Este két házaspár vendégük volt, keveset ittak, melegszendvicset és salátákat ettek meg sok cseresznyét, vagy négy-öt kilót, amit Domokosék hoztak a kertjükből. Nagy szemű, sötét cseresznye, óriás tálakba öntötték, és körülülték este, csak az állólámpa égett, s gyerek módra habzsolták a gyümölcsöt, mintha fáról ennék. Rita mondta elsőként, hogy most boldogan újból gyerekek érzi magát, s hogy végül is csakugyan fiatalok, még mindannyian fiatalok, s milyen jó, hogy őrizni tudták magukat meg a barátságot.

András tusol, borotválkozik, dereka köré tekert törülközővel jön ki, de addigra leereszti Tündének a fürdővizet, zöld

vagy lila habosat, s még csak türelmetlennek tűnő pillantással sem kíséri az asszony reggeli készülődését, pedig Tünde néha igényelné az elismerő-megkülönböztető szavakat. Bár ki tudja; szentélyében a hímszag csak zavart kelt.

A fürdőszobai tükör előtt a reggeli farkasszemezést, fintorgástornát, ezt a soha senkinek be nem vallott dédelgetést András csaknem öntudatlanul végzi. A szem körüli bőr ernyedtebb, az áll és a pofacsont között fölfújtabb a lágy rész – Tünde arca még puffadtabb, akár egy kölyökgolyáé –, a homlokán eltörölhetetlen ráncok, és vastagodik az orra. Tárgyilagos tekintetében, a némán fogalmazott megállapításokban csupa gyöngédség, megfagyott figyelem és büszkeség is: arca a létezés csodáját és tragikumát mutatja. Gyerekkori, ámuló tükörképére újabb és újabb arcok rakódtak, a rengeteg bámulás után bárhogyan formálhatta őket, és előhuzigálhatta a szívének legkedvesebbet. Mostanában az átszellemült, tiszta tekintetűeket. De szégyellte, ha valaki rajtakapta megfigyelései közben – egyszer-egetyszer az anyja, talán Tünde is, bár ő sohasem követte mások mozdulatait, mintha észre sem venné még a szokássá vált, gépiesen ismétlődő cselekvéseket sem. Amikor öngyilkossági kísérlete után az anyjánál lábadozott, nézte a saját tekintetét, szeme fényét, és kutatta a szenvedések nyomát; mutatoujját végighúzta simára borotvált bőrén, egy barázda, egy keserű lenyomat talán, akkor határozta el, hogy szakállt növeszt. De nem egészen két év múlva, mikor Tündével összeköltözött, fölszámolta a szakállkorszakot, a haját is rövidre nyíratta, s azóta – lassan egy évtizede – ingerülten nevetségesnek tartja a megkésett divatot majmolókat: minden szakállas és hosszú hajú férfit. Világosbarna sörtehajában nem lát szik ősz szál, magas és inkább karcsú ma is, de ápoltságával és ruganyosságával sem sikerül elcsalnia az éveket. Áll a tükör előtt, közel hajol, még közelebb, törülközővel fedett ágyéka a mosdónak nyomódik, lehelete hál az arcok között. „Megnyerő”, lehet, csakugyan ez a legpontosabb szó: megnyerő.

Mindenki tudta ott a snagovi kastélyban, hogy Pethőné Örkény Márta a főnöke és szeretője utasítására csomagolt össze s vonult be gyerekével együtt a jugoszláv követségre. Varga miatt maradt ott, és őt követte Snagovba is, bár ez a „követte”, a hűség és elszántság, a választott mártírsors kifejezése csak a későbbi években foglalta el uralkodó helyét az újra teljessé kerekedő család szótárában. 1956. november negyedikén hajnalban Varga barátja telefonált, és az asszonynak annyit mondott, hogy percekben belül a házuk elé érkezik egy kocsi, addigra nem túl nagy csomaggal a kapuban legyenek, a családot Varga Jóska várja majd. Pethőék akkor már évek óta csak korrekt baráti viszonyban éltek a közös villalakásban. Pethő Loránd a központi katonai kórház orvos parancsnoka volt, aznap éjszaka nem jött haza, a kórházban sem találta Márta, de esze ágában sem volt kutatni, melyik barátnőjénél lehet. Pedig sejthette, hogy a férje csakugyan menedékre szorul, és Varga segítő ajánlata mindenekelőtt neki szól. A két férfi barátsága még az illegalitásban, közös egyetemi éveik idején alakult – s nyomban legendássá. Később, a fegyelmezett háromszögkapcsolat idején meghűlt persze, de sohasem fordult gyűlölségbe vagy közönybe. Varga 1960-as szabadulása után úgy kötött házasságot Örkény Mártával, mintha baráti örökséget venne át, és kötelességszerűen is gyámolítója lett a halott családjának.

November utolsó hetében érkeztek. András úgy emlékezett, hogy az anyja megitatott vele még a lakásukban egy bögre kakaót, igazi, holland kakaóból készült, szokatlanul keserű volt, Ida néni fújta neki, az anyja meg sürgette: „az egész, az egész, az utolsó csöppig”. Kiabált, de az autóban megfogta a kezét, magához húzta, átölelte, s így, a testéhez tapasztva töltötte a következő heteket: bent a követségen, az autóbuszon, a repülőn. Ennyi idő után eldönthetetlen, az ő foga kocogott-e a rémülettől vagy az anyjáé. Megkérdezni nem lehet. Valaki azt mondta, kilölik őket, vagy inkább felrobbantják a gépeket, baleset lesz, és ámultak, mikor este megérkeztek aivilágított kastélyba. A hatalmas ebédlőben már terített asztalok, vastag szőnyegek, sötét ruhás pincér szalvétákkal, ez Tünde igényét is kielégítené, ezekről sohasem kérdezzeti, a

gyerekkora, azok az emberek idegenek, és mint a korábbi szelmeiről, udvariasan nem beszélnek. Teleették magukat az előételekkel, nem gyanították, hogy a pecsenyék aztán jönnek.

Kiéhezettek voltak. Az egyik gyerek sikoltozott a kastélyba lépve, mert a lépcső mentén kitömött vadak sorakoztak, ő tízéves elmúlt, már nem félhetett, de a medve különösen élet-szerű, álmában csak sok-sok évvel később mozdult, mancsait előrenyújtva fenyegetett, „nem félsz, ugye?“, akkor is az anyja mellett, a szárnya alatt, pedig soha addig nem volt anyás, néha hetekig alig látta az anyját, Ida nénivel volt. Snagovban – ezt gondolta később – Pethőné meg akarta mutatni a többieknek, hogy jó anya. Kettesben laktak egy szobában, Varga Jóska messzebb tőlük; a követségen földre terített matracokon aludtak, akkor menekültek voltak, az asszonyok főzni, mosni próbáltak, mindig több tevékenységet kerestek, mint ami adódott; Jóska elvitték Snagovból, a hazatérésükig semmi biztosat nem tudtak róla, de él, nem ítélték halálra, az újság róla nem írt; két esztendővel később, november akkor is, vonnattal utaztak, és kora reggel, sötét ködben érkeztek a Keleti pályaudvarra. Ida néni este talált rájuk, zokogva csókolgatta az anyja kezét, az ő fejét, „a doktor urat, látja, megölték, a drága doktor urat, nem csinált ő mást, csak az igazságot szeretete, így van ez; hát nem tudta?, úristen, nem tudta, hogy a doktor urat kivégezték?“

Amikor 1958 végén hazajöhettek, az anyja egy barátnőjéhez költözött, Andrást a nagybátyja fogadta be, Pethő Vilmos. Egy hónapig lakott ott, az volt a legrosszabb, enni adtak, meg egy fotelágyat a hallban, az anyja abba a lakásba be sem tette a lábát, nem jött oda, vagy nem engedték, csak egy hónapig volt náluk, az unokatestvére egyetemista, szoba sem állt vele, a szülők sokáig dolgoztak, a nagybátyja ügyvéd volt, tíz éve már halott, a feleség meg, mindegy, sohasem találkoznak. Akkor félhetek, és az anyját kárhoztatták mindenért. Tünde sem érti, hogy neki senkije nem maradt, „minden rokonodat eltakarították“, ez durva volt, sietve hozzátette: „borzasztó“, és elpirult. Karácsonykor már az új lakásban ünnepeltek, az ajtón Pethő Márta, az anyja nevét így nem hallotta azelőtt, Pethőné volt, vagy a lányneve szerint Örkény Márta, de ez a névválasztás tetszett Andrásnak, s hogy amikor Varga felesége

lett, akkor is Pethő Márta maradt, „mindent nem lehet megölni”. Nem volt új a lakás, festetni sem tudtak, „elhagyott lakás”, két szoba, hall, cselédszoba az Izabella utcában, Varga később nem engedte, hogy András kiköltözzön a konyha melléti lukba; raktár, lomtár maradt a cselédszoba. Vilmos bácsiék lakása édeskés szagú, fülledt édes, olvadt viasz. András naphosszat kószált a városban, néha koldult is, egyszer papírtáblát akasztott a nyakába, hogy „hadiárva”, de az emberek mulattak rajta, karamellát vett a fillérekért. Egyik nap megke-reste Ida néni házáat Budakalászon, de senki nem nyitott ajtót.

Minek mentek ők ketten a követségre, és miért maradtak ott?

Azóta sem tudják, hol van elföldelve az apja. Még Varga életében kérvényezték, hogy tisztességesen eltemethessék; csak szűk családi körben hagyták volna, de az gyalázat, Varga Jóska azt mondta, az gyalázat volna, hogyan?, suttymomban, az egykori barátok, elvtársak tudta, jelenléte nélkül? A többi kivégzett temetése nélkül? Ő ebbe nem szólt bele, ezek a dolgok neki is távoliak lettek, a mostani életéhez nincs közük, ebben igaza van Tündének, „utálom, amikor valaki folyvást a gyerekkorában vájkál”, de ha kivégeznék, kiírná-e a lakásajtóra, hogy Pethő Tünde? Semmi sem maradna belőle, őbelőle végképp semmi.

Egyszer-egyszer elmesélne azért valamit a gyerekkorából, „kész történelem”, csak agyalágyult vénembernek ne tartsa még senki; minden eltolódott, messzire, a jugoszláv követség, előtte az Árnyas úti villa, ott volt kisgyerek, Snagov meg a többi hely, Pitesti, aztán Calimanesti az Olt mentén, kitömött medvék, Vilmos bácsiék lakása a Balzac utcában, de mindre jól emlékszik, a legtöbb éles állóképben, de van, benne van, és mesélhetne róla. Utoljára Ágnesnek beszélt, az első feleségének, az volt az ifjúsága, a hatvanas évek közepén-végén, az is távoli. 1968-ban összeházasodtak, s egy év múlva, a válásuk után úgy próbált hallgatni, mint annak idején gyerekkorában.

Itthon levezgázott, és folytathatta az iskolát, mint az évfolyamtársai, a hatodik osztályban, a fiúknak semmit sem árult el az apjáról, Varga Jóskáról, semmit a romániai időszakról vagy az utazásukról. Előbb busszal a volt katonai főiskola épületébe, aztán repülővel, „felrobbantják a gépeket, baleset lesz, az a legegyszerűbb, ha baleset”, „ugyan már, ugyan, három

gépet nem lehet, ugyan”, ezt úgysem értenék, el sem hinnék, és az anyja sokszor ismételte, hallgass, a legjobb most hallgatni; „az apukád?”, „már egy éve meghalt”, barátai is voltak, ezek a dolgok maguktól is hátrálnak, az élet csakugyan megy tovább, meg aztán kétséges is, amit az apja tett, nagyon kétséges neki, s ennyi idő után mit csináljon?, bosszulja meg az apja halálát? Kicsodán? Soha semmi hátrányt nem szenvedett, és az apjára, egyedül őrá, alig emlékszik. Amikor Ágnessel élt, még másképpen gondolkodott, de azok más idők is voltak, minden más, bár jobb nem lehetett, valósággal nyomorogtak, és a legtöbbször pénz miatt veszekedtek. Hiába ordította, sziszegte s mondta ezerféleképpen Ágnes, hogy „ennek semmi köze a pénzhez”, volt, persze. Ha kicsit gondtalanabbul élnek, együtt maradnak. „Az a lényeg, hogy te úrigyerek vagy, én meg nem”, ez jó vicc volt, úrigyerek, mindazok után, amit átélt, s hogy Ágnes magabiztosan állította, mindent ilyen határozottan, kételkedés nélkül, a büszkesége meg egyre nőtt, „az a lényeg”, jó neki, ha tudja.

Lukácsék kimentek a követségről, két szájjal kevesebb, mondták, szűkösen volt élelmük, próbálják meg, nekik megengedték, lassan mentek, figyelték az ablakból, minden lépésüket, a csendes utcát, míg befordultak a sarkon, és a társaság fellelegzett, ez majdnem biztosíték, hihető, hogy másnap mindannyian szabadon hazatérhetnek, egyszeriben jókedvűek lettek, ahogy a következő hónapokban is néhányszor, amikor a dolgok jobban alakultak, mint várták. Snagovban, a megérkezésük után szinte mámorosan. A felnőttek bort is kaptak, nem zuhantak le a gépek, nem robbantak föl, nem kerültek kényszermunkára, lágerba, nem, ez nem lehet Szibéria, nem börtön. Még akárhogy fordulhat, mint a mesében. A leszállás után Nagy Imrét üdvözölték, „vendégek itt”, többet őt nem látták, néhány hónapig még a közelükben volt, a snagovi tó partján. Ott a nagy kastélyban vastag szőnyegek, étkészletek, terített asztalok, a medvék is egyszerre megnyugtatóak. A szorongás boldogan párolog, semmivé lesz egy szempillanás alatt. Az anyja karolta őt, a székük szorosan egymás mellett, unszolta is, hogy egyen, az arca nyugodt. És Lukácsék is velük voltak, nem értek haza akkor, a második sarkon autóba ültették őket, udvarias mindenki, választ ugyan nem kapnak, pedig többen beszélnek oroszul, „hova visznek?”, „másik

helyre”, a buszvezető se magyar, nem fordul meg, amikor kérdezzetik; ki tudja, mi lesz, még jóra is fordulhat minden, még senkinek semmi bántódása, bár Snagovban, s már előbb, jóval előbb tudták, hogy kiszolgáltatták mindannyiukat, már foglyok, és akármí megtörténhet.

Az üldözöttség, a menekülés, minden pojácamutatvány lett akkor este, Márta barátnőjének lakásán, amikor Ida néni kikottyintotta, hogy megölték az apját. Ezt megértette András is. Vargát életfogytiglanra ítélték, de igaz-e?, él-e még?

A calimanesti-i üdülőben az ebédlőbe hívták a felnőtteket, és a tájékoztatással megbízott férfi – ragyogó, kávébarna öltönyben, keményített fehér ingben, máskor is, mindig tündökletesen elegáns – azt mondta, foglaljanak helyet. Az óraszíját igazgatta, aztán egy gyufásdobozt tologatott az asztalon, mennyi különböző korú asszony, volt, aki leült, mind nézték, hányan lehettek, tizenketten talán, amikor Ágnesnek utoljára elmesélte, látta, ahogy a férfi matat az óraszíján, ahogy pöcköli a gyufásdobozt, az aktatáskájából csak később vette elő az újságokat, még nekikezdett, elmondta, hogy a bírósági tárgyalások lezajlottak Budapesten, s hogy az ítéletek, és mintha mellényelt volna, fuldokolva köhögött, kezével kalimpált a levegőben, és szétszórta az újságokat az asztalon, egy-két pillanattig várt, sután köszönt, és kiment. „Ezt anyád mesélte?” „Sohasem mesélt erről”. „De te nem voltál ott”. Rejtélyes, megfeythetetlen, ma is látja a barna óraszíját, szőrös csuklóját, a gyufásdobozt, román felirattal, a kép elevensége a fejét hasogatja, magán érzi az asszonyok tekintetét, mintha őt néznék, a tarkóját, a hátát, rémületük erejét érzi, de nem tudja, hogyan olvasták, nem látja sápadtságukat, részvevő és letaglózott arcukat, csak a jelenlétüket érzékeli. A férfi sűrű szemöldökének mozdulását, egyre csak őt, mint az álomban, barna szemölcsöt az álla bal oldalán, aztán a letakarított asztalt is, milyen kopár, és az egész calimanesti-i nyaralót; ez lett a vége. Felidézi, újrászüli a jelenetet, akármikor, és tudnia kell, hogy ő csak médium, más nem is lehet. Az egész oldalas cikk, az „Ítélet Nagy Imre és társai bűnperében”, a sorra kimért szöveg, hogy mutasson a lap harmadik oldalán – a cikk nemcsak gyerekkori emlékeivel merül föl. A példányokat ott agyonolvaszták, akik képesek voltak olvasni, ők is elhúzódva, tapintatosan és büntudattal; az özvegyek mártírglóriája, száanalom és

szégyen a többiekben, már nincs közös sorsuk. A vezércikktől a színházak műsoráig mindent elolvashattak, hogy „A déli megyékben megkezdődött az aratás”, s hogy „Hathatós intézkedésekkel megjavítják a főváros zöltség- és gyümölcsellátását”, józanul próbáltak talán a sorok között olvasni, kitalálni, hogy valójában mi van otthon, de a gyerekektől rejtegették volna, az ítéletről sem beszéltek nekik, a felcsukló sírás, szemhéjak rebegése, a vinnyogtató csönd, kanalak kocogása s a részvét suta mozdulatai így még félelmesebbek, és most már ellenőrizhetetlen, mennyit tudtak meg akkor, ismeretek és sejtések hogyan keveredtek, szorongásaik közben miképpen találtak tényekre.

Peti megeskette őt a WC-ben, hogy ha senkinek el nem árulja, felfed egy titkot. A melléig sem ért a gyerek, öt- vagy hatéves volt, elálló füle áttetszően vöröslött, „esküdj meg, hogy nem mondom el”, de meg sem várta a válaszát, ágaskodott, minél közelebb legyen, önkéntelenül ő is meghajolt. „Benne vagy az újságban. Láttalak téged is az újságban”, és már futott ki, az ebédnél került a tekintetét, nyilván hazudott. Abban az újságban?, és Peti olvasni sem tud még. Odasettenkedett a gyerek székéhez, megfogta a karját, és csak a szemével jelezte, hogy jöjjön, kint a WC-ben találkozni. „Milyen hülyeségeket akarsz beadni? Hol vagyok én? Miféle újságban?” „Hát abban. Az apukámról is írtak, és téged láttalak. A fényképed is benne van. Lehet, hogy meg fognak ölni. Vigyázz! Azért mondtam, hogy vigyázz! Láttalak”. „Nem hiszem”, mondta András fölényesen, de estig ácsingózott Márta újságpéldánya körül, és csak az ágyban kezdett bögni, „tudom, hogy meg fognak ölni, elvisznek és megölnék, úgysem tehetsz semmit, hiába most már, innen is elvisznek”. Márta a karjába vette, lassan már kamasz, „miket beszélsz?” „Mindegy. Nem mondhatom el, de tudom, hogy engem meg fognak ölni, benne van az újságban.” Akkor megnézhetette, az egész számot elolvashatta, a hirdetések között pedig csakugyan a képe, a rémület pillanatig tartó, vagy talán örökké, mintha gyomorba vágta volna, nem látta a betűket, szédült, hányingere volt, és kiáltott is, „nézd meg, nézz oda!”, „miféle ostobaságot beszélsz?, nem is hasonlít rád ez a gyerek”, az a kép, persze, nem róla készült, „Keresem kisfiamat, Pintér Pált (Palcikát). A tízéves kisfiú június 15-én, vasárnap este 21 óra körül tűnt el

hazulról Szőny községből (Komárom m.). A kisfiún eltűnésekor búzakék cipzáras melegítőfelső, sötétkék mackónadrág és piros házicipő volt. Aki bármit tud róla, értesítse aggódó szüleit.” Este óriási volt a szoba, és az ajtó felől lélegzés hallatszott, szapora és fújtatós, ez nem Mártáé, lábujjhegyen jártak kint, az ablak sarkában furcsa árny, nagy sisakforma, és az ágy alól is suhanások, neszek, „én nem csináltam semmit, nem csináltam semmit”, a Pintér és a Pethő is „P”-vel kezdődik, és tízéves volt, mikor elhozták otthonról, valami akkor kezdődött, vagy az anyja tudja is, őmiatta menekültek, mindig is őt kellett menekíteni, de úgyis hiába, ezt még Peti is tudja; cipzáras melegítőfelső és mackónadrág, piros papucs – ezek is az ő holmijai, akik érte jönnek, tudják majd, hogy az újsághír mit jelent. Eltűnt, keresik, azt írják, Pintér Palcika, de hát ki ellenőrzi azt, közben szép nyugodtan megölhetik itt. Reggel megcsókolta Márta, és azt mondta, jó reggelt, Palcika, napokig Palcika volt, úgy látszik, mások is tudtak az ijedségéről, megsimogatták, lapogatták, „mióta vagy te Palcika?”, talán mégse ő?, talán mégis? Eltelt a nyár, az ősz, a többi iskoláskorú hazament, már korábban hazamentek, de neki nem volt hova, Márta azt mondta, „nem, nem engedem, nincs senkim, nincs hova”, de ők is készülődtek. Levelet írhattak és leveleket kaptak, „Ida néni vár majd, emlékszel még Ida néniire?” Csodálkozva nézett az anyjára, hogyhogy emlékszik-e? Ki az a Pintér Palcika, ha nem ő? Megtalálták-e? Elrabolták, elszöktették akkor? De hogyan hagyhatták, hogy eltűnjön otthonról? Egyszer fényképet csináltak az összes asszonyról és gyerekről, azt mondták, az édesapja szeretné látni, Mártával állt a gép elé, aztán három másik gyerekkel, aztán az egész társaság együtt, ott a kertben, sütött a nap, nevettek és lökdösődtek, örültek, izgultak, és az anyján látta, féltek is, mint amikor fürödni vitték a gyerekeket, „csak törölköző kell”, „hadd menjenek”, „én nem engedem”, „legyen valami örömük”, beültek az autóba, ahányan csak befértek, és fürödtek, úszni próbált, „tudsz úszni?”, „tudok”, lihegve pacskolta a vizet. Fürödtek és fényképezkedtek, novemberben megérkeztek a Keletibe, Ida néni este talált rájuk, „istenem, hogy megnőtt az Andráska! Édes istenem, hát emlékszel-e még a te Ida nénidre?”

Sohasem beszélt Palcikáról, mert szégyenkezve gondolt rá. Történeteket kerített a gyerekeknek, egyikben a szüleit zsarolva

lapult, másikon megszöktette egy cinkos rokon, Csehszlovákiában rejtőzött, vagy még messzebb, ahová csak hajóval mehettek; hol megbocsátott Palcika a szüleinek, hol gorombán fenyegette őket, és később azt gondolta, sohasem tudja meg az igazságot, nem megy el Szönybe, nem nyomozza ki, nem szembesül sem Palcikával, sem az aggódó szülőkkel, ez is kisiklik, elúszik előle, mesévé lágyul, kusza lehetőség marad Palcika, sohasem tudja meg, mi történt valójában. Pedig megtudhatta volna, és felnőtt fejjel meg kellett tudnia. Médium.

A főiskola könyvtárában már, órájára készülve, a Népszabadság keménybe kötött számaint forgatja. 1958. május-június, ez már a konszolidáció időszaka, van mit meséljen a hallgatóinak, „A déli megyékben megkezdődött az aratás”, „Hathatós intézkedésekkel megjavítják a főváros zöldség- és gyümölcsellátását”, ott volt előtte a harmadik oldal kiegyensúlyozott tükre, és benne volt Palcika, valamicskét most is hasonló, álmaiban élő, rokon, ócska sárga papíron az ismerős szöveg, melegítőfelső, mackónadrág és piros házicipő – a három nappal későbbi újságban újból ott a hír, a fénykép, Palcikának nyoma veszett, nem lapulhat valahol agyafúrt gonosszággal, vagy mégis? Az aggódó szülők 10 000 Ft jutalmat ígérnek a nyomravezetőnek. Néhány hónappal később 10 000 Ft-ot kapott Márta, hogy elkezdhesék az életet az új lakásban. Milyen rengeteg pénz volt. Vérdíj? Elfogadhatja? De a gyerekek annyi minden kell, hogyan büntethetné megint a gyereket? És lábos kell, meg takaró. Nem azért a pénzért, mennyitől megfosztották, semmije se maradt. A megnyíló országgyűlésen „szigorú és igazságos” az ítélet, „a magyar nép alapjában leszámolt a bűnösökkel”, a testvérpártok egyetértő nyilatkozatai, csupa egyetértés, már csak Palcika hiányzik, még öt nap, és az ő teteje is előkerül. Szófiában Kádár megismétli, hogy „a magyar nép leszámolt azokkal”, „leszámolt”, ez a hivatalos álláspont, „Nagy Imrét és társait megérdemelt büntetéssel sújtotta”. A jugoszláv követségen szemben ültek, a sótartót nyújtotta Mártának vagy a korsót, szemüvege jóságosan csillant, ha Mártára nézett, „tudja, hogy a szüleit jól ismertem? Nagyon jól, s a maga magyarságán csöppet sem érződik, hogy az anyanyelve orosz”, „Csodálatos asszony volt az anyám, s képzelje, ő tanított magyarul. Kegyeletből, hűségéből tanított”. „Igen, csodálatos asszony, bátor és szép, igazi orosz asszony”.

Palcikát elcsalta a ferde hajlamú Pente Béla, a család régi ismerőse, ő taníttatta a gyereket fényképezni, előhívta a felvételeit, gyere, mondta, megmutatom az új képeket, aztán fejbe verte egy baltával, erőszakoskodott vele, és megölte, ájult volt vagy hulla már Palcika, lehúzta a sötétkék mackónadrágot, baltával verte be a koponyáját, és az öreg kútba dobta a holttestet. „Elfogták a szőnyi gyerekgyilkost”, oda a mese, az újságban minden benne van, leszámolt, leütötte, kútba dobta, kútba, a kiszáradt, öreg kútba, tudni lehetett már ott, Calimanestiben, meg előbb is, sokkal előbb, hogy mi lesz a sorsa.

3.

Fehér vászonnadrágban, sötétkék, rövid ujjú ingben, lukacsos fehér bőr félcipőben indult, kicsi diplomatautójában az irattai, pénze, egy dosszié – alig nagyobb a lóbálható, egy ujjal tartott autóstáskánál, mégse elég kecses, már régen megérett arra, hogy eldugja valahová, megszabaduljon tőle, de csak egy-egy ilyen reggelen s csak pillanatokig érezte nyűgnek. Villanásnyi feszélyezettség, aztán elfelejti. Odaadó tanítványként nemcsak megtanulta Tündétől, hogy törődjön az öltözködésével, a mozgásával, hogy mindig ruganyos és gyűretlenül könnyed legyen, érezte, igényelte és mohón nyelte is jó megjelenésének hatását. Csakhogy Tünde, ha egyszer kiöregedettnek sejtene egy táskát, ha bájtalanul combja mellé kényszerítené a karját, s csak úgy járhatna, mint egy törekvő hivatalnok vagy egy biztosítási ügynök – Tünde soha többé nem venné kezébe. Dühvel ajándékozna el, kísértést sem érezne, hogy a divat változásával elővegye, ő kíméletlenül, bosszúállón leszámolna az ilyen holmival, képtelenség feltételezni, hogy elfelejtené a tárgy sértését. De András oly hosszú ideje már állandó főszereplője volt a saját életmozgásának, szerepét önállóan formálta, jobbára élvezte is, olyan jól, magabiztosan azonban sohasem fészkelte be magát, hogy heves vagy tartós indulatokat váltson ki belőle a tökéletes illeszkedés. A kényelmetlenség felhője mindig vele volt, még az ilyen táncoltató júniusi reggelen is. Talán az öngyilkossági kísérlete óta, vagy már jóval előbb, a Vilmos bácsiéknál töltött

hetek óta, talán az Árnyas úti villában sem volt olyan paradicsomi boldogságban része, talán sohasem, egy napra, egy órára sem adatott meg neki a tökéletes testi jólét, a maradéktalan odaadás és föloldódás. Tünde gondossága persze sokat segített, folyamatos biztatás volt, hogy egyszer, annyi figyelemmel berendezett lakásukban vagy a metálzöld Opel vezetve, talán a tengerparton, kókuszos napolajjal kenekedve – ki tudja, hol, mikor és miért – megízlelheti azt, ami már nem görcsös kapaszkodás, nem szóval fogalmazott önbuzdítás, hanem gyönyör, csorgó anyatej.

Kiállt a garázsból, járatta a motort, Tündét várta, csak egy-két percet, sohasem tűrhetetlenül sokat, de mindig várta, mintha indulásuk koreográfiája szigorúan előírná, hogy neki a kocsi ablakából látnia kell az asszony közeledését, szép lába mozgását a túsarkú cipőben, keskeny csípője, gyenge melle ringását. Nézte, látta, s hogy mellé ült a fehér bárányszőrű huzatra, erre mindenki csak bólintott volna: jó így, szép.

Tünde rámosolygott, mintha újból s most igazán jó reggelt kívánt volna, úgy villantotta föl mosolyát, ahogy a sofőrjét üdvözlölné, és András vonásaiból a saját kellemességét próbálta kiolvasni. A kicsi várakoztatás s aztán a mosoly leereszkedő volt, bár ezt a szót nem mondta ki még András – nem gyűlölködött és nem gáncsolt, inkább iparkodott, hogy behozza életbeli lemaradását, pedig az utolsó öt évben egyre nagyobb, egyre kiegyenlíthetlenebb lett. Tünde sokkal több pénzt keresett, és a pénz nemcsak magabiztosabbá, hanem leleményesebbé is tette. András igazat adott neki minden számolásnál. Csak az Opel vámdíja többbe került, mint egy új Lada, de Tünde bebizonyította, hogy ha el akarnák adni, kétszeresét kapnák a befektetésnek. A Németvölgyi úti lakás értéke is hihetetlenül megnőtt, ha el akarnák adni, mondta Tünde, ma már kétfélmilliónál többet kérhetnének érte. Semmit sem akartak eladni, de András is érzékelte: mindez szükséges előfeltétele az áhított, védelmet ígérő, kényelmes életnek. Nem sokat beszéltek pénzről, magukban számoltak. A főiskolai fizetésből és az alkalmi előadásokból, szereplésekből, lektorálási díjakból közel sem került annyi pénz, mint a jól bejáratott üvegüzletből. Tünde üvegkerámiái, színes üvegdíszei kelendőbbek lettek, mint az önállósodáskor remélhették. A vakmerő kaland, hogy otthagyta a gyárat, biztonságos üvegtervezői állását, kitűnő

üzleti fordulatnak bizonyult, s mert pontosan rátalált, mikor és mennyit újítson a munkáján, a sikerét tetézte. Vagy két évvel ezelőtt például társult egy textillel, és összehangolt készleteket gyártottak, terítőt és üvegvázát, poharakat szőttés alátéttel; nyugati felvásárlókkal és iparművészeti boltokkal kötöttek megállapodást, de a nagy felfutás közben Tünde már egy bőrdíszművessel és egy ötvössel kezdett egészen másféle együtteseket előállítani. Ezüsfoglatatba készített vörös és halványzöld likőröspohárákat és bőrtalpú-csizmájú boroskészletet, sötétbarna bőrhöz világossárga, és rózsaszín vagy fehér bőrhöz sötétkék és bordó üveget. A díszdobozokat „igényeseknek” felirattal árusították; Tünde művészbüszkeséggel mutogatta a mintadarabokat, és az anyagi hasznot alig emlegette. Otthon nyitott kazettában tartották a pénzt, ki-ki elvette, amire szüksége volt, az egyenlőtlenségeket Tünde természetesen találta, mert ő többre értékelte András főiskolai állását, tudományos publikációit, a várható kandidátusi címet, s mert nem volt gyerekük, büntudatosan és hisztérikusan csüngött Andráson. Az Opelt meg sem próbálta vezetni. Évekkel korábban ugyan megszerezte a jogosítványt, sok nyűglődéssel, „nem, egyáltalán nem élvezem, nem is fogom soha”, lökte oda a pótórák után Andrásnak, „mi szükségem rá?”, de végül mégis levizsgázott, a régi Ladát egy-egy országúti szakaszon vezette is, önfeláldozó kegygyel, sohasem a tanuló buzgalomával; bosszantotta, ha András beleszólt, ha figyelmeztette, hogy váltson sebességet, egyik elmormolt tanácsa hallatán lassított, kiállt a sorból, ki az út szélére, „hál istennek, kinőttem már az iskolából. Köszönöm, nem kérek belőle többet”, és átadta a kormányt, átült a másik helyre, és megkönnyebbülten, királynői göggel zárta le vezetői pályafutását. Ha önképében helyet talál az autóvezetés, bizonyára könnyedén ugrott volna át minden akadályt, és kiváló, biztonságosan hajtó sofőr lesz, de rejtélyesen nem békült össze ezzel – nem a kocsival, azt nagyon is kedvelte, boldogan ült órákat András mellett, betelhetetlenül rótták az utakat, néha türelmetlenül, a fenyegető üresség-rémmel hadakozva ő javasolta, hogy boltzárás után menjenek el Paksra a halászcserdába vagy vasárnap délelőtt Szegedre egy szöttéskiállításra. Ismerte az öntudatlan semmittevést, naphosszat szeretett elnyúlni vízparton, behunyta szemmel, homokot szítálva az ujjai között, úgy

kínálta oda magát a napnak, az időnek, olyan teljességgel, amire András csak sóvároghatott, de váratlanul nyugtalan lett, űzött, csillapíthatatlanul futó, és úgy követelte szeszélye-vágya azonnali teljesülését, mint a vízben fuldokló a mentést.

Tünde egyetlen gyerekként nőtt föl, az öccsére alig emlékezett, hatesztendő volt, mikor hároméves testvére meghalt valamilyen furcsa, gyorsan pusztító betegségben. Az arca deformálódott, a koponyáján és a nyakán daganatok nőttek, kancsított, és sem a karja, sem a lába nem engedelmeskedett. A miskolci kórházban már nem látogatta Tünde, az utolsó napokban otthon is félt tőle, talán a szülők is féltek-undorodtak, „menthetetlen, legalább ne kínlódna tovább”, ezt később, évek múltán is megemlegette az anyja: „egész nap imádkoztam az édes úristenhez, hogy ne kínlódjon az az ártatlanság, és imádkozom azóta is, hogy láthassam a mennyországban”. Azt mondják, Tünde szerette az öccsét, gyengéden játszott vele, vigyázott rá, „olyan jó kislány volt mindig, de hát úgy rendeltetett, hogy ő legyen a mi egyetlenünk”, mesélte Jásziné Andrásnak.

A szikszói ácsmesterék kényeztették és nagyra törően ösztönözték lányukat, a felsejlő művészi pályát azonnal valóságosnak hitték, és mindent előteremtettek, amiről úgy vélték, Tünde segítségére lehet. Mire az első osztályt befejezte a pesti művészeti középiskolában, az apja önálló műhelyt rendezett be neki a szikszói házban – műhelyt a szünidőre. Másodikban megszabadulhatott a gyűlölt kollégiumtól: egyik osztálytársához költözött kosztos diáknak; a szülei sok pénzt fizettek a „kedves családnak”. De amikor érettségi után nem vették fel Tündét a főiskolára, és a gyárban csak olyan feladatot bízta rá, mint a betanított munkásokra, amikor először támadt repedés a hibátlan pályán, a szülők kétségbeestek, riadoztak, folyvást biztonságról beszéltek, „hát férjhez menésre nem gondolsz?” Tudomásul vették, hogy nem utazik minden héten haza, hogy ha otthon van, akkor is zárkózott, és az esztendeig tartó aggodalmaskodás után, mikor nem bíztak többé a saját ábrándképükben, nem is jelentett megkönnyebbülést, hogy a következő felvételi sikerrel járt. A dohogásra szinte rászoktak, Tünde fölényes, durva elhárításai is mindennapossá váltak. Jásziné eleinte sírt, csöndesen, magában pityergett, és látványos, jajgatós jeleneteket is rendezett, „hiába iparkodok a

kedvére tenni” – Tünde külföldi, illatosított szappant és samponot vitt haza magának, „a tietektől rosszul leszek, hogy lehet ezzel mosakodni!”, turkálta csak anyja főztjét, s előfordult, hogy busszal bement Miskolcra sajtokért vagy valami aszpickos készítményért. Éjszaka kihallgatta szülei beszélgetését, „mi vagyunk a hibások, mi neveltük ilyen igényesre”, dörmögte kurtára vágott bajuszkája alatt az apja, Jásziné szipogott, elhízott testének savanykás szaga bejárta a házat, „nem jól van ez így, nem jól, és az úristen megbünteti a szívtelenséget”. Tünde hanyatt feküdt, a hold fényében meztelenül, mozdulat nélkül ringatózott, tenyere a hasán, a melle alatt, annyira fájdalmasan érezte különvalóságát, az idegen, ízléstelen kombinált szekrényt a porcelán csecsebecsékkel, az ormótlan, csipketerítős asztalt, a virágos vászonhuzattal borított székeket, az ezüstmintás, hengerelt falat, havas tájképet, amelyre apja annyira büszke volt, mert az orvostól kapta honoráriumként egy nagy, sarokba állított rézkorsóval együtt – érezte szép teste erejét, hogy egyszer csak felemelkedik a kemény, pozdorjával töltött heverőről, kilebeg az ablakon, el, el innen, gyönyörűen szabadul ebből a kicsinyes, kiművelésre végképp alkalmatlan szülői környezetből, el a jajongásoktól, fenyegetésektől, imáktól, hogy végleg eltűnik lehúzó-kötöző törődésük elől. Kemény, hegyes álla felszegve, mint a halottaknak; feküdt a holdfényben, gondolattalanul, hallgatva a másik szobából átszűrődő zsolozsmázást, „nem jól van, megbünteti, az édes úristen megbünteti a szívtelenséget” – hanyatt fekvé aludt el.

Mikor elhatározták, hogy összeházasodnak, bemutatta Andrást a szülőknél, és a fiatalok ebédől vacsoráig tartó vasárnapi látogatása kedélyes, majdnem zavartalan volt.

Jászi Antal sötétkékké ünnepelőruhában, fehér ingben fogadta őket, frissen borotválkozott, „isten hozta minálunk”, az aszszony visszhangozta, „isten hozta minálunk”, az asztal mellett Tünde élesen szólt az anyjára, „de unom ezt, miért nem tegeződtek már?”, és akkor vörösödve koccintottak mind, Jásziék megölelték Andrást, Jásziné keresztet vetett, „édes fiam”, és a diótorta mellé történeteket kínált a kislány Tündéről, „el sem gondolhatod, milyen árvák vagyunk, mióta ő elment tanulni”, „persze, hogy elment”, replikázott az apa, „te is tanultál, igaz, fiam? Hát a szüleid hol élnek?” És jöttek az óvatos kérdések,

hogya ki ő, mit csinál, hol lakik; nem mondta, hogya elvált, hogya kivégezték az apját, hogya félorosza az anyja, hogya alig egy éve öngyilkosságot kísérelt meg. Tudta, miről hallgat. Minek? Nem azért jött, hogya kétségbe ejtsen. Az ebéd, az uzsonna, a vacsora egybefolyt, egyre ott ültek a megterített nagy asztalnál, húsleves volt, rántott csirke petrezselymes sült krumplival, párolt káposzta, torta és túrós rétes, kávé és tepertős pogácsa, aztán újra édes sütemény, gyümölcsök és egy tálon házikolbász, füstölt sonka, sört bontottak és a pincéből bort hoztak, „ezt garantálom, saját termés”, „a csirke, a disznó is saját”, göcögött az asszony, a tokája teltebb, aranyfoga villog, piros foltok az arcán, az italtól és a boldog izgalomtól, sült hurka és kolbász, s még egyszer a déli diótortából, „ugyan, ugyan – hárítja el Jásziné az ételek dicséretét –, egy kis semmiséget összekaptam, hanem a lakodalomra, ha megsegít az édes úristen, a lakodalomra igazán felkészülök”. Hallgattak. Tünde nem tiltakozott. „És úgy körülbelül hányan számítanak jönni a lakodalomra?” „Majd megírjuk.” „Igen, az jó lesz, hamarosan megírjuk, hogya mikor és... Még nem beszéltünk erről.” „Mert mi csuda lakodalmat csinálunk itt; az emberek várják is, megérted, fiam, nekünk az egyetlen leányunk, ennek így kell lennie.”

A lakodalomra csak Márta, Varga Jóska és Ida néni ment el, és Jásziék minél jobban titkolni, ködösíteni igyekeztek, hogya hol és milyen esküvő volt, a falu annál inkább szájra kapta a hiányosságokat; a pletykákban szakadékká, borzongató kráterré mélyültek. Nem volt egyházi esküvő, de ez senkit sem érdekelt volna Szikszón, ha Jásziné nem vörösödik folyvást az „esküvő” szóra, ha nem csúri-csavarja, védelmezi olyan hevesen a lánya tisztességét. A pesti anyakönyvvezetőnél kötöttek házasságot, s onnan kocsival két óra alatt Szikszóra értek, éppen ebédre, már vagy hetvenen várták őket a kertben terített asztalok mellett. Tünde hosszú fehér ruhában, fátyolos kalapjában, virágcsokorral igazi menyasszonynak látszott, s mintha nem az anyja és a szikszói vendégek kedvéért öltötte volna fel jelmezét. Boldog volt és kedves, mert jól érezte magát, mert a ruha anyaga és szabása, fehér, ezüstdíszes cipője, a frizurája, a smink tökéletes volt, és maradéktalanul sikerült magába építenie öltözkését. Ida néni könnyes szemmel mesélt a régi évekről a szikszóiaknak, váltogatta helyét, hol

ide, hol oda telepedett, bár senki sem értette és nem volt képes összerakosgatni a zaklatott történetdarabkákat. „Mintha a gyermekem lenne”, ismételte. A pesti családot végül tartózkodó elfogódottságuk ellenére szeretetre méltónak találták. Márta megölelte Jászinét, és együtt sírtak – soha ők sehol nem találkozhattak volna. Márta rövidre vágott, őszesszőke haja, erős szláv arccsontja, pisze orra, szürke, nagy szeme, minden vonása mulatságosan felelt a kicsi, kövér, fekete asszonyéval. Varga a legöregebbekhez húzódott, régi lakodalmak emlékét idézték, a falujáról, a gyerekkoráról mesélt, és kérdezett: „most is úgy van-e?” vagy „hát az errefelé is szokás-e?” András türelmetlenül nézte őket, mind jól érzi magukat, nyirkos kezével Tünde kezét kereste az asztal alatt, „meddig még?, meddig kell tartania ennek?”, de Tünde ingerkedően csak rámosolygott, élvezte az ünnepet, szemében a siker gyönyöre és a ragadozó kéje, ahogy megköszönte keresztanyjának, keresztapjának, unokatestvéreknek és szomszédoknak az értékes ajándékokat. Ott aludtak mind a szikszói házban, a kölcsönként fekhelyeket már előre megvetették, a párnának avas zsír, az aszúrozott ágyhuzatnak dohszaga volt; a hold besütött, hajnalig végigpásztázta a kombinált szekrényt, elidőzött a tájképen, bágyadtan megcsillogtatta a porcelánszobrocskákat. Mi történik, mi lesz eztán? Tünde hajnalban felébredt, már világosodott, „te sem aludtál?”, „nem sokat”, „látod, nem lehet itt aludni, élni sem lehet”, közelebb húzódott, András takarója alatt elfészkelődött, a férfi lassan feléje fordult, engedelmesen ölelte, tenyere tűnődve csúszkált az ismerős tájakon, mintha mondaná: jó nekem, jó, így jó, ez jó, jó nekem, jó. Tündét kezdettől megnyugtatta az ő ragaszkodása, hízelgett még a görcsös iparkodás is; a szenvedélyt mindketten lenézték, kimondatlanul is büszke elégtétellel hagyták életük korábbi szakaszában – ha ugyan valaha ismerték.

Néhány héttel az érettségije előtt Tünde régmódiasan odaadta magát egy osztálytársának. Második éve együttjártak már, házibulikon nyilvánosan csókolóztak, moziban és mosdókban tapogathatta a fiú, a szülők semmit sem tudtak a barátságról, és a jövőtervezgetéseket mindig Tünde hárította el. Áprilisban a fiú szülei elutaztak, és az iskolához közel eső lakás egyszeriben csodálatos tanulóhellyé lett: nyolcan-tízen is

összejöttek, hogy késő estig ismételjék a művészettörténet és irodalomtémákat. A lányok szendvicseket csináltak, teát főztek, s aztán a fényes parkettát borító vastag szőnyegekre ültek, az antik székeket, az intarziás asztalkát a szoba közepéről a fal mellé tolták, kényelmetlen törökülésben végre birtokba vehettek egy igazi lakást. A vendéglátó népszerűsége napok alatt megnőtt, a házigazda biztonságot adó szerepétől pedig a puha borostáját simítgató fiú is határozottabb, férfiasabb lett. Egyik este a szedelőzködő társaságból visszatartotta Tündét: „maradj itt, és segíts elrakodni”, a hangja éles, majdnem gyűlölködően türelmetlen. Sovány nyakában ugrál az ádámcsutka, lapáttenyerével hessegeti a kitóduló társakat, s aztán Tündére ront. Ügyetlen, elhatározott mozdulatokkal vetkőzteti, tépi a ruháját. A lány végre tűri, a mosolya lenéző, de talán tetszik neki az erőszakosság. Meztelenül fekszik a heverőn, s míg a fiú kibújik a saját gönceiből, míg az inggombok pattognak, lábszárán végigrángatja a nadrágot – erre a hosszú, kiábrándító procedúrára sohasem gondolt –, Tünde oldalra fordul, a könyökére támaszkodva figyel. A fiú hazakísérte, villamossal zötykölődtek, nem szóltak, nem is néztek egymásra; a háziak később sem sejtették, vagy sejteni sem akarták, mi történik Tündével. Panni, a lakótársnője készen falazott neki, hiszen Tünde is hányszor volt cinkosa a szülőkkel szemben. De akkor már nemcsak ezért hallgatott. Panni valahogy megváltozott. Akkor éjjel is belopózott Tünde a közös szobába, Panni mozdulatlanul aludt, nem is mordult nyűgösen, mikor Tünde csapkodva forgolódott, ablakot nyitott, a konyhába ment vízért, az ajtót nyikorogtatta, sóhajtozott és fűjt. Jelezni akarta, hogy nem maradt el? Beszélgetést provokált volna, holott hónapok óta alig beszéltek? Maga sem tudta talán, hogy tapintatlanul hangos? Panni nem mozdult, a következő napokban sem érdeklődött. Sértett vagy rideg-közyös? Amikor szükség volna rá, háttérbe húzódik? Ó kérdezze talán, mi baja?

Panni nem jelentkezett főiskolára, nem akart tovább tanulni, voltaképpen semmit sem akart csinálni, bár felsejlett egy álláslehetőség, s ő bólintott rá a tavasszal, de leendő munkahelyéről sem akart tudni semmit. Meghízott, az arca szétterült, ostobává deformálódott. Közvetlenül az érettségi előtt többször eszméletét veszítette, a szülők hajlottak arra, hogy

fáradtságnak és idegességnek tekintsék a tüneteket. Osztályfőnökük javasolta, hogy augusztusban érettségizzen, úgy nem veszít évet, a munkahelyén meg várták. Panni báván nézett, máskor zokogni kezdett, a legváratlanabb pillanatokban, érdes-zsíros bőrén végigcsorgott a könnye, bele a tányérjába, „mi van Pannival?, mi ez az egész?”, kérdezte az anyja, „nem tudom, semmit sem tudok”, a riadalmukat látták egymás szemében, „mondj el mindent, te tudhatod, mondj el mindent”, „nem, semmit, nem is értem, nem bántotta senki, nem, igazán, semmit sem tudok”. Tünde nem gondolt arra, hogy már nem ragaszkodik Pannihoz, az utolsó évben messzire kerültek egymástól, Pannit tehetségtelennek és ambíciótlannak látta, undorodott a kövérségétől, lomposágától, a különbségeitől, terhére volt az egész család, „már nem tart soká”, ki sem mondta magában mindezt, nem is érezte a lelkifurdalás fojtogatását, csalánkeserű ízét. Mire ocsúdtak, Panni már haldoklott, az utolsó három nap eszméletlen volt, agydaganat, megoperálták, a műtét után nem tért magához, a doktornő simogatta az anyja vállát, tenyere alatt rázkódott a nagy testű asszony, „nem szenved, most már biztosan nem szenved”, július elsején halt meg, az osztálytársak addigra szétszéledtek, az iskolából alig néhányan jöttek el a temetésre, de Jásziék ott voltak, mély gyászban, és Jásziné azt mondta az anyának: „egyedül én ismerem a fájdalomodat, egyedül én, de az édes úristen megsegít még, meglásd, megsegít”. Tünde haragudott az anyjára, minek beszél, miért hozza szóba a saját bajait, micsoda égbekiáltó tapintatlanság ez, „szegény tuskó”, akkoriban volt a legrosszabb a kapcsolatuk. Tündét nem vették fel, elkallódik, elrontották, és most majd elkallódik; Tünde pedig mindenütt szenvedett, otthon és Panni családjában, az iskolatársai között, az utcán és a vonaton, „tuskók, tuskók, mind tuskók”. A fiúval, akinek végül odaadta magát, s aki kamaszfalánksággal ódalgott körülötte, a hosszú kezű-lábú, férfias elhatározásokra is képes fiúval hamar szakított, és sajnálta magát, mert szentül hitte, hogy csalódottságát egyedül a fiú tapasztalatlansága és ügyetlensége okozta. „Nem nagy dolog”, amikor először beszélt beavatottságáról, a nyár végén, hogy új barát-nőre talált, azt mondta: „nem éreztem, hogy ez olyan nagy dolog”. Az odaadás után néhány héttel rettenetesen félt, mert terhesnek hitte magát, s ő, aki megvetette a nyilvános

könnyeket, sírva feküdt föl a vizsgálóasztalra. A nőgyógyász óriásstenyerétől elborzadt, összerándult és feljajdult a vizsgálat alatt, „lehetséges”, mondta az orvos, és tíz nap várakozási időt javasolt; a folyosóra három elkábított nőt toltak ki gyors egymás után, „kaparás”, az asszonyokat sötétszürke lópokróccal takarták le, Tünde öklendezett a WC-ben, „istenem, ne, ne, segíts, édes úristen”, a csempéhez nyomta a homlokát, „meghalok, jaj, meghalok”, éjszaka összevérezte az ágyneműt, lucskosan, boldog gyanakvással ébredt, a sötétben tapogatta magát, az álomból szabadultan, mérhetetlen vágyakozással és a csalódás félelmével, félpercnyi idő, soha, vele még sorsdöntő soha nem történt, és ehhez hasonló később is alig; a vérfoltoktól ujjongva, a beteljesülés mámorával, s ebbe még a pusztulás árnya sem, inkább a kegyelem. Megkegyelmezés, kegyesség. Az olvasólámpa fénye nem riasztotta fel Pannit, altatókkal aludt, hanyatt fekvé, megnyílt szájjal, szeme alatt fekete árok, zsíros haja a homlokába lógott, „de csúnya”. Megtisztálkodott, és nézte Pannit, gondolatlanul és szájalom nélkül nézte, magát csitította csak, a félvilágosban, éppen éjfélre járt, a saját szívdobogását figyelte, „istenem, de jó”, s nagy sokára megkönnyebbült alvásba zuhant.

A fiú sírt, fenyegedett, erőszakoskodni próbált, érvelt és szitkozódott, de Tünde kikerülte, magyarázat nélkül elhárította minden közeledését. Félt és undorodott, bár talán soha ennyire nem kívánta, hogy valakihez odabújhasson, csak egy másik testmelegére, gyengédségére vágyott – ha volna ilyen másik.

Panni betegsége és halála megsűrgette Jásziékat: Tündének lakásra van szüksége. Nem fog hazaköltözni, az újabb s talán majd sikeres felvételi vizsgáig sem marad Szikszón, ez napnál világosabb volt – és a feladat is: otthon kell neki, bármi áron saját otthon, szilárd pont, támaszték és biztosíték, otthon, amely állandóan figyelmezteti a szülőkre, nehogy elkallódjon, elmerüljön.

Augusztus elején a vonaton ismerkedett meg Kingával. A magakorú, frissen érettségizett lány ősztől a pesti egyetem bölcsészkarára jár majd; nem volt nehéz a felvételi, de nagyon sokan jelentkeztek, mesélte, és rajongva nézte Tündét, mintha a művészeti főiskolán a sikertelen felvételi nagyobb teljesítmény, érdekesebb történet volna, mint az ő szokványosabb

sikere. Budapesthez közeledve ketten maradtak a kupében, a rokonszenv az első pillanattól kölcsönös volt. Két szép, szőke hajú, fiatal lány, Tünde vékonyabb, szögletesebb, keményebb vonásokkal; félhosszú apródfrizurájára, amelyet akkoriban viselt, a későbbi években szégyenkezve gondolt, és az apródfrizura rejtélyes módon, de örökre a vidékiséget, a bumfordiságot jelenti Tündének. Kinga puhább, még karcsú, s már láthatóan hízásra hajlamos, vastag szája, gömbölyű keze s főként erős melle irigykedve tetszett Tündének. Valószínűtlenül hosszú, sima haját megismerkedésükkor egy bőrcsat fogta össze, de sokszor kibontva, szabadon hagyta, s a hajsátor beborította a törzsét, lelógott, le egészen a csípője alá. Kinga érettebb, nőiesebb volt, mégis mindig Tündét szólították le a fiúk, „mert annyira félszeg vagy, miért?, miért?, csak egy icipicit legyél kihívóbb”, de Kinga riadalma és gyanakvása semmit sem oldódott, Tünde hódítószenvedélye és magabiztossága mellett inkább meggyökeresedett, makacs bajja nőtt; sokat beszélgettek erről a félszegről, már azt gondolták, ismerik az okait, a veszélyeit. Barátságukban könnyen alakult a szereposztás: Tünde az erősebb, a gyámolító, és Kinga szeméből még a derűsebb pillanatokban sem tűnt el, hogy áldozatra szánt. Félelem és felkínálkozás, tehetetlenség, pánik – az első félév végén, a vizsgák idején szüntelenül beteg volt, hányt, egyszer az egyetem folyosóján elájult, és évet akart halasztani. Tünde úgy hitte, energikusan és önfeláldozóan mindent megtesz Kinga épségeért, segíti a tanulmányaiban, holott a törekenyebb lánynak éppen tőle kellett legjobban félnie. Akkor már negyedik hónapja együtt laktak. Jásziék lakást vettek Tündének, méghozzá kétutcányira a főiskolától, milyen kellemes lesz, ha netán jövőre sikerül bejutnia. A nagyméretű szoba műhely is lehet, és hall, konyha, fürdőszoba meg egy télikertszerű helyiség is tartozott hozzá. Az első emeleti lakás előtt nagy gesztenyefa, „a tüdeje akkor is tönkremegy a városban meg a sok görnyedéstől”, dohogott Jásziné, „ez fantasztikus, pizsok szerencse”, vélekedtek az egykori osztálytársak; a lakásavató szeptember közepén búcsútálálkozás lett, Tündét nagyképűnek és ridegnek találták, ő pedig unta valamennyiüket, fölényét meg sem próbálta titkolni, pedig élvezte, hogy dicsekedhet új otthonával. Akiket összehívott és megvendégtelt, távoliak voltak, kinőtte a középiskolát, az emlékeket, a

társakat is – csak Kinga érdekelte, mert az új barátnőt bemutatta a régieknek, bár Kinga szívesebben húzódott a konyhába, hidegtálakkal szöszmötölt, várta, míg kicsepeg a főzőből a kávé, felforr a teavíz, „igen, azonnal megyek”, de nem sietett, leült egy konyhaszékre, görnyedten, a haja előrehullt, tenyerével maszatolta könnyes arcát, aztán kisurrant a kertbe, a gesztenyefa törzséhez támaszkodva nézte a kivilágított ablakokat. Akkor éjszaka is Tündénél maradt, aztán egyre sűrűbben, s néhány hét múlva a nagy családi vihar és kétségbeesés elől egészen odamenekült. Taxival vitte a ruháit, könyveit, rengeteg személyes emlékét, még játékokat is, „igazán nem leszek a terhedre?, nem bánod még, hogy idehívtál?”, kérdezgette Tündét, míg elpakoltak, berendezkedtek a közös életre. Az első nap délutánján Tündét a munkahelye előtt várta Kinga anyja, „akárcsak az anyám”, pedig a sovány, szinte aszott nő semmiben sem emlékeztetett Jászinéra.

Kinga hároméves sem volt, amikor a szülei elváltak, s ő, meg tíz évvel idősebb nővére az anyával maradt. Az édesapjára nem emlékezett, 56-ban disszidált, Bécsből, aztán Hamburgból még írt, utóbb nyoma veszett, meghalt, vagy végleg el akarta hagyni a régi családot. Addigra az asszony újból férjhez ment, s a fiatal nevelőapa igyekezett mintaszerűen gondoskodni a lányokról. „Nem tudom, milyen panaszai lehetnek Kingának, de jobb, ha tőlem is hallod az igazságot, mert igazságot akarsz hallani, ugye?”, mondta az anyja, mikor beültek egy cukrászdába. „Természetesen a vendégem vagy”, a karját is megemelte királynőien, aztán két kávéért kérést. A cukrászda ablaktalan, vörös tapétás termében lámpa világított, a zöldes, gyenge fényben még kopottabbak voltak a kerek asztalkák, a plüssszatú székek. Kinga anyja a karikagyűrűjével játszott, le-föl húzogatta kimerevített ujján, a kávé mellé hozott szódavizes pohárkát felborította, a hajához, a nyakához kapott, mintha pókhálót szedne le magáról, és igyekezett, hogy fölényes maradjon. „Kingának van a legkevesebb oka, hogy megítéljen bennünket, de hát ő kamasz, sok mindent nem is ért, tudom, csakhogy egy kissé szeles; túlságosan türelmetlen volt mindig is. Amikor én Sándor felesége lettem, még kicsi volt. Jó, rendben van, nem tudhatta, hogy én nekik akartam apát keresni, hogy mindennél fontosabb volt számomra: nekik végre nyugodt, békés otthonuk legyen. És Sándortól ő csakis

jót, csakis szépet kapott. És ha most én nem panaszkodom, ha nem bánom a sorsomat, ő miért akar mindent kifordítani? Sándor fiatalember volt, amikor mi összekerültünk, Bözse meg Kinga kislány. Bözse is. Mennyi lehetett? Tizenöt éves? Aztán eltelt egy csomó idő, és nálunk senki sem viselkedett tisztességtelenül. S mert a férjem a lányom férje lett, ez csak ránk tartozik. Igen, rám, Bözsére és Sándorra, s ha mi most is szépen megvagyunk, szeretni és becsülni tudjuk egymást, hát miért fáj az Kingának? Baj talán, hogy nálunk senki sem gyilkolta a másikat? Hihetetlen, hogy szeretjük egymást?!” Tünde ijedten nézte az asszonyt, csontos-ráncos, nagy kezét, ahogy a gyűrűt tologatja le-föl, le-föl, ingerülten, vadul. Ezekről a családi történetekről Kinga neki nem beszélt, azt mondta, elvált az anyja, újra elvált, a nevelőapjától is; említette, hogy a lánymányosi nagy lakásban együtt él az anyjával, a nővérével, a sógorával és az unokahúgával, egyszer azt mondta, a sógora olyan a sok nő között, mint egy kakas, de ezt nem tudta Tünde, ebből semmit. „Nekem sohasem panaszkodott Kinga, és előttem sohasem ítélte meg a családot”, szolt végre harciasan. Mivel vádolja őt ez a szerencsétlen? Mert vádolja, az hallható. Vádol ő mindent és mindenkit. Tegye, de hogy jön ahhoz, hogy elkapja a gyár előtt, és ideráncigálja? Hogy jön ahhoz, hogy letegezze, és számonkérje rajta a lányát? Ilyen helyről persze elmenekült Kinga. Más is ezt tette volna. „Te most nagy hatással vagy rá, tudom, azért kerestelek meg, titokban, és Kinga érdekében szeretném is, ha a találkozásunk titokban maradna. Senki sem bántotta, neki otthon a helye. Vissza kell jönnie, és te segíthetsz, hogy visszajöjjön. Szüksége van ránk. Mit gondolsz, nélkülünk bekerült volna az egyetemre? Érte mindenki mindent megtett, nem lehet hálátlan és igazságtalan. De kit akar ő voltaképpen bántani? Miért kellett látványosan összecsomagolnia? Ne haragudj, de miért kell két fiatal lánynak együtt lakni? A te szüleid tudják ezt? Vagy beszéljek velük? Megígéred, hogy segítesz? Tudod te, milyen felelősség terhel?” Nem felelt Tünde hangosan, de azért az asszony sejthette, hogy legfeljebb a gyűlöletét sikerült fölszítani. Nem kínálgatta süteménnyel, üdítővel, nem is erőszakolta, hogy Tünde azonnal adjon választ, „gondolkozz, kérlek, gondolkozz te Kinga helyett is, és segíts neki. Igazi barátnőhöz méltóan segíts! Én a barátságotokat nem bánom, de az nem

helyes, hogy együtt laktok. Egyszerűen nem helyes, és sürgős is. Kingának van otthona.” Aprópenzzel fizetett, a felszolgálónő fintorgott, míg az asztalra borított forintokat pöckölte; a maradékot aztán olyan kapkodó-ideges erőszakossággal söpörte vissza pénztárcájába, ahogyan a székre ült, ahogy a gyűrűjét húzogatta vagy a kávé kavarta.

Este szótlán volt Tünde, a vacsoraasztalnál tűnődve bámult a levegőbe, s amikor Kinga szólította, mintha ijedten ocsúdna.

„Nem kellett volna nyűgnek ideköltöznöm. Mondd meg nyugodtan. Nem fogok megsértődni. Mondd meg, ez a bajod! Tudom, hogy ez”, akkor Tünde sóhajtott, mélyen, gondoktól gyötörtén, közelebb húzódott Kingához, magához ölelte, „úgysem tudok neked hazudni, még titkolózni sem előttem. Ugye, nem haragszol, ha nem tudok. Anyád megkért, de én ezt nem tudom, én téged szeretlek.” És beszámolt a cukrászdabeli jelenetről. „Szégyellik, hogy elüldöztek. Nincs nekem jogom elítélni őket, de ez borzalmas. Erről nem mondtál semmit. Istennem, ha előbb tudom. Szerintem ott nem lehet élni, és nem kényszeríthetnek, hogy visszamenj.” Kinga zokogott, Tünde ölébe hajtotta a fejét, és rázta a sírás. Az arca felpuffadt, szemét vörösre dörzsölte, a hajába bújt volna, takarta, védte magát, de jólesően tűrte barátnője simogatását – gyerekként, szerelmesként fészkelődött el az ölében. Kinga anyját, az egész családot, végül a világot is üldözőnek látva szövetkeztek, hangtalanul, csak gyöngéd mozdulatokkal, finom érintésekkel pecsételték meg összetartozásukat, s mikor elaludtak, fejük összeért, meztelen karjuk átnyúlt a másik teste felé.

Az együtt lakásról Jásziék is értesültek. Meglátogatták a lányukat, büszkélkedni akartak, élvezni kicsit a szép lakás látványát, „elvégre csak bemehetek abba a lakásba?”, hajtogatta Jásziné, és jó előre jelezték érkezésüket. Kinga el akart bujdosni arra a vasárnapra, de Tünde követelte, hogy otthon maradjon. „A legjobb barátnőm”, mutatta be a szülőknek, és még álltak mind, míg eldarálta, hogy Kinga egyetemista, de csoda ügyes keze van, és érdekli az ő munkája, már együtt is készítettek különböző díszeket. Vendéglőben ebédeltek négyesen, és ott, a harmadosztályú étterem pecsétes abrosza fölött mesélt Jásziné valami történetet Tündéről, hogy mindig is arany szíve volt, és a középiskolában is kihasználta a jóságát. „Ez nem igaz”, torkolta le Tünde az anyját, Kinga meg hebegve

magyarázkodni kezdett, remegett a szája, a szeme könnyes lett, ő nem fogja kihasználni Tündét, ő egy fillért nem kér tőle, kap otthonról pénzt, igen, nem olyan szegények ők, csak hát a barátnőjével jobban megértik egymást, de a költségeket megosztják, és ha mégis teher volna, ha Tünde majd nem akarja, megígérte, hogy szól, szólni is fog, és ő akkor egy perccel sem marad tovább. Jásziné figyelmesen végighallgatta, csak a fékezhetetlen sírásra tiltakozott, Tünde gyűlölködő tekintetét, a sziszegését, ökölbe szoruló kezét kikerülte. A hangja gurgulázott, sziruposan cuppogott, „ó, hát miért mondja mindezt? Hova gondol, édesem? Van énnekem szemem, és látom, hogy maga jóra való kislány, egy légyben sem tenne kárt, nem gondoltam én semmi másra, édes istenem, nem akartam én semmi rosszat, örülünk mi az urammal együtt, ha a gyermekünk megfelelő barátnőt talál, hát hogyan örülnénk; látszik az messziről, a nevelés, a szülői ház meglátszik, persze; tudja, az édes úristen nem engedte, hogy testvére maradjon, ő a mi egyetlen gyermekünk, de hát most mégis megadta neki, örülünk, hogyan örülnénk”. A vendéglőből már nem mentek vissza a lakásba, Jásziné a vonatablaktól is integetett a lányoknak, könnyebb szívvel, az utolsó hónapokban először bizakodóan huppant az ülésre, „ez a lány jó hatással van rá”, súgta izgatottan a férjének, „rendes, csöndes lány”, mormolta, „egyszerű, csöndes lány”. Később a karácsonyi szünidőre meghívták Jásziék Kingát is, de a szikszói közös pihenésből nem lett semmi. Tünde csak a két ünnepnapot töltötte otthon, aztán sietett vissza, biztatni kellett Kingát, bátorítani a vizsgák idején. A szentestét ő is a családjánál töltötte, Tündével készítettek mindenkinek ajándékot, de a lefekvés előtti meghitt pillanatokban Sándor megsimogatta az arcát, „legalább egy fiúhoz költöztél volna”, úgy érezte, kapatos a sógora, válasza nélkül elhúzódott, és szeretett volna azonnal elmene-külni. A szobája rideg-kopár, tudni akarták, visszajön-e valaha, tartogassák-e neki ilyen lefosztottan.

Az utolsó vizsga előtt bevett egy marék altatót, az üres gyógyszeres üvegcset és a vizes poharat látványosan elől hagyta, percekkel Tünde érkezése előtt aludt el, a fiatal mentős orvos ott a lakásban kimosta a gyomrát, a kórházban talán rutinosan, talán büntetésül még egyszer, és Tünde kérésére értesítették a családot. Nem volt komoly életveszélyben, de

meglehet, legközelebb másként csinálja, mondta fenyegetően a pszichiáter. Tünde megijedt, és az utána következő napokban csak haragfélét érzett. Kinga anyjának nem is köszönt a kórházban, igaz, az asszony nyomban rátámadt: „ez most jó? Ez kell?” „Megmentettem az életét. A kisujját sem mozdította más”, vágta vissza, aztán csak villogtak egymás felé.

Három nap után kiengedték a kórházból, Kinga sírt, már mindig sírt, és Tünde nagyon hamar nyomasztó tehernek, aránytalan felelősségnek érezte a jelenlétét. Félt egyedül hagyni, és főként az elromlott barátság távollatlanságától félt, „nem tölthetem az életemet azzal, hogy vigyázok rá”, magyarázta a legkülönbözőbb embereknek. Sok embert keresett meg a gondjával, sokat panaszkodott, tanácsot, segítséget sürgett Kinga érdekében, „meg kell oldani, valahogyan meg kell oldani, örökké ez nem mehet”, arról beszélt, hogy Kinga gyenge idegzetű, talán beteg, egyedül ezt nem szabad vállalnia. A pszichiáter, akihez vissza-visszajártak, Tündével külön is, többször beszélgetett. „Ne a távoli évekre gondoljon, csak a holnapra meg a jövő hétre, próbálja türelmes szeretettel segíteni Kinga megerősödését, maga nagy felelősséget vállalt, de ezt más most nem veheti át. Nem fektethetem kórházban, és rossz volna, ha éppen most kellene hazaköltöznie, csak egy kis türelmet kérek magától, egy kis kitartást.” De Tünde méltatlankodott, nemcsak azt érezte igazságtalannak, hogy a jó szíve, a nyíltsága, a barátsága, lám, csapdába csalta, iszonyatos csapásnak tűnt Kinga közelléte, a szünet nélküli fenyegetettség, hogy vigyáznia kell rá, mintha az anyja volna, jogtalanul tartotta, hogy munka után mindig ő vásároljon, takarítson, gondozzon egy fiatal, felnőtt embert, akinek azért keze-lába ép. Ingerülten csapdosott, mert Kinga valóban keveset teljesített, s mert képtelen volt megítélni, milyen nagyon keveset teljesít. „Lusta, iszonyatosan lusta.” Három napig az egyetem felé sem nézett, a lakásban egy poharat sem mosott el, de dugdosva-bujkálva varrt egy blúzt Tündének. A blúz rövid lett és széles, amorf az egész, Tünde kelleetlenül magán hagyta az elkészülés napján, aztán elsüllyesztette a szekrény mélyére, a színe, a mintája sem tetszett, nem is értette, miért lepte meg ezzel Kinga. Ennyire ismerné csak?, vagy szándékosan bosszantja? Inkább bevetné a saját ágát, kimosná a saját szennyését. Így nem lehet viselkedni. Kinga

egyetemista társait is megkereste, szövetségeseket remélt, és ki-kibuktak belőle a keserű szavak: nagyon, nagyon nehéz vele. Március elején az anyja kérte, hogy ideiglenesen költözzön haza Kinga, kanyarós az unokahúga, és a család nehezen tudja ellátni nélküle a gyereket. A betegség jó ürügynek tűnt, az orvos is, Tünde is beavatott volt – talán ha feladatot kap, de Kinga csak félig vállalkozott a gondozásra. Esténként, ha már otthon voltak a szülők, igyekezett eljönni, és napközben is: fárasztotta a gyerek; elfelejtette időben megmelegíteni az ebédjét, kitért a mesélés, a közös játék elől; ha ott volt is, magára hagyta a kislányt. Egyik este hiába csöngetett, Tünde nem volt otthon, a kulcsát nem találta, leült hát a lépcsőházban, aztán kint járkált a kertben, a ház előtt, de amikor feltűnt a barát-nője egy ismeretlen fiúval, Kinga eléjük állt, számonkérően kiabált, „majd megfagytam itt”, s elrohant. „Ez örület, ez kész örület”, mondogatta Tünde, és nem ment utána, nem is telefonált. Másnap kiegyensúlyozottabban és szelíden várta a lakásban Kinga, „ez örület, én is megőrülök”. Arra gondolt, rábeszéli, hogy utazzon egy-két hétre Szikszóra, az anyja szívesen fogadná, esetleg együtt mehetnének, s otthagyná a szüleire a gyengélkedőt. Jászi Antal kedves levélben meg is hívta a lányt, „itt jól lehet pihenni, jó levegő van, a tavaszi fáradtságra nincs jobb gyógyszer”, de Kinga elhárította, „köszönöm, nagyon köszönöm, majd a nyáron”, és gonosz vigyorral mormolgatta, „tavaszi fáradtság, tavaszi fáradtság”. A nyáron már nem élt. Március 27-én, a születésnapján leugrott egy sziklás hegyoldalon a szakadékba, és azonnal meghalt. Azt a helyet Tündének is megmutatta egyszer, még az ősszel, „itt játszottunk gyerekkoromban, nemsokára mindent beépítenek itt”.

Szép hely volt, az egész várost látták, Tünde mohón találgatta: az a Bazilika?, a Hősök tere?, az Akadémia? Színes leveleket, ágakat téptek, sötétlila és piros bogyós gallyakat, „olyan jó volt itt akkor, vagy csak úgy emlékszem, hogy jó volt, és jó, hogy megmutattam neked”.

Az Erzsébet hídon hajtottak át; most is szép volt minden.

A metálzöld Opel, a fehér szőrme, Tünde a bordó mintás se-lyemruhában, fehér nyaklánc, ahogy még alacsonyan ar-cukba süttött a nap, csillogott a fehér híd, „szeretem ezt a vá-rost”, mondta András, de emlékezett rá, hányszor mondta már Tündének, és úgy rémlett, mindig itt, éppen ezen a he-lyen. Mint valami varázslatban. Reggel, az Erzsébet híd feljá-rójánál, ahogy Budáról Pestre tartanak, a szépség és ragaszko-dás utáni mérhetetlen vágy mintha felröptetné, megemelkedne a suhanó kocsival, fehér nadrágjában, fehér ci-pőjében, s mintha a Duna sem lenne annyira mocskos, horda-léka mélyen, a fenékhez tapadva; a Belgrád rakpart házai, az egyetem, a csaknem szemközti két templom és a Kossuth Lajos utca: szerethető nagyváros. „Sohasem tudom elfelejteni, hogy először romosan láttam, s történhet akármi, én mindig saj-nálni fogom. Sajnálatféle, szomorú szeretet ez”, mondta Márta. Ő is itt mondta, az Erzsébet hídon, András vallomására. „Mi már a régi emlékektől nem tudunk szabadulni, és ami most épül, az olyan különös”. „Kik azok a 'mi'?”, kérdezte András, s a hangja ingerült és kioktató, mint az utóbbi időben mindig, ha az anyjával beszél. Márta öregségi komplexusa – ahogyan magában és Tündének nevezte – bosszantotta, és sze-mélyes sérelemként torolta meg: fáradhatatlanul leleplezte, visszautasította, újra és újra lecsapott, felcsattant. „Kik azok a 'mi'?” De Márta hallgatott és elfordult. „Én meg először villa-mosról láttam. Ida néni vitt el villamossal. Azt hiszem, már is-kolás voltam, akkor ültem először villamoson. A Margit hídon át, gondolom, a Margit híd lehetett, csak homályosan emlék-szem a tájra. A villamos ülésén térdepelve egész más volt min-den, mint a megszokott autóból. Tudod, iskolába is autóval vittek. Sofőr.” Tünde is hallgat. Hunyorog a napba, most nem csukja be a szemét, itt nem kínálja magát a sugaraknak: az üvegen át csak csiklandó meleg, különben tudatlan és értel-metlen mozdulat volna – nevetséges. Annak idején Ágnes kér-dezgette, és úgy hallgatta az ő gyerekkori történettörmelé-keit, hogy nem is pislantott. De ha annyira fontos volt ez a hely, a sorsuk, a történelem, miért hagyott el mindent?

Kétévenként hazajár, öröklődik, hogy otthonos legyen – legutóbb a Budapest Szálló eszpresszójában találkoztak, Tünde előtt titkolta, nem igaz, hogy egyszerűen elhallgatta, nem, titkolta, még hazudott is, minek okozzon neki fájdalmat. András úgy vélte, fájdalmat okozna, mert Tünde féltékeny az első feleségére. Lehetetlen, hogy nem féltékeny. Úgy gondolta, Tündét megnyugtatja a tudat, hogy Ágnes Angliában él, feleségül ment egy lengyel szociológushoz, két gyerekük van, mindketten a manchesteri egyetemen tanítanak – vagy másikon? Mindegy. Olyan távoli lett az egész. A lengyel férfit sohasem látta. Bizonyára vörösseszőke, szakállas, magas, a két fiuk is rá hasonlít, keskeny, törékeny arcúak, magas homlokúak. Ágnes bemutatta volna a férjét, de ő majdnem kiabált, ne, egyedül gyere, csak egyedül. Nem kíváncsi rá, semmi kedve, hogy udvariasan nyökögjön néhány szót, és Tünde miatt sem. Ha egy kicsit gátlástalanabb, meghívja őket a Németvölgyi úti lakásba, Tünde melegszendvicset tálal, majonézes salátákat, pezsgővel koccintanak, „igen, ilyen az élet, ti ott, mi itt, de megvagyunk mind, boldogulunk, ahogy tudunk”; a halványkék, aszúrozott abroszra terítenek, sötétkék porcelántányérokkal akkor, vagy a barna szőttesre világos fatányérokkal, fanyelű evőeszközzel; „szépen laktok”, mondja Ágnes, szinte kipréseli magából az udvarias szavakat, a lengyel buzgón bólogat, a magyar beszédet is érti, de látszik, egyáltalán nem tetszik nekik, ahogy laknak, Ágnesnek különben soha semmi sem tetszett, ami másféle volt, ami eltért a saját ízlésétől. Rövidre vágott szőke haja természetes szőkének tűnik, de nyilván festeti, színezi, mindegy, a szeme körül csupa ránc, ha nevet, mégis éppen a nevetése, meg a figyelő tekintete olyan, mint régen. Majdnem olyan. A bőrén valahogyan még kimutatható talán az ő ölelésének nyoma. Lennie kell valamilyen eljárásnak, amellyel kimutatható. Hányszor mentek át az Erzsébet hídon, kéz a kézben, egyszer felkapta Ágnest, a korláthoz vitte, és a lány nem sikoltozott, minden lány sikított, vihancolt volna, és Ágnes nem, egy idősebb férfi megszólította, „tudnia kellene, fiatalember, hogy van, amivel nem lehet tréfálni”, ők csakugyan nem tudták, és a hidat valamennyi híd közül a legjobban szerették, az ő hídjuk volt, még majdnem új, nem ültek fel a 44-es villamosra – valaha járt itt, a síneknek se maradt nyoma –, esőben is végigrohantak a hídon, Pestről

Budára, az egyetem kapujától, fokozatosan gyorsítva, lihegve, három hónapig a Bartók Béla úton laktak albérletben, át a hídon, a Gellért téren, hazáig futottak. Ha Ágnessel marad, még ma is futhatna, hidakon, tereken, városokon át, egyik országból a másikba, nyughatatlanul, kielégületlenül; vettek egy manchesteri házat, mesélte a Budapest Szálló eszpresszójában, mert az olcsóbb, mint bérelni, de egyikük sem ragaszkodik a tulajdonhoz, „semmilyen tárgyhoz, tudod, semmilyen tárgy engem nem tarthat rabságban”; rabságban?, abban a manchesteri házban is vannak bizonyára székek és tányérok, könyvek és ruhák, talán emeletes ágy a fiúknak, a szülők hálószobája melletti színes, napos kuckóban, bőrdíjak és papucsok; „jól vagy?”, kérdezte Ágnes, a presszó ablaka a Lorántffy lépcső aljára néz, szemben lakóház, „nem tudom, az emberek manapság nincsenek jól, és én ráadásul még öregszem is”. Kibújt valahogy, nem is akart kibújni, bárcsak válaszolhatott volna; ha tudna és mondhatna választ. „Mesélj te, neked van mit mesélni, gyerekeid is vannak”, de Ágnes még a nevüket sem mondta meg, a munkanélküliségről beszélt, elhagyatott és pusztuló városrészekről, az UNESCO megbízásából végzett kutatásaikról, dél-amerikai és indokínai útjukról, az egyetemi körülményekről – „és te tulajdonképpen mit tanítasz ezen a főiskolán?” „Emlékszel még, mi milyen tárgyat hallgattunk: filozófiatörténet, dial. mat...” Itt Ágnes, mintha rosszul hallotta volna, hunyorogva kérdezte: mi csoda? „Igen, dialektikus materializmust meg a munkásmozgalom történetét. Ma is ezek vannak, és én igyekszem jól csinálni.” Bólintott. „Emlékszem régi vallomásodra, hogy a legnagyobb szellemi élményed a dialektikus materializmus, azt mondtad, a süket jegyzet fölött egyszer csak megértetted és megérezted... azt mondtad, érzed.” Ágnes megitta a kávéját, fehér, porcelánfedős csészében szolgálták föl, mellette ezüstkannában forró tej, vagy hat-hét másodpercet kihúzott így, mesterkéltén nevetett: „nem változol semmit, nem is öregszel, éppúgy acsarogsz, mint másfél évtizeddel ezelőtt.” Ő is kibújt, utólag világos, 1:1, szinte annak tűnik, talán Ágnes ügyesebb volt azért. Az egykori barátokról kérdezgetett még, az életben és itthon maradt barátaikról. Aztán kibökte, hogy keres valakit egy átfogó, nemzetközi munkához. András sér-tőnek érezte, hogy rá nem gondolt – „ha gondolt volna, sem

vállalnám, most semmiképpen, bármi is legyen az, most nem”, de a sértettség ettől nem enyhült; Ágnesék még Csehszlovákiába, Lengyelországba utaznak, aztán Svájcba és New Yorkba, Afrikába és vissza Manchesterbe. A fiúkra talán egy fekete asszony felügyel, étellel várja őket, és kimossa a ruhájukat. Ha Ágnessel marad, egy életen át futhatna hazátlanul. Végül azt sem kérdezte meg, mi az asszony állampolgársága – s talán Ágnes sem tudja, hogy ő még 1977-ben belépett a pártba. Neki ez egészen mást jelent.

Ágnes egyébként sok mindent nem tud, vagy úgy tesz, mintha nem tudna. Annak idején elegendő alkalm nyílt, hogy akár apró részleteket halljon az ő öngyilkossági kísérletéről. Akkor még itthon volt, s szinte elképzelhetetlen, hogy egyetlen barátjuk sem mesélt. De Ágnes nem hívta fel, nem látogatta meg, és évekkel későbbi találkozásaikkor semmivel sem jelezte, hogy eljutott hozzá a hír. „A helyében én...”, ezt annyit színezgette András, és oly sokféleképpen. Lelkifurdalást várt Ágnestől, könnyes bocsánatkérést, máskor józanul úgy vélte, ő is hallgatna, udvariasan hallatlanul hagyná az egészszet, mit is mondhatna? Talán megvetően férfiatlannak is tartja már, elkényeztetettnek és puhának, ahogy mondta, zsarolónak, színészkedőnek, öntetszelgőnek? Az igazság és a becsület nevében gátlástalanul vagdalkozott, nem kímélte egyiküket sem, gyávának mondta Mártát és Varga Jósikát, hazugnak a hitüket és a szenvedéseiket. A tárgyak is megindultak akkor a szobában, a nagy leszámoláskor, a csészek és egy golyóstoll az asztalon összetöppedve remegtek, halott kiszolgáltatottsággal, pedig Ágnes nem kiabált, inkább csöndesen visított-vinnyogott, zokogott, a szája mintha kétoldalt felhasadt, kinyúlt volna, a szeme alja puffadt, és eszelősen ismételte, hogy „még idejében rájöttem, még jókor”. Vádolt, vádolt, vádolt, jelzőket dobált, és mind az ő testébe fúródtak. András később csak áldozatként látta magát vonaglani, megdermedni, és a szavak jöttek felé, könyörtelenül elérték, belehasítottak. Hallgatott. Éjszakára egyedül maradt a lakásban, a háziak sem voltak otthon, hajnal felé elaludt. Hónapok teltek el, sok idő, míg azok a mérgek hatni kezdtek, addigra elfelejthette volna Ágnes, neki talán már megvolt a lengyele, „én az ő helyében...”, de ez felcserélhetetlen. András elhagyottnak, sőt cserbenhagyottnak érezte magát; önzőnek, tapintatlannak, ridegnek

tartotta Ágnes eljárását – csak az eljárását, őt magát nem. Nem, nem, nem, hurcolta bizonykodva, „végül is sokkal jobban szerettem, mint ő engem”, s így, feloldozva és megdicsőítve önmagát, eltolta az asszony kritikáját. Kések emléke, valóban csak ennyi.

Tünde vajon ízléstelennek gondolja, hogy a régi kapcsolataikról beszéljenek, vagy egyáltalán nem érdekli? A múlt minden eseményét eltörli, „az iskolában legjobban a történelmet utáltam. Mindig is tudtam, hogy csupa hazugság, és tessék, feleségül mentem egy történészhez”, ezt nem sokkal a házasságkötésük után mondta egy társaságban, kicsit züllött emberek voltak ott, többnyire félművészek, kétes egzisztenciák, sznobok, akik Antonioni-filmekből igyekeztek ellesni valami magatartásfélét, provinciális arcok görcsösen laza vonásokkal, és Tünde ezzel a megjegyzéssel akarta bemutatni őt, a tudományával hengegett, hogy idejében megkülönböztesse magukat. Azt is mondhatta volna, hogy filozófushoz ment feleségül, hiszen András történelem-filozófia szakon végzett, de Tünde remekül megérezte, mi való oda. Nem, a filozófus sok lett volna, foghatatlan és bizonytalan jelentésű, bárki megkérdezheti cinikusan, hogy no és hol filozofál, és havi mennyiért. A történész szerepében védett volt, nagyreményű tudós, aki tanítani is tud, rádiós beszélgetések résztvevője, közvetlen és jóképű. Általában tetszett Tünde ismerőseinek. Ritának, Tünde barátnőjének és egykori évfolyamtársának különösen tetszett, és András úgy hitte, miatta ment olyan szívesen férjhez Rita Domokos Lacihoz. Hisz évek óta együtt jártak már, kedvetlenül, mintha csak nyüglődnének egymással, s aztán hipp-hopp, életmentő esküvő, és Rita tegnap a nagy cseresznyézés közben a földön ülve elábrándozott a megőrzött fiatalságukról és a megőrzött barátságról. Meghatódtak mindannyian. András is meghatódott, de azért vigyorogva felállt, először Rita poharába töltött, aztán a többiekébe, „hát éljen Rita fiatalága, szépsége, barátsága”, Domokos Laci túl harsányan éljenzett, és Tünde nem koccintott, „nem kérek”, a pálinka ott maradt reggelig kitöltve. „Rita nagy kurva – mondta egyszer Tünde –, mindig is az volt, de neki valahogy jól áll, s ebben sem Laci, sem a gyerekei nem zavarják.” Persze hogy látta Tünde az ő kacérkodásukat, mégis, mintha közömbös lenne. Jókedvű volt egész este, s amikor lefeküdtek, szinte

félálomban már, elégedetten dűnnyögte: „akármilyenek is, a legjobb barátaink”.

Ágnessel nem lehetne fölényes, mert Ágnes túlságosan hamar semmibe venné. Mondana talán egy-két szót, kínosan udvarias megjegyzést, amiről szentül hinné, hogy Tündének jólesik, érdeklődne a munkája felől, de egy pillantás elég – hogy ismeri András azt a pillantását! –, eldöntené: nem az ő embere. Szörnyen igazságtalan volt Ágnes, kirekesztő, gőgös, s közben büszke is a szociális érzékére-érdeklődésére. De csak a társadalmilag kétségbevonhatatlanul alatta állók érdekelték. Beavatkozott az utcai csetepatékba, és megvédett egy cigánylányt vagy egy magában motyogó vénembert, hangot talált az utcaseprővel, portásokkal, liftkezelőkkel és közértpénztárosokkal, de gyűlölte ostoba feljebbvalóit, a saját körébe tartozó karrieristákat, az ötlettelen hivatalnokokat, a gazdagságra áhítózó kispolgárokat – András azt mondta: mindenkit, aki másképpen gondolkodik, mint ő és más az ízlése. Nem tudott vitatkozni az egyetemen, csak rajongott vagy fintorogva elfordult, észre sem vette, milyen sértő tanárokkal, hallgatókkal, s ha Andrásnak kinyilatkoztatta a véleményét valakiről, gyakran legyintett, nem volt ez bágyadt, bármilyen passzivitást ígérő mozdulat, inkább nőietlenül kemény, ítélkező, örökre elparentáló. Tünde is kíméletlen kritikus, de szenvedélytelebbről utasítja el a közelébe kerülőket. Ágnes olyan könnyen nevezte gyávának vagy megalkuvónak az embereket, Tünde fitymálóan az erőtlenségüket látja. Neki Rita is ambíciótlan, s amikor azt mondja, „akármilyenek is”, arra gondol, hogy mind valamilyen üzemben nyüglődnek, pazarolják a tehetségüket, s hiába sorolják a mindenütt fellelhető visszasságokat, mégiscsak megelégszenek a körülményeikkel és a zsugori lehetőségekkel. Tünde valósággal lázadónak érezte magát közöttük, s az is volt. Az üzlet megnyitására mint forradalmi tette emlékszik, „ők sohasem kockáztatnának”, mondja, s András szorong, vajon őt is ambíciótlannak ítéli Tünde? Szorongott Ágnes mellett is – nem ok nélkül –, pedig most már tudja, hogy mindig biztonságra és nyugalomra vágyott. Ágnes rohangálása a világban szép, megbúvóli ma is, néha érthetetlen vágyakozással gondol rá – de vágy ez?, fanyar és fájdalmas szemlélődés inkább, a bűntudat pedig, a titok, hogy annyi mindenről képzelődik, hajnali ébredéseinek titka s a

végeérhetetlen elemzéseké úgy átjár mindent, mint a fűszerek illata, fűszereké, Arábia minden fűszeréé – így valahogy. Senki sem ismeri őt, senki sem sejti, mi mindent lát, mennyit képzels, „igényes a belső élete”, mondta néhány évvel ezelőtt egy amatőr grafológus, és András mindjárt figyelmesebben hallgatta, a cingár kis öregember arca sárga volt a lámpafényben, bajusza is sárga, keserű dohány- és gezarolszagot árasztott, „befelé él, sokat töpreng”, a hangja is vékony, nyúlik, „a belső életet a külső fölébe helyezi”, mindegy, vitatkozni itt nem érdemes, de amit mond, abban sok igazság van. Tündét a grafológus sem érdekelte, „a te foglalkozásodhoz ez igazán nem illik”, mintha aggódott volna, hogy valahogy kitudódik a látogatása egy grafológusnál, elhárította az egészet, jobb nem emlegetni, amit az ember nem emleget, amire nem gondol, az szinte nincs is. De András gondolt, összevissza, mindenféleképpen gondolt, minden lehetőséget végiggondolt, és levonta a tanulságokat. Tudta például, hogy Ritával vagy mással sem csálná meg Tündét, hogy az a közel tíz esztendeje tartó, szavakban és finom gesztusokban lebegtetett kacérkodás csak azért ér valamit, mert testetlen, alaktalan, mert nincs.

1968 szeptemberében veszték össze először végzetesen, mi mindent mondtak egymásnak Ágnessel, mennyire átlátható volt már, hogy nem maradnak együtt. Talán jobb lett volna, ha körömszakadtáig kitart a saját álláspontja mellett, ha végül nem hunyászkodik meg, és nem kullog Ágnes után. Hisz neki volt igaza, az idő legalábbis őt igazolta. A csehszlovákiai bevonulás után, még augusztusban valahogy tiltakozni akartak, tenni valamit, ők ketten, Ágnes meg ő, de nem találtak sem formát, sem társat. Varga Jóska begubózott, a vita elől is kitért, elfogadta a „tragikus szükségszerűség” elméletét, és ostoba hőzöngésnek tartott minden tiltakozást. Ágnes türelmetlenül vádaskodott, „ilyenkor használhatnád a nevedet meg a kapcsolataidat, ketten semmire sem megyünk, de meg kell találnunk a nekünk való embereket”. Nem találták. Szeptember közepén, az egyetemi tanév kezdetén Ágnes még éppúgy időszzerűnek tartotta tiltakozásukat, András már nem. „Megbocsáthatatlan lesz a mulyaságunk”, hajtogatta Ágnes, s mintha előre nézne, előre, a jövőbe, ahol ítélkeznek majd róluk. Ő meg nem akart pojáca lenni, alkalmazkodni, beépülni ebbe a nevetségesen tragikus történelembe, ahol minden megkésik.

„Kis pontok vagyunk még, tudjál ebbe beletörődni. Most nem leszünk hősök, nem leszünk forradalmárok – legfeljebb a hét-köznapi forradalmárai maradunk”, de Ágnes nem lehetett fékezni, viccekkel hűteni, a visszahúzó mozdulatokra makacsabb és görcsösebb lett, s végül gyűlölködve közölte, hogy akkor egyedül megy el az egyetlen emberhez, akitől vár valamit: Fényes Miklóshoz. Fényes őket nem tanította, de be-beültek az órájára, és sok mindent tudtak róla; Varga Jóska is tisztelettel emlegette a bátorságát és szerénységét, s hogy Lukács György milyen rendkívüli tehetségnek tartja, de idegenkedik is tőle, művészeti és kultúrpolitikai vitáik hevessege legendás volt, bár csak pletykákat ismertek ezekről a vitákról, s voltaképpen azt képzelhetek Fényesről, amit akartak. „És mit vársz tőle?”, de Ágnes talán nem is válaszolt neki. Bemutakozhatott. Diáklázadásokról beszéltek, egyetemi dolgokról, Ágnes készülő értekezéséről, Fényesben talán felvillant, hogy a lány őt választaná tanárának – bizonyára csak lassan és körülményeskedve ajánlotta fel Ágnes a maga tiltakozó erejét. Vajon hivatkozott Andrássra, a családjára? Szükségét érezte-e, hogy elkerülje a provokátor szerep lehetőségét? Nézte, figyelte Fényes, vagy akkor is járkált közben, le-föl, végig a kicsi szobán, szájában mindig hamvadni készülő cigarettával s egy göndör hajtincsét csavargatva? Sötétkék öltönyben, laza nyakkendővel? Ágnes a kibékülésük után sem mesélte el, miről beszéltek, mennyi ideig tartott az ismerkedés, hogy Fényes egyetemi szobájában ültek-e, amelyet három másik tanárral osztott meg, vagy átmentek talán a szomszédos Nárcisz preszszóba, esetleg Fényes lakására. Soha többé erről nem beszéltek, és a kölcsönös sértettség is fertőzött. Pedig Ágnesnek csak hasznára volt, hogy egyedül ment Fényeshez, szerénységnek, a tapintatos öntudat jelének könyvelhette el a tanár a fiatalasszony önálló fellépését, hisz előbb-utóbb – talán percek múlva – tudott azért a Pethő-Varga-rokonságról is. Fényesnek tetszett, hogy Ágnes egyedül kereste meg őt, barátságát Andrássra is kiterjesztette, és Kollárékkal azért is hozta őket össze, hogy „két kedves, fiatal házaspár...” Neki Kollárék éppúgy fiatalok voltak.

Fényesnek mégiscsak sikerült megértetni Ágnessel, hogy a tiltakozásra már nincs lehetőség, vagy legalábbis olyasféle gyors, egyszerű fellépésben nem reménykedhetnek,

amilyenre Ágnes vágyott. Fényes tanári állása is veszélyben volt, de hetykén azt mondta, dörmögte a cigaretta mögül, hogy mióta él, mindig, minden egzisztenciális ügye veszélyben volt. Éppen akkor kapott meghívást egy freiburgi intézetbe, de a magyar hatóságok nem engedélyezték a kiutazását, kilenc évvel később viszont valósággal kilökdösték az országból, persze, hogyne, csak menjen, minél messzebb menjen, és Fényes elfogadta a katedrát Ausztráliában, onnan két év után New Yorkba költözött – az ám! megkérdezhetette volna Ágnest ott a Budapest Szállóban, hogy világfutása közben összeakadt-e Fényessel. Nem kérdezte. Azt sem tudja, él-e. Hány éves lehet? Hetven? Fényes végül elkallódott, bár lehet, hogy nem kallódott el, ott tanítja most a New York-i fiatalokat, csupa rajongó tanácstalant, mind az ő intésére várnak. Nincs mit intsen. Ők Ágnessel még elutaztak 69 tavaszán Prágába. Fényes tanácsolta nekik: ismerni kell, tudni, együtt gondolkodni, felkészülni, csupa infinitívusz. Valami üzenetet is vittek egy ott élő magyarnak, Ágnes talán emlékszik arra az üzenetre, olykor úgy rémlett, mintha egyenesen azért, mintha küldetésbe mennének, de lehetséges, hogy jelentéktelen magánügy volt. A Kampa környékén kellett megkeresniük egy családot. A férfi bicegett, „van szállásuk?”, tudakolta, és nem is titkolta megkönnyebbülését, hogy nem ragadnak rá. Az utcán kézen fogva mentek, de szóltanul vagy suttogva. Ahol lehetett, titkolni próbálták, hogy magyarok. A Vár Paradicsomkertjében, a kőtál mellett éppen csak kikerültek egy gorombának ígérkező jelenet. Három korukbeli fiú közeledett fenyegetően. Jelezni igyekeztek, hogy nem tudnak csehül, „ne is, ti rossz, ellenség nekünk”, mondta egyikük, és Ágnes hiába sírt, rázta a fejét, hadonászott és ismételtegette makacsul: „mi barát, mi barát”, a fiúk egyre ingerültebben vádaskodtak – csehül, s már lökdösték is őket. Lefutottak az új várlepcsőn, a párkányra ültek, simogatta Ágnes haját, a karját, ő meg a zokogás közben egyszerre felkapta a fejét, égő szemmel, dacosan kijelentette, hogy „azért sem megyünk haza”, és sírt tovább. Nevetséges volt ez a közbevetett jelenet, őrült és nevetséges, hihetetlen látomás, hisztéria. Mint valami gyászmenet, úgy ballagtak aztán a Vencel téren. Füstszagot, benzinszagot, az égett hús szagát képzeltek. Halott város volt akkor, a felcserélt, összekevert utcátáblák is műemlékek, minden lélegzetvétel félsóhaj.

Álltak a tér közepe táján, az Európa Szállónál, Európa közepén akár, nagyszombat délutánja volt, szép tavasz; András nyugodtan állt, nézelődött, míg Ágnes türelmetlenül meg nem rántotta a karját. Az volt az egyetlen közös utazásuk, futásuk és csámborgásuk ezen a felszabdalt, tankokkal bemászott, csábító és ígéreteket párálló Földön.

5.

Tünde szinte követelte: úgy alakítsák az úti programjukat, hogy valahol Dél-Franciaországban vagy Olaszországban egy hetet tenger mellett legyenek. „Egy hét pihenőt megérdemlek”, mintha bárkinek bizonyítania kellene vagy valakivel megharcolni a nyaralásért. Kifekszik majd a köves, sóderos vagy a kvarcos homokú partra, órákat hever mozdulatlanul, kötelességtudóan, de meglehet: igazi önfeledtséggel is. A sós víz felszínére terül, teleszívja magát levegővel, és szétvetett végtagokkal, lehunytt szemmel himbálózik, egy karcsapás, egy sóhaj nélkül. „Próbáld meg! Semmit se csinálj! Nem kell csinálni semmit”, de Andrásnak még sohasem sikerült, csak esetenül, fuldokolva kísérletezik. Szorong. Ma még meg kell szereznie az olasz vízumot, s ha lehet, a svájcit is. Július első hetében indulnak. Mióta Tünde megnyitotta az üzletet, minden évben ilyenkor utaznak. Júliusban Kamilla, a társtulajdonos egyedül árusít – ő csak nyitva tart és elad, év közben is csak kiszolgálni, csomagolni segít, a szakmához nem ért, habókos vénlány, aki élete felhalmozott, meddő rajongását Tündére és a művészeti vállalkozásra zúdítja. Az ő öröksége, társlási kedve és bizalma nélkül Tünde nem boldogult volna – bár Tünde érti a módját, hogyan találjon alázatos, tökéletesen alkalmazkodó embereket. Ida néni is hűségesen szolgál neki, meghatódik a karácsonyi és húsvéti ajándékoktól, gyöngédségnek értelmezi a mozdulatait, tiszteli akaratait, rendszeretét. Valami hálaféle sugárzik belőle, mint Kamillából is, hogy Tünde közelében lehet.

Kamilla húgával dolgozott Tünde az üveggyárban, nem voltak barátságban, még jó ismeretségben is alig, de a Tündénél húsz évvel idősebb nőt a szörnyű halál mindenkire közelebb

hozta. A gyár kocsijában utazott negyedmagával, belerohantak egy vonatba, pedig a fénysorompó – megállapították – hibátlanul működött. Meghaltak mind a négyen, a tévéhíradó bemutatta este a roncsok elszállítását, egy pillanatra feltűnt az ártatlan, magánkívül ordító, rázkódó mozdonyvezető, és a gyár dolgozói újdonsült hírnevük tudatában tárgyalták a részleteket és a feltételezéseket. Kamilla pár héttel a temetés után beállított a tervezőkhöz, megnézte a munkáikat, s végre előadta ötletét: a húga emlékére egy alapítványt tenne fiatal, tehetséges tervezők javára. Tünde aznap este mindenkit lekörözve telefonált neki, és meghívta a Németvölgyi úti lakásba. Már vacsora közben sietett tisztázni a helyzetet: „ha én akarom azt az ösztöndíjat, sejtethed, nem fordulok hozzád a többiek háta mögött. De én azt gondolom, nem kellene ösztöndíjat adni. Valami mást. Egészen mást alapíthatnál, olyasmit, ami független a gyártól.” Kamilla – ahogy később sokszor mesélte – úgy érezte aznap este, mintha új életet kínálnának neki, s Tünde (ezt már András segítségével!) megértette vele, hogy lám, jótékonykodni kívánt, de az új terv jót hoz az ő számára is. Csakugyan jót hozott. A feketére festett, ritkás hajú, lottyadt bőrű, sokdioptriás, szarukeretes szemüveget viselő vénkisasszony, a kicsit félkegyelműnek sajnált Kamilla, akinek pénzen kívül nem sok jó jutott az életben, de mintha soha a hiányt, a sóvárgást sem tapasztalta volna, Tünde vállalkozásáért rajongani kezdett, s zavart-révílt mosolyát olykor a nagyon is gyakorlatias üzletasszony nyájasságára cserélte. Frizurát és öltözeteket változtatott, és már nem volt kínos a megjelenése egy iparművészeti műhelyben. Felszabadulását persze nem Tündének köszönhette, de könnyű és mindenkinek kellemes volt, hogy a fiatalasszonyra hárította. Kamilla és a húga az anyjukkal laktak egész életükben. A fiatalon özvegyiségre jutott mamától soha, még egy hosszabb nyaralásra sem szakadt el egyik lánya sem, Kamilla zenét tanult, a húga üvegtervezést, mert a művészet előtti hódolat családi hagyomány volt: az apjuk és a nagyapjuk is műkereskedést tartott fenn. A férj halála után a három nőt a nagyapa tartotta el, s még az államosítás utáni időkre is jutott a gondosan mentett tartalékból. Kamilla, noha akadt munkahelye, és nyugdíjat is élvezett, műkedvelő gondok maradt, titokban verseket írt, és több mint négy évtizeden át naplót vezetett. Sárga, merített

papirosú füzeteket töltötték meg apró betűi. Történelem, Kamilla szemével – Andrásnak ez ellenállhatatlanul mulatságos volt. Az egész jelenség mulatságos volt neki, eleinte szorongott, hogy Tünde kegyetlen tréfát űz, kihasználja és kineveti a félkegyelmű vénlányt. A valóság hihetetlennek tűnt, s mégis színtelen, unalmas lett. Kamilla igazi vállalkozótársrá nőtt, Tündének szüksége volt a segítségére, a jelenlétére, s a szép-lelkű, ódivatú nő alkalmazkodni tudott Tünde szükséglet iránnyította ízléséhez. Annak idején mély gyászt viselt az édesanyjáért és a húgáért, csak pár héttel az autó szerencsétlenség előtt halt meg a mama, s Kamilla egészen magára maradt. És ekkor, a végső kétségbeesés szélén – ahogy emlegette – megkereste őt Tünde. A lelkesültsége vallásos volt, Tünde felbukkanását iránymutatásnak, égi munkának, kegyelemnek érezte. Sohasem volt tola-kodó, azt az első látogatását a Németvölgyi úton nem követte több, nem voltak közös programjaik, és Andrással a formális udvariasságon kívül egy szót sem váltott.

Júliusban Kamilla egyedül vezeti az üzletet, szeptember közepén aztán ő utazik el, minden évben másféle, lehetőleg egzotikus IBUSZ-utazást választ Tünde tanácsára. Eljutott Marokkóba, Egyiptomba és Indiába. Hímzett ruhát és bőrsarut vásárolt magának, ajándék- és emléktárgyakat bazároknak, és rengeteg képeslapot. Amikor a háromszobás József körúti lakást – megint csak Tünde segítségével – egy kicsi zuglói villarészre cserélte, beigazolódott, hogy hatvanadik évéhez közeledve is egészen új életet kezdhet az ember. Tünde semmiféle gyöngédséget nem érzett Kamilla iránt, és nem is igyekezett barátságosabbnak mutatkozni. Büszke volt a korrekt és sikeres munkatársi viszonyra, szerencsésnek gondolta – ezt valóban gondolta –, hogy Kamilla irányítható, megbízható és nem a vetélytársa. Néha észrevette, ahogy az üvegeket törli, szerelmesen simogatja, öleli az ő műveit, nem a díszdobozokat, mindig a csupasz üveget: vázákat, kelyheket, lámpa-ernyőket. „A zenélésből, sajnos, kiöregedtem”, mondta, s alig érződött szomorkásnak. Félkegyelműségéből annyi maradt, hogy nem panaszkodott, visszamenőleg, a múltjára sem, nem áhította az elszalasztott éveket, nem sóhajtozott fiatalságáért, nem voltak jobb és rosszabb napjai – Kamilla éppoly állandó alkatrésze volt az üzletnek, mint a vitrinek, a galériára vezető

lépcső, a csilingelő üvegajtó és a rács, amelyet kampóval húztak le az esti záráskor. Mindig elégedettséget sugárzott, s ez Andrást taszította, ingerelte, az ártalmatlan teremtés csak gonoszkodást ébresztett benne, amelytől félt, és gyanakodva Tündét figyelte, nem bánik-e rosszul Kamillával.

A Kecskeméti utcában, egy gyermekruha-butik és egy könyvüzlet között van a műhely, valaha a három bolt összetartozott, egyetlen magas, két bejáratos Röltex volt, a tágas helyen aránytalanul kevés áruféleség: gombok, cérnák, nadrággumi és horgolófonal, néhány fehérnemű, virágmintás krepp ágyhuzat. Még korábban, a háború előtt és közvetlenül utána híres csemegeüzlet működött itt – mindezt András búvárkodta elő, de Tündét alig érdekelte a figyelmességéből kínált információ, „észszerűbb volna, ha három összeműködő műhelyt létesítenének, különben mindegy”, és megvonta a vállát. „Glass-Eden”, ez volt a cégtáblán, és alatta, kisebb betűkkel: „üvegkerámia”. Az utolsó évben dobozokat és nejlon-szatyrokot csináltatott Tünde, a saját műhely reklámjait: „Glass-Eden”, és a Kálvin téri metróaluljáróban is bérelt egy hirdetőkirakatot.

Amikor az utolsó vetélés után összeszedte magát, András óvatosan ajánlotta: örökbefogadhatnának egy gyereket. Inkább játékos ötlet volt, Tünde eldönthette, komolyan veszi-e, vagy csak megmosolyogja, András mindenképpen igyekezett, hogy ne legyen felkavaró, számonkérő, még túlságosan vágyódó sem. Nem esett nehezére, mert gyerekkérdésben éppolyan bizonytalan volt, mint Tünde. Tudta, hogy a gyereketlenségük fájdalmas hiány, de sohasem érezte ezt testiesen. Az első terhesség idején kamaszosan büszke volt, élvezve-hitetlenkedve próbálta az újabb felnőtt szerepet, könnyen elképzelte, ahogy gratulálnak neki, ostoba és megszívlelendő tanácsokkal látják el az ismerősök, látta magát egy szülészeti folyosón, idegesen le-föl járkál, sokat gondolt az apaságra, fogalmak és társasági jelenetek nyugtázták, de vele nem történt semmi. Ha megszületik, egészen más lett volna – bizonyára egészen más. Tünde beszállt akkor a játékba, s barátjuk közvetítésével el is mentek egy csecsemőotthonba. Járkáltak a kiságyak között, figyelték a gyerekeket, mint a rács mögötti vadakat, kinéztek egy kisfiút, Tünde úgy látta, hasonlít is rá a gyerek. Ha örökbe fogadják, mint a sajátjukat nevelnék.

Az igazgatónő azt tanácsolta, látogassanak el többször, figyeljék a gyereket, nem kell egyszeriben dönteniük. Igen, megfontolják, és jönnek – de soha többet nem mentek. Abban sem döntöttek, hogy nem veszik magukhoz. Kamilla akkor rémülten tiltakozott. „Először is még nagyon fiatal vagy, ha kívánod, még igazán lehet saját gyermeked. Az ilyen örökbefogadás nagyon veszélyes, mindig veszélyes, de te különösen igényes vagy. Folyvást arra kellene gondolni, hogy a sajátod tökéletesebb volna. Nem, nem, ezt nem teheted magaddal, te annyira okos vagy, a pályádra gondold! Most minden remekül halad. Persze, ha te magad szülsz, az más, de egy idegen gyerekért!” Igaz, az örökbefogadás nem egyéb, csak pótlás. Egyszer s mindenkorra leszámolt az ötlettel. „Nem nekem való”, gondolta, és megelégedett ezzel a bizonytalan, mégis kemény elutasítással.

Jásziné féltékeny volt Kamillára, eleinte acsargott, később közönyössé-unottá vált. Az önállósodás tetszett neki, büszkélkedett a szomszédoknak, rokonoknak, hogy a lányának saját műhelye lesz. „Ezerből ha egynek sikerül”, hajtogatta, de Kamillával csillapíthatatlanul gyanakvó maradt. „Ez a szipirtyó semmit sem tud, csak kihasználna majd, azért kellesz neki, hogy kihasználjon. Ha annyira akarod azt a műhelyt, segítünk mi apáddal. Az a vénlány nem hozzád való, hiszen az anyád lehetne, vagy még nálam is öregebb. Mit keres az melletted?” És mondta, mondta, levélben és telefonon, néha beállított a Németvölgyi útra, busszal jött, és nagy kosárban tyúkot, tojást, gyümölcsöt hozott. „Nem kell Tündét féltetni”, szólt közbe András, nyugtatni próbálta a tömzsi, nagyhangú asszonyt, akihez az égvilágon semmi sem kötötte. Örökre idegenek egymásnak. „Tünde nagyon jól tudja, mit csinál.” „Persze, ti mindig tudjátok. Mindig jobban tudjátok, de azért elég lesz, ha egyszer ráfizet a tapasztalatlanságára. Nem tilthatod meg nekem, az anyjának, hogy mellette legyenek, ha baj készül.” Tünde sokkal okosabban viselkedett ilyenkor: mintha nem is hallaná. Olykor bólintott is beleegyezően, vagy vállat vont. „Nem kell odafigyelni. Vitatkozni sem kell. Semmit sem kell. Próbáld egyszer, hogy nem buzgólkodsz.” Talán nem akart goromba lenni, de András megsértődött. Akár soha ne lássa azt a gágogó libát, felőle jajveszékелjen magában, ahogy akar. De mindenki kedvére ő, a bolond, enyhíteni próbált valamicskét,

tapintatosan elsimítani a dolgokat, pedig jobb volna, ha szét-
tépnek egymást. Kamilla és az anyósa, mindannyian, egymás-
hoz valók. Ilyenkor képtelenségnek tűnt a házassága, a Né-
metvölgyi úti lakás, a magazin-reggelik és a kocsikázás át az
Erzsébet hídon, Budáról Pestre. Jásziné érdektelen volt, Ka-
milla még érdektelenebb, és Tünde inkább védelmezően in-
tette őt, de a képtelenség érzése a létét támadta meg, minden
szilárd dolog inogni kezdett, mintha megint az anyja szobájá-
ban feküdne a gyomormosás, a kórház után. „Eltévedtem”,
gondolta bágyadt mosollyal, „erről több nem mondható: ma-
gam sem tudom, hogyan, eltévedtem”. Hajnalban, a derengő
szobában, Tünde alvó teste mellett voltak legnyomasztóbbak
ezek a felismerések, a „mi közöm hozzájuk?, hogyan kevered-
tem bele?” gögje és elhagyatottsága, hogy valamit elrontott,
másképp kellett volna, de hagyta magát, jóhiszeműen lépre-
ment, és bánja.

Amíg Varga Jóska élt, büntudatosabban szorongott, kény-
szeresen vizsgálgatta, milyennek látszik Jóska szemében, ta-
lálgatta, mit várt a nevelőapa tőle, s mégis: Jóska összetartott
valamit – körülötte?, őbenne? –, ami menthetetlenül összeom-
lott nem sokkal a halála után. Márta is hirtelen megöregedett,
magába gubózott, dohogó és aggodalmaskodó lett. Milyen
üres az élete. „Hozd vissza azt a nyomorult porszívót, ha nincs
időd, majd én elviszem megcsináltatni. Még el tudom vinni”,
mondta tegnap, és András ráförmedt: „Ne zsarolj, ne fenye-
gess! El fogom vinni.”

Varga Jóska egyébként soha nem kívánt tőle semmit. Nem
szembesítette őt az eszményeivel, a lehetőségeivel, nem is ját-
szotta el a nevelőapa szerepét. Egy család lettek a szabadulása
után, törvényesen egy család, de hogy Andrásnak nevelőapja
volt – ez csak az utolsó évek felfedezése, különösen mióta
Jóska nincsen. Miért nem mondta meg neki annak idején,
hogy belépett a pártba? Jóska úgyis tudta. Mindketten tették,
mintha ennek semmi jelentősége nem volna. De Jóska jelen-
tősnek tarthatta. Neki még fáj a szíve, hogy 56 után soha
többé nem lehetett párttag, és András éppen őmiatta, egyedül
őmiatta és őelőtte érezte jelentősnek. Talán ha még öt évet él,
Jóska is másképpen gondolkodik. A tragikus pátosz róla is le-
hámlik, mint egy-két megmaradt öreg barátjáról, pályatársá-
ról. A levegőben ma egészen más vibrál, olyan hirtelen

változnak meg az emberek. Utazgatott volna, nyugdíjazása után kedvére olvas, másféle emberekkel találkozik – Jóska egyre nyitottabb és elmésebb lett, ő változott volna a legtöbbet. Meddő képzelgés. Talán éppen azért halt meg, mert oly kevéssé volt már rugalmas a lelke. Gacsályi miniszterhelyettes még letiltatta a könyve kiadását, ez felrázta, nyakassá tette. „Nem húzok ki semmit”, hónapokra elakadt az ügy, Jóska szermésesen sóvárgott, hogy kezébe vegye a kinyomtatott emlékeztetést, hogy dedikálhassa néhány embernek, lássa a kirakatokban, de csak azért se, önmagát kellett legyőznie, bolsevik ösztönnel és harcmóddal utoljára a saját vágyaival küzdött. Bátorabb volt, mint a börtönévek idején, s ez a bátorság annyira szokatlanak tűnt, még Márta is kételkedett: jól teszi-e, helyesen, okosan; barátai úgy vélték, hogy makacsságában a szenilitás felhőzik, de jót mulattak Gacsályi levelein és az ő gyilkos válaszában. A miniszterhelyettes cellatársa volt az ötvenes évek elején, ismerték egymást már korábban is, 1960-ban Gacsályi kínált állást Vargának, akkor egy tudományos intézet igazgatója volt, és négy év után Jóska átvette tőle az intézet vezetését. Gacsályi hívta Andrást a minisztériumba dolgozni, ő szerzett Mártának kevés kötelezettséggel járó munkát. A könyvkiadó megrettent, bizonytalankodó igazgatójának Jóska sugalmazta, hogy kérjen tanácsot Gacsályitól. A miniszterhelyettes váratlanul elolvasta az egész kéziratot, és egyezséget javasolt: a kronologikus emlékezés záruljon le az 1954-es szabadulással – vajon hiányolta-e a saját szerepeltetését? – , vagy megcsonkítva, fejezeteket átugorva folytatódjon az 1960-as évek történetével. „Ez így egyoldalú és félreérthető”, mondta, és a könyvkiadónak címzett hivatalos levélben leszögezte: „Varga József életútja – melyet néhány szakaszában alkalmam volt közlőről megismerni – tisztességes, tiszteletet keltő, a szocializmus eszméinek elkötelezett, de annyira egyedi, hogy az olvasót csak megzavarná. Vajon tud-e Varga az 1956-os ellenforradalomról és a konszolidáció kezdetéről árnyaltabb és elfogulatlanabb képet rajzolni, s ezzel az olvasó számára érthetővé tenni a korszakot meg a saját szerepét?” „Nem húzok ki semmit”, mondta Jóska konokul, s amikor Gacsályi magyarázó magánlevéllel kereste meg, évtizedekig tartogatott, elnyomott lázadó szellemességgel végezte el a saját felszabadítását. „Te nagyon jól tudod – írta Gacsályi –, hogy

életveszélyes helyzetekben is igyekeztem a barátaimat, az elvtársaimat védelmezni, és azt a pozíciót, melyet kénytelen vagyok betölteni, ezt a kicsike részt is a jó, az előrevívó ügyek és emberek szolgálatába akarom állítani. Mindkettőnknek segítenél, ha elfogadnád azokat a korrekciókat, amelyeket ajánlottunk, s amelyek feltétlenül szükségesek ahhoz, hogy könnyed a mai helyzetben napvilágot láthasson. Nem szívesen vállalom a dogmatizmus vádját és a hatalom pozíciójából szóló szerepét, de meghátrálni nem fogok. Engem most is kötelez az, amire negyven évvel ezelőtt fölesküdtem. Életem vége felé már nem állok ki a sorból, még ha nap nap után szembesülök is egykori tévedéseink következményeivel. És ha látom is, hogy ez nem a világok legjobbika, azért hiszem, hogy a lehetőségeink optimuma. Mint régi elvtársamat kérlek tehát, gondold át a dolgot – nekem ezentúl egyetlen bírám lehet: a lelkiismeretem. Te is hallgass a tiédre.” Varga Jóska előbb hosszú fogalmazványokkal kínlódott, elégedetlenül sorra összegyúrte, szokatlan ingerültséggel hajította papírkosárba mind, aztán megírta – furcsa öröm – azt a levelet, amellyel élete utolsó esztendejében leginkább azonosulhatott: „Megfogadom utasításodat: a lelkiismeretemre hallgatok, és a kéziratból semmit sem húzok ki. Ne feledd el, hogy te könnyebb helyzetben vagy, hisz neked a belső hang azt súgja, amit a külső hallani akar. Ez szerencsés dolog. De mit tehetek én, akinél – például a konkrét esetben is – a belső vezérlés tiltakozik a külső ellen? Csak a rendhagyó iránti megértésedet kérhetem – szíves üdvözlettel.”

Varga Jóska mit láthatott az ő életéből? A lakodalmukon odaült a Jászi-rokonok, ismerősök közé, falusi iparosokkal, módosabb parasztokkal beszélt, „hát azt tudják-e?”, kérdezte, vagy „no, és szokás volt-e errefelé?”, iparkodott, hogy hazataláljon – vagy nem volt abban semmi igyekvés? Ilyen a valódi otthonosság? András nem tudta, milyen, de gyakran játszott az ötlettel, hogy Varga Jóskát, aki oly könnyen hangot talált Szikszón, Jásziné és Kamilla társaságába vezeti. A halottal ezt éppoly könnyen megtehetette, mint az élővel, elképzelte, amint zavartan igazgatja a szemüvegét, és feszeng, szégyelli a hiányzó szavakat, a leereszkedését. Kamilla csak nézné, „ó, istenem”, mondaná talán váratlanul, és újra nézné. „Milyen különös. Nem közülünk való.”

Novák Istvánné akkor, 1951 nyarán beállított az Árnyas úti vil-lalakásba. Nemcsak a címet, azt is kinyomozta, mikor találja Mártát egyedül. A fiatalasszony ajtót nyitott, virágmintás kar-tonruhában, fehér szandálban volt, szőke haját felfésült, dús kontyba tűzte, a komolykodó, már-már öreges frizura csak szembetűnőbbé tette fiatalságát. Huszonhét éves volt, hat éve Pethő Loránd felesége, egy óvodás fiú anyja, és a mozdulatai, ahogy az emeletről lefutott a nyikorgó falépcsőn, ahogy megfordította a kulcsot a zárban: ijedtnek és süldő lányosan he-brencsnek mutatták. „Nem, ilyesmit nem szabad. Semmit. Nem szabad!”, tiltakozott, mikor megértette, hogy a látogató aján-dékot hozott. „A férjem sohasem fogad el semmit a betegek-től. A szegényeket éppen úgy látja el. Nálunk ezt nem szabad.” De Novákné azért benyomulhatott az előszobába, aztán a konyhába. „Két embert is megkérdeztem itt a környéken, hogy melyik házban laknak Pethőék. Azt mondtam nekik, a doktorné az unokahúgom. Már ne tessék megharagudni ezért, de jobb így. Ne találgassák, miért jövök én ide nagy kosárral, ugye. Mert tessék számítani rá, hogy a jövő héten is eljövök. Tudtam én, melyik ház a kegyedéké, hanem jobb azért manap-ság szólni az embereknek. Így egyszerű. Az unokahúgom, most már akárki tudhatja”. Márta erőltlenül ismételte, hogy nem szabad, igazán nem kell, a férje ingyen is mindent megtesz a betegekért, de Ida óvatosan-gyöngéden kirakta a zöldséget, tojást, házivaját, kolbászt – „ha mindenemet oda-adnám a főorvos úrnak..., elvtársnak..., ha mindenemet, az is csak semmi volna”. Vajon számított arra Ida, hogy már az első alkalommal elbeszélgethet Pethőnével, és kiöntheti a szívét? Márta megköszönhette volna a kincseket – soha még házikol-bászt nem evett –, udvariasan elfogad mindent, hogy csalódot-tan ne kelljen Nováknénak hazacipelnie a nehéz kosarat, „de soha többé, eszébe se jusson többé”, és vezetné kifelé. De ő ta-nácstalan és riadt volt. „Mi mindent hozott, nahát, mennyi mindent, haragudni fog a férjem, nagyon haragszik majd rám, hogy elfogadtam ezt a sok mindent. A kisfiam illet még nem is látott”, és mohón megszagolta az egyik szál kolbászt, „meg-kínálhatom valamivel?”, és amíg a teát főzte, Ida letelepedett

a konyhai székre, csak egy kicsit, hogy kifújja magát, s végre hozzákezdhetett az elképzelt, százszor végiggondolt mesének. „Az uram..., mi már így szoktuk meg, azt mondom rá, az uram, szegény, egy hete került a doktor úr..., a kegyed férjéhez. Nagyon beteg, szegényem, olykor elkékül a szája, mint akiből nyomban elszáll az élet. Nem panaszkodik, de látom én, hogy szenved, meg aztán azt is mondta, hogy sajnál engem is, mert az igaz, hogy nekem őrajta kívül senkim sincsen, mit is kezdek majd magammal. Olyan nehéz az élet, sose tudja meg, hogy milyen nehéz, maga szép fiatalasszony, édesanya, aztán iskolázott is, ugye, hát sose tudja meg, milyen keserves lehet... Szóval bent fekszik az uram a kórházban, s a bajban ez az én egyedüli reményem, még szerencse, hogy a főorvos úr... az a drága férje olyan jószágos mihozzánk, pedig a nagy bajokat nem is tudja, és én olyan nehezen..., nem is tudom, elmondhatom-e neki.” Márta figyelmesen-kíváncsian hallgatta a nála csak pár esztendővel idősebb asszonyt, aki mégis mintha az anyja volna: gyakorlatias, józan, célratörő. Nem biztatta, hogy forduljon bátran a férjéhez, ne titkoljon semmit, nem hárította el Ida meginduló szóáradatát, de nem is kérdezősködött, csak várakozva nézte, akár egy gyerek a felnőttet. Novákné lélegzése, kiejtése, minden mozdulata újszerű volt, izgató, mint a fűszeres házikolbász. „Az az igazság, de ezt csak bizalmasan mondom el, hogy az uram a zaklatásokba betegedett bele. Tetszik tudni, ő szabómester, férfidivat, női divat, mindent kiszab, hogy különbül nem kell, és hát az ilyen embernek, ugye, mindig van irigye. Nem tudom, ki az ő rosszakarója, de valaki nagyon árthatott szegénynek, mert..., nem tetszik megharagudni rám, hogy elmondom? Kétszer is jöttek érte, mindig éjszaka, aztán csak délben engedték haza. Az uram előbb nem akart szólni hozzám, hiába könyörögtem, hogy mondd már, mondd, mit csináltak veled, legyintett, valamit dörögött, aztán elsírta magát, mindig olyan gyenge idegű volt az uram, de most egészen megbetegítették, sírt, és azt mondta, sohasem volt ő ennek a rendszernek az ellensége, hát miért bántják, meghal amúgy is hamarosan... Mindig arról kérdezték, hogy a háború alatt miért lakott egy sváb családnál, mármint nálunk, az én szüleimnél, mert csakugyan ott lakott két hónapig, úgy ismertük meg egymást, még én ápoltam is, aztán hogy elhozott, énnekem nem lett semmi bajom, de a szüleimet

kitelepítették, az édesanyám belehalt a bánatba, ő nem is tudott jól németül, az édesapám másik faluból vette feleségül, dehogy volt sváb, aztán mégis menniük kellett, ne tessék azt hinni, hogy ők valami rosszat tettek. Nem bántottak ők a világon senkit. Az uram csak biztatott engem, hogy mindez a gyors változások miatt van így, hogy meglássam, majd később nem lesz ez, és a szüleim hazajönnek, de most, tetszik látni, őt is zaklatják már, hogy miért varrt ennek meg annak, és mit beszéltek és bíztak rá. Nem tudom én, milyen neveket kérdeztek tőle, de hát ezt csak egy irigye találhatta ki. Mit bízhattak az én uramra? Megpróbálja az öltönyt, láttam már, ahogy csinálja, krétával, gombostűvel megjelöli, aztán megkérdezi, így jó-e, nem vág, nem túl hosszú, tetszik tudni, ahogy szokás. Hát ennyit beszél. Meg mit tudom én, ugye. Hogy miképp megy a sora? Milyen a kertje, csupa ilyesmit, hát hogy jön ez a politikához? Az uram, szegény, nem is értette, mit kívánnak tőle, csak azt látta, el akarják veszejteni..., már így kell mondjam, mert ezt panaszkolta nekem. El akarnak veszejteni. Alá is íratlak vele papírokat, de amúgy nem bántották. No és én iparkodtam, hogy kórházba kerüljön. Ha azt mondja, beteg, hát vizsgálják meg. Tetszik érteni engem? Aki kórházban van, azt mégsem kérdezetik, ugye? Én nem szóltam a drága doktor elvtársnak, de tudja ő azt magától is, látta, hogy ki kell vizsgálni az uramat... Mit csináljak mármost, hogy azért mégis tudja... Tetszik érteni? Az uram alig beszél, és nekem megmondta, hogy nem kér ő senkitől semmit.”

Márta szemében gyerekfélelem. Ilyen ravasz és mindenre elszánt, ilyen tolakodó, kedveskedő, kapkodó volt az édesanyja is évekig, mikor bízott abban, hogy valahogy megmentheti az apját, visszacsinálhatja a letartóztatást, az internálást, elintézheti, hogy egyes-egyedül őt visszahozzák Szibériából, és ünnepélyesen rehabilitálják. „Hagyja csak, hagyja!”, parancsolta indulatosan Idának, aki közben kicsomagolta a papírdarabokból a tojást, hörpölgette a teát, kézfejével törölgette a homlokán gyöngyöző izzadságot, és Mártát megelőzve elmosogatta a csészéket. „Hagyja”, ez szinte ráförmedésnek hatott, de Novákné már nem vonult vissza. „Szívesen segíték akármi-ben. Takarítást, mosást, vasalást, foltozást, mindent megcsinállok rendesen”, és várt, mint egy koldus. „Én ebben nem tudok..., magyarul sem értek elég jól..., a férjem majd

megmondja, csak haragudna, ha én beleszólnék. Jobb lesz, hogy én nem is tudok semmit. Mondja meg a férjemnek, mondja neki!”, végül úgy sürgette Idát, mintha azt kívánná, azonnal induljon, most, nyomban próbálkozzék, és lángolt az arca, a nyaka, szőke haja alatt a fejbőr.

Novák István aztán még hat hónapig élt. Ida végül nem fedte fel a titkát Pethő doktornak, már nem került rá sor, de az asszony úgy hitte, mégsem volt hatástalan Márta lerohanása. Amikor az orvos tapintatosan igyekezett felkészíteni a hamarosan bekövetkező halálra, s megmagyarázta, hogy milyen súlyos, gyógyíthatatlan betegségben szenved a férfi, Ida az orvos szemét figyelte, ujjongott magában: tudja, megértett, segíteni fog, megmenekíti. Elővette a zsebkendőjét, és sírdogált is, a későbbi hónapokban is tette, amit szokás, feketébe öltözött, sokáig gyászolt, és szerette megemlegetni a férje érdemeit, de valami büszke elégedettség, sikerélmény, sőt derű áradt belőle. Az utolsó napokban a haldokló ágya mellett ült, segített feljebb csúsztatni a párnán, itatta és ágytálazta, borogatta a fejét, a lábát, mikor hol érzett elviselhetetlen fájdalmat a férfi, masszírozgatta is, és zokszó nélkül tűrte a szenvedő nyűgösségét – akkor is rendíthetetlen bizalommal, hogy kifogott a sorson.

Az ősszel már rendszeresen járt Pethőékhez takarítani, főzni, s néha ott is aludt, Andrással egy szobában, hogy a szülők kimozdulhassanak kicsit. Meglehet, a közelsége siettetete aztán a házasság szétesését. Mártát felszabadította a jelenléte, bármikor elmehetett tolmácsolni, akár napokra is eltűnhetett, nem kellett alkalmazkodnia Pethő éjszakai ügyelethez, lesnie a férfi mozgását és kuncsorálni alkalmi kisegítőknak. Most nőtt fel igazán, egyszeriben öntudatos, független asszony lett, büszke a saját munkájára, már nem félt annyira a jóval idősebb és mindig zárkózott férjtől, az idegen országtól, a mindenütt leselkedő veszélyektől. Nem szorongott, és nem is nagyon bánkódott, amikor bizonyosan tudta már, hogy Pethő meg-megcsalja. Ösztönösen inkább segített a férfinak, hogy elkerülje a botrányt, a felelősségre vonást, hogy kitudódjon az ő közös titkuk. Bár néha sejtetni engedte, mulatságos ugratásokban célozgatott a kalandokra, amelyek mintha Pethő értékét növelnék. Ilyenkor még elvörösödött, igyekezett, hogy fesztelen legyen, hogy megszabaduljon a prüdériától, és

zavarában otrombaságokba tévedt. A szemérmességet nehezebb volt levetkőznie, mint az alázatosságot és a félelmet. Fogalma sem volt arról, hogy annak idején, 1944 végén Pethőt éppen félénkségével és az ártatlanságával vonzotta. Márta a várva várt szovjeteket is jelentette, ráadásul a lány nem titkolta, hogy a segítségét, éppen az ő cselekvőképességét reméli.

Márta apja a tanácsköztársaság idején népbiztos volt, egy pesti munkáskerület vezető funkcionáriusa, gyerekkorától szervezett szocialista, letartóztatásakor is csak huszonöt éves. Az olasz fronton hamar megsebesült, és szerencsésnek érezte magát, hogy így másoknál korábban kiugorhatott a háborúból. Hatalmas ember volt, már suhancként híres vasas, akinek étvágyáról és erejéről legendák keringtek. És remek cimbora, mindig jó kedélyű, bizakodó, bátor. Márta három fiatalkori fényképet őrzött róla, az egyikén katonaruhában látható, ő majd egy fejjel kimagasodik a társak közül, és szemközt állva belenevet a lencsébe, jóízű, boldog nevetése évtizedek múltán az idegent is önkéntelenül megmosolyogtatja. 1919 őszén letartóztatták, de akkor is a kevés szerencsés közé tartozott, akit hadifogoly tisztokért kicseréltek. Néhány magyar politikai foglyot kiengedtek a Szovjetunióba tízszer annyi hadifogolyért, s ő a nyomorúságos vagonban úgy utazott álmai országa felé, mint a sors dédelgetett kedvence. Két esztendővel később egy üzemi baleset során, amelyet szégyellt, elvesztette az egyik ujját, de a kórházban megismerkedett Olgával, és néhány hónap múlva feleségül vehette. „Hát igazság ez? – mesélte sokszor hahotázva –, ilyen asszonyért mindössze egy vacak ujjat? És éppen a középsőt, ami szinte fölösleges is?” 1939-es letartóztatásáig Moszkvában élt, és a magyar emigránsok körében, különösen a moszkvai magyar munkások klubjában a legnépszerűbb ember volt. Mindig bizakodó, lendületes, jókedvű, s mint a korszak film- és irodalomhősei, kifogyhatatlan energiájú. Utoljára egy mezőgazdasági gépeket gyártó üzem igazgatója volt, Olgával és Mártával kétszobás kicsi társbérletben laktak, évekig Olga anyjával együtt. Örkeny letartóztatása után Olga másik kórházba került, s már nem személyzeti vezető, hanem újból beosztott ápolónő volt. Márta sohasem látta őt sírni, az apja eltűnését követő napokban vagy tíz ismerőshöz elment, segítséget, tanácsot kért, dúltan magyarázta a

férje ártatlanságát, olykor Márta is elkísérte, mindenütt dermedt, komor arcok, kiürített tekintetek, de Olga eztán évekig nem tört meg, nem süppedt magába, mint sokan a hasonló sorsú asszonyok közül, és sohasem látszott, hogy félne. Közvetlenül a háború kitörése előtt nyomtatott lapot kapott Örkény saját kézjeggyével. A férfi ötven rubelt kért – néhány táborban ugyanis ennyivel hozzájárulhattak a családok a foglyok életkörülményeinek javításához –, ígérte, hogy magatartásával és munkájával méltó lesz az összeg felvételére. A pénzt megmámorosodva, nagy hirtelen összekoldulta Olga, mindenkitől csak „kölcson” fogadta el, s amikor egy unokatestvére készségesen úgy adott hat rubelt, hogy sajnálkozva közben a fülébe súgta „úgysem kapja ezt meg soha a férjed”, Olga visszaadta a pénzt, és sértetten elrohant. A táborigazgatóság becsületét védelmezte, vagy az egész szovjet államét? A saját hitét, életöszönét? Talán kabalája lett, hogy a kétellyel adott pénzt ne küldje el? Mindenesetre a maga módján igyekezett elzárkózni a bomlasztás-rontás elől. S mint valami Pénelopé, száműzte tudatából az időt, amely önmagában elegendő lett volna, hogy összezúzza. 1944-ben még intézte, sürgette, hogy az akkor hűszesztendő Mártát a Magyarországra vezényelt hadikórházba osszák be ápolónőnek, elküldte a lányát, látszólag tudomást sem véve a veszélyről, hogy a felszabaduló országban keressen segítséget. Hogy a magyar elvtársak igazolják Örkényt, és kérjék a szabadon bocsátását. De Márta bevonulása után, magára maradván, egyszerre megroppant. Két-három hónap alatt csontvázzá soványodott, és otthon, mindenkitől elfordulva halt meg. Mintha folyamatosan mérgezte volna magát, de nem nyúlt az egyetlen halálos adaghoz. Rejtélyes maradt a betegsége, de elfogadható betegségnek. A rokonok, a munkatársak és Márta számára is, akinek Debrecenben akkorát fordult a sorsa, hogy már nem lehetett kételkednie és nyomoznia. A háború után jó ideig nem is járt a Szovjetunióban, s amikor a Nőszövetség küldöttként végre hazalátogatott, minden távoli tényé hűlt: az apja halála, az anyja halála – mindent a háború szörnyűsége magyarázott.

„Tudja, hogy a szüleit jól ismertem? Nagyon jól”, és néz rá a szemüvege mögül, de mintha önmagába nézne, emlékekbe, mélybe húzó múltba. Ott, a jugoszláv követségen sem

nyomozott Márta, nem kérdezte, mikor látta utoljára az apját, s hogy az anyja náluk is járt-e, a Frunze téri lakásban. Talán nem is voltak Moszkvában akkoriban, s ha mégis, mit mondhatott? Hogy bizonyosan kiderül az apja ártatlansága, hogy ezekben a nehéz években valóban sok a gyanakvás, de semmiféle tévedés vagy hiba nem árnyékolhatja be az ügyet. Bátorítóan megérinthez az anyja vállát – ha azokban a hetekben egyáltalán megtalálható volt. Nem kérdezi. Soha senkit sem kérdez, ezt örökségül kapta: nem kérdezni, nem nyomozni. Az emberek egymásra néznek, s ki-ki annyit lát, amennyit képes. Aztán lehajtani a fejet, hallgatni, a konspiráció megszégyesége csak ártalmas lehet.

De Novákné beállított tojással, kolbásszal felfegyverkezve, a szolgálatait kínálta, mosogatást, takarítást, bármit, és azt mondta, el akarják veszejteni az urát. Nem tévedésből, túlzásból, hanem kegyetlen megfontolással. Elveszejteni Novákot, őt, a szomszédjukat, akárkit, talán még a drága doktor urat is. Ida nem látott eszmét, eredményeket, jövőt, nem tisztelt semmiféle konspirációt, csak az elveszejtés gépezetét érzekelte, s amikor agyafúrtan úgy hitte, célozgatnia szabad csupán, akkor is olyan nyílt volt, hogy összezavarta, megrémítette Mártát. Évtizedekig aztán a legbiztosabb és legfelkavaróbb ember az életében anélkül, hogy erre valaha gondolt.

Amikor tavaly szeptemberben András kiment Budakalászlra a beföttekért, savanyúságért, Ida alig akart beülni mellé a fehér szörmehuzatra. Végül egy kendőt terített maga alá, de egész úton, mintha lebegne, alig érintette az ülést. Büszke volt a metálzöld Opelra, a Németvölgyi úti villalakásra, Márta lakására, hogy végül is úriembereket szolgál, akikkel igazságtalanságok, szörnyűségek történtek, akárcsak vele vagy az ő családjával. A szégyenkezéstől, hogy mégis beszállt a kocsiba, a természetellenes, óvatoskodó póztól és a büszkeségtől kipirult az arca, mámorosnak, szinte becsípettnak tűnt, és a Szentendrei úton végig beszélt, de meg-megakasztva magát kérdezgette: „Nem zavarja András urat a beszélgetés?” Csak ő beszélt, hogy milyen szép, húsos volt a paprika, amit piroskáposztával töltött, hogy meglátja majd, óriás fejű krizantémok nyílnak a kertjében, a kisanagyságának küld is belőle, ő majd tudja, milyen színű vázába való, hogy emlékszik-e még András úr, hogyan süttöttek együtt rétest, pitét, kalácsot, mikor kisfiú

volt, hogy mindig kapott egy darabka tésztát, és azt úgy formálgatta, akár egy leányka, babája is volt az András úrnak, igen, mintha kislány lenne, ő legszívesebben a gyönyörű, göndör haját sem vágatta volna le, de persze a drága doktor úrnak igaza volt, nem leány, mondta, s úgy tett, mintha haragudnék. Emlékszik-e András úr, milyen sokat kellett mesélni esténként, mert nehezen aludt el, s amikor elesett egyszer a kertben és csúnyán megütötte a karját, azt hitték, eltörött, de nem, csak borogatni kellett, és akkor mindenkit ellökött, csak Ida néni, csak Ida néni maradjon, ő az ölébe vette, ringatta a karjában, mint egy pici gyereket, de régen volt, jaj, de nagyon rég. Késő délután kocsiztak Budakalász felé. Egy-egy szakaszon szembe sütött a nap, suhantak a gyorsforgalmi úton, a metálzöld csillogott, és a magas, tiszta szeptemberi égen a sötétebb kék már sűrűsödött, Rájuk borult, szívta is őket, és zagyván, megrikatóan messze volt.

7.

Kollár Anna már három éve a főiskolán tanított, amikor András odakerült. Az asszony örömmel fogadta az elsodródott régi barátot, azt is tudta, hogy ő otthagya előadói állását a minisztériumban, inkább a tanítást és a tudományt választotta. Korábban egyszer Tündével is voltak Kolláréknál, de az az este, az egész beszélgetés, ahogy Kollár a régi feszenegéssel megmutatta a festményeit, a gyerekek nyüzsgése, a váratlanul beugró látogató, a rengeteg telefon, mind idegesítette Tündét, ez titkolhatatlan volt: mindannyian rosszul érezték magukat, és kényszeredetten, ingerült udvariassággal várták, hogy vége legyen az együttlétnek. András akkor úgy hitte, Tündét bántja az ő múltja, sértik az emlékek, amelyekhez nincs köze, Ágnes árnya óhatatlanul ott lebegett, még ha egyszer sem ejtették ki a nevét. Szentül hitte, hogy Kollárék barátsága az életének elmúlt, keményen lezárt szakaszához tartozik, otrombán még azt is elmormogta magának, hogy valóban, csak a töltött káposzta jó felmelegítve, a szerelem és a barátság nem. De azért odaült Anna mellé az első főiskolai évnyitón – mintha akkor, az asszonytól hallotta volna, hogy Fényes már az Egyesült

Államokban tanít –, és a Szózat felcsendüléséig beszélgettek. Anna közben az elsőéveseket is figyelte, egy-egy arcot, jellegzetes mozdulatot már most igyekezett rögzíteni magában, mert évről évre megpróbálkozott a számára reménytelen feladattal, hogy minden hallgatóját ismerje. Olyan indulattal, daccal akarta legyőzni a saját fogyatékoságát, nagyon is közepszerű emlékezőképességét, amellyel – András egyre inkább meggyőződött erről – ellenérzést, rengeteg védekező elutasítást csalt elő. Pedig Anna nem volt sem követelő, sem keményen ítélkező, nem volt erőszakos és rajongó, mint Ágnes – nem, Kollárék egészen másféle emberek voltak akkor is, s ők Ágnessel csak hasonulni akartak hozzájuk. Kijártak a zugligeti házukba, mindig ők mentek Kollárékhoz, aztán – amíg lehetett – az Istvándy-kastélyban tartott előadásokra, tárlatokra; a különválásuk után egy ideig Ágnes náluk lakott. Ez különösen fájt Andrásnak; mintha ellenében fogadták volna be Ágnest, mintha összejátszottak volna ellene; kinevették, megcsúfolták és magára hagyták így. Aztán éppen Ágnes kotyintotta el, hogy Kollárék haragszanak a válás miatt, különösen Anna, „mintha vallásos skrupulusai lennének”, mondta Ágnes, „de örüljön a szerencséjének, és ne ítélkezzen mások fölött”. Szóval összekülönbözhetnek akkoriban, és sok-sok év kellett, míg Ágnes visszaédesgette magát, míg újból természetes lett, hogy Kolláréknál száll meg budapesti útjai során, s hogy a Kollár gyerekek nyaranta nála laknak, ott járnak angol nyelvű kurzusokra.

Ott ült Anna mellett az első főiskolai napján, az asszony az elsőéveseket mustrálta – majd felállnak, és kórusban esküt tesznek, gépiesen dörmögik az előre mondott szöveget, „ha kell, fegyverrel védem meg a hazámat”, „minden erőmmel a dolgozó népet szolgálom”, ilyesfélét, egyikük sem figyel arra, amit mond, egyikük sem helyettesíti a szavakat, nincs se lázadás, se torzító gúny; várják, hogy túlessenek a ceremónian. Az eskü után libasorban vonulnak a rektor elé, aki kezét nyújtva egyetemi polgárrá fogadja őket. Anna szeme könnyes, ezt látta András, erre emlékezett: a teremben bizonyára Kollár Anna volt az egyetlen, aki akkor meghatódott. A kézfogástól, a játéktól, amelynek egykor értelme lehetett. Az elsőévesek visszaültek a helyükre, udvarias közönnyel tették, amit diktáltak nekik, az első héten majd kiszimatolják, hogy alig

vehető komolyan az órarend, a házirend, mindenféle rend, öt évig csak várják a szertartás végét, és akkor riadtan lesunyják a fejüket, mert nem tudni, mi lehet aztán, ezt az öt évet legalább haladéknak megszerezték, erőszakosan, alakoskodva, átlábalva mindenben, megszerezték, megvan, a kiváltság bélyege, s hogy elfogadták ezt a rendet, annak legfőbb bizonyítéka éppen az, hogy itt vannak, a rektor elé járulhatnak; megharcoltak érte. András naivnak gondolta Annát – milyen sokszor látta már a könnyeit –, naivnak és érzelmesnek, akit nem véd politikai ismeret, s mintha elszántan is naiv lenne, mintha a saját tapasztalatai-csalódásai ellen volna ez a naivitás, a sziszüphoszi póz.

András minisztériumi évei alatt – így mondta – „felülnézetből” realisabban láthatta az egyetemi-főiskolai felvételik ügyét, hiszen még most, idejövetele előtt, az utolsó minisztériumbeli hónapján is éppen ő kezelte ezeknek az elsőéveseknek a kérvényeit. A fellebbezési iratok, a külön érkező levelek és telefonok, a fel- és megjegyzések nem kötődnek egyik archoz sem, de mindez ott van a háttérben, könnyezni ő nem fog, és Anna is bizonyára elszörnyedne, megbotránkozna, ha tudná, hogy a több mint tízszeres túljelentkezés után hogy került ide az évnýtóra ez a negyvenkilenc hallgató. Pedig talán meg kellett volna mondania, kíméletlenül fölszárítani a könnyeit, kifacsarni a megihatottságát, elmondani azt, amit ő tud, hogy a tervezett negyven hely betelte és az egész felvételi befejezése után kilenc további helyet létesítettek, névre szóló helyeket a miniszter utasítására, s hogy ide egytől egyig olyanok kerültek, akiknek a kérvény beadására sem volt joguk, mert a felvételi első fordulóján kiestek. Nem közvetlenül pénzzel, de megvásárolt helyek voltak – még Andrást is többen megkeresték, pedig ő aztán kis pont, csak végrehajtója, ügyintézője volt a döntéseknek. Tiltakozott volna? Mi ellen? És miért? Nem a tülekedésben használt módszerekkel volt csak baj, hanem magával a tülekedéssel is, a felvételi procedúrával, ami meggyötörte a jelentkezőket, de szinte semmit nem enyhített az esetlegességen. A kéthetes szűrés és az őrzöngő ajánlások után a kiválasztott negyvenkilenc diák várhatóan nem tehetségesebb, mint a többi, a mérlegelések feleslegeseknek bizonyulnak, a szakemberek és a hivatalnokok akár vak-tában is rábökhetnének nevekre – de ennyi lelkiismeret-

nyugtató elem közben: a dzsungeltörvény diadaláról vagy szükségességéről szóló elméletek, s hogy a figyelemfelhívás sem haszontalan, hiszen olyan kevés az idő és a lehetőség a jelöltek megismerésére.

Nem mondott erről semmit Annának. Az asszony örömmel hívta maga mellé, mikor ő föltűnt az ajtóban, és gyors pillantásokkal próbálta felmérni, kikkel fog találkozni. Megöszült Anna, és fáradtak a vonásai – most újra nagyobb közöttük a korkülönbség, akárcsak másfél évtizeddel ezelőtt. Akkor Ágnessel egyetemisták voltak, albérletben laktak, Kollárék a gyerekekkel, a saját otthonnal már felnőttek, jöllehet Anna talán három-négy évvel idősebb náluk. Kollár Pali meg, túl a harmincon, több közös és egyéni kiállítás után – úgy látták, ő rég-es-régen bemutatkozott már, számontartott művész. Annának is akkoriban jelent meg az első művészettörténeti tanulmánykötete, s mikor Kollárék szervezték az Istványkastély belső renoválását, a stúdió beindítását, ők Ágnessel csak lelkesen sürgölődtek mellettük. Ma már meg sem ismerné azokat az embereket, akikkel annak idején közös programokat fogalmaztak, nevettek és dühöngtek, akikkel rajongtak Kollárékért. Éjszakánként néha együtt gyalogoltak, kilométereket is, míg valahol elértek egy közlekedő villamost. Hógolyókat gyúrtak, füttyögtek a jeges éjszakában, és nem szégyenkeztek idétlen fogócskájuk, lökdösődésük, toporgásuk miatt. Kolláréknál mintha életörömet szívtak volna. Abból a télből a náluk töltött idő volt a legjobb. Ha Annának ezt felidézné, büszke lenne egykori dacosságukra, a máig érő dacra, pedig nem dacosság volt az. Más. Fényes Miklós egyszer azt mondta: „bájos emberek, olyan képességük van, kérem, ami csak kivételesen tapasztalható. Higgyék el nekem, egészen kivételesen: a szellem bája”. Fényes előadást tartott nekik a Zugligeti úton bandukolva, esztétikaórát az értelem szépségéről és kecsességéről, ők bizonyára bólogattak, Ágnes még lázasabban-lelkesebben helyeselhetett. Nem úgy volt. András tudta a varázsuk titkát, úgy érezte, egyedül ő tudja, mert szenvedett tőle. Féltékenységi gyötörte, vagy inkább a sorsszerűen kifosztottak irigysége, hogy neki nincs, nincs, nem lehet, sohasem lehet. Kollárék szerelme volt az a varázs, a báj és az életöröm forrása is az volt, hogy nem tudták ezt a többiek? Ágnes, mint a fénytől bódult bogárka, talán sejtette, sóvárgott rá, de

András kaján mosollyal úgy vélte, a lengyele mellett éppúgy nélkülözi azt a szerelmet, mint ő. Nincs, nincs, legszívesebben megrázta volna Ágnest: nincs, azt még irigyelni sem lehet, Kollár képeit sem irigyelheti. Csakhogy Kollárék úgy éltek a szerelmükben, mintha semmi természetesebb nem volna a világon, törvényes férj-feleség, gyerekek, sokat dolgoznak, bártaik vannak, na és? Soha egymás kezét sem érintették a társaságban, és szikrázott körülöttük a levegő. Szikrázott?

Kollár kék-zöld képein akkoriban rengeteg Anna-arcú Madonna fénylett, rettenetgyőző, átszellemült és groteszk Madonna, törékenyek mind, szinte éteriek, és olyan erotikusak, hogy belevörösödtek. Pali kisiújs félszegséggel mutogatta a festményeket, egy-egy töredékmondatot motyogott néha, alig artikuláltan, inkább állt csak, és szerelmesen nézte a műveit, a csendéleteket, tájképeket, egy öregember vonásait: azokban is Anna élt, domború hasa lüktetett.

Az Istvány-palota avatásán, 1969 májusában mellettük állt András, akkor az orrában érezte annak a szerelemnek a szagát, csupa illanó aroma, de őt fojtogatta, Ágnes messzebb került, talán a terem másik végébe, már nem tartoztak össze, és akkor, attól a pillanattól sodródott egyre távolabb Kolláréktól. Gőgösnek látta őket, a saját örömükbe merültnek, mint valami király és királynő, uralni vélték az időt is.

Az Istvány-palota a XVIII. század elején épült, Anna ahányszor csak tehette, elmesélte a ház két és fél évszázados történetét, amelyben a magyar történelem sűrűsödött. Tulajdonosai között forradalomáruló és szabadságharcos, üzletember és szocialista emigráns is akadt, ravaszak, örültek, korrupáltak, mártírok, kéjelgők, gyilkosok és meggyilkoltak – a palota a mai Belváros legszebb épületei közé tartozik, akkor ijesztően elhanyagolt állapotban raktárnak, irodának használták. Kollárék azért küszködtek, hogy a már elrendelt felújítás és múzeummal alakítás során az egyik szárnyban élő, mozgalmas kultúrközpontot, képzőművészeti stúdiót teremthessenek. 68 októberében, a tatározás kellős közepén megrendezték az első csoportos kiállítást; festők, szobrászok, fiatal építészek, bölcsészek szövetkeztek. Már keretoztek, paravánokat csináltak, amikor letiltották a társulást. A programot megfogalmazó füzetecskét ötszáz példányban sokszorosították – András csak az ócska újságpapírra emlékezett, a stencilezett szövegre,

amelyet Anna írt, s hogy valami mottója is volt az egésznek, Fülep Lajos-idézet, ezt tudja, mert akkor hallotta először Fülep nevét, és Ágnessel röstelkedve kutattak a művei után. A Fülep-mottó miatt lett botrány, a kiállítást aztán mégis engedélyezték, ostoba megszorításokkal, de az előadásokat-vitákat már nem. Naphosszat azért ott nyüzsgöttek az épületben, hátha történik valami, hátha csoport lehetnek ők, helyükért, szerepükért küzdő fiatal nemzedék. Segédmunkát végeztek a parkettások, villanyszerelők és mázolóknak mellett, mintha sürgős volna nekik, hogy mielőbb elkészüljön a palota renoválása, mintha az otthonukat, paradicsomkertjüket építenék. És siker lett, már-már korszakos diadal minden el nem tiport akció, bármilyen gyerekes és dilettáns kivitelezésű is volt. A zsupori lehetőségektől megnőtt a gesztusok, a fogalmak értéke, ki se láttak a jelképekből, a metaforákból. Amikor Anna háromrészes előadás-sorozatát tartott egy művelődési házban a Bauhausról, napok alatt híre ment, hogy mégis művészi csoportot szervezhetnek, már fel is olvasták szabadságot követelő programjukat. Voltak, akik egész mondatokat tudtak idézni Kollárék programjából. De a tavaszi tárlatra, a palota felavatása után kinnal beindított sorozatokra alig figyeltek, a cselezések utólag szétpukkanni látszottak a közönytől, amit szabad volt megrendezni, az alig érdekelt az embereket, és a társulásban részt vevő művészek is más-más utat kerestek. Oly sokáig tartott egy csoportos kiállítás engedélyezése, hogy a képeket, szobrokat közben nem lehetett lefoglalni. „Veszprémben lehetne gyűjteményes kiállításom...” – előbb csak ilyesféle óvatos tapogatózások hangzottak el, és Kollárék azt mondták: „persze, vidd oda a dolgaidat”. Szétszéledtek, minden szétszéledt, ők Ágnessel is szétszéledtek akkor, és a következő évben Kollárék teljesen kiszorultak az Istvády-palotából.

András odaült Anna mellé az első főiskolai évnnyitóján; az asszony keskeny arca, törekenysége, nagy, fekete szemének élénksége, mozdulatának visszafogottsága és a szünet nélküli vibrálás a régi, mintha a régi volna – és a megfoghatatlan gőg is. Meghatódása az elsősök avatásakor, s ahogy azt mondta, „nemsokára nagymama leszek”, és egész udvarias idegensége a tanárok között – micsoda?, miféle kihívás? Kínos volt, hogy nem nézte meg Pali kiállítását a Múcsarnokban. Anna ugyan

nem kérdezett rá, de tudhatta, hogy ő nem volt ott. Hazudhatta volna, hogy örült a tárlatnak, ideje volt együtt látni a képeket – jobb lett volna mondani, de csak hallgatott. A hírszerű közléseken kívül két periférikus lapban jelent meg méltatás, mondta Anna, keserves fintorral, de ő kitért, Anna nem hagyta azonnal, „ez nem panasz, nincs okunk panaszra”, és keményen ránézett; hiába mesélte aztán Tündének úgy, hogy Anna kellemetlenül nyaggatta, „igazad van, valami gőgös erőszakosság van benne, mindenki érzi ezt a főiskolán”, nem volt erőszakos, gőgös sem, nem panaszkodott, csak ránézett, és jól érthetően azt mondta, „igenis rossz az, hogy nem figyelnek”, aztán enyhülten, szinte hízelkedve: „mit tudod, te még olyan fiatal vagy, de hát lassan elfogy az élet”. Ez már az évnyitó után volt, mentek ki a teremből, végig a folyosón, le a lépcsőn. Nem bántódhatott meg Anna, hogy ő másokhoz csapódott. Még rá is mosolygott, megérintette a vállát, „beszélünk majd – és Palit üdvözlöm.”

András akkor este beszámolt Tündének az évnyitóról, s mert igyekezett mindent az asszony kedve szerint előadni, szelíden Annát is elmarasztalta, ettől még rosszabb lett a szája íze, s magában újra meg újra elemezte a jelenetet, fölidézte a régi rajongást, kiszínezte az egykori történeteket, és magyarázatot keresett az elhidegülésre. Őszintén vizsgálta a saját tetteit és gondolatait – kedvenc lelkipraktikáját űzte –, de ahogy képzeletben egyre többször, csillapíthatatlanul, szinte büntudatosan keringett Kollárék körül, úgy sűrűsödött a hazugság, az indulatos ráfogás és a sunyi csúsztatás kotyvaléka. És ezek a boncolgatások megoszthatatlanok, ezt pontosan érzékelte. Tünde előtt csak eltitkolhatja az egészet, hogy egyáltalán felmerül benne Kollárék képe – és más sincs, senki nincs, akinek beszélhetne az életéről. Ült az erkélyen, egyedül volt otthon, napsütéses október eleji délelőtt, könyvet tartott a térdén, és újra eldünnyögte: senki sincs, akinek beszélhetne az életéről. Már könny fojtogatta, „senki sincs”, magához ölelte, dédelgette a meglett, lényegre mutató szavakat, a fecskék őrjöngve-csivítelve, sűrű rajokban röpködtek előtte, százával gyakorlatoztak-tanácskoztak, készültek a vándorlásra, minden részvétlen ilyenkor, „senki sincs”, ki kellene mondania magában, hogy „nem is lesz, senki sem lesz már”, és amikor a legmélyebbre merült, megkönnyebbülést remélve

siettette a sírást, egyszerre visszaretent, bement a szobába, és telefonált, három-négy beszélgetést lezavart, gyorsan, tárgyszerűen intézkedett. Ezt Tündének köszönheti, így okos és egészséges, többé nem kerülhet olyan állapotba, mint akkor az anyjánál. Teljesen nem tud már megváltozni, az az ember marad, aki volt, de az egyensúlyát őrizheti. Tudja, mit kell tennie. Nem megy arra, nem néz bele, nem.

8.

Egy stencilezett, kutatóintézeti kiadványban véletlenül látta meg András Paizs Jutka interjút, közöttük a Varga Jóskaival 1975-ben készített beszélgetést. *Utak* – ezt a kötetet sohasem mutatta neki Jóska. Koszlott könyv, lapjaira hulló, tele hibával – András nyomban Jutkával azonosította, a lány erőlködését érzékelte, hogy mindig érdekes legyen; az itatóspapírszerű lapokból ragasztott, vaskos gyűjteményben Jutka kövérsége, idomtalansága jelent meg, papírmorzsa és izzadságszag, a borítón a nevek csupa kisbetűből, ostoba divat ez is, álszerűség a kapkodó érvényesség-keresésben, az egész tolakodás; már el is intézte magában. Sértett volt, és gyanakodott Jóska: miért nem említette. És az első betűkép, amin megakadt a szeme, az apja neve volt, Jutka mindenkit arról kérdezett, hogyan jutott el a kommunista mozgalomhoz, s az illegalitás miképp hatott további pályájára. Csupa öreg ember emlékezése, a kötet összeállítása óta sokan meghaltak, Varga Jóska is meghalt, úgy, ahogy kívánhatta, a munkahelyén, az íróasztala mellett; emlékezések, amelyekből nosztalgia és keserűség árad, itt-ott bizonyára összekuszálódnak a tények, egymásra torlódnak, a zuhogás megakad, az írott szövegben ijedt, tanácstalan tekintetek, a fejek szaporább reszketése, az arcok árnyai, megereszkedett bőr a nyakakon, „igaza van, igen, csakugyan, akkor már nem Debrecenben éltem”, vagy „persze, összezagyváltam, alaposan összezagyváltam ezeket a dolgokat, bizony, bizony, Stein Feri nem járhatott még egyetemre”. Miért hagyta Jutka ezeket a megtorpanásokat a szövegben? A hitelességgel érvelne, de András tudja, hogy nem azért, hanem az önzése, a kíméletlensége miatt; mit

érdekli Paizs Jutkát Varga Jóska, Pethő Loránd, Stein Feri vagy akárki? Jutka érdekes és mindenáron bátor akar lenni, szeplős holdvilágképe, roppant fara-melle akadályozza a hagyományosabb női hódításban, de hódítani akar; politikai csiklandozásait, kacér ellenzékiességét ma fejére olvassa András. Ha kezd vele, ha kötekedve megint valami petíciót dug elé – ráolvassa végre. Elég volt, soha többé nem tűri, hogy megkérdezze tőle, rá meri-e írni egy lapra a nevét, ostoba liba, és hazug, hazug, velejéig hazug, az ellenzékiessége egészen jól jövedelmez, valami mindenesetre jövedelmező neki, különben mi a fenéből élne, honnan lenne a lakása? A szüleitől, jórészt persze a szülőktől, akik kötelességüknek érzik, hogy erejük szerint támogassák egyetlen gyereküket, támogassák, és önálló, felnőtt életet biztosítsanak neki, mert Jutka mégiscsak harminckét éves már, nem lakhat otthon, nem moshat rá az anyja – vagy nem a szüleiből él? Mi köze hozzá?

Jutka három évvel ezelőtt összehívta az egykor Snagovba hurcolt gyerekeket. Ott voltak és vártak, Jutka egész este fontoskodott, akarta, hogy összetartozzanak, hogy közösség legyenek, „örökre összeköt a gyermekkorunk”, ilyesfélét mondott, de csak bámészan hallgatta a történeteket, ő semmire sem emlékezett, még négyesztendő is volt akkoriban, mindegy, mondta, összeköt a múltunk, mint valami arisztokrata klubban. Ha ma elé tesz újból valami ívet, és megkérdezi: nem kellemetlen neked?, ordítani fog, arcába lötytyinti a fagylaltot, a szódavizet, összegyűri a hülye papírját, a szájába tömi. András élvezkedve képzelte el a botrányos jelenetet a Különlegességi cukrászda kerek márványasztala mellett. Lehet, hogy csak gyilkosan ironikus lesz, nem emeli föl a hangját, nem tesz egyetlen durva mozdulatot sem, a lényeg, hogy Jutka megrémüljön, a szeplő májfoltttá nőjön fehér bőrén, hogy sírjon legalább, megszegyenüljön, hogy valaki észhez térítse végre. Elég, elég legyen az ócska játszadózásból, aranyom, elég. Van, akinek fontos még ez-az a világom.

Az interjúkötet – és ehhez végig sem kellett olvasni a tudományoskodó és hosszadalmas előszót – valamiféle kronológiát igyekezett követni, a magyar illegális mozgalom kronológiáját a harmincas évek második felétől a felszabadulásig. Sok átfevés is akadt a beszélgetésekben, a debreceniek, a szegediek külön csoportot alkottak, a csak sejtetett ellenérzésektől,

elfojtott érdekharcoktól fülledt lett a kötet, András kajánul fedezte fel a megszólalások kezdetén sóhajszerűen vissza-visszatérő töredékmondatokat: „most talán már azt is elmondhatom...”, vagy „ennyi idő után, amikor az élők is fél lábbal már odaát vannak, talán nem kegyeletsértés...”, s a mentegőtőzés után mindig valami aljasság, rendszerint az árulás, a sikasztás gyanúja, kegyetlenkedés vagy a kalandorság vádja sisztergett elő. Varga Jóska szövege más volt. Szűkszavú, tárgyilagos. Szerény és önironikus, András egészségtelenül szerénynek és természetellenesen önironikusnak gondolta – ilyen lett Jóska az utolsó éveiben. Úgy dolgozott és evett, úgy beszélt és autót is úgy vezetett, mintha mindenért elnézést kérne; hosszú, vékony alakja meggörbült, valami zavart-idétlen mosoly ragadt az arcára. A rengeteg dohányzástól köhécselt, s mert szégyellte a kellemetlen köhécselést, és igyekezett elnyomni, még kellemetlenebbül köhécselt.

„Pethő Loránd végzős orvostanhallgató volt, amikor megismertem, három évvel idősebb nálam, s nekem a mozgalom Pethő barátságát jelentette, azt, hogy megbűvölhettem, magamhoz vonzottam őt. Pethő apja magas rangú katonatiszt volt; talán katonai ügyész, de ebben nem vagyok biztos, meglehet, keverem a másik fiával, Vilmostal, aki valóban jogász volt. A családot alig ismertem, Lóra akkor már elszakadt tőlük érzelmileg, de mint az elszakadások rendszerint, ez is felemás volt. A szülői házban lakott, ahol legfeljebb kétszer fordultam meg, éppen csak annyira, hogy kapaszkodóim legyenek a képzelgéshez: hogyan él, mit hoz magával Pethő. Idegen, hihetetlenül idegen világ volt az nekem. Egy Mars-lakó ismeretsege ma nem okozna annyi meglepetést, mint annak idején Lóra. A debreceni egyetemisták körében híres volt az esze, a műveltsége és jó néhány úri gesztusa. Azt hiszem, a mozgása, az öltözködése, a beszédmódja, a kinyilatkoztatásai és utasításai mind tökéletesen illeszkedtek egy horthysta tisztől elvárható viselkedéshez, és a lázadása közben bizonyára öntudatlanul még jobban, talán túlzóan is alkalmazkodott, de én nem tudtam és most sem tudom igazán megítélni, mert nagyon irodalmias képzeitem lehetnek arról, milyen egy horthysta tiszt, illetve a csemetéje. S hogy érthető legyen az idegenségem... Igen, elegendő annyi, hogy az apám paraszttanító volt, nem emlékszem rá, még kétesztendő is voltam, amikor az első

világháború vége felé elesett. Anyám a három gyerekével, mert két nővérem volt, ma már egyikük sem él, visszaköltözött a szüleihez, szóval a nagyszüleimhez, a szegénységbe. Nem beszélek most erről a szegénységről. Nem szeretnék beszélni róla. Aztán – mennyi ember jóakarata kellett hozzá – gimnáziumba kerültem Debrecenbe, s innen valahogy könnyebb volt. A sápi házból, micsoda szépítés ez a „ház” szó! Szóval Sápáról a debreceni kollégiumba jutni nagyobb csoda volt, mint Debrecenből Párizsba, Bécsbe. Én mindenütt jó tanuló voltam, mert jól kellett tanulnom, de nem övezett semmiféle legenda, mint Pethőt. Nem voltam különösebben érdekes alak, csak egy hosszú, hajlott hátú, tüdőbeteg-gyanús fickó, szorgalmas, magoló, hallgató, a sportokat messze kerülő – és tizenkilenc évesen már szervezett kommunista. Az illegális munka pedig éppen úgy, mint a többieknek – romantikus kaland volt, játék és erőpróba egyszerre; s hogy az a maroknyi ember mennyire működött titkosan? Ez mindig, minden ilyesféle mozgalomban nyomasztó ellentmondás lehet: konspiráció, visszavonultság, óvatosság, titok, s ugyanakkor szövetkezés, kapcsolatkeresés nagyon is nyilvános, sőt harsány tette. Egyáltalán: mennyire kaland a kaland, ha mások nem tudhatnak róla. Akkor persze nem gondoltunk erre. Ma másképp látom. De nem fölényesen vagy cinikusan. Remélem, nem. Csak több kétellyel, meg... Mindegy. Sokkal többel. Hanem visszatérve Pethő barátságához: én fogadásból próbálkoztam a bekerítésével. Talán mert a legképtelenebb ötletnek tűnt. A nyersbőr kesztyűt viselő Pethő mint kommunista. Nem próbálkozom érzékeltetni, hogy ez mennyire képtelen volt, hisz nem vagyok író, de talán érthető, hogy a nagy feladat vonzott. És említettem: Lóra magatartása idegen volt nekem, de soha, az első pillanatban sem ellenszenves. Rendkívül művelt, elragadóan szellemes ember, s a pozórságában is nagylelkű, férfias – nem emlékszem, hogy bíztam-e valamiben, de ha igen, csakis az ő úriembersége mögötti igazi értékekben. Magamban nem hiszem. Egy csóró és gátlásos, fiatalabb bölcsész mire mehetne vele? Bár akkor tudatosabban is dacos voltam, s az jelentékeny erő. Aztán barátok lettünk, és ilyen barátságról legfeljebb a dús képzeletű és naiv Jókai álmodozhatott. A háború után már nem beszéltünk arról az első, friss hevületű barátságunkról, de talán ő is hasonlóan

éreztem és gondolt felőle. A szorongásom persze megmaradt, nekem mindig nyargalnom kellett utána, úgy éreztem, a bölcsészet területén is tájékozottabb nálam, fürgébb, találékonnyabb. 1951 és 54 között a börtönben oly sok képzeletbeli beszélgetést folytattam vele, mintha a szerelmesem volna, pedig a letartóztatásom előtt már minden megváltozott. Ott bent valahogy eszelősen azt képzeltem, hogy őt is letartóztatták, és... úgy éreztem, megölték. A vallatások után ezt még határozottabban állítottam magamban. Ő semmit sem írt alá, nem szólt egy szót sem, nem ismert be semmit. Többször azt álmodtam, hogy visszaüt, és akkor agyonverik. Láttam a véres, megcsontított tetemét. Sokszor nagyon elevenen láttam. De azokban az években nem esett bántódása.”

András megbabonázottan tapadt a kötethez, égett a füle, remegett a lába, és a gyomrában mintha tengeri vihar dúlna. A következő percben pedig jobban gyűlölte Paizs Jutkát, mint valaha. Voltaképpen akkor gyűlölte meg, nem az aláírás-tolakodásai és nem is a három évvel ezelőtti szervezkedési kísérlete ingerelte. Akkor, ott, a széteső kötet mellett úgy érezte, Jutka nemcsak tolakodó, otrombán kotnyeles, nem, nem ilyen egyszerű, és nem szálanomra méltó. Behízelegte magát Jóska-nak és fenekestől felforgatta az amúgy is megrendült idegzetű embert. Vagy hamisított. Nem. Ezek Jóska szavai, és mégis... Ő pedig csak büszke lehet magára, hogy így sohasem provokálta. Nem kérte, hogy meséljen az apjáról vagy bárkiről, bármiről, ő nem faggatta, nem nyúzta; tisztelte Jóska férfias szemérmességét – ezek is az ő szavai: férfias szemérem. Ezt neki mondta, nem sokkal a válása után, mintha oktatni akarná, amit pedig sohasem tett. Eszményként ajánlotta a szemérmességet, bár csak mellékesen, példálózva, talán valaki másról beszélt, és a saját ízlése szerinti szépet dicsérte, a tartózkodást, a papos fegyelmet. Szemüvege bepárásodott az undortól, ahogy az egyre divatosabb szenvedést, bánatkérkedéseket, az önsajnálát maszatosságát említette. Nem mondta, hogy az élet kényszerítette szemérmességre, nem dicsekedett mostoha gyerekkorával és a mozgalom nevelő hatásáról sem beszélt – András nagyon keveset tudott az életéről, mert Jóska magától szinte semmit sem adott át, és nem is igényelte, hogy kérdezgesse. András sem igényelte a bizalmas beszélgetéseket, a múlt feltárását, soha, kamaszkorában sem, inkább restelkedett a saját

élettényei miatt, amelyek elválasztották a társaitól. Ha Ágnes-sel marad, ez is másképpen alakul, de Jóskához talán akkor sem kerül közelebb. Ágnes korlátoznak és megalkuvónak tartotta Vargát. „Nekem ő nem hős és nem mártír – mondta –, hiába ült börtönben. Az édeskevés. Ha még egyszer ennyit ülné börtönben, akkor sem értene az egészből semmit. Semmit. Egy fikarcnyit sem. Mintha szigetelték volna az agyát vagy mit. Az ilyen emberrel beszélgethatsz, egy pont után tiltakozni fog, hogy ne tovább, mert ez sérti, még a kérdéseid is kétségbe vonják az élete egész értelmét, tisztességét. Félti gyöngécske hitét vagy inkább az akárhányszor megtámadott egzisztenciáját. Mozgalmi léte mégiscsak az egzisztenciája. A börtönben is jobban tudja, micsoda ő és hova tartozik, mintha a valamikori választását érezné meggyalázva.” Lehet, hogy nem éppen ezt mondta Ágnes, de az indulata, a szigora pontosan ilyen volt, darabosan lökte a szavakat, legyintett, s hogy a „hit”, a „tisztesség” és a „meggyalázás” elhangzott, az bizonyos. Most meglepné Ágnest ez a kiadvány, ő még Paizs Jutkáért is lelkesedne, ezek hasznos, fontos dolgok, magyarázná, az aláírásgyűjtés és a szervezkedés is az – nem érdekes, mit mondana Paizs Jutkáról. Varga Jóskát figyeld, tessék, olvasd, ezek az ő szavai, hamisítás, torzítás itt kizárva, még a csöndjeit is hallhatod, az elharapott és a szemérmesen visszafogott szavakat is. Tessék. Ez nem megalkuvás. Ez aztán nem. És most jó? Láttad volna, milyen boldogtalan volt az utolsó években, milyen szemérmesen, szerényen pusztította magát. Nézted volna a mosolyát, bizonyára azzal is temették. Lehet, hogy nem hős és nem mártír, de akkor ki az? Ki volt itt valaha is az? „Az apád”, mondta akkor Ágnes; a meggyilkolt Pethő persze jobb érvnek tűnt, de azért visszavonult, eltűnődött: „talán az apád, nem tudom, nem ismertem”.

András szerette volna, ha egykori kemény ítéletét, amely őrá is hatott és visszamenőleg átszínezte Jóskát, a legkorábbi emlékeket, az egész kapcsolatukat – jó lett volna, ha most Ágnes ellen fordíthatná: elhamarkodott és igazságtalan volt az az ítélet, a felörlés és a halál felé taszító. Ugye, hogy megváltozott? Hová lett a fájdalommentesítő agyszigetelés?, az utolsó években lehántotta mind, s ott maradt nyersen, csupaszon, szemérmes kinnal. Több ideje lett a fájdalomra, mint Pethőnek, ennyi az egész. Végül is mindketten csak

elfáradtak. Az apja akkor, 1958-ban, Jóska később, csöndesebben és a környezetének kevésbé kényelmetlenül. De a „gyöngécske hit” roppant igazságtalanság, olyan brutális vád, amelyet csak Ágnes engedett meg magának. És miféle monstrum hit az, amely Manchesterig lökte, ki a nagyvilágba, el a senki földjére – az micsoda?

A hatvanas évek közepére Jóska valóban kezdett megállapodni. Új feladatokat talált, pozíciót kapott, a mozdulatai lassúbbak, de határozottabbak. 1964-ben igazgatója lett annak a tudományos intézetnek, ahová a börtönből szabadulva beosztott kutatónak került. Közel egy évtizednyi nyugalom, vagy még több – ennyit csikart ki magának; talán ekkor hagyta könnyelműen megtámadni magát? A láthatatlan mikroorganizmusok lassan ellepték a lelkét, ástak, fúrták magukat, lukacsosra rágtak mindent. Honnan tudhatták volna?

1964-ben, amikor András történelem-filozófia szakra jelentkezett, és a jeles érettségi után azonnal felvették az egyetemre, Jóska végre apai büszkeséggel nézegette. Augusztusban együtt utaztak Párizsba, Jóska akadémiai megbízatással, Márta is szolgálati útlevelet kapott – az egyetlen közös útjuk, nyaralásuk; hazafelé a vonaton Márta rosszul lett, az első osztályú kupéban lefektették, sápadt volt, fulladt, szív táji szorításra panaszkodott. András a vészféket akarta meghúzni, de aztán előkerült egy orvos, nyugtatót adott, és az asszony lassan álomba sírta magát. „Ez a három hét..., sohasem volt nekem ennyi jó..., ezt nem is remélhettem..., ilyesmit csak olvastunk, azt sem..., de ez most megvolt..., ez igaz..., nem én érdemeltem, nem én.” Jóska fogta a kezét, a haját simogatta: „Márticska, Márticska”. András addig nem látta, hogy érintették egymást. Kiment a fürkéből, járkált a folyosón, az ablaküvegben nézte a saját arcát. Szép fiúarc, már serkent a bajusza-szakáll, egyszer a szállodában elkérte Jóska villanyborotváját. Okos és tiszta tekintet. „Nem lesz baj. Nem lesz most baj” – lehunyta a szemét, és a vonat zakatolásának ütemére mondogatta magában: „nem-lesz-nem-lesz-nem-lesz”. Így kell tennie, tudta, és addig kell, amíg a kívánság megfog. Szédülni kezdett. Elég, ez úgysem használ. Hülyeség. Belesett a fürkébe, Márta szája mozgott, Jóska simogatta, mondott is valamit, nyugodtan, csitítóan beszélt, talán a jogos örömeiket bizonygatta; a szorongásokat nem is érthette akkor,

a félelmet, hogy baj lesz, a jó nem marad megtorlatlanul, hazamennek, és valami vár rájuk, „jaj nekem”, nyögte Márta, és nagyon mélyeket lélegzett. „Mert nem így kellett volna..., nem szabad..., három egész hétig..., most valami lesz.” Sírt, az arca felpuffadt, égővörös foltokkal teli. Jóska meggyőzhette aztán, hogy az életében sok jó van, hogy kijutott mindannyiuknak a tragédiákból, de meg kell tanulniuk a nyugalmat, a csendesebb boldogságot is. Ideje. Közben talán Andrással érvelt, akkor érvelhetett: minden ígéretesnek látszott. Ágnes később irigykedve hallgatta, hogy ő járt már Párizsban, de tüntetően nem kérte az élménybeszámolót, „azt útikönyvekből is megkaphatom”, bizonyára ilyesfélét gondolt, de az „úrügyerek”- és a „funkcigyerek”-féle szavak meg sem kísérhették. Nem akart ő mesélni Párizsról, különben is esetleges volt, hogy éppen Párizsba utaztak. Minden esetleges volt, és körítés csak a jó mellett. A Jót érezte azon az úton, valamit, amiért érdemes volt megszületni, az egyetlen sziget a felnőttkor előtt, ahhoz talán csak az Ágnessel töltött első hónapok foghatók. Az, ami nincs, nem lehet többé, amit az ember kinő – utána még a férfias szemérem jöhet.

Sértetlen, nosztalgiára csábító emlék mégsem lehetett a párizsi út. Márta rosszulléte olyan forduló volt mind a hármuk életében, hogy az udvarias kérdezősködésekre is csak annyit mondtak: „érdekes volt” vagy „kellemes”, legfeljebb: „nagyon érdekes” vagy „nagyon kellemes”, és egymás között nem említették, mint olyan kalandot, amiben egy félrelépés értékű, mindent felforgató mozzanat is van. „Élni kell végre, élni” – az új jelszót mind használták, összekötötte, igazi családdá szőtte őket; évek kellettek, míg a bánat utat talált és sisteregve tört elő, már bűzősen. De hát mivel vigasztalhatta volna Jóska a feleségét? Márta pár napja töltötte be negyvenedik évét, ott ünnepelték Párizsban, valamelyik neves montparnasse-i vendéglőben, a bordó-arany virágmintás tapétára emlékezett András, a hagymalevesre, a csigára, amelynek furcsamód nővényi íze volt, mint a spenótnak, a pezsgőre, a koccintásukra, filmkockákkal keveredik a többi, de az anyja arca mindnél élesebb. Akkor volt a legszebb. Szőke haja még festetlen, erős arcsonjtja, vastag szája, domború, széles homloka – a nyersszínű angol kosztüm nem állt jól neki, molettebbnek látszott. A kosztüm Tündének való, ő elég magas és karcsú, dekoratív

hozzá, Mártán csak erőlködés, mindig vidéki elegancia. Soha nem találta a neki való ruhát, fesztelenül a virágmintás karnokban vagy a maga kötötte bő pulóverekben mozgott, de kötelességének érezte, hogy valahányszor az utcára lép, „felöltözzön”, vagyis magára húzzon valami idegent. Egy bross vagy egy nyaklánc, egy szigorú szabásvonal megváltoztatta egészen. „Milyen kár, hogy nincs fényképezőgépünk”, mondta akkor a montparnasse-i vendéglőben, szerelmes elragadtatással nézett a férjére és a fiára, a pezsgőtől kipirult, csillogott a szeme, és szélesebbek lettek a gesztusai, magasabb a hangja. Kacagott, „fénykép kellene”; az összemontírozott képekből különválasztani a sikkantós-boldogot, a vonatfülkében fuldoklósat és a zsémbelőset. „Ha nincs idő, majd én elviszem azt a nyomorult porszívót. Még el tudom vinni.”

Emlékszel, hazaértünk, és semmi rossz nem várt bennünket. Ida vacsorával fogadott, az asztalon kristályvázában virág. Az égvilágon semmi rossz. Kár volt szorongani. Egyszer megemlíthetné az anyjának: nem használt az a sok szorongás, amellyel körülfonta Jóskát az utolsó években. „Mi baj? Valami baj van. Szótlan vagy. Mi bánt? Fáj valamid? Beteg leszel? Ne csináld! Ne törődj vele! Ne gondolj vele! Rosszul érzed magad?” Elfordulna, talán még annyit sem morogna, hogy „ne vádaskodj!” Mit csinál Márta egész nap? Kevés fordítást vállal, és ötször annyit bajlódik vele, mint régen, pedig már nem is gépel, magnóra mondja a szöveget, a gépíró nő eljön a kazettáért, visszahozza a leírt anyagot, drágább, hosszadalmasabb az egész, ezt senki be nem vallaná. A régi kapcsolatokból működik még néhány, Mártának szüksége van ezekre a munkákra, és ennyi megilleti. Barátokkal is találkozik, példáulan rendben tartja a lakást, de egymagára nem főz, irattartókba válogatta Jóska leveleit, sürgeti a memoár megjelenését, „addig dolgom van, azt még szeretném megélni”, és riadtan nézi magát. A kezét nézi: milyen hihetetlen ráncosan és szeplősen, konyhakések és forró tepsik nyomával, mennyi jel rajta, csupa jelentéktelen jel, tökéletesen értelmetlen és elfeledett esemény.

Akkor elmondta András az anyjának, hogy olvasta a Paizs Jutka-féle interjút, de Márta nem lepődött meg, egy pillanatig ugyan kutatott az emlékezetében, aztán rögtön dacosan-határozottan kijelentette: „Az nagyon szép. Te tudod, hogy Jóska

milyen szépen beszélt.” És csevegve kérdezte: „találkozol mostanában Jutkával? Velem is készített egy beszélgetést, de megígérte, hogy amíg élek, nem közölteti. Pár hete vette fel, két délután ült itt, és azt mondta, csodálatosan sokat tudok, de hát én nem hiszem. Ami énvelem történt, az csak véletlen, és nem is értek ehhez. Elmeséltem, amit kért, de nem jó az senkinek. Olyan kedves volt... Intelligens és kedves, sajnálom is, hogy a szüleiről kérdezgettem, mert nincsenek jóban. Paizsékka, tudod, sohasem volt könnyű kijönni. Jutka is tudja, hogy hónapokig nem beszéltem annak idején az anyjával... mindannyian idegesek voltunk, de Maja senkire sem volt tekintettel, önző szegény, és mocskos szájú... Emlékszel rá? Jóska örült ennek a beszélgetésnek, azt mondta, még élünk, és Lórára már nem emlékeznek. Tudod, milyen lelkiismeretes volt. Ezért beszélt Jutkának. Azt mondta, nincsenek titkai, de csak azt hajlandó közölni, amit gondol. Jutka pedig bátor. Nem sok ilyen bátor fiatal van, ugye? Jóska meg szerette, és aztán is, Jutka mindig kedves és jó volt hozzám. Nem tudod, miért nem megy férjhez? Van valakije? Azt hiszem, régebben tetstettél neki. Nem?... Maja egyszer rám vágta az ajtót, és mindenféle ocsmánysággal fenyegetett, nem emlékszem, mivel, jobb is, ha az ember ezeket elfelejti. Úgy fogták le. Orosz spiclinek és szajhának nevezett... Szerencsére te nem emlékszel. Idegcsillapítót adtak neki. Ez már Calimanestiben volt, akkor már tudtuk... csak én nem tudtam, én semmit sem tudtam apádról, senki nem is sejtette. Persze Paizs is börtönben volt, de ő szabadult a legkorábban... Nem volt nagy jellem. Jutka kért, hogy beszéljek a romániai emlékeimről, de ilyesmiről egy szót sem szóltam. Minek ezeket előhozni. Ízléstelen. Jól tettem, ugye? Nem dolgom nekem, hogy bárkit megítéljek, és fájdalmat is okoznék, hiába hát, akkor is az anyja-apja. Különb-ben mindannyian emberek vagyunk, tudom, hogy azok nehéz idők voltak... Emlékszel te még valamire? Jutka nem is tudta, hogy annak idején az apám is odaveszett.” Márta látható örömmel fecsegett, hallgatóra szomjasan, s tartóztatta volna még Andrást akármeddig. Mi lesz vele később? Évek múlva? Mi lesz külön-külön mindenkivel?

Ez valami ördögi dolog, gondolta András, mikor meglátta Hankó Ferit az olasz követség előtt ácsorgó sorban. Elment mellette, kétségtelenül ő volt, de Hankó talán nem vette észre, olvasott, nekidőlt a díszes vasrácsnak, úgy tűnt, rettenetes kín állva tartania a testét, s bármit megadna, ha leülhetne egy vázszozsékre, egy farönkre, akárhová. Vaskos kötetet fogott, ez bizonyára külön bosszantotta, gondolhatott volna arra, hogy várakozik majd, egy-két órát állnia kell, szenvednie a lúdtalpával – könnyebb könyv is megfelelne. Gyötrött volt az arca, izzadt az inge, sima, fekete haja zsírtól fénylett, kövérebb, amorfabb, mint két-három esztendeje. Azt mondják, megint sokat iszik. Kár érte. Az egyetemen kiugróan tehetséges és nagytudású volt, Ágnessel harmad-negyedévesen jártak a szemináriumaira, Feri akkor tanársegéd volt, vagy már adjunktus?, s talán hat-hét évvel idősebb náluk; aztán elkerült az intézetbe, épp csak megtúrték ott. Azóta is mindig, mindenki megtűri, nehezen, feszengve lehet túrni. Az elmúlt évtizedben kétszer kapott írásbeli fegyelmit.

Kettőjük között kilenc ember állt, szerencsés esetben nem kell felfedezniük egymást, és az is meglehet, hogy András köszön, Hankónak pedig fogalma sincs, ki ő – a kapcsolatukat nehéz volna akár ismeretségnek is nevezni. Jó másfél évtizeddel ezelőtt Feri a tanára volt, de a több száz egykori hallgató közül miért emlékezne rá, András sohasem szerepelt ezeken a szemináriumokon, s valahogy sikerült elérnie, hogy vizsgázni sem kellett Hankónál. Vizsgáztatóként gonosz és fölényes volt, akik jelest kaptak, azok is szégyenkezve idézték megaláztatottságukat; mesélték, hogy az ifjú tanár addig nem nyugszik, míg a diák tudatlanságát, pontatlanságát vagy felületes gondolkodását be nem bizonyítja. Mindig támadóan kérdez, és kajánul figyel a vergődést. Hankó fejtegetéseit érdemes volt meghallgatni, aztán jobbnak látszott kerülni őt, kitérni az útjából. András úgy érezte, ez a kitérés nem könnyű, a kacsázó, lomha test mintha mindenütt szembejönne vele. Azt is csak utóbb kottyintották el a kiadóban, hogy Hankó már öelötte megírta a középiskolai történelemtankönyvet, de többszöri módosítás után is elfogadhatatlannak bizonyult. Egy

esztendeig segédanyagokkal, módszertani útmutatókkal kín-
lódta az iskolákban, végül felkérték őt, hogy év végéig írjon
újat – a tanárokat legalább biztathassák, hogy a következő
tanévben kitűnő munkát kapnak kézbe. Nincs még egy hete,
hogy hallott erről a Hankó-féle kéziratról, s most itt áll – tán-
torog – előtte, incselkedve kísért; persze emlékezhet rá
Hankó, nagyon is jól emlékezhet a Levéltárból, sőt a miniszté-
riumban is találkoztak, ha köszönne neki, pontosan tudná,
hogy kicsoda ő, félrebillentené a fejét, mintha furcsa szörny-
tüneményt vizsgálna, a szeme az ismerős kegyetlenséggel vil-
lanna rá, kis pont vagy te, egy senki, egy tetű – az emberek
igazi gyengéit keresi, s ugyan kinek nincsenek gyengéi?
Hankó például iszik, szerencsétlenné tett maga körül egy
csomó embert, háromszor elvált, valósággal felperzsel a sze-
retetlensége: tájakat, lelkeket, ügyeket. „Nehéz dolga lesz le-
pipálnia Hankó kéziratát – mondta a Tankönyvkiadó szerkesz-
tője –, mert remekül összeállított anyagot hozott. Bevallom
magának, én nagyon élveztem, de középiskolában csakugyan
nem használható, és igen, a szemlélete több mint vitatható,
igen, ezt el kell ismernem. Tudja, nagyon sokan olvasták, ma-
gának is megmutatom. Bizonyára tanulságos lesz, de egyelőre
ne törődjön vele. Nagyon számítunk magára.” Nem örült en-
nek a Hankó-dolognak, végül is tudnia kellene, miért nem fe-
lelt meg az a kézirat, de kitől kérdezze? Talán Hankó Feritől?
Tőle nem az igazságot hallaná. „Kérlek, nagyon szívesen felvi-
lágosítlak, ahogy parancsolod, leülünk, fizetsz nekem két fél-
decit, indulásnak mondjuk annyit, s én előadom neked az
egész tankönyvhistóriát. Egy kis szíverősítőre neked is szük-
séged lesz közben” – valami ilyesmit mondana, s talán nem is
volna érdektelen az a leülés, zaftos történeteket, plasztikus
portrékat kapna Hankótól, de az igazság? Mit kezdene mind-
dezzel? Hankó a saját avantgardizmusáról regélne, és a hivatali
emberek, a mindig, mindenütt nyüzsgő hivatalnokok fafejűsé-
géről. Ez nem új. A szerződést aláírta, a munka csábította: ti-
zennyolc éveseknek történelemkönyvet írni a XX. századról!
Nehéz, de végre méltó feladat, jó lehetőség, minden szem-
pontból kitűnő, még ha Tünde fanyalog is. „Nincsen jó tan-
könyv – mondta –, az iskolai tankönyveket minden normális
ember utálja. Megtanul belőlük annyit, amennyit nagyon kell,
s másnapra már igyekszik elfelejteni. Különben úgysem

hagyják, hogy jót csinálj.” Honnan tudja azt Tünde, mit hagynak neki és mit nem? A tantervhez alkalmazkodnia kell, ez világos, de egyébként meglehetősen szabadságot ígértek. „Nézd, nem ötletszerűen vonjuk ki a forgalomból a régi könyveket – mondta a kiadó igazgatója –, nem vagyok a mindenáron való megújítás, a kényszeres kísérletezés híve. Nekem is vannak gyerekeim, végigkövettem az iskolai útvutakat, és túlságosan soknak tartom az oktatás újítási kampányait. Szeretnék végre valami megállapodottságot, valami biztonságérzetet keltetni a tanárokbán és a diákokban. Ezt nagyon fontosnak tartom. Az új tankönyvek értéket közvetítenek, megbízható, igazi értékeket, s ha kíváncsi vagy a véleményemre, hát én úgy gondolom, minden tankönyvünknek határozott egyéniséget, erős karaktert kell bemutatnia. A tankönyv is tanár. Úgy mondhatnám, tankönyvegyéniségeket akarunk megjeleníteni.” Ez vonzó, szép program volt. Az igazgató lendületesen gesztikulált közben, a mozdulatai gyorsabbak voltak, mint a szavai; elakadt, s mintha a levegőben hadonászva el-elkapott volna mégis néhány találó kifejezést. Pedig néhányszor elismételte ezt a szöveget, elmondhatta Hankónak is, az összes irodalom-, történelem-, matematika-, biológia-, fizikakönyv szerzőjének, mindenkinek külön-külön. Úristen, hányszor mondta már el! A tervekről nyilatkozott a televízióban, többször a rádióban, különböző újságoknak, „hangsúlyozni szeretném, hogy megbízható, igaz értékeket kívánunk közvetíteni”.

„Nálunk alacsonyak a tiszteletdíjak – szabadkozott a szerkesztő –, de már most megígérhetem, hogy a forgalomba kerülés esztendejében nívódíjat kap, igen, valahogy megpróbálom kompenzálni a hátrányainkat. Egyébként nem lehet elkényeztetve, a tudományos közleményeket sem fizetik mértéktelenül.” András erre csak egy apró mozdulatot tett, nem legyintés volt, nem is tiltakozás – jól sikerült mozdulat, udvarias és kifejező, hogy ugyan már, nem a pénz miatt jött ide, hogy ha van pénz, az nem hátrány, de nem a legfontosabb. Tetszett a szerkesztőasszonynak, András úgy látta, az egész tájékoztató beszélgetés során jó benyomást keltett. Meggyőzi majd Tündét is, hogy ez hasznára válik, itt kapcsolatokat szerez – és a négy hónap fizetett szabadság különösen vonzó, kérdés, hogy igénybe veheti-e. Ezt nehéz eldönteni, és senki sincs a főiskolán, akivel megbeszélhetné. Négy hónap, ez egy fél

tanév, ki tartaná az óráit, és ki vizsgáztatna? Az emberrel persze akármi történhet, lehetne beteg is, és kár volna tetszelegni a pótolhatatlan szerepében. De kétségtelenül nem hat jól, ha most kirukkol a dologgal: valakinek helyettesíteni kell. Ki az, aki egy fél évre átveszi a munkáját? Szó nélkül megkapná a szabadságot, erre törvény van, talán még tiszteletet is keltene vele, de kiszámíthatatlan – legalább megbeszélhetné valakivel. Hankónak ilyen gondjai nincsenek, az intézetben akár hétszám elő sem fordul, nem kérik számon tőle, mert Hankó fogalommal lett. Maga gyártotta legenda övezi-védi. Hankót minden intellektuel sajnálja, mert üldözött, mert alkoholista, mert züllött, Hankóval együtt érezni elemi kötelesség, de azért itt álldogál az olasz követség előtt, szenved, ő láthatóbban szenved a többieknél, hogy Itáliában nyaralhasson, ó, ó, ó!

Hankó ragyogó előadó volt. Tizenhat-tizenhét esztendővel ezelőtt is kövér, valósággal szétfolyó, de ehhez mégis könnyed, elegáns. Bejött a terembe, s mielőtt leült, megfordította a támlás faszéket, lába közé fogta a támlát, a karját azon nyugtatta. Olykor fölkel, és rögtönözve előadott nekik egy-egy történelmi jelenetet; eljátszotta Marxot és Viktória királynőt, Gandhit és Bakunyint, képzeletbeli találkozásokat és vitákat, de szívesen megjelenített egy pravoszláv papot vagy egy nápolyi rakodómunkást is. Egyszemélyes színpadára néha betolakodott valaki, óra előtt például megfordították a székét, hogy eleve a támla legyen a hallgatók felé, ő bejött, bohócügyetlenséggel mintha észre sem venné, vakon, a szokásos mozdulattal fordította, aztán rábámult az engedetlen tárgyra, a fejét csóválta, egy lépést hátrált, megrökönyödve bámult tovább, még mindig ingatta a fejét, és a társaság fuldokló röhögése közben nagyon lassan, félénk, inkább tapogatózó mozdulattal még egyszer megfordította a széket, most felragyogott az arca, végre rátalált a megfelelő helyzetre, leülhetett, lába közé foghatta a szálkás támlát, s áhítatosan mesélni kezdett. Mindannyiukat biztatta, hogy írásban kollokváljanak, „megírnak egy dolgozatocskát, és már kapják is a kitűnőbbnél kitűnőbb érdemjegyeket”, de dolgozatot írni Hankóhoz végképp reménytelennek bizonyult. Olyan lángelme közel s távol nem volt, aki az ő stílus igényeit kielégíti. Első óráján mélyen a lelkükbe véste Huizinga két mondatát: „Hajlok arra, hogy a történelemtől még tudományos formában is megköveteljem

az olvashatóságot mint értékének egyik követelményét. Az olvashatatlan történelem nem történelem” – és fenyegetően megtoldotta az idézetet: „no hát ehhez tartsák magukat”.

Az elnehezült, felpuffadt arcú Hankó – megtörténhet, hogy rosszul lesz itt, összeesik, nem tudja kivárni, míg rá kerül a sor –, igen, a romjaiban is jól működő Hankó elbűvölte a szerkesztőasszonyt. Ilyen kézirattal még nem találkozott, egy délután és éjszaka elolvasta, falta a szöveget, két-háromszor is nekiveselkedett később, erős elhatározással, hogy nem hagyja sodortatni magát, és gondos szerkesztőként, tárgyilagos, hideg kritikusként ceruzajelekkel ékesíti a lapokat. Az egyik bírálónak ez jobban sikerült. Lectori véleményében a kézirat teljes átdolgozását javasolta, mert – úgymond – ilyen tankönyvet nem lehet tanítani, a diák év elején hazaviszi, elolvassa az egészet, mint egy krimi, az órákat aztán unja. Hankó közölte, hogy a történelemtanítás módszertanában megöregedett-megöszült ítéző véleményével a továbbiakban nem kíván foglalkozni, először is az ő tankönyvét ne tanítsa senki, mert tanítani csak a diákokat kell. Ezt egy hosszúra nyúló tárgyaláson mondta, kilencen ültek akkor az igazgatói szoba asztala mellett, a titkárnő kávét szolgált fel, csempe műanyag tálcán hozta a szerkesztői szobákból összehordott különféle csészécskéket. A szerkesztőasszony jóindulatúan nevetett Hankó megjegyzésére, egy fiatalember is nevetett, egyébként semmi szerep nem jutott neki, Hankó nem is tudta végig, milyen intézményt képvisel, a többiek fagyosan-döbenten fogadták a szellemeskedést. Ez éppúgy nem idevaló, mint a kézirat hangvétele s néhány elfogadhatatlan kitétele, értékelése.

„Nehéz lesz lepipálnia Hankót” – ez kacér kihívás volt, biztatás inkább, a megbecsülés jele, de András nem akart lepipálni senkit. Hankóhoz neki már régen nincs köze, még ha rejtélyesen újra és újra keresztezi is az útját. Tulajdonképpen nem köteles tudni, hogy Hankó is megpróbálkozott a tankönyvírással. Nem akarja látni azt a kéziratot, senki se vádolhassa azzal, hogy bármit átemelt onnan – legjobb, ha egyáltalán nem foglalkozik az ügygel. Érvényes, rendes szerződése van, év végéig le kell adni a teljes szöveget, és ez nem kevés: közel háromszáz oldal. Eddig jobbára csak jegyzetei, vázlatai vannak. Felvetődött – még az ő felkérése előtt –, hogy két, esetleg három szerző írja a könyvet, egy szolnoki tanár és a

Történeti Múzeum munkatársa vállalta is, aztán a tanár megbetegedett, állítólag életveszélyes állapotban kórházba szállították, a partnere is visszaadta a megbízatást, rosszkedvűen, becsapottan, mert nem tudott arról, mibe ugrik fejest, nem tájékoztatták az előzményekről, Hankó tortúrájáról. A szerkesztőasszony visított, fenyegetőzött, kikérte magának a szemrehányásokat és a kioktatást; ajtócsapkodással ért véget a munkakapcsolat. Mindenki örömmel fogadta, hogy őt ajánlották, hogy akad színvonalas jelölt.

Ha tudja már Hankó, hogy elvállalta a tankönyv megírását, nem mulasztja el, hogy akár itt, a Népstadion úton, látványos, kellemetlen jelenetet rendezzen. Idelép elé, „á! micsoda megiszteltetés, hogy találkozunk! Ragyogó! Szóval előttem az utódom! Remek!” – valahogy így. András elhatározta, hogy fölényes és elutasító lesz. „Nem tudom, miről beszélsz. Mintha ironikusan célozgatnál valamire, tudod egyáltalán, ki vagyok?” Ez sok, hosszú, rövidebben kell, keményebben. Ha ennyit beszél, az már majdnem szabadkozás.

Hankó az első feleségét egy tanítványa miatt hagyta ott, vagy inkább az asszony dobta ki. Mocskos történet volt, de Feri a hő és áldozat szerepét játszotta, ismerősei évekkal később is az első feleségét vádolták, mert hagyta elindulni Hankót a lejtőn, mert kitaszította, lökte arra a lejtőre. Az a lány évfolyamtársuk volt, aztán lemaradt, évet halasztott, és teljesen eltűnt látóhatárukról. Hankó két év múlva megnősült, önelragadtatással mesélte úton-útfélen, hogy gazdag nőt vett feleségül, jogászt, lakással és autóval. Az asszony egy fejjel magasabb volt nála, erős, csontos, platinaszőke hajjal, negyvenkettes lábbal és őrmesteri hanggal. Feri kíméletlen fekete humorral nézett önmagára, a házasságára, egész kifecamodott életére. Az első felesége nem engedte a gyerekeik közelébe, a második feleség perre biztatta, kezeskedett, hogy megnyerik a pert, de Hankó csak kegyetlen mosollyal figyelte őket, és teherbe ejtett egy harmadik asszonyt. Elvált, a szülés előtt törvényesíttette az új kapcsolatot, de sohasem költöztek össze, és írást kért a feleségétől, ígéretet, hogy a nagyobb tartásdíj fejében sohasem válik el, és nem hagyja, hogy a férje véletlenül újra nősülhessen. A kézirat leadása után elkéri Hankó szövegét, és meggyőződik, vajon igaz-e, hogy Feri egykori tudása, ragyogó előadói képessége romjaiból él – még mindig

sikeresen. Önálló publikációi alig akadnak, a külsőleg slamos ember belül is tunya lett, a rosszság még égeti, fűti talán, de az alkotómunkához az kevés. Az intézetiek állítják, hogy Hankó közel egy évtizede írja már zseniális művelődéstörténeti könyvét, olyan mű lesz, mondogatják, amihez fogható magyarul még nem született; vannak, akik rövid szövegrészeket olvashattak a hatalmas kompozícióból, sőt a tartalomjegyzék tervét is látták, de András úgy sejtette, romlékony legenda ez is, abból a műből soha egyetlen fejezet sem készül el. Miért nem fogadta el Hankó az amerikai ösztöndíjat? Hívták Nyugat-Berlinbe és Rómába is, de két-három hétnél tovább sehol sem hajlandó megülni. Miért írt tankönyvet? És hogyan bírhatták meg éppen őt? Hankó-rajongók mindenütt akadnak, a tudományos fórumokon és az oktatásügyben, buzgó kis hangyák mind, Paizs Jutka-fajtájúak, lesik az alkalmat, a szűk járatokat, réseket, ahol megfészkelhetnek, és fújhatják, ostobán csak fújják a magukét. Jó, hogy látja itt tántorogni Hankót, ennyire esendően, nevetséges kínban, hisz megélheti, hogy hamarosan szentté avatják a sorsüldözöttet, hogy lángelmének kiáltják ki, emlékkönyvben hódolnak neki, összegyűjtik a tárgyait és a rögtönzéseit, pénzt kéregetnek a Hankó Körnek – istenem, itt minden lehet. András az előtte állók között próbált járatot találni a tekintetének, figyelni Hankó mozdulatait. Látta őt, vagy nem látta?

A sor végre mozdult, tíz-tizenkét fős csoportot engedtek be az épületbe, fellélegeztek azok is, akik közelebb kerültek a kapuhoz, „most már gyorsan megy”, biztatták egymást, „itt legalább azonnal beütik a vízumot, nem kell visszajönni, még ez a legjobb, sokkal gyorsabb, mint a franciáknál”. Hankó maradt. Eltette a vaskos könyvet, kopott, fekete aktatáskába csúsztatta, a táskát a kerítés mellé állította, hagyta, hogy eldőljön, kezében csak a többpéldányos vízumkérelem és az új, kék útlevelel – mit csinál Hankó Olaszországban?

A minisztériumban egy napon benyitott a szobájába. Ennek vagy hat-hét éve lehet; pontosan hat éve, Varga Jóska még élt, tavasz végén, nyár elején, Hankó izzadt a rövid ujjú világoskék ingben, pedig a minisztérium folyosói és szobái elég hűvösek. „Nem zavarok?”, kérdezte az ajtóban, de már jött is, fogott egy széket, s mint hajdan az egyetemen, háttal fordította felé, úgy ült le, hogy lába közé fogta a fatámlát, és a

karját rátámasztotta; kövér tenyerét, hurkaujjait hang nélkül össze-összeérintette, zajtalanul tapsolt és dobolt valami belső zene ritmusára. „Eljöttem itt az ajtód előtt, láttam kiírva a neved. Te történésznek indultál, ugye?” András csak bólintott és nyökögött, Hankó meg élvezte a meglepett ember zavarát. „Csak battyogtam itt a folyosón, rettenetes hely, lázálom az egész, s látom kiírva, hogy Pethő. Mióta ülsz itt? Mit csinálsz?” Megalázó volt aztán az egész beszélgetés, mert András nem értette, mit keresett Hankó az épületben, a segítségét várja-e valamilyen ügyintézésben, vagy esetleges, hogy kötözködő kedvéhez éppen őt szemelte ki áldozatnak. „Ha dolgod van, szóljál, s már itt se vagyok”, „nem kell elviselned egy ilyen kellemetlen szivart”, ezeket mondta, de közben rendületlenül ült, dobolt, és vizsgálóbíróként faggatta: mióta, miért, mit, hogyan. A szűk kis szobában ketten dolgoztak, András kollégája aznap vidéken volt, szerencse, hogy az őrült jelenetnek nincs tanúja, bár őrülték mindenütt feltűnnek. A gimnáziumban, ahol az egyetem után tanított, hetenként megkereste egy ötven körüli asszony, sárga szemű, csontsovány és fogatlan nő, először segítséget kért, a tizenhét éves fia megmentését, a gyerek rossz társaságba keveredett, de ritka tehetség, egészen ritka, ha a tanár úr foglalkozna vele, minden jól alakulna még, nem lehetett meggyőzni, hogy máshoz forduljon, nem, neki csak a fiatal tanárhoz volt bizalma, András megadóan javasolta, hogy küldje el a fiút, de a megmentésre érdemes alany sohasem jelent meg, mindig csak a fogatlan, makogó nő, egyre nyúzottabban és egyre sárgábban, hétről hétre, hónapokig. Sírt, hogy beteg a fia, aztán hogy eltűnt, de a következő hétre megkerült, csak bezárkózott egy kamraszerű helyiségbe, és verseket írt. A nő nem hagyta magát lerázni, az iskola kapujában várta Andrást, ment mellette az utcán, fölszállt utána az autóbuszra, s amikor nem jött többé, hiányzott, fancsali öszszenevetés a kollégákkal, hogy „szegény hülye”, „a barátnőd”, „hová lett a barátnőd?”, meghalt, megölte a fia, vagy ő ölte meg a fiát, elment keresni a ritka tehetségű gyereket, el, el, messzire, mindegy; aztán a Levéltárban a meglágyult agyúak, akik titkos dokumentumok után kutattak, egy vak bácsi, aki fölolvastatott, s egy másik: a saját nevét kereste értizedekkel korábbi okmányokon. Hankó rádőlt az álla alá fogott támlára, „az apád az a Pethő doktor, akit...”, „az”, vágta rá András, és

úgy tetszett, a gonoszkodó fény helyett valami emberibb, majdnem meleg tekintet találkozott az övével, de lehetett ez megint csapda, ocsmány trükk, hogy a gyanakvását elaltassa, felengedjen, kisimuljon, készségesen ajánlkozzon. „És persze nem hiszed, hogy itt fogsz megöregedni”, ez egyszerre volt állítás és kérdés, valamiféle szociológiai teszt, gúnyos vád is – milyen jogon? Valamiért csak benyitott hozzá, valamire szüksége lehetett, de akkor miért nem szólt arról? „Hát te? Te hogyan élsz mostanában?”, ezt kellett volna kérdezni Andrásnak, ráébreszteni Hankót, hogy egyenrangú felnőtt férfiak, már nem vonhatja őt felelősségre, mint egy hanyag diákot. Elmulasztott visszakérdezni, az egyetlen dolog, amit sajnált és restellt, hogy bambán tűrte a betolakodó erőszakos kérdéseit, kitérni igyekezett ahelyett, hogy szembeszállt volna. A fölényeskedéshez szokott embert megdöbbené az ő határozottsága, öntudata – de elmulasztotta, és Hankó ereje teljében távozhattott. Az egyik válasza azért jó volt, legalábbis higgadt és tárgyilagos. „Nem lettél te konform?”, fekete bogárszeme ragacos fényt lövell, „nem lettem acsargó és züllött”, ez jó volt; nem pontosan ezt mondta, de így lehetett érteni, ezt akarta, csak akkor is hosszabbra sikerült, „nem tudom, számodra mit jelent az, hogy konform”, Hankó vigyorgott, és úgy simogatta zsíros, gyér haját, mintha vad fürtöket igazgatna.

Az újabb csoport benyomult a kerti útra, be a követség épületébe, aztán az üveglak előtt megint sorba rendeződtek. Hankó most hátrább került, közelebb őhöz, már csak öten várakoztak közöttük – Feri mintha észre sem venné a többiek tolongását. Ez csak póz, gondolta András, felfedezte, hogy itt van, hogy figyelni valaki, hát mutatnia kell a nagylelkű vagy szórakozott intellektuelt. A Hankó előtt álldogáló asszony is ismerősnek tűnt, ők ketten most köszöntötték egymást, a nő mosolyog, valamit mond, de egyetlen hangot sem hall András. Nem akarja feltűnően figyelni őket, de azért szünet nélkül szemmel tartja a párocskát, a nő is megláthatta, elég, ha egy hunyorítással jelez Hankónak, ha az ő nevét formálja a szájuk – semmit sem tehetnek a tudta nélkül. Az ablaknál egy házukbeli férfi ült. Hasonlít Nemeskéri Ervinre, vagy csakugyan ő? András kihajolt a sorból, nézte az ügyintéző vonásait, ő lesz az, leste, hogy felnéz-e, megláthatja-e a keskeny üvegen át. Nemeskériék is hat esztendeje költöztek az új társasházba,

azóta három-négyszer ha beszéltek, akkor is lakógyűlésen, a kert gondozásáról, a garázsajtók javításáról; a lépcsőházban csak köszöntek, de egyszer elvitte Nemeskérinét a Blaha Lujza térre, meglátta az asszonyt a buszmegállóban várakozni, és felvette, „óriási szerencse, most talán nem fogok elkésni”, de sejtelve se volt arról, hogy Nemeskéri az olasz követségen dolgozik. Nézte, bővölte a sovány arcú, szemüveges lakótársat, igazi hivatalnok, egy a százezerből, de miből telt öröklásra a Németvölgyi úton?, Nemeskéri felemelte a fejét, észrevette őt, és intett, „gyere, gyere gyorsan, egy pillanat az egész”, elvette a papírokat, „elnézést – mondta a soron következőnek –, de az úr intézménytől van”, ennek nem volt értelme; Andrásnak el kellett mennie Hankó mellett, el az ismerős nő mellett, „nagyon kedves vagy”, nyájaskodott, itt tiltakozni sem lehet, nevetséges volna visszautasítani a jelentéktelen kedvezményezést. Nemeskéri továbbította a kollégájának az útleveleket, egy szót szólt csak, több nem lehetett, szinte vakkantásként hatott, és Nemeskéri kollégája máris hívta őt a szomszédos ablakhoz, „parancsoljon, uram, jó utazást kívánunk”, András bólintott, és körül sem nézve kisietett a teremből.

Második rész

1.

„Tíz óra múlt tíz perccel.” Ahogy az olasz követségről kilépett, még habozva jobbra indult, pár ház csak, és elintézi a svájci vízumot is, a váratlan siker lelkesítette; de előbb a franciát kellene, a svájci csak átutazó, mindegy. Valahogy átlósan lépett, jobbra tartva kicsit, de a nagy lombú fa, a járda széle, a kocsija felé is. Nem kockáztatja a jól indult ügyintézők sorát, ha sokat kell várnia a svájci vízumra, felborul az egész napja, elkésik mindenhol – bár most itt van, egy füst alatt, elmondhatná, hogy egy füst alatt, könnyebben, mint valaha. Európai stílusban. Akkor szólította meg a lány. Rózsaszín miniszoknyát viselt és rózsaszín trikót, a kinyúlt, színehagyott trikón átbökött a mellbimbója, a füléből hosszú láncon rózsaszínű háromszög lógott le, fityegett, mint egy kulcstartó. Rózsaszín topánka a lábán: foltos, foszladozó vászonpapucs; időtelenül vigyorgott, ahogy incselkedve kérdezte: „megmondanád, hány óra?” A tegezés elvett valamit a megszólítás közönségességéből, majdnem nagyvilágias és diákosan közvetlen volt. András büszkén, de alig látható mosollyal nyugtázta a fiatalítást. „Tíz óra múlt tíz perccel”, mondta tanárosan, oktató túlbeszéléssel, mintha megfontoltan visszautasítaná a kikezdést. „Kösz”, felelte a lány érzéketlenül, és továbblépett. András bal karja még felemelve, az óra számlapjára mered. Néhány másodperccel korábban, a követség épületéből kilépve és a kerti úton a vasrácsos kapu felé tartva ugyan már megnézte, tíz óra múlt tíz perccel, remek, gyorsabban végzett, mint remélte, még elintézheti a másik vízumot is itt a szomszédban – vagy nem, már nem, s a lány kérdésére újból felemelte a karját, „tíz óra múlt tíz perccel”, csak akkor volt ijesztően ismerős a mutatók állása, ugyanannak az órának a mutatói, és az ócska divatossággal öltözködő, lapos arcú fruskának úgy felelt, kimérten, helyreigazítva és mint az álomban: az iszonyatosan messzi, visszhangossá

terebélyesedő, alaktalanul hömpölygő hívó szavakra. Most felelt a másfél évtizeddel korábbi kérdésre, úgy rémlett, csak most felel, és nevetséges, hogy éppen ennek az idegen lánynak. A jellegtelen szavak hogyan idézhették fel az egykori jelenetet, és a lány? Ő aztán csöppet sem emlékeztetett Ágnesre, pedig mégis a szerepét játszotta, „megmondanád, hány óra?” Márta akkor vörös lett, lehajtotta a fejét, félig hunyt pillái mögött bizonyára a szeme fehérje is vörös volt a szégyentől és a dűhtől. Kínos csönd lett a szobában. András az órájára nézett, tíz óra múlt tíz perccel, de ezt nem mondhatta ki, nem felelt Ágnesnek, mert csönd volt, és Ágnes hangja töltötte be a szobát, ide-oda csapódott a túl hangosra sikerült kérdés, foteloknak, kanapénak, könyvesszekrénynek ütközött, falra akasztott festményeken zuhogott le, nem tudott fölszívódni, Jóska levette a szemüvegét, szaporán törülgette, aztán két uja közé fogta az orra tövét, dörzsölgette azt is. A vendéglátók zavara nyomta meg a levegőt, csakis azért lett kínos Ágnes kérdése, mert ők sietve kínossá avatták, megdermedtek, látványosan ügyetlenkedve védekeztek – de hát egész este készültek erre az összecsapásra. És nem is csak azon az estén. Ágnest befurakodónak érezték, ingerlőnek és idegennek, aki bármit képes elkövetni. Márta legalábbis minden rosszra felkészítette Jóska-t, Ágnes számító és nemtörődöm volt a szemében, ügyeskedő, és főként ingerlő, igenis ingerlő, a járása, a hangja, a lélegzése, minden ingerlő, „milyen jogon mer kritizálni ez a kis senki!”, soha még ember nem korbácsolta fel ennyire Márta indulatait, mint Ágnes, és Jóska nem ellenkezett vele. Talán ha András a saját gyereke lett volna, hűteni igyekszik az aszszonyt, de így az anyai ösztönökre hagyatkozott, nem tehetett mást. Márta kétségbeesése, aggodalma, képzelt vádjai oly hatalmasra nőttek – ez önmagában is szokatlan volt. Valami oka csak lehet. És a válasz, majd András öngyilkossági kísérlete a legsötétebb jóslatokat igazolta.

Nemcsak az anyai féltékenység miatt berzenkedett Márta, fölfújta magát, mancsait előrenyújtva, hátát görbítve, szemét villogtatva készülődött, nekikeseredetten figyelte a réseket, ahol alkalom adódik elkapni, megszorítani – nem egyszerűen anyaállattá változott, elhagyva szemérmet, gyöngédséget, tapintatot, sőt a jólneveltséget is; éppen abban a két esztendőben – de még annyi ideig sem tartott András és Ágnes

kapcsolata –, éppen akkor próbálta leggörcsösebben védelmezni a konszolidált élet lehetőségét, s jól érezte, hogy Ágnes veszélyezteti azt. Jóska talán gyanútlanul megszereti, barátságába fogadja a lányt, ha nem kellett volna Mártával szembe szállni – ehhez azonban nem volt kedve, és meggyőződése sem. Az első alkalommal megrémült Márta felcsattanásától; a meggyötört, számtalanszor megalázott, félénk nő oly keményen utasította el a hasonlóságot, ami felért egy hadüzenettel. András bemutatta a szülőknek Ágnest, „kopott veréb”, dör mögte később az anyósjelölt, mert a törékeny, szőke lány valóban előnytelenül és szegényesen öltözött. Az a pepita ruha, amit akkor viselt, s később is, sokáig, három-négy ruhája közül az egyik; rakott szoknyából készült, a nagynénjétől örökölt sokráncú szoknyát szétbontotta, egy évfolyamtársával újraravarták, egyenes szabású, elől gombos ruha lett belőle. Eleinte fehér gallér is került rá, de azt hamarosan lefejtette Ágnes, „elég, hogy pepita”, és tüntető nyegleséggel megrántotta a vállát.

Nem szánta senki ünnepélyes ismerkedésnek azt az első elővezetést, házasságról, még szerelemről sem esett szó akkor, néhány perces udvarias társalgás után a fiatalok különvonultak tanulni, „Szekszárdon élnek a szüleid?”, „Csak a mamám”. És nem mesélt – a szülei válásáról, az apja haláláról, a saját örömtelen gyerekkorából aztán is csak kényszeredetten és kivételesen idézett fel valamit. Úgy gondolt élete első másfél évtizedére, mint valami szükségyszerűen rossz készülődésre, majdnem zúgolódás nélkül, mert azt tapasztalta, hogy az önálló lét előtti időszak másnak sem jobb, a nosztalgiát, mindenféle visszavágyódást utálkozva hazugságnak ítélte, a szegénységet pedig energikus göggel viselte, nem takargatta, nem is mutogatta – aligha élt valaki Ágnesnél szerényebb göggel. „Nagynéném él Pesten, de nem nála lakom. Kollégiumban.” Jósának inkább tetszett a szegény, gátlásos lány, talán a rokonszenvét akarta valahogy kifejezni, mikor Mártának mosolyogva mondta: „Helyes kislány, és hasonlít rád. Mintha csak téged látnálak húsz évvel ezelőtt”, de Márta ingerülten tiltakozott, „énrám?, ez a lány?”, és fintorogva mondta, hogy kopott veréb, aki bizonyára jó helyet választ fészkelni. Ilyen rosszhiszemű és közönséges mondatot nem hallott tőle senki, de szinte átmenet nélkül fejfájásra panaszkodott, „már

bevettem egy port, lefekszem kicsit”, és ment begubózni a hálószobába.

A két nő aztán egyre gyanakvóbban figyelte egymást. András szenvedett közöttük, Jóska elhúzódott, és mindannyian tudták, nem lesz győztese a harcnak. Márta megsértődött, amikor világossá lett, hogy Ágnes nem akarja kihasználni, sőt görcsösen egy fillérnyi értéket sem fogad el tőle, nem akar hozzájuk költözni, nem akarja, hogy lakáshoz segítsék, támogatást, ajándékot, semmit sem akar; az elutasításokban is – joggal – kritikát szimatolt, de azért nem mondott le az újabb és újabb megkísértésekről, a mindig megalázó, lekezelő adakozási gesztusokról, amelyekkel erkölcsileg és fizikailag meggyötörte Ágnest, és bomlasztotta a házasságot. Ágnes fordított, tolmácsolt, magántanítványokat vállalt, és gögösen kifizette az albérleti díjukat, fedezte kettőjük megélhetését, András pedig békéltetően próbálta elfogadni a kettős kiszolgáltatottságot: anyjától hónapról hónapra pénzt, ruhaneműt, luxustárgyakat kapott, Ágnestől a tényleges eltartást. Ha ő munkát vállalt, Márta őrvongott, „nem tudsz így tanulni, elherdálod a legértékesebb éveket”, s a lelke mélyén maga is úgy hitte, hogy a házassága miatt nem kellene a megszokottnál rosszabb anyagi körülmények között élnie. Könnyörgött Ágnesnek, a szerelmükre hivatkozva könnyörgött, olykor könnyekkel is, hogy közeledjen kicsit, hogy legyen megértőbb, lágyabb, engedékenyebb, legalább próbálja ki, jó szívvvel nyújtják-e a szülők a segítséget, esküdözött, hogy Márta is anyaként szeretni már, de mindezzel csak a dacosságot növelte, Ágnes szenvedő konokságát, amely végül fölperzselt, elemésztett mindent maga körül. „Mit gondolsz, mire kell nekik a pénz? Értsd meg, csak én, csak mi vagyunk nekik, hát miért ne adhatnák és vehetnének jó szívvvel?, te nem akarsz majd mindent megadni a gyerekednek?” De Ágnes közönyösnek mutatkozott, mint Jóska, „ne foglalkozz ezzel, te kerítesz akkora feneket az egésznek, megélünk, ők is, a szeretetet pedig nem harcolhatod ki”. „Hát ez az, ez az!”, ordított András, „akkor igaza van anyámnak”, de Ágnes megrántotta a vállát, „mindig azt teheted, amit akarsz, csak ne kényszerítsél, hogy az ő ízlésük szerint éljek”. András vergődve takarékbba rakta az otthonról kapott pénzt, anyja előtt titkolta a munkáit, de a feszültségeket ezzel a halogatással, félillegális szemernyit sem oldotta,

mert Ágnesnek fáj a gyomra, ha Mártánál ettek, s csak udvariasan kóstolt, és különben is borral, virággal, süteménnyel állított be, mintha nem családtag volna, de bántotta, ha András nélküle ebédelt otthon; kegyetlenül ironikus megjegyzései között fel-felbukkantak az „elkényeztetett úrigyerek”-et előlegező jelzők, mint egy szimfónia alapotívuma, úgy bujkált hangjában a megítélés és a sértettség, összeszorította a száját, és elhúzódott, „ne félj egy kis kényelmetlenségtől!, ha félsz, elbutulsz, mint ők”. És Márta az egyre szaporodó négy szemközi beszélgetésekben másképpen kérdezett: „talán nem szenvedtünk eleget?, nem fizettünk meg jó előre mindenért? Hogy merészel egy tapasztalatlan húszéves lány felelősségre vonni engem? Tudja ő egyáltalán, hogy mit éltünk át? Ő fog nekünk kitartást, bátorságot, elvhűséget mutatni?” Aztán sírva, mert mindig jött ez a sírós befejezés: „Soha, soha nem élhetünk úgy, mint a normális emberek? Miért nem élhetünk mi úgy, mint mások”; András feszengett a közvetítő álnok, fecsegős szerepében, de valami idiotizmussal azért csinálta. Mintha mindannyiukat felhúzták volna, s tennék, mondanák gépiesen ugyanazt. „Az apja és az apád hullája nem magyarázat, nem mentség.” – „Ki akar itt magyarázatot vagy mentséget?” És mindez az 1968–69-es években; Kollár volt az egyetlen, akinek elmondta András, de Pali csak megnyugtatta: „ennyi feszültséget elbír egy szerelem”, nem engedte, akkor az egyszer nem akarta, hogy kitérjen, hogy ő is semmibe vesse, lenézzék a problémáit, nem hagyta lerázni magát, mondta, tovább mondta, példákat sorolt – másnak erről úgysem beszélhet; Kollár meg az ő dadogós-hadarós félszégével: „lehet, hogy el kellene döntened, melyik életet választod.” Mintha egy szót sem értene az egészségből, életválasztás!, a korszak nagy szavai!, nem életet akar ő választani, egyszerűen csak élni akar, és az anyja meg Jóska, meg sokan csak élni akarnak végre, Ágnes miért nem érzi ezt? Élni, úgy élni, mint a világ más tájain.

Gacsályiék voltak akkor este vendégségben Vargáéknál, és Márta remekül kitalálta, hogy András is ott legyen, csak lássa, beszéljen vele Gacsályi, és kérni sem kell aztán, hogy segítsen az állásügyében. Gacsályi akkor a pártközpont kulturális osztályán dolgozott, úgy mondták, magasabb pozícióban, mint amikor később miniszterhelyettes lett, Márta azt gondolta,

hogy egy kutatói vagy szerkesztői állást igazán megkaphatnak. Jóska bizonyára értette a terveit; nem ellenezte, nem segítette, vele ilyesmiről nem lehetett beszélni. Jóska a becsületét védelmezve kitért volna, ha Márta előhozza, nem akart kiváltságokat, nem akarta kihasználni a múltját, a kapcsolatait, hogy olcsó előnyökhöz jusson. Büszkén számontartotta a soron kívüli juttatások elhárítását, fájdalmas büszkeséggel hivatkozott pártonkívüliségére, és mintha észre sem venné a már magától szerveződő vagy Márta ügyeskedéseivel csorduló, egész életüket megalapozó, meghatározó kiváltságokat. Hagyta, hogy így legyen. Halvacsorára hívták Gacsályiékat, az asszony széles tomporú, hatalmas mellű, mikor kezet nyújtott Ágnesnek, mintha óriás testébe gyömöszölhetné a lányt, azt mondták, rendes asszony, bátor és hűséges volt férje börtönévei alatt s aztán is, mindig, Gacsályi jó szelleme. András mulatságosnak találta, hogy jó szellemek ilyen drabális testbe költözhetnek. Gacsályi is magas, Jóskánál is pár centivel magasabb, de a vékony, szemüveges, keskeny arcú Varga mellett különösen idomtalanul kövérnek tűnt, bőllérnyakú, hájasságát szuszogva viselő – gyermekkajánsággal figyelte András, ahogy Ágnes nézi az ételeket habzsoló Gacsályit, rémület és utálkozás, csak fogja a villát, szája legörbül, Gacsályi meg lazít a nadrágszíján, engedélyt kér, hogy letehesse a zakóját, tátott szájával nevet, aranyfogait villogtatja, „egyél, fiam, egyél, Zsóka azt mondja nekem a múlt héten vendégségben, egyél, fiam, egyre csak bökdös, egyél, hát eszem, azt csinálom, nem?, mondom, nem, nem, azt mondom neked, egyél, ne zabálj”, és öblögetve kacag, Márta és Jóska is mosolyog, Gacsályiné megsimogatja a férje karját, érdemes neki főzni is, viccet mondani is, mind nevetnek. „Ilyen jókedvű, bővérű ember lehetett a nagyapám”, magyarázott András, „ilyen hangos és melegszívű, hozzá képest én nyilván korcs vagyok”. A hasonlósági ötletről Ágnes nyomban tudta, hogy Mártától ered, és megbocsáthatatlanul gusztustalannak tartotta. „Vond vissza, azonnal vond vissza ezt a hülyeséget, egy történész hogy mondhat ilyen baromságot. Fogadok, hogy ez a Gacsályi barátotok egy közönséges tökfef, egy tahó, egy hájfej, vond vissza, azonnal vond vissza”, ez még odafelé, az utcán volt, és Ágnes szenvedélyessége még megfért valami játékosággal, ő elkapta a levegőben hadonászó karját, és az ujjhegyeitől fölfelé csókolta,

a nyakát, az állát, az orrát, a szemét, nevetett, „visszavonom, visszavonom, tudtam, hogy ilyen dühös leszel”, ott volt a lehetőség, Ágnes is elfogadta a tréfa lehetőségét, kötözködő, ugrató, jól kifundált beugrató tréfa volt, persze hogy nincs hasonlóság, hogy a fenében lenne, az egyik becsületes, igaz hitű balek, bár akkor még azt sem gondolhatta Ágnes, hogy balek, hős inkább, áldozat, az eredendően tiszta, szeretni való emberek fajtájából, álomhős, akiről hinni akarták, még hinni lehetett, hogy valóban volt, olyan volt, Gacsályi pedig a hatalom embere, karrierista tahó, joviális, talán a jobb indulatú tahók közé sorolható, még nagy karriert sem fog csinálni, mert lusta, iszonyatosan tohonya, s neki elég annyi, hogy most minden jobb, minden eddiginél jobb ez a rendszer, mert ő többet ehet, „vond vissza!”, és ő felkapta Ágnest, csókolgatta, nevetve csókolgatta, ugrándoztak a Fodor utcai ház felé, vasárnap, késő délután, még süttött a nap, az Istenhegyi úton gyalogoltak, május eleje lehetett, Márta kérte, hogy előbb jöjjenek, együtt várja a család Gacsályiékat, „ne késsél”, mondta Andrásnak, mintha véletlenszerűen használná az egyes számot, „nem, jövőnk időben”. Gyilkos kis párbeszéddek, úgy itták, szippantották, mint a narkósok. Kézen fogva battyogtak, ritmust váltva szökdécseltek, András bohóckodott, „könnyedén, kicsit könnyedebben”, mert Ágnes görcsösen annyira fedetlen volt; minnek, hogy kerül ő ezek közé, és különben is, mennyit vitatkoztak a cselekvés és tisztaság kibékíthetetlen viszonyáról. Ágnes értette, elfogadta a találkozó lehetséges hasznát, képzeletében kedves, sőt elbűvölő volt, mert segíteni akart Kolláréknak, hogy végre működhessen az Istvány-palotában a stúdió, Gacsályit meghívnák, körüldongnák, megfontoltan bekerítenék, „én egyáltalán nem az ártatlanságomat akarom őrizni, leülök Gacsályival, legyezgetem a hiúságát, akármit eldalolok neki, az ördöggel is leülök egy asztalhoz, tudod, hogy szívesen leülök, ha értelme van, nekem nem tetszenek a tisztaságukat kínosan óvó emberek”, de ez csak elhatározás volt, értelem-torna, mit érdekli Gacsályit az ő meghívásuk, az Ágnes-féle lelkesedés, a legjobb esetben apai elnézéssel bólogat, „aranyos gyerekek”, mondja Mártának a búcsúzásakor; képtelen ötlet volt, hogy ők segíthetnek Kolláréknak, hogy hátulról, családi alapon befolyásolhatják a kultúrpolitikát, de együtt dédelgették a lehetőséget, és nem beszéltek Márta számításairól,

amelyet átláthattak. András úgy gondolta, ha szóba kerül az egzisztenciális jövő, ő makacsul összekapcsolja kettőjük ügyét, nekik közös útjaik vannak, Ágnes is most végez, „közös út”, ő sohasem fogad el egyenlőtlen szerepet, de ha ősztlől valamiképp jobb állása, érdekesebb munkája adódna, az csak átmenetileg lehet, s végül amúgy is ketten osztoznak mindenben. A „közös út” tetszik Gacsályiéknak, „jó, hogy akadnak még ilyen fiatalok”, Zsóka elpárásodott szemmel nézi, az ő lányuk, sajnos, nem akar férjhez menni, nem akar gyereket, „erre a világra gyereket?”, pedig hát ezért dolgoztak, küzdöttek – ha Ágnes meghallgatja őket, emberinek találja Gacsályit is, „hidd el, nem mumus, egyáltalán nem”.

Szívből mókázott akkor az Istenhegyi úton, nem volt abban az ugrándozásban-udvarlásban semmi eltökélt. Ágnes feszes-ségét ugyan oldani remélte, de nem, nem is „remélte”, a jókedve átragad, beállítanak nevetve, „micsoda illatok! Ida néni már elment? Túrós rétes, nézd, ilyen túrós rétest csak itt találni!” És míg várják Gacsályiékat, Márta egy-egy darabka rétest a szájukba rak, előbb Ágnesnek ad, aztán neki, vagy inkább egyszerre, „csukd be szemed, nyisd ki szád!”, és ők egyszerre hajolnának Mártához, talán megfogja a két nő szőke fejét, és összekoccintja, boruljanak végre egymáshoz, itt az alkalom, már éppen ideje, „megteríthetek?”, kérdezi Ágnes, és az asszonyok terítőt választanak. Az Istenhegyi úton süített a nap, egy építkezés előtt megálltak, álmosan forgott a betonkeverő gép, egy félmeztelen férfi homokot lapátolt, unottan, lassan, de mintha soha többé le nem állna; egyedül volt, úgy látszott, ügyet sem vet a járókelőkre, nem figyelt rájuk se, hogy megállnak, nézik, lapátolt, és beszélt magában, bólintott, és hevesen rázta a fejét, a vonásai megszelídültek, majd haragos lett, dühösen tiltakozó, aztán alkudozó, ravasz, gonosz-kodó vigyorával foghíjas ínye is elővillant, „jól elvan”, András fogta Ágnes kicsi kezét, és hajlott arra, hogy elhiggye: sikerülhet, azon az estén minden sikerülhet nekik. Kolláréknak, elhatározták, nem szólnak az egészről.

Gacsályit csak Jóska szabadulása után ismerte meg András, „nem lehet mindenki lángész”, hallotta otthon, ha róla beszéltek, de erőszakos döntéseit, ostobaságait és megalkuvásait is megbocsátó nagyvonalúsággal kezelték. A halála előtt ugyan azt állította Jóska, hogy bizonyosan tudja: annak idején

Gacsályi megbízást kapott az ő rehabilitálására és korrumpálására. Márta szelíden korholta, nem veszekedett a mindig ideges, depressziós, hirtelen öregedő férfival, mert a féltése erősebb volt, mint az igazságérzete, de hálátlannak nevezte Jóskát, elvakultnak, s szinte kérlelte, hogy legyen méltányosabb. „Gacsályinak szüksége volt rám”, hajtogatta Varga, és kijelentette, hogy többé nem hisz semmiféle nagylelkűségében, „miért hagytam megvásárolni magam?, a nehéz időkben emberül tudtam viselkedni, most pedig...”, és keservesen legyintett. Szellemes lett a Gacsályinak írt levél, azon még derülni tudott, de sokkal hevesebb indulatok fűtötték, megnyugodni attól a választól nem tudott, Mártával is ingerlékeny volt, miért hagyta, húzta bele a kiegyezésekbe. Amikor Pethő tisztességes temetését kérvényezték, nem a rehabilitálását, csak a temetését, és a hivatalos válasz nyakatekert szövegéből kislabizálták, hogy szűk családi körben esetleg már engedélyeznék, Márta megnyugodva kívánta ezt a végtisztességet, Jóska meg üvöltött, „a hulláját, a meggyalázott, szétrohadt hulláját legalább ne add nekik. Majd ha én is lent leszek, akkor tegyél, ahogy akarsz”, Márta zokogott, előbb megijedt, így talán soha meg nem ijedt, még a háború alatt, kamasz lányként sem érzett ilyen rémületet, nem hallotta addig kiabálni Jóskát, „a szétrohadt hulláját”, aztán zokogott, bezárkózott a hálószobába, és nem evett, két nap múlva elutazott Mátraházára az Akadémia üdülőjébe, s ott eldöntötte, hogy nem ő, hanem Jóska beteg, igen, beteg, úgy kell kezelnie, mint beteget, és megakadályozni, hogy mindent fölégessen maga körül. Andrásnak már együtt mondták el a véleményüket, hogy nem fogadják el a felkínált temetést, szeretnék, ha András is egyetértene velük, nem fogadhatják el, „suttyomban?”, kérdezte Jóska, „gyalázat lenne az egykori barátok, az elvtársai tudta és jelenléte nélkül”, András megköszönte, hogy beavatták, „ti tudjátok”, Tündének pedig megvallotta, „valahogy távoliak lettek ezek a dolgok, vagy nem is távoliak, nem tudom”. Márta akkor is találkozott Gacsályival, Jóska tudta nélkül beszéltek még a levélváltás idején is. Gacsályi miniszterhelyettes volt, és hivatali szobájában úgy köszöntötte az asszonyt, hogy kitárt karjával, figyelmes tekintetével is cinkosságot ajánlott. Márta panaszkodott neki Jóska rossz lelkiállapotára, de ha nyugdíjba vonul, meghal, fenyegetett, azt nem szabad, nyugdíjazni őt

nem szabad; az emlékiratról nem esett szó közöttük, „én emlékszem és emlékezni is fogok a régi Varga Jóskára”, az ünnepélyes fogadalomtól elérzékenyült Gacsályi, később a temetésen nem lehetett ott, éppen külföldön volt, de Zsókéval meleg hangú részvéttáviratot küldött Mártának, s olykor meglátogatják most is.

Néhány héttel ezelőtt hiába hívta András az anyját, folyamatosan foglalt volt, estefelé odaszaladt, hogy megnézzze, mi történt, és valóban, Márta megint rosszul rakta le a hallgatót, az utóbbi időben egyre több pohár, tál kicsúszott a kezéből, leejtett, elrontott, elveszített dolgokat, lelépett a buszról, és elesett, ráült a szemüvegére, beverte magát szekrényajtóba, asztal sarkába, szögbe lépett, borogatták a térdét, a bokáját, a könyökét – a telefont sem először tette használhatatlanná, és András dühösen úgy sejtette, nem szándéktalanok az ügyetlenségei. Márta élvezi az ő nyugtalanságát, hogy odarohan megnézni, nem esett-e baja, talán félig öntudatlanul, de zsarolja a törődést. Álltak az előszobában, „mindenem tönkremegy, a jégszekrény, a bojler, már semmi másra nem jut erőm, csak javíttatok, egy kis ideig még tarthatnának”, András nyelt egyet, és ígérte, hogy segít szerelőt keríteni, akkor csöngetett Gacsályi, szabadkozott, hogy váratlanul jött, „éppen megyek, Laci bátyám”, már régen látta Gacsályit, szánalomra méltó volt, lefogyott, lógott a tokája, petyhüdt a szemhéja, fekete zacskók a szeme alatt, azt mondják, beteg, de a felesége még betegebb, „régén találkoztunk”, valami többet, kedvesebbet kellett volna, egy rúd vaddisznószálámit hozott Mártának, „saját lövés?”, kérdezte Márta kacéran, András magukra hagyta őket, és később elfelejtette megkérdezni, mit akart Gacsályi. Miben lehet Márta a szolgálatára, és mit akarhat Gacsályi? Most a szakszervezetek főtitkára, senki sem fél tőle, kárörvendőn szánják, hol vannak már mindazok, akik a famulusainak szegődtek? A főiskola rektora két évtizeden át a legbizalmasabb tanácsadója volt Gacsályinak, vagy Hankó Feri főnöke, aki állítólag a Gacsályi-beszédek és -cikkek nagy részét írta, mintha futólag ismernék az öreget, „mindenki fölött eljár az idő”, Gacsályi is csalódott, beteg ember, az a „Laci bátyám” talán nem családiasnak, hanem lekezelőnek hatott, de mit mondjon? Gacsályi elvtárs? Elfogytak szép lassan Gacsályi szövetségesei, szolgálói és vetélytársai is. A kicsi, vékony

Koroknai, akivel akár burleszksfilmet is alakíthattak volna; az elmúlt negyedszázad legszebb kultúrpolitikusai párosa: a beesett arcú Koroknai grimaszai, ticje, szemüvegének hideg fénye egy gyomor- és epebajos emberé. A nagyobb mozdulatokat Koroknai végezte, betiltott és kinevezett, a nagyvadak szelídítője a hírhedt, intellektuális Koroknai, Gacsályival váltogatták a pozícióikat, de Gacsályi nem volt erős ellenfél, Kollárék kezdeményezését, ha akarta, se tudta volna segíteni Koroknai ellenében; az elmúlt télen meghalt Koroknai, Gacsályi pedig, aki legközvetlenebbül tőle félt, mintha az életerejét veszítette volna el. „Kikoptunk mi mindannyian”, mondta Márának. Ezek nem is az ő szavai.

Leülhetne csöndben, egyedül, elképzelhetné újra azt az Isstenhegyi úti sétát a Fodor utcai lakás felé, tavasz végi, meleg vasárnap délután, mindent összegyűjteni, ami ennyi idő után még felidézhető – csakugyan hitt abban, hogy a dolgok jóra fordulnak? A hebehurgyán csapongó képzelet összezagyválja a félmeztelen lapátolót, az egymáshoz hajló szőke fejeket, a meghatódás és dermedés pillanatait, puha, meleg formákat és aranyfogak, szemüvegek villogását. Zagyva az egész.

Szóltanul mentek haza, s eltelt még két nap, míg Ágnes hisztériája kirobbant, „még idejében rájöttem, még jókor”, nem kiabált, alig érthetően visított-vinnyogott, a feje valahogy megnőtt, kitágultak az orrlukai, a szája kinyúlt, puffadt az arca, „én ezt tovább nem, egy napig sem, elmerülök a hazugságaitokban, ti mind árulók vagytok, gyáva, alattomos árulók, nem igaz, hogy te nem látod, hiába erőlködsz, hogy ne lásd, tudsz mindent, megélted, ott voltál, te leszel a legocsmányabb közöttük, mit gondolsz, miért zabálnak ezek együtt?, mit kellett megtenni ahhoz Vargának, hogy az életfogytiglanija után kiengedjék, hogy igazgató legyen?, ilyen baromian fontos ember?, nem, nem fogsz többet tűnődni, nem akarom a megértésedet, a megbocsátásodat, nem bírom tovább, gyilkosok, vedd észre, hogy gyilkosok, csak néha egymást gyilkolják, és meghatódnak az áldozataiktól. Fogadok, hogy a te kiváló nevelőapád mindent aláírt nekik, amit csak kívántak, mindent, aláírta már 51-ben, 52-ben, mindig, mindent, nekem ne révedezzen a hősi múltján, mikor volt ő hős?, gyáva kalandor, és az anyád még gyávább, ’megölitek az apámat? jaj, na, hát, és a férjemet is? Ó, istenem, de hát egy kicsit ügyis útban

volt', téged is odadobna, téged is akármikor, a kedélye persze megrendülne, aztán éppúgy halászlét főzetne a gyilkosaidnak, éppen így, a cselédjével, a hülye, kiszolgáltatott cselédjével, és te mindent normálisnak tartasz, odacsaltál, Kollárék miatt belemásztam, soha, érted, soha nem bocsátom meg magamnak azt az estét, és egy napig sem bírom tovább", ült előregörnyedve, mintha gyomorba vágták volna, és vinnyogott, a ruháját gyömöszölte, tépte, karmolta magát, nem is nézett András felé, nem érdekelte, mit csinál, hogy ellenkezik vagy bénultan hallgat, ott van-e a szobában, a nagy leszámolást Ágnes magánügyként kezelte, barna trikóban, barna szoknyában görnyedezett, s káromolt, bezárva a vajszínűre festett, sötétbarna, idegen bútorokkal berendezett albérleti szobában, mindenkitől megcsaltan, elhagyatva az egész világgal pörölt, profetikus istenharaggal, kínnal, nem volt az veszekedés, mert élő ember számára megközelíthetetlen akkor, máskor is nehezen; leszámolt a házasságával, egész belátható környezetével; jó lett volna tudni ott a Budapest Szálló eszpresszójában, hogy a ráncai közül melyek vésődtek akkor a bőrébe, nem sikerült barátian-felületesen beszélgetni vele, pedig más volt, tökéletesen más, rövidre vágott hajjal, szemhéjfestéssel, a melle, a csípője teltebb, nyers színű selyemruhában, finom kis korall-láncával nyugodt, érdeklődő, bölcsebb, nem értette, mi az a „dial. mat.”, és szabadkozott: „elfelejtettem, kikkel viaskodtunk, elfelejtettem a tanáraink meg az évfolyamtársaink nevét, az ember olyan hamar idegen lesz, hidd el, nem akarok idegen lenni itt, de... elfelejtettem. Tavaly ott voltam Groningenben a Huizinga-emlékülésen, és a legjobb, legszenzációsabb előadást egy magyar tartotta, beszélgettem vele, és szépen kisütöttük, hogy tanított az egyetemen. Hanka...” András bólintott, és kijavította: „Hankó. Hankó Ferenc. Őt is elfelejtetted?” Ágnes leemelte a fehér porceláncsésze fedelét, beleszagolt a forró kávéba, aztán a tejbe, töltött, nem nézett föl, „igen, Hankó Ferenc, kövér, lompos, nem volt igazi sikere, pedig szerintem a legragyogóbb előadást ő tartotta, és mondta, hogy rád is emlékszik, de azért jutott most eszembe Hankó, mert gorombán kioktatott, hogy vannak dolgok, amiket nem lehet elfelejteni, nem is hiszi, mondta, hogy én csakugyan elfelejtettem, ez csak védekezés, nem akarom, nem tehetek róla, majdnem megríkatott, olyan voltam, mint egy bukott

diáklány, pedig én igazán körüludvaroltam ott, mások nem sokat törődtek vele, együtt vacsoráztunk, és közben rendreutasított, 'maga nagyon jól emlékszik mindenre', hülyén még vitatkoztam is vele, ő meg elkezdett vizsgáztatni, Koroknaira emlékszem-e?, persze, őrá igen, és a barátaim is sűrűn emlegetik, más ily kiváló urakra is emlékszem." Ágnes zavartan kitolta a kávéját, „Angliában nincsenek ezek a figurák”, András vállat vont, de nem volt közönyös vagy nyegle a mozdulat, Gacsályi nevét nem ejtették ki, „És mi köze volt Koroknainak Huzingához?”, „Hogyhogy?”, kérdezte Ágnes, „Koroknairól csak nekem beszélt Hankó, például arról, hogy Koroknai nem tartotta kíváncsinak, hogy részt vegyen a groningeni konferencián”, „de ott volt”, „mert előtte találkoztak, és tudod, Koroknainak mindig is fontos volt, hogy nagylelkűnek tartsák, betiltott, olykor aztán korrigálta a tiltást, de mintha jótékonykodna... azt mondtam Hankónak, hogy rövid az eszem, valóban sok név meg arc meg adat kiesett, de az ember legelőbb ezeket a helyzeteket felejtí el. Akkor sajnál engem, mondta, meglehetősen gorombán sajnált, ezek a helyzetek ugyanis... várj csak, hogy is mondta, nem tudom, de hogy ezektől olyan páratlanul érdekes itt az élet... félig részeg volt, alig ivott, s rögtön meglátszott rajta. Egyébként én is megkérdeztem, miért foglalkoztatja olyan intenzíven Koroknai meg a többi ilyen alak. 'Mert én vagyok a legjellemzőbb pasas, abban az egész kócerájban én vagyok a legjellemzőbb, látja, ebben a vendéglőben is arról a baromról mesélek magának', de akkor már igazán mesélt, és az... Jó, hogy én hozok neked hazai történeteket..." András gépies udvariassággal mosolygott, „mondd csak!" „Azt mondta Hankó, hogy Koroknai nyájasan csipkelődni akart vele, amikor köszönésképpen azzal fogadta, hogy van-e új betiltott munkája, s kapott-e fegyelmit a legutóbbi találkozásuk óta. Aztán, még mindig fecsegve, elmesélt neki egy anekdotát Sztálinról... Hogy Sztálin valamikor 1941 táján a Kreml folyosóján csodálkozva vette észre..., azt hiszem, a nehézipari minisztert..., mindegy, Hankó mondta a nevét, de mindegy..., és Sztálin azt mondta: 'hát maga itt? Hogyhogy nem akasztottuk föl?' A szerencsétlen ezek után évekig rettgett, majd elérkezett 1945, és az egyik ünnepségen Sztálin kitüntette ezt az embert is, fogadás, pohárköszöntő, és akkor Sztálin megkérdezte tőle: 'emlékszik még, mit mondtam

magának 1941-ben?’, a kitüntetett elsápad, ’igen, emlékszem, Sztálin elvtárs’, ’no ugye, hogy tudtunk mi viccelődni azokban a nehéz években is!’... Ezt mesélte Hankó..., furcsa volt, tudod, egyikünk se volt otthon, nem is tudom, Hankónak van-e otthona. Megsajnáltam..., de most mégsem keresem meg... Akarom is kérdezni tőled, tudsz-e ajánlani valakit egy nagyszabású nemzetközi munkához... UNESCO..., akinek koncepciója van..., van-e nálatok olyan történész, aki igazán jelentős...”, „majd gondolkodom”, szakította félbe András, s lopva mind a ketten az órájukra néztek.

Soha többé nem tudott gyanútlanul Jóskára nézni, az anyjára sem, senkire. Ágnes hisztériás jelenete valamit végképp összezúzott, nem hit volt az, nem is bizalom, szeretet vagy ábránd, nem – lehet, hogy semmit sem zúzott össze, csak könnyebb romantikus szölamok mögé lapulni. Egyszer csak abbahagyta akkor a vinnyogást, és elment, vagy inkább eltűnt, mert nem hagyta el teátrálisan a barna albérleti szobát, se búcsú-átok, se ajtócsapódás nem volt ott, András egyedül maradt az idegen lakásban, a háziak sem voltak otthon, talán Kollárékhoz ment Ágnes, nem kérdezte meg, később még együtt búcsúztak a főbérlőktől, mintha egyszerűen csak elköltöznének, és aztán is többször találkoztak, „elhamarkodott, gyerekes dolog volt”, hallotta, amikor Márta valakinek róluk beszélt; visszaköltözött a Fodor utcába, „tudom, hogy nincsen jogom beleszólni, de kérlek, ne menj vissza, segítek neked lakást szerezni”, Ágnes akkor is dült volt, azokban a hetekben csak sírva látta, sután nyelt, „szerethetlek mint a barátomat, nem?”, ő meg azért is visszaköltözött, az ember becsülje meg a hűséges hozzátartozóit, barátságot különben sem kellett volna emlegetnie, „még mondd azt, hogy maradjon meg, ami szép volt, a barátságunk, ártani már nincs minek”, pedig volt még, talán akkor is volt még, tovább ártani mindig lehet. Mintha végeérhetetlenek lennének a dolgok lefelé, szét, pusztulóban, de a befejezetlenség rémével-ígéretével, van tovább, rossz tovább, romlás. Várt valamit András attól a Gacsályiék-kal, Vargáék-kal tervezett vacsorától, ment bohóckodva az este felé, s kár is vágyakozni vissza a készülődés pillanataihoz, az se jobb, ráfogni, hogy még semmi sem elrontott – dehogynem.

Szeptembertől gimnáziumban tanított, és már előbb, egész nyáron dolgozott, úttörőtáborokban vállalt tanári felügyeletet, egy hónapig helyettesítette a kerületi tanács népművelési előadóját, senki sem mondhatta, hogy előnyöket keres; amikor az anyja nyúzta, hogy utazzon, csak a fejét rázta, „majd”, dacolt, büntette magát, és végigpróbálta a legközönségesebb öndédelgetéseket. Gyanútlan többé nem lehetett, de büszke volt arra, hogy rosszhiszeműen gyanakvó sem lett, szerencsétlennek látta a környezetében élőket, Jóska és Mártát, a barátait, ismerőseiket mind, a legkiegyensúlyozottabb éveikben már sajnálta őket, nem igaz, hogy árulók, gyilkosok, megalkuvók, micsoda szavak!, nem ártottak ők senkinek, s bármilyen kicsike alkalmat megragadnak, hogy segítsenek, csak éppen erőtlenség, félhatalommal, félszabadsággal nem sokra mehetnek.

Pontosan érkeztek Gacsályiék, a csengetésre mind elindultak az előszoba felé, András az anyja után, és visszanyúlva húzta Ágnes; az együttlét, az események várhatóan ezután kezdődnek, négyesben csak Gacsályiék fogadására készültek, nem kellett megteríteni, mert Ida néni délután mindent előkészített, Jóska a vizsgáikról kérdezett, Márta egy barátnőjéről beszélt, disszidálásról, válásról, valami kusza családi helyzetről, András tudta, hogy hézagöltő locsogás az egész, de azért Ágnessel együtt figyelt, mikor fordul a történet sértő tanmesébe, ugrásra készen nézte az anyja száját, széles homlokát, ahogy finomkodva meg-megéri a haja tövét. A nappaliban ültek, ők a kanapén, Márta és Jóska két oldalról a nagy fotelokban; András helyére később Zsóka telepedett, mellette Ágnes még kisebbnek látszott, a lába lógott a levegőben, csípője a kárpitozott karfának nyomódott. A kanapé fölött egy Egry-kép, szemközt, a könyvespolcok sűrűjében szabadon hagyott faldarabokon három grafika: Szőnyi, Barcsay, Ámos, ezek a vékony, nyersszínű keretbe fogott rajzok már akkor is megvoltak, Jóska legrégibb kedvencei, a gyűjteménye aztán zsúfolásig bővült, minden születésnapra, karácsonyra képet kért Mártától, a hálószobában, a hallban, az előszobában, cserélte, nőies gondossággal rendezte a kincseit, egyre csendesebb, szenvedélyesebb ragaszkodással. András kezdetben azt hitte, ez a képszerűség is tetszik majd Ágnesnek, a szülei, az otthonuk, az ízlésük, az első látogatás előtt többször

fogadkozott: „neked tetszeni fog, meglátod, neked ez tetszik majd”, és Ágnes valóban gyönyörködve nézte a képeket, a rengeteg könyvet, amitől a polcok meghajlottak, hogy néhány helyen fémrúddal kellett megerősíteni, a kertet, a vastag, világos szőnyeget, a vajszínű bársonnyal behúzott ülőgarnitúrát, a kecses íróasztalt, csíkos csérgével letakart heverőket, minden szép, aztán mégis azt mondta, hogy ő nem ábrándozik a valamikori otthonáról, „nekem majdnem mindegy, albérletben vagy szállodában is élhetek, és nem fontos, hogy a képek, könyvek, fotelok az enyéme legyenek”, egyszer elmesélte, hogyan számolták föl a nagymamája háztartását, hogy akkor megfogadta, sohasem gyűjt kacatokat és nem hagy az utódaira tárgyi emlékeket, „pedig a nagyanyámat szerettem”; Márta mindennap letörölgeti a bútorokat, a nappaliban, Jóska egykori dolgozóasztala körül talán még alaposabban, fehér tollseprővel járkál, nem lehet nála lelkiismeretesebb múzeumőr, s még igyekszik is, hogy a tárgyakat életben tartsa, az íróasztalt most ő használja, elmozdít, átalakít, ösztönösen változtat, hogy legyen mit őriznie, de András nem tudja, vajon a szekrényekben megtalálná-e öt év után is Jóska cipőit, pizsamáit, hogy egyszer ő fuldokol-e majd a végleges felszámolás szemétkében-értékében.

Gacsályiékkel előbb koccintottak, „konyak? vodka? barack?” Barackpálinkát ittak, még Márta is, pedig ő utálja, de felpaskolt élénkséggel köszöntötte a társaságot, „hadd essünk túl a hivatalos dolgokon, ugye, megengeditek?”, kezdte Gacsályi közvetlenül, ahogy visszatette az ezüsttálcára a pohárkát, „félek, hogy utóbb elfelejteném”, megbeszélte Mártával valami szervezési feladatot, egy szovjet delegáció kalauzolására hívta, szinkrontolmácsolásra, és olyan hangon, mintha szívességet kérne, „természetesen, örömmel”, mondta Márta, és figyelmeztette Gacsályit, hogy írasson az ő minisztériumi főnökének egy feljegyzést, aztán Jóska következett, tőle valóban kért Gacsályi, s ez mégis inkább utasításként hatott, jelentéktelen elintéznivaló, „oldd meg valahogyan”, egy régi elvtárs fiát kellett elhelyezni az intézetben, „rendes, értelmes fiú, fogd be, adjál neki feladatot, a hét közepéig megkeres a gyerek”, és a gyors, sikeres bonyolítás öröme újból töltöttek, ittak, fél kupicával csak; elképzelhetetlen lett volna, hogy akkor Vargáék is előálljanak a maguk kéréseivel, Jóska szívesen

megjelentetett volna egy intézeti folyóiratot, ha negyedévenkénti rendszerességgel kihozhatnák, ha legalább elindulhatna, hisz több mint egy éve tervezik-kérvényezik, három embert szerződtettek a kiadvány gondozására, Gacsályi biztaltott; „nincs hatalma az engedélyezéshez, nekem sincs lehetőségem semmire, egy nemzetközi konferenciára sem küldhetek akárkit, egy írógépet sem rendelhetek önállóan, ez az igazgatói cím pávatoll a fenekemben”, Mártával együtt szelíden dohogtak, de ott a barackpálinkázás közben elfogadták, hogy képtelenség bármilyen viszontszolgálat említése, ízléstelen, ha akár célzásokkal is András jövőjére terelik a szót; ittak, és Márta azt mondta, egy pillanatra eltűnik, egy pillanat az egész, behozza a vacsorát, intett nekik, hogy maradjanak, nem kell segíteni, s ők ültek továbbra is némán. Gacsályiék társaságában olyanok voltak, mint az agyonfegyelmezett, eltompított gyerekek, Ágnes lába a levegőben, András a térdére könyökölt, előrehajolva buzgón figyelt, nem szóltak egész este, a vacsora közben sem, s aztán is, hogy visszatértek a nappaliba, csak hallgatták a többiek fecsegését, bizalmas közléseket és kaján pletykákat, „Kolozsváron azt remélték, hogy hozzájuk is bevonulunk, így mondták nekem, szóról szóra így, a múlt hónapban voltam Kolozsváron, az egyetem egyik tanára félrehívott, és hangosan kérdezte, hogy miért hagyjuk, ami náluk történik. És Szlovákiában is sok helyütt szívesen fogadták a magyarokat.” Zsóka előénekelte, vagy cifrázta a szólamot: „a kollégám apósát mindenesetre akasztással fenyegették tavaly ilyenkor Pozsonyban, úgy emlékszem, valamelyik nagy pozsonyi gyár párttitkára volt, és nap nap után rémültebben telefonált”, „egy-két év persze megint rámegy a gazdaság helyreállítására”, „Bakos beküldte hozzánk a nyugdíjkérelmét, de azért tizenkét pontban felsorolta a követeléseit, hogy ezek teljesítése esetén hajlandó tovább igazgatni. Koroknai meggyőzte őt, hogy maradnia kell, néhányszor már sikerült meggyőznie”, „Koroknai persze a fejét vakarta... mondd csak el azt is... már bánja, hogy elcsábította annak idején Bakost kulturális területre, azt mondja, azóta marsall lenne, így meg az ő hóhéra”, „ez csak tréfa”. „Igaz, hogy Koroknai lánya disszidált Spanyolországba?”. „Egy szó sem igaz ebből, de sejtheti, hogy nagyon is tudatos hírterjesztés... Koroknai őrröng. Egyébként annyira nem disszidált a gyerek, hogy a francia férje is

állampolgárságot kapott, persze itt élnek, Koroknai házában... Talán egy féléves ösztöndíja volt a kislánynak Párizsban, rendes, szabályos ösztöndíj... Koroknainak is sokan ártanának, de ez valóban megdöbbentő volt, ahogy elterjedt... mondtam, kitalálhatnánk valami kellemeset, és ugyanezzel a módszerrel terjeszthetnénk... Koroknai most mindenkit megállít, felhív, próbálja visszaszorítani a híresztelést, állítólag a televízió kabaréműsorában is beszélnek róla...", „kicsit tölthetek?", „hamarosan megszületik az új rendelkezés a pályakezdő diplomásokról... személy szerint én tökéletesen megértem mindenkinek a türelmetlenségét, de nem lehet összekeverni különböző korszakokat és körülményeket. Még a mi Borink is a fejemhez vágja, hogy tizenöt és húsz évvel ezelőtt nem volt meglepő, ha harmincévesen valaki főmérnök lett, most meg technikusai munkákat nyomnak rá, s hogy magyarázzam meg, kétszázötven kilométerrel arrébb miért lehetne tízszeres jövedelme... Nem kívánczozhatsz vissza, fiam, beszélünk neki, jó, mi magyarázzuk, de a fiatalok gondját mielőbb meg kell oldani, gond ez mindenütt a világon, csak attól, hogy másnak is szorít a cipő, nekünk még nem kényelmesebb"; nem sikerült Kolláréknak segíteni, Gacsályi markában tartotta mindannyiukat, s ők Ágnessel szinte meg sem szólaltak. Márta közben kihívta Zsókát, „valamit mutatnék neked", átmentek a hálószobába, tíz percig ha maradtak, a kanapé egyik fele s a nagy fotel vicsorgó üressége, közben nem nézett Ágnesre, erre nem számíthatott, ez meg sem fordult a fejében, beavatott az ellene szőtt ármányba, ellene?, és ármány?, Ágnesen kívül ezt meg se értené senki, de tudnia kell az anyja mesterkedéséről, bár beleszólása nincsen, az orruk előtt, diadallal hívta ki Zsókát, Ágnes aztán erről nem is beszélt, ezt a gonosz számárfül-tréfát, amelyet Márta olyan természetességgel adott elő, annyi társasági rutinnal, ezt mintha észre sem vette volna, áruló és gyilkosok cinkosa, csak ilyesfélét jajgatott, de erre nincs kifejezés, megnevezhetetlen, az albérleti szoba barna bútorai beitták a hangokat, s csak vártak, befejezetlen maradt a nagy leszámolás, mert kimondhatatlan; az aggódó és tapintatos anya szerepében már hányszor tündökölt Márta, akkor este fölényesen, elszántabban, mint bármikor, ő kivárt, elkapta a pillanatot, Zsókára kacsintott, hogy „gyere csak, édesem, mutatnék neked valamit", kivitte az asszonyt, előttük csinálta,

Gacsályi nevetett, Jóska szája körül balzsamos nyájasság, hosszú lábait keresztbe vetette, és egyre sűrűbben cserélgette, balra a jobbat, jobbra a balt, a cigarettahamut is túl gyakran veregette le, a szemüvegét tisztította, az orrtövét dörzsölte, sokat mozgott, apró, felesleges mozgásait műmosollyal tompította, a nyakán kidagadt, pulzált egy ér, csontos ujjai elfektetve is remegtek, sörtésre nyírt őszesszőke haja, szürke bal-lonöltönye, bal halántéka alatt a szemölcs, a bőr rángatózása emlékké épül, kitalálhatók voltak Márta szavai, nem akarta elképzelni, hallani, Ágnesre nem néz, Gacsályi aranyfogait, hú-sos állát már látta, pedig tíz percnél tovább nem maradhattak el az asszonyok, Zsóka ellépett Gacsályi előtt, vissza a helyére, a kanapé billenni látszott, Ágnes magzattá kuporodó teste fel-repülhetett volna, lebegve felszáll a mennyezetig, de mégsem mozdul, Gacsályi gépiesen a feleségére mosolyog, jelzi, hogy tudomásul vette a visszatérését, örül, Jóska is biccent Márta felé, „te tudod, te csinálod ezt az életet, Márticska, velem csak megtörténik”, vánszorogtak a percek, tizenkét, tizenhárom, tizennégy, tizenöt perc, senki sem ellenőrizheti, nem is gondolnak az idővel, és Ágnes kislányos hangja olyan hihetetlen, idegen itt, „megmondanád, hány óra?”.

2.

„Ez?”, kérdezte utálkozva az átvevő, de András olyan lendülettel bólintott és mondta, hogy egyáltalán nem működik, mintha a javíttatáson túl az idősebb férfi jóindulatát, sőt együttérzését is szeretné megkaparintani. A pultra tett gömb alakú, nagy és nehéz porszívóról pattogzott a világoskék zománc, a gégecsövet ragtapasszal erősítették meg – „a toldalékokat vegye le”, s nem nyúlt hozzá, „nem szív?”, „nem, mondom, egyáltalán nem működik, bizonyára a motor...” A kék köpenyes, lötyögő bőrrű, beesett arcú embernek idomtalanul nagy has feszítette félig nyitott nadrágját, előtüremkedett az ing mögül, puffadt hordóhas, keserű-kemény ráncok a szája mentén, nyakig hasították az arcát, a fejét csóválta, „minek az ilyet megcsináltatni?”, s még mindig nem merészkedett a koszlott porszívó közelébe. „Nem az enyém”, védekezett

András, és a beteg férfi tekintetét kereste, „megkérték...”, az átvevő pillantása a porszívó és András között ugrált: a megrendelő úriember, de a romos gép lefokozza. Olyan ingerültséggel kezelte ezt a porszívót, mint Tünde a divatjamúlt, kikopott tárgyakat: a társadalom működését, a világrendet sértette András, mikor felrakta a pultra ezt a monstrumot; hogyan remélhette, hogy megnyeri ügyének a gyötrött férfit, aki a vállát vonogatta, hogy „kérem, én átvehetem, de nem éri meg”, s közben sértett volt; ez a vacak orosz készülék új korában is elásni való lehetett, jó mélyen, le a földre, vagy beolvasztani és elfelejteni, el, el, ez a gusztustalanná lett dolog itt belegázol a becsületébe és a vállalat becsületébe, ő túl a nyugdíjkorhatáron is dolgozik, muszáj dolgoznia, amíg a kezét-lábát mozgatni tudja, muszáj, már nem sok idő, de ha többre, a régire már nem is képes, mindent azért nem tehetnek meg vele, „felvehetem, uram, de nem éri meg, én csak jót akarok”. Az üzlethelyiség két falán széles fémpolcok, tömve mindegyik hordozható rádióval, magnóval, vasalóval, hajszárítóval, a földön nagyobb tévékészülékek, feltornyozva, négy-öt is egymáson, grillsütő és lemezjátszó, az egyetlen szabad falon hatalmas női akt, körülötte, mint a bolygók, kisebb fotók: mellek, csípők, lábak, a műhelybe nyíló ajtó résén látni, többen is dolgoznak bent, „megmutathatnánk egy szerelőnek?, meghálálom, csak nehéz így döntenem... megkérték, nem az enyém, ígértem, hogy megcsináltatom... Ha egy szerelő megnézné...”, a férfi habozik, „nem ér rá erre itt senki, uram. Itt az a rendje a dolgoknak, hogy én veszem föl a hibás készüléket, s aztán majd elvállik... Különben nem mondtam én egy szóval sem, hogy ne javítanánk meg. Persze, ha kívánja, megjavítjuk, az ördög öreganyját is megjavítjuk, csak nem éri meg, ért engem, ugye? Nem éri meg. Ehhez nem kell szerelő. Nézzen rá. De ha a megrendelő kívánja, kérem, már írom is”, és vonogatja a vállát, holott minden fintora azt bizonyítja, hogy nem közömbös neki ez az átvétel; az ízlése, a szavahihetősége, egész személyiségének komolysága méretik meg. „Döntse el, uram, vagy ajánlanám, hogy nézesse meg egy maszek szerelővel. Úgy gyorsabb is, mi két hétre vállaljuk.” A gömb tetején fekete fémlap, rajta nagy ezüst betűkkel a gép márkája, cirill betűk, az átvevő talán még nem találkozott ezzel a típussal, el sem tudja olvasni a feliratot, de látja, hogy orosz, az egészről lesír,

hogy orosz, „az ilyesmit, már megbocsásson, nem szabad megvásárolni”, András szabadkozó mozdulata, mit kényszeríti őt ez a hülye, hogy kuncsoráljon?, „kérem, vegye föl, igen, próbáljuk meg a javíttatást”.

Ezt a porszívót is Tányától vásárolta Márta, és önkínzóan ragaszkodik hozzá, mint néhány más bosszantóan rossz eszűkhöz. Nem teheti meg András, hogy vesz egy újat, valami könnyű, fürge gépet, amely látványként is elfogadható, ezt pedig egyszerűen elejti valahol, egy lomtalanításnál csak megszabadulnak tőle; nem lehet, Márta megbántódik, „gondolod, hogy nem tudok porszívót venni? Nem bírálatot kértem tőled, és nem vagyok még szeretetotthonban”, nem, ezt nem, majd megjavíttatja, s a régi mellé vesznek egy újat, majd Tünde adja át, vele nem ellenkezik Márta, „tudod, hogy képes vagyok beleszeretni akármilyen marhaságba, ha tetszik neked, fogadd el, megláttam, és meg kellett vennem”, Márta pedig meghatódik. Tünde bármit tehet, bármit mondhat, soha nincs közöttük feszültség, alig ismerik egymást, de mindketten békében vannak a ténnyel, hogy formálisan közük van egymáshoz; amikor András Tündéhez költözött, Márta csak azt mondta, „örülök annak, ha neked jó”, és sem a mozgását, sem a hanghordozását, az ízlését vagy a gondolatait nem bírálták Jóskával. Tünde hihetetlennek tartaná, ha arról mesélne, hogy az első házasságát megmérgezték, „nem kell mindent olyan halálos komolyan venni”. Odaadja a korallszínű, kecses porszívót, a francia vagy osztrák gép doboza is szép, öröm elővenni, visszarakosgatni az alkatrészeket, helye van a különböző fejeknek, csöveknek – Márta egy hét múlva kétszer annyi értékért vásárol valamit Tündének, legalább kétszer annyiba kerül az a szőnyeg, régi óra vagy robotgép, amit sok aggályoskodással kiválaszt, legalább tíz ismerőstől tanácsot kér, nekik mindjárt elmondhatja, hogy a menyének vásárol, mert a menyé is neki – kinnal tartott méltóság, de az összeroppanásnál sokkal kellemesebb.

Tányával jót tett, ezért nem érheti szemrehányás, pedig a lány igazán rosszkor állított be, pár héttel Jóska halála után, s a gyászruhás asszony megrémítette, dadogni kezdett az ajtóban, „Márfa Ljudovikovna?”, s hogy ő Moszkvából jött, az édesanyja mondta, hogy keresse meg Márfa Ljudovikovnát. Még sohasem járt Magyarországon, először utazik valaki a

családból külföldre, és éppen ő, a vállalatnál szervezték az utat, öt napig vannak távol, és Budapesten csak másfél napig, csak egy éjszakára maradnak, annyi mindenre kíváncsi volna, de az édesanyjának megígérte, hogy ha egy órácskája lesz, Márfa néni akkor is megkeresi. Megfogta az ismeretlen aszszony kezét, sírt, és azt mondta, „úgy örülök, hogy itt lehetek”. Elfogódottan nézte a szobát, s amikor Márta a konyhába ment, hogy uzsonnát készítsen, Tánya sündörgött utána. „De hát hogy találtál meg?”

Tányáék most is abban a moszkvai társbérletben laknak, ahol a háború előtt Olga és Márta; „elég nagy lett a család, jut belőlünk mindenhová”, Tánya fekete gombszeme átmenet nélkül sugározza a legvégletesebb érzelmeket: örömtől csillog, elpárásodik és rajongva elkerelkedik. Ugye, emlékszik Márfa néni az ő édesanyjára, Szonyára? Otthon sokat hallott a múlttól, azokról az időkről, amikor még nem élt, igaz, hogy Márfa néni volt az ő mamájának a legjobb barátnője? Együtt is aludtak, és amikor Márfa néni elutazott, az ő édesanyja belebetegedett a bánatba, aztán azt hitték, nem is él már, mert-hogy nem hallottak felőle semmit, szegény Olga néni, ugye, mindent tud?, szegény Olga néni meghalt; azt hitték, Márfa néni sem élte túl a háborút, de egyszer csak jön Borisz bácsi, az ő nagybátyja, hogy nagy újságom van, Szonyecska, találd el, kivel találkoztam Budapesten? De az édesanyja sehogyan se tudta, kivel találkozhatott a fivére. No hát Márfával, meg mer-nék esküdni, hogy Márfa Ljudovikovna volt, ő tolmácsolt nekünk, és meg is kérdeztem tőle, nem élt Moszkvában?, de, de-hogynem, hüledezik, Moszkvában is született, s az édesanyja orosz volt, nem ismert meg, Szonyecska, kérdezősködni nem akartam tovább, csak kértem, írja már le a címét... „Hát így tudtuk meg”, várta talán, hogy Márta ujjongva felkiált, de tétován, meddőn csak keresgélt az emlékezetében, „Borisz? Hát miért nem mondta nekem Borisz?”, könnyezett mind a két nő, és Tányának el kellett sorolni a család összes tagját, s hogy mi minden történt Szonyecskával, le kellett rajzolni a lakást, ki hol él, és amikor felfedezték, hogy Tánya ágya ugyanabban a szobában, ugyanabban a sarokban van, ahol egykor az övé, megölelték, megcsóskolták egymást, s a huszonhárom éves Tanya újból könnyezett, „annyira örülök, hogy itt lehetek”. Márta faggatta, hogy van-e pénze, hol szálltak meg, akar-e

vásárolni a családnak, s Tánya szemérmesen elpanaszolta, hogy hozott néhány dolgot eladni, mert otthon erősködtek a szomszédok is, de fogalma sincs, hol és mikor adhatná el, meg vásárolni is hogyan tudna? Szombat délben érkeztek Budapestre, egy kollégiumban helyezték el őket, az jó hely, négyen vannak egy szobában, szerencsére a barátnőivel jöhetett, már összeszoktak, két éve a Fekete-tengernél nyaraltak, és Debrecenben is egy szobába kerültek, de vasárnap este már mennek tovább, „megveszem én, amit hoztál”, mondta Márta, és megkérte Andrást, hogy másnap délelőtt menjen el a lányhoz a diákszállásra, és hozza el a láthatatlanul kifizetett holmikat – közöttük volt a világoskék zománcú, gömb alakú porszívó; a spárgával összekötözött papundeklidobozba gyömöszölte Tánya az orosz mustárt, teát és édességeket is, megölelte Andrást, de aztán csak álltak sután, nem tudtak egy mondatnyit sem beszélni, német szavakkal próbálkoztak, rajzzal és muto-gatással, András végül megértette, hogy szívesen elviszi a lányokat a Várba, vagy ahová akarják, kislányosan körülugrálták, sikongtak, és vihogva bepréselődtek a kocsiba. Szalámit, szappant, parfümöt, mosókrémet, amit csak tudott, összeszedett otthon Márta, „mondd meg Borisz bácsinak, hogy ő is jöj-jön el kiengesztelni engem. Mit mondott? Nagyon csúnya öregasszony lettem?”, „ó, az én mamácskám nyolcvanhárom kiló, bizony, de nem az a fontos, csak sokáig éljen egészségben”, „Szonyecska? micsoda?, nyolcvanhárom kiló? Tudod, milyen volt az édesanyád? Ilyen vékony”, és a kisujját mutatta Márta, „vigyázz, Szonyecska, mondtuk, ne menj ki az utcára, mert elfúj a szél, olyan szép, karcsú lány volt, Borisz meg kiabált vele, hogy ne kacérkodjon minden fiúval, Borisz szigorúbb volt egy apánál”.

Tánya a hazaérkezése után képeslapon köszönte meg Márta jószágát, azt írta, hogy az egész családja nevében üdvözlí. Később levélben az esküvőjére hívta, de akkor is csak ő írt, Márta ajándékcsomagot adott fel, „sok boldogságot!”; miért nem jelentkezett Szonya? És Borisz? „Sokáig te sem tudakozódtál”, engesztelte András. Egy évvel ezelőtt Tánya újból írt, hosszú, körülményeskedő levelet, nemsokára gyereke születik, s ki tudja, mikor láthatja Márfa nénit, „miért nem látogat meg bennünket? Mi mindennel ellátnánk, az egész család annyira örülne, ha Márfa néni elszánná magát az utazásra”,

de ő már nem Moszkvában él, a férjéhez költözött Ukrajnába, a férje családjának is mesélt Márfa néniről, és ők is mind örömmel fogadnák, aztán a hosszan tekergő szívélyességek közül félszegen előkandikált a kérés: a sógornője Budapestre érkezik, fiatal lány, még csak tizenkilenc éves, és jó volna, ha Márfa néni kicsit vigyázna rá, útbaigazítaná, ha helyet kaphatna, és Tánya bizonygatta, hogy ügyes, szorgalmas lány, segítene is – de mielőtt Márta válaszolt a levélre, megérkezett Natasa, két hatalmas bőrönddel állt az ajtóban, Márta azt mondta, azokat egymaga nem hozhatta az állomásról, s ha hinni lehet a lánynak, nem is taxival jött, hiszen panaszkolta, hogy nehezen talált a Fodor utcába; ki kísérte el? Natasa körül minden homályosnak tűnt, Márta nem merte egyedül hagyni a lakásban; nagy testű, bamba arcú, szalmasárga hajú, kellemetlenül kancsító – végül is egészen idegen. Első éjszaka nem aludt Márta, ült az ágyában, és a másik szoba hangjaira figyelt, égett az olvasólámpa, egyenletesen zúgott, sercegett, kora reggel elhívta Andrást, „szörnyű rossz érzésem volt, mit csináljak”, értsél meg, nem én hívtam, mit csináljak vele?”, András megreggelizett az anyjával, várta, míg felébred Natasa, és a csúnya, kövér lányt is kocsiba rakta, „valamit mutatok neki”.

Natasa is hozott fűrógépet és alvós babát, elektromos tea-főzőt és fából faragott dísztárgyakat, hogy eladja, „nekünk nincs szükségünk semmire, de a fiam elkísér oda, ahol ezeket árulni szokták”, aztán látva a lány csalódott arcát, azt mondta Márta, ad kölcsön ezer forintot. András előbb a Déli pályaudvari ABC-áruházba vitte Natasát, hogy tájékozódhasson, mit akar majd vásárolni, aztán a Fény utcai piacra, és egy rajzolt térképpel otthagytá, délután onnan visszatálál Mártához. A nagy utazótáska az autóban maradt, üres kézzel mentek az áruházba, András egy-egy szóval kalauzolta, „parfjumérija”, „mjaszo”, „sokolád”, a lány báván lépett, kancsal szeme egyszerre tapadt mindenre, az áruház egészére, az összes fagyasztott tökre, konzervre, mosóporra, és mégis mintha vakon; világooszőke, dauerolt haja alatt vörösen izzott a fejbőre, vörös foltok a karján, az arcán, lángolt és dermedt volt, a habfürdők és samponok előtt lecövekelt, zöld, narancs, kék, piros flakonok, tömzsi ujjai egy almasampont, fenyőillatú habfürdőt érintettek, András a saját hajába túrt, és magyarázott: „sampion”, Natasa megfogta a banános, mandarinos és az óceán

szagát idéző készítményeket, álmában közelíthetett így, káprázva és tapogatva, s már rázta a zokogás, nem Tánya meghalt könnyeit sírta, ezek nem a gyorsan verdeső érzelmek harmatcseppjei; brutális bőgés volt, a jelen rácsai közé préselve, sem a kultúra, sem a távlatok nem finomíthatták, széles csípője, hatalmas melle, zsíros nyaka vonaglott a sírástól, „mint egy tank”, báj nélküli, de inkább a háborgó föld, letarolt mezők, felégetett erdők, Suchard csokoládék és Tokalon arckrémeknek odadobva, ömlött rá a Pink Floyd-zene, kövér könnye a rózsaszín kreppruhára csorgott, a fehér lakkszandálra, András félve nézte, a tésztás arc eltorzult, nem takarta a tenyerével, semmi más nem volt neki ebben a bazárban, csak könnye, fájdalma; vágyai karneválja ez a bolt, mindenét kifordította; ellenkezés nélkül hagyta, hogy András végre kivezesse.

Beült a metálzöld Opelbe, a fehér szőrmére, hüppögött, András egy papír zsebkendőt nyújtott neki, mutatta, hogy maszatos az arca, és igyekezett gyöngéden paskolni a vállát, „no, no”, felrémlt, hogy elviszi a Németvölgyi útra, még elkapja Tündét, együtt mennek az üzletbe, bár Tünde azóta már taxit rendelhetett, s különben is, mit kezd ezzel a szerencsétlennel. Natasa az öklében tartotta a porló zsebkendőt, a kézfejjével dörzsölte az orrát, nagyokat nyelt, és báván nézte a műszerfalat, a tekintete követhető volt, egyszerre felderült, „hárósaja muzüka”, bökött a magnós rádióra, András az ölébe rakta a kazettákat, válogasson, „sztárája muzüka”, a jazz között Beatles, Rota-filmzene, Edith Piaf, Bee Gees; András magára mutatott, és bánatosan bólogatott hozzá, „Sztárüj, já sztárüj”, Natasa visszarakosgatta a kazettákat, ingatta a fejét, hogy nem kell semmi, nem kell a Beatles, Cliff Richard se, mint ahogy nekik nem kell a szép teafőző, olyan csillogó alumínium, mintha ezüstből volna, a fogója virágmintázatot követ, a tetején alumíniumrózsa, és nem kell a fafaragás; begyújtotta András a motort, aztán meggondolta magát, „ggye masina? apparát?”, utánozta a fúrógép hangját, a táskára irányította Natasa figyelmét, „ggye? kakój?”, elővetette a lánnyal a fúrógépet, a két befőttesgumival átfogott dobozt, „hárósaja masina, prócsnaja masina”, esküdözött Natasa, és valami alázatos reményféle jelent meg a szája sarkában, keskeny homloka ráncában, a szemhéja szaporább verdesésében, „szkólko sztóit? éta... szkólko?”, tanácstalan lett, szinte rémült, a

dobozon ott volt a nyomtatott ár: huszonegy rubel és hatvanöt kopek, de a gép használt is lehet, és megeshet, hogy értéke sebb szerszámot tartalmaz, hogy csak a doboz tűnik ócskának, réginek, „szkólko?“, mintha válaszolhatna neki Natasa, mondhatna egy számot, határozottan egy összeget, hogy ha kell, kell, ha nem, nem, a síráshoz közel széttárta a kezét, felhúzta a vállát, és szelíden visszakérdezett, „szkólko?“, kár volt elgyöngülni, elkezdni ezt a mindkettőjüknek megalázó üzletkötést, a fűrőgép vonzó árunak látszott, minden portéka közül a legszemélytelenebb, s megbízhatóan soha, sehol nem használható, bosszankodni sem kell miatta, a fűrőgépet megvenni elegánsnak tetszett, ezt Tünde is megértené, az anyját megnyugtatóná, az ő kedvéért, miatta akármibe fejest ugrik, „egy orosz lánytól fűrőgépet vettem“, ez jó tárgyi bizonyíték a részvétre, a világértésre, de Natasa most minden kezdeményezést, döntést ráhárított, mohón leste, hogy a tárcájába nyúljon, a foga is kocogott az izgalomtól, kivett egy ötszázast, bizonytalanzkodva még egyet, ha nagyon sokat ad, azzal is megalázza a lányt, játssza a gazdag urat, aztán úgy érezte, a legutálatosabb éppen a tétovasága volt, úgy nyújtotta az egyik és késleltetve a másik ötszázast, mintha incselkedne, állatkerti jelenet a sós-pereccel, de lehet, hogy Natasát ez csöppet sem bántotta, kerek arca a feszült várakozástól összefogottabb, a két ötszázassal láthatóan elégedett, „ládno! ládno!“; a fűrőgép hetekig a kocsiban zötyögött, azóta a kamra legfelső polcán, hátratulva, „valami lomtár elkelne egy ekkora lakásban, pár év alatt annyi kacat gyűlik össze minden háztartásban, hogy az ember választhat, vagy ő marad, vagy a félig törött, félig égett, félig foltos, félig szakadt lom“; „nem kell tartanod ettől a lánytól“, mondta délben az anyjának, „ártalmatlan, együgyű teremtés, megsajnáltam, és megvettem a fűrőgépét“, de Márta tartott tőle, még egy éjszakát kihúzott vele egy fedél alatt, aztán elintézte, hogy a minisztérium vendégházába költözhessen Natasa, azt sem tudom, mennyi ideig marad, úgy rendezkedett be, mintha végleg hozzám települne“. Márta megmagyarázta, hogy neki el kell utaznia, de mindenről gondoskodott, szerzett szállást, ingyenszállást, és olyan, akár egy szálloda – mindannyian szenvedték a félig sikerült jószágot, a kificamodott vendéglátást, Natasa nem hozta szóba a kölcsönkapott ezer

forintot, búcsúzásképpen kezet nyújtott Mártának, és minden jót kívánt, Andrástól előbb, már a piacon végleg elkészönt.

A piac hátsó részében, a felső szinten árusítottak a lengyelek, az erdélyiek, évek során centiméterről centiméterre bővült a helyük, előbb viharos küzdelmekkel járt a honfoglalás, váratlanul lecsaptak a rendőrök, szétrebbentek, szétzavarták őket, hisztérikus sikoltozások, verekedések, ájulások is előfordultak, egy-egy asszonyt bevittek a kapitányságra, megbüntették, elvették az áruit, mondják, hogy később okosan egyezkedtek a rendőrökkel, a piac bejáratainál figyelték, jönnek-e, kedvezményekkel kínálták őket, s a rendőrök is hagyták, unottan sétáltak el az alkudozók között; flanelbugyi és karóra, pulóver, edény, házivászon, hajszárító, virágmintás otthonka, pizsama, bunda; van, aki a kezében lógatja az eladásra szánt cikket, eseten, minden mozdulata alkalmi és gyakorlatlan, van, aki kierőszakol magának kéttényérnyi helyet a zöldre festett standon, és kirakatot próbál varázsolni a korondi kerámiaedényekből vagy a kézzel kötött sapkákból. A halárus és a közért közötti keskeny sávban tolonganak, állandó zöldségkereskedőnek itt nincs helye, de a lukasabb napokon egy-egy kofa szétteríti a primőr paprikáját, salátáját, hagymáját, és hadonászik a lengyelek orra előtt, „arrébb, arrébb, minden helyet elfoglaltok, mindenünket megvennétek, elvinnétek, a magyarok hova menjenek, mi!”, húsz évvel ezelőtt fiatal cigányasszony gáztűzhelyre való platnit kínált itt kiabálva, járkált le-föl, körbe-körbe, szoknyájába kapaszkodott egy gyerek, az ölében kisebb gyerek, a hasában is, a cigányok most messzebb álldogálnak, kovácsoltvas polcokat és lámpákat kínálnak, használt ruhát, régiséget vennének, nem vegyülnek a lengyelek közé; egyik-másik árus elszakad a bolytól, és szűz területen kísérletezik, sikertelenül, mert a vásárlók a piac más tájain tolakodásnak tartanak az ajánlkozást, oda sem figyelnek az elektromos hajcsavarókkal vagy arckrémekkel ácsorgókra; az értékesebb holmikkal nem érdemes itt várakozni, a leleményesebbek bemennek egy-egy fodrászüzletbe, kozmetikushoz, amúgy is a női vásárlókban lehet bízni, lengyel kozmetikai szerek, amelyek a boltokban is kaphatók, fele áron könnyen elkelnek, az asszonyok kikandikálnak a bura alól, beletúrnak egy óvatosan kibontogatott táskába; míg krémpakolással szőrtelenítésre várnak, hamarabb rájuk szólható a

horgolt mellények, festett sálak, gyerekcipőcskék, manikűr-készletek közül valami, ide a külföldről hazatérők is elhozzák zsákmányaikat, egy jugoszláv Cézár konyak kint megvehető százhusz forintnyi dinárért, a Széna téri fodrásznál bármikor eladható kétszázötvenért; a nyugatról érkező csomagok is értékesíthetők, bizományba blúzt, skótkockás szoknyát, indiai, áttetsző anyagból készült ruhát a fodrásznő is átvesz; gazdag szereposztás, és a piacon már csak a legártatlanabbak, a kifosztott balekok szerencsétlenkednek, akiknek se bátorsága, se ismeretsége, se igazi vágya, mohóságuk az éhes koldusé, filléreket számolnak, folyvást számolnak, mindenre ráfizetnek, mert a ráfizetés is bőven megéri, hiszen hány olyat ismernek, aki eddig a piacig sem jut el; Natasa szatyrában még ott lehet az alvós baba, a faragás – talán boldogul, ki tudja, milyen képességek rejlenek a lányban, kétezer forintja így is van; András az árusok közelébe vezeti, mutatja, hogy ott, arra; helyette vagy vele együtt mégsem furakodhat a csoportba.

Tündét is megkörnyékezték néhányszor, hogy az üvegparadicsomában másféle árut is közvetítsen, erdélyi csergét, hímzett párnát például, s nemcsak idegenek ajánlottak fel részesedést, tisztas üzletet, hanem a barátok is. Rita kérte, „ideális hely, a város közepén, nagy jót tennél, egy csomó emberen segítenél”, de Tünde hajthatatlan maradt, a műhelye tisztaságát, egyértelműségét védte, és András a segítségére sietett, „ezek a jótékonykodások csak úgy bűzlenek a haszonleséstől. Nem fogunk mások nyomorából élni”. Domokosék mesélték, hogy milyen olcsón nyaraltak Erdélyben, mert amit vittek, kávé, mosó- és mosogatószert, pirospaprikát, ételízesítőt, testápoló krémeket és gyógyszert, azt mind vastagon átvették, „lejben többet fizetnek, mint a forintérték”, a szállodaportás Fabulon- és Bip-készítményekért megváltoztatta a számlát, a határőröket jövet-menet megkínálták egy-egy karton Kenttel, „mi nem akarunk”, mondta Tünde, és Rita sértetten megrántotta a vállát, „azt lehet, félrevonulni, nem törődni az egészszel, azt lehet, értsd meg, odaát boldogan fizetnek húsz lej egy tizennégy forintos szappanért, mert nekik nincsen, semmilyen nincsen, és mindenkinek nem adhatsz ajándékba”. Majdnem összekaptak, „ha annyi jövedelmem volna, mint neked, én is finnyásabb lennék”, dőfött később Rita, és Tünde ridegen csak azt dörögte, hogy „annyi a jövedelmed,

amennyit akarsz, mindenkinek annyi”. Talán azért nem fajult el végképp a vita, mert találtak egy rést, amelyen összeölelkezve együtt átbújhattak, találtak egy közös ismerőst, akit szívből megvethettek, „ez az igazán ocsmány üzletelés, ez aztán az, háromforintos fogamzágátló tablettákat visz ki, száz lejért adja, és az asszonyok a koszos lábát is megcsókolnák, Jézust nem várták úgy, mint Zolit, én beszéltem olyan emberekkel, akik megváltóként rajonganak érte, s azt mondják, bár csak ötven hozzá hasonló magyar volna”. S aztán belemelegedve tódítottak Zoli nagy vállalkozásairól, „csak azt ne higgyétek, hogy ezeket valaki rendőri segédlet nélkül üzheti, természetesen itt is, ott is beszervezett”, „de életbiztosítást nem kötnék vele”, a szavak permetezése közben kiengesztelődtek, s végül kesernyés bölcselkedéssel megállapították, hogy ezek nem egyszerű helyzetek, és nem olyan könnyű eligazodni az embernek. Ahogy kettesben maradtak, Tünde újra előhozta, „ugye, helyesled, hogy én ezekért nem kockáztatok; tőlem senki se kérdezze meg, hogy mivel is foglalkozunk abban a műhelyben, és mire szól az engedélyem. Nem, én nyugodtan akarok dolgozni, ugye, te is egyetértesz velem?”

Szomorú volt az erdélyi utazásuk, sivár és szomorú, Tünde unatkozott, és a tervezettnél előbb hazajöttek; a kolozsvári szállodában nem lehetett fürödni, és a mosdónál is csak hideg víz folyt, az étteremben bűdös volt a hús, az országút mentén gyerekek integettek és ordítottak, hogy „gumi, gumi”, András megállt, és kiadták az ablakon át az összes cukorkát, rágógumit, csokoládés ostyát, ami a kocsitérben volt, de nem tudtak elindulni, a gyerekek belecsimpaszkodtak a tükörbe, lökhárítóba, többet nem álltak meg, és a sorompóknál nem merték lehúzni az ablakot. Tünde összeszorította a száját, ingerülten szenvedett, a szépségeket romok között kellett volna felfedezni, lepedék, por és a lefokozó, eljelentéktelenítő szegénység alatt, az élelmiszerboltokban csak konzerv, barna zacskókban daraféleség, és minden üzletben gezarolszag, a nagyszebeni szállodában gezarolszagúak az ágyak, fizetéskor tíz lejt fölszámítanak televízióhasználatért, hajnalban egy autó riasztóberendezésének sívítására ébredtek, német rendszámú fehér Mercedes túlkölt, két kamasz lökdöste és röhögve rázta, mire a rendőrök előkerültek, egyikük már leütve feküdt a járdán, az autó gazdája pizsamában és köntösben, ráborult

az első sárvédőre, és sírt, a fehér festéken vérfoltok; az ablakból nézték a csődületet, a mentő érkezését, Tünde akkor is hallgatott, az egész utazás alatt alig szólt, elsétált az útikönyvben megjelölt emlékekhez, bement a templomokba, nézte a várak, kastélyok, kertek maradványait, feszülten, mintha a türelmét tennék próbára, és sietett mindenünnen tovább. „Csakhogy”, sóhajtott, amikor három órai várakozás után átengedték őket a magyar határon. Végül nem kerestek meg egyetlen ismerőst sem, nem mentek el a megadott címekre, egy falusi orvos és egy pap várta őket, történésszel, színésszel, zenésszel találkozhattak volna, egyetemista fiú ajánlkozott, hogy kalauzolja őket a Torda környéki falvakban. „Mindez csak bágyadt romantika, ízetlen nosztalgiazás”. Tünde vállat vont, „ha akarom, Szikszón is rosszul érezhetem magam”. Mielőtt elindultak Erdélybe, egy este a térkép előtt ültek, próbálták megtervezni az útirányt, és András kapkodva tovább, messzebb húzta az ujját, megkereste Bukarestet, és onnan tapogatózott fölfelé, a kicsi tó partján, „látod? itt!”, Snagov, aztán nyugatabbra, jóval messzebb, „az Olt partján”, futtatta az ujját, „tessék! Oltul, itt! Calimanesti! Fürdőhely! Itt is voltunk. Utoljára itt voltunk”, de Tünde alig láthatóan biccentett, nem mondhatni, hogy oda sem figyelt, mert nézte a térképet, ahová ő bökött, olyan volt az a biccentés, mintha jelezné, hallo, igen, értem, de nem kérdezte meg, hogy oda is elmenne, hogy akar-e András visszatérni, neki is meg akarja-e mutatni a helyet. Talán meg sem járta a gondolat, hogy kitérhetnének, nem nagy út, Nagyszebentől legfeljebb száz kilométer; Tünde bizonyára nem is gondolt arra, hogy lehetne, megehetnének, sietett már akkor is, és amikor ott voltak, még jobban sietett. A dél-francia tengerparton majd ráérősen elterül, csukott szemmel, mozdulatlanul sütteti magát, ott majd ő csitítja Andrást, „hát nem jó ez? Hova rohannál?”, és Andrásnak kóvályog a gyomra, olvasni már nincs kedve, fürödni, napozni sincs kedve, lelkifurdalással turkálja a köveket, lábára szórja a homokot, betemeti a lábfejét, a lábszárát is, betemeti Tünde karját, csípőjét – „na! ne!” –, unottan játszik, holott élveznie kellene mindezt, lubickolni természet és közösség összehangzó gyönyörűségeiben, a sós vízben és a kókuszos naptejben, az éttermek kirakataiba rakott „tenger kincse”-tálakban, pálmafás sétányokban, a piac tobzódásában. Ha gyerekük

volna, ezek az utazások is másképpen alakulnak, bár Tünde felelőtlennek tartotta Ritát, mikor a gyerekeikkel mentek külföldre. „Egy ötéves gyerek még úgysem érti, nem emlékszik semmire, amit lát, nyűgösködik csak, és megbetegszik. Nem igaz, hogy Domokosék nem tudják egy hónapra elpasszolni a gyerekeiket.” Vitatkozni ezen nem érdemes, ha lenne gyerekük, Tünde is másképpen érezne.

„Megengedhetjük, hogy minden évben Nyugatra menjünk”, mondta Tünde az anyjának, „nekem az az igazi kikapcsolódás, és megérdemlek egy kis kikapcsolódást”, Jásziné akkor is siránkozva hívta őket Szikszóra, „de mit csináljunk ott?”, „az ujjadat se kell mozdítanod, amit csak kívántok, meglesz, egy hétre jöjjetek, csak egy hétre, hogy meg ne szóljanak bennünket. Apád belebetegszik, hát miért nem jöttök?” Karácsonykor mindig Szikszón voltak, Jóska halála után Mártát is elcsábították, „így vagyunk mi egy család”, hívta Jásziné, de Tünde elégedetlensége, ingerültsége mindenkire átragadt, „nem tudom, hogy tölthettem itt éveket, hogyan lehet ezt kibírni”; a leves zsíros volt, az ajándékok ízléstelenek, az egész ház ízléstelen, tele semmire se jó kacattal, „egész életünkben azért dolgoztunk, hogy a gyerekünknek mindene meglegyen, csak arra gondoltunk”, panaszkodott Jásziné, „mi, anyák, mit akarhatunk mást?”; Márta jól tűrte a gyengédségét, a körülugráló figyelmességet, recepteket kért, és mindent dicsért, de hazafelé a kocsiban nem ellenkezett Tündével, nem csöndesítette, mikor a szüleit, különösen az anyját szidta, „nem lehet náluk kibírni”.

Nem bánta András, hogy előbb hazajöttek Erdélyből, hogy két napnál tovább nem maradnak Szikszón, szíve szerint valami egészen idegen helyen nyaralna, Japánban vagy a Közel-Keleten, idegen városokban gyalogolna, naponta más szállodában rendezkedne el, sokfelé, repülővel, hajóval; ilyenkor júniusban nagyon hosszúak a napok, hat órákor hazahozza Tündét az üzletből, esznek, kifekszenek még az erkélyre; még kilenckor is világos van. A lakásuk tiszta, pompásan felszerelt; András megpróbálja utánozni Tündét, hátrahajtja a fejét a sárga és narancsszínű kartonnal borított, szivacsos nyugágyra, csukott szemmel kanalazgatja a jégkrémet, de a dolgok megindulnak, ezüst mokaáskanálkák, fatányérok, azsúrozott ágynemű, plüss mackó, színek és formák préselik, a szemhéja

rebeg, ő itt nem tud megnyugodni, sehol sincs mód kikapcsolódni, se a kövek között, se a romos templomokban, a saját lakásában, sehol, mert neki mindezt tartani kell, visszaszorítani a helyére. Nem kell a jégkrém, a fehér kerti asztalon koppan a sötétkéék üvegtányérka, visszahanyatlik, „gondolj kellemes dolgokra”, de mi kellemes? Egyetemista korukban Ágnessel néhányszor átvándoroltak más szakokra, belestek különféle tudományok, szakmák műhelyeibe, boncoláson is részt vettek, és a Lipótmezőn egyszer félresikerült hipnotizálást láttak. Félkörben álltak a pszichológushallgatókkal az orvosi szoba fala előtt, minél messzebb a heverőtől, az íróasztal mögé húzódtak, a jól felkészített, nyilván remekül kooperáló beteg mégis megtorpant, ahogy belépett, habozott, hogy köszönjön-e nekik, de az orvosa azt mondta, senkire se figyeljen, semmiel se törődjön, mintha magukban lennének, úgy, mint más-kor. Szép arcú, telt fiatalasszony volt, leült az ágyra, kacéran megnyílt mogyorószínű szaténpongyolája, vastag bokája, rövid, erős lábszára látszott, és a korán téstzásodó combból is egy kevés. Vidéki arc, hízásra hajlamos, puha test, nézte őket, míg lassan, finomkodó mozdulattal kibújt a papucsából és végighevert a fehér lepedőn, a kórház pecsétje a vászon sarkába nyomva, színésznősen mustrálta a közönséget, s az áldozat riadt szemérmességével is, „kényelmesen, nagyon kényelmesen fekszik”, behunyta a szemét, és mintha öntudatlanul követné az orvos duruzsoló utasításait; az álmosító lassúság szétömlött a szobában, „hűvösnek érzi a homlokát”, a tiszta, csendes nyugalom beborította a tárgyakat, kitöltötte az egész teret, de a mindannyiukból kitüremkedő feszültség visszakényszeríti, nem! Nyilak röpülése, szablyák, kardok, lándzsák, dárdák, „nem érez hideget, nem érez meleget, nem érez fáj-dalmat”, csataterék lihegése, lelkek felbomlása, sistereg, sziszeg, tátog, és a millió pengeél, „nem érez fáj-dalmat, nem érez semmit se”, vér és keserű füvek párája, kiömlött belek gőzöl-gése „megszúrom az ujját, nem érzi”, a falhoz lapulva lihegtek, tapadtak a műtőasztalra, vérpadra, porondra, a nő keze meg se rándult a szúrásra, az orvos egy torreádor győztes mosolyával villant feléjük, „jó ez a nyugalom, nagyon jó, semmi se fáj, könnyű”, a nő lazán lehunyta szemhéja alól kövér könny-cseppek szivárogtak elő, kétoldalt a füle felé folytak, nem mozdította a kezét, nem remegett az orrcimpája, nem

mozdult a pillája, de látták, hogy sír. Az orvos monoton-fakó hangja fennakadt, az eldöntetlenség pillanattöredéke, de elegendő, hogy kicsússzon kezéből az egész rendezés. A nő megvonaglott, nyögött és zokogott – mindannyiuk helyett és mindannyiukért zokogott, az őssasszony rettenetes sírása, földmozgások, Ágnes őrjöngése, Tánya könnyei, és Natasáé, a felpuffadt hasú átvevő halálfélelme és Jásziné siránkozása, minden fájdalom veritéke, az összesé, és nem jelképesen, hegyeket omlasztó asszonysírás, a máskor szelíden szorongató, most öklendező, háborgó, vajúdó, az időt öklelő sírás. „Kérem, hagyják el a termet.”

Ha felpattanna és könnyeivel küszködve berohanna a szobába, az üres gyerekszobába vagy a fürdőszobába, ha utánozni próbálná annak az elmebetegnek a zokogását, a mosdó fölé hajolva, a borotválkozó tükörbe lesve figyelné, hogy jön-e a megkönnyebbülés, ha elrohanna, kocsiba vágódna, vagy csak gyalog, háztömbök körül, cél nélkül, vagy messzebb, tovább... Nem, nem lehet, nem hagyja, nem kísérti. Vadul fölült, kezébe vette a mokaáskanalat, a jégkrémes tányérkát, kikaparta a megolvadt pisztáciát; tovább.

3.

A Seduxen szinte kínálta magát. Előző nap fejfájáscsillapítót kért az anyjától, Márta egy fiókban turkált, Demalgon, Algopyrin, Antineuralgica, Quarelin közt választhatott, „minek ez a sok gyógyszer?”, némelyik kiömölve a fiolából, törött üveg, dugó nélküliek, „a feléről azt se tudod, mire való”, és Márta sértődés nélkül, mintha kapóra jönne a gondoskodó matatás, rendbe rakta a gyógyszereket, kidobta mindazt, amit nem ismert vagy nagyon réGINEK tűnt, csoportosította a lázcsillapítókat, antibiotikumokat, hashajtót, és két bontatlan doboz Seduxent külön tett, föl a komód tetejére, csodálkozó-hitetlenkedő mozdulattal, hogy ez meg hogy került ide, kinek kell ez, ki íratta fel, Jóskától is megkérdezi – észre sem veszi, mennyi szorongó gyanakvás lesz a hangjában –, „szoktál te Seduxent szedni?”. A két doboz ott maradt kikészítve, András azt gondolta, igenis kikészítve, mert ő mindenkinek

felesleges, teher csak, legkivált az anyjának, mióta megszületett, teher, túlságosan hamar jött, meggondolatlanul, akadályozva a fiatalasszonyt, hogy kibontakozzék, hogy igazán felnőjön. Később a szétesett házasságba kötötte, feladatokat rótt rá, terhelte; senki sincs, aki ragaszkodna hozzá, Ágnes szerelme egy év alatt elégett, az utolsó hónapokban hányszor vitába sodorta, mikor közeledett hozzá, „ne tegyél úgy, mintha süket lennél, most erre figyelj!”, aztán megbántódott, magában lobogott vagy sírt, inkább ő tért ki, ravaszul elsiklott az ölelése elől, „nem szeretsz?”, „hülyeségeket beszélsz, nem erről van szó”, „de nem vagy belém szerelmes?”, és Ágnes erre türelmetlen mozdulatot tett, valóban egy hülye kötözködésére legyintett, pedig András tudta, mit beszél, vagy inkább félt, hogy a kérdéseire egyszer őszinte választ kap, hogy szavakban is megerősíti Ágnes, igen, nem tehetek róla, azt már nem érzem, amit régebben, vagy valami ehhez hasonlót. Rettenetesen félt, és sürgette, hogy mielőbb meghallja a szavakat. A szétköltözésük után dühödten keresett minél több szexuális kapcsolatot, mintha feladatot teljesítene, feszülten lesett, támadt; pökhendi és erőszakos volt, vádaskodva mesélt a csalódásáról, elhagyottságáról, és gorombán közölte is minden partnerével, hogy a megbántottságát csak bántással gyógyíthatja. Szeptembertől gimnáziumban tanított, azt is nekivadultan és bosszúállón; vicsorogva utasította el Márta próbálkozásait, hogy valami jobb állást kerítsenek. Pár hónap után már tudta, hogy csakis önmagát büntette, nem lett hős, nem lett erkölcsösebb és függetlenebb, már gyötrelmes elégtételt sem jelentett, hogy megmutatta, bebizonyította: nincs igaza Ágnesnek. Tavasszal egy tanári konferencián igyekezett figyelmesen nézni az igazgatónőt, aztán az előre felkért hozzászóló mozgó száját, vigyázott, hogy kifejezésten maradjon az arca, ne pislogjon túl sűrűn, ne grimaszoljon, ne rajzoljon, ne bámulja a többi kollégát vagy a tanári szoba tárgyait, az irattartó szekrényt, a címet a falon, a tábla feliratait, az osztálynaplók rekeszes polcát, ült ott, és rávigyorgott az egész jelenet, számárfület és fityiszt mutatott önmagának. De megtanult együtt élni az öniróniával; akkoriban búsképű lovagnak érezte magát, könnyen becsapható, gyakran rászedett nemes léleknek, mostoha sorsú, eltiporható és meg nem értett embernek.

Azon a tavaszon lett felnőtt, ezt oly sokszor végiggondolta, és akárhogy is, de Magda mellett lett felnőtt. A nála hét esztendővel idősebb asszony bölcsességre, egészséges józanságra tanította, András romantikus pózaiból badarság lett a közelében, dühei és lángolása a fanyar filozófiában szétolvadt, pedig eleinte még azzal is megpróbálkozott, hogy Julien Sorelnek képzelje magát, és a barátnőjét de Renalnénak. Magda kolléganője volt az iskolában, biológia-kémia szakos tanárnő, márciusban háromnapos kirándulásra vitte az osztályát Pécsre, és megkérdezte Andrást, eljönne-e ő is, hogy a fiúk hálójában is legyen nevelő. Amikor vasárnap délután visszaérkeztek, s lekászálódva a vonatról a Déli pályaudvaron szétszéledt az osztály, András felajánlotta, hogy segít elvinni a tanárnő csomagjait. Nem lakott messze, csak át kellett sétálni a Vérmezőn s az Attila úton még egy darabot; már útközben meghívta a fiatal embert egy kávéra. András tudta, hogy elektromérnök a férje, de több mint egy éve nincs otthon, Algírba szerződött, s még hosszú ideig ott dolgozik. Ötéves kislányuk a nagymamánál van, s mert bizonytalan volt az érkezés ideje, csak hétfő délután hozza el a gyereket az óvodából. Nem döböntette meg Andrást, hogy Magda az ágyába hívta, büszkén úgy rakosgatta aztán emlékezetében az eseményeket, hogy ő hódította meg a nőt – miért hívta a kirándulásra?, miért készített, rendezett el jó előre mindent?, még a pályaudvaron is beülhetett volna egy taxiba, de nem, András megbabonázta, el kellett fogadnia a hazakisérést, ment minden terv szerint, holott Magda improvizálta az összefekvést, és még a Vérmező alig rügyszőfái között sem villant fel Andrásban a kapcsolat lehetősége. Nem aludt Magdánál, később se, soha, nem volt az szerelem, nem álmodott az asszonyról, és amikor vége lett, kiheverte, alig idézgette maga elé az alakját, nem színezgette, hogyan, hányféleképpen alakulhatott volna a viszonyuk, de akkor mégiscsak Magda csillapította le, és olyan örömekbe avatta, amelyek ismeretlenek voltak. Kora délutáni mohó szeretkezéseikről senki sem tudhatott, a kislányt András egyszer sem látta, Magda barátait, ismerőseit, senkit se; bejárást kapott a testébe, de szinte semmit sem tudott az életéről, az érzelmeiről, a gondolatairól. „Miért ment el Algírba a férjed?”, „mert három év alatt többet keres, mint itt a vállalatnál tízenöt év alatt”, „és a kislányodnak nem hiányzik?”,

„dehogynem, miért ne hiányozna?, aztán elfelejti ezt az időt, és jó lesz, hogy másképp élhet. Elcseréljük a lakást, rendes autónk lesz, meg különben is, másféleképp élhetünk. Ez ilyen egyszerű, ennyi az egész. Különben sokat beszélek az apjáról”. Magda nem kérdezgette őt, semmire sem volt kíváncsi, és olyan sietősen felelgetett vagy tért ki az ő faggatózásai elől, ahogy az egymásba merüléseknek véget vetett. Rohant a fürdőszobába, öltözött, és elvárta, hogy közben András is szedje a cókmozóját. Együtt nem hagyhatták el a lakást, nem mutatkoztak együtt az iskolában, nem ültek be soha egy cukrászdába vagy vendéglőbe, nem mentek uszodába vagy sétálni.

Fiúsan rövidre vágott barna haja előnytelenül kiemelte arcának nemtelen madárszerűségét, vékony, hegyes orrát, keskeny száját és a közel fekvő, kicsi szemeket; alig volt melle, de túl széles a csípője, vastag a combja, „jobban áll neked a szoknya, mint a nadrág”, „de sokkal jobban szeretek nadrágban járni. Kényelmesebb”. Nem várt Andrástól udvarlást, semmiféle gyöngéd bókot, meghatottságot, a látványos érzelmi megnyilatkozások ijesztették, fintorgott és gúnyolódott, kényszerítette Andrást, hogy másolja az ő gyakorlatias, sietős modorát. Egy pillanatra sem merült fel, hogy összeköthetnék az életüket; „amikor itthon volt a férjed, akkor is megcsaltad?” „Most sem csalom meg”, „jó, akkor nevezd, ahogy akard..., volt más is mellette?”, „nem volt”, „és neki?...”, voltak barátnői..., veszekedtetek?...”, vagy...” „miért gondolod, hogy rossz a házasságom? Ez valahogyan a rögeszméd..., nem rossz, egyáltalán nem rossz. De nem akarhatod, hogy meséljek a férjemről..., jóképű, magas, értelmes..., mit mondjak? Miért érdekel ez? Kicsit ósdiak talán az elképzeléseid a házasságról, vagy..., ne bántódj meg..., talán gyerekesek. Tudod, olyan a természet, hogy minden zárba minden kulcs illik. Ilyen egyszerű ez, és szerintem nagyon szép és jó ez az egyszerűség, nem kell okoskodva elbonyolítani.” Az, hogy „egyszerű”, „ennyi az egész” meg „könnyen belátható”, a kedvenc kifejezései voltak, s valamiféle didaktikai tehetséggel adta elő a nézeteit, mert András is ügyesen elsajátította, sőt olykor önállóan alkalmazta ezeket a tanokat, és Magdát a diákok is kedvelték, „nem csinál nagy hűhót a dolgokból, rendes, normális”, mondta egy lány. Amikor kulcsokról és zárakról beszélt, András megkérdezte, „ezt mondod a tanítványaidnak?”

„nem mondom, mert nem kérdezik, de..., ide hallgass!, te nem vagy tizenhét éves”. Nem akart anyáskodni, nevelgetni, olyan kíméletlenül ideiglenesnek és csakis testinek engedélyezte a kapcsolatukat, hogy Andrásnak semmi számonkérnivalója nem lehetett. Június végén Magda a gyerekekkel együtt elutazott a férjéhez, „meglátjuk, milyen a klíma, kibíráhatók-e az ottani körülmények”; András botorul és elfancsalodva azt kérdezte az utolsó délután, „fogsz írni?”, és az asszony, mint a leghülyébb képtelenségre, nevetett, „nem fogok, számíthatsz rá, hogy nem fogok”; de szeptemberben András újra ott feküdt vele a dupla heverőn, próbálta a gyors és falánk szeretkezés mozdulatait, az ismétlés meghittségét akarta, erőszakosan kapaszkodott volna abba az amúgy is zsugorian kiszabott, percekre vékonyodott, testápolásszerű, de mégis kettejük rítusával működtetett összetartozásba, amit a képzelet, az ő képzelete legalábbis díszíthetett kicsit. Magda inkább tűrte, unottan viselte az ő alkalmazkodó, emlékező döféseit, szorításait, ahogy foga közé vette a mellbimbóját, és karcolta, fájdalomkísértések, amiket tanított neki és megkívánt – eltelt volt, lomhább; néhány hónapig még olykor, sokkal ritkábban, mint a tavasszal, engedett András vágyának, aztán bejelentette, hogy mindent elintézett a férjével, kimehet a hátralévő esztendőre is a gyerekekkel, „jól felszerelt a ház, a kolóniának külön orvosa van”, fizetés nélküli szabadságot kapott az iskolában, mindent elrendezett már, „ez van”, mondta, és széttárta a karját, mintha nem ő akarta, szervezte volna így, hanem csak megtörténne vele az egész, és András kótyagosan megkérdezte, „akkor most vége?”

Hetek teltek el még ezután, míg a kint felejtett Seduxent bevette, a két üvegcsse tartalmát a tenyerébe öntötte, és igyekezett minél kevesebb nyeléssel, minél kevesebb vízzel, így is azt hitte, kihányja, öklendezett és nagyokat sóhajtott. Nem Magda miatt, mondogatta magában a felkészüléskor és utána, a kórházban, a lábadozása idején is. Ezért a kapcsolatért nem. Magdában semmi sincs, amitől az ember élni akarna. Őmiatta nem. Mártától függetlenül is hajlott arra, hogy Ágnesnek, pontosabban a hiányának még mindig nagyobb szerepe van az életében. De őmiatta sem. Nem kamasz, aki szerelmi bánattól hajtva megmérgezi magát. Az egész együtt terhes és kilátástalan, igen, nemcsak a jelen sivár, fuldokoltató, de világosan

látta, hogy más nem is vár rá, huszonöt éves korára kialakult az élete, az egyénisége, és nem kért a lehetséges folytatásból. Valahol nagyon elromlott, megfásult, talán csakugyan a válása volt a döntő fordulat, de nem, már Ágnes is azért nem tudta megtartani, mert erőtlenségre, mert elsodorható, megtörhető, ki játszható. Nem firkált búcsúlevelet, ezt azonnal eldöntötte, hogy nem ír – nincs kinek és nincs mit. Nem köteles magyarázkodni, és ha mégis magyarázatot akarna adni, csak lefokozhatná az érzéseit. Elég volt, és ezt észre fogják venni.

Jóska külföldön volt, Márta a Parlamentben tolmácsolt, csak este jön haza, talán órák múlva; később nem emlékezett arra, hogy délután háromkor miért kapcsolta fel a lámpát, miért hagyta nyitva a szobája ajtaját, miért borított fel egy széket, emelte le a telefonkagylót, hogy a készülék őrzöngve tüljön. A mosdónál vékony sugárban folyt a víz, a fürdőszoba ajtaja is nyitva, keresztül-kasul minden nyitva, az íróasztala szokatlanul üresre takarítva, hogy jól látható legyen a Seduxenes doboz és a pohár, egy korty az alján. „Olyan rossz érzésem volt, ahogy beléptem”, mesélte Márta, „szörnyű rossz érzésem, betörőkre gondoltam, minden annyira földűlnak látszott. Szerencse, hogy nyitva maradt az ajtó, égett a lámpa. Ha nincs ez a rossz érzésem, be sem megyek a szobába, tudod, hogy nem szoktalak zavarni... szerencse, hogy láttalak... ahogy ruhástul feküdtél, minden szanaszét. Ha ez nincsen, szép nyugodtan megyek aludni... Istenem”.

Márta rémült volt, Jóska és András faggatta, hogy miért, mondják meg neki, miért, de a külvilág felé hibátlanul falazott a fiának. Felhívta a gimnázium igazgatónőjét, és kétségbeesetten panaszkolt, hogy András kórházban van, valami mérgezés lehet, elvesztette az eszméletét is, de már túl van az életveszélyen, az iskolában szörnyűködtek és javulást kívántak – András szégyenkezett, de nem tudta egészen magába fojtani a kisértet tényét; az összeroppanását, iszonyatos hiábavalóságérzését szerette volna megosztani, segítséget kérni másoktól, a régi barátoktól, jó lett volna tudnia, hogy Ágnesig, Kolláréig is eljut a hír, de csak sután, félig sikerült magamutogatással, esetlen célozgatásokkal avatta be az ismerőseit, és ezzel tovább növelte szégyenét.

A gyomormosásról mintha lennének emlékképei, villanások, töredékek csak, de szétválaszthatatlan, hogy egy arc, egy

rávilágító lámpa, az öklendezés, a valóság vagy a képzelet emléke. Amikor magához tért, sírt; nem nyitotta ki a szemét, de tudta, hogy él, hangokat hallott, hullámozott körülötte minden, ő maga alaktalanul lebegett. A gomolygásban kemény, szilárd pontok, éles körvonalak: a saját elhatározása, tette, s hogy mégis itt van, idegen ágyon, nyilván egy kórházban. Hát így történt.

A hang nem hozzá szólt, messzebb volt, csak egy-két lépéssel távolabb az ágyától, de nem őt kérdezte, „nem unja még ezeket a cirkuszkat? Hát jó ez magának?”, nem jött válasz, a kérdezett talán megvonta a vállát, talán azt sem, süketnek mutatta magát. Ha akkor szólnak Andrásához, ő sem felel, nem tudott volna. Értette a szavakat, de nem tudta volna megformálni, kiejteni, és nem is volt mit. A kavargás el-elragadta, mélybe húzta, még vissza, az, amit tudott, fájdalmasan világította az agyát, a tiszta pontok fájtak, se lemerülni, se felszínen lenni; „ennyi ötletességgel inkább az életét hozná rendbe. Meghalni, az nem olyan nagy dolog”. Rekedtes hang szólt, végre a másik, öreg hang, vagy csak nagyon rekedt, „de, nagy dolog”, a fölé hajló visszahőkölhetett, hallani lehetett, hogy az előbbi áll, a kérdezetthez hajol, a másik fekszik, hosszú hallgatás után nehezen mozgatja a hangszálait, a szája száraz, vagy éppen ellenkezőleg, tele van nyállal, sűrű, ragacsos slejm, de nyelni rossz, nem konok, közönyös vagy elutasító, csak a beszéddel erőn felül birkózik. „Túláságosan nagy jelentőséget tulajdonít az életnek, meg a halálnak is. Már hányszor? Hányadszor van itt? Legalább hétszer próbálta eldobni az életet. Nem szép játék. És nincs belőle több”; „nyolcszor”, mondta a fekvő, alig érthetően, az előbbinél is rekedtebben mondta, a beszélgetést kezdeményező erre csalódottan és sértetten kiment a teremből, bizonyára szó nélkül megfordult, talán őrá is vetett egy pillantást, észrevette vagy nem, hogy már ébren van, rebeg a szemhéja; fehérköpenyes lehet, a köpeny alatt fehér nadrág, nem több negyvenévesnél, vékony, keserű arcú talán. Az ajtó csukódása is fáj. Teával itatták, tehát tudják, hogy magához tért, egy nő a szájához nyomott valamit, vastag falú porceláncsésze, megemelte a fejét, és fásulttan mondta: „na, ígyon szépen!”

Délután vette be a Seduxent, este kimosták a gyomrát, másnap délután tért magához; amikor Márta megjelent, már túl

volt a teaiváson, az éjjeliszekrényére odakészítették a hideg vacsorát: zsömlét, vaját, sajtot, kompótot; ki gondolhatta, hogy enni fog, fölül majd, félbevágja a zsömlét, gondosan megvajazza és harap – senki sem gondolt semmit, egy beteg, egy vacsora, egy beteg, egy vacsora; a levegőbe nézett, meg a szemközti fal világoszöldjére; Márta besurrant a kórterembe, lábujjhegyen, odalépett az ágya mellé, és erősen megszorította a kezét, nem sírt, nem tett szemrehányást, nem faggatta még, hogy miért, mondja meg, miért, csak állt mellette és fogta a kezét, türelemmel, mintha hónapokig, évekig is hajlandó lenne így fogni, „milyen nap van?”, a saját hangját is rekedtnek hallotta, távoli és idegen volt, és ahogy megszólalt, a füle zúgott, olyan nyomást érzett, mint amikor repülőgépen utazik és landolnak.

Szerdán vette be a Seduxent, este hozták a kórházba, pénteken kiengedték. Pénteken volt a legnagyobb a forgalom, talán ezért is sikerült elbliccelnie a mélyreható beszélgetéseket, sem orvos, sem pszichológus, senki nem kérdezte, hogy miért, és nem próbálták helyes útra téríteni. Gyengének érezte magát, mikor elment a folyosó végére a WC-hez, remegett a lába, akár egy hosszabb influenza után, de a gyógyulás pezsgése nélkül, üresen, még üresebben. Az ágyszomszédját nézte, negyven körüli férfi, borostás, mégis sima arc, mélyen fekvő, égő szemek, valószínűtlenül, világítóan kékek, magas homloka is fényleni látszik, hátrafésült fekete haj, mint egy próféta, gondolta András, s a kaján figyelem, ezt is tudta közben, az életöszön jele. Szemközt ültek, ki-ki a maga ágyán, két magas, jóképű, egészségesnek tűnő férfi, a térdük majdnem összeért, mustrálgatták egymást, mint valami bohózatban, „az embernek itt nincs kedve beszélgetni, de velem beszélhet”, mondta a férfi, és András mosollyal válaszolt, a készségét bizonyította, és a rokonszenvét, de miről beszélhetnének? „Nyolcadszor vagyok itt. Ennél kegyetlenebb tréfát elgondolni sem lehet. A vonattól, a víztől, a kötélről, a leugrástól, minden egyéb módszertől irtózom. Visszatetsző. Maga tanult ember, ugye? Meglátszik. Nos, a régiek nem így tettek-e? És hagyták őket. Az életemmel nekem kellene rendelkeznem. Ezek itt roppant együgyűek. Azt kérdezik, miért csinálom. Maga mit válaszol nekik? Semmit. Nem lehet erre válaszolni, mert úgysem értik. Csak néznek, mint egy megbokrosodott lovat vagy

egy kétféjű kutyát. Talán elhagyta a felesége?, baj van a munkahelyén?, de hát ilyesmiért az ember még élhetne... Nincs igazam? Én teljesen elvi alapon nem akarom ezt az életet... Figyelte, ugye?, azt mondom, nem akarom az életet, és nem azt, hogy meg akarok halni. Már ez is nagy különbség. Óriási. De ezek nem értik. Még ezt sem. Akkor meg mit mondhatnék nekik. Ki akarna meghalni, kérdezem én. Mutassák meg nekem azt a férfit, és én megszorítom a kezét. Csakhogy ilyen nincsen, kérem. Az életet nem akarjuk, de meghalni... Hát ki tud közülnök valamit a halálról? Félünk is tőle veszettül. Vonítunk, szűkülünk, de az életet még annyira sem akarjuk, s amikor legyőzzük a félelmünket, döntünk és cselekszünk, amikor azt hisszük, túl vagyunk már a nehezén, hiábavalónak látszik az igyekezetünk. Nincs ehhez joga senkinek. Kezdődhet minden előről. Mert nyolcadszor sem könnyebb elszánnia magát az embernek. Én mondom, nem könnyebb egy fikarcnyival sem. Én egyébként teljesen elvi alapon nem akarom az életet. Ezt mondtam már. Kizárólag elvi alapon. Mert én úgy gondolkodom, hogy az élet csupa megalkuvás, igazam van? Márpedig ha megalkuvás nélkül nem lehet élni, akkor jó, én nem akarok élni. Nézze meg, hogyan élnek az emberek. Csúnyán, nagyon-csúnyán. Amikor fiatal voltam, azt mondtam magamnak, türelem, vannak eszményeim, tudom, mit akarok, nem szabad megijedni az ellenállástól, aki megfutamodik, annak nincsenek is szép eszményei, és nekem voltak, vannak is. Ne higgye, hogy mára elfogytak vagy elhagytam az eszményeimet. Nem, nem. Éppen ez a bajom. Gondoztam én, vigyáztam rájuk, ezt más nem csinálja, látott már valakit, aki mindennap szépen megfényesíti azt, ami belül van, itt, belül? Tudom én, hogy ezért örültek tartanak, figyelje meg, hogy szólnak hozzám, hogy néznek rám, szegény örült, vagy azt mondják, hülye, de én tudom, hogy nekik kellene szégyenkezni, mert nem élnek szépen, azt se tudják, mi az, szépen élni, csak kényszerítenék az embert, hogy hozzájuk hasonuljon, s még attól is megfosztják, hogy ha nem akarja az életet, feláldozhassa magát. Igen, pontosan így gondolom, feláldozni, vagy ezt túlzónak hiszi?, nem, nem túlzó, én sokat gondolkodtam ezen, és úgy döntöttem, inkább feláldozom magam. Nem akarok lemondani az eszményeimről, nem akarom beérni azzal a csúnya és megalkuvó élettel, ami másoknak megfelelő. Hát mit

csináljak? Megért engem? Az a nehézség, hogy ha részletekről gondolkodom, az már önmagában is megalkuvás. Teszem azt a szerelemről vagy a munkáról. Nekem semmi sincs külön, s ezért nem tudok velük beszélni. Én nem értem a kérdésüket, hogy elhagyott-e a feleségem, ők meg fel sem fognák, ha magyaráznám, hogy az embernek mást is jelenthet a szerelem. Nem nőülök meg, mert nekem nem kell egy meglehetősen csinos, meglehetősen értelmes, meglehetősen tisztességes asszony. Nekem az egész szerelem kell, a legteljesebb. Ugye, így vagyunk? Vagy a munkával is. Mindennel, de nem külön-külön. Mondom, vagy tökéletes élet, vagy semmi. Nem bánt, hogy bolondnak tartanak. Nekem mindegy. Tudom, hogy nem bolondság ez, csak az ő gyávaságuk akarja annak látni. Mindegy. Én ezt mind végiggondoltam. Vitatkozzam velük? Higgye el, ha itt a legértelmesebb orvosnak elmagyaráznám, hogy hát Krisztus is ezt akarta, tudniillik megalkuvás nélküli életet, szép életet, ért engem?, nos, fogadok magával, a legkülönb is csak megveregetné a vállamat, és azt mondaná az ápolónőnek, hogy annak a Krisztusnak adjon valami nyugtatót. Mindegy. Mondom, ez nem bánt. Engem csak az bánt, hogy csúffá tesznek. Nyolcadszor idekerülni, mikor nekem ezek a kérdések szentebbek mindennél. Éjjel-nappal gondolkodom, mi helyes, és aztán megfognak, behoznak, védekezni, ugye, nem tudok, semmit sem tudok, kimossák a gyomromat, egy kis koffein, egy kis só, egy kis vitamin, de minek?, én ezt nem kérem, akkor meg hogy tehetik velem?, hát van abban a koffeinben valami az én eszményeimből?, minek az nekem? Csak ez bánt, ez a sok külsődlegesség, a közönségességük és az erőszakosságuk, csakis ezek aláznak meg. Ért engem? Mert én elvi alapon nem akarom az életet. Én ezt meggondoltam. Lelki korcs lehetsz, vagy halott, mondtam magamnak. Választhatsz. Tessek. Hiszen szabad vagy. És ezt nem gúnyosan gondolom, én erősen hiszem, hogy csakugyan szabad vagyok. Maga is az, ők is. De figyeljen! Most már közelíték a legnehezebb kérdésekhez. Ha majd kilencszer, tízszer, tizenkilencszer behoznak, meggyalázzák mindazt, amit szépnek, nemesnek, emberinek tartok, nos, én akkor is azt mondom magamnak: szabad vagy, a saját életed ura. De azt is mondom magamnak: hát miféle szabadság ez? Minek vagyok az ura? Hisz nem rendelkezem az életemmel, tehetnek velem, amit akarnak. Ért engem? Ez a

legrosszabb. Nevetségessé tesznek, még önmagam előtt is nevetségessé. Olyanok lesznek az én nagy belső küzdelmeim és döntéseim, mint a tornagyakorlatok, mint valami bohócszám. És meg kell kérdezzem magamtól, milyen eszményeket is őrzök és fényesítek én nap nap után. Mert nemcsak arról van szó, hogy eszményeink legyenek, hogy azokat gondozzuk, óvjuk minden csúnyától. Közben, ugye, ügyelni kell arra is, hogy az ember el ne felejtse, miféle eszményekre vigyáz. Mert kényelmesek és görcsösek is vagyunk, sok terhet nem viselünk el, s könnyen hajlunk arra, hogy mondogassuk, nekem vannak eszményeim, vannak eszményeim, de már régen elfelejtettük, mifélék, milyenek. Ezért aztán én megkérdem magamtól, tudod-e, mit őrzöl. Mi az, ami nem fér össze a megalkuvó élettel. Nagyon nehéz emlékezni erre, de én kényszerítem magamat, hisz éjjel-nappal ezekről gondolkodom. Tudod-e, miért akarod feláldozni magad, kérdezem. Vajon ha nem leszel, mi történik a szép életéről szóló eszményekkel. Bizony, ezek a legkegyetlenebb kérdések, amelyekkel az ember önmagát ostromozhatja. Olyan ez csakugyan, mint az önostorozás; az ember akár egy hideg és szűk cellában lenne, de a megbocsátás és a kegyelem reménye nélkül, mert néha úgy rémlik föl, hogy ezek a kérdések és válaszok is tornagyakorlatok. Meddőek. Igen, meddőek. Ért engem? Ez a legszörnyűbb nekem, még a megalkuvásnál és megalázásnál is riasztóbb. Meddőnek lenni. Tudni, hogy akár így, akár úgy, teljesen értelmetlen. Hiábavaló az egész. Gondolkodom ezekről a kérdésekről, és ez a legnagyobb megalkuvás, igen, a legnagyobb megalkuvás, hogy egyáltalán gondolkodom erről, mert ez tökéletesen meddő. Én a szép életet úgy képzelem, hogy az ember nagy cselekedeteket visz végbe, ne kérdezze, melyek azok a nagy cselekedetek, mert ez éppolyan lefokozás és éppolyan lehetetlen válaszolni rá, mint arra, hogy miért akarja eldobni az életet, hogy elhagytá-e a felesége. Kérem, érje be annyival, hogy nagy cselekedetek. Mert ha, teszem azt, megkérdezték volna Krisztustól, hogy mit akar az életével kezdeni, hogy mivel, ért engem?, mivel akarja megtölteni a szép életét, vagy úgy is mondhatnánk, mitől lesz szép egy élet, mit gondol, Krisztus mit válaszolt volna? Ne higgye, hogy könnyű a felelet. Mondja talán, hogy kérem szépen, én meg akarom váltani az embereket. Minden embert. Ugyan már! Tudja, mit mondok? Ha megkérdezték

volna, elfordul, szomorúan nem is válaszolt volna semmit. Nem érzi, milyen kegyetlen az ilyen kérdés? No hát milyen nagy cselekedetet akar véghezvinni? Úgy kérdezik, mint egy gyerektől, egy hülyétől, megint csak az a fensőbbiséges hang, holott vacogniuk kellene az ürességüktől és butaságuktól. Azt játsszák, hogy ők már bölcsek, és a bölcs ember, ugye, semmi féle nagy cselekedetre nem áhítózik. De én igen, én a szép életet csakis cselekvőnek képzelem, és nagyon jól tudom, hogy elment a fiatalságom, elmentek azok az évek, amikor törekedni lehetett, azt mondani, hogy türelem, az ellenállást le kell győzni, nem szabad megrémülni, megfutamodni, akinek erősek, épek az eszményei, annak sikerülhet, de most nagyon jól tudom, hogy amikor éjjel-nappal a megalkuvásról és a megálázásról gondolkodom, már meddő lettem. Nem félek kimondani, igen, nem félek szembenézni ezekkel a súlyos szavakkal, azzal, hogy hagytam elmenni az időt, megalkudtam, jobban megalkudtam, mintha közéjük állok, mintha leszámoltam volna az eszményeimmel, tudatosan, tehát cinikusan odahagytam volna őket vagy félöntudattal csak úsznék velük ká-bán az árral, ért engem? Addig-addig szorítottam ökölbe a kezemet, sziszegtem, hogy nem és nem, én nem adom föl, soha, én nem leszek megalkuvó, nem, maradok, ha kell, utolsónak ebben a megalkuvó világban, aki nem alkuszik. Erősködtem, míg egyszer csak a legnagyobb csúfságra ocsúdtam. Igen, a legnagyobb csúfság ez, mert én tettem magammal. Ők akárhogy meggyaláznak, az mégsem akkora gyalázat, mintha én okozom magamnak. Rá kellett döbbernem tehát, hogy csúfosan megalkudtam, elárultam a legszentebb eszményemet, hagytam, hogy menjen, vágtsasson meddőn az idő, éveket hagytam, éveket, tudtam, hogy mindent. Kis hatalmasságokkal küszködtem, igyekeztem ellenállni, de bekerítettek. Ezt érzem azóta, mintha bekerítettek volna. Szégyellem, hogy ezt lehetett velem, hogy én magammal. Jobban szégyellem, mint hogy itt vagyok. Ez is gyalázat, de az nagyobb gyalázat, hogy hagytam a vágatást, meddő nyargalást. Meddőn. Értse meg jól: meddőn. És ami a legfontosabb: visszahozhatatlanul. Tudom persze, hogy ha engedek és eleresztem magam, ha azt mondom a nagy cselekedetért, csakis annak érdekében ezt és ezt fel kell adni, azt mondom, a kisebb értékű eszményeket fel lehet áldozni a nagyobbakért, tudom, hogy akkor sem jártam

volna jobban. Hahó! Mi az, hogy kisebb meg nagyobb, állítottam volna meg az okoskodást, mi ez az egyezkedés, nem vásár ez, hiszen szabad vagy, és az egészset akarod, az egészset egyben, hibátlanul. Nincs kisebb és nagyobb. Ne is hűtsd magad ilyen hazugságokkal. Vagy szép élet, egész, ép, vagy csúnya. De amíg ezt mondtam volna, vagy talán mondtam is magamnak, azt hiszem, mondtam, kellett, hogy mondjam, tehát amíg mondtam magamnak, még az átnyilalló gondolatok közben is ment az idő, elment, érti? Akármit csináltam, elment. Ennek nem állhattam ellen, mit tehettem volna? Minden pillanat átugrott rajtam, a hátam mögül, hopp, és már előttem volt, minden egyes pillanat csúfot űzött belőlem. El tudja képzelni, mi csoda kín az? Minden, mondom, minden egyes pillanat. Az a baj, hogy látom magamat így meggyalázva. Tudom, hogy hol és mikor csúszott be a hiba. Ha ugyan ez hibának nevezhető. És persze, ha bajnak. Mert baj-e az, hogy nem ámítom magamat. Azt mondom, nem baj, ennyit meg kellett őrizzek az eszményeimből, hát nem ezért vigyáztam rájuk? Nem mondhatom akkor, hogy baj. Nem, nem mondom, csak éppen tudom, hogy ha nem gondolkodnék ezeken a dolgokon, nem bántana, fel sem merülne, hogy fel kell áldozzam magam, hogy arra törekedjek, ne kapjanak rajta, ne hozzanak ide. Említettem, hogy én kizárólag elvi alapon nem akarom az életet, bár azt is tudom, hogy ez a nem akarás borzasztó megalkuvás. De hát mit csináljak, kérdezem magamtól éjjel és nappal. Valamit, ugye, választok, mert a szép, egész, cselekvő élethez szinte hozzátartozik, hogy úgy mondjam, elengedhetetlen tartalmi rész a választás, éppen az, hogy én döntöm el, mi történjék velem, és nem sodródok az árral, namármost nem is a választással van gond, mert akinek ifjúkora óta megvannak az eszményei, az választani is tud. Nem, nem ez a gond, hanem az, hogy a választás, várjon, nem tudom, elég érthetően mondom-e, de maga tanult ember, bizonyára szintén sokat gondolkodik ezekről a kérdésekről. Persze, hogy gondolkodik, no hát értenie kell, amikor azt mondom, hogy a szükséges, erkölcsös, igen, ez a helyes szó, az erkölcsös választásokkal van gond, mert ha teszem azt, választok egy utat, egy dolgot, hát nyomban elvettem egy sereg másikat. Akkor pedig hol van a teljesség, újból ott a gyötrelem, hogy hová lett az egész. Minél többet ostromozom magamat, annál inkább tudom, hogy nem

fogom megtalálni a nekem tetszőt, a nekem megfelelő választ. Ért engem?, azt mondtam, a nekem megfelelőt, mert meg akarom különböztetni a saját igényeimet a többiekétől. Szóval nem találhatom, mert elment az idő. Amíg az ember fiatal, még csitíthatja magát, türelem, nem szabad feladni, meg kell próbálni így, s ha nem megy, hát úgy, csak nem lemondani az eszményekről, és nem megfutamodni, aztán egyszerre ráébred, hogy meddőn várakozott, hiábavaló volt a türelem, a küzdelem, mert nem lehet, sehogyan sem lehet, be van kerítve, s akkor azt mondja, nem ismerem el a vereségemet, nem akarok együtt élni a vereséggel, mert ez lealacsonyít, mert azt jelenti, hogy hozzájárultam az eszményeim elvesztéséhez. Nem akarom ezt, nem tudok úgy élni, mint a többiek, inkább feláldozom magam. Példa leszek arra, hogy nem lehet, se így, se úgy, sehogyan. És akkor jön a következő ostorcsapás, mégpedig az, hogy igen? Példa? Példa arra, hogy a gondolkodó embernek fel kell áldoznia magát? Hogy aki a szép élet eszméjéhez ragaszkodik, az nem élhet? Jó kis példa, mondom magamnak, hiszen így mindenkit elriasztasz. Akad talán valahol egy fogékony lélek, aki szintén gondolkodik ezekről a dolgokról, te pedig rájesztesz. Itt ül például maga, figyel engem, látom, hogy érti a gondolataimat, de megkérdezi, mi legyen hát?, mit válasszak ezek után? Maga is kérdező, választó ember, keresi a legmegfelelőbbet. Szépen akar élni, jól látom? Nincs semmi szentebb magának, mint a szép élet. Az én szemem nem csal, maga sem azért van itt, mert elhagyta a felesége. Talán szintén elvi alapon? De még nagyon fiatal, én ilyenkor még azt mondtam magamnak, várj. Persze lehetséges, hogy magának könnyebb lesz. Ha az ember fiatalon határozza el, hogy hát akkor feláldozom magam, bár azzal sem értek egyet, látom ám az élet odahagyásának megalkuvását is, látok én mindent jól, kínosan, élesen jól, de a félélettel semmiképpen nem boldogulok, nem kell, nem akarom. Igen, ha ilyen fiatalon elhatározza, talán szerencsésebb lesz, mint én. Még nem érzi az idő okozta sebeket, nem sérti a vágatás, én mondom, fiatalon tisztább fejjel tud választani, és az már fél siker. De azért meg kell kérdezzük magunkat, milyen lehet idősebbnek lenni, mert az idő csúfot űz belőlünk, de ki tudja, hozhat is valamit. Maga gondolt már erre? Én, ugye, eldöntöttem, hogy feláldozom magamat, mondom, elvi alapon, bár

nagyon jól tudom, hogy vitatni lehet a döntésemet. Néha sajnálom, szégyenkezem is, hogy hagytam elmenni az időt, vártam csak, vártam, noha dönthettem volna előbb. Olyan fiatalon, mint maga. Egy kicsit irigylem is magát. De tudja, maga mégsem gondolkodhatott annyit ezekről a dolgokról, mint én, s ha én csak később áldozom föl magam, ki tudja, mit meg nem értenék még. Látja? Megint, újra ugyanaz a csapda. Mert mit is akarok? Hogy egyszerre legyek a maga korában, a sajátomban, s abban is, amit már nem akarok megélni. Hogy egyszerre lehessen gondolkodni ezekről a dolgokról, és hogy ne kelljen tovább gondolkodni. Feláldoznám magamat, túlesnék a választáson, de keresném is, hogyan tudnék mégis kitörni, egyszerre itt lenni és nem lenni már. Ne higgye, hogy én határozatlan ember vagyok. Nem, erről szó sincs. Mondtam magának, hogy én már döntöttem, valójában döntöttem, elvi alapon, de azt nem várhatom magamtól, hogy akkor most már ne gondolkodjak ezeken a kérdéseken. Ezt nem szabad, hisz ez is megalkuvás volna. Akkor nem föláldoznám magamat, hanem annyit mondanék, kész, elfáradtam, nem csinálom tovább, föladom. De ez nekem így nem tetszik. Visszatetsző, ez egyszerű megfutamodás, kérem, itt nincs semmi elvi alap. Ez sodródás. Olyan, mint a betegség. Igen, ezen is sokat gondolkodtam. Jöhet egy betegség, és megold mindent. Ha belehalok egy szívrohamba, rákba, agyvérzésbe, érti?, ha elvisz egy betegség, nem lehet lelkipurdalásom, hogy megalkudtam, rosszul választottam, egyáltalán: nem tehetek magamnak semmiért szemrehányást. Bevallom magának, sokszor kívántam, hogy így megoldódjon minden. Amikor harmadszor, negyedszer behoztak, nagyon erősen reméltem, hogy nekem sikerül visszavágnom, én is megszégyeníthetem őket, kimossák ugyan a gyomromat, de hiába, mert itt a kórházi ágyon elvisz egy szívroham. Bevallom, sokat képzelődtem erről, de már ezt is szégyellem. Hiszen mit is vártam? Hogy ne én döntsék. Hogy lekerüljön rólam a felelősség. Azt kérdeztem magamtól, hát ezért gondolkodtál annyit?, ide juttatott a sok töprengés?, ennyire feladtad már az eszményeidet? Egészen elrémültem. De azt is elmondom, hogy akkoriban hallottam egy rádióműsort. Véletlenül hallottam, mert én nem hallgatok rádiót, de hallottam egy mondatot, igen, egy mondatra lettem figyelmes, és sokat foglalkoztatott engem ez a mondat. Egy költőről

tartott valaki előadást, nem tudom én, ki volt az a költő, nagyon sokáig halálos beteg volt, egy évtizedig haldoklott, igen, arra lettem először figyelmes, hogy azt mondták, matrác-sírban feküdt, nem tudom, miért mondták, hogy matrác, így ával, de egészen biztos, hogy így hangzott, és én akkoriban sokat gondoltam arra, hogy majd talán elvisz egy betegség. A matrác-sírra figyeltem először, és aztán hallottam, hogy amikor ott feküdt nyomorékon a matrác-sírban, levelet írt egy barátjának. Maga tanult ember, talán jobban is tudja mindezt. Szóval a költő azt írta, hogy az az üdvös tudat, hogy szépen élt, segíti ebben a gondokkal teli időben. Engem megfogott ez a vallomás. Elképzeltem, ahogy fekszik a matrác-sírban, és mégis büszke a szép életére. Ért engem, ugye? Nyomoréknak éreztem én is magamat, és folyvást a szép életre áhítoztam, mondhatom, éjjel és nappal, de mindig csak azt gondoltam, hogy elszalasztottam, nem lehet, nem lehet, meddő, meddő. Megfogott engem, hogy talán annak a költőnek valahogy sikerült, áttörte a bekerítők gyűrűjét, valamit csak csinált, amiről nekem fogalmam sincs, azt hittem, valamit kihagytam, egy szempontot, valamit rosszul gondoltam. De aztán rájöttem, hogy semmit sem gondoltam rosszul. Nem kell visszavonom a döntésemet, mert akkor már döntöttem. Az a költő másról írt, ő csak a többiekhez képest élt szépen. Ért engem?, csak viszonylagosan lehetett szép az élete. Nem állítom, hogy az semmit sem ér, de engem nem érdekel. Megmondom őszintén, engem nem érdekel. Nekem nem tisztességes élet kell, nem viszonylag kell, hanem teljesen, egészen. Hiszen mondtam már. Én elvi alapon jutottam oda, hogy fel kell áldozzam magam. Nem tudom, maga mit mond majd ezeknek itt. Ígéretet tesz-e, hogy eláll a szándékától? Mindegy persze, mit mond. Az ember ki akar kerülni innen, mi közük hozzánk? Ha kívánják, mondunk akármit. Persze. Tudom, hogy ez hogy van. Én itt már mindent végigpróbáltam. Kértem, írjanak alá egy papírt, ők tegyenek nekem ígéretet, hogy békében hagynak, rám bízzák az életemet, hogy nem sértik a jogaimat. Mindent megpróbáltam, de magának azt tanácsolom, egyáltalán ne foglalkozzon velük. Hagyja rájuk, amit kívánnak. Ez nem fontos. Egyedül csak belülré figyeljen. Döntsön tetszése szerint. Gondolkodjék szabadon. Érti? Csak a gondolataira figyeljen. Maga tanult ember és gondolkodó. Ne féljen, maga szerencsésebb

lesz, mint én. Még fiatal. Az én szemem nem csal, maga is ezekről a dolgokról gondolkodik, igaz? Vagy talán másképp? Elhiszi ezt a felesége elhagyta mesét? Elhiszi, hogy lehet ezek között szépen élni? Vagy megalkuszik? Kikerül innen, és megalkuszik? Velük is, meg a viszonylagossággal is? Hogy csak kicsit legalább, annyit, amennyit lehet? Kapaszkodni próbál törmelékekbe? Elhiszi nekik, hogy úgy is érdemes? Az is szép élet? Elhiszi? Mondja meg őszintén, elhiszi nekik?”

4.

Kollár Anna akkor lépett ki a főiskola kapuján, amikor András parkolt. Húsz-huszonöt méterről látta az asszonyt, valami rossz érthette, nagyon rossz, jobbra-balra kapta a fejét, gőgösen felszegve, és mintha megüthetnék. András lehajolt, a kesztyűtartóban matatott, ösztönösen fedezékbe vonult, talán nem veszi észre Anna, köszönnie sem kell, elkerülheti a találkozást, mert magától nem ajánlkozik még egy panasz meghallgatására sem. Anna fárasztóan sokszor zaklatott; nem, most végképp nincs kedve, hogy megossza vele a bánatát. Elég volt Hankót látnia, elég, hogy két óra múlva Paizs Jutkával ül a Különlegességiben – elég.

Anna a világossárga vászonruhában most is törékenynek látszott, bár az utóbbi években meghízott, szinte kigömbölyödött, a mozgását azonban megőrizte, és így jóval fiatalabbnak tűnt. Megőszült, a haját sima kontyba tűzte, egyszerűen, díszítések nélkül öltözködött, festéket sem használt, de a viszsza fogottság, a már-már tüntető szerénység inkább fiatalos komolykodásnak hatott. Még az utolsó évben is előfordult, hogy az elsőévesek hallgatótársuknak nézték, „szia”, köszöntötték, „melyik folyosón van a vetítő?”, vagy „meg tudnád mondani, hol lesz az évnyitó?” Anna elpirult és szemérmesen dicsekedett is: „rosszul látnak ezek a gyerekek”, de azért a mesélés közben is fenéig élvezte a dolgot.

A kapuban találkozott az egyik könyvtárosnővel, megálltak, András egy villanásra látta őket, kilesett a kocsitérből, Anna szemben állt vele, valamire bólintott, a könyvtárosnő hevesen gesztikulált; nem lehet tovább lapítania, nevetséges.

Legjobb, ha most gyorsan kiszáll, lezárja a kocsit, és sietősen elhúz a két nő mellett, ez jelentékenyebb esély, ezt kell, de a lendületes elhatározás közben inkább fásultságot érzett, az önmegadás fatalista ürességét, s legfeljebb dacot: „nem fogok senki elől bujkálni”.

Anna megfogta a karját, „valamit mondani szeretnék. Van öt perced?”, a szeme izzott, mint régen, a küzdelmeik idején, de a haragban sok volt a kétségbeesettség, s Anna mintha a következő percben összeroppanhatna az indulatai súlya alatt. „Feljössz a szobámba... vagy itt?” A lépcső aljánál toporogtak, Annának közömbös volt, itt vagy másutt mondja, egyedül az idő számított, a türelmetlensége mindig is szétvetette a maga építette rendet, a lényéből áradó kedvességgel és harmóniával birkózott, sürgetett, hajszolt, valami emésztő elégedetlenséggel vádolt, követelt; „megmondanád nekem, hogy miért akarnak eltávolítani a főiskoláról?”, „Hogyhogy eltávolítani? Ki mondta, hogy eltávolítani?”. András most nemcsak a valaha varázsos, később fárasztó zaklatottságot érzékelte az asszony körül, „eszelsz”, mondta magában, „eszelsz”, s az ítélettel eltávolodhatott kicsit, a szó megtalálásával a függetlenségét és józanságát védte, elégedetten tudta, hogy védi. „Ha kínos neked, kérlek, mondd azt, hogy hagyjalak békében, de ne akarj így kibújni, ne!” Most lerázhatta volna Annát. Ha nem nyújtja ki a kezét, ha nem érinti meg, nem hívja, ha csak másodperceket késlekedik, Anna otthagyja őt, „ne itt, gyere a szobámba. Nem értem, miről beszélsz”, és terelte. Benne volt a réges-régi jelenetben, a képben, amit nem élt át, de mint valami égi parancs kényszerítette. Ilyen lehet a szentek látomása és a kinyilatkoztatás. Megijedt a saját felkorbácsolt érzékeitől, ahogy kielevenedett a képzeletében kreált kép, azért kívülről is látta, mit csinál, hallotta a maga készséges hangját, figyelte gyengéd-csitító mozdulatát, „az örültség ragályos, s én jó médium vagyok”. Még 1968 végén mesélte Anna, hogyan bujkált kisgyerekként az anyjával. Egyszeriben a mesélés is élesen megjelent: öten voltak Kollár műtermében, mert műteremnek mondták azt a nagy szobát, ahol Pali festett, de az volt a nappali és hálószobájuk is, a dolgozószoza, az étkező, „ha kiutalnák nekem a Várat, akkor is egy szobába húzódnék Annával”, abban a szobában mindig otthonos rend volt, a rengeteg tárgy, könyvek és párnák, vásznak és köcsögök, állvány és íróasztal,

kövek és szőnyegek, gyerekjáték és írógép, minden öntudatosan a helyén volt.

Ovális asztalka körül ültek, alacsony, kicsi fotelokban meg a heverőn, zsíros kenyeret ettek, savanyú káposztát, s aztán Anna – mint máskor is azon a télen – egy szakajtófélében a kertjükben termett dióból, mogyoróból hozott, a kétágú törő körbejárt, egész este ropogtattak – már későn, éjfélhez közel mesélt Anna a bujkálásról. Kétéves volt, arra ő sem emlékezhetett, de az anyjától hallott történetet olyan szenvedélyesen mondta el, hogy András másfél évtized múltán is beleképzelhette magát a meg nem élt jelenetbe. Ágnessel volt persze, s Kollárékon kívül még egy fiatal író, műfordító ült az asztalnál, aki pár évvel később disszidált, magának élő, zárkózott-rejtélyes fiú, Andrásnak úgy rémlett, idegenvezetőként látta is a Pradóban, de talán nem ő volt, kétséges. A történelemről beszéltek akkor este, a történelem értéséről, „ti mind rendszeresen tanultatok történelmet, csak én nem”, mondta Pali, Ágnes meg komolyan vigasztalta erre, „nem sokat vesztettél. A történelemtanítás legfőbb célja ugyanis, hogy adatokkal és áll összefüggésekkel eltakarja előlünk a történelmet”. Mi az álltörténelem, és mi az igazi? Anna azt mondta, az embereknek hiányzik a történelmi érzékük – talán történelmi ösztönt mondott. Mi az, hogy „az embereknek hiányzik”? Volt-e korszak, amelyben inkább értették a történelmet? Ilyesmiről vitatkoztak, ma úgy rémlik, naivan, teljes odaadással. Pali történeteket mondott a tájékozatlanságról és érdektelenségről, „sokan semmit sem tudnak a bevonulásról, és csak nagyon kevés embert foglalkoztat”, de Ágnes hallotta, hogy magyar kiskatonák öngyilkosok lettek, mert nem akartak Csehszlovákiába menni, találgatták, mit jelent a „kevé ember”, vajon hányat, meg hogy kik és miért közömbösek – Anna akkor mesélt a bujkálásukról, akkor hallották először, hogy zsidó, Pali is félzsidó, „nehezen tudnám megmondani, miért fontos nekem, hogy zsidó vagyok”, mondta Anna, és hosszú ujjai kapkodva csomózták-bogozták a terítő rojtjait. Úgy beszélt, mintha vallomást tenne, feszengve és szigorú ünnepélyességgel, „voltaképpen lehetne, hogy üres információ legyen, amivel semmi dolgom. Megmondták, hogy zsidónak születtem, de a zsidósághoz semmi sem köt, nem tudom a nyelvet, nem hiszem a vallást, nem ismerem a rituálét, a zsidó kultúrából

semmivel sem többet, mint a franciából, az oroszból vagy az angolból. Gyanakodtam, hogy makacsságból, daczból ragaszkodom a zsidóságomhoz, de lusta vagyok, hogy valamivel megtöltssem, hogy tartalmat adjak ennek a kapcsolatnak... Nem is tudom, hogy kapcsolat-e. Van egy szó, ami, érzem, sokat elárul rólam, de én értem legkevésbé, miért. Aztán addig jutottam, hogy igazán nem is a zsidó voltom fontos nekem, hanem az azonosulás. Adottság ez, amit hajlamos vagyok most adománynak is felfogni. Azt hiszem, hogy ettől az adottságtól, amiért egyébként nem tettem semmit, szóval ettől jobbak azok a bizonyos történelmi ösztöneim”. És aztán elmondta, hol volt az apja munkaszolgálatban, hogyan szökött meg csodálatos körülmények között, hogy a nagyszüleit, a nagybátyját, nagynénjeit, a tágabb családjából kiket deportáltak – erőlködött, hogy ne legyen hatásvadászó, ne beszéljen úgy, mintha panaszfal előtt állna, történetekbe fogódzkodott. „Anyám bujkált velem, sokszor nem tudta délután, hogy sötétedéskor hol maradhatunk, egyszer egy WC-ben lapultunk hatan, nekem Valeriánát adtak, hallották, hogy a lakásban nyilasok randalíroznak, kutatnak. Azt mondja anyám, hogy mindig megkönnyebbült, amikor bombáztak. A bombáktól nem félt, csak a megalázástól, hogy egy nyilas suhanc megüti, ilyesmitől. Azt mondja, egy idő után nem is félt, legalábbis nem úgy félt, mint egy ember, nem volt abban semmi intellektuális, kölykét menekítő, éhes állattá változott, de előbb, még néhány héttel korábban élesen kirajzolódott számára a környező világ. Üldözők voltak, gyávák, és nagyon kevés segítő. Nem szeretem, ahogy anyám nosztalgikusan gondol erre a végsőkéig egyszerűsített világképre. De megértem. Egy délután elment velem a legjobb barátnőjéhez. Nyolc évig osztálytársak voltak, s az iskola után is sülve-főve együtt, még a második zsidótörvény, még apám bevonulása után is tartott a barátság. Okos, felvilágosult lány, az apja ügyvéd, de a bujkálások idején nem kereste anyámat, és anyám a végsőkéig kímélni akarta. A barátnő is fiatalasszony volt, Budán lakott egy kertes házban, abból a lakásból ment a kórházba anyám megszülni engem, jól ismerte a helyet, álmodott is róla, álmában ott állt mindig a folyosón, csengetett, állt velem és csengetett, s amikor valóban elszánta magát, a barátnő jött ajtót nyitni. Úristen, mondta, és nem hívott be bennünket, úristen, hát te miért

járkálisz a gyerekekkel. Engedd meg, hogy ma itt aludjunk, kérte anyám, de tartott az ölében, és nem lépett előbbre. A barátnő pedig azt mondta, tudod, hogy nem tehetem, nem rólam van szó, tudod jól, hogy ez nem tőlem függ. És mielőtt becsukta volna az ajtót, még megmondta őszintén, hogy ezt az erőszakosságot nem várta anyámtól. Ilyet azelőtt nem tettél volna. Soha többet nem látsz, suttogta anyám, ha most elküldesz a gyerekekkel, az életben többet nem látsz, de a barátnő óvatosan, hogy zajt ne üssön, becsukta az ajtót. Lánc koppant, kulcs fordult. Ilyen egyszerű lett az egész.”

Több mint másfél évtizeddel később Andrásnak úgy rémlett, Anna sohasem látott anyja áll előtte a főiskola aulájában, „megmondanád nekem”, „ne akarj így kibújni, ne”. Az az aszszony sokkal fiatalabb lehetett, de András őszülőnek látta, Anna-alakban, -arcban megjelenő üldözött, harag fújtatott benne a káprázás miatt, hisz tudta, hogy egészségtelen káprázat és utánlihegés az egész. Nem vethető össze. Nem, nem vethető össze. Sem az emberek, sem a helyzetek. Vigyázat, ne másoljunk, de azért terelte Annát, hívta a szobájába, megérintette a karját, „nem értem, miről beszélsz”.

A kicsi szobában két kárpitozott szék volt, egyik az íróasztalhoz tolva, a másik esetlenül a könyvespolc és az ajtó között, funkciótlanul, mint egy raktárban, a tartalék kényszeredetten szerény szerepében. De nem ülhet le úgy Annával, mint más-kor egy-egy hallgatóval, hivatalos pózban, ő az íróasztalnál és a vendég szemben vele, az íróasztal túloldalán. András előre-húzta a szoba közepére az Annát megillető széket, átnyúlt az íróasztal fölé, és kiemelte a magáét, „mi történt veled? Tényleg nem értem, mi történik itt”, Anna fájdalmasan sóhajtott, a nekirugaszkodás tétovaságával és még mindig eldöntetlenül: érdemes-e beszélnie Andrással, van-e szemernyi igazság a szavaiban, lehetséges, hogy ő ne tudná, mi történik ezen a főiskolán? Mi maradt ebben az emberben? Vagy már annak idején sem volt benne az, amit látni véltek? Ágnes és a baráti kör, a korszak hangulata formálta csupán? Miért szólította meg? Mit vár tőle? Bosszú ez, vagy nosztalgia? Visszacsinálná a dolgot – „azt azért tudod, mi történt az őszi diákszékesparlamenten?”. „Én nem voltam ott”, „de tudod?”, „mondd el inkább, és mi az, hogy eltávolítani?”. Anna a táskájában turkált, fehér, vállra akasztható vázontáska, dosszié, könyv, sok minden elfér

benne, úgy keresgél, mintha szemléltetőeszközt vagy dokumentumot húzna elő a történethez, aztán megrántotta a vállát, alig észrevehetően legyintett is, felakasztotta a táskát a székek támlájára, csak egy papír zsebkendő maradt a kezében, azt gyűrte, gyömöszölte végig, gusztustalan morzsalék hullott az ölébe. „A diáksparlamenten én sem voltam ott, de nagyon jól tudom, mi történt. Rendesen megszervezték, bár azt hiszem, kisebb cirkuszra számítottak.” És elmondta, kevés szóval, inkább csak összefoglalta a tavaly őszi nyitányt, „szeretném tudni, miért, mi indította el ezt a kampányt”. Azon a diáksparlamenten három diák javasolta a művészettörténet-oktatás átszervezését, Kollár tanárnő leváltását. Nagyszájú, gyenge képességű fiúk, akik nem is érthették Anna óráit, a követelményekre panaszkodtak, de „korszerűtlennek” és „primitívnek” mondták Anna előadásait. A rektor bólogatott a fiúknak, a tanárok hallgattak, Anna művészettörténész kollégája, Czerják is hallgatott; az egyik fiú úgy fejezte be a felszólalását, hogy nehéz neki pontosan felsorolni, mi is az, amitől Kollár tanárnő órái rosszak, de úgy tudja mégis érzékeltesen jellemezni a helyzetet, ha összehasonlítja ezeket az órákat Czerják tanár úréval, és állítólag rámosolygott Czerjákra, kicsit meghajolt felé. Egy lány közbeszólt, hogy Kollár Anna előadásaiért érdemes a főiskolára járni, s hogy talán nem mindegy, ki az, aki egy álláspontot képvisel, de az elnökségből szigorúan rendreutasították. Ha mondandója van, jelentkezzen, és ne ordítson közbe, főként pedig ne sértegetsen egyetlen jelen lévő tanárt se, erre néhányan védelmükbe vették a lányt, de akkor már inkább heves magánvitákká esett szét a tanácskozás, Anna legkedvesebb tanítványai szótlanul és undorodva kimentek. „Két nap múlva ők mesélték el nekem az eseményeket, hozzátéve, hogy *ezzel* nem lehet és nem is érdemes vitatkozni. Én se ügyeljek a bunkókra, a tahókra... És mire ügyeljek, gyerekek? Láttam, hogy nem értenek, pedig okosak, kedvesek, tehetségesek, de mit tanítottam akkor nekik? Miért szeretnek? Ott vannak azon a diáksparlamenten, amire engem nem hívtak, azt mondják, ők is csak véletlenül, hülyeségből, nekik sem kellett volna elmenni, mert értelmes ember ilyesmivel nem tölti az idejét, de ott ülnek, és összenézve szótlanul kimennek a teremből, nem botrányosan, nem tüntetően, csak utálkozva, egyszerűen kimennek, mert nem

tetszik a hang, alpári a stílus... Nem tudom, mi történik még itt, de talán mindegy is. Értsd meg, a legjobbak részt se vesznek, s ha ott vannak, szép nyugodtan kíséthalnak. Mindegy... Szóval nem értem most sem, hogy voltaképpen kik és miért kezdték ezt a hadjáratot.” A diákszékház után egy héttel hívatta Annát a rektor, és azt mondta, sajnálja, hogy Anna nem jött el a hallgatók tanácskozására, s mintha nem értené, nem hallaná a válaszmondatot, hogy Annát nem értesítették, még többször is vádlóan felemlítette a távolmaradását. Azt mondta, kínos kötelességet teljesít, amikor tudatja Annával, hogy a tanítási módszere és a személye szokatlan tiltakozást kelt, nem hazudhatja el, mondta, hogy több tanár, így Czerják kolléga is rajta követeli, mielőbb szüntesse meg azt a botrányt, hogy Anna ezen a főiskolán tanít. Anna higgadtan vitatkozott, közölte, hogy az előadásait soha, egyetlen tanár sem hallotta, így sem a rektornak, sem Czerjáknak, senkinek sincs módja megítélni és minősíteni. Elmondta, hogy a három diák, aki ellene szólt, a minimális követelményeknek sem tud megfelelni, nem tanulnak, nem olvasnak, az órákról is lógnak, s erkölcstelen minden intézményes és magánjellegű támogatás ehhez. A rektor vezette diákszékház is erkölcstelen, az áldemokrácia szemérmetlen megnyilatkozása, és szeretné tudni, mire megy ki a manipuláció. Figyelje meg, milyen hamar vádaskodik, most is vádaskodik, szakította félbe a rektor, Annának mindenki erkölcstelen, tudatlan, hanyag, manipulált. Jobb volna, intette, ha inkább magába nézne, és végiggondolná, miért kelt ekkora ellenérzést. Nem keltek, emelte meg dühös göggel a hangját Anna, inkább fáj egyeseknek, hogy szeretnek, hogy én igenis tanítok *valamit*, mert jó tanár vagyok. Ezt a mondatot később, már a folyosón szégyellte. Lázadógyerek-szerepbe sodródott, szinte toppantott, ahogy azt mondta, „igenis”; miért beszélt, miért érvelt és védte magát, minden szó, még a néma jelenlét is lefokozó, megalázó a rektor szobájában, és a legkínosabb nem is az elhangzó ítélet, hogy szüntesse meg a botrányt, nem is az ő méltatlan válasza, hanem a rektor nyomorultsága, ideges pislogása, feszegetése, lötyög a nyakán a bőr, pecsétetes a nadrágja, dadog, öt év alatt hogy megroppant, azt mondják, Koroknai-kreatúra, és Koroknai nélkül elveszíti valamennyi pozícióját, Kossuth-díjas, mindenféle egyéb díjjal elhalmozott, vagy tizenöt bizottságnak,

szerkesztőségnek, lektorátusnak, zsűrinek tagja, rektor és he-
tente díszelnök, díszvendég, most fél, goromba, de Annától is
fél, a felesége alkoholista, a lánya beteg, gyógyíthatatlan,
mondják, valami idegrendszeri betegség, járni se tud, és egyre
gyakrabban bevizel, évtizedekig élhet így, állandó ápolásra
szorul, de az anyja alkalmatlan a gondozásra; azt mondta, nem
hazudhatja el, s hogy kínos kötelességet teljesít, vagdalkozott,
de közben szenvedett. Ha feláll Anna és szó nélkül kimegy,
ezekkel nem lehet, nem érdemes, ha nem szikrázik, hogy
igenis, ha nem nézi a rektor vergődését, eljön büszkén, majd-
nem sértetlen öntudattal – lehet-e? „Én egy kompromisszu-
mot ajánlok magának. Maradjon a főiskolán, de az előadásait,
legalábbis az előadásai egy részét vendégtanár tartsa. Persze
nem arról van szó, hogy egyetlen órát se vezessen, nem, ne
értse félre. Ez átmeneti megoldás volna... Több vendégtanár-
ral érdekesebbek, színesebbek lennének az előadások... Nem
gondolt még arra, hogy esetleg másfélét is hallaniuk kellene a
diákjainknak? „Nos, én mindenki érdekét figyelembe véve ezt
az ajánlatot teszem”, de Anna eszelősen rámeredt, „és hogy
képzelte?, mi az én dolgom?, háziasszony legyek az óráimon?
Hogy merészeli ezt?”, végre fölállt, fenyegető hirtelenséggel,
a rektor ülve maradt, „kérem... én csak mindenki érdekét fi-
gyelembe véve”. A kilincset fogta Anna, „sajnos, nem értem,
mi ez az irtóháború. Bevagonírozni még nem akarnak?”. És ki-
ment.

András mozdulatlanul hallgatta, most közbeszólt, de ahogy
hirtelen és izgatottan beszélni akart, mintha összeakadna a
nyelve, az első szavakat alig artikulálta, „mi az, hogy bevago-
nírozni? Ezt mondtad? Bevagonírozni? Aztán arról beszélnek,
hogy a zsidósággal tüntetsz. Ezért. Talán ezért mondják, az
egész örült, hülye félreértés. Anna, nem voltál ott azon a diák-
parlamenten, ne higgyél el mindent, csak sötétben tapogató-
dzol, nem tudhatod, hogy volt. És ha rossz körülötted a légkör,
az csak ilyen marhaságokból adódhat össze.” Anna erre össze-
csuklott, meggörnyedt, de valahogy meg is könnyebbült,
ahogy a rossz bekövetkezésekor, amire az ember már számí-
tott, a pontos diagnózissal, a bizonyosságot nyert sejtésekkel,
„tehát azt beszélük, a zsidósággal tüntetek? Mi az, hogy
tüntetek?”. „Nem tudom, én honnan tudnám, mondom, hogy
hülyeség. Beteg ügy. Végül is 1984-et írunk, nem? De te se

lovald bele magad *abba* a szerepbe.” Elkerülte Anna tekintetét, igyekezett kitérni, a szék nyikorgott alatta, felállt, jött-ment a keskeny szobában, körbejárta Annát, hol a háta, hol az oldala riasztotta, úgy szólalt meg, hogy nem mozdult közben, mereven, és a hangja mélyről jött; ez nem vallomás, hanem vallatás, „miért nem mondd el, amit tudsz. Ezt kértem tőled. Hogy értem legalább a helyzetet. Tehát beszélj a dolgot, rossz a légkör körülöttem és a zsidósággal van baj, de senki sem tud semmit, nincs magyarázat. Te se érted, nem tudsz semmit. Miért hívtál akkor ide?”

Mondja azt, hogy nem hívta?, hogy lapult a kocsijában, és remélte, elkerülheti még a köszönést is, hogy Anna pusztá megjelenése valami megfoghatatlan rossz érzést ébreszt benne, talán az elvesztett múltját idézi – sokáig azt hitte, csak őt zaklatja fel az asszony, csak ezért kínos, hogy bármikor összeakadhat vele a főiskola folyosóján, Ágnes miatt, a régi barátság, a régi tervek miatt, de kínos az is, hogy arra gondol, jobb, ha nem találkoznak, az utóbbi hónapokban már szorongva lesi: ha Anna feltűnik, szerencsétlenség éri, bajt hoz rá, és nem tartja lehetetlennek, hogy Anna mások, például a tanárkollégák, a kiadói lektorok vagy folyóirat-szerkesztők, a lehetséges munkatársai számára, mindenütt irritáló.

A szerénysége, és ahogy dacosan fölkapja a fejét. Hajlékonysága, kedves puhasága és a szeme izzása. Valami makacs törekvés a láthatatlanra. A munkabírása, a lobogása, amely az évek múltával fátyolosabb, de semmivel sem megnyugtatóbb. Vagy még mindig a szerelmük. A hallgatók véleménye annyira szélsőséges. Felszólalnak ellene, beadványt küldenek az egyetemi tanácsnak, hogy ne kelljen Kollár tanárnő óráira járniuk, kétszer is letépik a névtábláját, de rajongója még több akad, a kapuban várják, a folyosón tartóztatják, hazakísérik. A rektor állítólag azt is megmondta Annának, hogy a főiskolai tanárok körében nem szokás a hallgatókat lakáson fogadni. Miért nem, kérdezte Anna. „Na jó. A rektornak írt levelemről azért tudsz?”, „Nem. Illetve semmi megbízhatót. Én nem olvastam azt a levelet, nem tartottad szükségesnek, hogy megmutasd.” András végre úgy érezte, ez jó válasz volt, most talán kimoszulhat a védekező helyzetből. Miért nem érzékeli Anna a saját csendes agresszivitását, a kellemetlen vádaskodását? Ha olyan finomak lennének a megérzései, már régen visszavonul. Miért

olyan pótolhatatlan terep neki ez a főiskola? Taníthatna másutt. Dolgozhatna akárhol. Miért kell ezért verekedni. Ez is visszatetsző. Ha az embert kitessekkelik az ajtón, nem mászik vissza az ablakon. Hová lesz akkor a híres büszkeség? „Szívesen megmutatom, de nem akarlak terhelni, és semmiképpen sem szeretnék visszaélni a régi ismeretséggel. Ha most erőszakosan megállítotatlak, hidd el, okom van. Próbáld meg nem nagyon haragudni rám. Elmondom még pár szóval, ami hátravan. Te részt veszel az egyetemi tanácsban, és úgy tudom, jövőre te leszel a párttitkár”, Anna felemelte a kezét, „egy-két perc csak”, és nem engedett semmiféle tiltakozást. „Nem éppen nekem kellene figyelmeztetni... nem. De tudod, nem egyenlő a helyzetünk. Most a segítségedet kérem. Aztán ha nem tudsz vagy nem akarsz segíteni... hát nem fogsz. Még karácsonykor írtam azt a levelet, a félév utolsó órája után, és igyekeztem pontos képet adni a főiskolai viszonyokról meg arról, hogy mit csinálok itt. Mi az, amit tanítani akarok. Ezt ugyanis hat év alatt senki sem kérdezte meg tőlem. Legalább tudják, hogy mit támadnak. Téged megkérdezett valaki? Meghallgatták az óráidat? Különben az egyetlen dolog, ami bánt, hogy én is csak a hallgatókkal meg magammal törődtem, de képzeld, micsoda megütközést keltett volna, ha egyszerű érdeklődésből beülök a többiek órájára! Megint hallhattam volna a felejthetetlen megjegyzést, hogy miért nem férek a börrömben, és nincs elég dolgom a gyerekeimmel. Emlékszel, ilyesmit kérdeztek 68-ban, meg azután is. De hogy most ennyi lázadásra sem futotta belőlem, csakugyan nem értem, mi bajuk velem. Czerjáknak meg a többieknek. Ha békében hagynak, szégyenszemre sohasem írok a rektornak. Nem vagyok erre büszke, igazán nem. Azon a félév végi órán viszont el kellett döntenem valamit. Ott, rögtön. Lehet, hogy rosszul döntöttem, de most már benne vagyok, és azért is ülök itt. Rettenetes óra volt, mert rajtam kívül egyetlen tanár sem tartotta meg az utolsó előadását. Mindenki aláírta az indexeket, az összeset, amit felhalmozva a tanári asztalra raktak, és kész, uccu, futás. De nekem fontos volt, ahhoz a valamihez, amit tanítok, hozzátartozik a szertartásos karácsonyi óra, én ragaszkodtam hozzá. És nem érzékelttem a züllés fokát. A diákok harmada tökrészeg, a negyede be sem jött, előkelően elküldte az indexét, mint más tanárokhoz, a teremben hányás, rőfögés,

horkolás, vizelni jártak és gajdoltak. Itt voltál te aznap? A tanárok már délelőtt együtt ittak a hallgatókkal, kötelező és általános fesztelenség... Tudod, azóta mindenkitől csak azt hallok, hogy okosabb lett volna, ha szépen sarkon fordulok és hagyom az egészet. Én meg úgy döntöttem, hogy megtartom az órát. A rektornak is azt írtam... igen, így fejeződött be a levelem: tudom jól, hogy feltehető a logikus kérdés, hogy ha azt tapasztalom, a főiskolán minden a széthullás, az értékvesztés, az olcsó ügyeskedés irányába mutat, miért nem megyek el büszkén és önként. És egy gondolatjel után odaírtam: mert nem megyek el. Ott az órán döntöttem úgy, hogy nem megyek. Nézd, negyvenkét éves vagyok. Elég sok dolgot próbáltam, és elég sok kudarcot gyűjtöttem, és bizonyára az én hibám, hogy jobban érzem a meg nem valósult dolgok súlyát. Nehezen tudok elégedettségfélét csiholni magamból, de legalább stílusa legyen most már az életemnek. Ezért tartottam meg az órát. Jócskán önző szempont, tudom. Meg patetikus is. Sziszüphoszi póz egy vödör moslékkal. És ez a vödör nem képzelhető a napnak, ez horpadt és rozsdás is. Én is látom. Mindent, oda és vissza, pontosan látok, de a saját hülyeségemnél sokkal jobban utálok azt a józanságot, amely errefelé ma divatos. Szóval azzal fejeztem be a leveletem, hogy azért nem megyek el, mert úgy érzem, ez is ajándék és lehetőség. Ezen a főiskolán kell képviselnem valamit, bármilyen extrém körülmények között, hiszen én is tudom, amit Babits Jónása, hogy nincs mód nem menni, ahova te küldtél. S hogy ne legyen ilyen irodalmi, még egy brutálisabb tudásomról is írtam, amit apám tapasztalt és tanácsolt. Ezt nem titkoltam a levélben, hogy tőle ered. Amikor erőltetett menetben terelték a munkaszolgálatban, úgy döntött, hogy az embernek nem szabad kiállni, kifejűdni, nem szabad felkínálkozni és könnyű prédának bizonyulni a gyilkosoknak. A keretlegények dolga, hogy tarkón lőnek-e, de megkönnyíteni ezt a méltóságteli feladással sem kell. Pontosán ezt írtam, nem mintha bíztam volna abban, hogy az öreg megérti. Úgy látom, rosszabb állapotban van. Semmit sem válaszolt persze, de utána mintha nyugodtabb körülmények között taníthattam volna. Azt hittem, kifűjt a kampány. És ma délelőtt, meg tegnap is már, óvatosan, a diákok kérdezték, igaz-e, hogy jövőre nem leszek itt a főiskolán. Nyilván rajtam kívül mindenki tudja már; szépen kitesznek,

eltávolítanak, nem vitatkoznak, elég volt belőlem, kész, nincs tovább. Én hiába is fújom a dolgot, s itt a környezetünkben úgy figyelik az egészet, mint a természeti csapást... Ha vagonba telnének, azt is csak néznék. De szeretném még megkérdezni, akitől lehet, hogy miért. Érted, ennyit csak: miért.”

Amikor megszólalt a telefon, Anna ösztönösen felállt. A monológia végén amúgy is ijesztően hangos volt ez a csend, színpadiasan kiszámított is, de András intett, hogy várjon, a másik kezével már emelte a hallgatót. „Tessék. Pethő”, gépiesen, az ügyintézők enervált készségével szólt a készülékbe, ahogyan még minisztériumbeli korszakában tanulta; Tünde ingerült szavait Anna is jól hallotta: „egy órája kereslek mindenfelé, nem normális dolog az, hogy sohasem tudom, hol vagy, sohasem lehet megtalálni. Amikor a legnagyobb szükség volna...”, András letorkolta: „Mi történt?”, ott állt előtte Anna, fogta a vászontáskáját, az is fenyegető volt, ahogy indulni akart, várta, hogy befejezze a telefonbeszélgetést, állt, mintha nem hallaná Tünde szavait, ott volt a szobájában, és András érezte, mikor az utcán meglátta, már akkor is érezte, hogy ma semmi jó nem vár rá, szerencsétlen nap, az egész egy halom szerencsétlenség. Hankó és Paizs Jutka, minden. A felébredéstől kezdve minden. Úgy sejtette, az anyjával történt valami, és csak Tündét lehetett értesíteni az üzletben: „az anyám...”; „Ne kiabálj, légy szíves, legalább te ne kiabálj velem. Elég bajom van enélkül is. Kamillát szívinfarktussal szállítottuk kórházba”. „Te szállítottad?, te?”, „dehogy én. A mentők. Én taxival mentem utána”. „És infarktus? Ezt mondták?” „Nem állt velem senki szóba, a portásnak azt hazudtam, hogy az anyám, mert be se engedtek volna. Ott várattnak a taxit, teljesen értelmetlenül. Nem tudok semmit. Bezártam a műhelyt, aztán elkullogtam a kórházból, mint egy hülye. Semmit sem tudok. Most itthon vagyok. Így nem lehet dolgozni. Sejtetheted. Kezem-lábam remeg...” „Otthon vagy? Jó! Várjál, öt percet várjál! Mindjárt visszahívlak! Egy kicsit várjál!”, és mielőtt Tünde bármit válaszolt volna, letette a hallgatót. Most már András is felállt. Bocsánatkérően megemelte a vállát, kifordította a tenyerét. Váratlan baj, ezt Annának is meg kell értenie, nem vádolhatja kibújással. Végül is ő felhívta a szobájába, meghallgatta, „hogyan tudnának eltávolítani?”, úgy kérdezett, hogy Anna érezhette, a saját bajai közben is figyel rá, ott folytatja,

ahol abbahagyták a telefon megszólalása előtt, „én azt hiszem, ez talán túlzás. Nem lehet csak úgy elküldeni valakit”, „állítólag lehet. Lejár a szerződés. Most, a tanév végén jár a szerződés, és az újabb rendelkezés szerint indoklás nélkül is lehetséges, hogy ne hosszabbítsák meg. Egyszerűen kiraknak. Eltávolítanak. Nincs tovább vita. Kész. Ezt mondja a jogszabály. Lehet. De most nem erről van szó. Szeretném tudni, hogy miért. Ha leírni nem is meri senki, legalább mondják ki. Mondják, hogy hanyagul végeztem a munkám, vagy túlon túl lelkiismeretesen. Mondjanak akármit. Hogy végre zsidótlanítani akarják a főiskolát...” „Senki nem fog neked ilyesmit mondani. De egész őszintén... te mit gondolsz magadban? Valamit csak gondolsz erről... Te mivel magyarázod ennek az indulattömegnek a létrejöttét? Mit csináltál, mit mondtál? Valahogy te is belesodrótál ebbe a helyzetbe. Neked tudnod kell, hogy végső soron mi a baja Czerjáknak meg még nem tudom hány tanárnak. Valami csak elindította a dolgot, aztán bizonyára görgött, mint a hólabda, de valami... talán valami régi ügy. Te régebben vagy itt, tudnod kell. És nehogy azt hidd, én nem látom, milyen képtelenségek folynak ezen a főiskolán, látom mindenütt, de nem kell az egészszel szembeszállni. Ide hallgass, Anna, nem vagyunk már gyerekek, tudomásul vehetjük, hogy az egészszel nem bírunk. Egyszerűen nem megy. Meg kellene őrizned a keveset, nem is tudom, hogy kevés-e, ahol hatni tudsz. Tényleg nem kellett volna elküldened azt a levelet. Mi értelme? Hogy jól odamondtál? Te is tudod, hogy meg sem értik. Ha nyakon csípsz egy-két gyereket, és megtanítasz nekik valamit, többet használsz. Nem lehet az egészszel. Nem mész fejjel a falnak. És ne lepődjél meg, hogyha mégis nekimész, betörik a fejed. Nem tudom, mit lehet tenni. Neked többet kell értened ebből a helyzetből. Neked tudnod kell... Gondolkozz, mi indíthatta el az egészet!”

Húzta a karját a vászontáska, de egyenesen állt. Az a fejtartás, az a tekintet; azt mondja majd, soha többet nem látsz, az életben többet nem; hiába volt a hívás, hogy megérintette a karját, tessékelte beljebb, hogy széket húzott neki, figyelt rá. Az istenit neki, minden hiába. Nézi csak gyűlölködve, meghallgatja a szavait, „gondolkozz... ne lepődjél meg... neked többet kell értened”, aztán hátrál az ajtó felé, mintha a rektortól menne el. Éppen úgy. „Ég veled”, mondta Anna, és

hangsúlytalanul kinyitotta, aztán becsukta maga mögött az ajtót.

5.

„Ne haragudj. Voltak nálam. Itt vagyok. Mit tudsz Kamilláról?” Tünde hangja még sértettebb: „Én honnan tudnám azóta?” Miért ment haza, és mit csinál otthon? „Ide hallgass, elhiszem, hogy ideges vagy, de ne rajtam töltsd ki a mérgedet. Jó?! Miért kerestél, mit akarsz! Tessék!”

A tízéves születésnapján elvitték Andrást étterembe a szülei. A szokásos kocsival jött értük vasárnap délben az apja sofőrje, és a jól ismert tiszti kaszinóba fuvarozta a családot. Amikor kiszálltak, Pethő, mint mindig, megköszönte a nála néhány évvel idősebb, katonaruhás férfi fáradozását, és hazaküldte. Jancsi bácsinak hívták, Andrást is fuvarozta, egyedül a gyereket, és olyankor megengedte, hogy mellé üljön, de előfordult, hogy Ida nénnivel kocsizott, piacra mentek, vagy Ida néni budakalászi házához, és ekkor éppúgy hátra kellett másznia, mint a szülők társaságában. Azon a születésnapon elengedte Pethő a sofőrt, „köszönöm, ma már nincs szükségem az autóra”, ez izgalmasnak ígérkezett, talán villamossal, autóbusszal mennek haza, még sohasem utazott a szüleivel villamoson, de minden lehetőséget eltakart a kötelességteljesítés vágya: András tudta, hogy ez a hármásban elköltött ebéd rendkívüli ajándék, a szülei sokat egyezkedtek, s hogy csakis őmiatta, az ő ünnepléséért szánták el magukat a közös programra – már régen nem voltak együtt, s aztán soha többet, hárman három különböző szintéren éltek, mintha közös meg egyezéssel alakítanák a kulturált szomszéd szerepét, de neki ma különösen jónak és hálásnak kell lenni; mikor kiléptek a klub étterméből, engedelmesen az anyja és az apja közé állt, megfogta a kezüket. Sétáltak, mint egy család, ez 1956 tavaszán volt, szép idő, elindultak gyalog, és később taxival értek haza. Az apját feszélyezte ez az idillikus andalgás, egy szembejövő gyalogos, egy oszlop, minden jó ürügy volt, hogy elengedje András kezét. A gyerek igyekezett újra megfogni, aztán felhagyott az erőszakos közeledéssel, Pethő előbb

kényszeredetten hagyta, hogy belecsimpaszkodjon, de húzó-
dott volna távolabb. Ő jó akart lenni, vagyis kedves, ragasz-
kodó és alig észrevehető. Így azonban Mártához löködött,
mintha tüntetően hozzá tartozna. Hogyan próbálkozzon? Ne-
hezen idézi fel az apja vonásait, egy-egy kép, jelenet, kiszá-
kítva, vakító élességgel azért megmaradt. Ez a vasárnapi séta
is, ahogy az apja ment mellette, dúdolt, velük akart lenni, el-
határozta, hogy ezt a napot a fiának áldozza, lemondott a sza-
badsága egy darabkájáról, igazi apja akart lenni, nem vádol-
hatja utólag, mégis olyan tökéletes elszigeteltségben haladt
mellette, dúdolt, hogy jókedvet mutasson és felvidítsa az
együttesüket, de csak magának dúdolgatott. A Belváros mind-
üknek látványosság, a nézelődés megfelelő alibi a szótlan-
ságra, mentek, nem gyorsan és nem lassan, már nagy fiú volt,
senkinek sem kellett a másik lépéseihez igazodni. És egy idő
után eléjük került egy házaspár, hangosan, gesztikulálva ve-
szekedtek, ahogy léptek, össze-összeért a karjuk, eltávolod-
tak, közeledtek egymáshoz, hintázva, mintha táncolnának.
Vagy tizenöt lépéssel előttük jártak, s ők inkább az ismeretlen
párhoz alkalmazkodtak, ne kerüljenek tolakodóan közel, de
valahogy a vonzásnak engedve a lemaradásra se gondoltak.
Nem lehetett hosszú az az út, nem tarthatott tovább néhány
percnél, ez is tisztán, filmszerűen bármikor lepergethető.
Mentek a veszekedő házaspár mögött, és az asszony egyszer
csak ájultan elzuhan, összerogyott; de úgy esett a betonra,
hogy semmije sem sérült, a feje se koppant nagyot, és sima
szoknyája elegánsan lehúzza, a lába kecsesen összetéve, láb-
fején magas sarkú cipő. A férfi segítségért kiáltott, és az apjá-
val megfogták az eszméletlen nőt, pár lépést vitték csak, a
sarki újságárusig, aki felállt faszékéről, és ajánlkozott, hogy
bármiben segít. Felültették a nőt, hátát, fejét a ház falának tá-
masztották, és az apja gyors mozdulattal jobbról, balról egy-
egy csattanós pofont adott neki. A nő felsikoltott, kinyitotta a
szemét, a férj megdermedt, és Pethő azt mondta, „orvos va-
gyok, ezt így kell”. Valaki vizet hozott az asszonynak, itatták,
de ők már mentek tovább, az apja elhúzta, és talán csak a kö-
vetkező utcasarkon szólalt meg: „hisztéria”, „szép, szabályos
hisztéria”, vagy: „ilyen a hisztéria”, Márta szemében félelem
és alázat, András is hatalmasnak, keménynek, megfellebbez-
hetetlennek és idegennek érezte.

Szigorú szavai most csillapítóan hatnak Tündére. Ha men-
tegetőzik vagy vitatkozik, Tünde rázúdítja élete minden ke-
servét, de így megkönnyebbülten szelídebb lett, lágyabb a
hangja is, védelmet kérő, szinte odabújós, és nyugodtan,
tárgyszerűen elmondta, mi történt délelőtt. Kamilla már bent
volt az üzletben, pedig – András tudja – Tünde a szokásosnál
korábban érkezett. Azt mondta, rosszul aludt, fáj a gyomra,
fázott, aztán verejtékezett, hát inkább hamar elkészült és be-
jött, de fél tízkor olyan sápadt lett és olyan heves mellkasi fáj-
dalomra panaszkodott, hogy ő egy vastag pokrócból fekhelyet
készített neki a földön, és kihívta a mentőket. A műhelyben
nem fér el semmi, egy heverő vagy kanapé végképp nem, kicsi
és zsúfolt, de hát ilyesmire nem is számíthat senki, a mentős
egyébként megdicsérte, mindent jól csinált, a rohamkocsiba
mégsem engedték, jöjjön utánuk taxival vagy ahogy tud. Most
már belátja, mondta Tünde, hogy értelmetlen kapkodás volt,
amikor bezárta a műhelyt, és mint valami idétlen kalandfilm-
ben, taxival akarta követni a sivító mentőt, várakoztatta a ko-
csit a kórház előtt; erőszakosan és vesztegetéssel behatolt, föl
az intenzív osztályra, ahol aztán senki szoba sem állt vele. Jár-
kált a folyosón, minden ajtónyitáskor reménykedve kísérlete-
zett, hátha megtud valamit, aztán dühében, elkeseredésében
hazajött. Olyan egyedül van, annyira elhagyatott, senkinek
egy mozdulata nem volt felé, és amikor végre megtalálta And-
rást, ő is mással volt elfoglalva, nem haragszik, mondta, csak
értse meg András, hogy rohadtul érzi magát, nagyon rohadtul,
otthon sem tudott mihez kezdeni, volt ideje gondolkozni, és
rájött, hogy ez újra és újra ismétlődik az életében, mindig va-
laki az orra előtt meghal, mindig, már az öccse, aztán Panni,
az az osztálytársnője, akinél albérlőként lakott, éppen a fel-
nőtté válás idején, mindig olyankor, amikor vele valami jó és
fontos történe, amikor éppen valahogy alakulnának a dolgai
vagy segítségre lenne szüksége. El se tudja mondani, hogyan
is van ez, de nagyon jól érzi, öneki, úgy látszik, tilos a boldog-
ság, a nyugalom, vagy az ő természetében van a hiba, mert
mindig olyan barátokat talál, Pannit és Kingát is, igen, valami-
kor a legjobb barátnője volt, de Kinga öngyilkos lett, megőrült,
az élete tele van ilyen barátságokkal, meghalnak az orra előtt,
és fél, hogy Kamilla is, talán már nem is él, nem meri felhívni
a kórházat, segítsen András, legjobb volna, ha egy orvos

ismerősüket kérnék meg, valaki csak akad, aki érdeklődik, egy orvost nem utasítanak el, talán valami hiteleset is hallhatna, de akárhogy is lesz Kamillával, a nyaralásuknak fuccs, ő nem zárhatja be egy teljes hónapra a műhelyt, azt nem teheti meg, akkor akár végleg feladhatja a vállalkozását, hacsak nem találnak valakit, aki hajlandó helyettesíteni Kamillát, egyáltalán nem szükséges, hogy művész legyen, nem kellene mást csinálnia, mint eladni, fölvenni a rendeléseket, elintézni a telefonokat, erre bárki alkalmas, de ő már végiggondolta az összes ismerősüket, senkit sem tud, a nyár közepén hirtelen honnan akasszon le valakit, mégsem szólíthatja meg a járókelőket, nem hívhatja be az utcaseprőt, mert csak jó ismerőst lehet, teljesen megbízható embert, de ilyen nincs, a nyaralásuknak pedig fuccs, kár volt vízumot kérni, sajnálja, hogy András fáradt ezzel, de honnan tudhatták volna, azért kéri, hogy gondolkozzon, de csak teljesen megbízható embert enged a műhelyébe, végül is jól kereshetne az illető, benne, bevallja, még egy örült ötlet is felmerült, meg lehetne kérdezni András anyját, igen, neki van megjelenése és intelligenciája, tulajdonképpen azt, amit Kamilla tudott, ő is tudhatja, meg ő igazán ráér, talán el is vállalná, ez az egyetlen ötlete, először örültségnek tűnik, de lehet, hogy nem is az, és ha ez nem megy, akkor tudomásul kell venniük, hogy fuccs a nyaralásnak.

„Ezt most nem tudom”, mondta András rémülten, és a megkaparintott helyzeti előnye máris elveszett, az apja így nem habozott soha, és nem őrlődött volna két asszony között. Ágnes és az anyja, Tünde – őt még Ida néni is meggyötörhetné. Beszélteti Kollár Annát, és odamegy a Különlegességibe, mert Paizs Jutka hívja, bárki, aki akar tőle valamit, megkapja, képtelen egy férfias, kijózanító, visszautasító mozdulatra. Elképzelhetetlen, hogy megkérjék Mártát, álljon oda a pult mögé, egy hónapig legyen a menye alkalmazottja, ezt nem lehet kérni, felvetni, nincs szó, amivel elmondhatnák, erre nem lehet válaszolni. Pedig igaza van Tündének: az anyja ráér, panaszkodik, hogy felesleges, sehol, senkinek nincs rá szüksége, mégis megijedne, ha ennyire szokatlan javaslattal állnának elő. „Ezt most nem tudom, majd megbeszéljük este. Talán lesz szerencsésebb megoldás is. És én felhívom a kórházat, ha akarod, felhívom, hidd el, nem fognak lerázni. Visszamész? Jobb, ha nem gubbasztasz otthon egyedül, menj vissza a műhelybe,

és odamegyek érted, ahogy megbeszéltük. Hat-fél hét előtt nem végzek, aztán érted megyek. És addig még felhívlak, jó?” Tünde hallgatott egy darabig, s mint aki teljesen mentes minden praktikus gondolattól, álmodozva és szorongva kérdezte: „szerinted életben marad?” „Ne félj!”, búgta András, „sajnálom, hogy most nem tudok veled lenni, de felhívlak még”. „Tudod, Kamillának nincs senkije, az égvilágon senkije. Ez is olyan borzasztó. Minden rám hárul majd. Már most is minden rám hárul. Mondom, ez valami végzet. Velem mindig ilyesmi történik. Annyira sajnáltam, ahogy ott feküdt a pokrócon, látszott, hogy nagyon fél, pedig, mondd meg őszintén, mi öröme van Kamillának az életben, miért fél meghalni, és láttam rajta, hogy fél. Ne menj el, ne hagyj magamra, siráncozott, még jó, hogy ki se nyitottunk, mindez korán történt, a mentő nagyon hamar megérkezett... Most is zavarlak? Már befejezem. Azt akarod, hogy visszamenjek? Jó, akkor elindulok, jobb is talán, ha visszamegyek. Fél óra múlva hívj a műhelyben, de ha meghalt... nem, mindegy... mindenképpen mondd el, amit megtudsz.” El kellett mennie a tanulmányi osztályra egy közületi telefonkönyvért, hogy kikereshesse a kórház számát, s a folyosón Czerjákba botlott. A szemüveges, alacsony és pufók Czerják sötét öltönyben, sötét nyakkendővel mindig úgy járt a főiskolán, mintha temetne. Nem is járt, inkább siklott, görnyedt tartással osont, levegőkapukon, levegőjáratokon bújít át, egyszerre ott volt, de akkor is bocsánatkérően, alázatosan és csendesen. A hangja fátyolos, minden szava lebegtetett; mulatságos volt elképzelni Czerjákot fő-fő tanácsadónak, amint súg a rektor elálló fülébe, duruzsol és zümmög, vasárnap esténként összeülnek, Czerják közelebb hajol, kapaszkodik fölfelé, párás szavakat piheg, és a szemüvege is elfelhősödik, amikor közös múltjukra utal: emlékezteti a rektort, hogy ő is tett egyet-mást az érdekében. Czerják egyébként kudarcos, balszerencsés embernek érzi magát, akit rengeteg méltatlanság és mellőzöttség ért, s ezért nem futhatta ki a formáját. Még a hült helyét is átható, émelyítő dezodorszag mellé számtalan történetet kínál, úton-útfélen elrebegi az egykori kollégáknak, pályatársaknak a fantasztikus sikereit, akikkel valaha együtt indult. A becsület áldozatának tekinti magát, minden rossz választására etikai magyarázattal szolgál: ő kitartóbb, hűségesebb, mint a többiek, vagy nem olyan megszállott,

erőszakos és törtető. Fiatalember volt, amikor 1956 novemberében disszidált a családjával. Előtte két hétig a nővére Pest környéki házában bujkált, félt, pedig Czerjákon senki sem akart semmiféle bűnt számonkérni és megtorolni. Névtelen és jellegtelen volt a hatalma, az államtitkári ranghoz nem kapott, bizonyára nem is kívánt cselekvési lehetőséget, de október 25-én elosont a fővárosból, és novemberben azt mondta, nem kockáztathatja a fia életét, örültek és szabadjára eresztett gyilkosok garázdálkodnak, ő már semmit sem ért, ebben a feje tetejére állított világban lélegzeni sem tud. Egyik helyről a másikra vándoroltak, Ausztriából Németországba, onnan Hollandiába, majd Svédországba, de Czerják menthetetlenül idegen maradt, a képesítésével nem kezdhett semmit, évekig jobbra a felesége tartotta el, és miután elváltak, Czerják hazatelepedett, egyedül. Világlátott, nagy tapasztalatú oktató – ezt kétségbe vonni önmagában is provincializmust és szektarianizmust jelentett a főiskolán. Művészettörténet óráit alig látogatták a hallgatók, de Czerjákot ez nem zavarta, „szívesebben tanítok öt érdeklődőt, mint ötven kényszerített diákot”; amikor aztán az egyetemi tanács határozata alapján megszigorították a munkafegyelmet és Czerják minden előadáson katalógust tartott, néha ravaszul kétszer is, az óra elején és a végén, a diákok beültek hozzá aludni. Az elsötétített teremben bűgött a diavetítő, Czerják fátyolos hangon zsolozsmázta a művekhez fűzött kommentárjait – voltak, akik zseblámpával olvastak a pad alatt. Néhány évvel ezelőtt megjelentetett egy könyvet Svédország művészetéről, s ez elegendő tudományos publikációnak bizonyult, hogy rektori ajánlatra a miniszter kinevezze rektorhelyettesnek. És Czerják új felesége kezeli a rektor lányát, családi, baráti kapcsolatuk számai állítólag az elemi iskoláig nyúlnak vissza, bár erről csak feltételezések keringenek a főiskolán; legendatöredékek és mocskos szellemeskedés. András egyszer megkérdezte Annát, olvasta-e Czerják könyvét, az asszony közönyösen bólintott, „és milyen?”, „semmilyen”, felelte, ez pedig – András úgy vélte – keményebb ítélet, mint ha Anna pontokba szedve bebizonyítja a könyv valótlanságait vagy – amit többen állítottak – hogy az egészet összeollózta, ízlés nélkül innen-onnan kimásolta. Vajon mondott-e ehhez hasonlót másnak is Anna? Ki tudja, hol, mikor, milyen érdekek sérülnek? Ahogy egyszeriben ott állt

most előtte Czerják, annyira görnyedten, hogy púposnak tűnt, és fölnezett rá a füstszínű szemüvege mögül, megszólította őt halkan, óvatosan, mint egy templomban, András nagyon háttározottan érezte, hogy ebből a Kollár Anna-féle ügyből ki kell maradnia. Sebezhető, már sérült ember valamennyi, nincs itt joga senkinek a hős igazságosztó szerepére.

Czerják is beszélni akart vele, csak pár percet, örül, hogy találkoztak, csak néhány percét rabolná el, és András tétova, kapkodó mozdulatára jóságosan kérdezte, hogy talán valami kellemetlensége támadt. „Egy rokonomat, egy közeli hozzátartozómat infarktussal kórházba szállították, telefonkönyvért mentem, hogy fölhívjam a kórházat, és a feleségemet is... megengeded, ugye... Szegénykét nagyon megviselte az eset, ő volt ott a mentők érkezéséig... azonnal elintézem, és rendelkezésre állok, ugye, megengeded?”, de Czerják nagylelkűen felajánlotta orvos felesége közreműködését, a szerénységtől szinte dadogva kínálta a lehetőséget, és bevezette Andrást a saját szobájába, ott kényelmesebben beszélhetnek és telefonálhatnak.

Czerják szobája jóval nagyobb volt az övéénél, szőnyeg és kárpitozott garnitúra, antik íróasztal és antik könyvesszekrény, ünnepélyes és ósdi, mint az eklektikus épület is, a falon híres képek bekeretezett reprodukciói, azonos méretűek, egyforma távolságra, iskolásan. Most volt először Czerják szobájában, s míg várták, hogy Czerjákné visszaszól és beszámol Kamilla állapotáról, András udvariasan nézelődött, közben inkább Tündét látta maga előtt. Talán még el sem indult otthonról. A beszélgetésük után zuhanyozott és átöltözött, aggodalmasan állt a szekrény előtt, hogy minden eshetőségre felkészüljön, a reggel felvett bordó mintás selyemruha ennyi történés után mindenképpen lecserélendő, a hozzá hasonlók sem jöhetnek számításba, a türkiz és a piros árnyalatai, rózsaszín és sárga sem. A sárgát nem is szereti, díszítésnek legfeljebb, módjával, de feketét nem vesz magára, vagy szürkét, barnát, mintha a saját öreganyja volna. A mérlegelés ingerültté tette, a választás aztán jótékonyan oldja feszültségét; mit háttározhatott? Fehéret, gondolta András. Hófehérbe öltözik. Talán fehér pántot is köt a hajába, összehajtott fehér sálát vagy horgolt pántot, esetleg fehér bőrt. Megrázta a fejét: nem, ha kipróbálta is a haját leszorító díszítéseket, elvetette, nem, ez

csakugyan nem való Tünde rövidre nyírt hajába, kerekíti, megnyomja a fejét, az orra és az álla még hegyesebben ugrik elő, nem, de a fehéret végül megbolondítja valamivel, korall és színes gyöngy között turkál, talán a fekete kerámia mellett dönt. Czerják a főiskolán várható alapos átszervezésekről beszélt, az időszerű rendteremtésről, észszerű változtatásokról, rekedt-vattás hangja mellett András nyugodtan öltöztethette a feleségét, „bármibe fogadok, hogy hófehérbe öltözött”; Czerják még csak kerülgette a témát, ez nem az volt, András jól tudta, hogy nem az, majd Czerjákné jelentkezése után; még nem hangzott el egyetlen konkrétum, egyetlen név vagy javaslat se, most éppoly pontosan elmondhatta volna, mit akar tőle Czerják, mint ahogy Tünde mozdulatai is tisztán kirajzóldtak. Hallani vélte a rektorhelyettes majdani mondatait, látta görbe hátából csigaként ki-kinyúló fejét, „szükség van az összetartásunkra, ez az iskola ránk bízott”. Elmondja majd, miért nagy nyereség a főiskolának, ha András elvállalja a párttitkári funkciót, „a te származásod, életutad... igen, fiatal szretrénk, de akinek politikai tapasztalatai is vannak, aki megújulásra képes”, a szavak kevésbé fontosak, elég, ahogy a rövid, tömzsi nyak meg-megnyúlik; nem Czerják gondolt rá, a rektor se, egyetlen tanárral sincs bizalmas viszonyban itt a főiskolán, mit tudnak ezek a származásáról, a politikai tapasztalatairól?, „azért jöttem el a minisztériumból, hogy tudományos munkát végezhessenek”, de ezt nem felelheti, ez otromba sértés, Czerják halvány arca elszürkülne, vajon ő, annyi hányattatás után, nem végez a beosztása mellett tudományos munkát?; a feleségével is úgy beszélt, hogy a telefonkagylót tartva görnyedezett, „egyik legkedvesebb kollégám... fiatal tanárbarátom”; nincs oka a visszautasításra. A párttitkárság elől mégis menekülni kell, talán bedobja a tankönyvírási kötelezettségét, ajánl maga helyett valakit, de kit? Nem, ebből a megtiszteltetésből nem kér, a párttagsága esetleges, semmi jelentősége, az égvilágon semmi, nem minősíti, de funkciót nem vállal.

Czerják az első csöngetés felénél felkapta a hallgatót, eltarotta, András felé fordította, az asszony szavai messzebbre is elértek, „nyugtasd meg a barátodat, a hölgyet gondosan ápolják, a legjobban felszerelt osztályra került, kitűnő szakemberekhez. Elég súlyos infarktus... ugye, nem kell elmagyaráznom

a szív anatómiáját és működését?... Ilyenkor, néhány óra múltán, még nem is alakulhat ki pontos kép... A lényeg, hogy jó helyen van. Este nyugodtan telefonálhatnak a beteg rokonai”.

Megvárja, míg Czerják előadja a mindenkinek kedvező változások tervét. Igyekszik elodázni a választ, mond valamit a saját korlátozott tehetségéről vagy inkább a családjáról, „azért vagyok itt, hogy hasznosítsam magam, de hidd el, nem kellene megterhelni a vezetést az én túlzott politikai szerepeltetéssel”, talán ez a legjobb, „az apámat nem rehabilitálták még, és a régi kapcsolataim, bármilyen lazák is... hidd el, ez csak támadási felületet kínálna”. Mit tud Czerják róla? Varga Jóska bizonyára ismerte, de kérdés, összeköti-e őket. Azokban a vándorlós években, amikor Németországban, Hollandiában és Svédországban puha lépteivel olyan reménytelenül haladt, siklott, hajlongott, meglehet, akkor, mint Ágnesből is, kiestek belőle a nevek, helyek, helyzetek. Elfelejtette, ki volt Varga Jóska 48-ban, 49-ben, még 50-ben is. A pályakezdő Czerják pedig sehogyan sem kerülhette ki, és hallania kellett Jóska 56-os szerepléséről is. Elfelejtette. Elegendő volt tudomásul vennie az új valóságot, beilleszkedni, feladatot találni. Talán Kollár Annáról akar beszélni? Szövetségest keres Anna ellen? Nem kellett volna elfogadni a segítségét, a kórházat egyedül is felhívja, Kamilla attól semmivel sem lesz betegebb. András feszengve várt, megint csapdába futott, és balgaság Czerjáktól bármi jót várni. Nem. Czerják most kihasználja az ő naivitását és szorultságát, „ha alkalmas most neked... említetted, hogy valamit megbeszélnél velem... aztán fölhívom a feleségemet... nem akarok sokáig a terhedre lenni”, de Czerják mintha tűnődne, hogy mit is akart megbeszélni, megbeszélni valamit?, ó, semmi égetően sürgőset. Nem, semmi lényegeset, örül, ha bármilyen keveset is segíthetett, aztán majd nyugodtabb időben folytatják a beszélgetést, de inkább rendszeres és intenzív tanácskozásokra gondol, András szorosabb bevonására, bár nem akarnák agyonterhelni. Minderről majd máskor, legközelebb; a búcsúzásnál még görnyedtebbnek látszott, a szeme fénytelenül, egyneműen sötétszürke volt az üveg mögött.

A nagy megkísértések meséjéből egy szó sem igaz, vagy mindez a múlté. Régi korok próbatétele. Őt sohasem kecsegtették örömmel a lelke üdvössége fejében. Soha. Amikor

hazajöttek Calimanestiből, néhányan megkérdezték, éheztek-e. Vilmos bácsiék is megkérdezték az első nap, aztán magára hagyták, kóboroljon, kolduljon, keressen ételt a jégszekrényben; náluk látott először elektromos hűtőszekrényt, ormótlan, öblös láda, csatos zárral, zúgott és rázkódott, ő a hallban aludt egy fotelágyon, és éjszaka felébredt, amikor a szomszédos konyhában a masina bekapcsolt. Egy év múlva nekik is lett jégszekrényük, Márta sok mindent vásárolt, bútorokat és ágyneműt, Ida néni segítségével felkutatott és visszaszerzett néhány régi darabot, az Árnyas úti élet jellegtelen darabjait: rádiót és szőnyeget. Értesítették, hogy hol veheti át a férje holmiját, mi az, hogy a holmiját? Félt azoktól a tárgyaktól, és nem ment értük, vigyáznia kell törékeny egyensúlyára, fel kell nevelnie a fiát, várnia kell Jóskát, őrizni az életét, az épségét, mert feladatai vannak, „drágám, nagy örömet szerezteél nekem a leveleddel, büszke vagyok az okosságodra, a szívósságodra, a bátorságodra, mintha tőlem kaptad volna ezeket a tulajdonságokat. Márticska, meglásd, együtt fogunk mi élni, nem akadályozhatja ezt meg senki, higgyél ebben te is, és ezeket az éveket kicsit helyettem is éld. Járjál emberek közé, járjál színházba, moziba, gondod legyen arra, hogy a gyerek is minél többet lásson a világból, a jövő felé nézz, készülj mindig a jövőre”, ezt a váci börtönből írta Jóska, 1959 márciusában, mikor Mártának át kellett volna venni Pethő személyes holmiját, itt és itt, ebben és ebben az időpontban, be kellett volna kopognia a tizenhatos számú ajtón, egyenruhás nő fogadja, aláíratja vele az átvételi elismervényt, egy öltöny, egy ing, egy pár cipő, egy pár zokni, alsónadrág, egy darab Doxa márkájú óra, pénztárca, levéltárca, cigarettatárca, batyuba kötve az egész, aláírja, köszön, és karjában a csomaggal kimegy, a kapuban őrt állónak leadja a belépéskor kapott bilétát, fogja a csomagot, viszi hazafelé, nem. – Nem ment el Pethő személyes holmijáért, nem éri be az ingével és az órájával, adjanak halotti bizonyítványt, mondják meg, hol van elföldelve, mondják meg, miért, mi történt a tárgyaláson, mondjanak meg mindent. Két héttel később egy nagy dobozt talált András a lakásajtó előtt, öt órákor ment haza a napköziből, Márta még nem volt otthon, a papundeclidobozra piros postairónnal valaki felírta: PETHŐ, behúzta a csomagot, se leragasztva, se átkötve, nem volt benne semmi papíros, jegyzék vagy értesítés, tudta,

hogy az apja ruhája, tárcája, cipője, bepréselve a dobozba, ki-szedte, végignézte, aztán gondosan hajtogatva visszarakta a dolgokat, az előszobában hagyta a dobozt, betolta a sarokba, a cipősszekrény mellé. „Életem, vigyázz magadra. Olyan szép voltál a beszélőn, és én olyan boldog, mert tudom, hogy engem vár a szépséged. Márticska, te tudod, hogy semmi sincs ingyen, semmi nem jön könnyen, de nekem erőt ad a te szépséged. Megharcolok érte, szolgállok, mint egykor Jákob, hiszem, hogy elérjük, lesz közös életünk, csak vigyázz magadra”; azt mondják, az apját agyonverték a tárgyalás után, halott volt már, és azért kellett halálos ítéletet hozni, de tanú nem akad, a tárgyalás résztvevői megközelíthetetlenek, egy Münchenben kiadott brosúra mégis részletes leírást ad, „Pethő Lorándnak meg kellett halnia az igazmondása miatt”, „a horthysta katonatiszt fia tudta, mi a becsület és a bátorság”, „bérgyilkosok gyülekezetének merte nevezni a Magyar Népköztársaság bíróságát, és kijelentette, hogy többé nem hagyja becsapni magát, nem segédkezik a bolsevikok büntetésében”. Azt mondják, vádlottból vádló lett, és olyan rettenthetetlen, hogy agyon kellett verni, mint egy kutyát. Akikkel szembesítették, akik még látták a börtönben, először ők meséltek róla, de Mártát kerülték, hűséges asszony volt, vagy nem volt hűséges? Már Jóska-val éltek, amikor Andrásnak döntenie kellett, hogy az egész osztályból egymaga megtagadhatja-e a KISZ-tagságot, és Jóska azt mondta, lépjen be, tegyen eleget a Kilián-próba követelményeinek, ha mindenki belép, értelmetlen az egész, a KISZ nem politikai szervezet, a tagság nem demonstrál semmit, formális dolgokkal pedig ostobaság hadakozni, az ember gazdálkodjék okosan az erejével, a lázadással is, hősködésre ne fecséreljen, lépjen csak be, ne kockáztassa, hogy ilyen egyszerű indokkal ne vegyék fel egyetemre, Pethő fiának egyetemre kell kerülni, és a legtöbb, amit András megethet az apja emlékéért, hogy tanul, hogy teljesebb és szabadabb életet követel magának, mint amennyi az apjának megadatott, lépjen csak be, lépjen; ilyen szenvedéllyel, makacssággal ritkán érvelt; a párttagságnak sincs jelentősége, azóta eltelt több mint negyedszázad, aki nem veszi tudomásul az idő múlását, hogy megváltozik minden, a tettek és történesek értéke is, az még nem erkölcsös – megváltozik, átalakul, beleolvad és főként elfelejtődik. Harmincnyolc éves korában

az ember már nem igazodhat a gyerekkorában elveszített apjához. Paizs Jutka úgy tudja, hogy a tárgyalás után agyonverték az apját, Ágnes is így tudja Manchesterben vagy ahol éppen most van, és akad még egy maroknyi ember, aki emlékszik Pethő Lorándra, egy maroknyi mogorva, reszketős kezű, sárgás arcú, összetört ember, elfogynak mind, és nincs kegyetlenebb önkény, mint kényszeríteni a régi erkölchöz, a szétesett, elpárolgott hősiességhez, megtagadni a részvételt a normális életben, neveket és dátumokat citálni, rossz lelkiismeretet élesztetni. Ha Paizs Jutkára gondol, még a párttitkárságtól sem idegenkedik annyira. Végül is hány párttag van ezen a főiskolán? Huszonegy. Sok munkát nem jelenthet, de azért ezt elbliccelné, diplomatikusan, a jó szándékát hangsúlyozva bármikor kitérhet, mert előbb-utóbb csak előállnak, felkérlik, felszólítják nyíltan, „az apámat még nem rehabilitálták... támadási felület”, ezt úgy is értelmezhetik, hogy Pethő kicsi pont volt, jelentéktelen figura, egy orvos, aki valami hülyeségbe keveredett, oly mindegy, rehabilitálták vagy sem, a család bizonyára nem sürgette, ki az a Pethő Loránd? A név ma már nem terhelő, nem is kötelez semmire, milyen komikus volna Elektra vagy Hamlet szerepében tetszelegni, ez az élet másféle. Paizs Jutka vajon összehajtogatna-e egy pokrócot, hogy lefektesse a munkatársát, törődne-e bárkivel, ha mellette hal is meg?, a tisztesség pedig ezt jelenti, nem susmogás és szervezkedés, aláírásgyűjtés és dacos, vádló emlékeztetés. Jelentkezett a KISZ-be, örült, hogy nem kell magyarázkodnia az osztálytársainak és a tanároknak, hálás volt Jóska buzdításáért, az osztályfőnöke mégis gyanakvóan nézett rá, föltolta a szemüvegét, és megkérdezte, „édesanyáddal megbeszélted?”, mit várt tőle?, miért akarta kiközösíteni? András úgy érezte, gorombán pikkelt rá eztán. De miféle elvhűség az, amelyik jótékonyan elnézi a többiek illeszkedését, élni akarását, kártékot készít a jelentkezőkről, leadja engedelmesen, végzi a rá mért feladatot, de őt, éppen őt könyörtelenül kiemeli, megbélyegzi. Jóska bement a tanár fogadóórájára, és azt mondta, András a kívánságára jelentkezett, és ragaszkodik hozzá, hogy azt tegye, amit a többi diák, mert a fogadalma köti, úgy kell felnevelnie Pethő Loránd fiát, hogy semmiben ne szenvedjen hátrányt, nekünk, mondta Jóska a magakorú férfinak, minden erőnkkel ezeknek a gyerekeknek a

boldogulásáért kell küzdenünk, „az elmúlt években volt időm ezen gondolkodni”; harcias lehetett, támadó, a börtönből szabadulva hihetetlen lendülettel alakította közös életüket, „jóvátenni”, mindent jóvá akart tenni, azért lett főmunkatárs Gacsályi mellett, aztán igazgató, hogy jóvátegyen, és végül szégyenkezett ezért is, csalódott valamennyi útban, az igyekezetek őszinteségében, de Jóska csak idejekorán elfáradt és megroppant, kesernyésen nézte a jóvátévők buzgalmát, a halála előtt többször kérvényezte Pethő tisztességes eltemetését, „a halottakat el kell temetni, és ez még a mi dolgunk”, megtagadta a zártkörű, csak a legszűkebb család részvételével rendezhető temetés ajánlatát, megtagadott utóbb mindent, leszámolt Gacsályival – milyen örömtelenül és elégedetlenül ment el.

Megjött Márta, és András halogatta, hogy megmutassa neki a dobozt, „egyetlenem, ne aggódj értem, énnekem semmi bajom, azokra az időkre gondolok, amikor veled leszek, olvasok is, sőt munkát kaptam, egy francia regényt fordítok, ez csak elegáns? Okosabban tenném persze, ha inkább oroszul tanulnék, ki tudja, talán elszánom még magam, hogy az anyanyelvedet ízelgetve közelebb férközzek hozzád. Mit szólsz, milyen ravaszságokon töröm a fejem? Látod, nincs okod aggodalomra. Inkább rajzold le nagyon részletesen a lakást, minden tárgyat, és a fekvőhelyedet ki ne felejtسد!”; olvasta a levelet, és a hajába túrt, a halántékát simogatta, lángolt az arca, a nyaka; nem akarta rejtegetni András a dobozt, de lerohanja most az anyját? Együtt vacsoráztak, Márta parádésan terített, mindent feldíszített, gondosan elrendezett, repkedett az asztal körül, karikára vagdalta a lókolbászt, akkoriban a kedvenc eledelük volt, ízletes és olcsó, Tünde el sem hinné, hogy a piacról ő hozta minden héten a lókolbászt. Vajat és sajtot tett az asztalra, citromszeleteket, teát; mielőtt leültek, megmosta az arcát és kiszedte a csatjait, leengedte a haját; majd vacsora után, ma este még, de majd vacsora után. „Megnézted?”, suttogta Márta, guggoltak a doboz mellett, akkor nem pakolta ki, „nem könnyű az életed”, motyogta büntudatosan, fogta András kezét, gyerekkéz volt, pubertás előtti párnás és izzadt, „nincs is igazi gyerekkorod”, és váratlanul, hangosan, „ugye, szereted Jóskát?”. A haja leengedve, szerelmesen magához húzta a fiát; így kell eltenni, érintetlenül hagyni, ha kell,

évekig így őrizni, míg Jóska meg nem mondja, mi legyen vele. Az előszobából bevitték a konyha melletti cselédszobába, az afféle lomtár, a matrac nélküli vaságy alatt éppen elfért – később kegyelettel őrzött emlék, mint másutt a préselt virágok, menyasszonyi fátyol, porcelánbaba, vagy egy katonakönyv. A vaskosan létező tárgyak oly könnyen szelídülnek; „édes kincsem, ne törődj az undok rágalmazókkal, nincs nekünk okunk szégyenkezni senki emberfia előtt. Ha Lóra csak öt percre újra életet kapna, tudom, nem tenne mást, hozzám jönne, hogy rám bízson téged, és a gyereket is. Hidd el, gyönyörűm, így lenne ő”.

Visszament a szobájába, a két szék még ott volt középen, szemközt egymással; állva tárcsázott, s csak a kicsengést jelző hang hallatára hátrált, tapogatózott a széktámla felé, de úgy ült le, mintha ugrásra készülne, előredőlve. Megnyugtattak, jó helyen van, te mindent okosan intéztél, és este újból érdeklődhetünk. Nekünk most türelmesen kell várni, de meglátod, nem lesz baj. Próbálj te is megnyugodni. El fogunk utazni. Minden rendben lesz, és elutazunk, te is ezt akarod, igaz?”

Kamilla ruhája, cipője elzárva, lepedővel takarták be a meztelen testét, infúzió csepeg a karjába, monitor pityeg a feje fölött, világoskék a fal, világoskék a mosdó és körülötte a csempe, ő meg csak magának nyüszít, „ilyen nyomorultan, ennyire nyomorultan”, nyugtatót kap és fájdalomcsillapítót, körülugrálják, mérik, ellenőrzik a testműködése értékeit, csövek, vezetékek tapadnak rá; az ágy fehér fémtámlája és a fal világoskékje, a mennyezet és a padló fehérsége között a sötét összecsomósodik, vadul lüktet, kiemelkednek a fekete tárgyak: egy állvány, egy szék, az asztalra tett műbőr dosszié. Holnap szüksége lehet fogkefére, papírszalvétára, Tünde nem bízhatja egészen a kórházra, papucsot, hálóinget, gyümölcslevet kell majd bevinni, ha életben marad, akkor lesz nehéz, ha életben marad; senki sincs, aki törődne vele. Mit kezdenek aztán Kamilla hagyatékával? A lakásuk egyelőre érintetlen, Márta szekrényei, a szikszói ház, Kamilla öröklakása azonban dugig van emlékekkel, dobozok, batyuba kötött ruhák, málló iratok, levelek, „mit gondolsz, egyetlenem, öreg vagyok ahhoz, hogy még gyerekünk lehessen? Tegnap töltöttem be a negyvenkettediket, és hát ki tudja, mikor kezdődik a mi közös életünk”, a szikszói ház pincéje és padlása, a dohos szobák, a

lakatlanok mind dohosak, bezsúfolják az egészet a Németvölgyi úti lakás gyerekszobájába, úristen, teletömi az egészet, hiába sivalkodik majd Tünde, ott maradnak, csupa doboz, papundeklidobozok feltornyozva, a mennyezetig préselve, valahogy beszorítja mind, Kamilláét is, aztán nincs tovább, az ő emlékeiktől senkinek sem kell félni.

6.

Az 1954-es szabadulása előtti hetekben Jóska úgy képzelte, ha kikerül, egyenesen Sáptra utazik. A legidősebb nővére akkor még élt, csontos, aszott vénkisasszony, a falusi vegyesbolt eladója, a nagyszülők viskóját a háború után lebontatta, s valamivel tágasabb kalyibát csináltatott a helyére. Az édesanyja is él – vagy nem él? –, együtt laknak az új szoba-konyhás házban. Titokban eltemették magukban őt is, elutazik Sáptra, hová is mehetne, ott legalább örülnek neki, előbb a boltba megy, a nővére után érdeklődik, s csak akkor toppan be az édesanyjához, ha Zsuzska már felkészítette a pityergő, töppedt asszonyt. Öregasszony, bizonyára vénségesen vénnek látszik, nem az évek száma dönt; milyen nagyon régen látta, a letartóztatása előtti évben egyszer sem, még karácsonykor sem tudott elutazni hozzá, „jöjjenek édesanyámék”, írta, hívta, kérlelte őket, de sejtette, hogy úgysem jönnek. Lehetséges, hogy nem is tudják a letartóztatását, a börtönről, a házassága felbomlásáról, semmiről semmit? Eltemették a hűtlensége miatt? És Zsuzskától közben még mindig félnek a szomszédok, megszólják őket a faluban? Emlékeznek-e rá?

Gyűrött volt az inge, a pénze sem elég vonatjegyre, vándorbotot fogjon talán? Ahogy kilépett a börtönkapun és elindult a villamosmegálló felé, összeomlott a sápi utazás terve. Gondolta, ott alszik és megmosakszik, tájékozódik, gondolkodik, hogyan tovább, nem kell itt Pesten a dolgok közepébe ugrani, megint a közepébe, hiszen semmit sem ért, nincs otthona, nincs munkája, nem várják sehol; a barátságokat is újra kell kötni. Elindul újra Sápról. De a villamosmegálló felé lépegetve csak azt tudta, hogy Sáptra most nem mehet. Akkor leül az Akadémia utcai Központi Vezetőség székháza elé, leül a

járdaszegélyre, tegyenek vele, amit akarnak, döntsék el egészen a sorsát. Hová menjen? Végére is az volt az utolsó munkahelye, valamit tenniük kell, eddig minden lényeges esemény az életében a párthoz köti, miért fordítana most hátat? Tüzelte magát, érvelt, és mérhetetlen szájalommal vágyakozott is. Az Akadémia utca felé egyelőre éppúgy nem megy, mint Sáptra. Késő este érkezett Pethőék Árnyas úti házához, és Márta nyitott kaput a csengetésre. „Jóska! Hát él!”, kiáltotta minden óvatosság nélkül, és a nyakába ugrott. A felismerés örömeiben, később sokszor gondolt erre Jóska, megkönnyebbülés is volt, a gyanakvás és rémület hamuja még az arcán, a szemében, ahogy a magára kapott köntöst összefogta és nyitotta a bejárati ajtót; sohasem volt olyan önsajnálkozóan érzelmes, mint 57 után a váci börtönben, és akkor úgy hitte, a jó ösztönei vezették annak idején, vagy a legmélyebb megpróbáltatásból mégiscsak valami gondviselő szellem kifelé, fel, fel, fényre és melegségre, úgy kellett lenni, hogy Márta legyen csak otthon a gyerekekkel, de András már régen aludt; megijedt a csengetésre, egy villanás, hogy nem nyitja ki, meg se mozdul, az elhagyatottság keserű íze, miért nincs vele oltalmazó, a telefon fekete masszájára nézett, mit segít?, és fatalistán úgy nyitotta ki az ajtót, hogy meg sem kérdezte, ki az. „Itt most is barátokat talál”, mondta Márta ünnepélyesen, ennivalót hozott egy tálcán, fürdővizet melegített, ágyat vetett Pethő dolgozszobájában, Pethő pizsamáját, Pethő papucsát, ingét kínálta, és elvörösödött, amikor kikottyantotta a házasságuk szétesését, „hogy örülne Lóra, ha tudná, ha most értesíthetnénk, bárcsak megtudhatná már ma, de fogalmam sincs, nem kérdeztem, hol marad”, hajnalig beszélgetett Mártával, és csak azért mondott valamit a börtönről, hogy láthassa az aszszony rátapadó tekintetét, magas homloka, széles arccsontja büszke szépségét, kék szemében a nagy, sötét pupillát, a szája remegését, ujjai babrálását a halántéka, a haja felé, „még nagyon fiatal, még annyi szépség vár magára, munkát is kap, mindent, a felesége meg... nem volt magához való, Jóska, ne haragudjon rám..., butaságot mondtam?, még nem tudok jól magyarul..., nem is így mondják: magához való?... az én mamám haláláig hűséges volt..., Tudja, az apám is, elvitték egy éjszaka, és soha többé nem jött vissza, vártunk rá, Lóra ezt biztosan elmesélte magának, régen halott volt már, én meg

eljöttem őt Magyarországon is keresni, kerestük őt mindig. Az asszonyoknak várni kell. Ért engem? Én sokat gondoltam magára, és Lóra is, tudom, hogy ő most is jó barátja”.

Amikor Pethő kiszemelte a felszabadító csapatokkal érkező félorosz ápolónőt, az illegalitás esztendei után végre nyíltan mellé állt, védelmébe fogadta, a saját felszabadulását is benne látta – felszabadulást, új életet, új távlatokat. De talán Márta apjának sorsa, az összezavarodott vágyképek védték is: nem adta át magát egészen a politikának, és nem hagyta el a szakmáját. Jóska gyakran ült az ő debreceni kis lakásukban, aztán Pesten is, szerette őket együtt, pihent közöttük, de minden mozdulatukat megmérte, és a saját elveihez-vágyaihoz viszonyította. Márta csak Pethő felesége volt, Pethő a házassága óta újra és talán teljesebben is izgató példa. Jóska még Debrecenben tagja lett az Ideiglenes Kormánynak, 1946 tavaszán néhány nap eltéréssel költöztek a fővárosba, és a tavaszi, nyári közös vacsorákon, ha Márta krumplit, esetleg vaját is bűvészkedett az asztalra, kótyagosak lettek a boldogságtól, ilyenkor Márta mosolyogni próbált, és nem pillantott szorongva a férjére; ahogy a riadtsága elcsendesedett, esengve fordult gyengdségért, nem az üldözöttek tüskés követelődzésével, hanem egy szelíd és szép kutya felajánlkozásával. Pethő megszomogatta a haját vagy a kezét, nem férfimozdulat volt ez, inkább az ember öntudatos kinyúlása a világ dolgai felé, a nemtelen jó felé – a gondoktól fojtottabb, mégis mámoros együttlétek Jóska beszédével teltek: híreket hozott, nézeteket ütköztetett, agitált, Pethő szűkszavúbb volt, de figyelmesen hallgatott, a sok szó, az előadás, tudta, neki szól, Márta gyakran kiment a szobából, a lakásból is, vigyázott a szomszédasszony gyerekeire, vagy késő este elsompolygott András kiságya mellé aludni. Egyszer beteghez hívták Pethőt, egy közeli lakásba csak, Jóska az asszonnyal maradt, és tanácstalanul nyökögött. Nem látta értelmét, hogy Lóra nélkül folytassa a mondókáját, mintha külön-külön légüres térbe kerültek volna. „Inna egy teát?”, Jóska pedig pár perc után már bánta, hogy visszautasította. Miről beszéljenek? Politikáról nyilván nem, Lóráról sem, a háborúról vagy a jövőről? Olyan jókedvűek voltak, hárman együtt kerek egészet alkottak, de most mit tegyen. „Az édesanyja ilyen remekül megtanult magyarul? Moszkvában laktak egész idő alatt? Nem volt testvére? Mit szeretne tanulni?”, ilyesfélét

kérdezgetett, és Márta egy-egy szóval felelt, kedves volt, de a szokásosnál is visszahúzódbb, Jóskában fel sem ötlött, hogy most beszéltethetné, a moszkvai emigrációról, az apjáról, bármiről, kínosan erőlködött, hogy még valami kérdést kipréseljen magából, s aztán még egy mondatot, hogy hosszú ideig ne hagyja betöltetlenül a távolságot – a kezdeményezés és irányítás kikerülhetetlenül rá várt, de Lóra nélkül bukdácsolni is alig tudott; Márta haja simán hátrafésülve, kontyba tűzve, ez is kiesett az emlékezetéből, a fehér blúz, a sötétkék rakott szoknya is, mint egy iskolás lánynak; ő a börtönben nem gondolt Mártára, ha felmerült az arca, az alakja, mindig csak Lóra társaságában. Debrecenben bútorozott szobát béreltek, diópáccal bekent asztal, faszékek, a vitrines szekrényben brosrák s egy óriási franciaágy, apró virágmintás huzatára katonás szigorral durva lópokrócot terítettek. Láta a börtönben Pethő bajuszos arcát, szemöldöke összehúzva, erős állát; véresnek, összevertnek, halottnak látta; paskolgatva megsimogatta Mártát, de az asszony mintha szemérmesen-ijedten elhúzódtott volna a nagy tenyér és a jobb kéz középső ujjára húzott pecsétgyűrű elől. Varga feleségével Pethőék ritkán találkoztak, azokban az években egyébként is kedvetlenül kerülték egymást, pedig közel laktak, Jóska letartóztatásakor csak két utcányira, ha Pethő jól fülel, hallja, amikor az autó megáll Vargáék háza előtt – talán hallotta is, azokban a hónapokban minden éjjel hallani vélte, és ha nem otthon aludt, akkor is. Varga felesége pongyolát vett, az ajtófélfának döntötte a fejét, nézte, míg a két férfi tessék-lássék kutatott az íróasztal körül, egyikük belerúgott a papírkosárba, arrébb lökte a magas támlájú, bordó kárpittal bevont széket, csapkodott, vastag nyaka megfeszült, ahogy böllérmozdulatokkal felforgatta a szobát; a másik cingár volt, Jóskához hasonlóan hajlott hátú és szemüveges, „itt találjuk meg Nikilca tábornok leveleit, vagy a hivatali szobájában?”, a nagy testű megállt és röhögött, „nem tudom, ki az a Nikilca tábornok, nem tudom, milyen leveleket keresnek, talán mégis tévedés”; az asszony nem szólt semmit, a fejét még az este piros-kék kendővel bekötötte, hogy a hajába tett papírcsavarókat eltakarja, sötétkék pongyolában, piros szegedi papucsban fesztelen, elegáns jelenség volt, kreol bőre, nagy, fekete szeme, sötét, söprűs szempillája s az összeérő vastag szemöldök megtévesztően boszorkányossá tette, pedig

hideg és közönyös volt, négyéves együttélésük után, amikor a börtönben Jóska elé tették az asszony válókeresetét, az indoklást, hogy Varga politikai magatartása csalódást keltett benne, és nem tudna többé házasságban élni egy árulóval, az egész procedura mellékes lett, Jóskának döntenie sem kellett, nélküle történt az egész, és úgy érezte, nem sok öröme sülyedt el a feleségével; az asszonyt soha többé nem látta, még börtönben volt, amikor az új férjjel diplomáciai szolgálatra utazott, és 1956 után nem jöttek haza. Akkor éjjel az ajtófélfának támaszkodott, nézte a házkutatást és Jóska elhurcolását, egykedvűen figyelt, egyetlen szó nélkül, ijedt vagy dühös sem volt, még álmosnak sem látszott, az előszoba ajtajából Jóska visszafordult és köszönni akart, hagyták, hogy visszaforduljon, „Dóra!”, mintha azt mondaná, „kínozni fognak, verni, mint egykor a csendőrök. Elmeséltem neked, hogy kínoztak a csendőrök”, szájalmat koldult, az utolsó pillanatban megfordult, könnyörögve azt mondta, „Dóra!”, még jó, hogy nem bizonygatta az ártatlanságát, nem volt a mozdulatában szerelem, szeretet se, csak irgalomkérés, sokat gondolt arra, hogy végül elgyöngült, sajnáltatta magát, s azért lett megalázott, mert kiszolgáltatta a félelmét.

Márta elvörösödött, mikor vigasztalni próbálta, „nem volt magához való..., így mondják?..., butaságot mondtam?..., magához való?“, de két és fél évtizeden át aztán nem beszéltek Dóráról, vége, eltűnt, nyomtalanul kihullott az életükből, „szép nő volt”, ennyi magyarázatnak bőven elég, csak a halála előtt, a lelkifurdalásos-rendteremtési időszakában gondolt újból az első házasságára, értelmezni igyekezett, miért kötötték össze a sorsukat, mit vártak ők egymástól, de az emlékiratban is csak ítélkezett Jóska, „reprezentatív nő, a régi és új rendszerben is jól kereső orvos körüludvarolt lánya. Öntudatlanul fel akartam kapaszkodni, meghódítani, mint Pethőt, de osztályvezetőként is bugris maradtam mellette. Amikor a válókeresetét odaadták, megkönnyebbültem, mert úgy okoskodtam, hogyha kivégeznének, Dórának nem kellene válást kezdeményezni. Persze még mindig képtelen voltam elhagyni a saját logikámat, és makacsul kerestem azt az ÁVH ügyleteiben is. A válókeresettől nyugodtan felköthettek volna, például ha találtnak benne valami megszégyenítőt. Megalázni, összeroncsolni, hogy szinte mindegy legyen, életben marad-e az

áldozat. A válókereset nem jelentett kegyelmet. Rosszul gondoltam. Az életben maradásom, meglehet, csakugyan véletlen volt. Azóta sem tudom átlátni, milyen akaratok csaptak össze egy-egy ember esetében, hogy végül mi döntött. Nagy vonalakban persze tudom, tudjuk, de a részletek, az apró, ám annál fürgébb és hatásosabb mozgások elsikkadnak. A történelem színpadán rendszerint csak a széles taglejtések és a harsány színek keltenek figyelmet.”

Varga a börtönből szabadulva Pethőhöz ment, és Márta az elemi jóérzésen, szolidaritáson túl a férje kedvéért fogadta kivételes kedvességgel. Mindketten Pethő ígézetében éltek, szentül hitték, hogy az átbeszélgetett éjszaka, a tálcára tett vacsora – tojás, sajt, orosz kaviár, konzerv lazac és Ida néni rumos meggybefőttje –, a gyöngéd figyelem, kézfogás, a dolgozószobában megvetett ág, minden Pethőt szolgálja később, a viszonyuk idején is érezhették Pethő jóváhagyását, szerelmük szerencsésen formálta hármójuk kapcsolatát, de a háború utáni baráti együttlétek nem idéződtek fel, továbbra is feszengetek, és minden kimondatlan maradt. „Megkérem Lórától a kezedet”, Márta nevetett, aztán komolyan elmagyarázta, hogy András érdekében jobb, ha nem válik el és nem házasodik újra, jobb, ha nem borítja fel a gyerek életét. Jóska sem terhelheti a válás politikai következményeivel – és Pethőt sem. Mindenkinek jobb, ha így marad, ha egyelőre várnak. Jóska még 54-ben rehabilitálták, néhány hónap után államtitkár lett, és újra tagja a Központi Vezetőségnek, rózsadombi villalakását egy idősebb házvezetőnő tartotta rendben; Jóska tudta, hogy az asszony jelentéseket tesz a látogatóiról, regisztrálja a könyveit, átnézi az iratait, „Horváth elvtársnő, este a csehszlovák követség fogadásán leszek, előreláthatóan éjszaka jövök meg, ne várjon, de kérem, a holnapi vacsoravendégekről ne feledkezzen el”, és az asszony érzelem nélkül bólintott, magas, csontos, szögletes arcú nő, kék köpenyt viselt. Amikor 1955 őszén Jóska államtitkári megbízatását visszavonták, de pártalkalmazottként pozíció nélküli kutatómunkára küldték, Horváthné eltűnt, rejtélyesen nyoma veszett, soha többé nem került elő. Vargát néhány hét múlva fegyelmi tárgyalásra idézték, és kizárták a pártból. „Legszívesebben fűtőnek mennék vagy sírásónak. Elmennék valahová. Elég volt”, de hónapról hónapra felvette a továbbra is folyósított

pártösztöndíjat, és ott lakott a rózsadombi szolgálati lakásban. Az 1956 júliusi újabb rehabilitálását, a visszakapott tag-sági könyvet pedig hálával és bizalommal fogadta, ismét az Akadémia utcai központban dolgozott, és mellette, legközvetlenebb beosztottként Örkény Márta. Végre legálisan együtt lehettek, Horváthné és Ida néni, András és a barátok, mindenki elől bujkáltak, „majd megoldódik, majd ha a gyerek nagyobb lesz”, a halogatással önmaguk elől rejtőzködtek, „Dóra nem akart gyereket, és te sem akarsz”, Márta sírt, „nem én akartam így ezt az életet”, de azok mégis jó hónapok voltak, augusztusban András a balatonvilágosi pártüdülőben nyaralt, és Márta egy hónapra Jóska-hoz költözött – akkor ismerte meg Nagy Imrét, mindazokat, akikkel később Snagovba hurcolták, színházba és koncertre járt Jóska-val, meg a Petőfi Kör üléseire, „Pethő elvtárs felesége, a munkatársam”, de áhítatosan úgy nézte, hallgatta Jóska-t, mint egy megbabonázott menyecske. „Édes szívem, azt álmodtam éjszaka, hogy levelet írok neked, láttam magamat, ahogy boldogan firkálok, mert a betűimet legalább eljuttathatom hozzád, de téged is láttalak, úgy szóltál hozzám, mintha ott állnék előtted, szidtál, sírva korholtál, és azt mondtad, egyetlen szavamra sem vagy kíváncsi, mit akarok tőled, már tönkretettem az életedet, és még mindig gyötörnélék. Hogyan álmodhattam ezt, hiszen te soha nem voltál ilyen? Azt mondják, az álmoknak valami reális alapjuk van, először csak rémült voltam, izzadtam és hidegrázással felriadtam, elhessegettem volna az egészet, de rádöbbsentem, hogy a reális alap a lelkiismeretem. Te mindig türelmes és odaadó, mindig csodálatos voltál, önfeláldozó és olyan gyengéd, amelyet talán kamaszkoromban képzeltem, ha ugyan képes voltam a képzelgésre. Én pedig eltértem, hogy megalázó, nem hozzád méltó helyzetben éljél évekig. Az én gyengeségem vagy tapintatlanságom okozta a szenvedéseidet. Vajon mikor lesz alkalmam jóvátenni mindent, és kérhetlek-e még, hogy engedj jóvátennem: most be kell érjem azzal az örömmel, hogy írhatok neked, és megkapom a leveleidet, és láthatlak a beszélőn, holott nem vagy a törvényes feleségem. Most már tudom, édes kincsem, hogy Lóra emléke miatt is vigyáznunk kell egymásra. Ugye, kitartasz mellettem? Ugye, megbocsátasz nekem? Ha kiszabadulok, más életet kell kezdenünk, egészen mást”.

Hosszú évekig hordozta magában Márta a bukaresti abortuszának emlékét – írta volna meg Jóskának a börtönbe, vagy panaszkodott volna a beszélőn, a szabadulása után? Nem, ha már egyedül végigélte, egyedül fogja viselni haláláig, az emlék utólagos megosztása csak kínzás, vád vagy talán beteges bosszú is. Milyen sokszor végiggondolta ezt, és büszke volt a saját fegyelmére, a néma tűrésre. Az volt a legrosszabb, egész életében a legszörnyűbb, de ha Jóskát megkíméli, ha hallgatni tud előtte, valahogy megnemesíti a maga kínját, az egész borzalmat. Hallgatni kell, úgy kell hallgatni, mintha vallatnák, meg kell mutatnia, hogy ő is képes hallgatni, tűrni; valami, ami csak őt terheli, ez a legnagyobb megpróbáltatása. Snagovban még mindig bujkáltak, bár a többiek tudták, hogy Jóskához tartozik. Senkit sem háborított volna fel, ha közös szobában laknak, de erre egyikük sem mert gondolni. Éjszaka átsurrant Jóskához, ha valaki meghallotta a padló recsenését, az ajtó nyikorgását, csak a WC-re ment – összezárva a többi családdal nem lehetett titok a viszonyuk, de vigyáztak a látszatra, esztelenül, szorongva, olykor egymással versenyezve óvatoskodtak, s három héttel azután, hogy Jóskát letartóztatták a magyar belügyi szervek képviselői, bizonyos volt benne, hogy terhes. Korábban is volt már egy abortusza, 55 végén, amikor Jóskát menesztették a funkciójából és kizárták a pártból. Égbekiáltó felelőtlenség lett volna éppen akkor változtatni az életükön, és kihordani egy gyereket. Csakis arról beszéltek, hogyan szervezhető meg az abortusz, olyan nyilvánvalónak tűnt, hogy valahogy meg kell szervezni, el kell intézni. Ijedten nézték egymást, nem tudtak dacosan összekapaszkodni, s így csak újabb csapás lett a rosszkor, nagyon rosszkor jött terheség, gond és fájdalom, egy pillanatra sem figyelmeztetés és alkalom a rendteremtésre. Márta a Pethő igazgatta kórház nőgyógyász főorvosához fordult, a beosztott jó barát pedig egészségügyi kaparásként végrehajtotta a beavatkozást. Vajon tudta-e Pethő? Becsületesebb lett volna, ha Márta szól neki és a segítségét kéri. A nőgyógyász így a diplomáját kockáztatva, a börtön rémképétől üldözve végül is Pethőnek tett óriási szívességet, feltehetően abban a reményben, hogy alkalomadtán Pethő a háttérben maradását, a nyílt szó mellőzését is honorálja. Az egészségügyi abortuszt mint igazgatónak engedélyeznie kellett – vagy nem? Nem nézte meg, mit ír alá?

Vagy tudta? Mégis tudta, és sohasem tette szóvá? Egyszer társaságban valami történetet mesélt az apjáról vagy az apja tisztviseléséről, a szereplőkre és a bonyodalomra nem emlékezett Márta, föl sem fogta az egészet, csak annyit értett, hogy valaki kihasználva a nevét, visszaélt az összeköttetésekkel és becstelenséget követett el, bajba sodorta a hozzátartozóját. Márta úgy érezte, a férje közben sokatmondóan néz rá, széldült és hányás kerülgette, felállni és kimenni sem volt ereje, ettől a kemény, kevés beszédű férfitől félt már tíz évvel ezelőtt is; amikor feleségül ment hozzá, gyereket szült neki, akkor is, mindig félt tőle, azért nem szólt neki a terhességéről, mert félt, jobban félt Pethőtől, mint bárki mástól, a büntetését megkapta már előre, a biztosan bekövetkező büntetésektől félt – széldült ott, de az mégsem volt olyan rossz, mint amikor Romániában el kellett döntenie, hogy a felvigyázójuktól orvosi vizsgálatot kér, egy nőgyógyász segítségét, fájdalomra és vérzésre panaszkodott, a többi asszonynak is ezt mondta, gyerekesen sokat magyarázta – utóbb mégis mintha tudnák, hogy abortusza volt. Olyan magányos, mint azokban a napokban, sohasem volt. A front közelében, 56 októberének végén, az apja letartóztatása után Moszkvában, nem, semmikor, soha, nem is magány volt az, mert a magány szép és megható, „istenem, irgalmazz”, még ezt sem lehetett vacogni, imatöredékeket az anyanyelvén, semmi sem sikerült, pedig valami szörnyű büntetésbe taszítódott, a lökést, a zuhanást is érezte, s akkor mégis felrémlített benne, hogy kihordja Jóska gyermekét. Életmentő gyerek lesz, gondolta, bevallja, hogy Vargától esett teherbe, s így könnyöletesebbek lesznek, talán megengedik, hogy láthassa, egy terhes asszonynak többet eltűrnek, követelni fogja, hogy láthassa, nem árthat ezzel Jóskának, végtére nem kell kímélni, nem kell tekintettel lenni a pozíciójára, szígyen csak őt érheti, de nem számít, elszántan úgy határozott, hogy felfedi, egyértelművé teszi a helyzetét, aztán Pethő miatt visszakozott. Ha tudna valami megnyugtatót Lóráról, ha remélhetné, hogy sértetlen. Másfél évvel később, miután visszatértek Budapestre és Ida nénitől megtudta, hogy a férjét kivégezték, amikor kinyomozta, hogy Jóska letartóztatásakor Lóra már börtönben volt, valami megnyugvásfélét vagy önigazolást érzett: végül is jól döntött, annak az abortusznak meg kellett lennie. Nem alázta meg Pethőt, nem tette csúffá a gyereke

apját, azt az embert, akit holtában is legjobban tisztelt, de a snagovi és bukaresti szenvedése kiegyezési alap lett a megölt férjjel. Már egyértelműen Pethő miatt, őt védelmezve kellett rejtőzködniük, Pethő becsületeért vállalnia az abortuszt, oda-löködni akkor a halál közelébe.

Bevitték a bukaresti kórházba, hiszen volt erre korábban is példa: az egyik gyereknek még a télen középfülgyulladás volt, Paizsnénak meg eperohama, de nem maradt négy szem-közt az orvossal, ahogyan remélte, egy fehér köpenyes nő tolmácsolt, és Márta nem tehetett mást, kiszolgáltatta magát; befektették az osztályra, egy hatágyas kórterembe, és csak az engedély megérkezése után hajtották végre a kaparást. A fehér köpenyes nő azt mondta, „engedély”, tudták, hogy nem a kórházigazgató engedélyére kell várni, de hogy hol és kik döntenek, ezt nem közölte. „Megtudja, így fogja megtudni”, mondogatta magában kényszeresen, s talán válaszolni sem tud, ha hirtelen megkérdezik: kicsoda fogja megtudni? Varga megaláztatásától fél, vagy Pethőétől? Ki fogja megtudni? A műtét másnapján belázasodott, estefelé jeges borogatást tettek a hasára, vizes lepedőt cserélgettek rajta, félrebeszélt, és kihozták a kórteremből, vissza a műtőbe, mert úgy tűnt, meghal. A főorvos, még két orvosnő, asszisztensnők várakoztak mellette éjszaka, és ott volt a tolmács is, fölé hajolt, és szólt hozzá; mocskos volt a kórház, a WC-ben kiöntött felmosóvízben tocsogtak, véres vatta, törött mosdó, málló vakolat, „ne bántsák”, és a tolmács kérte, ismételje meg, amit mondott, látta őket, megpróbálta újra, „ne bántsák”, „kit ne bántson kicsoda?”, néztek rá, cserepes volt a szája, és mintha teletömve szennyel, aztán süllyed, lezuhant megint. Csak egy hét múlva engedték vissza a csoporthoz, még akkor is beteg, erőtlen, a többi nő ápolta, jók voltak hozzá, legalább egyiküket beavatthatná, de már késő, nincs ember, aki segíthetne rajta, tizenharmadik éve, hogy eljött Moszkvából, milyen ártatlan és jó volt, mennyi szépet akart, hitt abban, amit az apja örökül hagyott rá, és megtanulta az anyjától, mi a hűség, az asszonyi gyengédség és védelem, de az ő jóakarátát azóta sorra megcsúfolták, minden, minden elveszett, és meghalni sem tudott; jobb lett volna meghalni a bukaresti kórházban, odatenni nekik a saját holttestét, tessék, ezt csináltátok – kik? –, odafeleldni a koszba, elég. Aztán örült, hogy nem beszélt senkinek

a megpróbáltatásairól, utóbb örült, hogy nem lett áruló, hogy elhamarkodottan nem követett el semmi jóvátehetetlent. Őrizte a titkát még majdnem húsz évig, és aztán sem haragjában, nem felindultságában zúdította Jóskára; eltűnődve talán azt mondta volna, hogy ennyi idő után már nem árthat. Jóska az emlékiratán dolgozott, és Márta elmesélte neki a vívódását, a csapdába kerülését és az abortusz utáni életveszélyes napok hangulatát; csak azért, hogy ezt is tudja, elmesélte úgy, ahogyan ennyi év után emlékezett rá, elismerést, sőt csodálatot várt – lehetséges, hogy csakugyan nem sejtette, mennyire felgyorsítja Jóska lelkifurdalásos számvetését, önpusztító rendrakását.

„Nem vagyok író, nincsenek szépírói képességeim, és kedvetlenül figyelem, ahogy gombamód elő-előbukkannak mostanában a néhány évtizeddel ezelőtti történetek tanúi. Nem az ő műveiket akarom sokasítani. Hanem mit? Vitatkozni támadt kedvem? Meglehet. A memoárszerzők, úgy tapasztalom, ironikusak, szatirikusak, remekül rálátnak a koalíciós korszak visszasságaira, s még inkább Rákosi hegemoniájára. Nem szeretem az új keletű okosságukat, de néha felráznak. Mert nélkülük gyakorta úgy gondolom, iszonyatosan becsapottak lettünk, a nemzedékem legjobbjaival világgraszoló bűnökhöz asszisztáltunk – magamban, ahogy öregedve eszmélkedem, sok ilyesféle sötétséget forgatok, de erre jönnek az emlékezők, és nekem azt kellene hinnem, hogy nem is rászedettek, hanem hülyék voltunk. Felnőtt fejjel bízunk olyasmiben, amiben egy épelméjű ötéves sem bízhat. El akarják hitetni velem, hogy gyávák és szolgalelkűek voltunk, kétségbe vonják indulásunk és szándékaink tisztaságát. Megpróbálom hát a magam gyarló eszközeivel kivédeni ezt a minden korábbinál súlyosabb megaláztatásunkat. Igyekszem megértetni azokkal, akiknek erről az időszakról nincsenek élményeik, hogy mi mozgatott bennünket, miért akartunk hatalmat, mit csináltunk a hatalommal, miért túrtuk az eltávolításunkat, a tizedelésünket, miért fogadtuk el újra a hatalmat, mindig újra. Meg kell magyaráznom. Meg kell értetnem. Káprázatos társadalmi felemelkedésem után, hogy a nagyon szegény sápi családból eljutottam Debrecenbe, érettségiztem és egyetemre kerültem, Párizsban tanultam, és ezt a tündöklő pályafutást mindvégig félsze-gen, gátlásokkal küszködve tettem meg – szóval a

mozgalomhoz kapcsolódva visszamenőleg is magasrendű célt, erkölcsöt szereztem. Nem szakadtam el, véltem, a sápi viskó lakóitól, nem lettem törtető, egyéni érdekeiért biflázó osztályidegen. Én nem akartam úr lenni a Horthy-rendszerben. Büszkén vagy inkább gőgösen harcoltam, mert egy egész világ megváltoztatására szövetkeztünk. Leírt, hirdetett és már kipróbált programunk volt, hogyan teremdjük meg a nép államát. Bizonyosak voltunk abban, hogy a mi programunk, a vágyképünk messze tökéletesebb, mint bármely más politikai párté vagy irányzaté. És szent meggyőződésünk volt, hogy a programunk megvalósulása mindenkinek jó lesz, csak egyelőre éretlenek az emberek, és nem tudják, mi jó nekik, mire kellene valójában törekedniük. Szeretném elejét venni ennek a máris ironikusba hajló bölcs emlékezésnek, mert nem érzem ma bölcsebbnek magamat, csak szomorúbbnak, sietek hát leszögezni, hogy a felszabadulás után – erre ma is esküszöm – valóban a kommunisták programja volt a legkövetkezetesebb, a legátfogóbb és leginkább messzire tekintő. Csakhogy nem egyszerűen türelmetlenek voltunk, hanem külön-külön megszüdült kis zsarnokok; igaz, az eszme és nem az egyéni karrier lebegett előttünk. Könyörtelenül haladtunk előre, és minden könyörtelenséget hitelesített számunkra a tudat, hogy előre-haladunk.”

Az emlékiratban ezt a majdnem két gépelt oldalnyi szöveget golyóstollal keresztben áthúzta Jóska, nem javította, eligazító széljegyzetet sem írt hozzá, kihagyni pedig nem lehetett: luk támadt volna a szövegben. A kihagyásra ítélt bekezdés előtti és utáni mondat sehogyan sem kapcsolódott. Lehetséges, hogy Jóska vonalzóval vagy talán egy kemény borítású könyv segítségével szép, egyenes, határozott vonallal átszelte a nehezen fogalmazott részletet, de aztán el sem olvasta a fejezetet? Miért húzta át? Márta nyomdakész állapotban akarta kiadóra adni, s egy példányt talán – ezt tanácsolták – a Széchényi Könyvtár kéziratárában elhelyezni. A Gacsályival történt levélváltás, a kiadó igazgatójának habozása után Jóska még sokat dolgozott a vallomáson, bővítette és szigorúan nyirbálta is. Nem ez volt az egyetlen csonkítás. De a levelek, régi iratok, feljegyzések között Márta egy kézzel írt lapra akadt, és furcsa sikerérzéssel illesztette ezt a jegyzetek közé. Úgy döntött, a kihúzott részt az átlós vonallal együtt publikáltatja – ha

valaha publikáltatni lehet –, megtoldva a keltezés nélküli levélrészlettel.

„Tudod, nem elhatározás kérdése csupán, hogy szembenézzünk azokkal az éveinkkel. Az emlékiratomban – milyen felfuvalkodott, ostoba szó ez is, ha tudsz jobbat, kérlek, értesíts, mert így folyvást magyaráznom kell magamnak, hogy a turkálás ellenére sem vagyok nyugalmazott tábornok –, szóval éppen most próbáltam beiktatni egy elemző részt, de már látom, hogy így nem jó, újra kell kezdeni. Amit most leírtam, valahogy az is kísértetiesen hasonlít arra a gondolkodásmódra és nyelvre, amellyel úgy 1955 táján éltünk. Először az döbbenett meg, hogy minduntalan többes szám első személyben fogalmazok, holott ha valamit, hát ezt megtapasztaltam: nem beszélhetek egy közösség tagjaként, mert ez az önbecsapás első foka. Nagy nekirugaszkodás, de nem mondok semmi újat, védekezem és támadok, de a szócsata mögött vérszegények a gondolatok. Lehet, hogy a vitastílusunkkal is baj van. Belénk ivódott, hogy ha tollat fogunk a kezünkbe, hivatali nyelven rendelkezünk, vagy úgy villogunk, mint Marx Louis Bonapartéról szólva. Ne félts engem, az önvizsgálatok egyáltalán nem ártanak az egészségnek, különben is: én nem követtem el soha igazán nagy bűnt. Ezt nyugodtan elmondhatom. Sok minden terheli a lelkemet, de nagy bűnök nem. Hacsak az nem megbocsáthatatlan bűn, amit a szeretteimmel kapcsolatban elmulasztottam. De ez sem pontos. Mindegy. Elég sokat tudsz rólam ahhoz, hogy megérts. Amit még le akarok írni, az pofonegyszerű, és mégis itt nyűglődöm már mióta. Arról van szó, hogy a hatalomra a cselekvés érdekében volt szükség. És a kérdés ma is ugyanaz: bemenni a hatalomba, és részt venni a történelem formálásában, vagy védeni a tisztaságot, morális példát mutatni, és így szükségszerűen félrehúzódni, kiszorulni, lemondani a cselekvésről. Az én nemzedékem felfűtötten sokáig nem látta, hogy a hatalomban való részesedésével csak elmocskolódik, de tenni nincs módja, s amikor ocsúdni kezdünk, még mindig nehéz volt megválni a történelmi tettek ábrándjától. 56 után is milyen felemásan viselkedtem. Nem léptem vissza a pártba, de elfogadtam a veteránelőnyöket. Mentem volna remetének? És most, életem alkonyán mit csináljak? Ne add tovább senkinek, de hát az az igazság, hogy rossz szájízem lesz, mikor arra kényszerülök, hogy

felborítsam a bilit. Valahogy ez sem áll jól nekem. Azt gyanítom, nekünk már így is, úgy is rossz lehet csak. És akkor? Rontsam a hangulatot? Egy morgó öregember szájalmas. Amikor te kiszabadultál” – Sohasem írt Jóska naplót, de a parányi, egyenletes betűkkel írt szövegben nem is önmagát szólította meg. Márta nem ismert olyan barátot, akit megilletne a levél. Talán neki akarta leírni? Egy-két percig úgy fogta, dédelgette a lapot, mint egy túlvilágról küldött szerelmi vallomást. Nem az. Csak az utolsó időben voltak titkai. Bezárkózott otthon vagy az intézetben, mintha Márta és a munkatársai elől is bujkálna, gyakran szótlan volt a kettesben elköltött vacsora közben, aztán egyszer-egyszer felvillanyozottan fecsegő – kiszámíthatatlan és furcsa. Ha lenne valakije, azt sem tudnám, szorongott Márta. Egy római kongresszusról képeslapot küldött, három hónappal a halála előtt. A lapon esti megvilágításban a Colosseum, de Jóska már hazaérkezett, mire az üzenet megjött, ő vette ki a postaládából, dühösen kettétépte és a szemébe dobta. Dühös lehetett, ha eltépte. Márta megtalálta, összeillesztette, és csak azután kérdezte meg: mi ez. „Ma jött. Minek most már”, de a lapot celluxszal megragasztva eltette Márta, nyomasztó érzéssel, aggodalommal és gyanakvással is; kicsinyes, ragacsos dolgoktól félt, és legyőzötten, szertartásosan az özvegységre készülődött. „Jó volna, ha itt lennél. Hiányzol. Mostanában minél inkább törekszem, hogy szépen éljek, annál kevésbé sikerül.”

7.

Úgy tervezte, elintézi még egy-két telefonbeszélgetést, és mielőtt átmegy a Különlegességibe, a könyvtárban keres adatokat, legalább néhány tény, emlékezetes történetet, valami kapaszkodót a délutáni rádiós vitához, de Tündének már sietősen mondta el, amit Czerjáktól megtudott, és anélkül, hogy az órájára nézett volna, hajszoaltan felkapta az idétlen diplomata táskát, bezárta a szobája ajtaját, szinte futott, párosával ugrotta át a lépcsőket, „ha keresnek, egy óra múlva újból a helyemen vagyok”, csak a kapun kilépve fékezett, megállt azon a ponton, ahol korábban Annát látta, tizenkét óra húsz

perc, még negyven perce maradt Paizs Jutka előtt. Rengeteg idő. Vissza már nem megy. Mindegy. Az egész nap az ördögé. Szétforgácsolódó, csupa nyűg, és a nagyja még hátravan. Ha megvizsgálják a bioritmusát, a mai napon különös óvatosságra intenék. Bár jobb volna, ha inkább a körülötte élőket figyelmeztetnék. Kicsoda és mire? Olyan kisszerű, ami vele történik, ezen a napon nem történik semmi, nem viselkedhet úgy, mintha neki vagy a legközelebbi hozzátartozójának lenne infarktusa. Ami történik, az akár szerencsésnek is tekinthető, vagy indifferens, évek óta minden ilyen: indifferens. Sem Hankó, sem Kollár Anna, sem Kamilla nincs az élete tengelyében. Czerják és az anyja sem, az az igazság, az anyja sem. S persze jó volna tudni, van-e egyáltalán tengelye az életének. A megtorpanás után tétovázva indult el a Hősök tere felé. A platánfák sorától nem látszott a millenniumi emlékmű, mégis mintha toronyiránt haladna, engedve az egykor eltervelt vonzásnak, ment lassú léptekkel, az úttest és a lovaglótű közötti járdán. Hóna alá szorította a lapos kis táskát, inkább dobta volna a kocsiba. Mindegy. De ahogy ment, tervszerűtlenül csak lépett, meg sem látva még a felfedezetlen-ismert részleteket, a MÁV-igazgatóság épületén a világháborús és vasutas domborművet vagy a zöldséges koszlott kirakatát, helyeket, tárgyakat, jeleket, amelyek eleve lemondtak az emlékezetesség igényéről, a versenyképességről; ahogy ment, tudta, hogy mások nyomába lép, tudta, hogy a jelenségek megértése, jelképesítése, az összefutó és -gubancolódó szálak felfedése az ő történése, ez jutott neki, ez a sajátja, elidegeníthetetlen tulajdona, ironikus absztrahálás, ez a legfőbb képessége és az öröksége. A Rózsa Ferenc utca sarkán már látta magát az iménti pozíciójában: Anna elhagyott helyén áll a főiskola kapujában, aztán kimozdul, elindul, a Szív utca kereszteződésénél az anyja régi lábnyomába lépett: ötvenkilenc elején néhány napig itt járkált, igyekezett feltűnés nélkül várni, vadászni, valaki bizalmasan elárulta, hogy a sánta Bokor doktorral, aki Pethő tárgyalásán a védő szerepét alakította, itt találkozhat. Felhívta korábban telefonon, de Bokor a bemutatkozás után szó nélkül letette a kagylót: mit akart megtudni? Inkább kerülte volna, de a barátok biztatták, keresse. Bokor nyugdíjba vonult, és mindennap itt sétál ebéd előtt a feleségével, nem lehet szem elől téveszteni, alacsony, sörtehajú férfi,

kalap nélkül, kis bajuszkával, válltöméses szürke felöltőben, és sánta. Vörös parókás felesége belekarol, bár inkább az asszony segíti a járásban. Összetéveszthetetlenek. Márta a férfi elé áll majd, „bocsásson meg, csak egy szóra”, és Bokor akár-hogyan is fél, el nem lökheti az asszonyt. Három vagy négy napig leste, „ne haragudj, édesem”, dörögte a feleségének, és pár lépést előrebiggett, „miért csinálja ezt velem, asszonyom?, mit tudok én magán segíteni?, mit akar tőlem? Az én lelkemen nem szárad semmi, de most hagyjon, nagyon kérem, hagyjon”; „értse meg, szeretnék tudni róla valamit... hogy volt, mit mondott, mit csinált, nem akarom bántani magát, nem akarom kínos helyzetbe hozni... csak valamit... sohasem voltam tolakodó”. Bokor megfogta Márta karját, közelebb húzta magához, de előbbre is tuszkolta, egy lépést még előbbre – vagy Mártához képest hátrább –, ösztönösen arrébb vonult, ki, félre, „nagyon bátor volt. Soha életemben nem láttam még ilyen bátorságot. Legyen rá büszke. Én sok jót kívánok önnek, asszonyom”. Elmondta Márta a barátoknak, sokszor elismételte a jelenetet, a várakozás, a felismerés krimirészleteit, Bokor félelmét és elragadtatottságát, jól láthatóan becsülte magát a hős özvegyének szerepében, büszke volt az elszánásra, az állhatatosságára, amire erőszakosan kapacitáltak, a szenvedélyes tudakozódásra – Bokort bizonyára nem kitűnő pszichológiai érzéke és tapintata vezette a kinyilatkoztatásban, amely inkább megnyugvást, feloldozást hozott, mindenesetre szavaiból hiányzott a brutalitás, szembesítés a papundeklidobozban talált holmikkal.

Kollár Anna és Márta egykori jelenléte után András folytatást keresett, benne volt a saját játékában, tudta, hogy szüksége van még emlékekre: mint a rendező, amikor utasítást ad: egy kis fényt ide, vagy több füstöt, hajat lobogtató szelet, esetleg púdert, púdert rá. Odaérkezett a Körönd torkolatához, már az emlékmű is látható messzebb, a szárnyas arkangyal, amelyik a századfordulón a felzárkózás győzelmét hirdette, a mérce legjobb esetben is ez maradt, lihegő követés, a provincia megalomániás gesztusa, ezek is Polyák Gábor szavai, a tényeket kérlelhetetlen ítéletekkel csomózta: lehet, a rálátás mégis szép, az út végén várja az embert, és ott van, a megvalósulás, a van oly könnyen elbűvöl: „Mi szép és kényelmes leend a budapestiekre nézve az árnyas fasorok közt a Lánchídtól

kezdvé egész a Városligetig, mintegy parkban sétálni és kocsi-kázni, kikerülve a szűk, ronda Király utcát és annak unalmas, vég nélküli házsorát”, a Sugárutat Kossuth is megálmodta, még a forradalom előtt, még a börtön előtt, szép és kellemes lehetne, dicsőséges kocsizás, nyílegyenesen hajtatni egy világ-városban, kétoldalt a pártoló nép, rajongó tekintetek kereszt-tüzében, elképzelte magát, Andrásynak is szívügye a Sugárút, megépítését még szorgalmazni is hajlandó, a szép akasztott, ahogy a kiegyezés körül nevezték, a király halálra ítélte, ő emigrált, aztán hazatért, hogy megkoronázhassa elítélőjét, megkoronázza, felszarvazza, éljen, mintha már a róla elnevezett úton hajtatna; szép emberek szép ügye a ragyogó Sugárút; a Körönd szobrait is elsorolta Polyák Gábor, hozzátevé, hogy valaha itt állt Bocskai István és Bethlen Gábor szobra is, de azt 1945-ben a milleniumi emlékműhöz vitték, a Habsburg-szobrok helyére. Nem a fiú tárgyi tudása sokkolta a felvételiztetőket, bár mind zavartan hallgattak, talán a felét sem fogták föl annak, amit színtelen hangon, hadarva előadott, senki nem próbálta nagyképűen megakasztani, keresztkérdésekkel megzavarni, lesunyták volna a fejüket mind az öten, de Polyákot megbabonázottan nézni kellett, ő meg mintha nem is a bizottságnak válaszolna, szinte tudomást sem vett a jelenlétükről, keskeny, hosszú arcából süttött kék szeme, az a kékség sem e világi, akár a szeptemberi sűrű ég, fájoan tiszta, zaklató, követelő, a bizottság elnöke megköszönte a feleletét, biztatóan mosolyogtak a fiúra, érezhette, hogy a felvételére szavaznak majd, de a siker nem lelkesítette, félig felemelkedett a székről, lassan, habozva, hasonlóan a gyengén szereplőkhöz, akik bizonytalankodva húznák az időt, aztán visszaült, és felszegett fejjel, de dadogva mondta: „szeretném megkérni önöket..., kérdezni..., nekem tudnom kell..., a segítségüket kérném, de csak akkor..., arról van szó, hogy ha felvesznek a főiskolára, ha most bekerülnék, elvisznek katonának..., és én nem tudok bevonulni..., nem tudom, mit lehet, és ne haragudjanak..., ez nagyon szokatlan..., ha nem vonulok be, börtönre ítélnék, három év..., legalább..., de nem is ez..., többé nem vesznek fel sehová..., az már büntetett előélet..., így mondták..., és én aztán se, semmikor sem vonulok be..., önök esetleg tudják, hogy mit lehet..., talán van megoldás..., volt már olyan, akin segíteni tudtak.” Nem értették, mit akar, a szociális

körülményeire kérdeztek, „én lelkiismereti okból... bár ez olyan ünnepélyes..., én azt hiszem, az embernek nem szabad fegyvert fogni..., az bűn”; „vallásos?”; kérdezte a bizottság elnöke, s hangjában a felismerés öröme reszketett, értés és cin-kosság, nyájasan bólogatott is, de Polyák mosolya hideg és el-utasító volt, most először fensőbbes, mintha várta volna a leegyszerűsítő kérdést, a szája elvékonyodott, kisfiús hamvas-sága helyébe papos öntudat, a kiválasztottak, beavatottak gögje, „nem tartozom semmilyen egyházhoz... erősebb az én hitem, mert szabad vagyok”. A folyosón legalább nyolcan vár-tak még, „beszéljen nyíltan, mit tehetnénk, mit vár a bizott-ságtól? A hadsereghez nekünk semmi közünk, ha felvételt nyer, valóban behívják, amennyiben alkalmasnak találták a sorozáson, mondhatni, tőlünk teljesen függetlenül, automati-kusan behívják. Ezen nincs módja itt egyetlen tanárnak sem változtatni”. Tizennyolc éves, világosbarna hajú, vékony, tes-tileg inkább fejletlen kamasz, az arca lányosan sima, hosszú-kás, nagy kezével gesztikulál, idegesen túlmozog, de mutatja is az ujjait, amelyek külön-külön lényekként borzongatóan ágaskodnak. Andrásnak úgy rémlett, Polyák utóbb csak hozzá intézte a szavait, kiszemelte magának, de talán a másik négy ember is így érzett, a prófétatekintetű fiú hatása nagyon is személyre szóló volt, s jó- vagy rosszindulattal csak találgatni lehet, hogy földöntúli sugárzása mennyire őszinte és öntudat-lan, mennyire megtervezett. Mindenesetre a szokatlan beje-lentéssel hirtelen maga ellen hangolta a felvételiztetőket, egy-szeriben terhes és kétes lett, megtévesztő talán a tehetsége is, „azt hiszem, a kollégáim nevében is mondhatom, hogy mi itt meglehetősen tájékozatlanok vagyunk katonai ügyekben. De túl azon, hogy egyikünk sem bonyolódna olyan kérdésekbe, amelyekre nem terjed ki a kompetenciája, szeretném figyel-meztetni, hogy veszélyes és igen barátságtalan dologba invi-tál. Ha jól értettem, a katonai szolgálat megtagadása ma is büntett. Maga akkor bűnpártolásra kért bennünket”; András a fiút nézte, és az elnök utolsó szavát elvágva, mielőtt bármi jóvátehetetlen válasz elhangzik, közbeszólt; „ne várakoztas-suk kint a többieket. Ha teheti, várja meg a beszélgetések vé-gét”.

A saját felmentése annak idején mesébe illően sikerült. Márta segített volna, hogy valahogy kibújhasson a katonai

szolgálat alól, „ostobaság a legértékesebb évekből pazarolni”, menekítette volna a mostoha körülményektől, de valamennyi orvosismerőst számba véve, Pethő egykori embereit megkörnyékezve egyre reménytelenebbnek látszott, hogy akad betegség, amivel az alkalmatlanságát indokolni lehet. Aztán a behívás előtt vesemendence-gyulladásra lett – vagy annak alapos gyanúja –, és a véres vizelet, a kórházi zárójelentés megtette a magáét: végképp mentesítették anélkül, hogy szervezni, ügyeskedni kellett volna. Ajándék az egész, csodálatos epizód, amelyet hamar természetesnek érzett, szerencse csupán, soha nem volt hálás a sorsnak.

A legközelebbi szobor felé tartott, üres szék is jutott, leül kicsit, bámészkodik, mint az öregasszonyok az ablakba könyökölve, vagy kihajolva a macskaszagú szobából a benzingőzbe, nézi a forgalmat, nézi a semmit, leül, kiszáll rövid időre, húsz-huszonöt perce van, korábban nem megy a Különlegességibe, elegendő, ha pontosan egykor indul és néhány perces késéssel toppan be, a földszinten körül sem néz, fölszalad a lépcsőn, Jutka bizonyára ott várja, ha választhat, a sarokasztalhoz ül, szemben a lépcsővel, az egész terepet belátja így – csak lesse őt. Vak Bottyán talpazata mellett egy férfi feküdt az oldalára dőlve. Kigombolt kockás ingben, pecsétetes, feslett nadrágban, mezítláb. A fejét piros pöttyös kendővel letakarta; „halott”, a déli forgalom dübörgött, mentő szirénázott, az elbűvölő Sugárút, egy nagyváros szíve, itt van, fekszik mozdulatlanul: a gesztenyefa mögül öregember botorkál elő, mintha a fából elevenedne, „részeg disznó, rohadt, részeg disznó, mint az állatok”, sipította, emelte a botját is, villanásig tartó jelenet, de káprázat is lehet, mert nyugodtan leereszkedik, a széke mellé támasztja a botot, félárnyékban ül, nem vár senkit, nem csinál semmit, nem kíváncsi semmire, elüldögél.

Nem emlékezett, kit ábrázol a három másik szobor, Polyák felvételi vizsgája egy évvel ezelőtt volt, régen, igaz, András közvetlenül a fiú felelete után sem tudta volna elismételni az adatokat, s nemcsak azért, mert megbabonázta Polyák tekintete, mert az ujjai kígyózására figyelt – nem, mint valami lukaszákból, úgy hullottak ki belőle az évszámok, nevek, információk, s hogy annak idején éppen történelem szakra jelentkezett, azt önbüntetésnek tartotta. Elveket és összefüggéseket könnyebben megértett, mint az évfolyamtársai, de

küszködött a memorizálással, később, gimnáziumi tanársága idején is minden órájára újból készült, hússzor, harmincszor is leírta papírlapokra ugyanazokat az adatokat, kínlódott a nyelvtanulással, s végül jogosan érezte hézagosnak a tudását, mintha iskolázatlan lenne, mert mindig is több energiát fordított arra, hogy a fogyatékoságát leplezze, hogy elkerülje a helyzeteket, amelyekben lelepleződhetett, sohasem próbált megbirkózni magával, szembefordulni, gyakorolni, megmutatni, hogy csak azért is.

Átsétált Zrínyi Miklós szobrához, elolvasta a megmintázott hős nevét, a figurára csak egy pillantást vetett – most már a végére jár, ha elkezdte, a végére jár. A Körönd másik oldalán Balassi Bálint és Szondy György szobra. Innen nézvést is elolvasható a talapzaton a felirat, de pontoskodva átvágott az úttesten, előbb a könyvet tartó, stilizált költőalakhoz, utoljára a várvédőhöz, a szobor mellett lehorgonyzott, sárga szék a zöld fűvön, háttérben a legdíszesebb, az első Körönd-ház, az épület sarkain bájos toronyszobák, a sgraffitók elég kopottak, hogy mostanra szépek legyenek, kovácsoltvas kapu, sárga pulóverben, fekete szoknyában egy idősebb asszony épp kijön, fehér haját alig látható hálótartja merev rendben, András mellett leül, háttal a forgalomnak, úgy tűnik, inkább visszaül, ez a helye, biztonságosan és öntudatosan, mintha a délelőtti is itt töltötte volna, az előző napot, kora tavasztól késő őszig az éveket, mióta; szalmaszatyrából kötést vesz elő, világoskék fonalat; alapjáratban duruzsol, aztán nekirugaszkodik, bög az autóláva, nyikorgás, csikorgás, lélegzetnyi szünet, ugrásra készen, és újra a duruzsolás, bögés, ritmikusan, mint a szaporán készülő világoskék pulóver vagy szoknya vagy mellény mintája, még csak tenyérnyi darab; a hangok eligazítanak, háttal a forgalomnak, meglehet, a friss levegő illúziója is. A város egyik legszebb fája, hatalmas platán, ráccsal, paddal körülfogva, a műemlékek között is fenségesen; András arrébb emelte a széket, amelynek eddig a támláját fogta, és úgy ült le, szemben a Lánchídtól jövő forgalommal, hogy lássa az óriási fát, a szobrot, a kovácsoltvas kaput, az öregasszonyt, túloldalt a fűben alvó részegét, a hadonászó és elcsendesedő férfit, a massa mozgását és az önkényesen kiemelt, alakot öltő egyedekeket, „ülők és megkülönböztetettek”, gondolta, ült és látványt gyűjtött – mindez alig ismert világdarab, a szemlélődés és

elegyedés élményének most részese, tudta, kimondta magában, definiálni igyekezett az észleléseit, különösen a titkosgyönyörű platánt, amely arisztokratikusabb a mutatós épületnél, júniusban még harmatos zöld, nagy és mégis kecses, egy lépéssel közelebb az örökkévalósághoz, valami efféle, s mintha ettől más dimenzióban, más tudattal és reprezentációval, nincs szüksége senkire, csodálóra sem – hogy megszéli maga körül a nyüzsgést, hogy ellenpontként láthatja bárki, közönyös, más rejtelmei vannak, talán azok is szívszorítók.

Az íves épület falára szerelt óra tizenkettő negyvenet mutatott, a saját óráján már negyvenkettő, mindegy, az utcai óra szerint, pontosan egykor indul el, ezt a kis időt addig kiharítja magának, inkognitóban ücsörög itt, és más szemmel nézi a világot. Ha erre jönne egy ismerős, „hát te mit csinálsz itt?“, „hogyan? Semmit. Ülök ezen a sárga széken, hősi emlékektől, nagyvilági vágyaktól, metafizikai jelzésektől és a mindennapi forgalomtól körülvéve. Nem csinállok semmit. Ebbe is valahogy belekeveredtem, de azért most más szemmel nézem a világot”. Milyen képtelenül gyorsan eltelik egy év, nyártól nyárig, új évtől új évig, egy hét meg se kottyán, csak húsz perc, még csaknem húsz perc, amit most már ki kell töltenie, nincs könyörület, pontosan egykor fog felállni; húsz perc alatt akár maga is szoborra kövülhet itt, milyen furcsa! Szondy mellett egy ötödik, állni rest, ül és elnéz, Pethő András, ez jó, a Körönd így modern aszimmetriával gazdagodik, a diszharmonia korunk kifejeződése, s jellemző, kinek az alakja került ide utolsónak, nemzeti történelmünk fontos személyisége, nagy idők tanúja, nagy események részese egyébként csakugyan. Nemcsak Ágneszt vonzotta azzal, hogy tízévesen menekült volt a jugoszláv követségen, hogy Snagovba hurcolták az egész csoportot, előkelő vadászcastély, kivilágítva a fogadásukra, vastag szőnyegek és libériás felszolgálók; a kitömött medvék azóta is kísértenek, a folyosóról nyíló szobák ajtajai, padlóreccsenések a sötétben, hol vagyunk?, mi lesz velünk?, a volt katonai iskolában, ahonnan három repülőgéppel szállították őket, még a folyosóra se engedték ki, a WC-re őt kísérte, aztán vissza, be, elkülönítették a családokat, az anyjával kuksolt egész nap, a férfiakat egyenként elővezették, de náluk nem volt férfi, ők végig rendhagyóan, csonkán; talán haza is

mehettek volna közben, sohasem kérdezte Mártától, hogy Jóska letartóztatása után volt-e lehetőségük hazamenni. A barna öltönyös felajánlotta-e külön az anyjának? S Márta vajon elfogadta volna az ajánlatot? Végig olyan tanácstalan és sebezhető volt, ő is csak belekeveredett, sodródott, ugyan mi-féle helytállást vártak tőle? A követség előtt várakozó autóbusz ablakait papírral ragasztották be, néma arcú, előremeredő, tányérsapkás fiú a vezető, nem fordul meg a kérdésekre, nem áll meg a kiabálásra sem, „de hiszen itt vagyunk! Látom! Várjon! Én itt lakom! Leszállok!”; a repülőgépek mellett az egyik asszony magához öleli a gyerekeit, elfedi, beborítja őket, és közben dulakodik, nem száll fel, nem, lőjék agyon itt, de nem, nem, semmit, „fasiszták! gyilkosok!”, sikoltja, a férje csöndesíti, fatalista mosoly az arcán, „hagyd, édesem, hagyd”, a többiek állnak, mindenki nézi, sem megvetés, sem részvét, nem fognak együtt fellázadni, türelmetlenül leinteni sem, három csoportban állnak; a beszállás előtt egy kartondoboz szét-esik, gurulnak a tárgyak, a repülőn a mindjárt bekövetkező halált félik, olyan feszültek az arcok, mintha várnák, „ostobaság volna, ha három gép véletlen robbanását jelentenék be”, „nem ez lesz az első ostobaság”. Hogy tudott Márta annyit félni, hetekig egyfolytában félni? De Snagovban a bőséges vacsora, a bor hatására felengedett, jót várt, a medvék is kedvesebbek lettek, mókázott, mintha Andrást akarná bátorítani; mindenütt nyikorogtak éjjel az ajtók; Ágnes kérdezgette, a romániai dolgokról mindent tudni akart, újra hallani, Pethő tárgyalásáról, a kivégzésről, arról ugyan most már aligha tud meg akárki is valamit; mozdulatlanul hallgatta, és egyszer-kétszer Kollárék is, nagy ritkán mások, de hogy neki Snagovnál és Calimanestinél és a repülőútnál, a követségnél, minden-nél rosszabb volt, mikor magára maradt Vilmos bácsiék lakásában reggelente, vagy amikor este kinyitották a hallban a fotelágyat, hallotta, hogy suttognak, egy-egy szó, egy-egy mondat indulatosabban hangosra sikerült, „mindig is tudtad, hogy lotyó, egy közönséges, műveletlen ringyó. Ez kellett a testvérednek”, nem volt értelme a szavaiknak, de nagyon jól megértette a szikrázó gyűlöletüket, az idegenségüket és a féltelmüket – ezeket a történeteket Ágnes sem hallgatta olyan izgatottan, sajnálta őt a gyerekkori szenvedése miatt, de gyerekkori szenvedése mindenkinek volt, és a Vilmos bácsiéknál

töltött néhány hét nem történelem. Nem az. Nem azért ült ide Szondy György mellé, valóban nem. És a mostani élete miatt sem. 68-ban és 69-ben is csak vágyódtak a részvételre, de a látványos történelmi ringlispílről lemaradtak, nem mintha irigylésre méltóak, akiknek sikerült felkapaszkodni, tépett arcúak, csellengők, semmilyenek, mintha felszívódott volna közben a ringlispíl, festett, sörényes lovaival, ide-oda mozgó bábuival, már nemcsak a vágatók, a megkapaszkodók hiányoznak, az egész nincs, nem látható; ha egyszer szobor kell ide, modell lehet ő is, akárki, mindegy. Paizs Jutka, Hankó Feri, Ágnes vagy Czerják talán alkalmasabb? Esküdni merne, hogy nem. Nem! Egyikük sem pályázhat. De Varga Jóska és Gacsályi sem, Koroknai, Polyák Gábor, senki, senki! Azt mondják, a kortársaknak nincs szeme a nagyság felfedezéséhez – nemcsak ezért. Ágnes akkor sírta, vinnyogetta, hogy „nekem ne révedezzen a hősi múltján, mikor volt ő hős?, gyáva kalandor”, ez nem igaz, ez végképp nem igaz, még csak nem is túlzás, a gyűlölet és düh egészen félretolta a szavakat; talán nem hős, bár ki tudja: Szondy György vagy Vak Bottyán inkább hős volt-e?, s az utolsó években, Ágnesnek látnia kellett volna, ahogy minden fájt Jóskának, visszamenőleg, a teljes életét szenvedte, megsajnálta volna, talán megszereti, de szeretetreméltóbb nem lett Jóska, ingerült volt, figyelmetlen, fáradékony és rohamokban pontoskodó, buzgón nyájas. Ha hős nem is volt, tudott valamit, végül rádöbbsent, de csak nyomta őt, szinte púpossá görnyesztette, semmit sem kezdetett a tudásával, talán meg se próbálta továbbadni. Semmit. Csak fájt neki. Polyák is tud valamit, és neki sem könnyebb ettől. Ha volna olyan, akire érdemes figyelni.

Amikor Paizs Jutka összehívta a romániai gyerekeket – harminc-valahány évesek, mindannyian diplomások –, teát ittak és emlékeket idéztek, „gyakrabban kellene találkozunk”, mondták, pedig mintha mások is feszengtek volna. Furcsa klub, s nem látszik, hogy bármire kötelezne. Mindannyian mást kezdtek azokkal az emlékekkel, egészen különbözőt. „Hogy bírtad ki annyi évig a minisztériumban?”, kérdezte Péter, a hangja megtévesztően együttérző, de ahogy beburkolná az iróniáját és a támadását, csak még ironikusabb, bántóan agresszív, „benne vagy az újságban”, a kis kölkök, az egykori Peti nem sokat változott, holott huszonöt év, úristen, egy élet java,

negyedszázad; mit mutathat fel többet akármelyikük? Semmit. Ami van, az érdektelen, esetleges, szőnyeg alatt a többi, mindannyiuké, és már mondhat Péter akármit, a szavak nem hatolnak olyan mélyre, savanyú lesz a szája, nem keresi többet a társaságukat, de álmatlanul, pokoli félelemben már nem hanykolódik.

Ki kellene találnia, itt, most, ebben a kihasított, más minőségű néhány percben, hogy hogyan tovább, mi lesz a másik huszonöt évben, mi lesz vele. Huszonöt év múlva hatvanhárom éves lenne, még nem aggastyán, de milyen? Nem lát semmit, nem képzel semmit, a mostani élet elnyújtva szörnyű. Jósának mindig voltak tervei, vágyai, szenvedélyesen harcolt valamiért, legalábbis harmincnyolc évesen még titkos szerelme volt Márta, a politikusi pálya meg hullámhegyek és -völgyek között szédítően ívelt-zuhant – ha nem lehet kitalálni valami tartalmat, megpróbálkozhatna a csendesebb örömszerzéssel. Mi legyen az? Tündének elég, hogy elutazik a tengerpartra, kiülhet egy szálloda teraszára, kristálypohárban hűsített szolgálnak fel, kifekszik a homokos vagy kavicsos partra, a nap és a víz, később talán önálló házra cserélné a Németvölgyi úti lakást, a gyerekszoba most még felesleges, így is minden nagy, túlméretezett nekik, de éppen a lezárt, üres szoba sürgeti majd Tündét, hogy szabaduljon, felejtse, hogy leszámolva a gyerek-lehetőséggel egy-két év múlva kimondja, „építkezzünk!”, most még évente másfelé utazna, de meglehet, egy hétvégi ház is felbukkan a vágyai között, neki élettartalom, cél lesz, és a megújuló divat, a friss tapéta, az üzlet átalakítása, „nem vagy már gyerek. Csak a gyerekek ábrándoznak úgy, hogy meg sem tudják mondani, mit akarnak”, nem tudja, igaz, pedig tudnia kellene, körülötte mindenki úgy él, mintha tudná, vagy mintha ez nem is volna fontos.

1969 őszén egy este kihallgatta az anyja és Jóska beszélgetését. Nem is volt még ősz, csak szeptember eleje, talán az első tanítási hét vége, egy vasárnap, egész délután csatangolt a városban, elhagyatottan, leült a Duna-parton, szembenézett a nappal, könnyezett, és azt fontolgatta, hogy disszidálhat-e. Már a nyáron is, azokban a keserves-dacos hónapokban forgatta magában az ötletet, és egyre inkább úgy érezte, meg kellene tennie, ha képes volna csak önmagával törődni,

védellemezni a jövőjét, ha bízni tudna az újrakezdésben, elhagyná az országot. Angliában, Németországban, esetleg a skandináv országok valamelyikében boldogulna, a történelem-filozófia szakos diplomája elegendő alap, hogy néhány éven belül ismert, rangos Kelet-Európa-szakértő legyen, a fiatalsága ellenére még történelmi tapasztalatai is vannak, a rosszhiszemű ítélezőkre pedig, döntötte el idejekorán, nem kell figyelni, ebben az országban túlságosan sok a közönyös és a rosszhiszemű ember; dezertáló, mondhatják, vagy áruló, holtott kint többet használhat, mint idehaza; akkoriban másképp gondolkozott ezekről a dolgokról, az elkeseredés irányította, nem volt senkije, nem kötötte ide senki és semmi, de mégsem ment el, örül, hogy erkölcsi meggondolásból akkor nem ment, Ágnes útját vagy Fényes Miklósét ma szigorúbban megítélheti, zsákutca az is, egy bölcsésznek mindenképpen az, de akkor, szeptember vasárnapján a fájdalmas lemondást különös erővel érezelte, fojtogatta a meghatottság, mert akármilyen reménytelen itt a magára találás, bármennyire világos és vonzó a kinti pálya, Jóskaival nem teheti meg, hogy szedi a sátorfáját. Senki nem adhatott tanácsot, Kollár Pali hónapokkal előbb azt mondta, „el kellene döntened, melyik életet választod”, ha ez nem kitérés, akkor mi?, ő is mondhatta volna ma délelőtt Annának, hogy el kellene döntenie, valami ilyesmit, de akinek sérelme van, az segítségre vár, és nem döntésre kell buzdítani; mindegy. Kollárékkal nem is találkozott, nem voltak közeli barátai, sohasem voltak igazi barátai, most sincsenek, Domokosék sem azok, a többiek sem, akikkel eltöltenek egy-egy estét, mit tudnak róla Domokosék?, ha Laci meglátná itt szoborrá váltan, örülnék tartaná és léhűtőnek, mindenképpen léhűtőnek, aki háromnegyed egykor napozik a Köröndön; „hja, aki úriember!, vagy most száll meg az ihlet?”, valami hülyeséget mondana. Ott a Duna-parton torkát szorongatta a bánat, hogy le kell mondania a terveiről, Jóskaát annyit támadnák, még ha nem is az édesapja, Mártát is, de Mártának mit árthatnak?, azt gondolta, az önfeláldozásával fizet Jósának, mégiscsak a nevelőapja volt, a maga módján rendes hozzá, szinte apai, sohasem tolakodó, de Jóskaától sok jót kapott, nem okozhat neki bajt, az igazgatói pozícióját is megingatná egy disszidens a családban, és Jóska értené a legkevésbé, miért csinálta. Ha elhelyezkedne Kelet-Európa-szakértőként, a BBC-

nél vagy akárhol, Jóska meggyűlölné, Márta is, valójában elképzelhetetlen a megrendülésük; érezte akkor délután, hogy nem megy, ebből se lesz semmi; amikor a budai házak mögött eltűnt a nap, felállt, éhes volt, de önsanyargatóan koplalásra kárhóztatta magát, semmihez nem volt kedve, a magánynak dohszaga van, undorító, ilyen szomorúságban a pózok sem használnak, nem kell mozi vagy vendéglő, semmi, nőre sem vadászott; kapkodó, zavaros gondolatokkal lépett, „ebből se lesz semmi, semmiből se lesz semmi, semmi, semmi”. Csöndesen lopakodott a lakásba, mióta visszaköltözött, ügyelt, hogy ne legyen terhes a jelenléte; már megszokhatták, hogy nem lakik velük, felnőtt, megnősült, elment tőlük, aztán újra a gyermeki lét, ebben kölcsönösen tapintatosak voltak, a szobája csaknem érintetlen, ez végig fájt Andrásnak, látta, hogy az anyja visszavárja, gonoszul visszahúzná, ő meg szépen vissza is ment, miért hagyta Ágnes?, nemcsak beszélni kellett volna, elítélni, neki is megítélni mindent, miért adta fel olyan hamar?, hiszen ha megkéri, talán soha többé be nem teszi a lábát a Fodor utcai lakásba, de Ágnes sem tudta, mit vár tőle, úgy tett, mintha határozott és jól körvonalazható erkölcsi feltételei volnának – minek?, mindent megtett volna a szerelméért. Amikor futottak az Erzsébet hídon, fuldokolva a Bartók Béla úton, mindent, a világon mindent megtett volna, amit kíván, mert Andrásnak úgy tűnt, ez az a szerelem. Mártáék háloszobája csukva, egy olvasólámpa égett csak, még nem alszik. A katedrálüvegen sötét és világosabb foltok, de a hangjukat, minden szót hallott, „nem okollak, egyáltalán nem okollak téged. És az, hogy elkényeztetted, nem vád. Minden jó anya elkényezteti a gyerekeit. Azt mondják. Önmagamat sokkal inkább okolhatnám. Nagyon jól tudom, hogy Lóra nem törődött velem, de ő annyira nem apaságra termett. Azt hiszem, voltak pillanatai, amikor ha rákiabálnak, nem is emlékszik, hogy gyereke van. Így képzem. De én sem voltam vele eleget. És amikor legjobban kellett volna. Egy fiú kamaszkora más, mint egy lányé. Anyás lett és puha. Igen. Ezt kell mondanom, hogy puha. Nem elég férfias. Nincs elég ellenállása. Meg kell értened, amikor haragszom. Ha tudnád, hogy utáltam középiskolás meg egyetemista koromban az elkényeztetett úrigyerekeket. Azokat a zsúrfiúkat, akiket irigyeltem is. Némelyiküket gyűlöltem. Forradalmat vezettem volna ellenük. Ez persze

nem tartozik ide. Tudom én, hogy más. Tudom, tudom...” András lehasalt a padlóra, hogy az üvegen át ne lássák, homlokát az ajtókeret fehér fájához szorította, így gyerekként sem hallgatózott; az anyja csöndesebb, és mintha vattán át beszélne, de jól érthető, „mit vársz tőle?, mi az, hogy nincs ellenállása?, minek álljon ellen?, nem lehet olyan, mint te voltál, vagy Lóra, vagy akárki, akinek másmilyenek voltak a körülményei. Mégsem kívánhatod, hogy üldözzék, börtönbe zárják, vallassák és mit tudom én, még mit, csak hogy edzett legyen, férfiasabban kemény. Mindennél fontosabb, hogy jószívű, tiszta, ez ma mindennél fontosabb. A naivitása és a jósága kergette ebbe a házasságba is, tudom...” „meg a gyerekessége – vetette közbe Jóska –, tetszelgett a felnőtt szerepben... nem baj, mindannyian így csináltuk, nincs ebben semmi tragédia”. Márta folytatta, mondta a magáét; „és most dolgozik, tanul, most nem mondhatod, hogy elkényeztetett gyerekként viselkedik... Különben nem is én, sokkal inkább Ida kényeztette. Ő többet is volt vele, és felelőtlenül, az ő majomszeretetével nyaldosta... Figyeld meg, most is hogy néz rá, András úr így szereti, András úr úgy kívánja, de hogyan lehetne ellenállni ilyen kényeztetésnek? Ezt nem várhatod. Az elmúlt évben nem is lehetett része ebben... Majd rendbe jönnek a dolgok, ugye, azt mondod, majd rendbe jönnek?”

Semmi sem jön rendbe. Ha nem kívül szoborrá, s valószínű, hogy nem fog, ijesztő évtizedek várnak rá. A semmi vár rá, unalom, puha, langyos csomagolásban. Megnevezhető baja nincs, még a szánakozásban sem reménykedhet, inkább irigyel lesznek. Csinos, tehetséges, ügyes asszony a felesége, szép otthonuk van, érdekes, megbecsült munkájuk, kedvükre élhetnek – ezt mind elsorolta már, tudja. Majd erőt vesz magán, megcsinálja a kandidatúrát, a tudományon kívül nincs választása, már a tankönyvírás is új rétegeket hoz az életébe, Tünde és a főiskola vezetősége, az anyja, a barátai, mindenki segítésére a tudományos fokozat megszerzésében, Jósának is elégtétel lenne, örülnének a halottak, ők is, talán még valamilyen témára ráharap, szívből, igazán, szívből, igazán, egy kicsit, semmit; valamiben mégis megkapaszkodhat, legyen inkább bogaras tudósemler, különcködő, rigolyás, akármi. Kamaszkorában gyakran utánczolt embereket, egy-egy beszédfordulatot, beszédhibát, mimikát, járást ellesett, és szinte

öntudatlanul használta, próbálgatta napokig. Ha valamit találta. A sárga pulóveres asszony türelmesen kötött, néha mély lélegzetet vett, ilyenkor megállt a keze, és mintha csuklana, hüppögne, de csak sóhajtott. Az újságos bezárta a bódéját, átkiabált a túloldali újságosnak, „hozzak valamit?“, a választ nem értette András, „hát akkor jó étvágyat!“, és nevettek, a buszok csikorogva fékeztek, pöfögtek az ajtók, ritmusosan a fel- és leszállók, csapzott öregasszony csoszogott el, magában beszélt, és remegett a feje, egy overallos, svájcisapkás férfi targoncát húzott, gyerek kocsiakat toltak, a buszmegállóban egy pár csókolózott, a lány arca kedves, de a csípője túl széles, vas-kosak a lábai, a platán főága táncmozdulatba csavartan, az aszfalton apró lukak: túsarkak lenyomatai, díszkapu, sgraffitók, gondozott pázsit: örülhetne, hogy látja. Az órán három perc múlva egy, most már felállhat, lassan megy, megáll majd az újságosbódé mellett, szemügyre veszi a kirakott lapokat, visszafelé a Népköztársaság útját: elindulhat.

8.

Délutános volt az iskolában, s amikor hat óra után hazaért, Ida néni káromkodását hallotta. A bejárati ajtó nyitva, az előszobában, a konyhában, mindenütt égett a lámpa, üvegcsörömpölés, „a keserves úristenit!“, a hangja inkább síró, mint dühös, „na végre!“, üdvözölte, így még soha, „most aztán megmutathatod, milyen erős vagy!“ A konyha közepén három zsák krumpli, Ida néni felháborodva mesélte, hogy már két hete megrendelte, „végre megígérik, hogy hozzák, délelőtt jönnek, nem igaz, hogy félreértettem, már hogyan érthettem volna félre?, délelőtt az délelőtt, ennyi eszem még nekem is van, várom őket, várom, elmozdulni nem merek, remegtem az idegességtől, mit csináljak, ha nem hozzák?, végre fél hatkor beállítanak, lerakják nekem a konyhába, hát hiheti azt épeszű ember, hogy egész télen majd a konyhában tároljuk a krumpelit?, mondom, vigyék le a pincébe, két markos, erős férfi, mi az nekik?, erre kijelentik, hogy ők bizony föl nem emelik újra a zsákokat, nekik azt mondták, ide kell szállítani, hát ide is szállították, teljesítették a parancsot, a többi nem az ő dolguk,

meghálálom, mondom, persze hogy meghálálom a fattyaknak, én szépen beszélek hozzájuk, ők meg, hogy ne alkudozzak, s a pimasz azt találja mondani, hogy majd csak akad az ilyen úri házban valaki, aki lemegy a pincébe, életemben még ilyen szemtelent, de már szólni sincs erőm, egye meg a fene a fajtájukat, legszívesebben hozzájuk vágtam volna valamit, de nem baj, gondolom, majd leviszem én apránként, fő, hogy itt van már, erre sincsen gond, elindulok az első kosárral, de nem ég a pincében a lámpa, hát a lábamat nem töröm ki, látod, már a poharat is elejtettem, nézd meg, hogy remeg a kezem, ilyen tenni egy asszonnyal, bűdös trógerék, azt hiszik, ma már mindezt lehet, figyelj ide, gyertyával világítunk, és lehordjuk szépen, ne szégyentelenkedjék itt a konyha közepén, odatesszük a lépcső aljához, nappal aztán én eligazgatom, na, gyürkőzz neki, csakhogy megjöttél már”. Míg beszélt, megnyugodott, és a közös munka felvidámította; a gyertyafény melletti krumplihordás tetszett Andrásnak, mire végeztek és vacsorához készülődtek, megjött Márta, ő egészen másképp volt zaklatott, „de jó, hogy nem ment haza! Jaj, szerencse, hogy nem indult el!”, sápadt volt, kék szeme nagyobb, rémült, „nem tudom, mi lesz velünk, nem tudom, mi lesz ebből, rengeteg ember, azt mondják, ez már forradalom”.

A következő napokra Márta önkéntes fogságba vonult, nem mozdult ki a házból, csak november negyedikén hajnalban, amikor Andrással beült az értük küldött kocsiba, hogy a jugoszláv követségen találkozzon Jóskaival. Jóska mindennap telefonált, néha többször is, és kapacitálta, hogy bújjon elő, jöjjön be a munkahelyére, vegyen részt az eseményekben, de Márta a gyerekekre hivatkozva nem engedett. Anyai ösztönökről beszélt, a fiáról, aki mindennél fontosabb, „ezt te nem értetted”, ütött övön alul, de csak óvatosan, valami gyöngédséggel, ígérettel lágyítva az elhárítást, hiszen ezek a telefonhívások jelentették akkoriban az egyetlen kapcsolatát a világgal. És éreznie kellett, hogy Jóska szerelme veszélyesen megingott. Bezárkózott Márta, és félt, nem érte ugyan még sérelem, nem fenyegette senki, de szentül hitte, hogy a nép oroszgyűlölete elvakultan, igazságtalanul és őrjöngve őt is elérí. Idának szigorúan meghagyta, hogy akárki csönget, ő nincs itthon, elutazott a gyerekekkel, nincs, elment, utolérhetetlen. A telefont is Idának kellett felvennie, és ha bevásárolt, ha

olykor órákig sorban állt kenyérért, valamiért, amit a közeli üzletekben még árultak, Márta nem emelte fel a hallgatót, nem moccant a csöngetésre. Ida mindent megvett, amit kapott, kilószám mosószappant, egész karika sajtot, a konyhában tyúkok röpködtek, ládákból alma, Ida megtáltosodva, szenvedélyesen gyűjtött minden fogyaszthatót, most kamatoztatta a kapcsolatait, de senkinek, sehol nem árulta el, hogy a háziakat rejtegeti. Márta őt nem féltette, mehetett boltba, piacra, akárhová, csak sürgette, hogy siessen, hogy kéznél legyen, vigyázzon rájuk. A harmadik vagy negyedik napon mélységesen felháborodott, amikor Ida bejelentette, hogy hazamegy, és csak a következő napon jön vissza. „Tönkremenek a növényeim, öntöznöm kell, nem hagyhatom ilyen sokáig a házamat, utóbb még betörnek, azt hiszik, már nem is élek..., megérti a drága jó nagyságos asszony, hogy nekem is dolgom van..., odanézek..., ne tessék félni, nem lesz semmi bajom..., nem kell engem féltetni..., rossz pénz nem vész el, így mondják”, pedig Mártában fel sem ötlött, hogy félthetné Idát, „azért a pár növényért igazán nem érdemes..., nem törnek be, nem lesz ott semmi... Kérem, nagyon kérem, ne hagyjon itt”, és gombán is mondta, úgy, hogy Ida sírva fakadt és bocsánatot kért, „amikor bajban vagyunk, egypár kóróért elmenne”; utóbb mind a ketten sírtak, összeborulva, „olyan rettenetes nekem ez az egész... mi nem ezt akartuk..., lőnek..., mi nem akartuk, hogy bárkinek baja legyen..., mi mindig jót akartunk”, és Ida szipogott, hólyagos vörösre dörzsölte a szemhéját, az arcát, „ne tessék énrám haragudni, hiszen én is jót akarok, és nem tudtam én azt, hogy most nem szabad elmennem, de ha a nagyságos asszony mondja, megértem én, és tessék elhinni, hogy még kötéllel sem húzhatnának most már haza, én mindig a nagyságos asszony mellett leszek, ne féljen, mindig”.

Ida egész nap beszerezett, főzött, süített, takarított, mintha szakadatlanul lakodalomra készülne, felvillanyozottan, teljes odaadással, és tömte volna Mártát, Andrást, kínálgatta őket, soha annyit nem ettek, mint az Árnyas úti élet utolsó napjaiban. Márta csak gubbasztott, tenyerébe támasztotta az állát, feszülten várt, de rohamszerűen fel-felugrott, végignézte a könyveiket, gondosan, minden szobában, és Pethő Szikra-kiadású Lenin- meg Sztálin-sorozatát, a barna műbőrbe kötött, arany betűs könyveket a hátsó sorba tolta, átrendezte a

polcokat, minden szemet szűrő, provokatív kiadványt elta-
kart; az orosz nyelvű regényeket, versesköteteket is. Beron-
tott Pethő dolgozósobájába, fegyveres felkelőnek képzelte
magát, és megpróbált egy rettegett számonkérő, megtorló
szemével látni. Tétlen volt és kapkodott, fiókokban turkált,
fényképeket dobált szét, tanácstalanul keresgélt alkalmas he-
lyet a párttagsági könyvének, Andrást meg unszolta, hogy
játsszon, örüljön, hogy nem kell iskolába járni, játsszon hát,
játsszon végre. A kertbe és az ablak közelébe sem engedte,
néha pedig hosszasan motyogta a gyerekek, dúdolgatta,
hogy „ne félj, nem lesz semmi baj, ne félj, nem lesz semmi baj”.

Jóska hívogatta, de sohasem volt ideje beszámolni az ese-
ményekről, „szánd el végre magad, küldök érted kísért”, és
türelmetlenül úgy fejezte be, „most rohanok, majd később je-
lentkezem”. A Nagy Imre-kormány tagjaként rendszerint éj-
jelre is a Parlamentben maradt, két-három órát aludt egy
kanapén, félig ülve, ott volt az örvény közepén, és nem jutott
ideje gondolkodni Márta félelmén – gyávaság-e?, egyszerű, ki-
csinyes gyávaság? –, nem érezte az asszony hiányát, de azt
sem, hogy már nem hiányzik. Tanácskozásokon ült, delegáci-
ókat fogadott, a hírek együtteséből óránként más-más kép
bontakozott ki; ilyen közel még sohasem került az álmaihoz:
egy nemzet sorsáért felelős, cselekvő ember, és ilyen elszige-
telt, lázasan kitörni akaró, de tehetetlenségre kárhoztatott
sem volt, még a különzárkában sem, soha.

Pethő október huszonharmadikán késő este telefonált, „jól
vagytok?, gondolom, tudsz már mindent; Márta, ha bármi tör-
ténik, itt találsz a kórházban”, aztán naponta hazaküldött va-
lakit, egy műtőst, gondnokot, a kórház valamelyik férfi alkal-
mazottját, fehérneműt hozatott magának, különféle
személyes holmikat, és a küldönctől pontos értesüléseket ka-
pott a családjáról, mert tudott Ida sikeres beszerzéseiről, hogy
András köhög, de nem lázas – úgy tűnt, mindenről. Harminca-
dikán az egyik beosztott orvosa jelent meg egy házaspárral,
Győrből menekültek az elvtársak, mondta, egy darabig itt ma-
radnak. A férfi az ottani helyőrség orvos századosa volt, s nem
is ő, inkább az asszony rettegett: egy gyár személyzeti vezető-
jeként dolgozott, s amikor a munkások tombolva tépték, éget-
ték a gyárudvaron a káderlapokat, a nő az ablakon át mene-
kült, „ahol papírt égetnek, ott embert is”, mondogatta,

minden történelmi tapasztalatát ebbe a felismerésbe sűrítette, leült a nappali szobába, hagyta, hogy Ida eléljük tálalja az ebédet, leszedje az asztalt, ült odacövekelt, és beszélt, beszélt, a férjének, Mártának, Idának, nem is nézett rájuk; a férfi fel-alá járt, egyenes tartással, hátrakulcsolt kézzel, „ne menj az ablakhoz!”, kérte Márta, akkor megváltoztatta az útirányt, de tovább lépkedett. A telefonban nem beszélt róluk Pethő, „légy gondoskodó”, mondta, „ez a kötelességünk”, Márta azt suttogta, „várj csak!”, halkan becsukta a szobája ajtaját, és szájához tapasztotta a kagylót, „gyere haza, gyere valahogy haza, látni akarlak”, és hallható volt, hogy sír.

Védtelen, puha, meleg, mint a háború végén Debrecenben, amikor a felnőttiség és férfiasság próbája volt, hogy akarja, elfogadja-e őt Márta. Mire másnap hazaért, a régi, felkínálkozó gyámoltalanságból nem maradt semmi. Idegesebbnek, ingerültebbnek látta, nem kellett volna a győri házaspárt a nyakára ültetni, buta és kellemetlen emberek, szerencsére annyi eszük azért van, hogy felmérték, itt nincsenek biztonságban, és továbbálltak, ő persze inkább marasztalta őket, azt hiszi, a kötelességét hibátlanul ellátta, és felőle maradhattak volna, kibír ennél nagyobb megpróbáltatást is, de csodálkozott, hogyan lehet valaki ennyire tapintatlan, hogy idegen emberekhez költözik, neki idegenek; esküdözött, hogy nem a kényelmét félti, igazán nem; tudhatja, aki kicsit is ismeri; mindegy most már, de jobb, hogy elmentek. Nem kérdezte Pethőt, mit csinált az elmúlt héten, pedig a férfi fáradtsága, hajszoaltsága látványos volt, nem kérte, hogy magyarázza el neki, mi történik odakint – éppolyan távoliak voltak egymásnak, mint évek óta mindig. Ida édességeket hozott, kávéfőzött, és ajánlkozott, hogy ágyat vet Pethőnek. „egy kis pihenésre rászolgált a doktor úr, pihennie mindenkinek kell”, de Pethő csak a szokásos udvariassággal köszönte meg a dédelgetést; „megyek már, várnak”.

„Milyen szép, derék ember volt az édesapja – emlékezett egyszer Ida, néhány évvel ezelőtt, már a Németvölgyi úti lakásban –, és milyen jó ember. Igazi úr. Amikor utoljára láttam, majdnem kezét csókolt nekem, azt mondta, köszönöm magának, Novákné, hogy vigyáz a családomra, igen, elbúcsúzott tőlem, mintha csak érezte volna, szegény, milyen sors vár rá. Mennyi csokoládét hozott az András úrnak. Milyen sok

munkája volt, de hazajött megnézni a családját, szegény nagyságos asszony, neki is kijutott azokban az időkben.”

A Nyugaton megjelent könyvek némelyikében Pethő doktor romantikus hős: titokzatos, halált megvetően bátor, rendíthetetlen és legyőzhetetlen. Külső megjelenése akár egy filmsztaré, az erényei pedig számtalanok, „a horthysta katonatiszt fia tudta, mi a becsület és a bátorság”, de a demagóg rikoltozásban legalább tények, s hogy az október végi napokban Pethő ÁVO-sokat, pártfunkcionáriusokat, katonatiszteket mentett, ezt sem hallgatják el. Varga Jóska is megkérte, hogy ha teheti, a kórház vöröskeresztes kocsiával szabadítsa ki embereket a lincshangulat közepéből. Jóska tudhatta, hogy gyűlölt miniszterek, gyárigazgatók köszönhetik Pethőnek az életüket, közvetlenül neki, mert Pethő nem vezényelte ki veszélyes helyre az embereit úgy, hogy maga is nem ment velük. Orvosi köpenyben vágott át többször az acsargó tömegen, s egy alkalommal a legképtelenebb blöfföt is elsütötte: látta, nem hozhatják ki biztonságosan a házból, akit menekítenie kellett, az összeverődött emberek öklüket rázták, kővel dobálták az ablakokat, a Széchenyi-hegyi ház leeresztett redőnyeit, gyújtogatással fenyegettek, „nem menekülsz, te gyilkos! Megfizetünk! Megfizetünk!”, Pethő elszántan kilépett, és figyelmet kért: „barátaim, magyar testvérek! Nincs itt már dolgok, a bosszút elvégeztétek, akit kerestek, nincs többé, halott. A vizsgálat majd bizonyítja a gyanúmat, hogy önkezével vetett véget az életének”, és felkért mindenkit, hogy távozzék, még valami papos szöveget is megeresztett isten ítélkezéséről és az isteni hatalom köréről, amelyet most már az embereknek nem illik sérteni. Állítólag patetikus, kicsit zagyva, de meggyőző szónoklat volt, fehér lepedővel letakarták a rémülettől amúgy is félholt üldözöttet, és hordágyon kivitték a kocsihoz; szerencsájük volt, a sokaság addigra szétszéledt. Kalandhősként mentette aztán a felkelőket is, a sebesülteket és a letartóztatástól félőket, csapzott volt, felajzott – lehet, hogy akkor is kacérkodott a halállal. A tárgyalásán, így hírsztelik, egyre hajtogatta, követelte szinte, hogy öljék meg, „önök úgyis gyilkolni fognak, önök azt a parancsot kapták, hogy sorra gyilkoljanak le bennünket, én nem fogok védekezni, nincs mondanivalóm az önök számára”, lehet, hogy mondott effélet, soha senki nem fog megtudni semmi hiteleset. Mindenesetre

egyetlen ember sem akadt akkor, aki tanúskodni kívánt, szóban vagy írásban Pethő védelmére kelni, senki a megmentettek közül, de a vádiratban, állítják, idéztek a Széchenyi-hegyen elmondott szövegéből is, amikor a csőcselék közé vegyült, „barátaim, magyar testvérek!” A legenda szerint Pethő kacagott, sőt csillapíthatatlanul hahotázott erre, de a legenda másik változata úgy tartja: apatikusan csak bólogatott, nem vette észre korábban sem a groteszket, s mintha humorérzéke egyáltalán nem volna, „gyilkosok, bérgyilkosok mind!”

Zárt tárgyaláson halálra ítélték Pethőt mint árulót – bár meglehet, csakugyan halott volt, mire ítéletet hirdettek. A hős, írták és mondták a ki tudja, honnan jól értesültek, utóbb hippokratészi esküjére hivatkozott, „nem tettem mást, csak orvosi feladatomat végeztem: mindenkor igyekeztem segíteni a rászorulóknak. Most és mindig ezt tenném. Ez a dolgom. Ebben hiszek”, de hogyan mondhatta, ha nem mondott semmit, ha vádolt csak, ha megtagadta a védekezést és felkészült a meggyilkolására. Az egyik itthon, 1958-ban kiadott broszúrában a Pethő vezette katonai kórházat az ellenforradalom fészkeként nevezi a szerzői csoport, elvtársak brutális meggyilkolásával vádolják az egészségügyi dolgozókat, akik minden bűntettüket a vezető jóváhagyásával és biztatásával követték el. A vádirat és az ítélet azonban általánosságokat sorolt: a Magyar Népköztársaság törvényes rendjének megdöntésére tett kísérlet, orvosi és katonai hivatásával való visszaélés, a burzsoá hatalmak szocialistaellenes törekvéseinek és horthysta elemeknek a támogatása... badarság, de Paizs Jutka nem gondolhatja komolyan, hogy András akkor viselkedne helyesen, ha időről időre követelné az apja perújrafelvételét és rehabilitálását, ha a hősiességét és elvhűségét igazoló tanúkat gyűjtene – ő vajon miért nem harcol a saját élő apjáért? Mert Paizs nem bizonyult hősnek, és nincs szüksége senki harcára? A börtönben, ez is makacs legenda, hajlítható és bűnbánó lett, Calimanestiben az asszonyok elé tolt Népszabadságban azt olvasták, hogy beismerte és megbánta a bűneit – igaz-e? A legenyhébb ítéletet kapta, és a legkorábban szabadult, de ez sem jelent semmit, az égvilágon semmit se. „Mit gondolsz, mi mindent kellett ahhoz Jóskának bevallani, aláírni, megígérni, hogy az életfogytiglanija után két évvel kiengedjék, s hogy így magára találjon?”, legszívesebben befogta volna a

fülét, mikor Ágnes rákezde. Paizs a szabadulásakor azonnal állást kapott, és nekik a lakásuk is megmaradt, „el kellene visszemened, hogy apád életben maradt. Hogy egy történelmi relikviával kell együtt élned. Ez bizonyára nehezebb, igaz, de te elég rosszul csinálod”, ha csak némi kegyetlenség szorult volna belé, megfelel Jutkának, de ő ilyesmire képtelen. Inkább kitér, és gondoljon a lány, amit akar.

A jugoszláv követségről még üzent Jóska Pethőnek, hogy jöjjön be, itt a helye, várják, de Pethő továbbra is a kórházban maradt. Nem mondta, hogy nincs oka bujkálni, azt sem, hogy a hivatása nem engedi a családjá után, a közvetítő csak tolmácsolhatta, hogy „Köszöni, nem”. Márta elborzadt, „itt a gyereke. Honnan tudja, mi lesz velünk!”, és nem mondták ki Jóskaival a természetes kérdést: nem kellene hazamennie a gyerekekkel? Mit keres ő itt? Minek neki a jugoszláv menedék?

A lakás többnyire gazdátlan volt a következő két hónapban. Ida lelkiismeretesen el-eljárt, de éppen csak körülnézett, híreket remélt, valami üzenetet keresett, eleinte takarítgatott is, de egy-egy óránál tovább nem maradt, hideg és félelmetes volt az Árnyas úti ház, a szomszédok elbújtak, és ő is akárhányszor elővette a kapunál a kulcsát, ijedten körülnézett, úgy surrant be a lakásba, mint egy rabló – félt, hogy valaki meglepi, ráijeszt, hogy talál valakit a lakásban. Félt az ürességtől, a tudhatatlanságtól és a nem is sejthető lehetőségektől. Nem találkozott többé Pethővel, de látta, hogy ő is megfordult a házban. Kétségtelenül ő volt. A hazahozott szennyező, a szekrényéből eltűnt tiszta fehérnemű, cigarettájának hamuja, a csikkek – és amíg a doktor úr hazajön, neki is munkája van itt, szükség van rá. Olykor órákat utazott, gyalogolt a budakalászi háztól, és nem volt senkije, akivel megbeszélhette volna, mit tegyen, meddig várjon, hogyan intézkedjen. Márta elég pénzt bízott rá, de szó sem esett arról, hogy a pénzből elvehet a saját szükségleteire; ki fogja befizetni az SZTK-ját?, meddig tart ez a bizonytalanság? A néma lakásban rémisztő volt a telefoncsengés, de biztató is mindig: hátha beszélni tud Mártával, hall róluk valamit, hátha megmondja valaki, mit csináljon. A telefonálók közül többet ismert: Pethőék barátai, doktorok, András egyik osztálytársa, volt, aki bemutatkozott, üzenetet hagyott, volt, aki köszönés nélkül letette a hallgatót. Pethő Vilmos is telefonált, „a doktor úr rokonának tetszik lenni?”, s

a válasz elzárkózó, rideg: „a fivérem, nem kell mondani semmit, majd keresem”.

Vilmos végül a kórházban találta meg a testvérét, évek óta nem is találkoztak, akkor búcsúzni jött, „adok neked egy lakáskulcsot, kérlek, hogy ezt a bizalmam és szeretetem jelének tekintsd, rajtad kívül egyetlen ember sincs, akire rábíznék ennyit. Ha értesítelek, hogy megérkeztünk, ha minden a terveink szerint történik, kérlek, értékesítsd a lakásban maradt bútorokat, egyebet. Bécsből továbbmegyünk. Isten segítségével találunk új hazát, megfelelő életkörülményeket. Téged nem is kérdezlek, te úgysem jönnél, tudom. A kérésem teljesítése nem okozhat neked kellemetlenséget. Azt már te tudod.” Vilmos sem kérdezett tőle semmit, talán nem is tudta, hogy Márta a gyerekekkel menekült, nem is érthette volna, hogy kommunista testvérének nem a legkedvezőbb az új fordulat. Loránd megszorította a kezét, s akárha lóháton lennének valahol Arizonában, elváltak, örökre. Már november negyedikén délből tudta Pethő, hogy a felesége és a fia a jugoszláv követség védelmét kérte. Nem ment utánuk, és néhány napig nem is üzent. A hét közepén, tehát hetedikén vagy nyolcadikán járt először az elhagyott lakásban. Nem vette le az átmeneti kabátját, csak kigombolta, fedetlen fején ritkás, barna haj, nem őszült; kitéarta a bejárati ajtót, megállt előbb, lassan, leszámolóan nézte az emeletre tartó falépcsőt, a konyha, a WC, a nappali szoba ajtajait, a fogason András kabátkája, a többi kámpó üres, a lépcső mögött fehérre mázolt szekrény, minden néma, odament, és kinyitotta a szekrényt: partvis, tollseprű, cirokseprű, vödör, súrolókefe, padlóviasz, Sidos, Vim és mosószappan, három elkoptatott parkettakefe, kettőnek szakadt a lábfejet tartó pántja; Idát még nem látta kefélni, ebben a lakásban senkit sem látott takarítani, de emlékezett, hogy otthon, a debreceni szülői házban is ilyen kefével fényesítette a cselédlány a parkettát, kétszer egy héten végigtáncolta a szobákat, énekelt is hozzá; a szekrény másik felében csupa lom: András kinőtt ruhái, cipője, összetekerve valami rongyszőnyeg, egy halom újságpapír, kacat, kacat. Becsukta előbb a szekrényt, aztán visszalépett a bejárati ajtóhoz, és belülről bezárta.

Alig volt saját bútoruk, a maguk ízlése szerint vásárolt, csinaltatott holmi a lakásban. A villa korábbi tulajdonosa, egy gyáros, mondták, 1946-ban disszidált, sok mindent

hátrahagyva: a nappali egész berendezését, szőnyeget, festményeket, jócskán használt, régimódi kredencet, ruhásszekrényt, s mikor kiutalták Pethőéknek a házat, egy teherautó odaszállította mindazt, amire szükségük volt: gyerekágyat, íróasztalt, heverőket, széket, szedett-vedett darabokat. A dolgozószobába hatalmas mahagóni, cirádás könyvesszekrény, világosbarna hivatali íróasztal és magas támlájú, faragott faszék került, mintha falusi református templom díszülése lenne.

„Meg kellett volna mentenem mindent – sírta Ida, mikor Romániából hazaérkezve Márta barátnőjénél először találkoztak –, sohasem bocsátom meg magamnak, hogy olyan buta voltam, és hagytam, hogy elhalásszanak mindent az orrom elől. Legalább a kisebb holmikat, istenem, ha csak sejthettem volna, ha egy szóval is mondja nekem a drága jó doktor úr, az isten nyugosztalja, ha csak megemlíti, hogy Novákné, őrizze ezt vagy azt, vigye magával, és úgy őrizze, még gondoltam is rá, esküszöm, megfordult a fejemben, hogy talán elviszem az ágyneműt, az edényeket, ki tudja, mi történik, jobb, ha elviszem, tetszik érteni, valamicskét legalább, de hát hogy tehettem volna, nem, nem, úgy kell maradnia mindennek, ahogy a nagyságos asszony hagyta, az volt a véleményem, hogy egészen úgy maradjon, s amikor haza tetszik jönni, nem is lesz semmi gond, hát hogyan képzelhettem volna, mi történik majd, és nem is hordozhattam volna el semmit már csak a szomszédok miatt sem, figyelték azok, tudom, úgy tettek, mintha a föld nyelte volna el mindannyiukat, de azért figyelték ám, mi történik mifelénk, vigyáztam, hogy még egy nagyobb szatyorral se láthassanak, nincs énnekem szükségem arra, hogy tolvajnak tartsanak, de hát most már úgy gondolom, nem kellett volna törődjek velük, inkább megmentettem volna valamit, legalább a nagyságos asszony ruháit, isten tudja, hányfelé szedték azóta, elmegyek majd én a nagyságos asszonnyal azokhoz az új lakókhoz, és kiszedem azért belőlük, valahol csak megmaradt valami, soha én ezt meg nem bocsátom magamnak, de segíték is a nagyságos asszonynak, hogy megtaláljuk, ami még maradt, talán levitték a pincébe, de abban se lesz köszönet, megpenészesedett ott minden, hanem ahogy az embereket ismerem, elvették maguknak, nem kérdeztek azok semmit, nem gondoltak senkivel, csak használták

szépen, istenem, de nagy kár mindenért, milyen szép herendi porcelánok is voltak, meg az Andráska játéka, a sok könyv, ha nekem csak egy szót szól a drága doktor úr, hát ma is minden épségben van, úgy vigyáztam volna a nagyságos asszony dolgaira, mint a szemem fényére.”

Pethő letartóztatása napján lepecsételték a lakást, Ida többé nem mehetett be, eljárta azért megnézni, változott-e valami: az új lakók csak néhány hónappal a kivégzés után kapták meg a házat; Ágnes látni akarta, hol lakott András gyerekkorában, még nem házasodtak össze, mikor elsétáltak arra, „ez”, a kerítést kicserélték és a verandát átépítették, megváltozott az egész, „szép hely – mondta Ágnes –, megnyugtatlak, mi sohasem fogunk ilyenben lakni”. Csókolóztak a ház előtt, szerelemmel és részvéttel, mennyi jóvátevés. A kapun névtábla: Bácskai László. „Tudják ezek, hogy apádat megölték?”, Ágnes nagy pupillájában rémület, mintha Bácskai helyett ő találkozna nap nap után Pethő szellemével; András megvonta a vállát, „gondolom, anyámék se nagyon tudták, kicsoda lakott itt előttük”.

Bácskai egyébként felhívta telefonon Pethő Vilmost. Az ügyvéd annak idején Bécsből visszajött, még 1957 januárjában, mert minden balszerencsésen alakult, a remélt út járhatatlannak látszott, s amikor a fiuk megbetegedett, úgy vélték, ez intő jel, figyelmeztetés, és visszafordultak. Nem sokan tudtak erről a nyugati kalandjukról, de aztán alig bíztak benne, hogy sértetlenül megússzák, féltek, hogy Loránd ügye rájuk irányítja a figyelmet; „engem csak a fiam érdekel, az ő sorsa, de miatta bármire kapható vagyok, egyáltalán nem resztem, hogy a fiam érdekében megalkuszom, mert senki sem mondhatja különben, hogy gyáva lennék”, magyarázta Vilmos a feleségének, mikor visszatelepedésük után két hónappal belépett a pártba, holott soha, semmiféle pártnak nem volt tagja, a koalíciós időben a kisgazdákra szavazott, de akkor is büszkén hangoztatta, hogy őt ügyvéd létére sem érdekli a politika, „apám is, Loránd is majd megveszett a politikáért, de látod, mi lett belőle”.

Bácskai előbb a kerületi első titkárhoz fordult, akinek lekötelezettje lett a lakás kiutalásakor, és megkérdezte, mit tegyen Pethőék személyes holmijával. Két nap múlva kapott választ, Vilmosék címét: ők a család legközelebbi rokonai, az

ingóságok őket illetik. Akkor már folyamatban volt Mártáék hazatelepítése, és a nyílt kérdésre, hogy befogadja-e az unokaöccsét, végül is „igen”-nel válaszolt, kikötve, hogy egészségi állapotára való tekintettel nem kíván a gyerek gyámja lenni, és a befogadás is legfeljebb egy évre szól. Bizalmas beszélgetést kért még a vállalati párttitkártól, elmagyarázta, hogy világnézeti különbségeik miatt sohasem volt a fivérével meleg, családi viszonyban, a sógornőjét alig ismeri, de igen sok ellenszenvet keltő információval rendelkezik az asszonyról, mégis úgy gondolja, humanitárius szempontból a gyereket átmenetileg be kell fogadnia és gondoskodni róla. Tizenkét éves a fiú, nyilván ártatlan a szülei politikai vétségeiben. A párttitkár helyeselt neki, dicsérte az elhatározását, „én is így tennék, pontosan így”, bizonygatta, Vilmosék tehát megnyugodva felkészültek András fogadására. Ekkor jelentkezett Bácskai, „tisztában vagyok az ön érzéseivel, a világért sem akarom a sebeit felszaggatni, de bízom abban, hogy megérti a szándékaimat: szeretnék mindent a lehető legkorrektebb módon elintézni... Úgy látom, jelentős értékről nincs szó, de ha két fillért találnék itt, természetesen azt is igyekeznék eljuttatni a jogos tulajdonosához.” Vilmos először is szerencsét és boldog életet kívánt az új lakásban, örül, mondta, ha arra érdemes ember jut jó lakáshoz, az újságírót pedig névről ismeri és becsüli, felajánlotta a tegezést is, „ha meg nem sértelek ezzel, de úgy tudom, valamivel idősebb vagyok nálad”, aztán kifejtette, hogy ügyvédként tudja: valóban ő az örökös, de miután a sógornője és az unokaöccse életben van, továbbá mert neki lelkiismereti aggályai akadnak, nevezetesen az, hogy nem kíván ezen az úton anyagi javakra szert tenni, szóval ha nem okoz kellemetlenséget, inkább elhárítaná magától az értékek átvételét, „helyem pedig nincs, ahol megőrizhetném ezeket a személyes jellegű tárgyakat”. Mindketten többször is hangsúlyozták, hogy ragaszkodnak a korrekt eljáráshoz, így abban egyeztek meg, hogy Bácskai értékesíti Pethőék ingóságait – „a bútorokat illetően azt a felvilágosítást kaptam, hogy azok állami tulajdont képeztek, és a lakással együtt én leszek a bérlő” –, tehát hív egy ószerest, és a kapott pénzt megküldi Vilmosnak, az ügyvéd majd megőrzi, és átadja Pethőnének. Körülbelül tíz nappal később postai utalványon ötszázhatvan forintot küldött Bácskai, és ugyanaznap egy levelet is: „Tisztelt barátom, tegnap

végre sikerült elszállíttatnom az említett ingóságokat. Lelkiismeretem megnyugtatósára persze erősen kívántam, hogy bár tanúskodtál volna az összehordott javak felmérésénél. Az üzleti tevékenységben nincs jártasságom, és különösebb ügyességgel sem dicsekedhetek ezen a téren. Az ószeres tízszer is el akart menni a tárgyalásunk közben, dolgovégezetlen, és úgy tett, mintha szívességet kapnék az elszállítással, mintha mindaz, amit itt talált, csak a gondját szaporítaná. Manapság az embereknek kezd igénye lenni, állította, s az efféle 'kacatokkal', úgymond, nincs mit kezdeni. Még vádaskodott is, hogy becsaptam, mert hagyaték eladására hívtam, de amit idekészítettünk, az nem hagyaték. Mindezt azért írom le ilyen részletesen, mert a kapott összegről az ószeres nem volt hajlandó semmiféle elismervényt aláírni (bizonyára nem is tud írni), így csak azt kérhetem, legyen Nálad annyi hitele a szavaimnak, hogy elfogadd: tegnap a mellékelten feladott ötszázhatvan forintot egy összegben átvettem Pethő Lorándék személyes holmijainak értékesítésekor. A postaköltséget helyesnek láttam magamra vállalni. Természetesen, ha jónak látod, én bármilyen általad szakszerűbben fogalmazott papírt hajlandó vagyok aláírni ebben az ügyben. Mindenesetre köszönöm eddigi szívességedet, bizalmadat. Baráti és elvtársi üdvözlétemet küldöm: Bácskai László."

Amíg Vilmoséknál lakott András, Márta néha délutánonként megvárta az iskola előtt, és a vasárnapokat együtt töltötték. Ida néni ajánlkozott, hogy András inkább nála lakjon, „hisz annyira hiányzott nekem az én szemem fénye, kicsi csillogom”, de Márta nem akarta, hogy a budakalászi iskolába írassák, s azt sem, hogy reggelente a sötétben induljon valamelyik fővárosi iskolába, „nem, nem, néhány hetet kibírunk így, talán nem lesz hosszú idő, megbántani sem akarom a sógoromat, sohasem törődtek velünk, a férjem mindig azt mondta, hogy reakciós és maguknak való emberek, de most olyan szokatlanul rendesek, segítőkészek, tudom, nem szabad visszautasítani őket”. Az otthonukba azonban nem ment Márta, nem is hívták soha, és az első hét végén a pénzt is Andrással küldte el Vilmos. „Tisztelt Asszonyom, miután nincs szerencsénk személyesen találkozni, úgy tartom helyesnek, ha mielőbb eljuttatom a mellékelte összeget, amelyet én – ezt hangsúlyozom – csupán megőriztem. Ugyanebben a

borítékban találja az engem igazoló pénzesutalvány szelvényét is. Láthatja tehát, hogy az Árnyas úti házba törvényes kiutalással beköltöző Bácskai László értékesítette az ingóságokat, és a kapott pénzt címekre megküldte. Ha bármilyen további felvilágosítással szolgálhatok, állok rendelkezésére, tisztelettel: P. Vilmos”, de a bizalmasabb aláírás mellett ott volt a névbélyegző, a munkahelyi cím és telefonszám. Márta a Központi Bizottságtól kapott tízezer forinthez tette a pénzt, s új munkahelyén is felvett ötezer forintot, amit tíz hónapi részletben vontak le a fizetéséből. Ennyi pénz elegendő volt, hogy tisztességesen berendezkedjen Andrással a kiutalt lakásban, karácsonyi ajándékot vehessen a gyerekeknek és csomagot küldjön Jósának a váci börtönbe.

9.

Egy óra múlt négy-öt perccel, amikor András felcaplatott a Különlegességi cukrászda lépcsőjén a galériára, fáradtan kapaszkodott a korlátba, csúsztotta a kezét felfelé, másik kezében a ronda diplomata táská; Jutka csapott a hátára, lihegett, boldogan érte utol, „de jó, hogy nem késtem el, ne haragudj, hogy vagy, mi újság, nagyon régen találkoztunk”. Most is kapkodott, hadart, választ nem várt. András előreengedte, „gyere – mondta a lány –, vonuljunk kicsit hátrébb, el a kirakatból”. Az arca kerek, tésztás, erre emlékezett András, mint a holdvilág, de nem ronda, tárgyilagosan szemlélve – s büszkén gondolta, hogy lám, tárgyilagosan is tudja nézni Jutkát –, inkább csinos, mint csúnya. Lefogyott, talán más is változott rajta, meg kellene találni, micsoda. A szempillája, a szemöldöke feketére festve, ez előnyös, a hajviselete is új, „jól nézel ki, csinos vagy”, és Jutka a bókra elvörösödött, kis gödröcske ugrál az arcán, az álla közepében is, ezektől kislányosabb, „elmondom neked, mert úgyis megtudod majd, elmondjam?... kisbábám lesz”, és tolakodóan várja az elragadtatást, hogy András is repdessen az örömtől, „megmondhatod Márta néninek is”, de nem ezért hívhatta, minden ismerősét csak nem hívja fel, nem kér izgatottan és titokzatosan találgat, „jobb szeretném, ha nem telefonon beszélénk”; nem ezért hívta ide, de

talán már nem is emlékszik, miért. Jutkáról könnyen elképzelhető, hogy egy pillanatban valamit égetően fontosnak tart, kötelességének érzi, hogy beavatkozzék az ügybe, szervezzon, toborozzon, s egy óra múlva, ha más megvilágításban látja a dolgokat, ha új összefüggések, részletek bukkannak elő, félretolja a lázasan megkezdett intézkedést, elejti, arrébb söpri az egészet, és más ügyekben merül el – a feje búbjáig. A boldogságtól, meglehet, csak még kelekötyább. András azt sem tudja, ki a gyerek apja, van-e Jutkának férje, állandó partnere? Voltaképpen semmit sem tud róla, de most minden tapogatódzó kérdés sértő, „mikor fogsz szülni?“, „karácsony körül, képzeld, micsoda disznóság, szegény gyerekek menthetetlenül összevonják majd a rokonok a születésnapj és karácsonyi ajándékokat“, vibrálóbbs és légiesebb, a hangja is kedvesebben csi-csergő, „tudod, egy kicsit türelmetlen vagyok, már alig várom, hogy meglegyen, soha életemben semmit nem vártam így, pedig tudom, hogy butaság hajtani az időt, élveznem kellene ezt az állapotot, de hiába magyarázom magamnak mindezt, teljesen hiába, hisz ismersz annyira, a türelmetlenségem most igazán nem hasznos“. András még mindig a Jutkán észrevehető változásokat gyűjtögette, mint egy képrejtvénnyel, úgy ült a lánnyal szemközt, várakozón, és remélte, rosszindulat nélkül. Nagyon helyes, szülje meg a gyereket, szüljön még vagy fél tucatot, gyors tempóban, egymás után, mert Jutka sem csitri már, ő is túl a harmincon, éppen ideje, szüljön csak szépen, és foglalkozzon normális dolgokkal; talán most nem akarja majd, hogy koszos íveket aláírjon, nem fogja meggyőzni, tukmálni, nem néz rá szemrehányóan, nem próbálja ébresztgetni a lelkiismeretét, mondván, hogy „úgy teszel persze, ahogy akarsz, nincsen harag“, talán nem mond semmi kellemetlent, talán örömeiben újra összeterelné a romániai gyerekeket, csoportosítja az ismerőseit, hogy együtt örvendezzenek vele, András persze elfogadja a meghívást, bármire, bárhová hívja, elfogadja, nem rontja el Jutka kedvét, nem okoz neki csalódást, nem is vitatkozik, hogy vajon szükségesek-e és kinek jók ezek a találkozások, megköszöni, hogy gondolt rá, aztán nem megy el, akkor éppen valami halaszthatatlan, valami nem várt közbejön majd, most mindenesetre „igen“-t mond; bárcsak ennyi elegendő volna a lánnak. „Jól érzed magad a főiskolán?“, András fintorog, nem érzi jól magát, sehol sem érzi és

bizonyára nem is érezné jól magát; „nagyon rossz a légkör: s egészen nem tudom kivonni magam belőle..., de nem bántam meg, hogy eljöttem a minisztériumból..., nyilván erre is gondoltál, hogy most jobb-e..., azt hiszem, igen..., jobb, vagy kevésbé rossz, ahogy tetszik, azt gyanítom, számunkra csakis ezek az alternatívák léteznek. Azt se mondhatod jónak, hogy neked nincs állásod, semmilyen fix jövedelmed...”, kedveskedni akar Jutkának, bármikor készségesen a szemébe vágja, hogy csinos, hogy a gondjaik közösek, s hogy a gondolkodásmódjuk is azonos, boldogan bókol neki, elbájolja; ha ennek fejében szabadon engedi, ha így egérutat nyerhet; „nem tudok neked megközelítően sem olyan pompás hírekkel szolgálni..., nálam semmi szenzáció..., de elmondom a korszak alapviccét”; a pincérnő két fagylaltot hoz, Andrásnak egy túrós táskát és egy vajas pogácsát, szódavizeket, míg lerakja a kerek, márványlapos asztalra, várakozóan hallgatnak, a szomszéd asztalok üresek, itt fenn az emeleten csak egy öregasszony ül magában, tejeskávét iszik, brióst majszol hozzá, s a lépcső közelében, a legszélső asztalnál két férfi tárgyal, vitatkozik, heves mozdulatokkal, „szóval az állatok új királyt kapnak, természetesen az oroszlánt, akinek első dolga, hogy meghirdesse a törvényeit. Tisztelt állatok, bőgi a tisztáson, kihirdetem, hogy mától kezdve kétszer kettő hat, mindenki ehhez tartsa magát, és az állatok engedelmesen hallgatnak, bólogatnak, csak a nyuszi emeli fel habozva, félénken a kezét, és mondja dadogva: ne haragudj, királyom, hogy szólok, de az a helyzet, hogy kétszer kettő nem hat, hanem..., hanem négy. Az oroszlán üvölt, és parancsot ad, hogy a lázadó nyuszit börtönbe vessék. Raboskodik is szegény hét évet, akkor az állatok felkelnek, elkergetik a zsarnok királyt, kiszabadítják a nyulat, és új királyt választanak: a medvét. A medve is összehívja az állatokat a tisztásra, és meghirdeti új törvényeit: kétszer kettő mától öt, dörgi, az állatok pedig bólogatnak, hallgatnak, csak a nyuszi emeli fel félénken a kezét. Megbocsáss, medve király, nem szívesen szólok..., de hát az a helyzet, hogy kétszer kettő nem öt..., hanem..., ne haragudj meg..., az négy. A nyuszit nyomban börtönbe zárják, ahol másnap meglátogatja a király. Nyuszi, nyuszi, nem értelek, miért kell neked kötekedni, miért jössz ezzel a kétszer kettő négygel mindig?..., minek?..., hát nem tanulsz semmiből?, hát nem érted?... Mondd, nyuszi, te

azt akarod, hogy a kétszer kettő újra hat legyen?” Közel hajolt Jutkához, a lehelete a lány arcát érte, előttük a sütemény és a fagylalt még érintetlen, András büszkén sütötte el a poént, elégedetten érezte, hogy jó alakítást nyújtott, jól mondott mindent, így kell, micsoda gesztus ez Paizs Jutkának!, a kismama meg csak mosolygott, biccentett, „ismertem már, valóban alapvicc”. Most fogja mondani, valamit mégis akar tőle, most nyúl a táskájába, csöppnyi zavart felhő suhan át az arcán, „az ember mindig ugyanazokat zaklatja, csak akiben megbízik”, ő is valami udvarias bevezetővel környékezi meg, most, most, a lehetőség súlyos tömbként terpeszkedik közöttük, nem tudja áttörni, ellökni, reménytelen a kitérés, a megelőzés, Jutka már elhatározta, végig fogja csinálni, „persze ha nem, hát nem, te tudod, ez igazán nem kényszer”, de megpróbálja belerántani, elhatározta, és nem hagyja, hogy könnyű bókka, szellemességgel kicsusszanjon a hálójából. „Amíg megebédelsz – bök Jutka a sütemények felé –, addig elkezdem mondani, miért kértem most, hogy találkozzunk.” András megpróbál gyermekien ártatlan csodálkozással nézni, hogyan?, hát lenne még valami?, nemcsak a kellemes baráti csevegés?, mondani akarsz még *valamit*? Ilyen komolykodva?, ennyire fontosat?, de Jutkának feleslegesen alakoskodik, a lány a fagylaltot kavargatja, a megolvadt mazsolás puncsot, csokoládét, rumos diót, elég feladat neki, hogy leküzdje a zavarát, végre belefogjon, tömören és hatásosan előadja – végtére ő is csak a kötelességét teljesíti. „Ha butaságokat mondok, kérlek, javíts ki, én mindenekelőtt információkat várok tőled, mert nagyon zavarosnak látok egy csúnya ügyet. Igaz az, hogy középiskolásoknak történelemlétkönyvet írsz? Negyedikeseknek? A huszadik századi történelemlétkönyvről?” Ezt várta, Jutka nem mesél hosszasan, az első adandó alkalommal már szúr, vág, nesze neked az első kérdés; András lenyeli a pogácsafalatot, s csodálkozásának romjait maga elé tartva visszakérdez: „ha meg tudom írni, megírom, de ezt tartod csúnya ügynek?”

„Azt tartom csúnya ügynek, amit Hankó Ferivel csináltak, és te, ugye, tudod, hogy ő megírta már ezt a könyvet? Nem arról van szó, hogy téged kijátszanának ellene?...”, éppen téged?” A fagylaltokból drappos lé lett, András a szájához emeli az ezüsttálacskát, és kiissza, a kanállal csak az alját kapargatja, a szódavizet is felhajtja, Jutka lassan nyalakodik, őt nézi, a

késlekedő választól máris kínossá válik az együttlét. „Értsd meg, vagy kérlek, hidd el, nem bántani akarlak; éppen ellenkezőleg. Azt gondoltam, elég régen ismerjük egymást és elég jóban vagyunk ahhoz, hogy elmondjam neked, kívülről legalábbis úgy látszik, valami csúnya ügybe kevernek. Nem kellene hagynod. Hankó ragyogó könyvet írt, és nem adták ki, neked tudnod kell, hogy valóságos bűnszövetkezetet alakítottak a minisztériumban, csak hogy megakadályozzák a kinyomtatását. Nem Hankó személye bántotta őket, hanem a másféle szemlélet és a másféle stílus. Mit gondolsz, te szabadon értekezhetsz majd a sztálinizmusról, a koalíciós időszakról, a Rákosi-korszakról, ötvenhatról? Azt hiszed, te majd kiügyeskeded a cenzúrát? Hallgatni fogsz a kényesebb eseményekről? Vagy a hivatalos változatot kínálad?” „Nehéz elhinnem az előítéletmentes jó szándékodat, mert ha nem vennéd észre, az imént kissé összekeverted a figyelmeztetést a vádaskodással. Azt mondd, információkat vársz tőlem, de mielőtt egyetlen szót szólnék, megalkuvónak, árulónak és minimum hülyének nevezel.” A lány keze összekulcsolva a fagyaltostálka fölött, gömbölyű, puha, tömpére vágott körmeivel szinte gyerekkéz, „Hankó abban a ragyogó kéziratban vajon mit írt a Molotov–Ribbentrop-paktumról, mit írt a finn–szovjet háborúról, a jaltai egyezményről, s ha már annyira szíveden viseled: mi a fenét írt ötvenhatról, a te apádról meg az enyémről? Ő hogyan próbált ügyeskedni? Hm? Mert ne akard nekem beadni, hogy mindenről szépen, legjobb tudása és meggyőződése szerint megírta az igazat, hogy ezt valóban megcsinálta, egy évig dolgozott ezzel, halálos komolyan... Na, mit írt Hankó?! Gondolod, hogy én nem lehetek olyan ügyes, mint ő?” Lehetetlen, hogy nem merült fel akkor mindkettőjükben: most felállnak, ennyi, nincs tovább, ennek sem volt értelme, de a támadási kedvük talán erőteljesebb, „nem olvastam Hankó tankönyvét, de ő...”, „nocsak! akkor már ketten nem olvastuk, s így nyilván mi vagyunk a legalkalmasabbak, hogy vitatkozzunk róla”. Jutka megrázta a fejét, a homlokán mintha sötét májfoltok éktelenkednének, itt jelentek meg, a beszélgetésük közben színeződött el a bőre, mikor leültek, még semmi, most az orra is tömzsibb, „ide hallgass, ha csakugyan beszélgetni akarsz velem a tankönyvről, én szívesen beszélgetek. Eddig még egy lélekkel sem váltottam erről szót, részemről tehát tökéletes a

készség, felőlem beszélhetünk arról, hogy lehet-e írni ma nálunk huszadik századi történelemkönyvet, kérlek, vitassuk meg, és vitassuk meg Hankó helyzetét vagy a Hankóval kapcsolatos felelősségemet, szolidaritásomat, mindegy... Állok... ülök elébe. Tessék, kezdjük el! Csak ne téveszd össze a kettőt, és ne vagdalkozz. Mondhatsz, amit akarsz, de hagyjál az ellenzéki sablonokkal, mert unom, érted, mérhetetlenül unom. Parancsolj, tessék, te jössz”. Nem ezt akarta mondani, ennél szikrázóbban dühös, ez pedig úgy hatott, mintha bocsánatot kérne Jutkától. A boldogságos kismama, akinek nem lankad érdeklődése és felelősségérzete a társadalmi gondok iránt – istenem, képes lesz udvarias és meddő eszmecserére. Meddő, meddő! „Azt mondják, Hankó elkerülte a kliséket, a hazugságokat, egy csomó dokumentumot épített a könyvbe, több oldalról megvilágította a történeteket. A szövege felvet és nyitva hagy kérdéseket, akinek szeme van a látásra és füle a hallásra...”, „Hankónak is tudnia kell, hogy nincs fül és nincs szem”, András hangja ingerülten csúszkál, szokatlanul mélyen szólal meg, és mutálósan elvékonyodik, sírós-magasba téved, „én is úgy hiszem, hogy Hankó rengeteg kompromisszumot kötött magában, meggyőződés, hogy egy sereg utólagos módosításra is kapható volt. Nem tartom Hankót álmodozó lovagnak... Tulajdonképpen nem is értem, hogyan hihette azt, hogy tankönyvet írhat... huszadik századi történelmet... ezt magyarázom”; a szomszédos asztalhoz fiatal pár telepszik, a lány kicsi, széles csípőjű, vastag karú, a fiú nyurga, két fejjel magasabb, s mint valami bohócszámban, egyformán fölnyírt a hajuk, mindketten szürke kezeslábasban vannak, az ingrész mellig kigombolva, az ujjak felgyűrve, egyszerre teszik le a napszemüvegüket, biccentenek egymás felé, András elnéz Jutka mellett, és őket figyeli, a pincérnő ellenszenvét, ahogy felveszi a rendelésüket, visszafogott undorral bólint, „ilyen kalandba nem érdemes tisztességes embernek belemászni, szerintem már Hankónak sem kellett volna elfogadni a szerződést, de megmondom őszintén, az ő dolgait másképp látom. Hankó olyan lecsúszott, tönkrement, annyira szerencsétlen flótás. Neki a tankönyvírás fontos kapaszkodó lehetett volna... Vagy az volt, még így is az volt... Hogy feladatot kapott, bizalmat, egyszerűen dolga volt, szerződése, elszámolnivalója, mit tudom én... Örülök, hogy megcsinálta, hogy erre legalább képes volt...

Meglátod... Nem, ezt inkább ki sem mondom, ilyesmiről jobb, ha nem beszél az ember... Nem jósolok hosszú életet, nagy jövőt Hankónak”. A társalgás menthetetlenül döcögős, unalmas, csak mondja, mondja, ismétli, amit eltökélt, azok ott a szomszéd asztalnál egy szót sem szólnak egymáshoz, csak komédiáznak, feszült figyelem a szemükben, ujjhegyüket most összeérintik, pantomimesek talán, távolabb az öregasszony bóbiskol, bajuszkás szája mozog, a két férfi előtt valami újság vagy prospektus, nyugodtabban silabizálják; legjobb, ha engedi, hogy Jutka végigmondja, ami a lelkét nyomja, s aztán elválnak békében. Meddő, meddő. A pincérnő rakott tálcával lépdél felfelé, negyed kettő, fél kettő, a nap legüresebb szakasza, csupa luk ilyenkor, „és szíved szerint mit tanácsoltál volna Hankónak? Mit csináljon történész létére? Foglalkozzon valami megbízhatóan érdektelen és személytelen dologgal? Vagy kacérkodjon a kedvetekért? Csak kacérkodjon, hogy figyeljenek? Vagy írja meg a nagydoktoriját? Mit vártok ti tőlünk? Téged nem tanított Hankó, talán nem is ismered. Előttem nem kell védened, mert én pontosan értem, mit csinált. Csak az a különbség közöttünk, hogy én most elmondom, miért ír valaki tankönyvet, Hankó ezt sohasem tenné. Ha megkérdezed, miért vállalta, hogyan hitte, csak sejtelmesen-gonoszul vigyorog rád, azt mondja, pénzre volt szüksége, mindig szüksége van pénzre, de el ne hidd, nincs olyan hülye, aki pénzt remél a tankönyvírástól. Hankó nem mondana semmit, de én igen... azért írta, mert ehhez ért, mert valamit csinálni akart, megpróbálni..., te is mindenfélét csinálsz..., próbálgatsz. És én is ezt teszem. Mi volna, ha úgy képzelnéd a helyzetünket, hogy Hankó tudtán kívül ugyan, de hozzám került a stafétabotja... Ez lehetetlen? Erre nem is gondoltál? Miért csúnya ügy? Hátha szép... Hátha én csakis Hankó miatt vállaltam”.

Jutka tekintetében az együttérzéssel, értéssel a tanácsatlanság is megjelenik, kétkedés húz át: erre nem gondolt, ilyesféle lehetőségekre senki sem figyelmeztette, most újból lágyabb, kedvesebb az arca, és András büszkén kapkodja a már nem is remélt elfogadási jeleket, ebben a szörnyűséges napban ez az egyetlen jó, ez most jó. Nagyszerű fordulat! Mikor sikerül így áttörni, perdíteni. Mikor csobbanhat a fölény édes fürdőjébe! Jutka morzsalékot sodor a papírszalvéta letépett

csücskéből, jó, hogy meghallgatta Andrást, gondolja, ebben az országban mindenki rosszhiszeműen elfogult, iparkodnának, hogy ne úgy legyen, de a préselt indulatok csak fortyogni, sisteregni képesek. Hankó barátja azt mondta, kár fáradnia Pethővel, nem szabad belekábulnia a közös múltba, Pethő pity karrierista lett, a tények önmagukért beszélnek, pity karrierista, sima, ügyes, mit akarsz számonkérni rajta, reménytelen, megközelíthetetlen, moral insanity, csupa páncél, csupa vért, a bőrrétegei alatt is páncél; milyen igazságtalan. „Beszélned kellett volna Hankóval. Nem szerencsés, hogy hagytad..., hogy úgy tűnjék, mintha kijátszanának ellene”, ez már megszelídített kalimpálás, magabiztosan visszaüthető: „Hankó, tudod, goromba fráter, akárhogy tiszteljük az eszét, a tudását, ha szánakozol is, el kell ismerned, hogy kellemetlen, rossz ember..., elviselhetetlen..., de nemcsak ezért. Kibírtam volna... Hankó azonban..., semmi kedvem elmesélni, nem érdekes, de ha azt mondom, megsértett, akkor csak finomkodom... Sohasem keresném meg Hankót, soha. Lehet, hogy szerencsétlen flótás, hogy a halálán van, nagyon sajnálom, de akkor sem, ez nem irgalmatlanság. Emberileg nekem nincs közöm Hankóhoz, s még valami: egyáltalán nem érdekel, hogy ki mit gondol rólam, Hankó vagy a slapajai, a lökött, koszos kis csodálói, akik el nem olvasnának egy komoly művet, még ha Hankó ajánlaná, akkor sem, nem érdekelnek az uszító kis férgek, a hőzöngő senkik...”, „kiről beszélsz?”, „mindegy, unom ezt a bárgyú ellenzékieskedést, fontoskodást és rombolást, rontást, unom és utálom, és belső ügyemnek tekintem, hogy elvállalom-e a Tankönyvkiadó megbízását vagy sem. Belső ügyem, hogy hol és mit dolgozom, nekem nem kell előírni semmit, nagyfiú vagyok már, majd én eldöntöm. Kedves tőled, hogy szóltál, tudom, hogy ez baráti, de nem kell ezzel foglalkozni, nem kell peszt-rálni, majd én eldöntöm, és ha rosszul döntök, az is az én bajom”.

A túrós táskához még nem nyúlt, majd elviszi magával, megeszi később, „rendelhetnék neked valami süteményt..., valamit?”, de Jutka tiltakozik, egyedül pedig mégsem ehet a társaságában; terelni kellene a beszélgetésüket a szép befejezés felé, kár volt idehozatni ezt a túróst, ha a pultnál veszi meg, sokkal olcsóbb, ráért volna kifelé, mindegy, hülyeség, Tünde agyrémnek tartja, hogy ő önkéntelenül is kiszámítja: a

pultnál legalább négy-öt forinttal olcsóbb, de ő igenis kiszámítja, nem szarevő, de a költekezéseiknek tudatában van, és Tünde szerint olykor ellenszenvesen fukar is; „ha nem fogadsz el semmit anyáméktól – magyarázta Ágnesnek –, ha kínosan viszonzod minden ajándékukat, nem gondolod, hogy így túlságosan nagy jelentőséget tulajdonítasz a pénznek? Nem lehet örökösen a pénz körül kóvályogni. Ez méltatlan hozzád”. Nem győzte meg Ágnest, görcsösen számolt, mért, azt mondta, a függetlenségének ára van, és úri tempónak tartja a pénz megvetését. Vacsorára megmelegítettek egy töltöttkáposzta-konzervet, vagy teát főztek az albérleti szobájukban, vajas kenyér, zsíros kenyér, parizer, egész télen effélékkel éltek, s ha egyetlen narancsot vettek és megfelezték, Ágnes úgy érezte, most aztán ők is kiveszik részüket a fogyasztói társadalom örömeiből, kalandszerűen persze, csak a kiruccanás játékoságával. Tünde nagyvonalú, számára visszataszító minden kuporgatás, tüntetően nem beszél pénzről, pedig bárkinél otthonosabb a pénz világában, neki műhelye van, és nem üzlete, de az a műhely egyszerű pénzfiaztató. Paizs Jutkának miből telik? Bizonyára ő is mélységesen megveti a pénzügyeket, „kérj már valamit, hadd fizessenek most a srácnak is”, ez kedves, egyben elterelő, sőt a főtémát lezáró megjegyzés, de Jutka mintha süket lenne, „miért nem olvastad el Hankó tankönyvét?”, „előbb megírom a sajátomét”. „És mit mondtak neked, miért nem adják ki az övét?” A két férfi távolabb szedelőzködik, fizetnek, a pincérnő leszedi utánuk az asztalt, szalvétával végigtörli a márványlapot, körbepillant, várják-e valahol, és tálcáján a két kávéscsészével, poharakkal megy lefelé a lépcsőn, lábán magas szárú vászoncipő, fekete harisnya, befülled, puffad a bokája, értelmetlenül caplat le, hogy üres kézzel egy-két perc múlva újból megmássza a lépcsőket, ülne inkább várakozva a sarokba, beláthatná, figyelhetné a terepet, de gépiesen jár le és föl, le és föl, a szája vastagon pirosra festve, fehér bőbitája alatt narancsos szőke haj, megnézi a vendégeket, és nyilván számol, egész nap számol, pontosan tudja, kitől várhat öt és kitől huszonöt forint borraivalót. „Nem kérdeztem. A szerkesztőnek, úgy láttam, elég fájdalmas, hogy nem jelenhet meg Hankó könyve. Elragadtatottan dicsérte. Nem rajtuk múlik.” „Na várj, várj”, csap le Jutka, ragadozóösztönei mintha éledeznének; biztosabb mozdulatokkal kell befejezni ezt az

együttlétet. „De téged mégiscsak másra kértek föl, nem azért íratnak új könyvet, hogy egy helyben topogjanak. Nem hiszem, hogy még egy Hankó-szerű kézira vágnának”, „a szerződésben határidő, terjedelem, ilyesmi szerepel, de semmi kikötés, hogyan viszonyuljon a szöveg Hankóéhoz... Ha akarod, közvetítsd Hankó vagy nem tudom kifelé, hogy azt a kéziratot semmiképpen sem fogják kiadni, de mindenképpen íratnak valakivel könyvet. Gondold végig tisztességesen! Valakivel megírják. Azt hittem, neked nem kell elmagyarázni, mert te pontosan érted, miért vállaltam ezt a kevés dicsőséggel és még kevesebb pénzzel kecsegtető megbízást. Én tudom, hogy valakivel megírják, és meggyőződése, hogy tisztességesebben más nem csinálná. Ez tankönyv, érted? Nem tanulmánykötet, amelynek a megjelentetéséhez a szerző vagy megalkuszik, hajlandó egyezségeket kötni, vagy nem, és akkor legfeljebb nem adják ki, nincs. Ez más. Az egész úgy merőben más. Évente körülbelül harmincezer diák tanul egy ilyen könyvből, és rengeteg tanár használja. Próbáld egy icipicit elképzelni, hogy itt a politikai harcoknál fontosabb, hogy ezek a nyomorult tanárok és gyerekek mit kapnak. Ha problémám van a tankönyvírással, hát csakis az, hogy tudok-e mindannyiuk számára érthető, használható csinálni. Itt nem hőbörgő értelmiségekről van szó, de mondtam neked, kevésbé is érdekel ennek a hőbörgő értelmiségnek a véleménye. Nagyon jól tudom, hogy egy fikarcnyit sem izgatja őket, milyen történelemszemlélettel találkozik pár tízezer kamasz vagy a szellemi életben nem sok vizet zavaró tanár... Nem, ne is próbáld bizonyítani az ellenkezőjét... Nem törődnek senkivel..., a senkikkel nem törődnek, nem ismerik őket, nem érdekli őket..., fűtyülnek rájuk. Számomra viszont ez erkölcstelen. Elegem van a nagy szavakból, a nemzeti sorskérdésekből és a világot megforgató eszményekből. Többre becsülöm, ha valaki megcsinál valamit, valami kicsikét, ha nem csak a lelke tisztaságával foglalkozik..., vagy mit tudom én, a lelke tisztátalanságával... Sokkal többre becsülöm ezt, és őszintén szólva nem tudom, Hankó csakugyan ezeknek a suttyó kamaszoknak írta-e a könyvét, eszébe jutottak-e egyáltalán, s nem inkább magának, neked, a Hankó-körnek készült szenzációalap, bizonyíték, hogy no, ugye, nem lehet..., de itt ez erkölcstelen nézet, értsd meg, itt ez az erkölcstelen. Nem tudom, Hankót

érdekelte-e valaha, hogy mit és hogyan tudnak a középiskolából kikerülők... Velem pedig csak ilyesmiről beszélj..., tudás-szintről, módszerekről, de ne az erkölcsömről, nincs semmi baj az erkölcsimmel”.

Jutka az asztal fölött babráló ujjait nézte, jobb kezén a kis-ujj körömágya duzzadt, piros, önkínzóan mégis azt nyomogatta, s mintha csak félig figyelne András szózuhatagára, a nyakába, arcába ömlő érvekre – alig hallhatóan mondta, inkább magában dünnyögte: „nem gondolhatod, hogy rosszat akartam neked, nem azért ülök itt, te vádaskodsz minden mondatoddal, nem válaszolsz a kérdéseimre, mindent visszautsz, és ingerülten kitérsz... Nem kértem, hogy visszalépj a tankönyvírástól, hogy bűnbánatot tarts, semmit nem kértem tőled, kár ekkora vehemenciával visszautasítani. Ha akarsz, gondolkodsz azon, amit hallottál tőlem, ha nem, nem. Ne kiabálj, nincs harag... Csak az ősrégi, agyonkoptatott szöveget felejtse el. Nekem ne mondd, hogy valakivel úgyis megíratják, és mennyivel jobb, hogy ez a valaki te vagy és nem más. Ezt ne! Ne!”

A pincérnő jobb kezében az ezüsttálcát lógatva jött fölfelé, és András intett neki, a szűk, fekete szoknyában most szaporább és ringóbb a járása, megállt mellettük készségesen, „fizetni szeretnék”; ez az egyetlen méltó válasz Jutkának, most már aztán elég, örökre elég, nem történhet többé olyasmi, hogy kötélnek álljon, hogy elaltassa a gyanakvását, és beszéljen Jutka csapdájába, soha többé! Romániában sokszor kiközösítették és kínozták Jutkát, mert nyafka, árulkodós, undok kisgyerek volt, erőszakosan totyogott a nagyok után, „én is, én is”, Paizsné nógatta őket, hogy foglalkozzanak Jutkával, hát csak azért se; véletlenül meglökték, elbuktatták – annyira csúnya volt, és azt sem hagyta, hogy szánják. Amikor Paizsné összeveszett Mártával, rávágta Calimanestiben az ajtót – már a férfiak elítélése után –, ideglázat kapott, így mondták, ideglázat; és üvöltött a folyosón, „megbánod azt is, hogy a világra tolt az anyád, te ócska szajha, te spicli, te közénk furakodó ribanc”, amikor nem tehetett mást, a saját haját tépte, izzadt tenyeréhez tapadtak, ott voltak a hajszálak, és nyál freccsent a szája szélén, az asszonyok Márta pártját fogták. „Maja őrült, beszámíthatatlan”, azt mondták, csúnyán viselkedett, szégyellte, hogy a férjére csak négy évi börtönt mértek,

„kibírhatatlan”, mégis siránkozott, „kibírhatatlan”, a halántékát nyomkodta, „miért nem játsztok Jutkával?”, lamentált, jajgatott, de idegesítette a kislány, néha felkapta, vadul ölelgette mások előtt, „mi lesz ezekkel az ártatlanságokkal, jaj nekem, ez kibírhatatlan, meg fogok bolondulni, szegénykém”, Jutka ilyenkor kapálódzott, és menekült az anyjától, de ha a többi gyerek bántotta, visszahúzódott a szoknyája mellé, rángatta, nyöszörgött, sokat betegeskedett, éjszaka mintha fuldokolna, „az én Jutkám a leganyásabb, ez is olyan nehéz, valahogy elrontottam, annyira anyás”, ráfordult, és magához szorította, azt is szégyellte, hogy Jutka csúnya, „meg fogok itt bolondulni, legalább vinnének már haza bennünket, ebben a környezetben meg fogok bolondulni, kibírhatatlan”.

A pincérnő András elé tette a számlát, hatvankét forint, a százast a márványlapra csúsztatta, „hetvenből kérek vissza”, ilyenkor nem tud kedves lenni, se a pincérnőre, se Jutkára nem néz, a nyolc forint borraavaló talán nem sok, nem kevés, de fizetni önmagában is kínos, ül és rendelkezik, a dagadt bokájú, túlfestett nő meg várakozóan áll mellette, Jutka megfigyeli a mozdulatait, nyilván mély értelmű jelzés számára minden, vagy egyáltalán nem figyel oda, mintha a fizetésre nem is kerülne sor, nyomkodja gyulladt kisujját, nézi a körmét, a cukrászda berendezését, ahogy lent a földszinten fagyaltot mérnek, süteményt csomagolnak, állnak a magas asztalkák mellett, kávéfőző sistereg, vagy a csillárokat inkább, a falat, az ajtót, a semmit, miért fizet neki Pethő András egy adag fagyaltot a Különlegességiben, ha figyelne, meg kellene kérdezze magától, miért fizeti a számláját András. A pincérnő tálcára teszi a fagyaltos edényeket, poharat, kistányért, „a túróst elviszem”; most mit csináljon?, álljon föl elsőnek?, mit mondjon?, hogy várják a főiskolán?, „ne haragudj, dolgom van...”, mit mondjon?, és Jutka meg se mozdul, bambán vár, mire vár még?

Mielőtt repülőgépbe tuszolták a családokat, még ott, a Rákóczi katonai főiskola komor épületében, ahol a WC-re is őrkísérte őket, a férfiakat egyenként bevezették beszélgetésre. Münnich Ferenc fogadta és győzködte valamennyiüket, s akkor egy sem akadt, akivel kiegyezhetett volna. Münnich konszolidációval kecsegtetett, amelyben helye, szerepe lesz a jugoszláv követségre menekült kommunistáknak, de mindez

árulásszagú volt, Münnich elvesztette a hitelét, de nemcsak őt látták árulónak, árulók lettek volna maguk is, ha elhagyják a fogalomrendszert, amelyben addig gondolkodtak: forradalmiság, rendíthetetlenség, hűség; „miért éppen ezek az emberek menekültek a jugoszláv követségre?“, kérdezte Ágnes, amikor először hallgatta András történeteit, „miért éppen ők?“, hirtelen zavarba jött, erre még nem is gondolt; hogy az anyjával ők Jóska miatt kerültek oda, azt tudta, de Jóska?, és a többiek?, „a Nagy Imre-csoport, egymásnak szóltak... november negyedikén hajnalban egymásnak szóltak... Jóska is üzent nekünk...“, de ez nem igaz, ez nem válasz, Romániába vitték Lukács Györgyöt, Vas Zoltánt, Szántót, „nem tudom“, Ágnes nagy pupillája mereven, mintha a lélegzetét is visszatartaná, és akkor mégis eszébe jutott, kiverte a víz, az arca, érezte, elfehéredett, mit gondol róla Ágnes, megveti majd, „átélted, ott voltál, és nem tudod“, akkor még nem gondolhatta, hogy ilyesfélét mondhat, de imponálni akart, és jól látta, a siker közelébe jutott, a lány tekintetében együttérzés és bámulat, mindent elronthatott volna, de szorongatottságában eszébe jutott, hányszor hallotta, talán túlságosan természetes volt, már nem információ, „a Kommunista Párt vezetősége menekült a követségre, a Központi Vezetőség, Kádár és Münnich kivételével... csupa kommunista“, a végén már fölényesen magyarázott, és bölcsen bólogatott hozzá, „hát igen, a Központi Vezetőség“. Az egyetemmel szemközti Nárcisz eszpresszóban ültek, fojtott hangon mesélt, sűrű cigarettafüstben, kávé mellett, összepréselődve, „inkább másutt beszéljünk ezekről“, indítványozta, de Ágnest csöppet sem zavarta a zsúfoltság, „csak nem félsz?“, ez még játékos volt, nem félt, és mondta, ott ültek órákig, nem kértek mást, csak azt a kávé-t itták, és maradhattak, a falhoz nyomódva, egymás kezét fogták, „igen, majdnem a teljes Központi Vezetőség ott volt a jugoszláv követségen. Gondolom, a munkásmozgalom történetében ez a legérdekesebb illegalitás“. „Ezt tanítod a főiskolán?“, kérdezte Ágnes a Budapest Szállóban, „ezt írod a tankönyvben?“, szorongatná Jutka, de ebből a mókából elég. Szórakozzanak mással, faggassák magukat. Münnich egyenként tárgyalt a férfiakkal, de náluk nem volt férfi, az anyjával ők csak kuksoltak bezártan, és mindenről később hallottak – Snagovban legalább beszélgethettek...

Jutka megvárta, míg elmegy a pincérnő, és szinte kirob-
banva, a hosszú várakozás után hadarva mondta: „Ne sértődj
meg! Olyan vagy, mint valami kisasszony, állandóan megsér-
tődsz, várod, mibe kapaszkodj, bármi jó neked..., már félve vá-
logatom a szavaimat..., nem akarlak sértegetni, ünnepélyesen
kijelentem még egyszer, hogy semmi sem áll tőlem távolabb,
mint az, hogy bántsalak..., de kérlek, a régi barátság miatt ta-
lán kérhetlek, hogy ne hárítsd el gondolkodás nélkül, amit
mondtam... Te ne írd meg ezt a történelemkönyvet..., annyi
más lehetőséged lesz..., jobb is.” „És mit gondolsz, hagyjam
még futni a napokat, vagy most azonnal hívjam fel a kiadót,
hogy bocsánat, tévedtem, nem tudom, nem akarom megírni,
elnézést, csak vicceltem önökkel, rám ne számítsanak... Mit
mondjak?” Buta kérdés volt, elhibázott, ostoba, érezte már
közben is, de csak mondta, sodorták a szavak, dobálta a for-
tyogás, és úgy beszélt, mintha komolyan fontolgatná Jutka kö-
vetelését; gyerekes volt, időhúzás csak, mellébeszélés. Nem
kell vitatkozni Paizs Jutkával, ebből elég, ne zsarolja, ne néz-
zen rá baráti várakozással, sehogy se nézzen rá, elég, ne akar-
jon tőle semmit, ne hivatkozzon semmire, közös gyerekkorra,
erkölcsre, barátságra, semmire, álljon föl, hagyja békén, fejez-
zék be ezt a nyüglődést, elég, „ne hárítsd el, csak ezt kérem...,
mondtam már..., hogy ne sértődj meg, ne lökd vissza az egé-
szet”.

Snagovban még nem sokat törődtek Jutkával, meg a követ-
ségen sem, pelenkás gyerek volt, és az anyja elégedetlenke-
dett, hogy ilyen körülmények között nem tudja bilire szok-
tatni; a többi asszony segített tisztába tenni Jutkát, mosni rá,
mert Paizsné szemében rémület, tanácstalanság, „ennyit leg-
alább megcsinált nekem Piri”, otthon mindenkinek volt cse-
lédje, mindenese, de csak Paizsné lett ennyire elhagyatott, a
férje tizenöt évvel idősebb, a férfiak különben sem sokat fog-
lalkoztak a gyerekekkel; mennyi verset mondott Jóska fejből,
és Paizzsal vers-idéző játékokat rendeztek. „Egy életünk és
egy halálunk S a régi hős idők alatt Élet s Halál Peremén jár-
tunk”, és Paizs megdörzsölte bíborszínű homlokát, kopaszodó
koponyáját, diadalmasan dörmögte, hogy „Nekünk nem új e
gondolat. Kit elsodor e zagyva éjjel, Ki megmarad fészakra-
kón...”, néha legyintett, nem folytatta, amikor tudta volna,
nem folytatta, inkább igyekezett megszorogatni Jóskát –

hasztalanul. „Már nem tudjuk, mit vesztettünk. Nem gyilkol új veszteségek gondja...”, Jóska közbevágott, mindig közbevágott, s mint a harci kürtöt fújta tovább a sorokat, strófákat. „Dermedett álom minden tettünk S minden álmunk egy dermedett tett: S vagyunk ördögnél esettebbek.” Mindegy, mit mondtak, zászló lengett, testhez tapadt a test, ilyenek voltak nekik a versek, a többiek is beszálltak, ott maradtak esténként a kastély étkezőjében, vagy délelőtt sétáltak a fagyos kertben, kopár ágak, a tó messzebb hárttyás, pocsolyasötét, talán nem kellett volna magukat száműzni az eseményekből?, ki tudhatta, hogyan alakul?, megkérdezték őket, tudhatták. A versjátékok, a viták jók voltak, szellemi erőpróba, mondták. Jutka azt hiszi, ma is olyan jók, idecövekelt a Különlegességi márványasztalához, ez is hely, partnere van, mindegy, megfelel, kitűnő, Ágnesnek is jó, hogy vacsorázni megy Hankóval, Groningen, Budapest, Snagov, azt hiszik, az a fontos, hogy legyen kivel szót váltani, „amíg leülhetünk együtt”; „kicsi a világ”, lelkesedett Ágnes, pedig csak zsúfolt és felőrlő, elég volt az ólból. Akkor is kérdezték, eszelősen faggatták egymást, hogyan tovább?, miben dönthetnek még?, mi lesz velük?, mivé lesz az egész? Lukács ott lépdelt közöttük, a követségről még megpróbált kísértelni; nézték az ablakból, ahogy befordulnak a sarkon, két öreg, aztán ott volt velük már a katonai főiskolán, nem értek haza, nem igaz, nem értek akkor haza. Jutka mesélte pár évvel ezelőtt, amikor összehívta a romániai gyerekeket, talán akkor, ő mesélte, hogy az egyetemen már Lukács-szemináriumot tartanak, feltárlják a műveit, a tetteit, „miért ment be Lukács a jugoszláv követségre?”, és a professzor bizalmas mosolya, „mert álmos volt, igen, ilyen egyszerű, emberi, felébresztették, hogy menjen, és álmos volt még”; a lépései a Sugárúton, az is a Sugárút, Kossuth és Polyák útja, befordul, aztán mosolygott Snagovban a versparittyák röpködését figyelve, „Nekem, pajtás, úgyis mindegy, Farkas esz meg, ördög esz meg”, ezt ő is folytatni tudta talán. „De megesznek bennünket”, és mosolygott. Felöltöben és abban a téli tájban még kisebb volt, gesztikulálva magyarázott, párafelhők előzködtek neki, „ha repülőgépre száll az ember, két dolog történhet vele: vagy lezuhan, vagy megérkezik, ugye; az előbbi lehetőséggel nem kell tovább foglalkozni, az utóbbival igen. Mert ha megérkezik az ember, szállást kell keresnie, gondoskodni...

intézni...” Nagyon jól tudta, milyen fontos a többieknek, hogy ő ott van. Lukács temetésén Jóska Paizs mellé sodródott, nézték egymást, milyen régóta először, bólintottak tartózkodóan, és késlekedve, esetlen megtorpanás után mégis kezét fogtak. Aztán eljött Jóska, „megeszik, végre zavartalanul megehetik”, akkoriban lett elégedetlen, csalódott, dohogó.

„Semmit sem hárítok el meggondolatlanul, és sértett se vagyok... Majd meglátom, mit lehet, hogyan helyes”, barátságosan mentek le a lépcsőn, Jutka egy fokkal előtte, az ajtót kitérte a lánynak; búcsúzól megölelje?, nem rideg a kézfogás?, megálltak a cukrászda előtt, valami zárógesztus mindenképpen kellene, de a lámpa zöldre váltott a gyalogátkelőnél, András csak odamutatott, „megyek akkor, átszaladok”, megérintette Jutka vállát, a karját, és rohant, mintha messze túllépte volna a baráti beszélgetésre szánható időt.

HARMADIK RÉSZ

1.

„Kétszer is kereste a tanár urat egy hölgy a Rádióból, biztosan telefonál még, mert mondtam neki, hogy mindenképpen vissza tetszik jönni”, a portásfülke ablaka nyitva, Erzsike egész szolgálata idején éberén figyeli az előtérén átvonulókat, tanárokat, hallgatókat, munkásokat; mindenkit ismer, minden üzenetet fejben tart, tudja az órarendet, megfigyeli, ki mikor található az épületben; „az egyetlen ebben a világban, ami tökéletes”, mondta fáradt sóhajjal tavalyi záróértekezletükön a rektor, a tanszékvezetők cinkosan röhögtek, és Erzsikét azóta „Tökéleteské”-nek hívják. November 7-én Kiváló Dolgozó kitüntetést kapott, és a legutóbbi egyetemi tanácsülésen, ahol Kollár Anna ügye is előkerült, Erzsikét miniszteri jutalomra javasolták. Reggelente fél hétkor odaül az ablakhoz, világoskék nejlonköpenyt visel, pici, zöld szemével délutánig a sűrűsödő forgalomra tapad, és szakadatlanul mosolyog, keskeny szája megnyílik, aranyfogai csillognak, mindennap ugyanaz a szomorú derű árad belőle. Madárarc, ritka, hamvasszőkére festett, dauerolt haj, piros kis fülbevaló, amelyet ötven-ötvenöt évvel ezelőtt, néhány hetes korában illeszthettek a fülébe, mindenkivel egyformán kedves, rangkülönbség nélkül szolgálatkész; „a szobámban leszek, vagy a könyvtárban”, András hangja csöndes, lassan, tagoltan ejti a szavakat, Erzsikével mindenki túllartikuláltan beszél, akár a fogyatékosokkal: gyöngéd figyelmességgel és leereszkedően. „Amíg Erzsike itt ül, rám köszön, átadja az üzeneteket, addig van világrend”, gondolja András büszkén, és caplat föl a lépcsőn, „amíg Ida néni eljár hozzánk csüörtökön, addig érdemes élni – vagy addig lehet élni”, ízelgeti az aforizmáit, ezek az övéi; olyan tudás, amihez nincs köze Hankónak, Paizs Jutkának, Kolláréknak, Ágnesnek, eldöntötte, hogy egyetlen hozzátartozójának és ismerőseinek sincs. Élvezik talán a rendet, de fel se neszelnék az alázatos kiszolgálásra, Tünde és

Márta se; az anyja egyszer azt mondta, rosszkor és rossz helyre születél, jobban illenék hozzád, hogy orosz gróf legyél, zsörtölődött valamiért akkor is, gúnyosan bántani akarta, mert elfelejtett, elmulasztott talán valamit, orosz gróf lehetne, ez egyébként szíve szerint való, és felnőttként is ragaszkodna az Ida-szerű, Erzsike-szerű dadájához; elhúzta a száját, oly könnyen elképzelhető, hogy egy ilyen nemtelen asszony ölébe hajtja a fejét, „mit tegyek? Ó, istenkém, hogyan tegyek?” Bizonyára Erzsikének sincs gyereke, milyen lapos, keskeny csípőjű, de szívós, törekénységében is mintha sebezhetetlen volna; nincs gyereke, soha nem is volt, férje talán valamikor régen, idősebb, beteges ember, s a halála után alig kellett formálódni, hogy visszataláljon igazi, szűzi lényéhez. „Lehet, hogy elmarad a rádiós beszélgetés? Miért keresett Zsuzsa?” De az, hogy telefonált, hogy kétszer is hívták a Rádióból, és keresik újra, valahogy ennek nyoma lesz itt. Még ha csak Erzsike tudja is, nem baj, beszivárog a levegőbe, a tények működnek, élnek, összekapcsolódnak és új alakzatokat építenek: létező lesz, hogy kapcsolata van a Rádióval, dolgozik, szerepel ott. „Nem hívom vissza, ha akar, majd telefonál újra”, döntött; nem marad el a felvétel, nem létezik, hogy egyszerűen csak elmarad, talán elhalasztódik, valaki megbetegedett, valami közbejött, de Zsuzsa ötödször hívta, mióta itt tanít a főiskolán, ez az ötödik vitaműsor, amelyben részt vesz, ha elégedetlenek lennének, nem hívnák újra és újra.

A szobája kulcsra zárva, de a kulcs ott maradt az ajtóban, zöld fakarika lóg rajta, hogy feltűnő legyen. Hiába. Senki se akar behatolni ebbe a szobába – ő sem. Unalmas, kozlott, sötét cella; ki az ördög jönne ide konzultációra. Felvette a telefonkagylót, de a házi vonal jelentkezésére azonnal vissza is tette, nem hívja fel Zsuzsát, hiszen elhatározta, hogy nem hívja, és mást sem hív. A fal mellé tolta a széket, amelyen utoljára Anna ült, türelmetlen, vad mozdulattal taszította meg a térdével, aztán az íróasztala mögé vonult, hátha megadatik végre egy kicsike nyugalom, hogy gondolkozzon, hogy csináljon ma már valamit.

Keskeny szoba: az ajtó mellett szék, üvegezett könyvespolc, szemközt fiókos szekrényke, fogas, íróasztal, s már szinte zsúfolt is. Egyetlen bekeretezett reprodukció függ a falon, *Dr. Tulp anatómiája*. Régen ki kellett volna cserélnie,

helyébe tenni olyasmit, amihez köze van, mert ez a kép annyira esetleges, idegen örökség csak – tehetne talán valamit, hogy személyesebb, barátságosabb legyen a cellája, de soha még semmit, az íróasztala is kopár, a könyvesszekrényben sincs semmi, aminek hasznát venné; lazán, ötletszerűen néhány regény, lexikon, kézikönyv, mind az ideköltözésekor került a szobájába, a gazdasági irodából így látta jónak valaki, ezeket a könyveket találta, a Rembrandt-reprodukciót is találták, hányódott addig félrelökve, ha leemelné a képet a falról, a hátsó papírbevonaton ott van a leltári szám; ő semmit sem változtatott itt – volt-e, aki letörölgette közben a port? Földözgatni, szépíteni azonban nem érdemes, ha kedve támad egyszer, hogy a saját képére rendezze be ezt a szobát, előbb mindent kihajít, az utolsó szálig mindent, addig gondolkodni sem tud azon, milyennek látná szívesen. A Németvölgyi úti lakáshoz nem hasonlítana, az túl szép, túl kényelmes, túlságosan funkcionális.

Az íróasztal jobb oldali részén zárható ajtó, mögötte öt fiók: géppapírral, borítékkal, indigóval, ragasztóval, a legfelsőben az előadásvázlatai, valamit talán a saját jegyzetei között is talál a délutáni rádiós beszélgetéshez, de meglesz-e? Nem készül addig, amilyen szerencséje van, csakugyan elmarad a felvétel; nekikezd, dolgozik, adatokat gyűjt, vázlatot készít – aztán elmarad. Pocsékba megy minden. Amire vár, éppen amikor készülődik, fuccs az egésznek. Ha hajlamosabb volna misztikusnak érezni a jelenségeket, már régen megfejtí, miért bukkann elő időről időre az életében a *Dr. Tulp anatómiája*. A gimnázium folyosóján látta először, az osztályuk és a biológiaszertár között függött, tudományos tárgylagossággal, s mintha négy éven keresztül észre sem venné, tudta pedig, hogy ott van, de csak akkor emlékezett a hosszú együttlétre, amikor a másik iskolában, ahol tanított, újra látta: annyira hozzátartozott az iskolához, minden iskolához így, mint a tábla, a címer meg a tanári szoba és az igazgatói iroda közé szögelt, piros kartonbetűkből épített verses jelmondat; s itt is, ebben a szobában – talán ugyanaz a széria, a nyomatok színezése között nincs különbség. Memento mori; a végén foglalkoztatja majd és megszereti – de miért? Elékerült, idesodródott, tessék, nézzék, a feltárt bal kar, a halott test s a gallérok világító világossága, csakhogy a fürkész tekintetek mind

máshová tapadnak, micsoda engedetlenség, elnéznek, elsiklanak az okulásukra bemutatott, oly ritka látvány fölött, némelyikük pillantása csak centiméterekkel a test fölött, de jól láthatóan fölötte, mások nyíltan az élő festőt figyelik, a rögzítést; szétrohadó helyett a légies jövőt, lehetőséget, a megmaradást.

„Hát ez óriási!”, mondta Zsuzsának, amikor az egykori évfolyamtárs felkérte erre a rádiós beszélgetésre. „Emlékszel, hogy ezzel foglalkoztam?, tudtad, hogy az egyik dolgozatom témája is hasonló volt?”, de érezte Zsuzsa zavarát, nem tudta, honnan is tudhatta volna, Zsuzsa magyar-történelem szakra járt, a több száz bölcsészhallgató közül egy; amikor először felhívta telefonon, nem emlékezett a keskeny arcú, szemüveges lányra, „nyiszlett és szemüveges voltam akkor is”, nem kérdezte Zsuzsától, ki ajánlotta, hogyan jutott éppen ő az eszébe, vigyázott, hogy ne tűnjön meglepettnek, később sem firtatta a közvetítőt, a leleplezés csak kínos lehet. Először a toleranciáról beszélgettek – nem, az első a szolidaritás volt, csak a cím valahogy nyakatekertebbre sikerült, mert a lengyel Szolidaritás miatt kihívó lett volna a címbe emelni a szót. Talán nem tiltotta senki, Zsuzsa maga úgy vélte bölcsen, hogy jobb, ha nem kockáztatja a műsort, az egész, szépen indult sorozatot, jobb, ha megelőzi a botrányt; a résztvevőknek tehát elmagyarázta, hogy igenis a szolidaritásról akar beszélni, és meggyőződése: nem kell ehhez politikailag provokatívnak lenniük. Egy klasszika-filológus, egy szociológus, egy író és ő szerepelt, november első napjaiban volt a felvétel, de csak másfél hónappal később tűzték műsorra, „szeretek jó előre dolgozni, így biztonságosabb”; akkor különösen élénknek látta Zsuzsát, tele szájjal nevetett, száftosakat káromkodott – milyen erőszakolt volt mindez –; már tudta, hogy nívódíjat kap a nemrégiben indult sorozatra. A harmadik vagy negyedik beszélgetéshez hívta Andrást – azóta csináltak már vagy harmincat –, és Zsuzsa időről időre szól a régi, bevált embereinek; nem kérdezte, ki ajánlotta, mert sejtette, hogy valaki a főiskoláról lehetett, és nincs kedve megköszönni senki figyelmességét. Zsuzsa a főiskolán hívta fel, talán harmadik hete tanított itt, igen, a legvalószínűbb, hogy az egyik kollégájának az ötlete, „nem tudsz valakit...”, „itt van például ez a Pethő, mozgékony, értelmes fiú, most jött hozzánk, megtalálod a főiskolán, próbáld ki”, valahogy így lehetett, de Zsuzsa nem mondta,

hogyan merült fel a neve, s nyomozni nem fog; „azt hiszem, évfolyamtársak voltunk, ugye, 1969-ben végeztél?, emlékszem rád, találkoztunk azóta is, illetve láttalak itt-ott, örülök, hogy most újra összeakadunk, annyian eltűntek, elkallódtak... remélem, tetszik majd neked a műsor... leadom a nevedet, és a Pagodában találkozunk, én megismerlek, biztosan megismerlek”; lehet, hogy Kollár Anna szólt Zsuzsának, mindegy, ennyi idő után már nevetséges volna megkérdezni, és az, hogy megmaradt, hogy a műsor rendszeresen jelentkező szereplői közé tartozik, nem Kollár Anna érdeme. Ha ő ajánlotta annak idején, szerencsés ötlet volt, amelynek maga is hasznát vette. Anna sokat dolgozik a Rádióban, könnyen elképzelhető, hogy akár hosszú névsort adott Zsuzsának, s a szerkesztőnek ismerős volt, kapott rajta, azóta talán el is felejtette, hogy nem egészen ő halászta ki Andrást emlékezete mélyéről. Mindegy. Márta izgalommal várta az első adást, magnóra vette a műsort, s kicsit csalódottan úgy érezte, a nagyhangúbbak hátterbe szorították Andrást, „olyan hamar vége lett”. Háromszor szólalhatott meg, nem számolták, vajon a többiek hosszasan beszéltek-e. Tünde csak bólintott, „jó”, és a következő alkalommal már meg se hallgatta, igaza van, végtére ez éppolyan hétköznapi munka, mint az üvegkehely-készítés, András sem nézi az új darabokat. Csinálják, mondják, és tudják egymásról – ez így normális, egészséges, Tünde talán megalázónak is érezné, hogy dédelgesse, csodálja a felnőtt férjét; nem kell. „Azért ideje volna, hogy legalább a doktori disszertációd megírd”, mondta Márta, mintha a rádiós beszélgetéssel fecsérelné, aprózná a tehetségét, „előbb-utóbb a főiskolán is elvárják tőled”, ez lehet. Nem említette senki, még célzás sem hangzott el – de hozzákezdhetne, bár a tankönyvírás is értelmesebb, életszerűbb; miről írjon?

Félbehajtott géppapír feküdt előtte, fönt, középen ráírta: Utópia, aláhúzta a szót, és csak forgatta ujjai között a golyóstollát. Megy az idő, hülyén várja Zsuzsa hívását, ilyen ez az egész nap, állandóan vár valamire, retteg tőle, menekülne, szorong, mindig előre tekintve szorong, ebben a világban nincs rajta kívül senki, akiben ennyi előrelátás élne. Már reggel szorongott Paizs Jutkától, most itt vár tétlenül – mégis felhívja Zsuzsát, „hallom, kerestél”, de lehet, hogy nem ő volt. És mit veszít, ha végiggondolja, ami elmondható ma erről a

témáról. Valamikor csak meglesz ez a beszélgetés, vagy előadást tart itt a főiskolán. Mi az utópia? Honnan a szó? Ötvenből huszonhatan-huszonnyolcan lesznek az óráján, mióta Czerják megszigorította az ellenőrzést, többen ülnek bent, képeslapot nézegetnek, rajzolnak, nem igaz, hogy ez kritika, mert nem tudják, mit tanít, mondhatna akármit, a közöny átörökhetsen, beléjük ivódott, a közönnyel Anna sem tud megbirkózni. Czerják intézkedéseit kijátsszák: lelketlen jelenlétük bántóbb, de Czerjáknak nem számít, statisztikát követel, statisztikát, hogy átlássuk a helyzetet, hogy a fegyelem alapjairól elszámolhasson, rászorítsa őket, ha kell. Ott lesznek talán huszonnyolcan, és hiába kérdez, senki sem válaszol; mi az utópia?, pedig két-három hallgató tudja, sokan megértik a szót, néhányan használják is, nem jelentkezik senki, nem is vár feleletet, nem általános iskola ez, a kérdő mondatai után rövid szünetet tart, és úgy folytatja, mintha csakis szóközi kérdéseket fogalmazott volna; a kérdések színesítik az előadást – miért kell ma az utópiákról beszélnünk? Vannak-e, születnek-e még utópiák?

Marx jövő-elképzeléseinek forrásairól írt tanulmányt negyedéves korában, és úgy tervezte, a szakdolgozatában is ezt a témát bővíti – aztán nem lett belőle semmi. Ágnes másfelé csábította, nagy lelkesedéssel elhatározták, hogy rokon területet választanak, együtt kutatnak, mindent együtt csinálnak, de ő csak kullogott Ágnes után, a kezére játszott, a kapcsolatok, a szerelmük mindennél fontosabb volt akkor – innen nézvést halálosan unalmasra sikerült a dolgozata, a végén kapkodott, hagyta, hogy Ágnes beleírjon, segítsen az utolsó simításokban; addigra elfelejtődött az ő segítsége, gyűjtése, cédulázása; mennyire önzetlenül és teljesen adott; mindegy. Elúszott az utópia-téma, pedig 68 végén egyszer még Kolláréknál is erről beszélgettek. Valahogy mind magabiztosan – mi okuk volt rá? –, és fölényesen is: akkor még volt utópiájuk, anélkül, hogy tudták, elismerték volna. Fényes Miklós színpadi mozdulatára emlékszik: felállt az alacsony heverőről, kinyújtott karral közeledett az íróasztal fölötti könyvespolchoz, tévedhetetlenül, keresgélés nélkül vette le Ernst Fischer egyik tanulmányát, hatásos volt az otthonossága, de a leereszkedő, ironikus árnyalat sem hiányzott belőle: parancsoljatok, én feltalálom magamat a ti világotokban is, fejetekre olvasom egyik

kedvenc szerzőtöket, ha akarjátok, publicisztikusabban is fogalmazhatunk, persze, közérthetően; s még tovább: mintha előkészítette volna, a könyv végén, az utolsó előtti oldalon futtatta a tekintetét, „ha röntgensugarakkal át lehetne világítani a modern társadalmat, kiviláglana, hogy rejtett szerkezete a szocializmus”, úgy nézett felénk, mint a zsonglőr a mutatványa végén, szerény öntudattal – tévedtek akkor is. A meleg szobában, a forró teától, egymástól égett az arcuk, Pali festő-állványa a szoba közepén, és az állvány helyén dús, mennyezetig érő karácsonyfa, búcsúzóul legeltek rajta, szaloncukor- és pelenkaillat, fenyő és terpentines hígító, csak Fényes dohányzott, billegtette a cigarettát a szája szélén, úgy beszélt, ez is a mutatványai közül való, talán ma is nézik, csodálják, emlékezetes; hajlottan járkál a katedra előtt, sötétkékké öltöny, s ha még nem kopasz, egy hajtincset csavargatja, a szemét összehúzza: marja a füst – lehet, hogy régen elhagyta a dohányzást. Amerikában leszokott, és nem idéz publicistákat, ha Fényes innen elment, nem nosztalgiazik, tudós lett; nézte akkor a puha táblás, barna-fekete könyvborítót, kicsi füzet, öregesen bólogatott, és visszatette a helyére; aki ott ült Kolláréknál – nyolcan-tízen lehettek –, mind hitte a maga utópiáját. A keserűségük és kiábrándultságuk is naiv volt. A gondjaik, reményeik, minden megkésett és időszerűtlen. Megkésett. Ahhoz, hogy az ember utópiát alkothasson, egészséges időfoglalomra van szüksége, ezt fogja elmondani, ez ötletes és eredeti is, ebbe kapaszkodik; amíg a jelen felszínén kapkodunk, fuldokolva, és a távlattalan megmaradás is cél már, igen, közben elvész az igazi összevetés, a szemlélődés és előrehaladás lehetősége, a normális tempó. Kinek van ma utópiája? Senkinek. Épeszű embernek nincs. Mi volna? Milyen utópia agyalható még ki? Semmilyen. Mit ígérnek az emberek manapság a gyerekeiknek? A jövő csak fenyegetés, nincs benne más, csak szörnyűség, kijön a zsákból, ha rossz lesz, elszabadul, kijön, ideér, drukkolj, hogy be ne következzen. Zsuzsa azt mondta, babonából nem árulja el, kik lesznek a beszélgetőtársak, nem akarja elkiabálni; kik lehetnek? Kollárék nem, Fényes Miklós sem, Ágnes sem, nem is kíváncsi rájuk, és a többiekre sem. Láta Jóskát kiürült tekintettel, Seholországa véres-kormos romjai még kísértettek neki, azokat ő zúzta össze, inkább mindent ellökött. Azóta nincs. Most ezzel a hiánnyal működik a

világ. „Sohasem hallottalak még ilyen keserűnek”, mondja majd Zsuzsa, de nem érte aggódik, hanem azért, hogy átmegy-e ilyen sötét hangokkal a műsor – a többiek helyretolhatják, ha okosabbat tudnak, nosza. Lehet persze egészen másképp is közelíteni. „Legyen ezúttal inkább tanári szerepem?”, kérdezi a felvétel előtt, és Zsuzsa hálás pillantása elegendő, hogy Morus *Utópiájáról* beszéljen, elmagyarázza, hogy az utópia voltaképpen társadalmi reformtervezet, olyan célkép, amely elvileg megvalósítható még akkor is, ha a reális helyzetben megvalósíthatatlannak látszik. Mondhat ilyesmit, és lesz végre valaki, aki nem ragad a saját öntelt képzeleteibe, nem nagyképűsködik, hanem igyekszik pontosan meghatározni, értelmezni, tájékoztatni – de mit válaszol, ha színvallásra kényszerítik, ha Zsuzsa befejezésül mindannyiuktól megkérdezi, őriznek-e, alakítanak-e a lelkükben valamilyen utópiát, legalább utópiatörédeket? Megpróbál szerényen kitérni, mert micsoda pimaszság kell ahhoz, hogy a mai világban valaki előadjon egy társadalmi reformtervezetet, nem kényszeríthetik, hogy kamaszlánként ábrándozzon a Rádióban – mit mondhatna?

Ha elvállalja a párttitkárságot, aminek az égvilágon semmi jelentősége nincsen, többletmunkával sem jár, hiszen az egyetemi tanács ülésein, minden vezetőségi értekezleten így is, úgy is részt kell vennie, de ha már a főiskola párttitkára, lehet, hogy másik szobába költöztetik. Ősszel mindenképpen erőt vesz magán, és újrarendezkedik, ha ez a szoba marad, hát ebben. Domokos Laci milyen büszkén mutatta a műhelyét. Amikor elkészült tavaly a házuk, végigvezették őket, fönt gyerek-szoba, hálószoba, vendégszoba, fürdőszoba, lent a nagy nappali, konyha, és még lejjebb garázs, mosókonyha, kamra meg a műhely. Tünde és Rita oda nem mentek, Laci úgy hívta őt, kajla füle suhancként vöröslött, mintha a pornóképeit akarná elővenni. „Mindent én csináltam ebben a házban, úgy nézd meg, hogy mindent. A lambériázást, a szőnyegpadló-ragasztást, szekrényeket, polcokat, lámpát”, ezt már tudta András, nem volt férfititok, a satuk, a szerszámok, a felhalmozott tartalék anyag, fűrőgép, gyalugép, gázpalack, lenyűgöző kel-lékek, bizonyítékok mind, de mást várt, sejtette, hogy még mást lát, a gyümölcsfák permetezését, szőlőmetszést, palánták ültetését, ezekről is hallottak eleget, Rita túljátszottan

áradozott, „ha fele ennyi ügyességem és kitartásom volna, már az is csodálatos lenne”, milyen kacéran kérkedett Laci buzgalmával; de most valami igazi titoknak kell lelepleződnie, elnézett a műhely gazdag és szakszerű felszerelése fölött, mint a doktorok Tulp mesternél, „volt neked valaha gyűjteményed?, foglalkoztatott valami szenvedélyesen?”, nem volt. Két hónapig gyűjtött bélyeget, nem sokkal azután, hogy Romániából hazajöttek, a többi fiú is gyűjtött az osztályban, megpróbálkozott, akart aztán könyvet, könyvritkaságokat gyűjteni, az antikváriumok néha furcsa sóvárgásra gyűjtják, de hamar lehűl, túl sok tárgy van a Németvölgyi úti lakásukban is, nem hiányzik oda semmi; „nem gyűjtöttem..., te gyűjtesz valamit?”, sajnálta, hogy Laci nem talál benne megfelelő partnert, bármit mutat eztán neki, nem remélhet tökéletes értést; András szabadkozott és túljátszottan kíváncsiskodott, „mit gyűjtesz?, itt van?, titkos gyűjtemény?, sohasem említetted”, „nem titkos..., de nincsen értelme, Rita is nevet ezen, nem baj”, a füle parázslík, és a szemében is keserű, dacos vérérek, „nézd meg, kulcsokat gyűjtök, és csinálók is kulcsokat”; a közönségesebbek, bőrrönd- és kapukulcsok tömege, autókulcsok és szekrénykulcsok rekeszekbe osztva az egyik hosszú fiókban, de csak úgy, mint a különböző nagyságú szögek, csavarok; a különlegesek, a gyűjtemény igazi darabjai megfényesítve, fekete posztódarabokon fekszenek, ezüst- és aranykulcsok, nagyfejű, cirádás sárgaréz, ékszerre emlékeztető kulcsok, „mit gondolsz, melyiket csináltam én?”, kitalálhatatlan. Mesebeli kulcsok, titkos ajtók, rejtett ládák, kazetták kulcsai, képekkel, feliratokkal, a világmindenséget nyitó, asztrológiai ábrákkal díszített kulcsok, Laci simogatva emelte ki legkedvesebb darabjait, „senkinek nincs ilyen”, finom, csipkés fogazatú és otromba kulcsok, némelyik mintha üveghangon csilingelne, mások döndülnek, súlyosan puffannak; szomorú lett Domokos Laci gyűjteményétől, „Lacika majd segít nekem, már most is fűrni-faragni szeret legjobban, és mire felnő, világraszóló gyűjteményünk lesz. Rita nem hiszi el, de én tudom, hogy ez komoly érték is”. András biztatta, lelkesen helyeselt, irigyelte és lenézte a nagydarab, zömök, kerek fejű embert, egykorúak, de mintha más-más bolygón éltek volna, nincs egyetlen közös témájuk: nincsenek összezsengő gondolataik, vágyaik, négyszer-öttször találkoznak egy évben, eltöltik

az estét, a délutánt, Tünde tegnap azt mondta elalvás előtt, „mégiscsak a legjobb barátaink”; Laci nem buta, sok mindenhez ért, és tisztességes, tisztább és jobb ember, mint Rita, de barátok sohasem lehetnek – soha. Felépítette a házát, szép, nagy, saját ház, büszke rá, pedig éreznie kell; mennyire ingatag az egész, Rita kurválkodásaitól megremeg, és a gyerekek is, nem falazhatja be őket, elmennek majd, nem fognak az alagsorban kulcsot reszelni; szegény Laci, ritkás, szőke hajában, széles, erős homlokcsontján, vöröslő fülén, vastag száján s nagy, húsos ujjú kezén, bordó köves gyűrűjén is mennyi félelem, szűkülés a jövőtől, de igavonóként teszi a dolgát, beledugja fejét a kulcsgyűjteménybe; van mégis valami fogható.

Végre megszólalt a telefon, és valóban Zsuzsa jelentkezett, „kerestelek már előbb is”, „igen?”, kérdezte András ártatlan csodálkozással, „nem felejtetted el a mai felvételt?!”, a hangja feszült, szigorú, majdnem hivatalos, „persze, hogy nem”, „és elképzelhető, hogy egy kicsit korábban gyere?”, „mennyivel korábban?”, a hűvös, intézkedő modort oly könnyen átveszi, fontoskodik, mintha ezer kötelezettsége volna még, „csak egy negyedórával, húsz perccel előbb. Köves Gyuri kérte, hogy felvétel előtt váltsunk szót... Ismered Kövest? Szerepeltetek is együtt nálam?, vagy nem?, de ismered?!, na, ő lesz, és még valami, de az meglepetés, örülni fogsz”, már puhul a hangja, nem érdekli a másik ember, Zsuzsának elegendő a saját, mindenkiktől függetlenül, szaporán változó hangulata – elszórakozik. „Ne csigázz, mondd, hogy kit hívtál! Mégiscsak másképpen készülsz”, de a nő hajthatatlan, „hidd el, jó társaságról gondoskodtam..., és ugye, jó témáról is? Akkor fél öt és háromnegyed öt között várunk a Pagodában. Igaza van Kövesnek; ha pár szót beszélünk előtte, rendezettebb lesz az egész, és gyorsabban megcsináljuk..., várlak..., én gyógyíthatatlanul izgulok ilyenkor”.

Ki az ördög lehet? Úristen, kit szabadítanak rá? Mondjuk, Hankót, hogy az öröme teljes legyen. Ha az isteni dramaturgia ma ilyen tökéletességre tör, nem lehetetlen, hogy meglepetésként Hankó Ferivel találkozik – újra találkozik, bár erre szinte semmi esély. Köves is történész, nem valószínű, hogy az utópiáról csak történészekkel beszélne Zsuzsa. A műsor egyik alapelve, hogy a fogalmakat többféle szakterület képviselői közelítsék, elemezzék, nem, ha Kövest hívta, Hankó már nem

lehet. Hankót különben is veszélyes szerepeltetni a rádióban, mostanában nem tiltották el, de Zsuzsa elég körültekintő ahhoz, hogy nem hív olyan embert, akit bármikor kitilthatnak. A műsorait a jövő számára is épen akarja őrizni, mert neki van utópiája. Úgy látszik, neki van. Zsuzsa büszke reformer, öntudatosan vállalja a szükséges kompromisszumokat, neki „ügye” van, és az ügy érdekében elkerüli a konfliktusokat, szigorú cenzor, magabiztosan megvonja a határokat – inkább szűk terület köré von határt, óvatosan, egy pillanatra sem fedlekedik el arról, hogy hol él. De ha Hankóval kell magnóhoz ülnie, az sem érdekli, nincs semmi baja Hankóval, miért ne beszélhetne vele, helyes, beszéljünk az utópiáról, az legalább semleges terület, egyikünknek sincs utópiagondja, helyes, erről igazán eldiskurálhatnak, elfogulatlanul, okosan, vagy átsiklanak valami rokon témára, meglehet, egy részlet is elegendő. Milyen tankönyvet képelek az én utópiámban, nagyon érdekes, csak figyelmeztetni kell Hankót, hogy tárgyiagos és tárgyyszerű legyen, szellemeskedő csapkodások helyett pontos, tartalmas megfogalmazásokra törekedjen. Nagyon érdekes lehet. Örülni nem fog, de rémüldözni sem. Jutka, Zsuzsa, Anna és a világ összes buzgó asszonya sem okozhat kínos meglepetést, elege van belőlük, kétségtelen, de nem hát-rál meg, ezt egyikük sem érheti el. Ha Zsuzsa Hankót hívja mellé, hát legyen. Arcizma sem rebben. Örülni meg, örülni olyan ritkán lehet. Minek örült utoljára? És kinek örült? Senki sincs, akinek örülne. Nincs, akivel találkozni szeretne, beszélgetni a hármas stúdióban. Nem emlékszik, hogy bárki is létezne, akit ma örömmel lát. Elérhető, túlságosan közeli lett mindenki. Tessék, uraim, mutat majd önmagára, mint Tulp doktor a szétcincált bal karra, tessék, itt vagyok vágy nélkül, utópia nélkül – meglepetést nekem?! Kár, hogy a rádióban hiába mutogat. Mindegy. Hülyeség. Mit mondjon? Örüljön, akinek vannak ábrándjai, őrizze, dédelgesse – boldogok a lelki szegények; de nem szeretne a kiégett tudós szerepében tetszelegni. Semmilyen szerepben, még abban sem; „sohasem hallottalak ilyen keserűnek”, „nem kellett volna titkolózni, meglepetést ígérni, ha segítesz, hogy higgadtan felkészüljek...” Nem okoz csalódást Zsuzsának, akárhogy alakul, ő tényekbe kapaszkodik, ellenőrizhető, kipróbált ismeretekbe. 1516-ban jelent meg az *Utópia* – erre emlékszik, de még ellenőrizni kell

–, és az előző meg az utána következő évben is külföldi követ-ségben járt Morus VIII. Henrik megbízásából. Ez nem fontos, ezt nem mondja, a megjelenést igen, s hogy 1518-ban, tehát nem sokkal az *Utópia* megírása után lesz a király bizalmi em-bere, főtanácsosa, vagyis Morus reálpolitikus és utópiaszerző, és ez a kettősség nem ellentmondás – Zsuzsa gyönyörűséggel bólogat erre, kár, hogy együttérzésének jelei éppúgy elvesz-nek a rádióban, mint András önmagára mutató mozdulatai. Hiába. És a nagy lelkesedéstől elmegy a kedve. Az sem kell. El-szavalhatja persze a nagy perben hozott ítélet szövegét, „Sir Thomas More-t a Sheriff, William Kingston, innét szárazföldi úton a Towerba kísérje, onnét egy csúszkán London óvárosán keresztül Tyburnbe vonszolják, ott felakasszák félholtáig, de még élve levegyék, szeméremrészét levágják, hasát felmetsz-szék, beleit elégelessék, felnégyelt testét az óváros négy kapu-jára, félig megfőtt fejét pedig London hídjára tűzzék” – minek? Mert az őrzöngő kegyetlenkedés mellett ott egy börtönlevél, „a halálfélelem megélt óráiban sohasem gondoltam arra, hogy beleegyezzem olyasmibe, ami lelkiismeretem ellen való”; Jóska is azt írta: „talán nemcsak a bezártság, a tőled való tá-vollét, talán az öregedés jele is, hogy egyszerűbbnek látom – nem a világot, azt, sajnos, nem, de a magam dolgát.” A király kegyelme, mondja majd ironikusan, egyszerű fejvesztésre vál-toztatta Morus ítéletét. És hírlík, a jelentés, hogy az ítéletet végrehajtották, erősen felzaklatta. Ez már nem tetszik Zsuzsá-nak, felvétel közben is tudja, hogy mi az, amit biztosan kívág. Ezt kívágja. Mert nem mindegy, ki beszél itt politikai gyilkos-ságról, áldozatról, kegyetlen komédiáról, az áthallásokra semmi szükség, amit el akarunk mondani, állítja Zsuzsa tiszta, nyílt tekintettel, azt mondjuk el. A célzásokat, a parabolákat utálja. Jogos. De kedve volna az apja utópiáiról beszélni, az idegenségről is. Még sohasem tett semmit az apja emlékének védelmében. Mit tehetne?

Paraszttűzhelyen főztek Debrecenben, hányszor elmesélte ezt Márta, s a hulladék fával, porszénnel, papírral etetett kályha sütőjében majd mindennap krumplit süttött, tavasz vége felé már fonnyadtabbak, ráncos-szappanos a legtöbb, de ehető, meleg; lehajolt este, villát szúrt az egyik krumplibá, el-zárta a sütő felé áradó forráság útját, elég. Egyedül volt ott-hon, ha Lóra egy óra múlva sem érkezik haza, eszik és

lefekszik, a krumplik még hajnalban is langyosak lesznek. Sámliit húzott maga alá, és ült a tűzhely előtt; az arca égett, a háta borzongott, fázott, közelebb hajolt, az óriás csendben riasztó volt a parázs pattogása, de az legalább élő, meghitt. Ott a sámliin kuporogva, keze a hasán, elfolyt a magzatvíz, nem érzett fájdalmat, de megijedt, egyedül volt és félt, nem tudta, mit tegyen. Lóra azt mondta, a szomszédasszonnyal ne beszéljen, senkivel a családtagok közül, azok mind fasiszták, be kell mennie a kórházba, gyalog sem nagy út, „mamésa, mamócska”, úgy reszketett a lába, hogy alig tudott lépni, ott maradt a sámli, a tócsa a konyhában, rázkódott a sírástól, ha valaki lett volna vele, a gyerekre is gondol; elmegy előbb Lóráért, bemegy a taggyűlésre, „elvtársak, barátaim, Pethő Lorándot keresem, segítsetek nekem”, a nyirkos hodályban sárga fény és kemény arcok, megszelídülnek, ha meglátják, a moszkvai magyar munkások klubjában is hogy szerették, térdükre vetették a férfiak, „hopp-hopp, Debrecenbe kéne menni, pulykakast kéne venni”, ha Lóra nincsen közöttük, akkor is lesz valaki, aki elkíséri a kórházba, bármelyik elvtársnő szívesen vele jön, „ne féljél, angyalom, ilyen fiatalon egy-kettőre meglesz, holnap meg el is felejtet, hogy kínlódtál, így van ez”, de Lóra haragszik, ha meglátja könnyekkel, mitől fél, miért nem boldog, hogyan látja el a gyerekét, ha ennyire gyámoltalan, „nekünk egy új világot kell építeni, minden új lesz, minden más, szebb, igazabb, ilyen csak erős emberekkel lehet, ne sírj, nem szégyelled magad”, nem megy a taggyűlésre, inkább odamegy a vak koldushoz, „fogja meg a kezemet, fogja egy kicsit”; sötét volt és kopár a város, „mamócska”, hangosan beszélt, vacogott is. Lóra megijed, ha nem találja otthon, nem hagyott semmi üzenetet, nem baj, egy lélek sem lesz, aki megmondja, hová tűnt; a szülésznő kivette a hajából a csatokat, „de gyönyörű”, ámuldozott, ahogy beborította a hátát a hosszú, szőke haj, „a szép és bátor asszonyok ügyesebben szülnek”, hagyta, hogy fogja a kezét, a beöntés, a borotválás közben nyugodtabb lett, „a férfiak csak járatják a szájukat, azt tudják, de amikor szükség lenne rájuk, hűlt helyük, majd megmutatjuk, mit tudunk mi, lesz itt nagy csodálkozás, ne féljen semmit, aztán persze megkeressük a doktor urat, megtaláljuk, ne izguljon”. Csöndes nap volt, a szülésznő mellette maradhatott, orvos csak a vége felé jött hozzá, olyan könnyen, gyorsan ment,

biztatták, „mamócska, mamása”, sohasem árulta el Lóra, honnan szerzett éjszaka virágot, mert virággal jött, megcsókolta a homlokát, aztán a kezét, „büszke vagyok rád, itt mindenki annyira dicsért”, akkor nem félt a kezétől, „fiunk van, gyönyörű, nagy fiú, láttad?, örülsz?, szeretsz?, ugye, szeretsz?”, milyen jó volt a közelléte, erős, nagy, milyen jó volt akkor, „az anyukának pihennie kell”, de Lóra fehér köpenyt vett, nem ment haza a kórházból, ült az ágya szélén, „minden nagyon jó lesz”, elaludt, felébredt, és rámosolygott a férjére, milyen jó ember, micsoda szerencse, hogy ebben az idegen országban ráakadt, mindig, mindig szeretni fogja, a gyereke apja, „megtaláltad a krumplit a sütőben?”

„Na jó”, András felírta egy darab papírra, hogy a könyvtárban van, rajzszöggel az ajtajára tűzi a lapot, talán mégis keresi hallgató; az idegen könyvesszekerény, székek, a csupasz íróasztal, telefon, a *Tulp doktor anatómiája* – a ronda diplomatafértékért még visszajön; „na jó”, bólintott, és kezében a papírral meg egy rajzszöggel kiment a szobából.

2.

Amikor a felvételi bizottság elnöke tavaly rendreutasította Polyák Gábort és a döbbsent tekintetekben összeomlani látszott a fiú korábbi sikere, András elhárította a fenyegető dühöt, „Ne várakoztassuk kint a többieket. Ha teheti, várja meg a beszélgetések végét”; elküldte Polyákot, keményen rászólt, hogy vegye észre magát, a bizottság nem csupán az ő kedvéért rostokol itt, az elnök biccentett András felé, köszöni, igen, pontosan erről van szó, ez a gyerek pedig, ha mégoly kiváló, nagy tudású, tehetséges is, nem követelhet megkülönböztetett bánásmódot. Polyák aztán várta őt, vagy inkább megleste. Kiment az utolsó felvételiző is, már két óra volt, reggeltől hallgatták a válaszokat, jellemezni igyekeztek benyomások alapján, és mérlegeltek, összemértek, a fontoskodás sem tudta elűzni a rossz ízt; türelmetlenül zárták le a jegyzőkönyvet, mind aláírták – a döntést amúgy sem ez a testület hozza. Kész. Házamehetnek végre. Polyák a folyosón sündörgött, lopakodott utánuk, bízott abban, hogy András végül egyedül marad, és

csakugyan: a bizottság többi tagja erre-arra lemaradt, elkanyarodott, András még felment a szobájába, Polyák Gábor az ajtaja előtt érte utol, „tanár úr biztatott..., nem tudom, csakugyan..., nem akarom zavarni, de ha lehet..., nem látta senki, hogy idejöttem, a tanár úr után...” András rosszállóan felvonta a szemöldökét, no és ha látta valaki?, nem készül Polyákkal összeesküvést szőni, de jólesett a gyerekesen megvalósított tapintat, „nem akarok senkinek bajt okozni”, mintha kihúzta volna magát, szemében a hideg gőg, félénksége, óvatos, visszavonulni kész, majdnem alázatos közelítése, úgy látszik, csalétek csak, ügyes horog; mindegy. „Jöjjön be a szobámba, vagy várjon, el tudna kísérni egy darabon, mert elég sok dolgom van, de kocsival vagyok... Maga merre tart?”, csupa tanácstalanság, tétovázás, szinte felkínálja magát ennek a kamasznak; Polyák jött vele, beült mellé az Opelbe, „ráérek, köszönöm, és örülök, ha beszél velem a tanár úr, akárhova mehetünk”; nem lepődött meg, hogy luxuskocsiba szállnak, a fehér szőrme és a metálcsillogás fel sem tűnt neki, nem rajongott és nem féltette magától, mint Ida; „nehéz helyzetben vagyok, azt hiszem, senki sem segíthet rajtam, de gondoltam, talán a tanárok között akad, aki mégis javasol valamit, talán volt már ehhez hasonló ügy, nem tudom... A tanár úr volt katoná?” Azt sem kérdezi, hogy hívják, mit tanít – ha nem remél tőle semmit, miért akaszkodik rá? „Beteg voltam, és felmentettek”, „ez szerencse, de nem biztos, hogy az. Sokat gondolkodtam ezen, és már látom, hogy nekem majd színt kell valani. Ez nehezebb, de egyszerűbb is. Pedig megpróbáltam én is könnyíteni a magam dolgát. Megkértem tavasszal a sorozó orvost, hogy mentsen föl. Úgyesen csináltam akkor is, kifürkészttem, mikor beszélhetek vele négy szemközt, megmondtam, a veszembe sodor, ha nem segít, ígérem, hogy soha senki nem fogja megtudni, könyörögtem, hogy segítsen, értse meg, nekem nem szabad, de az orvos gorombán rám förmedt, kirúgott, örüljek, ha nem jelent föl, talán attól félt, törbe csalom, láttam rajta, egészen elveszítette az önuralmát, ordított és fenyegetett, segítsek magamon én, térjek észhez, rohadt, elkényeztetett kölyöknek nevezett, amit más kibír, én is kibírom, egyre ezt hajtogatta, úgy tett, mintha semmit sem értene abból, hogy én nem félek a katonaságtól, de nekem nem lehet... Ezt csak azért mondom, hogy én is megpróbáltam, most már

nem tudom, hol próbálkozhatnék, azt hiszem, nincs tovább. Ha valaki megnyugtatna, hogy így kell csinálni..., körülbelül tudom, mi vár rám, nem olyan szörnyű, nem is félek, és ha nem vesznek fel, az sem tragédia... Látom, hogy mindenki fél tőlem, hiába is esküdöznék, hogy nem vagyok provokátor. Megértem, hogy félnek, ez csakugyan szokatlan, bár nekem furcsa, hogy ez ennyire szokatlan, hogy a húzódozók is engedelmesen berukkolnak végül, és megcsinálják, amit mondanak nekik, pedig tudják, hogy tilos”.

Vásárolnia kell útközben, de mit csináljon Polyák Gáborral, vigye a közértbe, vagy hagyja a kocsiban, jobb lett volna, ha a főiskolán lerázza, pillanatnyi örültség, valami érthetetlen gyöngeség, hogy a kocsijába hívta – soha többé ki nem teszi, fuvarozhatja ítéletnapig, keringenek a városban, egyik hídon, másik hídon át, a körutakon, újra és újra a Sugárút, csak ne volna olyan veszettül éhes, már tizenegykor átvillant rajta, hogy engedelmet kér, kifut egy zsemléért, valami harapnivalóért, aztán maradt, a tanulmányi osztály adminisztrátora kávévét hozott termoszban, két csészével ivott, és szép lassan elszopogatta a tálkába készített összes mokka cukrot. „A Németvölgyi úton lakom, nem messze a temetőtől..., sajnos, sürget az idő, várnak otthon..., nem haragszik, ha hazafelé hajtok?”, de Polyákot nem érdekelte, hova tartanak, az utat sem figyelte, Izabella utca, Wesselényi utca, Tanács körút, Kossuth Lajos utca, Erzsébet híd, ahány lámpa akadt közben, mind pirosra váltott előttük, ilyen nehézkesen még sohasem haladt, kora délután, forró július eleje, a kormányon bőrvédő, az üléseken szőrme, azonnal bekapcsolta a ventilátort, és lehúzták az ablakokat, „tekerje le, kérem”, mondta Polyáknak, erre is figyelmeztetni kellett, farmernadrágban, rövid ujjú fehér vászoningében mintha a meleget sem érzékelné; András szédülően éhes volt, izzadt, kik jöttek még Polyák után?, legalább hárman, de egyetlen arcot sem tud felidézni, megírták a jellemzéseket, értékelték, csak most volt, még félórája sincs, a Duna szikrázva csillog, az aszfaltról sűrű meleg száll föl, minden lomhán emelkedik, „nem látta senki, hogy idejöttem”, dehogynem látta, többen is látták, tudják, „miért dédelgeti Pethő azt a kótyagos gyereket?”, nem baj, Polyák neki nem árthat, széttárt ujjú tenyere a térdén, úgy ül, mint a jó tanuló elemisták a padban, ártatlan, szelíd, de makacsul jön vele,

„most az apámnál lakom, anyám a második férjével Amerikában van, nem fogom meglátogatni, hívtak, hogy töltsen kint a nyarat, de nem megyek, pedig az megoldás volna, tudom, könnyű és hazug megoldás..., elhiszi a tanár úr, hogy én nem gyávaságból kérek segítséget? Már két éve tudom, hogy a hadsereg létezése, mindegyik hadseregé, az emberiség legnagyobb bűnei közé tartozik, én már két éve elhatároztam, hogy nem leszek katona, és azóta egy sereg ember magyarázza nekem, hogy erre nincs lehetőségem, itt nincs választás – olyan hihetetlen az egész..., megtudtam, hogy vallási meggyőződésük miatt néhányan megtagadják a fegyverfogást, elmentem egy nazarénus gyülekezethez, mert nekik megengedik, hogy munkaszolgálatot helyettesítsék a kiképzést. Még tavaly nyáron megismerkedtem egy fiúval, ő nazarénus, de a családja nem engedte, hogy bevigyen a közösségbe, azt mondták, csak számításból csatlakoznék, igaz, de ezek a közösségek megközelíthetetlenek, az ember odaszülethet, különben be nem fogadják, állítólag előfordul, hogy a szekta jelenti a katonaságnak, ha kakukktójást találnak, szóval menedékre, segítségre náluk nem számíthat senki, és más nincs. Nekem az a legkülönösebb, hogy tizenhat évesen megértek, elfogadok egy nézetet, ami igazán egyszerű, annyira magától értetődő, olyan cáfolhatatlan, én tehát megértem, és utána nem találok egyetlen embert sem, így, ahogy mondom, egyetlenegy sem, aki akár csak rendesen vitatkozna velem..., nem tudom, hogy lehetséges, de mindenki úgy csinál, mintha meg sem értené, amit mondok... Pedig ez olyan könnyen belátható, hát akkor miért? Hogy lehet az, hogy ez egyedül az én problémám?”

A Hegyalja úton felgyorsult a forgalom, András érezte, hogy veszélyes nagy sebességgel hajtania, soha senki nem tudja majd, miért történt karambol, érthetetlen, megmagyarázhatatlan, „egyszer csak jobbra-balra kilengett, nekiment a korlátnak, penderült, lezuhant, fejre állt, olyan furcsa volt az egész, olyan hirtelen, váratlanul, azt mondhatom csak, rendkívül hirtelen”, látta a tanúk izgatott kapkodását, elfúlását, egy film kockáit, a roncs Opelt is látta, kiégyve, a tetemeikkel, bár Polyákra nem gondolt, elégett ő is, de a rémüldözők a vezetőre figyelnek; az út hője gomolygott, magasról zuhantak le, és mégis lassan, az éhségtől, mondják, kifényesedik a képzelet, reszketős, lebegős a világ, de élesebbek a körvonalai,

élénkebbek a színek, „defekt vagy a kormánymű hibája...”, a szakértők még nem fejezték be a vizsgálatot...”, alkoholos befolyásoltság nem volt”; az előtte haladó autót egyenletes távolságból követte, lassított, gyorsított, simán gurultak; mi történne vele a katonaságnál?, reggel óta csak kávé ivott és néhány szem kockacukrot szopogatott el, már szédül, kóvályog, beteg lesz talán. Évek óta keveset mozog, Tünde fogyókúra ételrei, elméletei kevesek, elpuhult, menthetetlenül gyöngé lett, kicsi az ellenállása, egy hét alatt meghalna a börtönben, elpusztulna, ha vagonba zárnák, ha terelnék erőltetett menetben – elképzelhetetlen. Betegség is bujkálhat benne. „A Jehova tanúi szektához tartozókat évről évre elítélik, mert ők visszautasítják a munkaszolgálatot is, a honvédséghez semmilyen formában nem hajlandók tartozni, így amikor megkapják a fiúk a behívót, maguk jelentkeznek a katonai bíróságon, rögtön őrizetbe veszik őket, és néhány nap múlva ítéletet hoznak: két és fél, három év fogház. Tavaly szeptemberben be akartam menni egy ilyen nyilvános tárgyalásra, de a bíróság portása nem engedett föl, ki idézett?, senki, csak látni akarom, kije vagyok az őrizetesnek?, senkije, csak tudni akarom..., akkor menjek szépen el, mondta, ne akarjam, hogy szóljon a szüleimnek meg az iskolám igazgatójának, de hát ez nyilvános tárgyalás, nem?, az egyik barátom..., hiába erősködtem akkor, már nem tehettem semmit, csak most a télen, a februári sorozások után, addigra összeismerkedtem egy fiúval, a bátyja már második éve volt Baracskán a fogházban, oda kerül ő is, bátran mondta, inkább közömbösen, vagy hogy is mondjam?, ennek így kell lennie, tudta, így akarják a szülei, az egész család, ő mesélte nekem, hogy a bátyja szívesebben vállalta volna a katonaságot, leszolgálom és kész, de a rokonok kényszerítették, ilyenkor összejön az egész család, és az apja azt mondta, ha megtagadja a vallást, soha többé nem akarja látni a fiát, kényszerítették, és a fiút elítélték, aztán ment utána az öccse is, nem olyan rossz Baracskán, ki lehet bírni, mind oda kerülünk a fogházba, talán én is, de mindig csak a Jehova tanuit ítélik el, a többiek leszolgálják az időt, a katolikusok is, mindannyian. Baracskán rendesen dolgoznak, nem olyan rossz, sokan ismerik már egymást, nem is szokik meg onnan senki, pedig a foglyok őrzik a telepet... Minek?... Februárban beültem a barátom tárgyalására, a portásnak

megmondtam, hányas szobába, hová megyek, határozott voltam, és kitöltött egy kis cédulát, a belépőt, nem volt más ott, csak a bíróság emberei, a fiú, meg nem messze tőlem az anyja, úgy figyelt, mintha ellenőrizné, előírászerűen megy-e minden, otthon azt mondták, ne hozz szégyent ránk, hát gyorsan, kevés szóval pergett az egész, nem tartott tovább tíz percnél, talán még annyi ideig sem, utána engedték, hogy kezet fogjunk, az anyja megölelte, látod, így megy, már nyugodtabb volt, hogy túljutott a komédián... A letartóztatási jegyzőkönyvben is megírták, hogy a gyerek maga jelentkezett, megmonda, hogy a behívóparancsot hitbéli meggyőződése miatt nem teljesíti, nem is próbált bujkálni, ezek sohasem próbálnak, bennem felvetődött, hogy érdemes-e, de azt hiszem, nem, nincs hol bujkáljak..., kinél?, miért kell akkor letartóztatni, ha maga jelentkezik? Azt mondták, a bűncselekmény súlyossága miatt a szabadlábon hagyása zavarná a köznyugalmat..., esküszöm, így mondták, hát ez tiszta kabaré, ilyen normális ember nem is tud kitalálni, és mégis úgy csinál mindenki, mintha ez természetes volna... Tudja, mi leszek én?, súlyos bűncselekményt elkövető, akit azonnal be kell zárni... Az anyám nem is tud majd semmit, az apám meg nem hiszi, már megmondtam neki, hogy nem fogok bevonulni, de nem hiszi, nem szoktunk beszélgetni, neki ez csak kellemetlenkedés, azt mondja, évek óta nem képes eldönteni, hogy egy kerékkel több vagy kevesebb van nekem, de abban biztos, hogy nem a megfelelő számmal rendelkezem... Persze tudja, hogy hiába is akarna a lelkemre hatni, hogy rosszul járna, ha zsarolni kezd..., őszintén szólva, nem hiszem, hogy neki bármi baja lenne, ha engem elítélnek, kellemetlenség csupán, és ha nagyon bántja, talán elintézi, hogy kapjak valami elmeorvosi felmentést, engem nem érdekel, bár nem ez a legtisztább megoldás... Nem tudom, igazam van-e, de úgy döntöttem, hogy nem megyek ki az anyámhoz, nem disszidálok, és nem kérek semmit az apámtól, de ha magától segít, talán elfogadom..., teljesen rábízom, most már senkitől sem kérek semmit, mindenkire külön-külön rábízom, ha letartóztatnak és elítélnek, hát legyen, de a behívóparancsra nem jelentkezem, nem bujkálok, nem csinállok semmit, nem adom fel magamat, nem buzgólkodom, jöjjenek értem, vigyenek el, vizsgáljanak meg, kérdezzék, hogy vallásos vagyok-e, talán egy szót sem válaszolok, semmit, nem

is védekezem, nem magyarázok, nem lesz ott a bírósági embe-
reken kívül senki; hallgatni fogok; azt mondják, sohasem volt
erre példa... A jehovásokat évente két menetben elítélik, vé-
gigdarálják a műsort zökkenő nélkül, rutinosan, az ítélethoza-
tálnál mindenki feláll, a Népköztársaság nevében ítélik meg,
ez is kész kabaré, Polyák Gábor bűnös, ez lesz az állandó jel-
zőm, bűnös, katonai szolgálat megtagadásának büntetéseben
bűnös, de ha ilyesmire nem volt példa, mit csinálnak velem?,
agyonvernek az előzetes letartóztatásban, beszélj, te állat, be-
szélj!, vagy mennyire ítélik meg?, mit csinálnak ilyenkor, ha nem
is értik, miért?, üvöltöttek majd, mint a sorozóorvos, miért?,
miért?, a jehovás fiút unták, tíz perc alatt megvolt az egész, de
engem nem értenek, ez csak dühíti őket, ezért nem akarok
semmit mondani, inkább némának tettetem magam, az sem
segít, tudom... Az egyik jehovás fiú beadvánnyal fordult az Al-
kotmányjogi Tanácshoz, ezt a barátomtól tudom, aki már Ba-
racskán van, néha levelezünk is, ő mesélte nekem, hogy az al-
kotmány vallás- és lelkiismereti szabadságot biztosít az
állampolgároknak, márpedig akkor megtagadhatom a szolgál-
latot, az alkotmány szerint nem lehet bűnös a lelkiismeretére
hivatkozó, de amikor egy jehovás ezt megírta az Alkotmány-
jogi Tanácsnak, azt a választ kapta, hogy a testület egyedi
ügyekkel nem foglalkozik..., egyedi ügy..., csak azért, mert év-
tizedek óta egyetlen ember sem akadt, aki ki merte volna
mondani az igazat..., minden lelkiismeret egyedi ügy, tu-
dom..., de ez kabaré, hát nem kabaré?, egyedi ügy!..., nekem is
meg kell tennem, írni ennek a tanácsnak, panaszt teszek, nem
azért, mert remélek tőlük valamit, tudom, hogy elutasítanak,
de legalább megpróbálom, hogy legyen, aki megpróbálja...
Nem szólok aztán semmit, de a jogaimmal addig élnem kell,
igaz?... Az apám őrzöngeni fog, akárhogy történik, most már
akármilyen lesz velem, őrzöng, félti az állását, de ordít majd, hogy
engem félt, legszívesebben kitesz volna az országból, de nem
teheti, nem meri megmondani, hogy kolonc vagyok a nyakán,
én sem mondom előtte, nem beszélünk... Még valamit elmesé-
lek, ez is kabaré, kész kabaré: a jehovás fiú, akit a télen elítél-
tek, akiről azt mondom, hogy a barátom, mit is mondhatnék
ilyen helyzetben, még ha egy pillanatig sem gondolhatom,
hogy ez barátság volt, talán nem is kell ilyesmin tűnődni –,
nagyon rendes, egyszerű fiú, az apja vízvezetékyszerelő, azt

mondta, ha Baracskáról szabadul, az apjával fog együtt dolgozni, ő otthon marad, ha családja lesz, akkor is otthon marad, láttam, hogy félt a tárgyaláson, csak az ítélethirdetés után könnyebbült meg – hanem az ítélet, az kész kabaré, a Népköztársaság nevében két év és nyolc hónapi szabadságvesztésre és három év közügyektől eltiltásra ítélték, de most jön a poén..., esküszöm, hogy ha nekem mesélnék, nem hinném el..., az ítéletben az is szerepelt, hogy a bíróság kötelezi a vádlottat, hogy az eljárás során felmerült harmincnégy..., komolyan: harmincnégy forint bűnügyi költséget az államnak fizesse meg... Ez felülmúlhatatlan..., de ha én nem jelentkezem majd a behívóparanccsal, talán többet kell fizetnem..., az előállítási költségeit is...”

Polyák egész úton mozdulatlanul ült, és színtelen hangon, mintha indulat nélkül, darálta a szövegét, a ventilátor zúgásával, az autó zúgásával, a forgalom dübögésével kopogott, szét-tárt ujjú kézfeje a térdén, a hőségbe kátrány, benzingőz, por, por, por, émelyítő édességcafatok lökődtek; tárgyak, felületek, levegőrészecskék sugárzása, hasító élnétségük, a konkrétumok, súlyok, ahogy végtelenségükben átlényegülnek – utóbb nincs bizonyíték, hogy Polyák megvárta, jött utána, beszélt neki. Az éhség hullámokban öntötte el, de a szünetekben is maradt a lebegő odavetettség. Mióta a főiskolán tanít, rendszertelenül eszik, néha az otthoni reggeli és vacsora között éhség nélkül böjtöl, „félpanzió vagyok”, vagy egy szendviccsel, pogácsával húzza ki estig, Tünde az üzletben eszik Kamillával, a galérián teakonyhát rendeztek be, tojást sütnék rezsón, virslit főznek, vagy salátákat, aszpikos hidegtálakat vesznek, de nem kérdezi meg, ő mit ebédel. Semmit. Ehetne a menzán vagy a közeli kifőzdében – nem kell. Amíg a Levéltárban dolgozott, és később a minisztériumban is, hivatalnokként a kollégáival ebédel. Alumíniumtálccával álltak sorban az ételért, pléhkanál, pléhvilla, kés, üveg pohár, papírszalvétán szelet kenyér; mindenféle tömegétkeztetés undorító, elég volt; a napközben vödörből merték a levest, főzeléket, az is milyen távoli lett, az uzsonnára kapott, tálcára púpozott, egymáshoz ragadó lekváros kenyerek. Míg Polyák beszélt, azt gondolta: rántott hús, rétes, zöldbableves, esetleges, mindegy, de a megnevezhető ételektől viszolygott, infúzió kellene, mégis beteg lesz, szédül, fáj a gyomra, „egy csésze erőlevest igyon, András

úr, nincs jobb ilyenkor egy csésze erőlevesnél”; ültek Polyákkal a kocsiban, a Németvölgyi úton, régen megérkeztek, leállította a motort, „itt lakom, itt vagyunk”, de a fiúból egykedvűen folyik a szó, mulathatna, hogy mekkora az eltérés közlései értelme és előadásmódja között, a felvételi vizsgán milyen szuggesztíven beszélt, most személytelenül bámul a levegőbe, elnéz mellette, valahová a tárgyak közé, kappanhang, fáradt locsogás, távolabbról jövő géptompasággal, mintha itt sem volna. Ez nem is Polyák. Nem ő volt. Senki se volt.

„Nem félek a megpróbáltatásoktól, hiába ordította az az orvos, hogy rohadt, elkényeztetett kölyök vagyok, nem igaz, többször tartottam éhezési gyakorlatot, már napokig is jól bírom a koplalást, és amit ilyenkor tanulok, arra tovább emlékszem... próbálja ki! Így készültem a felvételi vizsgára is, a művészeti lexikont, műemlék-katalógust, Budapest-lexikont, sokfélét tanultam, szótárakat is megtanulok majd... Ha Baracsán leszek, tanítani fogom a többieket, azt mondják, a fogdában ocsmány tréfákkal szórakoznak... Igaz lehet, hogy egy felügyelő azt tesz azokkal a fiúkkal, amit akar? Micsoda kabaré!... Nekem sok barátom van, de tudom, gyűlölnek is sokan... Azt akarom még elmondani, miért jelentkeztem a főiskolára. Ha úgysem kerülhetek be soha, akkor miért jelentkeztem. Nem vagyok olyan naiv, tudom, hogy előbb-utóbb Baracsára visznek, és sohasem leszek főiskolás, de addig megpróbálom, beadom a jelentkezési kérelmet, felvételi vizsgát teszek, úgy végzem a dolgomat, mintha normális világban élnék, énnekem nem sikerülhet, de hát szaporítsam az örültségüket? Kész kabaré, esküszöm, ez az egész kész kabaré.”

Csütörtöki nap lehetett, mert Ida néni volt náluk, „micsoda finomságokat főztem!, az András úr kedvenceit, a nagyságos asszony mondta nekem, hogy mostanában sokat dolgoznak, a kishagysága meg az András úr is, gondoltam, csinálók egy kis meglepetést... Tudja-e, András úr, hogy mikor sütöttem én ilyen kakaós tésztát? Jóságos isten, megvan annak már húsz éve is talán, de egyszerre csak úgy gondoltam, hogy ez volna a legjobb, úgy emlékszem arra a régi tésztára, mintha csak most lett volna, vártuk az András urat, szegény nagyságos asszony milyen ideges volt, azt mondta, elment jelentkezni a fiam az egyetemre, tudtam én, hogy ott fogják az András urat,

ezer meg millió fiatal közül is felveszik arra az egyetemre, én megmondtam, és azt is, hogy legjobban, ha mindjárt nekiállok és sütök is valamit, hadd legyen meg az öröme, mikor hazajön a jó hírrel, ez meg olyan gyorsan készül a tészta, tudom, hogy ezt szereti, no hát azért sütöttem, most meg az András úr vizsgálja ezeket a kölkeket, hát ilyen az élet, úgy elröpül, az ember észre sem veszi”, leült az asztal mellé, Ida is beszélt akkor, ahogy nem szokott, nézte őt, gyönyörködve figyelte, mint tűnik el a szájában az étel, ketten voltak csak, a lakásban tisztítószerek illata, az asztalon üvegázában friss virág: a budakalászi kert piros rózsáiból, „mielőtt hazahozza a kismagyságát, pihenjen le az András úr, egy jó fürdőt engedjek?, jaj, istenem, de régen láttam már ilyen jóízűen enni, az isten tartsa meg sokáig egészségben, de örülök, hogy így látom, el is mondom legközelebb a nagyságos asszonynak, ő mindig csak magukról beszél, persze nincs szegénynek senki más, de büszke is lehet a gyerekeire, mit szól ahhoz a nagyságos asszony, hogy annyi sok év után sütöttem olyan kakaós tésztát, még nem kell elcsapni az öreg Nováknét, ha összeszedi magát, még mindent tud, amit régen..., istenem, megvan az már húsz éve is, ugye? De a mai gyerekek már nem olyanok, igaz? Emlékszem én jól, mennyit tanult az András úr, érettségizett is, ugye, aztán az egyetem, nem volt semmi hiba, de szorgalom kell ehhez, jó fej meg szorgalom, talán ilyen gyerekek ma már nincsenek”.

Kétszer két órás előadást tart a főiskolán, megtehetné, hogy a többi napon be sem teszi a lábát az épületbe, de egyedül csak ténfereg, bóklászik otthon, nehezen telik el a kutatónap, kipróbálta. A főiskolai szobája is alkalmatlan arra, hogy ott éljen, dolgozzon, bár egy cellában talán könnyebb, fegyelmezőbb. Bejár a főiskolára mindennap, vizsgaidőszakban is bejár, így szokta meg, olvas a könyvtárban, megnézi a lapokat, tudja, mivel foglalkoznak a kollégái – egész életében mások szolgája lesz. Nem baj, szép szerep.

„Én sokat gondolok a jövőre. Talán félek is, azért. Az iskolában már csak szenvedtem, és néha bánt, hogy egy vagy két évvel ezelőtt nem hagytam ott. Akkor többet laktam anyámnál, azt hittem, belebetegedne, ha közölném vele, hogy semmi szükségem az érettségire, ha elmondom, amit már tudtam: nem kerülhetek be úgysem a főiskolára, egyetemre, nézzen szembe a várhatóval, hogy szabálytalan életem lesz. Ők

mindenért egymást okolják apámmal, én meg csak ki akartam húzódni a tűzvonalból. Persze nem betegedett volna meg. Semmi baja sem lett volna. Többet nem is leszek tekintettel az ő vélt érzékenységükre, remélem, nem sikerül többé soha senkinek ilyen ócska kis trükkökkel befogni; amit megértettem és elfogadtam, ahhoz bármi áron ragaszkodni fogok, és nem érdekelnek a példabeszédek meg az okos érvek, hogy miképpen járok jobban; úgy szeretném, ha lenne valaki, ha találnék egyetlenegy felnőttet legalább, aki nem akar betörni... Ha kikerülök Baracs-káról..., nekem erre is gondolnom kell..., mihez fogok azután? Talán újra behívnak, újra megtagadom, és újra elítélnék... Lehet ezt?, kész kabaré volna, de nem is csodálkoznék már, esküszöm, az egész kész kabaré.”

Négy évvel idősebb volt a mostani Polyáknál, mikor hagyta, hogy Ágnes egyedül keresse meg Fényes Miklóst, és nemcsak azért, mert tudta, hogy ők semmit sem tehetnek, mindenről lekéstek, már akkor is mindent elszalasztottak, nem ezért. Szégyenletesnek és komikusnak gondolta, hogy megkeressen egy neves embert, hogy ráhagyatkozzon és hálás szívvel lesse a tanácsait, hogy pályakezdőként sündörögjön valakinek az árnyékában. A gimnáziumban rengeteg ambiciózus diáktársa volt, akik jövődöbéli pályájuk vagy csak egy tanulmányi versenydolgozat sikere érdekében segítséget kértek tudósoktól, művészekről, inaskodtak, ha kellett, és öntudatos kortársként, a tanú hencegő bennfentességével meséltek. Szánalmasnak tartotta akkor is a komolykodó buzgalmat, sznob aztán sohasem volt, soha; képtelen lett volna beülni egy tanára, akár kiszemelt mestere kocsi-jába, hurcoltatni magát, ráakaszzkodni, ledorongolni a meséivel – mindez annyira riasztó. Elege van a céltudatos emberekből, akik az igazság megtestesülésének érzik magukat, szemellenzővel trappolnak, számukra nincs könyörület. Hogy hálózta be Jóska is az ő apját – választott feladat lehetett, kinézte magának, a legokosabb, legenergikusabb ember a debreceni egyetemen, úrifüű, ez megemelte a tétet, tartózkodó, elegáns, fölényes, egy horthysta katonatiszt csemetéje, tökéletesen más, ismeretlen világ – remek! És nekivágott, mert csábította az áttörhetetlenség, Pethőt szintén a képtelenség bővölte, lökte a lázadás; a fanatizmusuk világot mozgatott – hol van már az a világ? Polyák sem őt, sem mást el nem ragadhat, prófétaereje-dühe

vakvágányon pöfög, vissza a feladónak, vissza, állj! Látnivaló, hogy rendkívüli tehetség, minek pazarolja akkor magát, avult szerepekbe tévedt, s végül kellemetlen lesz mindenkinek, még szánni se fogják, nem lehet, vigyék Baracskára, a pokolba akár. Fényes Miklós is gyanakodhatott Ágnesre 68 őszén, provokátor talán, aztán a jóindulata, érdeklődése, a Kollárékkal épített barátság is milyen laza. Ágnes nem talált benne embe-rére, az aktivitása keserűségbe tört, az évek fakóra mosták; akármilyen színekkel indult itt bárki, fakó rongy lett; cafat – miféle jövőre gondolhat Polyák?, mi a fenéért szorong, miben bízhat? Tudja-e, hogy milyen vidékiesen unalmas és kisszerű történetek részese lehet? Ébredj föl, fiú, nem találsz mestert, nincs, aki bátorítson, nincs, akinek a lábához kucorodj, akire felnézz, a mesélő korszaknak vége, a vizsgabizottság fél tőled, és eltávolít, a sorozóorvos üvölt, az apád őrjöng, a barátaid meg, hisz te is tudod, megszarolt félnótások, az leszél hamarosan magad is, félnótás, ábrándozz csak, ha kedved tartja, de nyitott szemmel ábrándozzál, tudd, hogy se tiszta, se bölcs nem leszél, ehét a penész Baracskán, kit érdekel egy tizen-nyolc éves kamasz ilyen eszköztelenül, mert hosszú ujjaid ide-ges mozgása, világító szemed felszólításai meddig hatnak?, felvesznek a főiskolára, arra jók, figyelnek rád büszke elége-dettséggel, ha csatlakozol az intézmény rendjéhez, de senki sem sorakozik mögéd, nem bízik benned senki, habókos csak-ugyan, még Kollár Annának is taszító volna, egyik megszál-lottság üti a másikat, Baracskán majd megpokrócoznak, papír-csíkot bújtatnak a lábujjaid közé, és meggyújtják, leborotválják az ágyékkodát, tréfálnak veled, csak próbáld ta-nítani őket az igazságodra, szemedbe világít egy tahó, ha hall-gatsz, ha beszélsz, bikanyakát nézheted, megüt, és a megalá-zottságodról senki se tud, nem lesz elégtétele, mert a megpróbáltatásokat másként el sem képzeled még, csak kö-zönséggel – az nincs; kihúzódnál, más törvényeket hoznál, de éppúgy félsz a megdarálástól, mint mi, többiek, lopakodsz az áldozatod után, hiszed, hogy szabad vagy, mert kiválasztod, beülsz az autójába, nagyfiút játszol, mintha közömbös volna a környezet, beszélsz, beszélsz, forogsz saját különlegességed körül, ki szereti, ki tűri ezt?

A felvételi vizsgájáról hazajött, és Ida néni pirulva tolta elé a porcukorral meghintett kakaós szeleteket, Márta

pipiskedett, hogy az okos homlokát, a feje búbját is megcsókolja, és látta Jóska arcát este, mikor a professzorral beszélt telefonon, kemény, elszánt, még rendíthetetlen igazságtudattal, „végtelenül örülök, hogy így látjátok..., protekciót nem kértem volna..., tudod, mennyire irtózom az ilyesmitől..., de legjobban annak örülök, hogy Pethő fia nincsen hátrányos helyzetben..., érted, mire gondolok..., természetesen te átlátod a dolgokat, egy pillanatig sem hittem, hogy majd ti..., csak tudjuk jól, meddig terjed egy vezető kompetenciája..., a méltányosságnak örülök”.

„Nincsen senkim, nem is áltatom magam, egyelőre senkit sem érezhetek magam mellett, és tudom, ha társakat akarok, szilárdnak kell maradnom, sokat kell tanulnom, nagyon sokat, most mindig korán kelek, hideg vízzel zuhanyozom, csak üres teát iszom reggel, és érzem, ahogy az agysejtjeim beszívják az ismereteket, látom is, ahogy az adatok áttörik a sejtfalat, behatolnak, elfészkelődnek, olyan könnyű ezt érezni, elképzelni, ami a fejemben történik.”

Kulccsal nyitja az ajtót, Ida – háttal neki – a konyha követ mossza, „jaj, istenem, nem is hallottam, hogy hazajött az András úr”, az asztalon üvegvázában a rózsák, és valami más is, minden csütörtökön valami változást találnak: két tárgy helyét megcseréli Ida, vagy átrendezi a konyhaszekrényt, az ágyon a díszpárnákat, alázatosan őrzi gazdái rendjét, s mégis, annál inkább szembetűnő a változás, véletlen volna, akaratlan tévesztés, kisiklás? Vagy lázadás, éppen őbenne? „Tessék megmondani a kiszáradásának, hogy az epret megpucoltam, megmostam, csak enni kell, ahogy szereti, tessék megmondani, a zöld levél csak azért van a tálon, hogy szebb legyen, de ezt ő már jobban tudja.”

Elindult az Izabella utcán, vett volna inkább egy süteményt, a ventilátort bekapcsolta, ki, aztán újra be, meg kellene állni, az aszfaltgőz a Tanács körúton még sűrűbb, az inge lucskos, bűdös-tapadós, „dudálj az édesanyádra, te állat!”, jobb volna kihúzódni, várni kicsit, betegség is lehet ebből, nyári influenza, tüdőgyulladás, mióta Tündével él, nem is volt beteg – érdekes. Nem gondolt erre még soha, de csakugyan: egyikük se volt beteg. Mit csinálna Tünde, ha most lázas lenne? Ha megtudná a hírt, hogy fejre állt a kocsival, ilyen rondán halt meg?

„Megtanultam a történetét és megszerettem a Sugárutat, a város többi részét is. Bemegyek udvarokba, kapualjakba, és rajzolok. Talán megengedik nekem mindenütt majd, hogy rajzoljak. Évekkel ezelőtt, akkor még gyerek voltam, apám összetépte és kidobta a rajzaimat, azt mondta, csináljak rendet, aztán fogta és összetépte mind, amit elől talált, úgy kellett erőlködnöm, hogy emlékezzek rájuk, megcsináltam újra, a rosszakat is, akkor már tudtam, hogy rosszak, de azért, hogy meglegyenek.”

A Németvölgyi úton parkolt, szabályosan a járda mellett, a házuk előtt, a kormányra dőlt, száraz szájjal, száraz torokkal, ha vizet inna most, kihányná; bár lenne valami hűvös tárgy a közelében, egy hűvös üveg- vagy alumíniumdarab, mindegy, de párás meleg az egész, elszédült; a karóját nézi, hogyan lehet?, mintha sokáig tartott volna az út, irdatlanul hosszan, egyedül, görnyedten ült a kocsiban már mióta, megláthatja akárki, vár valakit?, kikászálódik, és felmegy, belopakodik a saját lakásába, át a falon, előgomolyog a kicsi résekből, mint zagyva kísértet napközben, kora délután.

3.

A könyvtár két nagy terme között fülkeszerű helyiség, a galériára vezető lépcső alatt talán öltözőnek, raktárféleségnek alakították ki, kerek asztal, három fotel is elfér benne, felpolcolt könyvek, spárgával összekötözött folyóiratok porba temetkezve, csupasz, sárgás izzó világítja meg a kuckót, és szakadatlanul sistereg a kávéfőző. A fotelok zöld virágos selyemhuzata rongyos, foszlik, a karfán sötét zsírréteg, a rugók elszabadultan lötyögnek, nyikorognak – mintha lomtanításkor az utcára került kacatból válogatták volna, az asztalán rajzszöggel megerősített csomagolópapír, műanyag tálcán kávéscsészék, mokkáskanalak, pléh dobozban cukor, az ócskaság és ízléstelenség tobzódik ebben a kamrában, bódé egy pompás-előkelőre tervezett, tágas és gonddal díszített épületben, az épület gyönyörű könyvtárában; és mintha innen, a gyomorból indulna a bomlás, pusztulnak, elszegényednek a külsőbb tájak is: folyosók, lépcsők, tantermek,

mennyezetfreskók és WC-k közönségessége hódol, belesimul, s még csak nem is a csőcselék diktatúrája alatt. A könyvtár külső olvasótermében diákok lapozgatnak, faragott lábú asztalok körül ülnek, az üvegezett szekrények, a könyvtáros íróasztala, a székek is múzeumi darabok, de itt egyre megy: a vásári-hivatali szürke oly könnyen elterpeszkedik a csendesebb kecsességen; intarziák fáradt sóhaja. A piszkos ablaküveg, a piszkos csillár és a rogyant parketta mellett a szép összekucorodik, esélytelen.

A diákok köszöntek Andrásnak, mindegyiküket tanította, vagy hallgatói most is, de a nevükkel bajban van, felismerné őket utcán, üzletben, kiállításon – ezen túl semmi egyebet nem tud róluk, minek is jegyezné meg a nevüket, értelmetlen, önsanyargató erőlködés volna, semmire se jó tudás. Úgy hiszi, korrekt, tárgyilagos ez a viszony, tisztességesen megtartja az óráit, igyekszik a sokszorosán lejáratott, kötelező tárgyat frissen és érdekesen előadni, de nem játszik mesterszerepet, nem szülő, és nem pap, nem pszichológus és nem szociális munkás, tiszteletben tartja a tanítványai felnőttiségét és függetlenségét. Kollár Anna hisztérikussá fokozott kapcsolatigénye nem él benne, Annáért rajonganak és gyűlölik, s nehezen veszi tudomásul, hogy a többség számára még ő is, így is majdnem közömbös. Kölcsönös biccentés és mormogás elég – András egyenesen az öltöző felé tart, könyvtárost csak ott talál, pletykálnak, kávéznak, telefonálnak, és szinte mindig akad vendégük is: tanárok, adminisztrátorok; az ablaktalan odú a legkedveltebb társadalmi színtér a főiskolán, úgy húzódnak ide az emberek, mintha önmaguk elől is rejtőznének, mint a gyerekek a szekrénybe, szennyesládába, ágy alá. „Kézcsókom. Nem zavarok? Nagy kérésem lenne. Egy rádiós beszélgetésre készülök, most lesz délután a felvétel..., néhány adatra van szükségem... Morus *Utópiája* kell például.” A könyvtár vezetője elnehezült testű nő, mosolyog és bólint, de idősebb beosztottja áll fel, indul előkeresni Andrásnak a kért könyvet, „nem tudom, hogy van-e nekünk ilyen..., megnézte a katalógusban?”, aztán: „van”, örvendezik, „várjon egy cseppet, a külső raktárban lesz”, és egy régimódi, óriás kulccsal kimegy. András a füle ajtajában áll, Gabika, a vezető holdvilágarca, tokája porsárga fényben, zöld-lila mintás ruhája a mellére, hájas hasára, combjára tapad, „iszik velünk egy kávé?”, és ültében is

szuszog, nehézkesen fújtat. Gabika a főiskola legrégebb dolgozója, „ezt a könyvtárat én csináltam a semmiből”, fiatal lányként került ide, igaz, és szívósan megtapadt, azt mondják, 57 elején talált magára, felfedezte, hogy két felkelő főiskolás rejtőzik a kazánházban, vagy az anyagraktárban talán, a rejtőzést a mesélők képzelete teszi foghatóvá, és nem szólnak arról, hogyan került az akkor huszonhét-huszonnyolc éves könyvtárosnő a kazánházba vagy az anyagraktárba; egyszer csak gyanús lett neki valami, settenkedést, mocorgást hallott, megérezte az épület titkos életét, felderítette hát, és jelentette a rendőrségnek. A fiúkat állítólag kivégezték, még a letartóztatásukkor is megpróbáltak fegyverrel ellenállni – soha ehhez hasonló a főiskola történetében; Gabika aztán munkásőr lett, mi hasznát vehették ott?, itt fontos tagja az intézménynek, az április negyedik és november hetedik ünnepségek szervezője és gyakori szónoka, már régen mindenkihez kedves, reggel korán jön, és estig a könyvtárban van, magányos nő, az életét betölti a hivatala, többnyire itt ül, ebben a rozoga fotelben, lámpafény mellett, az események meg beszívárognak ide, megnézi, megrendeli az új könyveket, a készletről sokat tud, ismeri a főiskola dolgozóit és hallgatóit is, szűrve és párolva megkap mindent, egyennyájassággal fogadja, és már hosszú ideje nem provokál politikai vitákat. Enikő, a helyettese öt-hat évvel idősebb lehet, hófehér haját diszkrét kontyba tűzi, sima kosztümökben jár, vékony, lapos, szinte áttetsző, a lába is pálcavékony; csöndes, finom úriasszony, bizonyára zárdában nevelkedett, gondolja András, de élettelen is, mint egy fakanál bábu; „sajnos, csak egy régi kiadásunk van, ősrög könyv”, a hangja is vékony, távoli, száraz, „magának bizonyára frissebbre lett volna szüksége”; András letelepszik az egyik hosszú asztal végéhez, s mielőtt kinyitná a puha fedelű *Utópiát*, maga elé húzza az asztal közepéről a legújabb Népszabadságot. A vezércikkben: „Készülődés az aratásra”, és hátrább, már a lap vége felé: „Halálra ítélték a szolnoki gyermekgyilkost”, Istenem, nyögi magában, így megy ez, folyik, pereg, jár, jár, aratnak, készülnek, elcsalja, megerőszakolja, megöli, megöli, megölik, a többi nem is érdekli, ezzel majdnem elégedett, készülnek az aratásra és halálra ítélték, „tudtam”; az *Utópia* sem tartogat meglepetést. Ezt kellene elmondania a rádióban, ez legalább emlékezetes lenne, Zsuzsa szeme kiguvad a

csodálkozástól és a félelemtől, „mindezt nem tudtam rólad, sohasem említetted”, most elmondaná. Minek? „Nekem nem szenzáció a gyerekgyilkos elfogása és halálra ítéltése, hogyan bízhatnék utópiákban.” Miért ne bízhatna?, ez zagyvaság, az egész zagyvaság. Nem akar senkit megbotránkoztatni, különben is: ha Zsuzsát megrémíti, ha néhány percre zavarba hozza, mert szemtől szembe kényelmetlen – ennyi csak, kényelmetlen, aztán nyugodtan, egykedvűen kivágja a szalagról az ő megszólalásait, mintha ott se lett volna; a lélegzése sem hallható majd, és többé nem hívja, ez igazán könnyű.

Ha jobb filológus volna, kinyomozhatná, mikor adta ki a Franklin Társulat ezt az *Utópiát*. Megszürkült-megsárgult puha borítója elegánsan egyszerű, és vitéz Moór Gyula bevezető tanulmánya rokonszenves elragadtatással kalauzol a mártír életében. VIII. Henrik tudós alattvalója, tanácsosa, barátja, kancellárja tizennégy évig botladozott a hatalom világában, és közben nem csinált semmit, nem kezdeményezett reformot, a nagyszerű jogász nem alkotott törvényeket, kancellársága idején lutheránusokat égettek – elítélt, aztán őt ítélték el, öntudatosan hitte, hogy az ő pere jogtalan, törvényt sértő, hogy neki – az uralkodójával szembeszegülve akár – a lelkiismeretére kell hallgatni. Az *Utópia* megírása után, politikusként akkor mondta először, hogy „nem”, ragaszkodott ehhez a nehezen megtalált „nem”-hez, a Towerban többen is kapacitálták – kinek használ a halála? –, de addigra elege lehetett a ráhagyásokból, a diplomatismanővekből, „nem”; Varga Jóska milyen sokszor elmondta a börtönből szabadulva, hogy hosszú, zavaros évek után túlságosan is egyszerűnek tűnt Münnich ajánlatait visszautasítani, „nem”, mondták mindannyian, kivétel nélkül ott minden férfi, mielőtt repülőgépre ültették őket; Snagovban meg már készülniük kellett a társaság fogadására, pincéreknél öltözött örök, „Önök a vendégeink”, üdvözölték Nagy Imrét, a koplalások után igazi lakoma a kastélyban, pazar szőnyegek, tágas lakosztályok, kitömött medvék – eszelősen kapaszkodik ezekbe a történetekbe, vissza-visszacsalinkázik közójuk, mintha igazságok és megoldások tudója volna. Nem az, és nincs ott, nincs ott, már semmi fogható nincs ott, történész léte ezt tudhatná, hiába kapar és ás, mintha egy más életben vájkálna, mindez mankónak sem jó – nem kezdhet semmit a saját

legigazibb, legkülönösebb történeteivel, belesodródott, de azért lehetőség volt, és nem boldogul vele, nem jó, semmire sem jó, maga sem tudja, miért jár vissza.

Kolláréknál találkoztak 69-ben Varga Jóska beosztottjával, vörös hajú, hosszú, vékony nyakú fiú, játékszenvedéllyel ragadta magához újra és újra a szót, feszülten figyelte a beszélőket, és le-lecsapott, cselezett, manőverezett, s amikor végre hozzá került, féltve-dadogva szorongatta és irigyen csak patogtatta; hegyes ádámcsutkája ugrált, míg beszélt. „A történelem tanulsága” – ezt a fordulatot vagy harmincszor elsütötte azon az estén, közbeszólt, okoskodva így kezdte a mondatait, András elhatározta, hogy számolni fogja „a történelem tanulságai”-t, ökölbe hajtott ujjait sorra kinyújtotta, Ágnes észrevette és kuncogott, a fiú kinyilatkoztatásainál cinkosan összevillantak – jó volt –, aztán elfogytak az ujjai, és valahogy összekeverte a számokat, tizenhárom vagy talán már tizenöt is, mindegy, feladta, nem tudta fölényes gúnnyal hallgatni a locsogást, mert a fiú Varga Jóskáról beszélt, gyanútlan dühvel, „fogalmam sem volt, ki ez az ember, a szóbeszédre nem adtam, de most elmennék az intézetből akárhová, esküszöm, akárhová, ilyen beszari, ócska alakot!, az aspirantúrámat elvágta, mert nem lihegek körülötte, a munkatervemet nem fogadta el, kevés, mondta fitymálóan, mintha joga volna dönteni, de hát mit bírál, mihez ért?, ezeknek nincs szakmájuk, tudatlanok minden területen, ülnek egy középnagy íróasztalnál, és csak egymás mozdulatait lesik, az egész ország tele van velük, ötször, tízszer, ötvenszer elárulták egymást is, nem baj, legalább kipróbált elvtársak, ez a Varga szerényen csak a szürke eminenciás szerepét alakítja, de bízhattok benne, az ilyen mindig felszínen marad; az osztály legnagyobb munkájához fél évig hozzá sem foghattunk, hétről hétre halasztotta a döntését, az osztályvezető elől bujkált, közben elképesztő mennyiségű pénz folyt el, mindig közbejött valami, várt, nem tudni, mire várt, hogy megbukik vagy győz a szocializmus, aztán nagy keservesen kinyögte, hogy a kutatás most időszerűtlen... Hiába ügyeskedtek, hiába reménykedtek, amíg ezek hatalmon vannak, nem tehetünk semmit... Nem akarok huhogni, meg elkészeríteni se, de higgyétek el, amíg ők engedélyeznek, tiltanak, csak gyerekes toporzékolás minden erőfeszítésünk, és nem Koroknai, még kevésbé Kádár és nem Brezsnyev dönti

el, hogy nekünk mit szabad, mit nem, hanem ezek a vargafélék”; Anna feszengett, felugrált, teát akart tölteni már a fiú szónoklata elején, s végül ő tört ki, ráordított Palira, Ágnesre, hogy „miért csináljátok?, miért hallgatjátok?”; András fenevadként szimatolt, lecsapni készen várta a legmegfelelőbb pillanatot, hagyta, hadd beszéljen, ráérősen, a győztes kegyetlen biztonságával, pislantás nélkül nézte a fiú le-föl ugráló ádámcsutkáját, húsos száját, göndör, vörös haját – nem menekül, semmi nem marad belőle; még arra is volt idő, hogy az elegáns, a legszellemesebb elintézés esélyeit latolgassa; és Pali meg Ágnes, akárha rivaldában lennének, kíváncsian figyelték a fejleményeket. Érdekes – a tekintetük ide-oda villant, Andrásra és a fiúra, számon tartottak, megmérték minden szemöldökrándulást, minden lélegzetvételt, moccanást, „itt ezt ne, nálam ne”, ilyesfélét kiabált Anna, és a váratlan kitörésével mégis sikerült feloldani a feszültséget, hisztériás hangoskodása a vendég fiút megdöbbsentette, addig nem is érzékelte a megcsomósodó levegőt, a kapkodó pillantásokat, András gyűlölködő készenlétét, „ez nem beszélgetés, ez nem vita”, mentegetőzött még tajtékozva Anna, de csendesítette is magát, a fiú hamarosan ürügyet talált és elment, nem fogott kezét egyikükkel sem, megállt az ajtóban, „sajnálom, hogy most el kell rohannom, nem szoktam megfutamodni..., sajnálom, jó volna valamikor folytatni”, csönd volt, tompa hallgatás, „sziasztok”, ők meg csak bólogattak, Pali kísértette ki a fiút, az előszobában elhangzott valami tétova szabadkozás, „nem tudtam, hogy az apja, nem akartam bántani”, de Pali nyugtatta, „ne aggódj, András sohasem fog közvetíteni..., rendes gyerek, neki a legnehezebb”, visszajött és Anna mögé állt, „tudod, hogy nem volt igazad?, Andrásnak nem kellett védelem. Miért baj, ha elmondja, hogyan érez, mit tapasztal? Miért rémültél meg annyira?”, „mert aljas volt így”, fordult hátra Anna, felnézett Palira, neki beszélt, de a szavak szaltózva mind Andráshoz csapódnak, „egy pillanatig sem mondtam, hogy rokonszenves, nem tetszett az sem, ahogy törleszkedve barátkozni akart, erőszakosan idejőnni, ahogy szimatol, kérdez..., de nem erről van szó..., nem tudom, ki ez a fiú, mit akar, semmit sem tudok, de akkor sem volt ok arra, hogy ilyen kegyetlen helyzetbe hozzuk. Miért hallgattatok? Mire vártatok?”, és Pali igazat adott a feleségének, „gyerekesség volt, hogy hagytuk így tudatlanul

fecsegni”; Ágnes akkor sem szólt, Varga Jóska neve is elegendő volt, hogy megmerevedjen, kajánul figyelő közönség legyen, oda a cinkosság, a szerelem, az elfogadás; szemében eltaszító kíváncsiság, „hát ezzel mit kezdesz?, látod, ezt mondja róla mindenki”, aztán kedvetlenül viselte Anna tombolását, mint akinek elrontották a szórakozását, az erkölcs sem érdekelte, „milyen könnyen dobálózik Anna a szavakkal, aljas, erkölcs-telen, gyáva..., pillanatonként veti oda”, mormogta később, hazamenet, holott Anna szájából szokatlanul erős volt az „al-jas” szó. A fiúval soha többet nem találkozott, nem kérdezte Kollárékat, hogy náluk megfordult-e azután – Varga intézeté-ben nem dolgozhatott sokáig, András a hírért sem hallotta. El-tűnt, elkallódott, disszidált. Csak éppen az nem igaz, hogy nyomtalanul. Nagyon jól érződött akkor este is, hogy elegendő a legkisebb, legjelentéktelenebb mozzanat, és ő magára ma-rad, szál egyedül, megítélve, kiteszítva. Milyen rohadt volt, akármit csinálhattak már, nyomasztó volt az együttlét, Ágnes hazafelé megfogta a kezét, „milyen könnyen dobálózik Anna a szavakkal...”, talán a szolidaritását jelezte így, erőtlenül, megkésetten. Annál a hallgatásnál jobb lett volna az indulatos vita, a tétovázásnál minden jobb lett volna. De ez sem igaz. Nem voltak jobbak a vádaskodások, a felfakadó keserűségek, a lélekelemzések, semmi sem volt jó. Megkérdezhetette volna Ág-nest, hogy még mindig kiváltságosnak gondolja-e a helyzetét, mert ha kell, megvédi Jóskát a nyikhajokkal szemben, igenis, megvédi, akárki ellenében kiáll érte, holott eltávolodtak egy-mástól, egy-két éve csak, bizonyára Ágnes hatására is; nem, a saját alakulása miatt, világosan látja Jóska gyengeségeit, de so-hasem felejtí el, mit tett értük – mindegy. Ez nem hála, egé-szen más. Ne várja senki, hogy elárulja a hozzátartozóit.

Tizenöt év után, felidézve azt az estét, fűjt, dohogott, érvelt magában. Indulatos monológok szólaltak meg benne, Ágnes-nek, Annának, ismerősöknek és ismeretleneknek címezve, és közben jól tudta, hogy akkor sem kívánt tőle senki árulást, la-pítást; az egész kisiklott beszélgetés kisserűségbe tévedt, szo-morú unalomba fulladt, eljöttek ők is korán.

Hogyan lehetne megtudni, mikor adta ki a Franklin Társu-lat ezt az *Utópiát?*, 1943 után, ez biztos, a lábjegyzetekben 43-as utalások is akadnak – de mikor? Lehet-e politikus a filozó-fus, kell-e, szabad-e a gyakorlatban keresni álmokat,

taktikusan összemosni, beérni ezzel-azzal, vitéz Moór Gyulát miért nyűgözi a kérdések sora? „Ha valaki igazán az igazságért akar küzdeni, és csak rövid időre is épségben akar maradni, elkerülhetetlenül szükséges, hogy visszavonultságban éljen, s nyilvánosan ne szerepeljen”, idézi Szókratészt, de szíve a visszavonultságot kényszeredetten feladó Morushoz húzza, mintha vitéz Moór Gyulának valaha is választási lehetősége lett volna, mintha a történelem brutálisan vagy nyájasan kérdezte volna: így vagy úgy? Az első évben néha megpróbált itt a főiskolán vitát kezdeményezni az óráin, kevés sikerrel. Mindig ugyanaz a három-négy buzgó-locsogó szólt hozzá, fontoskodva és zűrzavarosan, a többiek tüntetően unták a meddő okoskodást; András is unta. Sohasem lesz így természetes. Az etikai kérdések sterilek, idegenek. Összekarcolt, mocskos padok, nyikorgó faszékek a kopár falú előadóteremben, neonizzók, a füstös homály egész télen megül, kiszellőztethetetlen, „gondold meg jól – mondja Márta –, a te szakmáddal nincs jövőd a főiskolán, favágás csak, nem?” És Ágnes is fanyalogva kérdezte a Budapest Szálló presszójában: „mit tanítasz ezen a főiskolán?” Megöregedni nem akar itt, de mi jobb kínálkozik, „valami tudományos intézet?”, Tündének sejtelve sincs, mit csinálnak egy tudományos intézetben – és milyen intézetbe mehetne ő? Kezdőnek már nem elég fiatal, legalább tíz évvel ezelőtt döntenie kellett volna, mivel akar foglalkozni, és hajtani szorgalmasan, doktorálni, kandidálni, irományokat gyártani fiókszám, vagonszám, mutatós munkatervvel előrukkolni – kapard meg, milyen riasztóan kevés van mögöttük! A heti kétszer két órában legalább a hasznosság illúzióját építi maga köré, lehet, hogy ennyi, már rég nem áltatja magát, „valamit teszek, megtartom az óráimat”, de a félév elején kiszámolja, hány tanítási hét lesz a szünidőig, és örül, ha ünnepség vagy más rendkívüli alkalom miatt elmaradnak előadások. „Ebben az ideológiától irtózó korban hősi és reménytelen harcot vívok”, mondta egyszer Domokos Lacinak, és a nagyfejű, szőke férfi zavartan, jóindulatúan nevetett – nincsen senki, akivel ezekről a dolgokról beszélhetne, a munkájáról, de hát nincs is neki olyan munkája, amiről érdemes lenne beszélni; Laci sem beszél, Rita sem, Tünde sem, és egyikükön sem érződik, hogy erőszakkal visszafognák magukat. Rita panaszkodik a főmérnökre, a gyár húgyagyú

vezetőire, Laci is hozzádörmögi a magáét, „másutt is így van”, de ezzel vége, Tünde ítélkezik a hátuk mögött, „ambíciótlannak, Rita éppúgy megszabadulhatna a gyártól, mint én, csak gyáva”; lehet. Rita egyre szomorúbban kacérkodik a férfiakkal, túlkozmetikázott, és a hangjában sűrűsödik a selyemcukoríz. Laci a kulcsgyűjteményében matat, valahogy megpróbálnak élni, hősi pózok és ideológiák nélkül, nem a jövőbe vakultan, szerényen csak élni, de András megvert ezzel a kényszeres számvetéssel, lelki boncolással, bár sokszor inkább büszke, „több vagyok náluk”, mondja magában, és elégedetlen a megfogalmazással, nem ezt a gyerekes gőgöt érzi, „több vagyok náluk”, ez kifejezhetetlen, kínos és felemelő is, ha a különbségre gondol, sírni szeretne, csupa értetlenség, körös-körül, belül meg nehéz, tömör súlyok, s mégis valami ürességérzés, mintha a testéből hiányozna egy darab, belülről egy jókora rész, kongó üreg fájdalma ez, néha elviselhetetlen; ránézésre elég jól viseli. Másnak ilyesféle nincs, vagy talán türelemmel, szeméremmel rejti. Kamaszkora óta négyszer is kezdett naplót írni, de egy hónapnál tovább nem bírta, és ingerülten, más-más magyarázattal megsemmisítette a leírt füzetlapokat. „Dilettáns mankó”, utoljára Tünde feltűnése segített, hogy megszabaduljon ettől a „lelki onániától”; egy szilveszter éjszaka ismerkedtek meg, Tünde feltűnésen közönséges, pökhendi és csúnya is volt, András mégis körülötte lebzszelt, kötekedett, piszkálta, talán mert könnyű prédának látszott, és neki sürgősen kellett valaki, belekapaszkodott volna akárkibe, néhány hónap után azonban meghatottan úgy vélte, ő segített Tündének, egyedül az ő érdeme, hogy a lány megmenekült az elkallódástól és elócskulástól, hogy életében először igazi biztonságérzetre lelt és megerősödve kivirult. A boldogító, a megváltó szerepében fűrdette magát András, de soha egyetlen célzást sem tett erre Tündének. Nem rendeztek látványos összeköltözést, András egyszerűen ott aludt, és fokozatosan Tünde lakására hordta a holmijait. Újév reggelén együtt indultak el, mindkettőjüknek idegen volt az a lakás, akkor jártak ott először és utoljára, a házigazda nevére sem emlékeznek. Házavató is volt a szilveszteri mulatság, András egy kollégájával érkezett, de a fiú eltűnt az éjszaka folyamán, s később tapintatosan nem említették az egész ordenáré évfordulót, pezsgősüveg-durrogtatás, papírtrombita-nyekergés,

testek kipárolgása, sok testé, cigarettaparazsak a sötétben, tátott szájak, tátott combok, a mindent elborító konfetti mint papírkönny zuhogott a bódultsággal kacérkodó társaságra. Gyűlölködést játszottak Tündével, de mentek egymás mellett a Zugligeti úton, „megkínálhatnál egy kávéval”, és Tünde megrántotta a vállát, „ha akarsz, főzöl magadnak”. A szobában vetkőzni kezdett, harisnyában, bugyiban ágyazott magának kicsit részegen, de amikor András mellé feküdt volna, kijózanodva ordított, a felháborodástól fulladozva, „megőrültél?, mit képzelsz?, kurvának néztél engem?”, és András összekucorodva délutánig aludt a kanapén. Este moziba mentek, álmosan-émelyegve ültek a virsli alakú teremben, úgy rémlett, így üresen még bődösebb a mozi, mint telt házzal, néhány részeg csavargó, pár szomorú, mart arcú vagány itt-ott a sötétben, kabátba burkolózva, caplattak aztán újra a Zugligeti úton, nedves hó szitált, a jeges szél előtt mentette Tünde az arcát, „gyere ide”, ajánlotta András a vállát, de Tünde hökkenten, színészi szemöldökrántással hárította el, mintha mondaná, nem is tudtam, hogy ilyen bizalmas viszonyban vagyunk. Az odabújásra, az érzелgős gyöngédkedésekre később se, soha nem volt kapható.

A szilveszterek mindig pocskéul alakultak, évek óta tudja, hogy reménytelen még az elviselhetőség megközelítése is. Tavaly befizettek Tündével egy háromnapos bécsi útra, és a szilveszter éjszakát a szálloda méregdrága éttermében töltötték. Összetolt asztalok mellett idegenekkel koccintottak, mindenki örülni igyekezett a pénzéért, mégsem maradt más az egészből, mint restellt unalom, provinciális rongyrázás. Magyar származású dizőz énekelt bécsi dalokat, hamvasszőkére festett hajában színes csillám, ezüstösen fénylő ruháján is színjátészó pöttyök, a csillárokat díszek kötötték össze, piros, kék és sárga lampionok, papírszalagok – az előző nap délutánja és az aznapi kirándulások is lesüllyedtek, kóválygás csak a Schönbrunnban, az Albertinában, a Ringen; a szilveszteri vacsorához egy üveg jégbe hűtött pezsgő is járt, a pincér éppoly előkelő mozdulatokkal szervírozta, mintha világhírű sztárokat dongana körül, tartózkodó alázat, mozikecsesség, de hiába tapadt András a mulatságos részletekhez, próbálta megkötni-megtölteni az utazást, legmakacsabbul mégis a tehetetlen ott ülésre emlékszik, csak ültek, néztek még éjfél

után is; vereség, ha eljönnek előbb, még nagyobb vereség; örökre érzi a felcicomázott étterem szagát, a nevetést, a púder alatt pirosuló, estélyi ruhás magyar nők ámulatát, lám, most itt vagyunk! Akár egy udvari bálon, mint a békeidőkben.

Nem volt jobb Domokoséknál és náluk, otthon sem a szilveszter, nem volt jobb, mikor egyik helyről a másikra pendliztek, és az éjszaka felét az utcai tolongásban töltötték. Mind szájalmas. Szomorú volt Jóskaéknál is. Mintha megérezték volna, hogy az utolsó szilvesztere, egyetlenegyszer ott voltak éjfélkor a Fodor utcában.

Tünde megkérdezte Mártát, hány vendég lesz, nyolcan voltak ott összesen, és éjfél előtt néhány perccel kicsomagolták a meglepetést: Tünde mindenkinek ajándékozott egy maga készíttette színes pezsgőspoharat. Vagy két órán keresztül türelemmel, csöndben hallgatták Jóskaék beszélgetését, mert a négy vendég az ő korosztályukhoz tartozott; András félt, hogy újév hajnalán, odahaza majd szemrehányást tesz Tünde, miért kellett unatkozni idegenek között; az arcán csak egykedvűség látszott az emlékidézgetések alatt, emberekről, intézményekről, eseményekről hallott – érdektelenül távoli mind, történészeknek talán fontos és izgalmas, de neki nem, dohog majd, csípős megjegyzéseket tesz, szokatlanul talán kiabál is, sír, vinnyog, őrjöngve fogadkozik, mint Ágnes. Büntudattal nézte András a feleségét, „felnőtt ember vagy, döntened kell, választani, melyik a családod, kihez tartozol, ezt nem lehet megúsni, férfi vagy”, ki mondta ezeket?, ki oktatta nagy okosan? Nem védekezhet mással, újra csak azzal, hogy Márta anynyira örült az együttes szilveszter ötletének, biztatta őket, hogy hívjanak akárkit, fiatalokat, a saját barátaik közül bárkit; Tünde is tudja, hogy azért mentek a Fodor utcába, mert nem akadt jobb, ezzel legalább jót tettek. Felkészült a védekezésre, kedveskedő leszerelésre, latolgatta, mi várható Tündétől, és fel sem rémlett már a kedvező fordulat. „Tíz perc múlva éjfél”, mondta Jóska, és Mártára nézett, „akkor egy kis meglepetés következik”, szólt Tünde, a hangja frissen, energikusan csengett, ha Andrásnak kell megszólalni ilyen hosszú hallgatás után, krákog, köhög, nyel, de Tünde felpattant, engedte, hogy ő is segítsen lehántani az újságpapírt a kelyhekről, aztán átvett minden darabot, a kiosztásukhoz ragaszkodott, „szeretném megkérni a háziakat, hogy ezeket a poharakat mindenki

a saját ajándékának tekinthesse, és elvigye magával a szilveszter emlékére”; szép poharak voltak, talán vannak is, talán mind megvan valahol, vitrinben, szekrény mélyén, egyik-másik becsomagolva, mert az emlék az emlék; Márta lépett Tündéhez elsőnek, igazi örömmel és színpadias mozdulattal ölelte magához, az arcán, a nyakán vörös foltok a boldog izgalomtól, büszke volt, és mint a nyertes fogadó, győzelmes pillantást vetett Jóskára, a másik két házaspárra, végül Andrásra is. Elismerés és megkülönböztetés: na végre, mindig ilyen menyét akartam, hát lehetetlen ez?!

Éjfélkor mindenki igyekezett mielőbb koccintani Tündével, érződött, hogy megnyerte, meghódította a társaságot, a korábbi beszélgetés porosnak és szokványosnak tűnt már, folytathatatlan lett, lelkesen fordultak a jövő dolgai felé, hirtelen megújulva, megfiatalodva őket faggatták, Tündét persze, a pályakezdés nehézségeiről, tehetséges fiatalokról röpködtek anekdoták, az új világot építők tisztaságáról és kisemmizettségéről, a vállalkozói szellem erejéről, ízlésfejléséről. Tünde volt az éjszaka sztárja, a szája sarkában elégedett, fölényes mosoly. De nem lehet, mégsem lehet azt mondani, hogy ez jól sikerült szilveszter volt. Mi lett volna sikeres és boldogító? A meghunyászkodásuk? Ahogy örültek Tünde ötletének? Összetörtek, akik az érvényes jelenlétüket koldulják; Tündében látták a jövőjüket, a szebb jövőt, amire az életüket tették, hálás kutyaetekintetek körben; a két vendég házaspár is azért lehetett akkor ott, mert más programjuk nem kínálkozott, nem voltak barátok, esetleges jó ismerősök talán, az egyik férfi 52-53-ban cellatársa Jóskának, aztán annyira különbözően alakult a pályájuk, a másik nyugdíjba vonult kerületi párttitkár, korábban miniszterhelyettes, még korábban szociáldemokrata képviselő – nagy változások, nagy idők tanúi. Bizonyára az emlékirataikkal pepecselnek, lábjegyzeteket írnak az önmaguk elől megmenekített dokumentumokhoz – hányszor semmisíthették meg a lakásukban fellelhető leveleket, iratokat, a feleségek kapkodó tépkedése, dugdosása külön –, olyan keserűen emlékszik arra a szilveszter éjszakára, mintha Tünde sikere bántaná, mi közük egymáshoz, Tündének azokhoz?, pedig nincs benne féltékenységek, sokszor végiggondolta ezt, persze hogy nincs, csak fáj, hogy olyan szájalmasak lettek. Neki az a sorsa, hogy ezeket a szájalmasságokat

lássá, és fájjon. Ha naplót írna, ha emlékiratot, legalább rögzíthetné: utópiák helyett meddő számvetés; olykor, mint valami fonalat húzza, gombolyítja az emlékeit, sehova sem tartó bolyongásaiban mégiscsak van ez a fonál, lép, gombolyítja, ahogy mások aratnak, elítélnek, elcsálnak, megerőszakolnak, megírnak; jár, gombolyítja, örült álmodások helyett fogja, lép.

4.

Jásziék sohasem aludtak a Németvölgyi úton. Évente egyszer-kétszer jöttek látogatóba, vasárnap reggel érkeztek, és dél után indultak vissza; Jásziné úgy járkált a lakásban, mint valami híres, egzotikus múzeumban. Észrevett minden újdonságot, elmagyaráztatta a zöldségtisztító és -daráló robotgép, az automata kenyérpíró és az elektromos gyümölcspasszírozó működését, nézegette a fürdőszoba kozmetikai szereit, tanácsot adott a szobanövények ápolására, kipróbált, megtapintott, álmélkodott, és noszogatta a férjét, hogy jöjjön már ő is, vegyen erőt a lustaságán, és győződjön meg mindenről a saját szemével, „örülhetsz az egyetlen lányodnak, büszke lehetsz rá”; Jásziné szakadatlanul locsogott; járkált, Jászi meg kényelmesen elhelyezkedett, órákig üldögélt egy öblös fotelben, nyájas, bölcs mosollyal hagyta, hogy András bort töltögessen a poharába, egy-egy csitító félmondattal elhárította a felesége sürgetéseit; a Németvölgyi úton Jászi pihenni akart, kiszolgálást és kényeztetést várt, Jásziné ellenőrzött és világias ismereteit gyarapította, késznek mutatkozott minden korszerű, csinos eszköz és eljárás átvételére – András úgy emlékezett, az elmúlt évek során csak egyszer viselkedett másképpen: csendes, majdnem alázatosan tisztelettudó volt, de rövid feszélyezettsége, feszült készülődése után még ebéd előtt ő rukkolt elő a nagy-nagy családi kéréssel. Egyenes háttal ült a fotelben, szoknyáját a térdére húzta és a kezét a combján nyugtatta, mint egy példamutató iskolás, „elmondom hát, mert apátok még úgy se szánja rá magát, mint én..., bocsássatok meg nekünk, téged kérlek, édes fiam..., ezt az egész család kéri, úgy vedd, hogy az egész Jászi család kérése ez..., tudod, a kis Molnár Gyusziról van szó. A gyereket fölvelték Pestre iskolába, de

nincs kollégiumi hely... Jól mondom, apu?... Az volna a szülők kérése, hogy te segítsél..., mégis a családba való vagy, és tudják, a minisztériumban van a hivatalod..., várjál csak, odaadom neked azt a papirost, amire az apja fölírta mindent, meg elküldtek más iratokat is, te azon már jobban kiigazodsz”, mire a mondókája végéhez közeledett, berekedt, kifulladt, András segített: „nagyon jó, ezeket az adatokat akartam kérni, megpróbálok segíteni”, és elképzelte az anyósát, ahogy felveri Szikszót, közhírré teszi, hogy a vejének csak egy szavába kerül..., meg azt is, hogy olyan veje van, aki semmi fáradságot nem sajnál, ha a családról van szó. Nem volt nehéz Molnár Gyuszit felvételni a szakközépiskola kollégiumába, „nagyon melegen ajánlottam”, mesélte András legközelebb Szikszón, és remélte, hogy sejtelmes szavaiból legendát kerekítenek. A szülők szeptember elején beállítottak egy hatalmas kosárral: tyúkot és pálinkát, csipketerítőt és herendi porcelánbalerinát hoztak ajándékba, nem lehetett visszautasítani, „hallottuk, milyen gyönyörű szép az otthonotok”, kávéval kínálták őket, Molnárné lábujjhegyen járt a szőnyegen, „a Tündének én másodunokatestvére vagyok..., ott voltunk ám a lakodalmatokon, még a Gyuszika is ott volt..., sokszor megemlegetjük azóta”. Tünde utálkozva nézte a megkopasztott kövér tyúkot, a terítőt, a porcelánt, nem keresett szavakat, hogy kifejezze a megvetését, a tekintete, megkeményedő arcéle, ahogy a száját biggyesztette, elegendő volt. „Ha a gyerekek bármi gondja van, hívjon fel bennünket telefonon”, ennyit el kellett hadarni, hiszen Molnárék annyira bíztak abban, hogy ők majd istápolják a fiukat, meghívják néha hétvégén, nem engedik, hogy magányosan kószáljon és rossz társaságba keveredjen, „tudjátok, milyenek a kamaszfiúk, még ha Gyuszi külön is, jó gyerek volt mindig, komoly, szófogadó gyerek”, „mindig az anyja szoknyája védte”, tódított az apa, Tünde végül kitessékelte a bejelentés nélkül érkező rokonokat, „kár, hogy nem tudtuk előbb, mikor lesztek Budapesten, most sajnós, el kell mennünk, olyan programunk van, amit nem tudunk már lemondani..., készülnünk kell, András!”, és Molnárék ijedten, csalódottan szedelőzködtek, azóta nem látta őket András, nem tudnak semmit a fiúról, most érettségizhetett, hálátlanul sohasem tűnt fel náluk, egyszer sem telefonált, „ha szüksége lett volna valamire, megtalál”, „nem kell ránk zúdítani a

rokonokat”, mondta Tünde az anyjának; semmit sem tudnak Molnárékról – talán iparos a férfi, az asszonymak meg elég a háztáji, vagy a tsz-ben dolgoznak, vagy üzletben, gyárban – az utcán fel sem ismerné őket. Tünde rengeteg rokona közül csak Margit száll meg náluk, évente, félévente egy-egy napra, vajon őt miért tűri meg Tünde? Öntudatlanul megérezte az asszony lázadását? A kisszerű, tompa vidékiességből megpróbált kitörni. Nem próbált. Soha életében nem gondolt kitörésre, Margit őrizte, ápolta a rokoni szálakat, és élvezte, hogy senki sem meri őt nyíltan megvetni szabados életmódja miatt, mert mégis többre vitte, mint a családtagok: előadó a megyei tanácsban. Íróasztalnál dolgozik, még lánykorában könyvviteli tanfolyamra járt, vizsgázott; a családban mindenki tudja, hogy megbecsült, sőt többször kitüntetett dolgozó. Jásziné is csak súgva mondja, „világéletében olyan volt, értitek?, nem kell ezt eltagadni, valóságos férifaló”, de szemben éppúgy mézesmázos Margittal, akárcsak a többiek. Milyen idegenek mindannyian. Tünde dühös, megvető, fél, hogy visszahúzzák, nem érti, nem kíváncsi, nem, nem, nem, utálja őket, iszonyodik a bunkó életüktől, s mintha sohasem gondolna rájuk. Nem álmodik a gyerekkorával, fölébred reggel, fekszik még egy darabig bután, nyitott szemmel csak nézi a tapétát, a hálószoa tárgyait, várja a kávé, amit András hoz be kerámiacsészékben, ezüstkanálkával, fatálcán; ide, igazi illatok és formák közé nem engedi a meghaladott múltat; ha sikerül szabadulnia, nem tépelődik, nincs büntudata, bánata sincs miattuk, tegye, ki hogyan tudja, aki akar, manapság kivackolódhat, de akinek jobb a pocsolyában, csak tocsogjon, nem mond effélét, soha ilyesmit, az elutasítás magyarázatait és mozdulatait is megtakarítja, semmi köze már hozzájuk, ilyen egyszerű, ez az ő élete, az meg amazoké, „téged mindig is visszavetett az aggályoskodásod”, ezt Tünde mondta évekkal ezelőtt, igaz, visszavetette, gátlásai támadtak, hogy haladjon előre, mint egy tank, feltartóztathatatlanul, átgázolva mindenkin, letarolt tájakon. Visszavetette az aggályoskodás, nem csörtetett címekért, rangokért, előnyös állásokért, sajnálta az ügyefogyott munkatársait, a Levéltárban, az iskolában, a minisztériumban is a riadt buzgólkodókat, de sajnálta a főnökeket is, mert fontoskodtak, szorongtak, és még többet fontoskodtak, sajnálta a vizsgáló diákjait és a főiskolára felvételizőket, mennyi

szomorú-dacos tetszeni vágyás a mozdulataikban, ahogy bejönnek a bizottság elé, s ahogy kutyaalázattal vagy összekapart göggel kihátrálnak, sajnálta az anyját, mert egyedül maradt és megkeseredett, Jóskát, mert végül minden összeomlott benne, sajnálta Ágnes, hogy fut csak ide-oda a világban, neki sem úgy sikerült, ahogy elképzelték, nem úgy, sajnálja Hankót, mert iszik és gonosz és tékozolja magát, Czerjákat, Kollárékat, Ida nénit, Jásziékat, Tündét, Kamillát, Gabikát a sárga homályban, a fullasztó kövérségével, az apáca-könyvtárosnőt, úristen, mindenkit sajnál, mindenkit a világon, és lehetetlen, hogy ne lenne másképp, hogy nem akadna senki, teremtetett lélek, aki megmutatja, bebizonyítja, hogy van szép élet.

Tünde úgy tesz, mintha nem érezné a megfosztottságát, Ida néni elégedetten nézi, ha ízlik a kakaós süteménye, és Jászi is nyugodtan borozgat órákon át a fotelben. Odabújna este Tündéhez, szereti a parfümjét, a bőre szagát – ha csak egyszer sírva fakadna, ölelné belekapaszkodva, ha egyszer kérlelné, hogy „szeress! vigyázz rám!”, ha szipogva bevallaná, hogy „nem tudom, mi van velem”, ha elismerné, hogy „szerencsétlen vagyok” – néha erősen kívánja, hogy gyengének, esendőnek lássa Tündét, úgy érzi, csakis akkor vágyakozna rá, de fél is ettől, mit kezdene a síró Tündével, soha többé nem mondhatná, „élni kell valahogy”, tiszteli Tünde határozottságát, mennyit tanult tőle, megnyugodott mellette, nélküle már nem is élne, nem akarja az összeroppanását, nem, azt nem. Tünde akkor sem mutatná magát szerencsétlennek, legfeljebb gyűlölködne, mint a vetélései idején, ha közel engedné az ürességérzést, eltaszítaná őt is, mindenkit, kigúnyolná, megalázná – nem! Annáról sokáig azt hitte, ő tudja ezt, ismeri; Kollárék szépen élnek, de akkor miért áll föl fagyosan, „ég veled”, mondja, kinyitja és hangsúlytalanul becsukja maga mögött az ajtót, miért bünteti őt, ha szépen él, nem szabadna büntetnie senkit. „Áldozat vagyok, dögszagom van”, gondolja András, vagy miért hívja őt Paizs Jutka a Különlegességibe, miért keres benne szövetségest Czerják, miért akaszkodik rá Polyák – mit akarnak, mit tehet ő, kinek segíthet, hogyan? Érzik mind, hogy szenved, sajnálja őket, hát kéjesen meggyötrik. „Dögszagom van.” Azért ijesztgette Snagovban Peti, azért őrjöngött neki Ágnes, azért féltette Márta; különb náluk, látja, érzi a bánatukat, odadobja magát nekik – kinek jó ez? –, és a körülötte

élők mind kihasználják. Választhatsz. Tessék. Hiszen szabad vagy, hárítsd el, űzd ki az emlékezetedből a képüket, élj görcsök és visszavető aggályoskodások nélkül, a szájalom amúgy is meddő – kinek jó? minek –; hányszor elmondja magának, cifrázva és egyszerűen, de az ellenkezőjét is bármikor odateheti, mert nem igaz, nem szabad, sohasem volt az, egy töredékpercig sem, nem engedték, vitték, sodorták az eseményekbe, felültették a Snagovba tartó repülőgépre, „a vendégeink”, odatették az apja ruháit, cipőjét, hiánytalanul minden tárgyat az ajtajuk elé, tessék, húzd be, bontsd ki a papundeklidobozt, nem is akasztották fel, nem lőtték le, azt mondják, a tárgyalás után agyonverték; ne mondd, hogy alig emlékszel az apádra, szégyen, ne mondd, hogy jól emlékszel az apádra, ahogy kihúzta a kezét a te gyerekezedből, mentek az utcán, sétáltatok ünnepien, előttek elájult a nő, az apád pofon vágta, hogy megrémültél, milyen erős és határozott, mintha megütött volna – ne hallgass az apádról, ne gondold az elszalasztottakra, ne szenvedj, manapság mindenki szenved, ne, ne, ne, hiszen szabad vagy, nem vagy –

Látja és sajnálja őket, olyan ez, mint a reménytelen szerelem. Férfiatlan és meddő. Az apáca-könyvtárosnő nesztelelenül jár, a másik utánaordít a fülkéből, „Enikő!, várjál, gyere vissza, még valamit”; majd megfullad, zöld-lila mintás ruhája alatt remeg a hájas hasa, a melle, szuszog, András elképzeli, olyan könnyű elképzelni őket. Sajnálja. Minek neki a munkás-órség, és a munkásórség mit kezd Gabikával, úristen, reménytelenül szájalmas. Mikrofont venne a kezébe, kérem, legyen szíves, mondjon nekem valamit az utópiákról, hogy szükség van-e utópiákra – miért vele meg azzal a másik két ürgével beszélget Zsuzsa?, miért hagyja, hogy gondolkozzanak, késszüljenek, összebarkácsoljanak valami formás vagy formásnak tűnő szöveget, amolyan „mintha” szöveget, akár szívből jövő is lehetne, inkább fogna egy mikrofont, és járná a világot, ha talál tíz, ha öt, ha egyetlen embert is, akinek ma igazi utópiája van, hite, ami tartja, amiért vérpadra vonulna, a tudás, hogy így kell lennie, bármi áron így – mit akar tőlük Zsuzsa?

Ősszel az egyik főiskolás fiú meghívta egy amatőr művészeti filmvetítésére. A Szív utca talán régen szanálásra ítélt lakóházában csigalépcsőn másztak föl vagy öt emeletet, félelmetesen mozgott, nyikorgott alattuk, az elrozsdásodott

korlátból nagy darabok hiányoztak – hajlított, díszes kovácsoltvas, szép lehetett egykor –, óvatosan, a fal mellett lépdelt, mások magabiztosabban mozogtak, vezették, irányították fel a tetőre, a mosókonyhából kialakított műterembe. Hízelt a hiúságának a meghívás, „okvetlenül elmegyek”, örült, hogy a tanítványának eszébe jutott, a rokonszenv jele, ma ez nem divat, a növendékek nem keresnek mestert, diplomát akarnak csak, néhány felelőtlenebb diákévet, a gyerekkor meghosszabbítását, de mindenekelőtt papírt, igazoló írást, hogy van szakmájuk, értenek valamihez, használhatók lennének valamire. Aki a tanárok barátságát keresi-viszonozza, gyanússá válik, már nekik sem voltak mestereik, sem a gimnáziumban, sem az egyetemen, sokan voltak, mindig rengetegen, jó, ha a nevükre emlékeztek a tanárok, de legalább tudták, hogy kellene legyen mesterük, érezték a hiányt, megsínylették. Kollár Anna művészeti iskolák, műhelyek történetével foglalkozik, vágyódva mindig ezzel; amikor baktattak fel a Szív utcai műterembe, savanyúan megérezte, miért választotta a házigazda. Kiszámított, hűvösen megfontolt döntés eredménye, hogy szólt neki. Legyen csak ott tanár is, legyen legalizált az alkalom, de ki az, aki felkapaszkodik ezeken a lépcsőkön, aki ilyen kétes helyre, tudhatatlan eseményre elhívható és hajlandó eljönni. A kaland nem vonzó, a főiskola tanárai rendes nyárspolgárok, törtetőek mind, még ha isznak is, és mocskos szájúak, ha néhányan rongyos pulóverükkel tüntetnek, de lazaságuk és züllöttségük sem engedi, hogy áthágják a határt – András fanyar felismerése közben is elégedetten gondolta, hogy ha nem a rokonszenv, hát a józan megfontolás vezette a fiút, ez sem rossz: fiatalnak, rugalmasnak, nyitottnak látja – helyes, és igyekezett egész este, hogy ne lógjon ki a társaságból, de menthetetlenül kilógott, és a többieknel jóval korábban eljött. A vendéglátó udvariasan ajánlkozott, hogy lekíséri, s ő képtelen volt visszautasítani, „köszönöm...”, talán bezárták már a kaput..., jó lesz..., köszönöm”; amíg figyelte őket – sokan voltak, talán huszonöten, harmincan is a nagy teremben –, a riadt csapongásukat látta, az erőlködést, hogy egy irányzathoz, valami merőben új, de nemzetközileg ismert áramlathoz köthessék magukat. A tizenkét perces filmet kétszer vetítették, másodszor már unalmas, nemcsak kapkodó, modoros is. Filmtrükkök sorozata. Csupa megtanult technikai fogás, és a

beszélgetés, a vita hamar kifulladt, az együttlétnek, jól érződött, sürgősen más tartalmat kell találni. A próbálkozásaikban is csak tanácsstalanság, gyermeteg nagyzolás és topogás. Amikor András ennyi idős volt, Kollárékkal az Istvándy-palotát tervezték, szellemi központot, alkotói együttest. Fájdalmasan kisszerűnek érezték a vereségüket, mindig kisszerű volt, de innen nézvést, az 1983-as Szív utcai mosókonyha-műteremből, a világtörténelem színpadán álltak. Az ő sok nyűgük, megalázottságuk, az ügyeskedés-vágy-mérlegelés még több vágy alig megformálódó halmaza – még az is világtörténelem. Vagy az „innen nézvést” az öregedés jele, ősrégi, sok milliószor ismétlődő optikai csalódás. Amíg közöttük maradt, csak a keleti tanokat ismertető fiúnak volt sikere. Figyeltek rá, körülülték, kérdezték, és a fiúnak valamicske tehetsége is volt, tetszetősen tolmácsolta az összezagyvált, vulgáris filozófiai tételeket, vallási hiedelmeket, tapasztalatokat. András hallgatott, a leg-
elemibb tárgyi tévedéseket sem leplezte le, figyeljék csak, ámuljanak kicsit, bár ő tudna valami mesésbet belopni az előadásaiba, hogy nézzék a szája mozgását, hogy szemükben lássa a képzelet képeit; „próbáljátok meg akár most, azonnal!”, javasolta a fiú, s voltak, akik késznek mutatkoztak, hogy megtanuljanak egy-egy joggyakorlatot, hogy megfigyeljék a saját testük működését. „Szívesen segíték bármelyikőtöknek, eljárhattok a foglalkozásaimra”, s a közönség mintha észre sem venné, hogy már üzletről van szó. Sötétbarna hajú, ragyás arcú fiú volt, zsíros bőre piszkosnak tűnt, kérkedve magyarázta, miért hagyta félbe bölcsészeti tanulmányait. Többszöri nekirugaszkodásra sikerült bejutnia az egyetemre, de első év végén szakot akart váltani, aztán halasztott, újból halasztott, „csak az a fontos, ami belül történik”. Andrást nem háborította fel a fiú téblábolása, mániákus határozottsággal álcázott felelőtlensége, a gögös kuszaság, őt is sajnálta, és a többieket is, ahogy kiválasztják ideiglenes mesterüknek, az ideiglenesség huzatától megborzongtak, de amennyire türelmükből futotta, mégiscsak figyeltek; „további jó mulatást”, és indult a házigazda után, ereszkedett le, szédülően le, tekergett megállás nélkül lefelé. Megpróbálta szökellve, fiatalos fürgeséggel követni a vezetőjét, és tudta, ha leérnek, ha újból felkapaszkodnának – hiába. A rogyant korlát, a csempe lépcső, az egész Szív utca sem alkalmas a jelképre.

Lefeküdhettek mindannyian, hanyatt a padlóra, vagy ültek jógaülésben, kényelmesen laza tartással, együtt maradhattak még sokáig, bezárkóztak a hideg hodályba, koplalva várták a sohasem tapasztalt érzéki élményeket, az éhségtől éles szaglást, tárgyak körvonalazódását, ahogy kifényesedve elkülönülnek és repdesve egymásba folynak; világéhség a gyomrukban, együtt lenni, mint valaha, vágyottan; huszonnégy óra alatt kiürül az emésztőcsatorna, lassan szájukba vesznek egy falat kenyeret, előbb tenyerükön tartják, a nyelést is gondos rágással halasztják, és figyelik, érzik az útját, le a gyomorba, a vérré és lélekké változást. Minden mozdulatuk, minden gondolatuk a testért, a test körül, a testhez tapadtan, s mégis mintha átlényegülve felemelkednének a műterem foltos hajópadróljáról, lebegve, lengve, megszabadulva, „akárki, akármi-kor megteheti”, biztat a mester, „csak az a fontos, ami belül történik”, teletömik magukat könnyen bekebelezhető érzéki élménnyel, s lesznek, akik otthon, egyedül, zokogva okádják ki, olyanok is, akik felkeresik a fiút, tréningeznek vele, és egyre mélyebb rejtelmekbe merülnek; akik becsúsztatják az egészet emlékfiókjukba, s akik nyomtalanul kigyógyulnak ebből a kalandból. Volt-e közöttük egy is, akit Polyák Gábor szenvedélye fűtött?

A Szív utcában parkolt András, sötét volt, a metálzöld Opel nem csillogott, kisebbnek látszott, magába gubózottnak, komoran bepréselődve a sorba. A szörme érintésétől megbor-zongott, csiklandósan puha, ölmeleg volt, belehuppant, és ült csak álmodozva. A műteremben hagyott fiatalokra gondolt, és próbálgatta az ő lehetséges érzeteiket, játszotta, hogy elernyed a karja, nézte merőn a műszerfalat, egy-egy számot, betűt, az előtte álló kocsi hátsó ablakába ragasztott reklámfotót – átmosta, kiürítette és újratöltötte az agyát –, nyálat nyelt, látta a gégeje mozgását, a nyelőcsőve belső falát, a gyomorban folyó sürgölődést. Ott ült a kocsijában azon a langyos estén, nem bánta, hogy eljött a műteremből, de képzelete visszavisszalökte oda és előre a Németvölgyi útra, vissza a Fodor utcába, a Bartók Béla úti albérletbe, az Árnyas útra, előre a Népköztársaság útjára, az útra, amit meg kell tennie hazáig, vissza Ida nénihez, Calimanestibe; a teste csupa csomó, bog, szálak indulnak belőle, kereszteződnek benne, vagy inkább kötelek, ez mind belül van, érezhető, megfigyelhető, „csak az a fontos,

ami belül történik”, hegek, hólyagok, varas a belseje, vörös és barna foltok, de kívülről ennek semmi jele, ül a metálzöld Opelben, kellemes külsejű úrvezető, fehér szőrme az ülésen, ölmeleg, a teste erős, karcsú, ruganyos, világosszürke kordnadrágban, piros-kék kockás ingben fiatalos, a műteremben hagyott diákok közül való, rövidre nyírt haja, sima álla, középen a kis gödröcskével, nagy, barna szeme, keskeny, finom metszésű arcéle – jó látvány, mondhatná őrá is akárki: „Voilà un homme”; nem mondja, ő csak egy kötélgyűjtő-elosztó-fordító, nincs más szerepe, kapcsolata, semmi más értéke, és ha végképp elkopik majd, nem marad utána semmi.

Ha felidézi, sajnálja azt a villanyszerelőt, aki Snagovban odasúgott az anyjának néhány információt, a biztosítékokat cserélte, megtörülgette egyenként a fehér porcelánokat, és ügyetlenül, gyakorlatlanul elárulta halálos félelmét, lángvörösen küszködött magával, de melljük állt, megtette, amit megtehetett, kifejezte az együttérzését; elképzelte a szanta Borkor ügyvédet is, a rémületét, mikor Márta elállta az útját, „miért csinálja ezt velem, asszonyom?”, válltöméses felöltőjében is kicsi volt, kiszolgáltatott, mint egy fölfújt madár, de rekedtesen-felindultan megmondta: „Soha életemben nem láttam még ilyen bátorságot. Legyen rá büszke”; sajnálta András az ismeretlen börtönfelügyelőket, akik elolvasták Varga leveleit, és továbbengedték – „nagyon hiányzol, félelmeim vagyok nélküled, nem tudom, a gondolataim jó gondolatok-e, a következtetésem helyes következtetések-e. Ha egyszer veled élhetek majd, egészen másképpen kell élnünk. Milyen tisztán látom most a tévedéseimet, de nincs bennem megbánás, csak erős elhatározás, hogy a jövőben másképpen lesz” –, sajnálta Jóskát és Mártát – nem! újra és újra nem mondja föl magának a sajnáltak listáját. A leginkább, fullasztóan, vinnyogtatóan amúgy is önmagát sajnálta, a többiekben is magát. Futnak hozzájuk a szálai, és milyen meddőn.

Évek óta, egyre sűrűbben körülkeríti, leteperi ez a kétségbeesés, és közben kívülről is látja magát: a vonzó külsőt, az irigyelhető környezetet, tudja, hogy másoknak rosszabb, és igazságtalan a saját élete megítélésében. Látja, tudja, de ettől csak terhesebb az egész, még jóvátehetetlenebb. Már az sem kell, hogy Hankót lássa az olasz követség előtt, hogy Paizs Jutkával üljön a Különlegességiben, nem kell könyvet kérnie Gabikától

vagy az apáca-könyvtárosnőtől, nem kell túrnie Czerják készségeskedését és Kollár Anna vádló mozdulatait, Molnárék fél-szeg-akarnok sürgölődését a gyerekük érdekében és Jásziék elfogódottságát, Márta dohogását és a diákjai közönyét, évek óta már semmi sem kell ahhoz, hogy önmagával együtt elvesztnének érezze a világot. Jár, beszél, felkészül, előad, autót vezet, reggelizik, elviszi a porszívót a Gelkába, megkéri a vízumokat, pontosan végzi a feladatát – ez Tünde érdeme –, szálak, kötelek csomózódnak benne, de ez semmi. Semmi, semmi, semmi – hogy utálta magát az öngyilkossága után a kórházban, s amikor ült szeneveleg a Szív utcában parkoló kocsiban, s a könyvtárban is, előtte az *Utópia*, a Népszabadság aznapi száma, „Készülődés az aratásra”, hátul a fűjtató könyvtárosnő és a fűjtató kávéfőző, hihetetlen és közönséges, hogy itt van. Ül, olvas, lapoz, aztán feláll, mintha tenné, ami rendeltetett, értelmesen.

5.

Gangos ház volt az Izabella utcában, nekik amolyan menekült-tanya, de csak két évig laktak ott, Jóska szabadulása után pár hónappal költöztek a Fodor utcába, el Pestről, át Budára; még tizenöt éves sem volt akkor. Üldözésből, meghurcolásból, véres kalandból végre hazajutottak, Márta azt mondta a berendezkedés után, „itt akarok meghalni, ez olyan szép”, de nevettek Jóskával, nem volt abban semmi tragikus elszánás.

Az Izabella utcai háromemeletes házban sokféle ember lakott – az Árnyas úti villalakás, a követségi, snagovi, calimanesi-i bezártság, Vilmos bácsiék háromlakásos háza után egész ország, soknemzetiségű birodalom; András úgy emlékezett, sok volt az öreg és kevés a gyerek, mára alig néhány nevet, arcot képes felidézni. A földszinti Halászházat, az alattuk lakó Rangosnét, Wolf Sanyit persze, aki azóta a Shell-szerviz vezetője lett, és az Opeljük őrangyala. Ágnest még elvitte az Izabella utcai házba, megmutatta a mocskos, sötét lépcsőházat, felmentek a második emeletre, jobb oldalt végig a gangon, a sarokban, az utolsó lakás volt az övék; Ágnes előtt kérkedett, „ez nem igazán úri hely”, de sajnálatni azért nem tudta

magát, jó lakás volt, tágas kettőjüknek, rendesen felszerelt; milyen gyorsan megkapták a hazaérkezésük után, és ott volt a város szívében, közel mindenhez – itt minden közel van egymáshoz, a nyomok egymásba préselődnek: a főiskola és az Izabella utca, a Szív utca és Bokor sánta lábának lenyomata, a Különlegességi és a Körönd négy szobra, az Andrassy út 60., ahol bizonyára Jósikát is megkínózták, de erről neki sohasem beszélt, a jugoszláv követség és az olasz követség – közel; egy tömbbe összerakható az egész, itt van egy ugrásnyira a Kampa és Calimanești is, a Kecskeméti utcai Glass-Eden és az Istvány-palota; akkor még nem is tudta, mennyi minden elfér ekkoruka helyen, hogy egy színtelen-reménytelen életben is összerakódik ennyi. Halászházhoz becsöngettek, az öregasszony a melléig sem ért, ágaskodott, és András lehajolt hozzá, megölelte – „ilyen öröm, ebben az életben még ilyen öröm nekem!” –, potyogtak a könnyei, és repdesett a szobájában: virágmintás porcelántányérokat, zserbósüteményt, ezüstvillácskákat hozott – „megéreztem, én mondom, megéreztem, ma valami különös történik, mondtam is Halász bácsinak, meglátod, ma valami különös történik, de nem vette komolyan, mintha meg sem hallana, kiment a térre, sakkozik, tudod, még mindig sakkozik”, és Ágnesnek elmesélte, milyen sakkpartikat játszott Halász bácsi annak idején Andriskával; „hát anyuka?, örül most nektek, gondolom, hogy örül, az isten segítsen benneteket, és őrizzen meg”, aztán már sírt, gusztustalan rongyosmóval törölgette az orrát, ráncos arcát, beesett szemét, a bajuszkát a száj sarka fölött, a keze remegett, szipogott – Ágnesnek megmutatta a halottai fényképét, ott sorakoztak a televízió tetején, gyászszalagos fényképtartóban, „haza kellene hívni Halász bácsit, jaj, istenem, szólani kellene neki, mert sohasem bocsátja meg nekem, ha elszalasztja a látogatásokat”. „Csak egy csöppet ugortunk be, majd meg tetszik mondani, hogy éppen csak köszöntünk, eljövünk máskor is” – soha aztán nem ment el, Ágnessel sem, egyedül sem, pedig Halászház jók voltak hozzá, szerették, abban a két esztendőben sok időt töltött náluk, az unokájukat dédelgették benne, és András tudta, értette akkor is, miért süt neki piskótát Halász néni, miért sakkozik vele munka után, vasárnaponként Halász bácsi – engedte néha győzni –; szegények voltak, végképp kifosztottak, és mégis keresték az örömeiket, amíg ott ült a

kartonhuzatos ágyukon, amíg behívhatták szilvás gombócra, elhítték, hogy András hozzájuk tartozik, a Fodor utcából is elment, egyre ritkábban, de látogatta őket, Párizsból képeslapot küldtek, és már akkor is könnyű volt elképzelni, ahogy Halász nénit megríkatja a lap, mutogatja fűnek-fának, a régi ház-mesternek, aki ismerte őket, és az új postásfiúnak, aki együttérzően bólogat, aztán még egyszer könnyet potyogtat az írásos felére, és bosszankodik, mikor mutatóujjával összemaszatolja a golyóstollal írt betűket – így lesz mégis igazi, szívhez szóló, a féltett emlékek közé helyezhető. Halász bácsi ravaszkas derűvel mosolyog, világoskék, világító szemében tisztaság, az üdvözültek áhítatos belenyugvása, amelyet a zaklatottak olykor idiotizmusnak neveznek; megsimogatja a feleségét, „na látod, így van ez”, rejtélyes bölcs, de végül is unalmas. A kötelesség, a jóérzés egyszer-egyszer még visszahúzta Andrást, aztán elsodródott tőlük, ő úgy élte meg, hogy Halászné is, mint annyi ismerős, elsodródtak az évek során. Unalmasak lettek a kötelességszerű látogatásai, Halász néni meglepetése, öröme, repdesése, unalmas a rejtélyes bölcsesség, a tragédiájuk, fáradt és örömkereső túlélésük, ahogy pergették a napokat, emlékeztek és tűrtek félértéssel; Halásznéknál már soha semmi nem történhetett, a véglegesség volt a legunalmasabb, és András megnyugtatta magát: Halászné nem szenvednek az ő elmaradásától, vannak rokonaik, „kár volna a gyámolító, az egyetlen gondoskodó pózában tetszelegni”; néha felvillant benne, hogy a főiskoláról átszalad, megnézi, élnek-e, bizonyára nem, megnézi a levélszekrényüket, a névtáblát – az is mit mond? –, de hónapról hónapra halasztotta; kétsaroknyira a főiskolától, milyen kicsi itt a távolság, mégsem szánta el magát, és nem volt senki, aki a kérdezősködésével sürgette volna.

Halászné fia elesett a háborúban, a menyük és a kisunokájuk is velük lakott, a fiatalasszony aztán másodszor is férjhez ment, és nem vitte magával a bizonytalanba a gyereket. Halászné különben is ragaszkodtak hozzá – András már csak a fiú legendáját ismerte, meg a fényképeit. Tizenhét évesen harcolt a barátaival együtt, és ötvenhét elején elfogták az egész csoportot, tizenhat fiút és három lányt, egyikük sem volt több húszévesnél, de a halálos ítéletet csak a nagykorúság elérése után mondták ki és hajtották végre. Halász néni maga ment el

mindenhová, sírt, könyörgött, mesélt, kezességet vállalt az unokájáért, azt akarta, hogy hazaengedjék, nem is gondolt halálos ítéletre. A kivégzés másnapján értesítették a hozzátartozókat, hol vehetik át a halott ruháit, „az anyja bennünket vádolt, miért nem tartottuk vissza, gyerek volt még, Istenem, miért kellett ezt megélnünk. A bátyám odaveszett az első háborúban, a drága, egyetlen fiunk aztán, itt van a fényképük, milyen szépek, fiatalok, minek csúfkodunk mi már, ha ők nincsenek?”; a zsolozsmázás mindig megírkatta, fájdalom és megszokás vegyülete, pityergős bánat, de Halászné kamrája akkor, 59 telén is tele volt cseresznye-, meggy-, szilvabefőttel, lekvárokkal, ecetes uborkával, a celofánnal lekötött üvegeken drapp ragasztópapírcsík, dülöngélős írással a felesleges jelzés: „kajsi” vagy „eper”, és mindenütt a dátum, mint egy gondosan rendezett múzeumban. „Minek csúfkodunk mi már”, de gondolattalanul befőzött Halászné, amikor eljött az ideje, és Halásné bácsi is úgy járt munkába, mint annak előtte. Valahogyan élni kell, tudták ezt, csinálták kifogástalanul, András pedig megmagyarázta magának, hogy unalmassá koptak Halásné. Hiába számítgatta, fogalma sem volt, hány évesek lehettek akkor. Hatvan? Hetven? Nem élnek már, Halásné bácsi talán évtizede halott, a férfiak előbb halnak meg, minek zaklassa föl az öregasszonyt? Ha él is, föltépné csak a sebeit.

Rangosné volt a följelentő. Wolfé, Halásné, a többi lakó is így nevezte, és mindenki szentül hitte, hogy Rangosné nemcsak fenyegetőzött. Wolf a háború után vizsgálatot is kért ellene, háborús bűnősként bíróság elé idéztette volna, de eredménytelenül talpalt, Rangosné semmiféle elfogadható dokumentum nem terhelte, a gangon folyó pörlekedésre, fenyegetésekre és vádaskodásokra meg egyetlen testület sem adott. Wolf nem volt otthon, amikor a feleségét és a kislányát elvitték, de amikor megmenekült a munkaszolgálatból és hazatért a kifosztott lakásba; fülébe jutott a gyanúsítás: Rangosné jelentette föl a hamis papírokkal bujkáló családját. Wolf ordított, hogy ha más nem tesz igazságot, ő fogja megölni azt az ocsmány némbert, hallhatta akárki, aztán Rangosné is kiabált az udvarra, a korlátnak, a csukott ajtóknak, ablakoknak, le a porolók felé és föl az égre, a néhány négyzetméternyi, fakó szürke égre, hogy ideje volna már megtisztítani ezt a házat az örültektől, a mindenféle alakoktól, hogy bízik benne, a

rendszer mégis felismeri, mi az érdeke, és a kizsákmányolókra lecsap. Wolf abban az időben feladta méteráruboltját, felvételt kérte az MDP-be, és eladó lett egy nagyáruházban. Félték egymástól, gyűlölték egymást, és ott maradtak a házban. Wolf újránősült, s amikor önként államosította magát, már Sanyi is élt. Talán Halászné unokáját is Rangosné jelentette föl, talán a harmadik emeleti rendőrt is az ő ötlete alapján keresték 56 októberében, „ki tudja, hány embert kínzott meg az ÁVH-n”; „csupa sötét alak lakik itt”, rikácsolta Rangosné, Márta is félt tőle, vajon mennyit tud, mit sejt róluk, tartózkodó udvarias-sággal köszönt, ha találkoztak a lépcsőházban, félrehúzódott, a falhoz simult, míg elmentek egymás mellett, és aztán azt mondta: „Rangosné csak egy szerencsétlen, gonosz öregasz-szony”.

Andrásék már a Fodor utcában laktak – kitörtek?, feltörtek?, megszabadultak? –, Halász nénitől hallotta először, hogy szegény Wolf valósággal eszét vesztette, mert úgy hiszi, él a lánya, az ő elhurcolt kislánya, Lengyelországban él, a koncentrációs táborból valahogy kimenekítették, és Krakóban Wanda Buranski néven él, ő az, egyre hajtogatta, hogy ő, életben maradt, a kegyelmes isten életben hagyta neki, öregségére megvan a kislánya, s micsoda kalandos körülmények között fedezte fel, hozzá vezette, ujjal mutatott az isten a gyermekére, életben hagyta, megmutatta, kipróbálta, ilyeneket hajtogatott. A lány is tudja, hogy örökbe fogadott gyerek volt, de Wolf sürgetésére sem sikerült felidéznie régen elsülylyedt gyerekkorát. A lány lengyel volt, és lengyel akart maradni, Wolf hosszú magyar nyelvű leveleket írt neki, és Wanda képeslapon üdvözölte lengyelül, megköszönte a csomagokat, és meghívta az öreget az esküvőjére. Wolf boldog volt, de hirtelen megöregedett, szakállt és pajeszt növesztett, újra tanult imádkozni, és sokat veszekedett a feleségével, aki nyomorult, beijedt senkinek nevezte, örültnek, kegyetlennek, újra és újra megmagyarázta volna, hogy Wanda miért nem lehet Wolf lánya, s hogy inkább törődjön a férfi a valóságos családjával, Sanyival, akinek annyira bizonytalan volt akkor a jövője. Wolf dörgött, mint egy próféta, és mindig összecsuklott, sírt, motyogva törölgette őszes-gyér szakállát, Wolfné is sírt, és Sanyi szégyellte mindkettőjüket, de így legalább igyekezett mielőbb a saját lábára állni. Wanda ebédelt és vacsorázott az Izabella

utcai házban, Wolf izgatottan előzködött, figyelte az arcát, villan-e a felismerés, de Wanda számtalanszor láthatott ilyen gangos házat, Krakóban és Varsóban, bárhol, ahol járt, és láthatott filmen is: ez csak egy szegényes, elhanyagolt, sötét bérház volt, kétségtelenül jó helyen, a város szívében. Wolf IBUSZ-szobát bérelt a lánynak, Wolfné erőltetően ajánlgatta, hogy vendégül látja szívesen, és megkönnyebbült, mikor a férje ragaszkodott az elképzeléséhez: Wandának kényelmesebb, ha önállóan lakik. Sanyi később vonogatta a vállát, „látni lehetett, annak a lánynak is kínos az egész hülyeség, de sajnálja az öreget”. Amikor Ágnesnek megmutatta az Izabella utcai házat, Wolf már nem élt, Sanyi később Budára költözött, és az anyját vitte magával. Rangosné sem élt; csupa új név, talán Verseghy Ágoston, Roth Ármin, Kenessey Dezsőné, ilyesfélék, András úgy sejtette, most is idősebb emberek. Tündét nem cipelné ide, „örülj, hogy jobb lett, ne képzeld magad vissza”, mit kezdene a látvánnyal, a zöldre festett ajtókkal, a legtöbbről pattogzik a zománccfesték, a gangra néző konyhaablakokkal, a mintás függönyök széle mellett be lehet kukucskálni, régi-módi kredencek, konyhaasztalok, de minden lakásban mosogató a falikút helyén, és hűtőszekrény, hímzett falvédő és elektromos szagelszívó: „undorító, ahogy ezekben a konyhákban vacsoráznak, mit nézzek ezen?”, jobb, hogy Tündét megkíméli a lemerülésektől, alászállásoktól, képzeletbeli kirándulásaitól is, pörköltszag, nyáron lecsó, a falhoz tolt asztalnál szoronganak, sörösuvegek, vörösbor, sok helyütt savanykás, pállott csönd, „este csak tejeskávét, egy kis süteménnyel esetleg”; az előszoba télen dermesztően hideg volt, erre jól emlékszik, a szobákban cserépkályha, a fürdőszobában hőszigetelő, a konyhát bemelegítette a sütő; Mártának ez a lakás félbörtön volt: Jóskaát várta, életében először önállóan, magára hagyottan, Idának nem tudott fizetni, nem akarta elfogadni a segítségét sem; „rajzold le a lakást, mindent részletesen, írd meg, hogyan éltek, merre jársz, kikkel találkozol, mindenről írd, és a rajzon méretek is legyenek, hogy elképzelhessem. Az ágyadat ki ne felejtsd!”

Jóska először feljött az emeletre, végig a gangon, látta a krétafirkát, az elkent kátránymaszatokat, az ajtókról pattogzó zöld zománccfestéket, a konyhaablakok színes függönyeit, ezt még nem is képzelhette, de ismerős mind, mintha álom után

menne. Tudta, hol forduljon, merre van a csengő, megállt. Hat évvel idősebb, mint az előző szabadulásakor, negyvenhárom esztendő, s még többnek is látszik, hosszú, vékony alakja görnyedt, a szemüvege körül ráncok, de most senki sem mondaná, honnan jött, nem olyan gyűrött-nyútt, és a saját dohszagát sem érzi, bár az érzékletes emlékek csalókák lehetnek; minek ide pátosz, összehasonlítás. Csöngetett, várt, újra csöngetett. Lehet, hogy valahol kidugta fejét egy lakó, talán volt, aki megnézte, de nem szólították meg. Sürgősen papírt, ceruzát kellene szereznie, kitől?; most már végrehajtja a tervét, levelet hagy Mártának, meglepetés a javából, az írását majd felismeri, „bocsánatot kérek, elnézést..., talán kaphatnék egy darab papírt..., nincs semmi nálam, és egy lakónak üzenetet kell hagynom..., bármilyen ceruza, papír..., csak egy percre”, a házmesterné bekiabált a szobába. „Ferike, adjál papirost és ceruzát, gyere már, siet a bácsi”, idegesen topogott, meg ne jöjjön most Márta, András se, ne így találkozzanak, lefirkantotta, köszönt, szaladt föl újra az emeletre, hogy az ajtórésbe szorítsa; „Drága Asszonyom, itt jártam, várom a sarkon a cukrászdában, egy kávé mellett üldögelek majd, bizonyára megismer.” A cédulát is őrizheti valahol Márta, kockás lap, szakadt szélű, Ferike számtanfűzetéből; mit tudta. Letette a szatyrot az ajtó elé, és rohant le; a Különlegességi lehetett a cukrászda, mi volt akkor? Lukács? Valami más nevű, de az, földszint és emelet, vagy nem a Különlegességi, a szűk teret a képzelet ösztönösen tovább zsugorítja, minden szálát idehúzza, megkötözi. Jóska a bejáratra figyelt, félórát, három órát nézte már a belépőket. Egy villanással előbb látta meg Mártát, mint az asszony őt, elkapta a tekintetét, oldalt nézett, kalapáló szívvel a márványlapra, a cipője orrára. Milyen rossz alakítás volt, alig tudott megszólalni: évek óta ilyen idegen akcentussal nem beszélt, sírt inkább, de odaállt és elmondta: „meghívna egy kávéra, uram?”

Az Izabella utcai lakásba feltűnés nélkül költözött be Jóska; András elmesélte Halásznéknak, hogyan fogadtatta meg az édesapja a legjobb barátjával, hogy ha vele valami baj történik, felneveli a fiát, társa lesz a feleségének. Halász néni meghatódott, pityergett, érdemes volt színeznia a történetet, „téged becsüllek legjobban, te vagy a legrégebbi barátom, ezt mondta akkor apám, láttam őket, de sohase tessék elmondani az

anyukámnak, kihallgattam az egészet, apám összeráncolta a homlokát, erősen gondolkodott valamin, benned megbízhatok, mondta, igen, ezekben a nehéz időkben kell valaki, akiben úgy bízhatok, mint saját magamban. A feleségem tudja, mi a kívánságom. Azt akarom, te legyél a családommal. Jóska meg először azt mondta, ugyan már, Lóra, miért beszélsz így, milyen baj érhetne téged, baj bárkivel történhet, de te egészséges vagy, fiatal vagy, pár évvel idősebb csak, mint én, ugyan már, Lóra, de aztán nézte apám gondterhelt arcát, és többet nem kérdezett. Azt teszem, amit te szeretnél, mindig azt fogom tenni, és megszorították egymás kezét. Felálltak, az asztal fölött nyújtottak egymásnak kezet, láttam őket, hallottam minden szót, de én soha nem mondtam ezt senkinek. Jóska nagyon-nagyon jó, nem volt családja, apám ezért is választotta hozzánk őt, és most feleségül veszi az anyukámat, azért, mert megígérte apámnak, hogy minden úgy lesz, amint akarja, ugye, tetszett már ilyenről hallani?”

Megvacsoráztak, és Márta meg Jóska lefeküdtek a nagyszoba széles heverőjére. Rendes család voltak, nincs többé bujkálás, szégyenkezés, minden természetesen történt, Jóska talán mégis azt suttogta éjszaka, hogy ő különlegesen érett, okos és kedves fiú. A lakók irigyelték Márta szerencséjét, szép asszony, jól ment férjhez, tudták, hogy Budára költöznek, nagy, kertes házba.

A szabadulás utáni első éjszaka Márta többször felült az ágyban, felkapcsolta a kislámpát, nézte Jóskát, és azt mondogatta: igaz, igaz – olyan hihetetlennek tűnt, hogy ott van, hogy minden úgy van, ahogyan ábrándozott róla; ezt ő maga mesélte, Gacsályiéknak mondta el, vagy másik társaságban, azzal a tanulsággal, hogy az ember milyen könnyen hozzászokik a tűrhetetlenhez is, „megzavarodnak az érzékeink, s már alig hisszük a természetes, a rendjénvaló létezését”. Élvezte később ezt a számát – vagy félt, és mondta, mondta újra. Mert akkor idegennek érezte Jóskát. Felült, és erősítgette, hogy igaz, igaz; nemcsak hihetetlen volt az ábránd valóra válása, ijesztő is. Bizonygatnia kellett – hangok, szavak nélkül –, hogy ő az, őrá várt. Fájt a hasa, hányingere volt, mint a bukaresti kórházban, vádlón ott volt az elmúlt három esztendő s a még korábbi idő: a snagovi bujkálás, a követségi nyomorúság, félelmek, a bezártsága 56 októberében; Lóra lélegzése a

szobában, ilyen elevennek már régen érezte – itt az Izabella utcai lakásban, ebben az idegen házban, soha, egy pillanatra sem tudott megszokni, sötét, hideg, valahol csak lennie kellett a gyerekekkel –, kopott, mint a régi albérlet, ahol Jóska őt észre se vette, Lóra felesége volt csak, az imádott Lóráé. Nemcsak a beteljesülés hihetlensége, de a többi elmondhatatlan is itt van vele, maga sem érti. Jóska felébredt, magához ölelte, „ne félj, most majd minden másképpen lesz. Gyönyörű vagy, most vagy a legszebb, még egész életünk lehet, előttünk az egész”; sírt, és Jóska azt hitte, a boldogságtól sír, „megzavarodnak az érzékeink”, nem hazudott, eszébe jutott, hogy amikor András 56 nyarán hazajött a balatonvilágosi pártüdülőből, a gyereke is idegen volt. Ijesztően idegen, és tanulnia kellett a szagát, a vonásait, a közelségét. Egy hónapig akkor Jóskánál lakott, de mire András megjött, újra az Árnyas úton élt, várta, szégyellte azt a magának lopott hónapot, ilyen sokáig még nem volt távol a gyerek, Jóskának mesélt róla, régi történeteket színezt, nem akarta, hogy kiessék az életéből, várta a Kossuth téren, oda érkezett a busz, Pethő szolgálati kocsijával vitette magát, a sofőrrel ültek, ő hátul, szótlanul, a sarkot figyelte, ahová bekanyarodik majd a busz; „jó volt?, finom volt?, lebarnultál, kincsem, kicsi kincsem!, jól ettél?, nem volt bajod?”, kérdezgette, ölelte, milyen sokat beszélt, hogy elhessen tse az idegenséget, Lóra csak megpaskolta a gyerek vállát, „nagyot nőttél, jól van!”, de neki ölelnie kellett, és bársonyhangon mondogatni: „nagyon-nagyon hiányoztál, kincsem, kicsi kincsem, nagyon-nagyon hiányoztál.”

Fehér damaszt ágyneműt húzott fel este, erre az alkalomra tartogatta, egy kolléganőjétől vette az anyagot, „Lengyelországból hoztam, akarsz?, ott most sokkal olcsóbb, jobbak is a vásznak, átadok belőle, ha akarsz”; levélmintás fehér damaszt, kelengyének való, mosolygott, „mintha új életre készülnék”. Három hónapig törlesztette az árát, s Ida szomszédasszonya olcsón megvarrta. Egy dupla széles paplanhuzat és két párna. Jóska és András a konyhában beszélgettek még, amikor megágyazott, vörös volt a nyaka, izzott a halántéka, a fejbőre, de Jóska észre sem vette az ágyhuzatot. Idegen volt a vászon szaga is, talán a varrónő lakásának van édeskés paraffinszaga, onnan valami, vagy azért, mert új, vagy mert a szekrényben hevert beavatatlanul, vagy a házé, minden idegen itt, a

mocskok, a sötétség, a hideg, a gangról fél lenézni, „lezuhanok”, a házé, hogy kerül ide, miért? „Nagyon nehéz volt neked?, ne félj, most minden másképpen lesz”, jobb lett volna kimenni a fürdőszobába, de moccanni sem mert, majd megnyugszik, minden olyan hirtelen történt, az öröm, a meglepetés, megnyugszik, minden természetes lesz. Közelebb húzódott, és próbált mélyeket lélegezni, beszívni a férfi testének szagát.

Márta ment el Gacsályihoz, puhatolódzott, tanácsot kért, s ezt is sokszor emlegette aztán. „Soha nem felejttem el, amit mondott, ahogyan akkor viselkedett, ha nem jelentkezik maga, én keresem meg Jóskát, ezt mondta, és állást ajánlott, nem szabódott, nem halasztgatta a dolgot, baráti volt, igazán baráti, az ilyesmit nem szabad hálátlanul elfelejteni”; Jóska meg ingerülten rádörmögte, „vége, vége ennek az érzélgősségnek, értsd meg, hogy vége, többé ezt nem eszem, nem, vége”; nem tudta, nem akarta Márta megcsendesíteni, hajtogatták a magukét, „akármi történik is, ezt nem felejtí el az ember”. Jóska egyre dühösebben: „ez volt a feladata, meg kellett engem szelídítenie, és te hagytad, mindent hagytál, miért hagytad, miért akartad, belelőktél”. A végén nem volt az már szerelem – ha Ágnes látta volna, megsajnálja Jóskát, de jobb, hogy nem látta, jobb így. Mohón, reszkető kézzel cigarettázott, mélyen leszívta a füstöt, az évek múlásával egyre mélyebbre, és hagyta, hogy hosszan lógjon a cigaretta végén a hamu; a halála előtti években mindent másképpen látott, szakadatlanul átértékelte a múltat, „miért nem volt jó nekünk az a lakás? Miért kellett eljönni az Izabella utcából? Annyit sem kellett volna mondanom, hogy köszönöm”, de Márta megbor-zongott és kifakadt, „utáltam ott, utáltam, mi közöd volt neked ahhoz a lakáshoz, jöttél a készbe. Istenem, azt akarod, bár meghaltam volna ott”. A Fodor utcai lakást boldogan szépítgette, otthont teremtet, Ida is eljárhatott segíteni, miért rossz, hogy nagy nehezen mégis úgy alakult az életük, ahogy tervezték? Miért kellett ebben a betegségben megkeseredni Jóskának? Élhetett volna vidámabban, még sokáig.

Akkor, a szabadulása napján András délutános volt az iskolában, de mire a cukrászdából feljöttek, már hazaért. Megtalálta az ajtó előtt a szatyrot, kérdezte Halász nénit, a házmes-ternét, a szomszédokat, hová tűnt az anyja, és nyugtalanul

várt a konyhában. Úgy ugrott Jóska nyakába, mintha az apja volna – látta Márta vizsgáló tekintetét, nem kellett volna figyelni, lesni, hogy lobban-e valami féltékenységgel, akad-e tartózkodás a mozdulataikban. András később úgy képzelte, Jóska az első pillanatban is úgy engedte magához, olyan eltökéltséggel szeretettel üdvözölte, úgy beszélgetett vele vacsora után a konyhában, hogy az nem a szerelmese, hanem a halott barát fiának szólt. Már a börtönben készülhetett a családfő szerepére, hogy Lóra helyébe áll, és András büszkén gondolta, ő megfelelő, végig tapintatos partner volt. Azon az első éjszakán is mondania kellett Jóskának, lehetetlen, hogy ne mondta volna: milyen érett, okos, kedves fiú. Míg Márta ágyazott, raskogtatott a szobában, Jóska a terveiről faggatta Andrást: hová jelentkezett gimnáziumba, mi érdekli, mit csinál a szabadidejében, vannak-e barátai: a konyhaajtó nyitva maradt, kettesben voltak, de Márta minden szót hallhatott. A konyha közepén fehér asztal, kék kockás terítővel beborítva, és támlátlan faszékek körülötte; régimódi, rozoga kredenc, a szürke kövön két párhuzamosan futó torontáli szőnyeg, így kevésbé rideg a helyiség, az előszobában is hosszú rongyszőnyeg. Cigányoktól vette Márta a berendezés jó részét, örült, hogy olcsón vásárolt, még Ida korholására sem figyelt, „isten tudja, honnan szereztek ezeket a kacatokat, nehogy azt gondolja a nagyságos asszony, így aztán jól járt. Fogadok, csúnyán meglopták, valahogyan bizonyosan meglopták, nem volt okos idecsalogatni őket, hogy lássák a lakást, ha szól a nagyságos asszony, csak egy fél szót is szól, szerzek én sokkal különbeket, mikor nem tettem meg, amit kívánt, de ez most igazán nem volt jó vásár, a végén még poloskánk lesz, ki tudja, honnan valók ezek a holmik” – „erre az időre megfelel”, és valóban mindent otthagytak, mikor a Fodor utcába költöztek. Talán jöttek újra a cigányok, és vitték tovább, máshová, vagy az utánuk beköltözők kiraktak mindent a gangra, feltornyozva, kredencet, széket, rongyszőnyeget, ószerest hívtak, aki a vállát vonogatta, legyintett, „tessék elhinni, nem ér ez semmit, az emberek ma már igényesebbek”, s elvitte ingyen, szívességből. Mindenesetre a Fodor utcai lakásba kevés régi darab került, kölcsönkapott bőröndökbe csomagolták az ágyhuzatot, edényt, könyveket, „életemben először megengedhetem magamnak”, mondotta Márta, „inkább semmi, mint újra a másoktól levetett

vacak, majd később, majd meglesz, de addig semmivel sem pótoljuk”. Üres mégsem lett az új lakás, Jóska rendkívüli segílyt kapott, és három év alatt visszafizethető kölcsönt; délelőtt besütött a nap, erős, tomboló októberi fény, a kertben sárga, piros, zöld, bordó és barna, a fehér falak vakító tisztasága, vadszőlő- és diólevél, „itt akarok meghalni, ez olyan szép”, és nevettek Jóskával... Együtt akarták az új életet, fiatalosan nekivágtak, de hoztak annyit a múltjukból, hogy tudták, azért jár valami, van jóvátétel, és hallgatólagosan jogot is kaphat a túlélő.

6.

Kollár Anna a nagy műterem szoba heverőjén feküdt, feje alatt díszpárnák, meztelen lábszárát szőttes takarta be, arca duzzadt volt a sírástól, „belegabalyodsz te is, és elveszíted az arányérzékedet. Látnod kell, hogy az egész milyen kicsinyes. Gyere el, rázd le!... Nem szeretném nézni, ahogy tönkremész”. Pali mellette ült a heverő szélén, Anna erre elmosolyodott, és kacéran megkérdezte, „megcsúnyulok?, tönkre megyek?, úgy látod?”, aztán megrázta a fejét, és elkomolyodva, dacosan mondta, „nem jövök el magamtól”. A tiltakozással új erőre kapott, szemében szenvedélyes harag és kétségbeesettség égett, eszelősen talán, mint amikor délelőtt a főiskola kapujában megállította Andrást, „valamit mondani szeretnék. Van öt perced?” Pali sóhajtott, vagy inkább nyögött, fintorában tehetlenség, féltés, de kritika is. „Meg sem hallgatsz. Makacsul, dühöngve véded az álláspontodat..., de ez nem álláspont, ez merevség. Ennek az iszapbirkózásnak nincs értelme... Nemcsak praktikus értelme nincs, semmilyen... Nézz tükörbe! Megkeményednek a vonásaid. Tudod, mi történik? Elítéled a tanítványaidat, elítélsz mindenkit. Szembefordulsz a világgal. Gyávaságot látsz csak, semmi mást, mindenütt csak árulást, ócska gyengeséget, de nem biztos, hogy igazad van.” A több tucatszor pergő vitát megszakította a telefoncsöngés, legszívesebben kihúzták volna a zsinórt, Pali előrenyúlt, közelebb húzta a gurulós asztalkát a telefonnal, felvette a hallgatót, és Anna füléhez nyomta – somolygott közben az ötletes csínyen.

„Nincsenek otthon. Azért nem találod őket. Genfben vannak a jövő hét végéig” – aki hívta őket, Anna szüleit keresi, a trükk így visszamenőleg is igazolt, megbocsátható. Jancsó Edit hangját aztán megismerte Pali, és bólintott magának: helyes, jól tette, hogy cselezett, egészséges ösztönre vall. Sajnálta, megértette, tisztelte Editet, de sohasem érzett kedvet, hogy beszéljen vele, és bizonyára ő a ludas abban, hogy Anna is eltávolodott az asszonytól, pedig valaha rajongott érte. Felnőtt közben, azért húlt ki az a szeretet, de a maguk módján mind dobtak egy-egy feledéskövet a történtekre. A keservek fokozatai közt botladozva mindenki igyekszik a fény és meleg felé, vannak Editnél is szerencsétlenebbek, Edit gőgös magányát, örökre vállalt gyászát pedig sértette az ő termékeny életük. Mit tehettek? Távolodtak. Akaratlanul, meggondolatlanul. „Milyen régen láttunk!”, Anna most sem hívja, udvarias csak, nincs a hangjában öröm és melegség; Edit azonban akar valamit, nem cseveg, a tapintatos kitérésre nem figyel, Pali is jól hallja szigorú, számonkérő mondatait, „olvastad az új Rosta-antológiát? A harmadik kötetet? Kék borítójú. Olvasd el!”, és Anna szinte nyögve kérdezi, „jó? már akartuk, azt mondják, nagyon jó”, de nyomban érzi, hogy melléfogott; „Azt mondják, nagyon jó? Olvasd el, Orlay tanulmányát olvasd el! Majd meglátod, milyen jó! Sürgősen olvasd el!”

Szakály Péter 1956 decemberében Anna szüleinél bujkált, január elején tőlük vitték el, de senki sem gondolta, hogy másfél évvel később halálra ítélik és kivégzik. Anna szüleinek távoli rokona és jó barátja, nyíltan senki sem ajánlotta, hogy disszidáljon, pedig azokban a napokban még megtehetette volna. Talán felötlött a gondolat, és Péter borzongva elvetette. Ma már nem tudni, mit remélt ideiglenes eltűnésétől, talán, hogy tovább harcolhat a cikkeivel, híreket kaphat és továbbbíthat, s mégis, ha elhagyja a saját lakását, valami védelmet élvez. Edit a szerelme volt, tíz évvel fiatalabb Péternél, még egyetemista lány, rendkívüli óvatossággal naponta látogatta a bujkálót, erről képtelenek voltak lemondani. De hát Edit nélkül megbénult volna Szakály, a lány vitte el a cikkeket, röpiratait a megfelelő helyekre, s hozott híreket a Központi Budapesti Munkástanács vezetőitől; Anna szüleinél a konyha melletti kishálóban illegális voltak, az év végére egyre elszigeteltebb, reménytelenebb illegálisban. Amíg Nagy

Imréék a jugoszláv követségen maradhattak, Szakály a saját lakásáról tartotta velük a kapcsolatot, de november végén eltűntek, senki sem tudta, mi történt, hol tartják fogva őket, asszonyokat, gyerekeket, s Péter akkor döntött úgy, hogy valahol megbújik, és átveszi a Központi Vezetőség funkcióját, újságot szerkesztett abban a cselédszobában, és Edit közvetítésével mozgósított. A telefont nem használta, és néha Annára is feladatot osztott. Egy iskolás lány veszélytelenebbül mozoghat, és Annát megbabonázta a romantikus küzdelem, boldogan intézett mindent, és belevörösödött az elismerésbe, Edit egy-egy biccentéséért habozás nélkül áldozott volna akármit. Tizennégy éves volt akkor, csodálta Jancsó Edit bátorságát, gyönyörű, hősies szerelmét, ahogy társa lett Szakálynak, vállalva nélkülözést, bujkálást, szembeszállva a nyárspolgári erkölccsel, mert Szakály nő volt még, bár évek óta külön élt a feleségétől; az asszony novemberben disszidált, és Péter napjában többször is ürügyet talált, hogy elmondhassa, hamarosan összeházasodnak Edittel. Olyanok voltak ők ketten Anna szemében, mint a megelevenedett regényhősök, szépek, lobo-
góak, szerelmesek, kommunista hitükért áldozatosan harcolók – a letartóztatása előtti napokban szótlanabb, csalódottan begubózó lett Péter, Edit orrcimpája szűkült-tágult, akár a veszélyt szimatoló vadnak, „nem kísért ki az előszobába, megsimogatta a hajamat, de rám se nézett, így még sohasem búcsúzott”; bár az emlékezet könnyűszerrel díszít dramatikus mozzanatokkal, koszorúként aggatja a múlt falára, hogy figyelj, és így mégis emberibb, szinte domesztikált a történet.

Az antológia, amely Editet felzaklatta – bárki kitalálhatta, hogy Péterről is szó esik benne –, negyedévenként megjelenő akadémiai kiadvány, több tudományos intézet kooperációjával készül, „Az Idő rostájában”, ezzel a címmel jelenik meg, de mielőtt az első kötet napvilágot látott volna, már mindenki Rosta-antológiáról beszélt. A sorozat nehezen, egyre több lefokozó kompromisszummal vergődött el a megjelenésig, de közben legendája is nőtt, hiszen a kezdeményezés csakugyan pompás, állítólag történészekről indult el: minden kötetben a magyar történelem, gazdaság- és kultúrtörténet egy-egy korszakát vizsgálják. Művészettörténészek, szociológusok, írók, filozófusok, közgazdászok elemzik a kor jelenségeit, és közre-
adnak publikálatlan dokumentumokat, statisztikákat. S mert

a vaskos antológiákban sokan szerepeltek, a tiltás-engedélyezés-alkudozás fordulatairól hajmeresztő, mitizált hírek keringtek, értelmiségi társaságokban több mint egy esztendeje a Rosta-antológiák sorsa lett a slágertéma, de a tocsogós ügyintézés során valamennyi szerkesztő, szerző besározódott, a személyeskedések, a kicsinyes villongások közegében már-már elfelejtődött az alapötlet, féltékenységi és vádaskodás örvénylett, s mintha keservesen azért engedélyezték volna végül, hogy elfojtott gyűlölködés sistereghessen minden repedésből. Mire karácsony előtt megjelent az első, a kiegyezést újraértékelő kötet, a szerkesztők fele kicserélődött, protokolláris szerkesztőbizottság alakult, magas rangú párt, állami és akadémiai tisztviselők neve díszelgett a második oldalon, és szájról szájra járt, mit kellett kihúzni, átírni, milyen hihetetlenül bátor megnyilatkozások is akadtak a cenzúrázatlan kéziratban. Ki tudja. A Rosta-antológia nem lehetett eleven, sokszínű, csak kiegyensúlyozott, minden markáns irányt, gondolatot, ízlést ellensúlyozott benne valami más; sokan csak szemelgettek belőle, lelkendezve csupán a rokonszenveset választották ki, tudomást sem véve az ellenkező irányokról, a tompító szerkesztésről; a Rosta-antológiákból mondatokat citáltak, „ilyesmi ebben az országban még nem nyomtatódott ki, harmincöt éve legalábbis nem” a mocskoló legendák, a fölfújt pletykák és a valóságos önrontások ellenére az antológia forradalmi eredmény volt, és Anna még a télen vállalta, hogy a tervezett negyedik kötetbe ír az Európai Iskoláról. Azt is tudta, hogy tanulmánya majd párba kerül az irodalomtörténész Orlay Döme elemzésével.

Ott volt a sötétkéfé fedelű Rosta-antológia a polc szélén, a könyvhétre megjelent többi kötet tetején, Anna átfutotta a tartalomjegyzéket, ezt megtette a könyvesboltban is, s most újból megállapíthatta, hogy a névsor minőséget szavatol, bár ha ő szerkesztené, másokat látna szívesen az antológiájában. Mindegy. Akkor is. Az a szabadságtöredék, amelyik engedélyezett, arra jó, hogy gyűlölködve, acsarogva védje mindenki a magáét, kizárólagosnak és egyedül üdvöztetőnek vélné a neki osztott darabkát. „Hogy én milyenre szerkeszteném, ez nem mérce”, különböző változatokban oly sokszor érvelt így magának, s másokkal vitatkozva is, ragaszkodott a türelem és tágasság szép programjához – „de hát milyen más mérce van?”,

ez a kétely éppoly jogos. Minden elhatározott önmérséklet szellemi csonkolás. Ájtatos hazugság. Tiltakozik a kultúrpolitika megosztási, bomlasztási manőverei ellen, s ha másképpen nem lehet, legalább azzal, hogy elfogulatlanul próbál közeledni könyvekhez, kiállításokhoz, színházi előadásokhoz: mások félénk, felemás kezdeményezéseihez – de nem megy, ez sem sikerülhet. Képtelen becsapni magát, és bármilyen nemes cél érdekében elfelejteni tényeket. Tények! Tények! – ezt a puha szót döngve ejti ki magában, mázsás terhek zuhannak. Elegendő meglátnia a Rosta-antológiában Paál Imre vagy Cserkői István nevét, és oda a tárgyilagos nyitottság. Nagyon jól emlékszik Anna, hogyan határolta el magát 68-ban Cserkői a csehszlovákiai bevonulás ellen tiltakozó kollégáitól, milyen nagy hangon hirdette a sajnálatos, de elkerülhetetlen lépés elvét, és milyen természetesen fogadta aztán felgyorsuló karrierjét. A Rosta-antológiában az 1948 és 53 közötti időszakot elemző tanulmányok sorában Lukács György akkori tevékenységéről ír – Lukácsról éppen, aki állítólag a korlátoltság bajnokaként emlegette Cserkőit. Bosszú ez? De bizonyára filozófiai szakértelemmel, rengeteg pontos adattal, kápráztató hivatkozással és fölényes ítélkezéssel mesterévé avatja Lukácsot, s ugyanakkor meg is tagadja a botló mestert. Meg sem nézi. Paál Imre szerepeltetése taktikai fogás, ő a szerkesztőbizottságnak is tagja, az Akadémia titkára, írásában várhatóan sok számmal, készségesen hajló statisztikával bizonyítja, hogy helytelen közgazdasági elgondolás volt a nehézipari beruházás. Büszkén tárja az olvasó elé azokat a számszerű összefüggéseket, amelyekről tudhatott huszonöt, majdnem harminc évvel ezelőtt is. „Abból élnek, hogy utókor lettek, s nem valószínű, hogy akadna szerkesztő vagy szerző, aki idézzon itt az 51-es, 52-es írásaikból.” Igazságos nyitottság és elfogulatlanság csak kölcsönösségben képzelhető el, Paál vagy Cserkői öntudatra ébredése, megvilágosodása sohasem történt meg, nem igaz, mindenkori hullámlovasok ők, szolga íródeákok, és Herczeg Gyula is az, aki tanára volt a hatvanas évek első felében az egyetemen. Előadásait annak idején is lenyűgöző indulattal tartotta – azt mondják, ma is, bár olykor sokat iszik, s ha könyvezeve védi-hirdeti fennkölt eszméit, inkább nevetséges. Lángvörös dühvel utasította ki a művészet berkeiből az Európai Iskola művészeit, minden „embertelen”, „absztrakt”

kísérletezőt. Szípkázóan szellemes előadásokban bizonyította egy-egy kép vagy szobor ürességét, ügyetlen tákolmány jellegét, kiválasztotta a kurzus kedvenceit, és ízekre szedte előttük, hogy aztán meglepetésül az ellenkező végletbe csapjon: prófétai szenvedéllyel állította, hogy ez a korszak jelentékeny műve, a „Sollen Mű, a Sollen”, ordított, és magasba lökte a karját, fekete szeme izzott, mintha az ördöggel csatázna. Rengeteget tanult Herczegtől Anna, öt év alatt az egyetemen ő tartotta a legizgalmasabb és legemlékezetesebb órákat, de mire eljutottak az államvizsgáig, mint valami Baradlayné, tudta, hogy mindenben az ellenkező utat járja majd. „A legjobb tanárom volt, és néhány évvel később elérékenyülten azt mondta, hogy a legtehetségesebb tanítványa voltam, de talán nincs a világnak egyetlenegy jelensége, amiről hasonlóképp gondolkodnánk.” Herczeg 1938-tól Berlinben tanult – ez eltagadhatatlan –, de 48-ban kommunista párttag, hamarosan főideológus, a képzőművészeti élet egyik irányítója. Mit írhatott itt? Önkritikát? Róla elképzelhető; gyötrődve, párás szemmel önmagát legyőzi-alázza, hogy bevallja, kimondja a tévedéseket. Jó szándékú tévedések, ehhez ragaszkodni kell. Lehet, hogy az is akadt. Bizonyára. A Rosta-antológiában úgy vonulnak fel a szerzők, mint valami középkor végi látomásban: jönnek a kifordult szemű bűnbánók, görnyedten, torz pózával, vannak közöttük fölfújt-dagadtak és halálfejjé szikkadtak, mögöttük a dühösek, a megtorlók serege, hatalmasra tátott szájukból sárga méreg freccsen, végre itt az ő idejük, a bosszú, a leszámolás ideje, igazságszolgáltatást követelnek, de bütykös öklük, megvert arcuk, egész sértett testük csupa harag, vad lázadás; a menetet végül az ártatlan tekintetű, ép ifjak zárják, magabiztos mozdulataikban könyörtelen ítélkezés, elvetnek, mindent elvetnek, fájdalom nélkül kitakarítanak az egész terepet, átható pillantásukban közöny és önvédő tudatlanság.

Orlay tanulmánya a 317. oldalon kezdődik, „te is olvasod?”, kérdezte Anna, és feljebb csúszott a párnákon, ült már a heverőn, hívta Palit maga mellé, tartotta térdén a könyvet, az oldalak végére érve intést várt, hogy lapozzon. Hány éves most Orlay? Ötvenhat, ötvennyolc talán. Nagy testű, medvemozgású, vastag, sötét keretes szemüveget visel – ilyen lehetett azokban a hírhedt „személyi kultuszos” években is, csöndes,

visszahúzódó és megbántott, az indulatos vitákban dörmög. Orlayt mára éppúgy tisztelik a népiesek, mint az urbánusok, harminc éve ugyanabban a könyvkiadóban szerkesztő, de elkerülte a vezető beosztásokat, a lelkét nem terheli rossz döntés, a kevesek közé tartozik, akit a vádaskodó pletyka nem tett erkölcsi hullává, szigorú kritikus, de az életükben klasszikussá váló művészek rajongó elemzője; valaha – 1949-es kicsapatásáig – az Eötvös Collegium növendéke volt, egy dunántúli kisvárosból érkezett, s a háromnapos felvételi vizsgán elbűvölte a nagynevű tanárokat, pedig szellemes, villódzó akkoriban sem lehetett. Orlay tekintélyét mindig is növelte indulatszegénysége, félrehúzódó gőgje. Az elmúlt évben megjelent a Kortársban egy vele készített interjú, s valahogy ez is a szerénységét bizonyította. A beszélgetést közreadó irodalomtörténész ugyanis beszámolt arról, mennyit kérlelte Orlayt, míg végül kötélnék állt, megszólalt, de akkor is szabódott, hogy a személyes ügyeiről nyilatkozzon. Ebben az interjúban többször is zordan emlegette Orlay azt a bizonyos kicsapást, „hadd ne mondjam ki most annak a diáktársamnak a nevét, aki 49 novemberében szólásra jelentkezett a kollégiumi gyűlésen, és a fejemet követelte. Azt állította, hogy amikor a rádió közvetítette a Rajk-per-t, én fintorogva kimentem a teremből. Az igazság..., nehéz igazat mondani..., Az igazság valahogy így hangozna: akik fintorogva valóban kimentünk volna a teremből, azok se mertük ezt megtenni. Senki. Próbáltunk vigyázni, hogy egyetlen mozdulattal se áruljuk el a gondolatainkat. Szóval nem fintorogtam, és persze ültem ott a többiek között farccal, de hiába. Elvtársak! – szikrázott ő –, én nem szoktam súlyos szavakkal dobálózni, de ki kell végre mondani, hogy Orlay Döme a népi demokrácia ellensége. Nézetei és magatartása egyenesen fasiszta. Nem akarok vádaskodni, elvtársak, de Orlay Dömének nincs közöttünk helye. És a többiek megszavazták a kicsapatásomat”. Az interjúban szokatlanul elevennek tűnt a 49-es sérelem s az utána elszenvedett mellőzöttség, „éppen csak megtúrt lektor voltam”, a történelem Orlay számára itt megállt, az egyetlen változás, amit észrevett és újra meg újra jelzett, hogy „ma már olyasféle barbarizmust elképzelni sem tudnak az emberek”. Orlay az elmúlt két évtizedben szabadon publikálhatta tanulmányait, verselemző sorozatait közvetítette a rádió, fiatal írókat mutatott be az Élet és

Irodalom hasábjain és szerzői esteken. A kiadóban már csak kiemelkedően értékes könyveket szerkesztett, és büszkén állította, hogy ezekből a könyvekből egy sem jelent volna meg 1949 és 1956 között: „játékképpen elgondoltam, hogy az elmúlt húsz esztendőben kiadott kortárs magyar irodalomból mi jelenhetett volna meg a személyi kultusz éveiben. Jóindulatúan is legfeljebb 5%-ra becsülhetem ezt az arányt” – ez a mondat itt, a Rosta-antológiában szerepelt, a hosszú tanulmány harmadik oldalán, Anna felszisszent, mintha tűbe tenyerelne, „nem illik majd össze a koalíciós időszakról írt dolgozatunk”, s a haragját, csalódottságát fékezve szomorúan mondta Palinak, „azt hittem, Orlay okosabb... akarod tovább olvasni?”, de Kollár nem válaszolt, nem kellett vitatkoznia, hisz Anna is folytatta, a szónoki kérdés ítélet volt, ha belekezdtek, Edit miatt, Szakály miatt végig kellett böngészni. Orlay a 49-es fordulat utáni kultúrpolitika rontásairól írt, felsorakoztatta az elhallgattatott és megtiport írókat, a ki nem adott és meg nem született, csírájában elhalt műveket; tanulmánya kíméletlenül öntötte az adatokat, nekikeseredetten sorolt, sorolt, s az egyik oldalon ott álltak doronggal a kultúra irányítói, a másik oldalon sebektől, ütésektől görnyedtek az alkotók. A megkésett vád és elégtételszerzés, érezhetően, úgy magával ragadta a szerzőt, hogy megszokott higgadt elemzéseiből itt egy fikarcnyit sem talált senki. Pontos dátum, lelőhely, idézet a dorongosok egyikétől, aztán görcsös vallomás, noteszlap, napló részlete – Orlaynál egyszerű, egyetlen pillantással belátható a világ: bűnösök és áldozatok a szereplők, és más változat fel sem villan, holott ha mást nem, a stílusosan megmutakozó kint, büntudatot meghallhatta volna a gyűlölt szövegekből is. Érzékenysége, elfogulatlansága csúnyán cserbenhagyta. Pedig a választott mondatok a védekező uszítás, a mentegetődző acsargás iskolapéldái: „Ki kell mondani végre”, „Bennünket nem vádolhat senki”, „mi egyenesen udvaroltunk ezeknek az íróknak”, „mi idejében figyelmeztettük ezeket az elemeket, hogy forduljanak szembe saját múltjukkal”; összegyűjtötte Orlay a korszak dorongjait, és kiállította itt, mint egy múzeumban. Milyen halott és érthetetlen lett az egész. Nem tudott mit kezdeni a dorongoló és leütött Lukács Györggyel, idegenkedve elfordult, most látni hagyta a fintorait, nem foglalkozott az önmaguk ellen lázadókkal; Szakály Péter 1951-

es cikkéből is idézett, és Anna olyan tisztán látta Szakály szenvedélyesen izzó s mégis hideg tekintetét, hogy megborzongott. Sem a lábjegyzetben, sem hátul, az apró betűs kommentáló szövegben, sehol egy utalás, hogy mi lett Szakállal, mi lett a többiekkel. Makacsul megtapadó kiskirályok, önmagukat feladó, összeroppantott emberek, disszidens zszurnaliszták – mindez egyre megy? Anna a kézfejevel, aztán a tenyerével maszatolta a könnyeit, lassabban, tagoltabban ejtette a szavakat, így talán úrrá lehet a bőgésen, a nevetségesen elcsukló hangon, „nézd meg, akkor is ott állt fegyvertelenül, nem bántott senkit, magát tette csúffá: elvakult rajongó!, nézd meg, semmi más, megszállott, elvakult rajongó, és Orlay nem talált egyebet, figyeld meg, semmi egyebet”, és visszalapozott a Szakály-idézethez, fönt, a lap tetején kezdődött a mondat, „a párttal való legszorosabb kapcsolat teheti szabaddá az író, csak ebből a kapcsolatból születhet meg a szabadság, amelyre a művészek mindig is vágyakoztak”; az elvakult ügyszeretetet nem szabad összetéveszteni a dorongosok lendületével; „azt mondta utolsó nap Szakály...”, de Anna legyintett, nyelt, és most már fékezhetetlenül zokogott, hasra fordult, belefúrta a fejét a puha díszpárnákba, mégsem tudta egészen átengedni magát a keserűségnek, nem lehetett tisztító, megkönnyebbítő sírás, s nemcsak a harag, a dühös dac ágaskodott benne – Pali miatt aljasságnak érezte ezt a kitörést, kínzásnak szinte, mit kezdhet vele Pali?, vigasztalja?, nézze bénán, míg összeszedi magát?; „mindent magadra veszel, látod, most is, a világ minden szennyését, és én csak azt kérem, hogy próbálj védekezni, Orlaytól, Czerjáktól, Pethőtől – védekezni!, érted?, védekezni!”, nem simogatta a haját, nem dűnnyögött, de ahogy maga felé fordította Anna arcát és azt mondta, „védekezz!, érted?!, védekezz!”, az rosszabb volt, mint egy segélykiáltás. Fel kell hívni Editet, megnyugtatni, hogy vele éreznek, szidni Orlayt, de milyen szavakkal, hogyan mondja? Edit is elégtételt akarna, „gyalázat, aljasság”, sziszegi, és magában talán elképze-
li, ahogy meglesi Orlayt, beront a kiadói szobájába, gyöt-rődve eljátszik a lehetőséggel, de ilyesmit ma már Jancsó Edit sem tesz, senki az égvilágon; lassan ötvenéves Edit, a haja festett, a száján fémes csillogású rúzs, mindig választékosan öltözött, jól ápolt – most is szép, napról napra konzervált és renovált, büszkén tartja magát, társasutazásokra fizet be,

állítólag jó lakása van, de nem hívja oda a barátait, vajon mit rejt az a lakás? Szakálynak is akad ott fenntartott hely, vagy épp ellenkezőleg: szikár, egyszemélyes lakás, csakis praktikus tárgyakkal?, nem tudható, és Edit keménységéből mind a két változatra futná. Lehetetlen, hogy akad este, amikor jajgatva-fuldokolva nem pöröl a sorssal, lehetetlen, hogy nem szembe-sül a maga végleges kifosztottságával, hogy nem látja porrá omolni a saját hősiességét is; az álla szomorúan merev, vaskos, és ahogy hegyesedik az orra – „milyen világ ez?”, Anna felül, riadt és esdeklő, akár egy kisgyerek. 1956 őszén az anyja is elragadtatva mondta, hogy Péter és Edit a legszebb emberpár, akit valaha látott, holott őt is csak az összebújásuk, a lendületük igézte meg. És milyen gyötrelmes volt, örökre érthetetlen, hogyan találtak náluk Péterre. Éjjel csöngettek, az apja nyitott ajtót, s mielőtt csodálkozást színélve eltagadhatta volna Péter jelenlétét, ahogy ez többször is átvillant benne, „mindenesetre megpróbáltam volna visszautasítani a zaklatást”, mielőtt egy szót is kiejtett volna, Péter megjelent a cselédszoba ajtajában, felöltözve, frissen borotváltan, mint aki már várta a jövevényeket. Kihajtott nyakú, rövid ujjú ing volt rajta a tél kellős közepén, olvasta vagy képen látta, hogy így kell. „Tudod, miért ítélték halálra Pétert?, ha Editet kérdezed, azt mondja, mert nem volt gyáva, lehet, de nemcsak ezért. Nem kaparhattak elő semmit, ami elegendő ürügy lett volna a felakasztásához. Nem volt a Nagy Imre-kormány tagja, demokratizmust, munkásönkormányzatot, független szocializmust követelő cikkekért nem akasztottak. Tudod, miért? Mert egy zsidót is illett abban a perben halálra ítélni. Ezért. Kérdezd meg apámat, ezért!”

Editnek nem lett akkor semmi bántódása, nem tartóztatták le, egyszer sem hívták be kihallgatásra, pedig Péter társaként felelősségre vonhatták volna, volt idő, amikor remélte, hogy majd szembesítik a férfival, de soha, semmi, mintha nem az élettársa lett volna. Anna szülei megkérték, hogy Péter anyjához járjon el, de Edit először csak megvitte a letartóztatás hírért, nem törődött az idősödő, magányos asszonnyal, „nem értette, mit akar Péter, idegen lett a fia, minden cselekedete, a hite, tőlem is idegenkedett, félt, hogy bajba sodrom, tőletek is féltette, az egész világtól, az összes barátjától. Üljek mellette, és én is sopánkodjak?”; aztán a Népszabadságban megjelent

hír, hogy a halálos ítéletet végrehajtották, mégis közelebb hozta a két asszonyt. Szakályné apró, törékeny, már hófehér hajú, madárarcú nő, a válla hajlott, „azt mondtam Péternek, amikor az öcsémet letartóztatták, hogy tudom, ő semmit sem segíthet, éppen azt akarom, hogy megértse, ilyenkor senki sem segíthet, nem tisztázhatja senki a tévedést, mert ezek a letartóztatások nem tévedések. Könyörögtem, hogy valahogyan küldesse ki magát, és maradjon kint. Péter tudta, hogy az unokatestvéreket eltüntették 38-ban Moszkvából, hogy ott is így történtek a dolgok. Próbáltam neki magyarázni, kértem, hallgasson végig, de nem... befogta a fülét, rám ordított, elrohant, nem láttam akkor... Nagyon sokáig nem láttam, és nekem talán sohasem bocsátotta meg, hogy csalódnia kellett. Nem ismerte be, hogy igazam volt”. Szakályné belesüppedt az öblös, magas támlájú fotelba, a szeme beesett, fénytelen, a szeme alja puffadt, mintha hólyagos volna. Ő telefonált, s kérte, hogy Anna szülei szenteljenek neki egy kis időt. „Rendezgettem, és néhány olyan darab akadt a kezembe, amelyet szívesen adnék nektek emlékebe”, letette az asztalkára a dobozt, habozva feléje nyúltak, kinyissák most, vagy inkább ne, hogyan tapintatosabb, „majd később megnézik”, s kicsi kezével furcsán intett, türelmetlenül legyintett, és belekezdett a monológjába. Anna az anyja mellett ült, megcsókolta Szakálynét már az előszobában, letelepedett aztán a többiekkel, egy pillantással kérdezte, hogy maradhat-e, maradhatott, nézte a dobozt az asztal szélén, világosszürke karton, cipősdoboznál kisebb, mellette kávéscsészék, cukortartó, „tudod te – kérdezte Anna anyját –, hogy amikor Péter megszületett, mindenben anyád segített nekem, te arra nem emlékezhetsz, mert csöppnyi voltál, de ott laktunk egy házban, nem is tudom már, talán a lakást is ő szerezte nekünk, úgy lehetett, anyád mindenben rendkívül ügyes volt, én meg gyámoltalan, hazajöttünk Ervinnel az emigrációból, szegény uram azt akarta, hogy itthon szülessen a fia, én nagyon féltem, Ervint féltettem, előszedek majd a 19-es múltját, azt gondoltam, nem kap állást se, a család hívott haza bennünket, szegény uram meg azt kérdezte tőlem, hogy talán attól félek, tőrbe csálnak a saját szüleim. Így aztán hazajöttünk Weimarból, milyen csodálatos volt az a város, Péter dührohamot kapott, ha csak megemlítettem, pedig valóban csodálatos volt, el kellett volna mesélnem

mindent, hogyan éltünk ott, de Péter nem akarta, valahogy soha senki ezt nem akarta, és 24-ben megszületett a fiunk, anyád nélkül nem is tudom, hogy boldogultam volna, én azt hiszem, ő sohasem volt fáradt, és valahogy mindenhez értett, de legjobban azt irigyeltem, hogy még zongorázott is, hogy tudott annyi mindent csinálni, és mindenkinek segíteni, és milyen gyönyörűen muzsikált. Azt hiszem, azért, mert boldog asszony volt, azért. És jó is azért volt. Szerette volna, ha mindenki boldog körülötte. Amikor Ervin meghalt, istenem, eljött hozzám, és ott aludt, tudod, egyáltalán nem bánom, hogy Péter itt lakott nálatok, nagyon jól tette. Talán azt gondolta, hogy én megbántódom, mert nem is kérdezett, de nem, ne higgyétek, én ezt nagyon köszönöm. Nekem nehéz volt anyád nélkül, sokat gondoltam arra, hogy ha ő visszajött volna, az életem egészen másképp alakul – és Péter is, anyád megértette volna még ővele is, hogy a legfontosabb az élet. Láttam, amikor Révai mellett dolgozott, és olyan ugrásra készen, mintha meghalni akart volna az eszméért, ügyekért, aztán meg teljesen szembefordult velem, de így is megtalálta, aminek feláldozhatja magát. Sajnálom, hogy annak idején csúnya vitáink voltak, istenem, szegény Ervint is belevontuk, ez már, ez olyan volt, mintha örültek lennénk. Én esküdöztem, hogy Ervin nem lenne kommunista párttag, hogy 19-ben meg utána is félt az ilyen Révai-féléktől, hogy ezt nem akarná. A Rajk-per, vagy később talán?, később volt már, akkor vesztünk össze legjobban. Azt mondtam, az apád ezerszer okosabb volt, és szégyellné magát miattad, Péter meg azt állította, hogy sohasem értettem meg Ervint, követtem, féltettem, de nem értettem, és akadályoztam, hogy egészen a meggyőződése szerint élhesen. Milyen bután ordítoztunk, legjobban, ha engem is leleplezel, jelents fel!, istenem, milyen örült lehet az ember, aztán meg fejébe vette Péter, hogy nem érteném meg a szerelmét, nem is mutatta be nekem sokáig ezt a szegény lányt, de szentül hitte, hogy amúgy sem találnánk hangot. Szegényke, az uram azt mondta volna rá, mozgalmi nő, ez igaz, ez rögtön eszembe jutott, de én nem bántam, nem kellett volna bujkálni még előlem is, szegény, mihez kezd, akármilyen fiatal is, mihez kezd majd?, ha legalább utazgatott volna, ismerné kicsit az életet, ilyen könnyen nem szabad lemondani az élet örömeiről, ő azt nem tudhatja, ha legalább olyan műveltsége volna, mint

Péternek, bár az is mit használt? Semmit. Miért tanult annyit? Révaival kölcsönösen csodálták egymás eszét, műveltségét, de nem tudtam akkor megmondani, miért nem tetszett nekem az a barátság, annyira örömtelen volt, egyáltalán nem barátság, egyikőjüknek sem voltak barátai, Péternek nem volt; szegény Ervin, el sem hitte volna, hogy az ő kedvessége semmivé lesz. Emlékszem, még diákkorában elvitte Péter az írásait Szerb Antalnak meg másoknak is. Mennyire bíztam akkor, hogy nem hibáztam el a nevelését, de Pétert valójában nem is lehetett nevelni. Elvette, ami kellett neki, és másra nem is ügyelt. A munkaszolgálatból megmenekülve azért más lett. Néztam a szemét, a határozott mozdulatait, és attól féltem, megbolondulok, mert egyre azt képzeltem, gyászolnom kellene Ervint, másodszor is gyászolnom. Azt mondtam magamnak, nem sikerült semmit se életben tartanunk belőle. Nem lehet ügyekért élni. Azt mondják, Péter többször összekülönbözött Nagy Imrével, mert nála is radikálisabb volt. Sokkal radikálisabb. Kevés időt töltött nálam, de néha úgy láttam, egészen közönyös, nem is látta a környezetét, nem lehetett kicsalni belőle, hogy milyen ételt enne, milyen ajándéknak örülne. Milyen jó lett volna, ha beszélhettem volna a régi életünkről. Bécsről, Weimarról, arról a kicsike lakásról, ahol született. Hiába fogadkoztam magamban, hogy megkérem, hallgasson végig, nem mertem. Egyszer sem adódott alkalom. Csak bosszantottam volna. Beláttam, hogy ő sokkal erősebb nálam, inkább ő hajlított engem, nem is tudom, mintha szégyelltem volna Péter előtt azt a régi életet, elraktam az emlékeimet, megpróbáltam, hogy ne gondoljak azokra az időkre. Magyarázzátok meg Editnek, titeket tisztel, rátok hallgatni fog, mondjátok meg neki, hogy ha szerette Pétert, éljen kicsit helyette is, azt csinálja, amit Péter elmulasztott, gondolja azt, hogy őhelyette él, tanuljon meg örülni, gyönyörködni, valahogy segítsétek ebben, én tudtam Ervintől meg a te anyádtól meg másoktól is, hogy a legfontosabb az élet, de ők olyan korán elmentek, és én rossz tanítvány voltam..., neki kell kezdeni”.

Már sötétedett, és Anna apja felajánlotta, hogy hazakíséri Szakálynét, az asszony kicsi kezével hadonászott, szó sem lehet róla, felesleges, fogta a fekete retiküljét, az ernyőjét, egy pillanatig habozott: valamit itt felejt, volt még nála valami, és itt felejt, rádöbrent, hogy a dobozt hozta, jól van akkor,

megkönnyebbülten intett még egyszer, hallották, ahogy óvatosan lépeget a rosszul világított lépcsőházban, bizonyára fogja a korlátot. Azon az éjszakán kinyitotta az összes gázcsapot, és leült a konyhában. Amikor reggel a szomszédok feltörték a lakásajtót, már órák óta halott volt. A temetésén késő őszi napsütésben két tucat ember álldogált, szótlan összeverődés, néma ölelések; lehajtott fejjel haladtak a temetőkapu felé, s tétován maradtak még; a véglegességet így kijátszaná az ember, de nem ezért vártak, ezért senki, nehéz lett volna elindulni valakinek, kiválni a kis csoportból; „nem tudtam, hogy a halála előtt két nappal búcsúzni jött”, és mások is elmondták, összeállt az utolsó hét: mindennap másik ismerőshöz ment, mindenütt Péterről beszélt, a régi időkről, emlékmagokat szórt, így akarta, ezt még elvégezte, bár a világfordulással nem bírhat.

Anna tizenhat éves volt, régen túl a kiskamasz szorongások idején, de akkoriban nem is az ágy alatt lapuló, repedésekből előpattanó, a nyitott ablakban a sötétséggel együtt gomolygó veszedelmektől félt. Sok százszor látta, érezte Szakály Péter halálát, a saját bőrén érezte a síkos kötelet, ott volt a hajnali udvaron, a nyakát fogta, betapasztotta a fülét, de hallotta a csigolya roppanását. Vadul vert a szíve, lüktetett a halántéka, menekült volna, és önkínzóan újra meg újra elképzelte. Voltak ismerősei, rokonai, akikre jól emlékezett, tudta, hogy halottak, de előfordult, hogy látni vélte őket az utcán, villamoson. Egy jellegzetes mozdulat, egy fejtartás vagy egy hasonló kabát elegendő volt a pillanatig tartó döbbenet, az ujjongás, a jel érzékeléséhez, hogy talán másképpen van. Szakályné törékeny, előreejtett válla is felvillant évek, évtizedek múltán, mintha utazott volna a metrón, a szeme alja hólyagos-táskás. És a töredék másodperc nyilallását valami szégyenféle követi: tény, ő is halott, tény, és nincsen másképp. Pétert nem látta soha megelevenedni, ebbe az ördögi kísértésbe nem vitte, nem vihetette, mert olykor ő maga volt Szakály, annak kellett lennie, az ő szemével látni a még sötét hajnali udvart, a fal és ablakkeretek éles kontúrját, hátrakötötték a kezét – utóbb gyorsította a jelenetsort, hideg rázta és verítékezett, el kellett jutni a csigolyaroppanásig. Nem beszélt senkinek a kényszerképzeleiről, ebben senki sem segíthet, meg kell érteni és legyűrni, Szakály velük élt, látta, ahogy levest kanalizott, ahogy kijött

a fürdőszobából, ahogy a mutatóujjával megérintette Edit kezét, végigsimított a karján, és Edit gyönyörűséggel megbor-zongott; „ezek nem szavak, nem közlés, felakasztották... Orlay nem tudja, mi az... Felakasztották”, zokogott most, már nem kellett átélnie a régi rémjelenetet, de a hegek sajogtak. Annak idején megpróbált úgy is védekezni, hogy mások halálát igye-kezett felölteni, megcsömörlik talán, de nem ment. Könnyű volt elképzelni a nagyanyját például, levetkőztetve Auschwitzban, akadt, aki az utolsó órájáról hírt hozott, látta őt a munkára kiválasztottak csoportjában, még erős, fiatal nő, negyvennyolc éves akkor, könnyű volt elképzelni, végigper-getni újra, amint felfedezi a másik oldalon a rokon kamasz-lányt, Ilike, kiáltja neki, hisz fürösztötte, dajkálta, és Ilike rá-néz, de akkor már átlökik a másik oldalra, terelik el; mindent elképzelt Anna, ahogy hallotta-olvasta, de a nagyanyja helyett nem halt meg. Legyen folytatható.

Belefúrta a fejét újból a díszpárnákba, „mindjárt el kell mennem, nem akarlak így itthagyni”, Pali föléje hajolt, „ne add össze az egészet, ne vedd magadra”, majd jobb lesz, mind-járt, a betűk ugráltak előtte, „a párttal való legszorosabb kap-csolat teheti szabaddá az író, csak ebből a kapcsolatból szü-lethet meg a szabadság, amelyre a művészek mindig is vágyakoztak”, és a zárójelbe tett, tárgyilagos adat: „Szabad Nép, 1951. február 14.”; hangok zsibongása: „neked tudnod kell, hogy végső soron mi baja Czerjáknak..., ne lepődj meg..., neked többet kell értened..., gondolkozz”, az éjszakai csöngé-tés, és Szakály kilépése az előszobába, mint egy filmben, a sér-tett parancs, hogy „olvasd el! Orlay tanulmányát olvasd el!”, és a vékonyka hang, mintha annyi év után a cipősdoboznál ki-sebb dobozból szólna: „a legfontosabb az élet.” Mindjárt jobb lesz, de még nem tud megfordulni, „milyen világ ez” – és hal-lotta a kulcszörgést, nyílik az előszobaajtó, az ő mostani elő-szobájuk ajtaja, Pali feláll, kint sutyorognak, „gyere, vigasz-tald meg anyádat!”; a hosszú előszobai szekrény, szemközt fogasok, tükör, az egyik sarkán csorba és a foncsorozás rozs-dásodik, konyha, WC és a szobák ajtaja, sorban mind, tudja, ezek is tények.

A kezében tartotta még a megsárgult, portól roncsolt *Utópiát*, nem jegyez föl semmit, vitéz Moór Gyula tanulmányából sem, semmit, ezt szinte dühösen gondolta, semmit; amit leírhatna, arra nem lesz szüksége; kinevetik, ha a mikrofonhoz ülve előszedi a céduláit, mint valami öreg, pedáns tanár. Soha senki nem használ jegyzetet – könnyedén, lazán csak, a természetes társalgást utánozva –, és mindannyian erőlködnek, hogy fesztelenül folyjon a szó. Valamit azért képviselnie kell. „Egy hold föld Middlesexben többet ér, mint egy hercegség Utópiában”, Macaulay-re is hivatkozhat, de vitatkozzék-e bölcsességével, vagy épp ellenkezőleg: legyen utópiaellenes? Köves utópia-párti, erre esküdni merne, elmondja majd a saját, reménytelenül dédelgetett utópiáját a Duna menti népek szövetségéről, elmondja, hogy ez miért utópia, miért tűnik egyre reménytelenebbnek, s aztán azt is, hogy miért dédelgeti mégis az újra meg újra elbukott tervet. Jászi Oszkár keserű kitartásáról beszél, Ady szenvedélyéről és Bartókról – hallotta néhányszor Kövest, és nem valószínű, hogy azóta megszabadult a rögeszméitől, hogy ma valami egészen újjal lepi meg. Ha tudná András, ki lesz a harmadik vendég – és ismerős lesz, ezt Zsuzsa megígérte –, a felvételig akár valamennyiük szerepét megtanulhatná. Előadja Köves nézeteit, s persze Köves stílusában, dörmögő hangján, le-lelassuló és nekiiramodó ritmusban; ha tudná, ki lesz a harmadik, felkészülhetne arra is – parodizál, ilyen még úgysem volt; ki vállalja a komolytalanság vádját?, pedig ő halálosan komolyan venné a paródiát, beleélné magát a szerepbe, minden nehézség nélkül érzi Köves kínzó vágyát, tehetetlenségét, az arcára mély barázdák vésődnének – hogy megváltoztál, Zsuzsa hökkenve nézegeti, bizalmatlanul és csalódottan, Köves szemhéjrebbenéseit, ticjét is felölti. Eljátszhatná Zsuzsa szerepét is, miért ne? Buzgólkodó-okos nő, a hangja rekedtes-színtelen, de időről időre egy-egy metsző, éles szó – vigyázz! óvakodj!, gyengédséget, könnyörületet itt ne várj! Ha kicsit gyakorolja, kiválóan megállná a helyét. Pethő András sokszínű műsora – egymaga is csinálhatná, micsoda rátalálás, ez neki való! Nem töpreng a jövőjéről. Született showman, parodista, filozófus-bohóc. Ideje indulni!

Úgy ugrott fel a székről, hogy a hallgatók felnéztek, „köszönöm”, vetette oda az apácának, s gyors léptekkel ment ki felé. A szobája előtt egy tanítványa ácsorgott, „a tanár urat vártam”, de ő ingerülten elutasító, „itt voltam egész délután, miért nem akkor jött, most sietek, a Rádióban várnak egy előadásra”. Miért mondja ezt?, nagyképűen és fontoskodva mentegetőzik, utálkozva hallja a saját hangját, és a fiút is: „nem konzultáció..., csak kérni szeretném..., egy pillanat csak..., lehetne, hogy előbb, a harmadévesek vizsganapján jöjjenek..., levizsgáztatna holnapután a tanár úr, mert haza kellene utaznom..., az anyám...”; András kinyitja a szobája ajtaját, tereli a fiút, megsemmisítené, amit az előbb mondott, és érzi, hogy az igazgatás-visszavonás-szépítés, a bizonytalankodó jóvátétel a legszerencsétlenebb; „persze, semmi akadálya..., de...”, a fiú kezében ott a leckekönyve, szórakozottan forgatja, „...de azt hiszem, megérdemel vizsga nélkül is egy jelest..., az évi munkája...”, figyeli a szeplős, könnyen vörösödő fiút, mohón nyújtja az indexét, vagy hálálkodva vonakodik, meglepődik előbb. „Köszönöm”, mondja tárgyilagosan, aztán megtorpan, „és ne is jöjjenek akkor vizsgázni?” András kiveszi a kezéből a leckekönyvet, „beírom most”, és élvezzi a nehezen kicsikart fölényt. Talán mond még valami tanárosan buzdítót, valami visszaszorítót, hogy el ne bízza magát, hogy ne terjessze a hírt, Pethő tanár úrnál bárki szerezhet jelest; vizsgázni nem kell, csak némi ügyességgel megkönyékezni a gyámoltalan, hiszékeny oktatót. Nem mond semmit. Állva ír, firkant inkább, olvashatatlan jel, a „P” után kanyargó cirkalmas vonal a neve, becsukja és a fiú elé tolja az indexet. „Még egyszer köszönöm”, hátrál ki a virsli-szobából, körül sem néz, se az üveges könyvszekrény tartalma, se a Tulp doktor nem érdekli, „...és jó nyarat kívánok”. Mikor becsukja maga mögött az ajtót, András sietősen körülnéz, lehet itt bármi, amire szüksége lesz? Nincs köze egyetlen darabhoz sem. Az asztala üres, a telefonnal még üresebb, otthontalanabb. Ősztől változtatni kell ezen, átköltözni, csinálni valamit, de most sietősek a mozdulatai, a szemvillanása. Az üvegezett könyvszekrényen látja a saját lendülő karját, gyors felállását, a tekintetét. Korán van még, nincs hová sietnie és nincs mitől megválnia. Üres térben komédiázik, de hihető. Így él. Kívülről bezárja a szobája ajtaját, ha elmulasztaná, a takarítónő másnap alázatosan figyelmeztetné,

„bezártam ám a tanár úr szobáját, még jó, hogy észrevettem, vigyázni kell ám”. Tavaly egy hallgató hetekig lakott az épületben. Foszló huzatú heverőn aludt az egyik műteremben, zseblámpával világított, mert kapuzárás előtt áramtalanítják az egész házat. A kabátjával takarózott, és drapériával, lepedővel, amit az aktmodellt állók használnak. Nem volt hajléktalan, inkább kíváncsi. Elég sokáig őrizte a titkát, aztán nem bírta tovább, mesélni kezdett éjszakai portyázásairól, hogy milyen a főiskola elhagyottan, sötétben, beszélt a tárgyak változásairól, szagokról, hangokról, amelyek csak éjszaka érzékelhetők. Büszke volt a merészségére, és egyre többet kérkedett vele, „most egészen másképp látom a világot, óriási élmény ez nekem, és örülök, hogy vállalkoztam rá”. Talán ha óvatosabban szivárogtatja ki felfedezéseit, követői is akadnak. A főiskola kísértetkastéllyá, éjszakai örömtanyává változik, minden lealjasul – lehetősége lett volna erre, mielőtt a tanári kar tudomást szerez a rendbontásról. A fiú így rektori figyelemztetést kapott, és megszigorították az ellenőrzést: háromnegyed nyolckor bezárják a főkaput, előtte áramtalanítanak, s a portásnak, a takarítónőknek, a tanároknak is kötelességük megbizonyosodni: üresek-e a termek, s bezárni a szobákat. Úgy tűnik, a fontoskodó rendelkezés sem ébresztett kedvet, hogy a hallgatók felrúgják az egészet, kipróbálják, hogy zúgnak éjszaka a csövek, miféle árnyékok táncolnak táblán és állványon, az olajfoltos padlón és a folyosók óriás falain. Teleholdnál vagy amikor felhő takarja el a vékonyka-erőtlen újholdat. Annak a fiúnak legalább köze volt ehhez a helyhez, s nem hengegett, amikor tűnődve újra és újra elmondta, „most egészen másképp látom a világot”.

Az Opel lehűlt, de érződött, valamivel korábban a besütő nap felmelegítette a tükröt, a váltót, a kapcsolókat, megállt és izzott a levegő, sokkal melegebb volt, mint a szabadban. A zárt tér felfűtöttségét őrizte a kocsi, fűledt, álmosítóan tompa, lassan mozduló minden levegőrészecske. A kihűlt forróság egészen más, mint a langymeleg: András jelenléte nélkül történt itt valami – felfűlt és lehűlt –, s szinte feszélyező volt beülni, berontani ebbe az önműködő térbe. Gyújtott, tolatott és sebesen kivágódott, az Izabella utcára kanyarodott, aztán a Majakovszkij utcára. Volt ideje bőven, a piros lámpánál

dúdogtatott, türelmesen várt: néhány elszámolható másodperc ez is. „Pa-pa-pam, papa-pam... mi a fő, az a fő-fő...”

Néhány napja a rádióban hallotta a dalt, mély hangú fiú énekelt, és vasárnap délután látta a tévében is. Őrült dolog, de hétvégén szinte állandóan szól náluk a tévé; jönnek-mennek, kiülnek az erkélyre, Tünde valami különlegeset kotyvaszt a konyhában, akkor is villog-harsog, gyerekműsor, filmmúzeum, reklám, torna, kórusmű, minden, pedig ha igazán nézni akarják, legtöbbször videóznak, Tünde csereberéli, gyűjti a kazettákat.

Vadember külseje volt a fiúnak, vállig érő torzonborz hajzat, bőrnadrág, meztelen, szőrös mellén, karján elidőzött a kamera, lüktetve, a zene ritmusát követve, a sűrű-sötét szőrzet-hez tapadva, kéjesen fuldokolva – olykor az arc kemény árkaire tévedt. Már nem fiatal, keserű-gyűlölködő minden mozdulata, sohasem lesz rajongott sztár, gondolta András, de Tünde felvilágosította, hogy máris az, újabb dala a slágerlista élére került. Vadul előrelökte a karját, tombolva táncolt, vonaglott, s mintha bele-belevágna a filmfelvevő lencséjébe: a nézők arcába. Ügyes trükk, az ember ösztönösen elrántja magát, pislant, önkéntelenül mozog az énekessel, hipnotizáltan teszi, amit kiterveltek számára; „no de fő, mi a fő, az a fő-fő... Kő a fő, kő a fő, kő a fő-fő!” A refrén erős dobpergéssel, a két ütős őrzőgő játékaival, a szólista kétségbeesett-féktelen mozdulataival protestált. Fülbemászó induló a dal, úrvezetőknek való, hajtani vele az autópályán vagy csúcsforgalomban a Majakovszkij utcán – egyre megy. Egyre megy... mi a fő... kő a fő... egyre megy...

Tünde utálkozva nézte a popénekest, s mégis odatapadtan, András az ajtóban állt, nem döntötték el, hogy indulnak-e autókázni vagy sem, „beugorhatnánk anyámhoz is”, a hétvégék hosszúak, lötyög rajtuk az idő. És a kemény arcú fiú, „mint egy őseember”; örökre valami szomorúsággal idézi meg. Egész nap készülődött akkor András, hogy elmondja az álmát, szokatlanul éles, eleven volt, és annyira különös, aztán nem került rá sor, otthon maradtak, téblábolás, matatás, nincs alkalmas pillanat, talán nem is kell beszélni róla. Tünde is álmodik, de nem meséli el az álmait, vagy Kamillának, lehet, elmeséli olykor. Miről beszélhetnek ketten, naphosszat összezárva a kicsi üzletben? Hallgatnak. Tünde sokszor meghallgatja őt, és nem

mond semmit. Se az álombeszámolókról, se a főiskoláról, a tankönyvírásról, a látott filmekről, emberekről – alig szól, aztán egy-egy mozdulattal bizonyítja, hogy mindenre figyel. Talán megveti Andrást, és úgy véli, férfiatlanul sokat fecseg.

Nem mondta el akkor sem az álmát, amikor a „fö-fő” dalt énekelte az ősemler-fiú, és már tudta, hogy nem mondja el, nem lesz alkalmas pillanat, elmarad, s talán jobb is így, de a gőzben-füstben tomboló zenekar, a karját előrelökő fiú mintha vadul esküdözne – beúszott az előző éjjel álomvilágába. A dal dübögő ritmusa felkavarta a lassú szomorúságot, s most, napok múltán, hogy a Majakovszkij utcán hajtott, kényszerűen vesztegelt, indított, fékezett, csorgott néhány métert, újra megállt, most is látta a szürke álmot – és önmagát, amint énekel:

*Elhagyott a jobbik énem,
azt mondják, hogy kár lesz értem,
elhagyott vagy én hagytam el őt!
No de fő, mi a fő, az a fö-fő,
legfelül csak,
legbelül csak kő a fö-fő!
Kő a fő, kő a fő, kő a fö-fő!*

*Járok én, mint kulcs a zárban,
nincsen kulcs a vakvilágban,
elhagyott vagy én hagytam el őt!
No de fő, mi a fő, az a fö-fő,
legfelül csak,
legbelül csak kő a fö-fő!
Kő a fő, kő a fő, kő a fö-fő!*

Dúdolta a dalt, a Tanács körúton, a Dohány utcában, a Rákóczi útra érve is fújta – nemcsak showman, popénekes is lehetne, somolygott; a hajlott hátú, nagy hajú, már nem fiatal fiú föllázadt a családjá ellen, az apja neves tudós, meglehet; valami köze van, kell lennie ahhoz az álomhoz s ehhez az egész zsúfolt paphoz.

Jóskát látta, közöttük volt, beszéltek, ettek, de Jóska mintha beteg volna, erőtlen, öreg – nem is beteg, hanem öreg, és Márta egészen természetesen magyarázta, hogy nem csoda,

hiszen évekig halott volt, nem csoda, mondta; András értette, maga is természetesnek találta Jóska állapotát, logikusnak, de tudta, hogy valami még sincs rendjén. Nem aggódtak, gyengéden segítették Jóska, kivárták, míg nehézkesen, mammogva elmond valamit, nem csoda, ismételte Márta, felesleges volt a magyarázat, látták, megbizonyosodtak, halott volt, emlékeztek arra, hogy halott volt, de az álomban érzékelhetően élt, csak megöregedett, többet öregedett öt év alatt halottan, mintha élt volna, ez volt annyira nyomasztó, szokatlan, ezért mondogatta Márta is, hogy nem csoda; úgy érezték, többet öregedett, igazságtalanul sokat. Aggastyán lett az öt év alatt.

Dúdolta a dalt, „az a fő-fő, legfelül csak, legbelül csak kő a fő-fő”, és kapkodva, öntudatlanul vissza-visszaugrott a lágyabb-meditáló kezdethez, „elhagyott a jobbik énem”, mozgott a szája, és hallotta a saját hangját, de közben az álombeli öregembert látta, bepárásodott szemüvegét, hajlott hátát, hosszú, vékony volt most is, az arca meg a mozgása lett annyira öreges, maszkírozott színész a dráma utolsó felvonásában – hol van még az utolsó felvonás? És egyszerre rászakadt Andrásra az önteltség és az önsajnálát, egész nap érlelődött benne a felismerés: mennyi mindenre képes, micsoda tartalékok rejtőznek benne! Nincs, akinek beszéljen erről, de azért ez a borzongató-gyönyörűséges álom az ő álma, és ő tudja is, hogy gyönyörű. Hogy rálát az egészre! Hankó kisiklott pályájára, Paizs Jutka buzgóságára, könyvtárosokra, hallgatókra, az egész ügyetlenül összetákolt és szortyogva működő szerkezetre. A rálátás a legnagyobb emberi képesség, mondta magában, kimondta szép, szabatos mondatban, és mulatságosnak érezte, hogy bölcsességekkel kápráztatja magát. Van-e olyan az ismerősei között, aki ilyen tisztán, józanul látja a tulajdon képességeit, a saját helyzetét. Büszke volt, és még inkább ki-rekesztett. Harmincnyolc éves kora után az ember már nem változtatja meg az életstílusát. S mégis megalázó, hogy sem Tünde, sem Márta, a főiskolán se, sehol senki nem sejtí, milyen ő valójában; „elhagyott vagy én hagytam el őt”. A Bródy Sándor utcában, szemközt a Rádióval éppen kiállt egy kocsi – ez is szerencse! –, türelmesen várt, míg az Opelnél kisebb Skodával kivergődött a vezető, akkor ügyesen beparkolt. Erre is büszke volt, „pedig mással van tele a fejem”.

Ha az utolsó időben látogatóba mentek a Fodor utcába, vagy ha András egyedül és váratlanul ugrott be, Jóskát szinte sohasem találta az íróasztala mellett, s mégis: a halála óta rendszerint úgy képzei el, amint az íróasztalnál ül, füstöl és ír. Az álomban is látta a kecses lábú, inkább nőiesen finom vonalú íróasztalt – Márta ereklyeként őrzi, törölgeti, de igyekszik életben tartani –, úgy rémlett, könyvek, kéziratok, mindenféle szerszám: olló, ragasztó, tollak – mintha zsúfoltan dísz tárgyakkal is tele volna. Az íróasztal pedig Jóska emlékiratait idézte, jóllehet, a nagyobb részét a munkahelyén írta, s András sejtette, hogy amit ő olvasott, az kétszeresen is megszürt töredék csak. Márta fejezeteket is eltagadhatott – megsemmisíteni nem merné –, s nemcsak a kiadó, hanem András – voltaképpen önmaga elől is dugdossa. De könnyen lehet, hogy már Jóska is kiválogatott lapokat, elővigyázatosan tüntetett el a dossziékból ezt-azt, nehogy Márta kezébe kerüljön. Nem volna meglepő, ha a legváratlanabb helyeken találta András valamit, ha alig ismert emberek előadnák neki a rájuk bízott vallomásokat – de mit? Vajon Márta vagy ő gyanította először, hogy Jóskának titkai voltak az élete utolsó szakaszában? Voltak-e? Vagy szórtanul is ijesztgették és fertőzték ezzel egymást? Milyen titka? Valami közönséges nőügy? Mit magyaráz az? Talán Jóska ugyanúgy feszengett, mint ő, az volt a titka, hogy menthetetlenül kibicsaklott az élete – nem. Anyyira más ember volt. Ha Jóska hallja is a dalt, ha látja az ősembervonaglás, a fenyegető karlendítéseket, öt perc múlva nem emlékszik az egészre, átmegy rajta nyomtalanul, „elhagyott a jobbik énem, azt mondják, hogy kár lesz értem”; azt sem mondja rá, hülyeség, egy legyintést sem pazarol erre, nincs köze hozzá – pontosan megnevezhető, amihez Jóskának nem volt köze. Ez aztán védte is: a szűrés már fél lépés a stílus megtalálásához. Mégiscsak naplót kellene írnia, de ahhoz mélyebb hitre van szükség, arra a meggyőződésre, hogy a személyes vallomásoknak, a titkos feljegyzéseknek rendeltetésük van, hogy valakinek végül szólnak. Az utókornak, a jövőendő ismerősöknek vagy a naplóíró majdani önmagának. Mindegy. A naplóíráshoz a világ legnagyobb kitartása szükséges. Akkora elszánással akár hegyeket lehet mozdítani. Ha naplót ír, mit kezd egy ilyen nappal? Még csak fél öt. Bemegy a Rádióba. A portás előtt ott vannak az ívek, az egyik íven nyilván ott az

ő neve is, Pethő András, a szórakoztató osztály műsorában közreműködik, megállna, néhány másodperc az egész, szabályosan bemondaná a nevét, átadná megtekintésre a személyi igazolványát, a portás bólogatna, „parancsoljon”, mondaná, de András inkább magabiztosan, ismerősként biccent felé, mosolyog, és bízik abban, hogy a portás nem tartóztatja, elhiszi, hogy ez a munkahelye, mindennapos vendég itt. Ismert személyiség. Sztár szinte. Felismerik.

Nyolcéves korában egy hosszabban elhúzódó influenza után, lesoványodva, sápadtan, visszatérő hőemelkedésekkel az apja befektette néhány napra a katonai kórházba, s ő, mint egy álsruhás herceg, akiről a nép pontosan tudja, kicsoda, betelhetetlenül élvezte a megkülönböztető bánásmódot, az ápolónők, a diétás nővér, az orvosok, laboránsok, röntgenasszisztensek dédelgetését. Nem volt a kórházban gyerekosztály, az apja a belgyógyász főorvost kérte meg a kivizsgálásra. Négyágyas kórterembe fektették, és a betegek, érezhetően, megtiszteltetésnek tekintették, hogy az igazgató fiát közéjük helyezték. Mintha kiérdemelték volna. Mártának áradoztak, kórusban, egymás szavába vágva, külön-külön is a folyosón, és esküdöztek, hogy soha életükben Andráshoz hasonlóan jól nevelt, kedves, értelmes gyereket nem láttak. Történetek keringtek szolgálatkész mozdulatairól, figyelmes kérdéseiről, talpraesettségről – az apja is hallotta a dicséretét, de csak bólintott, megveregette András vékonyka hátát, szigorúan nézte közben a kórlapját, picike, elfojtott mosoly mégis megjelent a szája sarkában, de lehet, hogy ez a lelkes, öntudatlanul is kedvezést kereső betegeknek szólt. Nem mondott semmit. Márta és Ida néni nyilvánosan ölelgették, helyeselték a szájról szájra szálló legendának, hódolattal növelték-erősítették András népszerűségét – mennyire értettek ehhez, milyen elemi ösztönnel igazították a pizsama gallérját, a haját. Olyan ünnepelésben soha többé nem volt része. Amikor hazajöttek Calimanestiből, mesélhetett volna; olyat élt át, amihez hasonlót egyetlen osztálytársa sem, üldözött volt, hős, híres, a történelem részese, Nagy Imrével és Lukács Györggyel fogoly, és nem gyávaságból hallgatott; látta rajtuk, hogy semmit sem értenének, semmit sem tudnak. Ágnest érdekelte mindez, és Kolláréknál többször beszélgették a követségi napokról, Snagovról, és arról, hogyan fogadták Calimanestiben az

ítéleteket az asszonyok, de a körükben olyan volt, mint egy névtelen hírvivő, lihegve még a futástól, a kíváncsi tekintetek előtt a figyelmet ügyesen fokozva-kielégítve válaszolgatott. Nem lehetett több, csak hírvivő, annak a gyengéd dicsőítésnek örökre befellegzett.

Paizs Jutka hiheti csak, hogy a romániai közös gyerekkor összetart és kötelez valamire, mert neki kell ez az öncsalás. Ki emlékszik ma már az ő foglyul ejtésükre, eltüntetésükre? A tanárkollégái, a levéltárosok, a minisztériumi előadók, Tünde iparművész barátai – Domokosék vagy akárki, nincs ma senki, akinek akár érdekes történetként mesélhetne a gyerekkoráról. Sikerült itt mindent elfelejteni, az idő, ennyire kevés idő még sohasem bizonyult elégségesnek a takaráshoz.

A hatvanas években Jóska sem beszélt a követségről, papírral befedett ablakú buszról, a Rákóczi katonai akadémián történt megkísértésről, Snagovról – a börtön is csupasz adattá szelídült. Túl akart jutni a bénító megvertségen, új erővel új életet kezdeni, hasznosítani magát; elhatározta még a szabadulása előtt, hogy újra nekivág, csak józanabbul, szelídebben; „Még sok szépség vár ránk. Meglátod, édes kincsem, beváltom az ígéretemet, még csak negyvenhárom éves vagyok, még mindent lehet, újjászületni is lehet, s te nagyon fiatal vagy, és gyönyörű. Vigyázz magadra, vigyázz, szívem!” A levelei az utolsó börtönhónapokból annyira bizakodóak – sejteni engedték, hogy hamarosan amnesztiában részesül, hogy nem veszik komolyan az életfogytiglani börtönre ítélséget, vagy belelovalta magát az ábrándjaiba, minden remény nélkül csak akarta, hogy úgy legyen, és önmagát meg Mártát biztatta? A szabadulása után néhány hónappal lakást kapott a Fodor utcában, Gacsályi tanácsadója lett, s hamarosan az intézet igazgatója. Dinamikusan. Minden olyan természetes gyorsasággal történt. Másfél évtizedig építette azt a szép és hasznos életet, amelyre ifjúsága idején felesküdt, s amelyről a börtönben is úgy hitte, hogy még mindig megvalósítható. Az eszme sértetlenül csalta, vitte. Gondjai voltak, András sokszor látta dühösnek, elégedetlennek, de csalódottnak akkoriban soha. Talán becsapnia sem kellett magát a hallgatással, a hetvenes évek derekán aztán rázuhant az egész. Hazugság, hazugság, eltorzult az arca, meggörnyedt és vádaskodott, „miért hagytad!, miért akartad”, de szégyellte is, hogy megríkatja Mártát, az

asszony ijedt tekintete elől elfordult. A hivatali íróasztalában maradt egy kazetta. A titkárnő még a temetés előtt felhívta Andrást, „nem hallgattam meg, esküszöm, én nem akartam egyedül, de magamhoz vettem, érte talán, fogalmam sincs, mi lehet azon a kazettán, ha ön jónak látja, persze átadom, ért engem, ugye, csak egyelőre jobbnak gondoltam, ha félretekszem”; így hát Jóska titkárnője is érezte a titok borzongató-csiklandós jelenlétét, talán ő volt az első gyanúsító, s fertőzte a többieket? – nem, András kaján kíváncsisággal és szorongva kapcsolta be a magnót, mintha kulcslyukon át leselkedni készülné. Milyen könnyen kapható volt, hogy elhiggye: van valami titok, és meg kell majd élnie a lelepleződését. „Megpróbálom elmondani, hogyan látom most..., megpróbálom, hogy könnyebb-e beszélni, mint írni erről. Nem hiszem. Nem akarok tisztességtelenül élni tovább, és meghalni sem így. De nem számítok semmiféle bűnbocsánatra. Én 1945-ben, és annál előbb, meg később is, azt gondoltam, hogy ezt az országot, ezt a népet a kommunisták hivatottak vezetni. Lóra kérdezgette, mit gondolok a moszkvai perekről és más effélékről, vitatkoztunk a bolsevikok elszántságáról, erőszak nélkül ilyen óriási társadalmi változás elképzelhetetlen, ebben mindig meggyeztünk. Amikor a szövetségi taktikáról magyaráztam, furcsa vigyorral a szemembe nézett, 'engem is csak taktikából szerveztél be. Ügyes. Jó fogás volt. Hatásos.' A tiltakozásom szétpattant az ő nevetésében, 'a leleplezést megtartom magamnak. Korrekt leszek. Becsületet is tanultam az apámtól'. Játszott és kínzott, de tudtam, a barátságunknak, a mi szövetségünknek semmi köze nincs a taktikához. Hiú kacérkodás volt, ahogy sarokba szorított, 'a cél tehát a kommunista győzelem, addig pedig minden megegyezés a másféle pártállásúakkal taktika'... Nem, akkoriban nem voltak kétségeink. A német megszállás idején nem is találkoztunk. Lóra kórházi orvos volt, sohasem említette, nem is gondoltam rá, talán az apja intézte el, hogy ne vigyék a frontra, csak azt tudom, hogy Debrecenben tárt karokkal fogadta az oroszokat. Én katonaszökevény voltam, és bármilyen álcázással is felismerhető, hírhedt kommunista; anyám özvegy unokatestvérénél bujkáltam, azt ígértem, elvégzek az idős asszonynak minden munkát, de csak vesződése volt velem, egész nyáron betegeskedtem, kétszer megrémítettem a haldoklásommal: hogyan fog eltemettetni,

ült mellettem, ápolt és imádkozott, és két egymást követő tüdőgyulladásból fölépültem. Hársfateával itatott Róza néném, megpaskolta a párnáimat, de közben is dohogott, hogy jól kibabráltam vele, hogy ő mindig ráfizet a jóságára – aztán láttam a szemén, ravaszskásan csillant, amikor először gondolta: ha megváltozik a világ, még hasznára is lehetek. Én meg biztattam: meglátja, milyen kedvesek lesznek a felszabadító katonák. Aztán még alig lábadoztam, közeledtek a falunk felé az oroszok, Róza nénivel nem lehetett szépen beszélni, megvadt, és mindenben a szomszédokat akarta követni. Rejtsük el a marhát, tyúkokat, kacsákat, az ágyneműt, ássunk bunkert, falazzuk be a tisztaszobát; két napig kiabált és kapkodott, s mintha meg sem hallaná a csitításomat: meglátja, nem kell félni az oroszoktól, nem rablók jönnek ide, hanem felszabadítók, meglátja majd, milyen kedvesek lesznek. Nem emlékszem már, hogy sikerült-e elrejtene valamit, csak valahogy kívülről látom akkori magamat, ahogy ülök a kút melletti kövön, és zokogok. Hiába magyaráztam annak a két katonának, teherautóra hajtották a marhát, összekapkodták a tyúkokat, kacsákat, vittek mindent, amit hirtelenjében értek, egyikük rám fogta a puskáját, olyan gyorsan történt az egész. A néném nem tiltakozott, sem dühösnek, sem kétségbeesettnek nem látszott. Tudta, hogy így lesz. Nézett engem néhány pillanatig, csak lopva, a szeme sarkából, közben söprögetett, de nem mondott egy szót sem. Hadd sírjam ki magam. Forrófejű, éretlen gyerek voltam neki, csontsovány, köhécselő fiú. Nem űzött el, és vigasztalni sem próbált. A későbbi években többször úgy éreztem, beszélnem kellene Róza nénémmel, megmutatni neki, ami jó; én a letartóztatásomig alig láttam mást, mint jót, de nem is tudom, hogy éltem. Mindennap annyi teendő akadt. És most nem arról az időszakról akarok beszélni. Előlről kellene kezdeni. Letörölni ezt, nem így kell nekivágni, erre ma könnyű emlékezni. Nem így... Kezdem tehát előlről. Onnan, hogy kiszabadultam a váci börtönből 1960-ban, és hosszú ideig úgy éltünk, mintha minden erőnkkel igyekeznénk elfelejteni a korábbi éveket. Tőlem ezt senki sem kérte, mégis így tettem, és tapasztaltam, hogy ezért jutalmaznak. Mi történt tehát? Nem kérdezték meg, hogy akarok-e belépni a pártba, nem léptem be, bár a későbbi években megtehettem volna. Nem számított. Az én esetemben ez már nem számított. Elegendőnek

bizonyult, hogy nem lázadtam, nem tiltakoztam, nem utasítottam vissza az előnyöket, hogy az intézetben minden ugyanolyan szisztéma szerint működött, mint az ország többi intézményében. Azt hiszem. Terveket készítettünk és munkabeszámolókat, egymást és önmagunkat cenzúráztuk... Nem ez, még mindig nem erről kell elszámolnom. Jól látom magamat. Egy idő óta hajlamos vagyok az önvádra és az önszertorzásra, de éberen talán képes vagyok azt is megítélni, hogy ha most a mellemet döngetném és felfedném a gyávaságomat, a megalkuvásaimat, megint a könnyebb és kényelmesebb utat választanám. Nem így igaz. Én nem tudtam másfél évtizedig – még tovább! –, hogy az életem kisiklik. Nem gondoltam soha megalkuvásra. Egyszerűen nem így láttam, nem így éreztem. Nem tudom, hogyan történhetett, ennek kell utánagondolnom. De nem gyávaság, nem megvehetőség. Nem... Már a börtönben eldőlt, hogy a szabadulásom után bekapcsolódom a közéletbe. Amikor ötvennégyben szabadultam, tétova, csalódott, gyökértelen lettem, és valahogy visszacsúsztam az apparátusba. Elhittem lassan – dehogy lassan!, mindig így reméltem –: a törvénytelenések időszakát mi fogjuk megszüntetni, és fölváltani az ígért szocialista építéssel. Az igazival. Csak vissza kell találnunk. Ötvenötben, ötvenhatban erősen hittem ezt. A Rákóczi katonai akadémia épületében, a repülőgépen Románia felé, Snagovban – és a börtönben is – tudtam, hogy nem kell behódolni, nem követtem el semmiféle árulást, de képes voltam réalpolitikusként gondolkodni, játszani; úgy réalpolitikusként, ahogy azt ma cinikusan értelmezik. A váci börtönben egészen másképp éreztem, mint az ötvenegyes letartóztatásomkor. Az, hogy tévedésről van szó, hogy ártatlan áldozata vagyok valamilyen provokációnak – ilyesmit már nem hittem. Tudtam azt is, hogy Nagy Imrét felakasztották, a többről is tudtam, Lóráról. Elég tiszta képem volt a kinti eseményekről is. Levelezhattunk, újságot olvastam, fordítottam. Sohasem bántak velem gorombán. Nem bántottak. Úgy gondoltam, nem tisztességes kiszállni a játszából, sértődötten elhagyni a terepet, visszavonulni. Úgy gondoltam, a passzív rezisztencia sem tisztességes, mert a világ még mindig mindannyiunkra bízott. Ahol lehet, rést kell találni. Amennyire lehet, együtt kell működni akár a jobbítás érdekében. Azt hiszem, valahogy így gondolhattam, de a szabadulásom után

minden olyan gyorsan történt, és valahogy akkor voltunk fiatalok. Nem, ez már érzélgősség. Nem gondolom, hogy a börtön után merényletre kellett volna készülnöm, összeesküdni Lóra gyilkosai ellen, keresni a tiltakozás formáit, ellenállni a végsőig, fizikai munkával megkeresni a kenyeremet. De hogy ilyen könnyen megszelídítettek bennünket, mindannyiunkat – ezen ma ámulok, és... Dühöt nem érzek, azt, úgy látszik, kiirtották belőlem, csak tompa, nehéz fájdalom maradt. Szorító nyomás. Mintha kábultan sűrögtünk volna évekig, józan korlátoltsággal. De mi történik, ha nem így teszek? Talán akadtak csendes tagadók, kivonulók, de nem maradt belőlük semmi. Kicsoda? Hol? Melyik elvtársunk? Az élők így vagy úgy együttműködtek, más nincs. Meg kellett volna akkor halni. Ha legalább volna mit megbánnom. Eljátszani még a volt lehetőségekkel, de az sincs. Nem tudom így tovább folytatni... Zavar, hogy egyedül ülök, és mégis hangosan beszélek. Nem tudok pontosan fogalmazni. Az az érzésem, a szalag haladása kényszerít, hogy mondjak valamit, ne tartsak hosszú szüneteket, és mondom is engedelmesen, ami a legegyszerűbb. Nem akarom így megkerülni a feladatomat. Ma 1979. február 18-a van. Lehet, hogy letörlöm ezt a szöveget. Meg kell tanulnom a magnó kezelését, nem tudom, hogyan lehet letörölni. De mindegy. Meg is maradhat. Nincs okom tagadni. Én mondtam el, Varga József... 1979. február 18-án. Varga József” – és aztán durva csikorgás, reszelés hangjai maradtak a kazettán. A másik oldal üres. András szólt a titkárnőnek, hogy meghallgatta, nincs rajta különösebben érdekes, de Jóska hangja is hallható, így megtartja emléknék.

Kezében a diplomatafényképpel elhaladt a két portás előtt.

Biccentett, mosolygott. Nem állították meg. A porta és a Pagoda közötti kis térre még sütött a nap. A dalt fújta magában – „Elhagyott a jobbik énem... elhagyott vagy én hagytam el őt”. Négy óra húsz perc. Eszik valamit, míg a többiek megjönnek. Van ideje bőven.

Nyolc éve már, hogy megváltozott a ház, a kert. Anna ötlete volt a ráépítés, másképp nem újíthatták fel az épületet. Gyerektelen házaspár költözött föléljük, a férfi még most, nyolc év után is építette a házat, munka után, hétvégén elszántan barkácsolt, jó időben kint, a fészker mellett, télen a lakásban. Beépített szekrények sorát, intarziás bútorokat, lambériát készített, de egymaga csinálta a villany- és vízvezeték-szerelést is, bokrokat ültetett a kertben, permetezett, nyírt, metszett, mikor mit kellett, és szívesen javított ezt-azt Kolláréknál is. Löttyögő kilincset, csöpögő vízcsapot, törött széklábat – nagy testű, csoszogós-öreges mozgású, vastag keretes szemüveget viselő ember Tamaskó Gáspár, szolgálatkész, szinte alázatos. Dörmögve végzi a munkáját, nehézkesen, hangos fújtatással, dúdol közben vagy káromkodik, eldönthetetlen. Mindig szomorú az arca. Tamaskónét ritkábban látni. Mikor az apja halála után örökölt, és felépíthették az emeleti lakást, leszázalékoltatta magát: gyenge a szíve, a tüdeje, mondja; sokat fekszik, világos, hímzett köntösökben járkál, könnyű plédbe csavarva üldögél a kertben, és horgol. Ágykabátot, asztalterítőt, függönyt – mindig valami légies darabot. Sűrűn megáll, fáradtan leengedi a kezét, hunyt szemmel pihen, ilyenkor a keskeny, szeplős arc kisebb, zsugorodott lesz – múmiatest a virágos nyugágyban. Sajnálja a férjét, hogy ilyen sokat dolgozik, dicséri Kolláréknak a szorgalmát, a kitartását és a figyelmességét: mielőtt munkába megy, mondja, ágyba hozza a kávé – de Tamaskóné elismerése és részvéte voltaképpen buzdítás, igyekezik, hogy a férfi is hallja.

Tamaskó a füvet nyírta, amikor Pali kilépett a házból; hátal állt, kicsit előredőlve, és a tarkója, a füle, erős nyaka újból ismerősnek tűnt. Kollár régen halott mostohaapját idézte. De csak hátulról: a nyak, a fül, a tarkó, a fej formája. Nem is volt a mostohaapja – az anyja férje, mondja így? Az édesapját 1944 végén, az osztrák határ közelében tarkón lőtte egy suhanc. A bajtársai később mindent elmeséltek az anyjának. Sokat szenvedett az utolsó napokban, mondták, kelések borították a testét, nem tudott továbbmenni. A gyilkosát aztán elfogták, háborús bűnösként elítélték – még nem volt nagykorú. Pali

alig emlékezett az apjára, állóképekben látta: kalapban, felöltőben vagy könyvvel a kezében, rosszul világított szobában, de ezek talán nem igazi emlékek, a rokonok beszéltek róla, fényképeket mutogattak, minden összemosódott. Az utolsó két évben keveset látta, újra és újra behívták munkaszolgálatra, Kollárné sűrűn változtatta a lakását, ő keresztény, a fiát sem érheti baj, csak a szomszédok ne vegyenek észre semmit. A végén rettegett, hogy valahogy megszökik, hazajön a férje, és veszélyt hoz rájuk. Pali női hangot hallott, „annyi esze neki is van”, de lehet, másról beszéltek. Hatéves volt akkor, szeptemberben iskolába írátták, ez egészen elsüllyedt benne – járt-e egyáltalán abban az évben iskolába?

Jani bácsit két-három évvel az esküvő előtt ismerte meg, tudta, hogy az anyjához tartozik, de sohasem volt féltékeny. A férfi kedvesebb, gyöngédebb volt vele, mint az anyja, sajnálta; ez mind személytelen, távoli, szinte fájdalommentes. A háború után gyerekotthonba került, árvák, elhagyottak közé, középiskolás korában is kollégiumban lakott, s csak az érettségi előtt hívta az anyja, akkor újra megöszvegyült, s hirtelen összeroppant. Jani bácsi halálát csak hónapokkal élte túl, beteg lehetett már korábban, mégsem panaszkodott; tizenhárom évvel fiatalabb volt a férjénél, de telhetetlenül megsokszorozta volna a korkülönbséget, szégyellte Palit is, úgy érezte, a gyerek öregíti, elvonja a férjétől vagy inkább a saját női szerepétől. Az élet újrakezdésének lehetőségétől. Nagy gonddal kozmetikázta magát, divatos ruhákat varrt, mert csináltatni nem volt pénze, s egyszer-egyszer próbált féltékenységet is előcsiholni Jani bácsiból. A beteges, korán öregedett, zárkózott férfit közel egy évtizedig másnak akarta látni, nem hallotta a szortyogását, nem figyelt tétova matatásaira, keserű elfordulásaira, s amikor meghalt, még akkor sem a gyász teperte le Pali anyját: egyszerre nem volt kinek tartania magát, erőlködni tovább. Elveszett az élete célja. Hívta Palit a zugligeti házba, „majd az érettségi, a felvételi vizsga után”, idegen volt az anyja, alig elképzelhető, hogy egy fedél alatt éljenek, együtt üljenek asztalhoz. Halogatta a hazaköltözést, s aztán rámaradt, egyedül őrá a ház. Mit szólna most Jani bácsi, ha látná, hogy megváltozott minden? Pali azt gondolta, nem az ő érdeme a változtatás, a mostani élet itt; annak idején legszívesebben megszabadult volna a méltatlan örökségtől, rosszul

érezte magát a házban, és csak a tehetetlensége miatt maradt: ez legalább volt, de Annával szemben már megvédte a régi-módi épületet, „ne félj, nem nyomaszt engem ez a hely, ennyit ki kell bírni, ha elcserélnénk, akkor sem szabadulnék...”, akárhol leszünk, új életet kezdünk, nem is tudunk mást, csak új életet”. Anna tavasszal érettségizett, és az osztálytablóra készült fényképéből egy példányt Palinak adott, a kép hátára ráírta: „Hát akkor előre az új életünkbe! A”; rossz fénykép volt, merev, agyonretusált, Pali vagy másfél évtizedig magánál hordta, míg egészen elrongyolódott – közben, azóta is előrehaladnak, az új, az újabb, a még újabb életbe, s megesik, nem is olyan ritkán, hogy átlábolva a buckákon, mocsarakon, a sziklás és sivatagi tájon, kilátásuk nyílik.

Dühöngve, sírva is ezt tudni kell. Nagy dolog. De három-négy éve Anna megfeledkezik erről, „nem sorolhatom reggeltől estig magamnak, ami jó az életemben... Tudom, számon tartom, de a rossz ettől nem párolog el”. Nem a jó és a rossz aránya változott, hanem Anna maga. A szája mentén keserű vonal, húzza a bőrt, az izmokat, lefelé húzza – Anna eltüntetné, mert öregesnek, csúnyának látja, pedig csak szomorú. És legjobban a szeme változott. Ez a fájdalom, a rémület és a megértés fájdalma azelőtt nem volt, „vigyázz magadra, védekezz!”, ennyi év után az összetartozásukban Pali a saját féltését-félelmét is ott láthatja. Ki tudná megkülönböztetni. Védteleőbb Anna. Úgy olvassa a Rosta-antológiát, mintha a Gonoszt látná a betűkben, az arca, az egész lényé közben nyúzott, sehol semmi páncél, kegyetlenül bárki sértheti a nyers húst, az idegeket. Czerjákban, Orlayban, akárkiben képes felfedezni a Gonoszt, rontó erőket, világmozgató rosszat – kik ezek? senkik, meg kellene tanulnunk lerázni őket, átjutni, kiverelkedni magunkat innen. Annának nincs olyan kapaszkodója, mint neki a képei – valami lelkifurdalásfélével gondolt erre –, mióta a *Várótermet* festi, másképpen érzi a környező világot, nem könnyebbnek, csak egészen másnak. Anna olyan riadalommal nézi a szeme körüli ráncokat, a nyakán, a kezén a száraz bőrt – megtörténik, és nem tehetünk semmit; kétségbeesetten türelmetlen, szenved a kiszolgáltatottság minden jelétől. A gyerekek felnőttesedése óta – vajon hiszi-e, hogy még mindig előre van az új élet? Tegnap este józan, már-már üzletiesen higgadt beszélgetést kezdett: mit csináljon

szeptembertől, hol keressen állást, „örjöngök most, szívóskodom, de ha szépen kitesznek, valamihez kezdenem kell”, a mosolya is öngyötrően ironikus, az ujjain számolta ki: kutatói állás nincs, szerkesztői nincs, egyetemi nincs, múzeumi nincs; „akkor nem leszel állásban”, mondta Pali, de tíz perc sem telt el, és Anna sírt, „nem akarok mindent fölrúgni és kivonulni..., ha nincs állásom, kötöttebb vagyok..., nem merek visszautasítani semmilyen munkát..., kell valami..., ebben én kispolgár vagyok, tudod..., a szabadságomat akarom védeni, de nem látok, elképzelni sem tudok semmit..., sehol semmit..., minden megalázó...” Sohasem mondta Anna, nem is érzékeltette, hogy az ő állása a család legbiztosabb jövedelemforrása; akármilyen kevés is a főiskolai fizetése, olyan pénz, amire minden hónapban számítani lehet. Meg tudna keresni ennyit, ennél többet is alkalmi munkákkal, de az bizonytalan, s az életükben amúgy is annyi a bizonytalanság. Amikor Pali végzett a főiskolán, Anna szüleinek a segítségével megtoldották a zugligeti házat, kialakították a nagy műteremszobát, ahol aludtak, ettek, ahol együtt volt a család, a barátok – akkor szervezték-alapozták az életüket, s később jutott hely a gyerekeknek, kényelmesen elfértek mindig. Tamaskóék megjelenése elejét vette az épület romlásának – soha nem volt anyagi gondjuk, minden évben, már több mint tíz éve minden évben elutazhatnak, autót vettek, öt év után újra cserélték, és ennél a szerény gondtalanságnál nem is igényeltek többet. Ezt a „szerény gondtalanság”-ot Anna emlegette védelmezően, egyszer egy rádiós interjúban is elmondta, s talán nem teljesen eredménytelenül a hallgatói körében is próbálta vonzóná tenni: akadtak olyanok, akiknek a szemében megjelent a reménytelen vágy, szomorú irigység, hogy nekik úgysem sikerül, de éppen sikerből többre áhítoztak. Kollár Pált periférikus művészek látták, és talán a szerény gondtalansággal címkézett életforma miatt is ragadt a periférián. Pali többnyire hallgatott, amikor Anna elemezte-magyarázta ezeket a dolgokat – életforma, periféria –, „milyen jó nekem, hogy te elintézed az ideológiai részt”; Annának igaza lehet, a mohóság és törtetés hiánya, az őrlő nyomor hiánya, s hogy annyira más kérdések foglalkoztatják, mint a pályatársait – idegen volt a művészeti életben, jelentéktelen megbízásokat kapott, keservesen jutott kiállítási lehetőséghez, nem készült róla album, nem kapott díjat, nem

járt nála a televízió; s mégis másképp érezte a helyzetét. Mióta a *Várótermet* festi, egészen másképp. És együttélésük során először alakult úgy, hogy különböző irányban haladnak Annával – nem, azt nem, lehet-e különböző irányban érezni? Tapogatni talán, de úgy sem igaz. Anna megmondaná. Ha nem beszélnek erről, nem lesz jobb. Hónapok óta lappangó lelkifurdalása van, ilyesmi eddig soha, Tamaskóval függönyt szerelt a készülő kép elé, ha nem dolgozik, eltakarja, ez is új, korábban néha fal felé fordította az állványt, ha vendégek jöttek, elrakta a félig kész képeket, de most összehúzza a függönyt, „ez túl nagy ahhoz...”, ezzel nem lehet együtt élni..., rossz volna nekem, megőrülnék..., eszünk itt, beszélgetünk..., nem tudok mást csinálni”. Kirekesztette Annát? A gyerekek is megszokták, hogy a műtermében élnek, de most külön színpada van, elhúzza, összehúzza a függönyt, ő működteti. Csakhogy a *Váróterem* valóban nagy, nem festett eddig ekkora vászonra. Amikor leszövette, már az anyagnak, a méretnek is örült. „Ha senki sem adna megbízást, és sohasem vennének tőlem képet, akkor is festenék”, mondta évekkel ezelőtt a kamasz gyerekeinek, Anna bólintott, „hát persze” – valamit bizonyára festene, talán többet rajzolna, magának; eddig azonban mindig volt valami kevés külső igény, annyi megrendelés és vásárlás, annyi bemutatási alkalom, hogy a teljes elszigetelődéssel nem számolt. Anna képtelenül nevetségesnek tartja, hogy a *Váróterem* a kövesházai művelődési otthonba kerül. Agyrém, mondja, az életünk jelképe. Ez a lefokozottság mindennél pusztítóbb, de Anna mostanában mindig végletekben gondolkodik. Megpróbálja a lefokozottság megfestését.

Még a Galériában dolgozott Anna, amikor a kövesháziak meghívták egy kiállítás megnyitására. Jászberényig vonattal ment, ott autóval várták, s vitték a gyorsan fejlődő nagyközségbe. A főtéren kopott-sárga kockaépület a művelődési ház, a községi könyvtár és a mozi; az igazgató panaszkodott, „látja, milyen szegényesen, zsúfoltan vagyunk, itt ugyan semmit sem rendezhetünk, se egy kiállítást, se egy igazán népszerű előadást”, megmutatták a házat, csak hogy igazolják: lehetetlen, itt összenyomorodva fuldokolnak, de bizalmasan azt is elárulták, hogy a tanácselnök támogatja a kívánságukat, s ha minden jól megy, két-három éven belül felépítik az új, korszerű

művelődési otthont; „majd megmutatjuk akkor, mit tudunk”. Aztán átkísérték Annát az iskolába, ott rendezték a megyében született művészek tárlatát, s utána a tanári szobában volt a fogadás. A két hosszú asztal mellett legalább ötvenen ültek, néhányan a kiállító festők közül, funkcionáriusok, népművelők, tanárok – vendégek és a helyi intelligencia. Anna a tanácselnök mellé került, s a fiatalos, kedves arcú férfi az első pohárköszöntő után leleplezte magát, „örülök, hogy végre megismerhettem..., a férje talán még emlékszik rám..., ifjúkorunkban nagyon jó barátok voltunk..., még közös cipőnk is volt, felváltva viseltük, szép, gumitalpú, bordó cipő..., a kollégiumi évekről biztosan mesélt..., én vagyok a Maróti Pista...”

Maróti aztán meglátogatta őket Zugligetben, amíg beszélgettek és a képeket nézte, hivatali kocsjában várakozott a sofőr, Anna kérésére bejött indulás előtt, de csak egy kávéra. Maróti elmondta, mi történt vele, mióta Palival nem találkozta: tanárképző főiskolát végzett, nyomban utána beíratták egy pártfőiskolára, dolgozott a KISZ-ben és a Munkaügyi Minisztériumban; sohasem érezte jól magát a fővárosban, a felesége a Kövesházával szomszédos faluból való, visszakívánczoltak, „én nem akartam utolsó lenni Rómában”, megrántotta a vállát, és rövidet nevetett, „otthon ismerem az embereket, engem is ismernek, otthon tudom, hogy mit csinálók..., és szerintem lehet jól csinálni... Kövesházát várossá fejlesztjük, majd meglátjátok... Még néhány év, és teljesülni fognak a vágyaim”. Igyekezett, hogy megnyerje Palit, „mondd meg őszintén, milyennek látsz!... Talán nem lettem falusi bunkó..., egy tanácselnök..., tudod te, milyen alakokkal kell nekem együtt lenni? Bármit csinálók, kilógok közülük, pedig nem szabad, védenem kell magam, különben tehetetlenségre kárhoznának... Azt akarom, hogy ne csak jobban éljenek az emberek, hanem másképpen is..., nem könnyű, el sem tudod gondolni, mennyire nem könnyű”. Magáról beszélt, a terveiről, a törekvéseiről, a felnőtt, gyakorlati életbe átmentett eszméiről – egyenrangú értelmiséginek akart látszani, s olykor, egy-egy mondatában kitérőt tett, és a szolgálataival, a juttatásaival kecsegtette Palit. „Szükségem van értelmes, lelkes emberekre, akik hisznek még valamiben... Már régen készültem, hogy megkereslek..., én figyeltem a munkásságodat..., olyan művészekre van szükségem, mint te. Ha felépítjük az új művelődési

házat, olyan szellemi életet szervezünk, hogy csodájára járnak... Ismered Selmeczi Tibort? Ő tervezi az új házat... Ybl-díjas építész, a legkiválóbb ma... Nekem meggyőződése, hogy jelentős szellemi élet Pesten kívül is létezhet... Szükségem van rátok..., minden az embereken múlik, a mi akaratunkon és kiertartásunkon... Az új házba rendelünk tőled egy nagy képet..., az életműved legszebb darabját... Komolyan mondom! Példát adunk az egész országnak!... Te megfestheted azt a nagy képet... mint Munkácsy... akárki! Elküldöm hozzád Selmeczit. Tervezze be a te nagy képedet..., bevesszük a költségvetésbe! Olyat fessél, amit megcsodálnak! Hogy Kövesházán mindenki büszke legyen: ez a miénk... Nagyon tetszenek a képeid, és tudom, te megcsinálod nekünk azt a nagy képet.”

Anna elmesélte, hogy a megnyitó utáni fogadáson milyen hidegtálakat szolgáltak föl, „Párizsban, Milánóban se csinálhatnák ízlésesebben. Töltött paradicsom, salátákülönlegességek, tormakrémes sonka, zöldpaprikában körözött, hidegsültek, a bőség is ízlésesen, és a megterített asztal kápráztatnak tűnt ebben az alföldi faluban”. A kiállítás szedett-vedett, stílustalan volt, bágyadt ötletcsírák a kísérletekben, unalmas vidéki táj, portrék, önportrék – a megtapadás izzadságszaga és a lemondás, a kesernyés feladás, álomfoszladék. Maróti és a rendezők is megkérték Annát, írjon a tárlatról valamelyik rangos fővárosi lapba, „a nyilvánosság nagy segítséget jelentene nekünk, itt minden előbbrejutásért keményen meg kell harcolnunk, de álljuk a harcot”. A vendégeknek megmondták, hogy a fogadást Maróti István elvtárs adja, s hogy minden, az italok kiválasztása is az ő utasítása szerint történt. „Azt hiszik, hurkát kapnak nálunk a vendégek, törkölypálinkát vagy csak tepertős pogácsát, de én bebizonyítom, hogy Kövesháza is Európában van..., a gyönyörű nagy képed is kell nekem”, és mióta a művelődési ház felépült és az előcsarnok nagy falára készült a *Váróterem*, Palit nyugtalanítja, nem árt-e Maróti Pistának. Eleget támadják, vannak, akik bármit megtennének, csak hogy megszabaduljanak a nyugtalanító, nagyzó, az akaratát erőszakkal is érvényesítő tanácselnöktől. „A megye, a párt is behódolt neki”, mesélték Kolláréknak félős tisztelettel és szolgálai kajánsággal, „nem szólhatnak semmit, mert az ország legsikeresebb szövetkezetei közé tartozik a Kossuth, és az állami gazdaságunk óriási exportot termel”.

Selmecczivel végül is nem találkozott Pali, de tavaly januárban hivatalos megrendelést kapott egy kétszer három méteres pannó elkészítésére a kövesházai művelődési otthonba. Úgy tűnt, Selmecczinek más jelöltje volt, megsértődött az építetőkre, „ez már nem az én dolgom”, mondta; vajon hogy lehet majd eltüntetni a megtervezett és már legyártott, csillogó falikarokat? Az elegáns, de a hatalmas pálmák ellenére is hideg, csupa fém és üveg előcsarnokba nem illik a *Váróterem*, a falikarok meg végképp csüggesztőek. Maróti elégedetlen volt az épülettel, csalódottan dohogott, „egy hidegtállal még megbirkózom, de a tervrajzokkal, statikai érvelésekkel... És egy ekkora vállalkozásnál mindenki okos akar lenni. Tudom, hogy sokan csak azt várják, kaparjam ki a gesztenyét, tovább nincs rám szükség..., nem baj”, dacos volt akkor, felrémlt benne, hogy lenézik, hogy Selmeczi átejtette, meghallgatta őt, de semmiben nem követte, „a ház azért így is szép, ugye, tetszik? Így is csodájára járhatnak, óriási avatóünnepséget rendezünk, Kövesháza híres lesz, majd meglátjátok”. A képet még nem látta Maróti. Csalódni fog, megjíjed. 1956 tavaszán együtt érettségiztek, aztán elveszítették egymást – nem volt szoros a barátságuk, Pista színezte át, utólag. Palit a kollégiumban megtúrték csak, körülötte minden szabálytalannak tűnt, az egyetlen pesti volt, mint az állami gondozottak, s hogy rajzolni járt délutánonként; ingyen tanította egy öreg festő, Pali „mester”-nek szólította, és később úgy érezte, kiszívott belőle mindent, amit lehetett, nem maradt semmi tartalék, s tiszteltudó látogatásai, beszámolóai a főiskolai munkákról kegyeltszerűek. Marótiról azt gondolhatta bárki: tanár lesz, főlényeskedő oktató. „Megvédhet valakit a tudatlanság, ezt először látom”, mondta Anna, amikor elbúcsúzott tőlük, beült az állami kocsiba, még integetett is, „a jóra valószínűsítjét, hogy fogalma sincs arról, milyen közegben él, nem tudja, mi történik fölötte, körülötte. Az a szerencséje, hogy otthon működik, mert ha valakinek kedve támadna szétrohasztani, elegendő volna bevinni a megyére tanácselnöknek, vagy a pártba, magasabb funkcióba, bárhová, csak el a falujából”; Anna jól érzékelte Maróti gyanakvását, hiú erőfeszítéseit, hogy eltüntesse a maga keltette távolságokat.

Semmi kedve nem volt Palinak ehhez a beszélgetéshez, mit keres ő a Rádióban, idétlenül hadar, befejezetlenek a

mondatai, végül annyit hagy a szerkesztő, hogy „uff”, azt is csak száanalomból vagy illemből; rosszkor jött el otthonról, az is rossz volt, hogy éppen akkor húzta össze a függönyt, amikor délben megjött Anna; néhány nap és befejezi a képet, nem befejezi, csak abbahagyja, így igaz, de egyszer abba kell hagyni, és nekivágni a képért folyó csatározásnak. Maróti akármilyen nagy úr, ha rászólnak, hogy ne vegye át, ne tegye ki, engedelmeskedni fog. Megpróbálja majd kárpótolni, ez várható. A lektorátus prüszköl, sunyin hallgatnak a műtermében, megpróbálják halogatni az átvételt, keresnek valami formaságot, és két lábbal rúgják ki. A vázlat, amelyet annak idején bemutatott és elfogadtak, alig emlékeztet a mostani *Váróterem*re. De hát másféle lett az épület is, ki gondolta volna – ha vitára kerül sor, csak veszthet. A kanadai kelet-európai intézet vezetője a múlt héten megvásárolta volna, „ez a legjelentősebb mű, amit az önök országában láttam. Nem vagyok szakember, de valamikor művészettörténetet is tanultam és doktoráltam. Bocsásson meg a tolakodásért..., nekem úgy tűnik, önök nem tudják, hogy itt milyen jelentős mű született”. Elnyomták a vigyorgásukat. Be kellett vallani, hogy megrendelésre készült a pannó, „egy porfészekbe ez a kép!”, szörnyülködött a cseh származású Hudviczka úr; a lektorátus tevékenységét ismerve nem valószínű, hogy oda kerül; az ember megpróbál ügyeskedni, eljártssza a báját, a konszolidáltat, úgy viselkedik, mintha nem volna jelentős, amit csinált, hátha nem figyelnek föl, ó, hát mit számít, hogy a baromfit és primőr zöldséget exportáló kövesházai állami gazdaság meg a Rubik-kockát gyártó Kossuth szövetkezet pénzéből épült, mégiscsak az isten háta mögötti művelődési házba kerül a kép..., de ezt soha nem mondja az ember; tavaly januárban, amikor bemutatta a vázlatokat, az olajtervet, heten ültek nála: a lektorátusról hárman, a művészeti alap munkatársa, Maróti, a belsőépítész és a művelődési ház igazgatója, bár róla az a hír járta, hogy az új épületbe már nem kerül, ekkora feladatra alkalmatlan, majd hoznak valakit a megyeszékhelyről. Anna kávé, süteményt, narancsot hozott, a nagy pannót talán kétszázötvenezer forintra értékeli, soha nem mutathatják Annával, hogy ez nekik elképzelhetetlenül sok pénz... Mulatságos. Az Iparkamara megrendelésére festette Kondor *A szentek bevonulását*, de nem vették át, nem erről volt szó, mondták, a Történeti Múzeum

raktárába került, a *Váróterem* majd ugyanabba a raktárba, az vigasz volna; nem fogják átvenni. A logika azt mondja: nem. Ha kitennék, mást kellene festeni, bár ez így primitív gondolat; egy író barátjuk szellemeskedése: ha normálisan megjelenhetne, mást kellene írni. Nem egészen. Az ügyeskedés néha beválik, s mióta a pályán van, szakadatlanul ügyeskedésekkel szerzi meg a picinyke érvényesülést. Tavaly januárban olyan jól csinálták Annával az ügyeskedést, minden olyan mesésen alakult, hihetetlenül. A *Váróterem* túl nagy falat ahhoz, hogy észrevétlenül lenyeljék. A pénz is több itt, Selmeczinek jelöltje volt, másnak is lehet. És a képen semmit sem változtat. Maróti mit csinál akkor? Harcolni fog a festményéért, s bizonygatja, hogy a zsűri tévedett, újracsűrített, leveleket ír: tévedés, rosszhiszemű tévedés, Kövesházát és az ő személyét akarják gáncsolni – vagy lapítani fog, ijedten elhúzódik, kárpótolni igyekszik, esetleg sértett lesz: te is becsaptál. Nem kell sajnálni Marótit, mondja Anna. Neked az a dolgod, hogy megfessed a *Várótermet*, az övé pedig, hogy elviselje, de azért levelet írt Marótinak, valami ürüggyel, s mintha Pali tudta nélkül írna, és kifecsegte, hogy Hudviczka úr milyen elragadtatottan nyilatkozott, s vitte volna magával... „nem az én tisztem, hogy értékeljem, s csak a barátságunk jogán árulom el, hogy nagyon-nagyon szép, illetve én nagyszerűnek látom, de majd később és személyesen köszönöm meg az életre hívást”; ügyeskednek, Annával cinkosan összevillannak, büszkén és játékosan, hogy így kell ezt, „az számít csak, hogy megcsináltam, lényegében már megvan”, mondja önmagát győzködve, de a koponyáját belülről nyomja – nem az egzisztenciális félelem, a hiábavalóság fájdalma inkább, a megalázó, lefokozó tehetetlenség; a játék csak látszat, a *Váróterem* legjobb esetben Kövesházára kerül, de oda sem kerülhet, nem engedik, belölik egy raktárba, istenem, lenne akkor társasága!, vagy itt marad a lakásban, a függöny mögött, az ő függőnye mögött... Nem engedi, hogy Hudviczka úr elvigye. A köpcös, szemüveges Hudviczka emlékszik talán erre a nyomásra, belülről préseli a koponyafalat, a bordákat – érthetetlen, hogy belülről –, részvéttel nézi Palit, a csodálatában is szánalom, csak mondja a csodálatot; vajon Hudviczka Kanadában meggyógyult? A *Váróterem* maradjon csak itt. Dacból. Pusztító dacból, gőgből, lehet; előbb-utóbb akad egy francia, japán vagy nyugat-német műkereskedő is,

valami külön, a maga módján ügyeskedő, jó üzletet szimatoló, dicséri a kompozíció feszeségét, az ecsetkezelést; Anna azt mondja, agyrém, hogy a kövesházai üveg- és fémpalotába viszik a Várótermet, csillogó falikarok közé – de mindent megtenne, nem létező ravaszságát mind mozgósítja, hogy oda kerüljön. Ez is logikus. „Mit szeretnél?”, kérdezte, „úgy istenigazából mire vágnál?”, és ő azonnal megfelelt: „az Istvánpalota sarokszobájába tenném... Emlékszel?, elé egy padot, és semmi mást a terembe”; Anna akkor is sírva fakadt. Kiment a konyhába, hogy ne lássák a könnyeit. A Váróterem bal szélén, az ormótlan, izzó kályha mellett egy nő ül, két tenyerébe temeti az arcát – a keze hosszú, vékony ujjai Annáéra hasonlítanak; és éppen az asszony feje fölött menekül az angyal, húz a legvilágosabb folt felé, el a bal sarokba, ki, föl, szétfeszítve a kép gerincét.

A tavaly bemutatott terv óta jócskán megváltozott, egészen más lett a Váróterem – „miért Váróterem?”, kérdezte Maróti, és szerencsére Anna válaszolt, magabiztosan, kicsit csodálkozó arccal, hogy a váróteremben sok és sokféle ember kerülhet össze, hogy a készülődés, a nekikezdés, a cselekvéssel párosuló ábránd – meggyőző zagyvaság, hízelgett Marótinak, hogy Pali valóban a sóvárgásukat fogja megfesteni; ez az igazi: mecénás és művész egyet érez. Bólintott, jól van, így gondolta ő is.

Amikor Hudviczka úr megnézte a Várótermet s a száznál több vázlatrajzot, amit Pali kiválogatott, kérte a korábbi festményeket is, néhányat az öt, tíz, tizenöt évvel ezelőttiekből. „Rendezünk egy nagy kiállítást önnek, aztán utaztatjuk... Nekem meggyőződése, hogy Kelet-Európában születhet meg a századvég nagy művészete”, a szűkösség és szabadsághiány némelyeket dacossá tesz, kitörésre sürget, a felemás viszonyok feszültséget keltenek, meglehet; „az önök országában rendkívül sok tehetséges ember él, s akár itt maradnak, akár elmenekülnek, figyelje meg, mennyi értéket hordoznak magukban”. Anna próbálta szakmai keretek közé terelni a beszélgetést, hiába, újra és újra kitértek, az absztrahálás fokozatairól elmélkedve is a politika csápjai közé csúsztak. A Váróteremben sok a jelzés, az elvonatkoztatott tapasztalat, a szürreális kapcsolat, de a figurák felismerhetőek, a nagy pannó realisabb, mint a nyolc-tíz évvel korábban készült

képek. Embereket festett Pali, kuporognak, alszanak, lehajolnak, sírnak, bambulnak; zsúfoltan a határolt és mégis megnyitott térben; mindenki egyedül van. A kép középpontjában egy asszony almát eszik, fapadon ül, az ölében, a lábánál csomagok, mellette kocsiban kisgyerek, tátott szájjal, kinyújtott karjai az alma felé esedeznek, eltorzult arccal, reménytelenül, őrjöngve követel – más kapcsolat nincs a szereplők között, s itt is: az anya tudomást sem vesz a gyerekről. A nő mellett alvó öregember, hátracsuklott fejjel, fölötte iszonyatvíziók: ugyanaz az öregember megszegyenítetten, lábossal a fején, aztán térdre bukva, kolduló mozdulattal, szarvakkal, gőzölgő, szennyes lé csorog rajta; a változatok is zsúfolt töredékek, szétesettséget érzékeltetnek, de az álom mozaikjai is rendszerbe illeszkednek. Az öregember mellett, a pad bal szélén egy nő, az arca üres, csak összepréselt, vékony, ezüst szája világít, a nyakában ezüst kereszt, az ujjai is ezüstösek. A *Váróterem* színei mind porosak, szürkék, a rózsaszín, a sárga, a zöld is szürkével fedett, s a formák, színek remegni, dülöngélni látszanak, zsúfoltan rázkódik, zötyögve mozog az egész a bal alsó mezőből a jobb felső mező felé, a figurák megdőntött spirálban helyezkednek el: bal szélén, lent az izzó kályhatest és a tenyerébe temetkező nő, jobb oldalt a falnak támasztott létra, a tetején kalapácsos férfi, piros betűket szögel a falra, egy „É” és egy „L” már kiolvasható, a férfi ruháján előkészített, kusza betűk, a csípőjére tűzve jókora vörös csillag és fölötte, a kép jobb felső részén nyitott ablak. Kicsike rés, mint a WC-k, börtöncellák ablakai, de azért ablak.

Eleinte másképp indult. Most milyen merevnek és korlátozónak tűnik a korábbi látvány-ötlet, hogy a képnek alsó és felső világa legyen, hogy a földi, kelet-európai váróterem az alsó világ – nem. Mennyit kínlódott, s aztán egyszeriben, romantikus megvilágosodással talált a döntött spirálra. Az egész kép fő mozgását meghatározza ez a spirál: tekereg, tántorog jobbra, kúszik átlósan fölfelé, de ellenirányú mozgások is feszítik: a menekülő angyal balra, föl, egy púpos férfi jobbra, le, a batyuin ülő anyóka, torz alak, mintha mászna, a pocsolás padló bogárral, sötét torok. Külön-külön látta már a kép szereplőit, de csak két-három hónappal ezelőtt alakult ki a szerkezet. A rajzok többsége az egyes alakokat rögzíti: az almába harapó nőt, az álmodó öreget, az arctalant, egy kifecmített

fejfel ámuldozó fiút, az angyalra, repülő batárra mutat, ül a rogyant asztal mellett, szemközt vele részeg kábulatban egy sörösüveget ölelő, állát támasztó férfi, könyököl, de olyan hosszú a karja, a kézfeje, hogy az asztalon álló üveget körül-fonja, és tartja a saját fejét; a létra közelében büfé, söntéspult, az elárusítónő halványlila a neonlámpa fényében, ez a világítás magyarázza a poros színeket, a szenvedő fojtottságot, újságot olvasó, pénzürméért lehajoló, borotvált fejű – és megrajzolta az idomtalan csomagokat is; egy kalitkában pulykát. A büfé mellett tükör. Nem érintik egymást, de mindez olyan szűk helyen, ahová nem lehetne már belépni. Közöttük, a képből kitekintő figura: önportré.

Függöny mögé kell tenni a *Várotermet*, hogy élhessenek a szobában. Anna tudja csak, mennyi kín sűrűsödik a vásznon, és mégis mennyi erőt ad, reményt, tartást. Mióta a *Várotermet* festi, megváltozott az arányérzéke. Felfogja Hudviczka úr ajánlatát, érzékeli a gáncsra tömörülő erőket, elképzei Maróti Pista félelmét, kakaskodását és lapítását is, tudja, hogy az átvett nagy pannó újabb megrendeléseket hozhat, nem a kép felismert értéke vonz akkor sem, hanem a sikeresre váltó pálya; de ha nem fogadják el, ha vitákba bonyolódik, huzavonába, harcba, még könyvillusztrációt is nehezen kap, kiszorítják – könnyű lesz, mert Palinak annyi kedve, türelme sincs a versengéshez, mint korábban. Arányérzék kérdése. A *Vároterem* is formálja őt, jobban formálja az életét, mint valaha is gondolni merte.

„Megrázó kép”, mondta Hudviczka úr, „az önök művészete tragikusabb, mint a cseheké”; akit ismert és nagyra becsült – Bartókot, Adyt, Csontváryt –, mindannyian tragikusak, rettentő tragikusak, és Pali szabadkozott; ha katartikus lehetne, ha volna még olyan; talán neki sikerült; csakugyan sikerülhet? Mennyire más kiállítást csinálna most; három éve múlt, hogy a Műcsarnokban helyet kapott, akkor örült, titkolni igyekezett az ujjongását – mekkora tér, milyen óriási falfelület; így is szigorúan rostált, az volt a legnagyobb kiállítása; most olyasmire nem vágyik. „Gondolja meg, hogyan rendezzük, válogatva a korábbiakból, vagy csak az új képet, a rajzokat..., gondolja meg, hisz idő van.” Nem kérdezte meg Hudviczka urat, hogy meddig van ideje, mikorra tervezi azt a jelentős, Kollár Pált a világnak bemutató kiállítást – az egész annyira

foghatatlan, megmosolyogtató játék, a siker, az ismertség mind játék, kockázat nélkül feldobja, pörgeti, megbeszéli a gyerekeivel, mit csinálnának, ha gazdagok lennének, ha az apjuk híres volna, pózolnak, ripacskodnak, de ez nem olyasmi, aminek a hiánya fáj, amit feszülve-szorongva elérne. Minden érdeklődésnek és szeretetnek örül, de ennek nem sok köze van a sikerhez – Anna azért olyan társtalan a főiskolán, mert ez a főiskola nem művészképző, hanem kisszerűen, provinciális lihegéssel, kapkodva, s így eleve reménytelenül sikerképző. „Állok ott a vetítőben, és néha már én is hülyének gondolom magamat az ósdi eszméimmal. Hiába próbálok személyes lenni. Elmesélem, hogy amikor iskolások voltunk, nekünk agyonideologizált művészetet tanítottak, megnevettetem őket a példáimmal, aztán nincs kedvük tovább haladni velem. A ló másik oldalára bukni sem szerencsés... Világnézet nélkül nincs művészet, prédikálok..., a művész nem tükröt tart a világnak, nem megmutatja a világot, hanem a világról, az emberről mondja el a véleményét, a vágyairól beszél... Ég az arcom, vörös foltok lesznek a nyakamon, mintha keresztes háborúba toboroznék... Aki a vászonra keni az ürülékét, aki lukakat éget a kartonra, aki programszerűen gusztustalan, visszataszító műveket hoz létre, az megszünteti magát a művészetet, végső soron az emberi mértéket, és az emberi élet megszűnésére szavaz”; nem lehetetlen, hogy Anna megdöbenti a hallgatóit a saját szenvedélyességével, figyelnek a komédiára, a dühére, a megrendülésére, de a szavai jelentését elhárítják. Veszélyes. „Művészetet csinálni minden korban erkölcsi tett volt. Ma is az”; a dohogásokból, a szelíd vagy agresszív ellenérvekből valamennyi visszajut; olyan mű, mondta legutóbb az egyik legtehetségesebb hallgató, amelyiken a teljes világkép igénye jelenne meg, sehol sem kerülne kiállításra. A szűkebb, szakmai problémák tisztességes végiggondolása is eredmény. A *Váróterem* előtt Annát is más dolgok foglalkoztatták, de talán két éve sincs, hogy megkérdezte Palt, elképzelhető-e ma olyan teljesség, olyan nagyszabású rend egy műben, mint Bruegelnél, Grünewaldnál, Boschnál, Michelangelónál. Sokat vitatkoztak – hogyan lehetne, hogy Annát is erősítse a *Váróterem*, ne csak a gyötrelem jusson neki? Anna nélkül nem volna, semmi sem volna, ezt tudnia kell. Ennél rosszabb pillanatban nem hagyhatta volna otthon. Mit keres Pali a

Rádióban, minek ez a hülye beszélgetés, nincs se kedve, se tehetsége az ilyen megnyilatkozáshoz. Önérvényesítés. Azt mondhatná, hogy az utópia olyan társadalmi rendszer, amely az egyes emberben létezik csak, hogy minden utópia más és más, így álom, vágy, de az emberi élethez nélkülözhetetlen. Ők Annával mindig tökéletesen kimunkált utópiákat teremtetek, és csoda, hogy közben nem buktak el a reális életben. Az utópia megformált szenvedély, mint egy festmény, egy regény, egy zenemű. Mit mondhatna még? Festek egy kétszer három méteres pannót, amely legjobb esetben a kövesházi művelődési otthon előcsarnokába kerül. Egyelőre otthon van, összezsúfolódtunk miatta, függönyt szereltettem a kép elé, mert állandó jelenléte megőrjítené a családomat. Így kirekesztettem őket a munkámból, valószínűleg felrúgtam a hallgatólagosan működő családi játékszabályt – úgy élek, mintha titkom volna. Befalaznám a feleségemet, hogy kössön a habarcs... Pali fékezett. Úgy száguldott a Zugligeti úton, a Szilágyi Erzsébet fasoron, át a Moszkva téren, az Attila úton, hogy nem is nagyon tudta, mi zajlik körülötte, merre jár. A saját keresves-vad ötlete visszazökkentette a reális térbe. Minden mozdulatunk, a lélegzetvételeink is utópiáért vannak – miről lehet beszélni, miféle szavakat lehet formálni?

Anna egyik régi tanítványa mondta, hogy azért nem akar gyereket, mert ebben a világban felelőtlenség szülni. Ott ült a műteremben, háttal a függönnyel takart képnek, meg sem kérdezte, mi van a függöny mögött, talán illetlenségnek gondolta; körülnézett, mikor belépett, és leült a fotelba, rövidre nyírt haja fedetlenül hagyta a fülét, nagy karikák himbálóztak benne, az ujjain fényes gyűrűk, a nyakában láncok, az egyik kereszttel; „a világ állapotának vajmi kevés köze van ahhoz, hogy akarsz-e gyereket vagy sem”, Anna ingerült volt, pedig érezte, hogy a lány provokálja, biztatásra, gyengédségre, támaszra vágyik – ezért jött el. „Amikor egy nő gyereket akar, hidd el, nem törődik sem az anyagi lehetőségekkel, sem a világhelyezettel. Úgy tesz talán, mintha okosan mérlegelné a lakáshelyzetet, az életkörülményeket, érveket keres arra, hogy lehessen”. S később, a látogatás után lelkifurdalással sokáig emlegette az üres kézzel búcsúzó lányt, „az ember ösztönei is formálhatók, de én ezt csak szajkózom magamnak, meg azt is, hogy mindenki nevelhető, aztán hajt a rokon- vagy

ellenszenvem. Odahúzódok, ahol sikert szimatolok; kényelemből, ahelyett hogy teljes energiámmal fordulnék azokhoz, akik kifosztottak”; a *Váróterem* üres arcú, ezüst szájú alakja már megvolt a lány látogatásakor, furcsán odaült az élő a kép elé, nem modellnek, hanem itt is, még ebben is utánzatnak. Annyi év után először merte Pali az anyja vonásait megfesteni. Átvillant rajta, hogy az almába harapó asszony a tulajdon anyja, az üvöltő kisgyerek kevésbé kidolgozott, általánosítottabb, nem viseli senkinek az emlékmását. A létrán álló munkás Tamaskóra hasonlít, s az alvó, látomásoktól gyötört öregember Pali hajdani, régen halott mesterére. Ez nem számít. A művészettörténészek majd megállapítják, hogy a mű összefoglalás – számára olyan abszurd játék, mint a híresség és gazdagság. Esze ágában sincs, hogy fontoskodva kapaszkodókat kínáljon, kulcsot adjon a rejtvényfejtőknek: ki kicsoda a képen. Boldoguljanak, ahogy tudnak, játsszanak. A büfé közelében álldogálók – egy borotvált fejű, egy újságot olvasó, egy púpos, szétvetett lábbal, cigarettázva, s a füstben szinte szétfosló nő – valóságosan élő vagy élt embereket idéznek. Az agy szemétdombja az egész, összepréselve tántorog a társaság, várnak. Öregek, fiatalok, férfiak, nők, magukra hagyottan; a batyuin kuporgó anyóka Annának is ismerős volt, de nem az életből, hanem Pali korábbi rajzáról. Egy regényhez készített illusztrációkat nem sokkal a *Váróterem* terve előtt. Abból is milyen logikus út vezetett a képhez. A regény – egy orvos írása – azért jelent meg a kiadása után alig három évvel később újra, díszes kötésben, illusztráltan, mert a szerző közben meghalt. Furcsa, megrendítő és amorf könyv, két kiadása után sem volt sikere, de Palinak talán legkedvesebb könyvmunkája – igen, egyre világosabb, hogy a *Váróterem* közvetlen előzményei ezek a rajzok voltak, vékony, fekete-fehér tusrajzok. A regény története egy szociális otthonban játszódik, ahol a társadalmi selejt gyűlik össze: öregek, bénák, értelmi fogyatékos is, s az utolsó fejezetben mégis valami derű, igazi szépség is helyet kap, átmelegítve így az egész szöveget. Két öregember egymásra talál, házasságot köt az otthonban, összeadják sok nyomorúságukat, szenvedésüket, szeretetlenségüket, s az esküvői szertartás, a lakodalom leírásában olyasféle groteszk gyönyörűség érezhető, mint a XVI. századi németalföldi festményeken. Pali úgy vélte, az általános

kiszolgáltatottság és megalázottság mellett nagyon is konkrét, mai és magyar világot kell rajzolnia – de kötődhet-hódolhat a mindenkínél kedvesebb Bruegelnek. Legtöbbet a visszatérő látomás megragadásával kínlódott, s úgy érezte, éppen ez maradt megoldatlan végül. A főszereplő, a név nélküli orvos, akiről Kollárék sejtették, hogy a szerző maga, többször használja az óriáskerék metaforát a társadalom működésére. Primitív, nehézkesen összeeszkábált masinériára gondolt Pali, akár Kondor Béla rézkarcain a gépek, idétlen, feleslegesen nagy és fenyegető; a regény kereke forog, jár, szakadatlanul jár, és embereket őröl. Tönkrement, meggyalázott hulladék potyog, elaggott, tehetetlen, elhülyült, megnyomorodott emberroncok. A Bábel tornyát festő Bruegel az egész tehetetlenül forgatott emberiséget vászonra vitte volna, ő tudná ma is, mit csináljon a szemétdombra hányt emberekkel, nemzetiségekkel, egész nemzetekkel, földrésszel – megfestette volna pátosz nélkül, hogy hihető, érezhető legyen a világnagy fájdalom, a felháborodás és a részvét. De manapság egy zugban? Kótyagos ötlet, dilettantizmus-szagú az igény. Hudviczka úrnak ugyan meggyőződése, hogy a századvég nagy művei Kelet-Európában születnek meg – mások legyintenek és menekülnek: ezt a tájat mindenestől megőrli a kerék, s a nagy terepeken idővel ki tud rólunk?

Annát néhány héttel ezelőtt felkérték egy kiállítás megnyitására, a terv szerint ez ma délután lett volna, de a művelődési ház beázott, a kiállítótermet egyelőre lezárták – addigra azonban Pali elvállalta, hogy szerepel Anna helyett a rádiós beszélgetésben. Majd vigyáz, hogy ne hajoljon túl közel a mikrofonhoz, megpróbál lassabban, tagoltabban beszélni – elviselhetetlenül modoros lesz: minden mozdulatunk, az egész létünk utópikus. Ezt így senki sem érti. Inkább kapcsolódik majd a többiekhez. Elegendő, ha egyszer megszólal; hamar végeznek, siet haza – néha rettentő nehezen várja Annát. Pali otthon fest, egyedül van a házban, Tamaskóné fönt szunyókál, horgol, álmodozik behunyt szemmel, nem hallatszik tőle semmi nesz, egy surranás, egy jajszó sem, vagy csak viszatántorulnak a hanghullámok, mert Kollárék lakása tele van színekkel, szagokkal, erős, védelmező levegőrészecskékkal – ez külön világ –, de ha egyedül van, reszketni kezd az egész, zötyög, mint valami váróterem; néhány óra elegendő, hogy

előmerészkedjenek a semmi alakzatai, kajánul is, hogy lám, nem sikerül a végső győzelem, milyen billenékeny ez a rendszer, ettől valóban megrémül; „elkényeztettük magunkat, és az összetartozás tudata nekem egy napra sem elég. Itt akarlak érezni”; az autó hangjára figyel, és türelmetlenül Anna elé megy a kertbe. Mekkora terhet raktak a gyerekeikre: el sem tudják képzelni, hogy van másféle szerelem is.

A Kossuth Lajos utcán lépésben haladt a kocsisor, „ráadásul elkésem, már az is kínos, ha várnak rám”, hiába szabadkozik, hogy dugó volt, a szerkesztőnő hidegen csak annyit mond, „akkor bemehetünk a stúdióba”. Fél öt múlt nyolc perccel. Ha elindulnának végre, három perc alatt beérne, de valahol parkolni is kell, nem lesz könnyű; ha talál helyet a Szentkirályi utcában, otthagyja a kocsit, befut lihegve, micsoda hülyeség, itt vagyok, rohantam, le ne késsek a világmegváltó csevelyről, készen állok a dadogásra, hadarásra, valami bizonyára elhangzik, amihez kapcsolódni lehet; „mondjam el az én külön utópiámat?”

9.

A Pagoda bejáratával szemközt ült Zsuzsa, figyelte az érkezőket. Háttal az ajtónak: Köves, ő lehet az, ősz hajáról, vékony válláról megismeri. Úgy látszik, korábbi találkát beszéltek meg, valami külön üzletük lehet. Nem baj. András intett, megállt az asztaluk mellett, a kő virágtartó előtt, „nem akarok zavarni, bekapok valamit, ugye, van még időnk?”.

Köves néhány hete jött meg Amerikából, és Zsuzsa ragadozóként csapott le rá, meséljen, beszéljen, mit csinált egy évig, mit tanított, és kiknek, hogyan fogadták – mondja csak, sorolja, ami eszébe jut, s majd kialakul egy önálló műsor, esetleg egy három-négyrészes sorozat váza. A ráncos arc készségesen és elnézően mosolygott, az érdeklődésnél csábítóbb-kísértőbb aligha lehet valami ezen a tájon; Köves meg kiváltképp nélkülözte – vagy csak telhetetlenül sokat kívánt belőle. Kamasz volt az Anschluss idején, és jó módú szüleivel Franciaországba emigrált. Aztán végigpróbálta a lázadás legkülönbözőbb formáit: verseket írt, és egy prostituálthoz költözött, részt vett

az ellenállásban, belépett a francia kommunista pártba, s végül 1946-ban – még mindig csak huszonhárom évesen – hazatelepült, egyetemre járt, s ahogy később dörmögve emlegette: szerencséjére sokkal jobban érdekelték a nők, mint a politika. Két rövid életű házasságot bonyolított le, lakásügyekkel bajlódott, költözéssel; szinte észrevétlenül tengődött az ötvenes évek elején, egy technikumban tanított történelmet, s amire éppen szükség volt: magyart, földrajzot, kémiát is; néhány iskolás értekezése megjelent közben, és 1956 elején a Rádió főmunkatársa lett. A Petőfi Kör lelkes szervezője, vezetőségi tagja volt, Rákosi leváltása után fiatal újságírókkal, történészekkel, művészekkel tiltakozó memorandumot írtak Gerő ki-nevezése ellen, a látszólagos reformlépések, a halogató, viszszahúzó politikai vezetés ellen. Az október végi napokban riadt és elégedetlen volt, beszélni akart Nagy Imrével, de nem jutott be hozzá; az óráról órára változó helyzetben nem volt rá szükség, és sértetten tapasztalta, hogy a perifériára szorult. Csak november negyedikén s az utána következő kétségbeesett ellenállásban talált magára – „kapkodó hősködés volt még az is”, gondolta a börtönben, fontos és ismert szereplő akart lenni. Nem tartott vezeklő önostorozásokat a börtönben, nem lett hajlíthatóbb, nem a realitással békülő felnőtt szabadult – s mégis megváltozott ember. Köves úgy vélte, egyszerűen csak értelmiségivé vált. A szabadulása után segédkutatói szerződést kapott a történettudományi intézetben, lassan került magasabb beosztásba, de máig ott maradt állásban. Könyvei jelentek meg, vendégprofesszornak hívták Németországba, aztán Amerikába, akadémiai fokozat megszerzésére vagy vezető pozícióra nem törekedett. Negyvenéves kora után megnősült, de a feleségével sohasem mutatkozott társaságban, és a kollégái rosszhiszemű élceket röptettek a láthatatlan asszonyról. Köves zárkózottsága csak növelte népszerűségét. Sokan szerették, tisztelték anélkül, hogy igazán ismerték volna. Ifjúkorát magába süllyesztette, nem hivatkozott az ellenállásra, az FKP-ra, de mindez azért összefüggéstelenül, pusztán tényként mégis ismert volt. Beszédhibája ellenére gyakran hívták előadónak, szereplőnek a Rádióba, és tudósi pozícióját veszélyeztetve sűrűn írt újságcikket, adott interjút – csakis történelemről. Láthatóan Zsuzsát is elbűvölte; a szemüveges, rövid hajú, kellemetlenül hegyes állú, máskor oly

szigorú és határozott nő olvadozva figyelte, „legszívesebben minden beszélgetéshez meghívnám Kövest. Nemcsak amit mond, őt magát is kedvelem. Bizonyára perverzítás, de tetszik nekem öreg majomarca, elmaradhatatlan kockás inge és kordnadrágja; mint egy kiérdemesült bohóc”; ahogy a Pagodában most szemközt ült Kövessel, nem látszott Zsuzsán a gyöngéd fölényesség sem, „meghívnám vendégszerkesztőnek, csináljunk havonta kétszer jelentkező műsort a Duna-táj ügyeiről”, és Köves újra csak mosolygott, „a lényeges ügyekről? És nyíltan beszéljünk? Tudja, én benne vagyok...”; Zsuzsa arcán meg összefolyt a kockázatot vállaló, felelős szerkesztő elszántsága, a fontosságtudat, a megfelelés igénye és a félelem; „megpróbálhatjuk”. „Meg”, hagyta rá Köves. Akkor ült hozzájuk András. Állva evett egy kaszinótojást és egy sonkás zsömlét a büfében, a kávéját papírpohárban hozta – úgy érezte, ennyi időre helyes volt elvonulnia, de tovább már sértő. „Elárulnád, hogy mire várunk még?”, és Zsuzsa Kövesnek magyarázva válaszolt, „Andrásnak, tudom, nagyon régi barátja Kollár, s ezt meglepetésnek szántam”; András felcsattant, „Kollár Pali?”, gondolhatták örömmek, sikerült tehát a boldog meglepetés. Zsuzsa somolyogva bólintott; „őt is kértem, hogy kicsit előbb jöjjön, de profikkal amúgy sem probléma egy ilyen beszélgetés”. „Kézel bennünket, mint egy szakképzett óvónő”, gondolta András, de belevörösödve, hálásan biccentett. Kollár öt óra előtt tíz perccel futott be, „elnézést kérek, de...” , Zsuzsa intett, hogy semmi baj, Pali megkerülte az asztalt, akkor látta András arcát, érezte, hogy a dühe, a habozása eltagadhatatlan. András megemelkedett, bizonytalan mozdulattal nyújtotta a kezét, „régén találkoztunk...”, Pali, mintha nem venné észre a kezdeményezést, „nem szeretnék senkit feltartani..., röstelltem, hogy késtem..., ha úgy gondolja, valamit még meg kell beszél-nünk..., vagy nekivághatunk máris...”. Köves ártatlan, kedves közbeszólása után nem volt többé kitérés, és a kis társaság menthetetlenül polarizálódott, „azt reméltem, a feleségedet is látom. Tavaly csábítottam, hogy jöjjön Amerikába, nagylelkűen meghívtam az Államok nevében, de reménytelen volt, teljesen reménytelen, azt mondta, megszokott téged... Most is olyan szép? Felfoghatatlan, hogy egy asszony szép is, okos is – és máshoz tartozik”, Zsuzsa nevetett; „most éppen összefogással és teljes tűzzel irtják a főiskoláról, és ez nem használ a

szépségének”, gorombán nem nézett Andrásra, de Köves is, Zsuzsa is érzékelte, hogy a szavak Andrásnak szólnak, és mindketten ösztönösen feléje fordultak, válaszol-e, most ő következik – mintha teniszmérkőzést figyelnének. András hallgatott, kínosan sokáig, nyolc-tíz másodpercig is, Köves tekintete kíváncsi, látszik, szívesen kipattintaná-robbantaná a titkot, szinte biztatja, sürgeti Palit, s így tájékozatlanul is mellé húzódik; Zsuzsa oldaná a feszültséget, sohasem vallja be magának, hogy rosszul játszott, nem kell meglepetést készíteni, tévedett, de szeretné legalább közömbösíteni a beszélgetés résztvevőit, neki meg kell csinálni a műsorát, a munka mindennél fontosabb, nem lehet tekintettel a rejtélyes haragokra, ha picit megkaparja, szétesik a máz, kitűnik, hogy a magyar értelmiség körében mindenki mindenkit gyűlöl, gyanúsít, megvet, nem lehet három embert összeültetni, ennek nem hódolhat be, nem vesz tudomást az egésztől, fegyvermezzék magukat – sértett, védekező, csalódott is, nem így viselkednek az emberei; elterelő-feloldó mozdulataival ő Andrást pártolja, neki segítene, amikor a nyomasztó, fenyegető hallgatást megtöri, „látták az új Rosta-antológiát? Nem bánnám, ha az utópiáról szólva valamelyikük megemlítené. Hamarosan szeretnék önálló műsorban foglalkozni a kötettel, s persze nem minden írás egyformán érdekelt..., én rendkívül fontosnak tartom... A mostani szellemi életünkben...”; Pali érzi, hogy a megpróbáltatásokkal sújtott prófétaszerep is milyen szomorúan kicsinyes itt. Ebben a rádiós társalgóban, ahol a közéleti személyiségek végighordozzák magukat, beállításokban ülnek, alacsony asztalok, műbőr karosszékek, hátul a büfé, kitűnő hidegkonyhával és ritkán látható árukkal diszkréten és biztonságosan működik, téliszalámit, banánt, néha még ananászt is kínálnak, a sarokban könyvtár – ilyenkor már nem tart nyitva –, köedényekben virágok, s az egész Pagoda akvárium-szerű, kifelé is láthatók a benn ülők, meg egymásnak is mutatják magukat. „Nekem Orlay tanulmányát ajánlották, s beval-lom, még csak azt olvastam..., nagy-nagy örömmel... Azt hiszem, az ötvenes évekről ilyen kemény kritika még nem jelent meg”, de mielőtt Pali kényszerűen ellentmondott volna Andrásnak, végképp felrúgva ezzel a békés munkaléggört, Köves áltűnődéssel, látszólag lovagias kételkedéssel szólalt meg – lehetetlen, hogy nem vette észre: a szava perdöntő, ő a

helyzet ura, és Zsuzsa is hallgatásba vonul majd, „mindenki Orlay tanulmányáról beszél mostanában, nem értem, egyáltalán nem találok újszerűnek, különösebben érdekesnek sem..., és főként bátornak nem... Hogy odarakja az orrunk elé a korszak lovagjait..., istenem, ki nem tudja!, engem zavar, hogy csak addig leleplező, ameddig szabad ma, szigorúan csak addig..., milyen történelmietlen ötlet felvetni a kérdést, hogy az utóbbi húsz évben született irodalomból mi jelenhetett volna meg az ötvenes évek első felében! Tudom, ez az ára annak, hogy közölték az írását, de ez nem mentség... Sunyi dolog így udvarolni a mai kultúrpolitikának”, és megszegyenítően odafordult Zsuzsához, „ne haragudjon, hogy ilyen nyíltan beszéllek”; Zsuzsa elpirult, megalázottan talán átsuhant rajta a bosszú gondolata: akármit mondanak, nem fogja leadni ezt a beszélgetést, kifizeti és elsüllyeszti, csinál másikat, másokkal, egyszer megteheti, selejt lesz és kész; „nem haragszom, miért haragudnék éppen én?... Hanem lassan be kellene mennünk a stúdióba, és nem beszéltünk meg semmit”. A szemrehányás mind a három férfinak szólt: elkésni, torzsalkodni, köztöködni, ellenzéki hőst játszani könnyű – inkább a témáról gondolkodnának; „nem tudom, a többiek hogy akarják – én nem szeretném, ha előre lepergetnének a lehetséges vitát..., szerintem fogjunk hozzá”, mondta kedveskedő hunyorítással Köves, „a magunkfajta pasasokkal úgyis annyi a baj, ne duplázzuk!”, ez nyílt bocsánatkérés és visszaédesgetés volt, már-már sikerült, amikor Pali késlekedő, görcsös szavai csattantak, „a ragyogó és bátor Orlay, az értelmiség gyöngye... észrevettétek-e... Szakály Pétert is gúnnyal citálja..., valami naiv, ártatlan szónoklatából..., 51-ből vagy 52-ből..., emlékeztek? S milyen érdekes, hogy még egy lábjegyzetben sem említi meg Szakály további útját...” „Én nem tudom, ki az a Szakály. Mi volt vele?”, Zsuzsa megzavarodva, kislányosan hátrál, és hiába válaszol Köves tárgyilagosan, tömören, „felakasztották, amikor Nagy Imrét”, Zsuzsa rémületét nem enyhíti, „nem tudtam..., nekünk ez már történelem..., a személyes dolgok elvesznek..., eszembe sem jutott, hogy ilyesmi lehet benne..., csak felvil-lant, hogy érdemes erről műsort... Még nem gondolkodtam rajta, semminek nem néztem utána, ha egy műsorral már komolyan foglalkozom, mindennek utánanézek...”

Zsuzsa ment a folyosón, jobbra kanyarodott, s a három férfi mellette, mögötte, a lépéseik ritmusát ösztönösen hozzá igazították, a stúdióban hosszúkás asztalhoz ültek, a mikrofonok már beállítva, a nagy üvegen át látták a hangmérnököt, nem is biccentettek, mögötte bizonyára ott ül a magnós, unottak: Zsuzsa szemben a technika ablakával, már vezényelt, öntudatosan-rutinosan, felszegett fejjel tette a dolgát, olyan volt, mint máskor, „kértek mikrofonpróbát?“, és a komor arcú, apró szemű hangmérnök akár egy pilóta, felelt, „igen, mehet!“ „Jó napot kívánok!“, dörögte Köves, „egy-kettő-három“, hajolt előre András, „akkor hát az utópia?“, szólt utolsónak Kollár – a mikrofon előtt a hirtelen kapott feladattól összebb rázódottak, a fagyosság engedett, közös munkára készülődtek, a helyzet jótékonyan kényszerítette őket. „Köszöntöm stúdióink mai vendégeit, Köves György történészt, Kollár Pál festőművészt, Pethő András filozófus tanárt, s nyomban bevallom, a szokásosnál is kíváncsibban várom, mit mondanak az utópiáról. Egyáltalán: mit jelent ma az utópia? Nekik maguknak van-e utópiájuk? Élő-e még ez a fogalom?“ És alig észrevehetően Kövesnek intett, a feje mozdult, vagy csak az álla, a tekintete – Pali és András is Kövesre nézett, annyira egyértelmű volt a várakozásuk. „Az utópia szót ma nagyon különböző értelemben használják, s mindig a szöveggörnyezet, pontosabban a beszélő személyisége határozza meg, hogy például elutasító, lekezelő, negatív érték-e nála az utópia – vagy ellenkezőleg: az utópiát végiggondolt vágynak, a társadalom működésében valamilyen kívánt állapotnak, folyamatnak s így fontos értéknek tekinti-e. Mannheim Károly úgy fogalmaz, hogy egy meghatározott létvalóság képviselői utópiának neveznek minden olyan elképzelést, amely saját nézőpontjuk szerint elméletileg nem valósítható meg. Tehát Mannheim szerint a létvalóság képviselői, például egy adott politikai rendszer hatalmi pozícióban lévő emberei, nyeglén az utópia fogalmával hárítják el a rendszerüket, a pozíciójukat esetleg fenyegető, megkérdőjelező elképzeléseket. Többnyire minden változást. És ha már Mannheimre hivatkoztam, megtoldom még egy, ugyancsak tőle származó idézettel, méghozzá olyasmivel, ami nyomban azt is jelzi, hogy én milyen értelemben használom a fogalmat. Szóval Mannheim azt írja, hogy a zavartalan, eszméken alapuló gondolkodás számára az eszme maga a

kétségbevonhatatlan realitás. Némi leegyszerűsítéssel tehát azt mondhatnám, hogy az utópia az eszme majdani testesülése. Nekem az utópia szó mindazt idézi, amit az emberségeség szóhoz kapcsolnék: egyenes gerincet, szellemi függetlenséget, szolidaritást... Minek soroljam? Csupa jót, azt, amit évtizedek óta már csak szégyenlősen védünk, dédelgetünk magunkban” – Pali ekkor kapcsolódott be, s egyszeriben jóízű, igazi beszélgetés formálódott; erőlködött ugyan, hogy ne hadarjon, hogy minél tisztábban artikuláljon – milyen idegen lesz a hangja! –, mélyebben, nyújtottabban szólalt meg, de már a mondat végére érve visszazökkent a szokott, ismerős beszédstílusba; „az utópia mindenekelőtt abban különbözik a vágytól, hogy mindig közösségi, társadalmi dolgokra vonatkozik. Hogy meg tudom-e valósítani művészi elképzeléseimet, vagyis azt látom-e a vásznon, leírva a papíron, megszólaltatva a színpadon, amit akartam – ez, ugye, nem utópia. De Köves Gyuri szolidaritást említett. Ez nagyon fontos. Nekem például közel húsz éve féltett, kedves utópiám a műhely. Művészi, gondolkodói közösség, iskola, nevezhetjük bárminek..., a lényeg az, hogy szemléleti háttér legyen, baráti társulás, amely mindig ösztönző, védelmező – én azt hiszem, majd minden művész vágyakozik ilyesmire, különösen az amúgy is magányos munkára kényszerülők. Festeni, gondolom, írni vagy zenét szerezni nem lehet kollektíven, de együtt megbeszélni, együtt fellépni, együtt szembenézni a kor kérdéseivel, az mindig elemi igény volt... Utópiává pedig akkor lett nekem, amikor rádöbbsentem az egész életünket nyomorító, leszűkítő ellentmondásra, hogy ez a társadalom, amely a közösségi eszmét tűzte a zászlájára, voltaképpen nem tűri el a spontán közösségek kialakulását... Ha jól tudom, 1949 óta nem jöhetett létre semmilyen műhely..., úgy értem, olyan műhely, amelyet a művészek maguk teremtettek maguknak... Megszüntették az Európai Iskolát, beszüntették az Újholdat..., ezeket tudjuk, de nem lehetett más sem.” Zsuzsa szeme megrebben, Köves arca ráncos vigyor – az utolsó mondatokat nem lesz nehéz kivágni, és nincs mód utólag tiltakozni, a szerkesztő azt vág ki, amit jónak lát, s valamennyit mindenképpen kívág, hisz több mint fél órát társalogtak itt. „Nos, hogy tisztázzuk az alapokat, én is elmondom a saját, bizonyára rögeszmésen őrzött utópiámat – jó volna, ha Pethő András is így tenne –, aztán ha

kiteregettük a lapjainkat, jöhetnek a kételyek, a vitatható pontok és így tovább. Az én utópiám nem valami eredeti...” – itt Pali közbeszólt, „az enyém se nagyon..., hisz éppen ez a baj: őszöreg utópiák valóra válásáért küszködünk”, Köves meg láthatóan örült a természetes kapcsolódásnak, és Palinak felelt, „így igaz, és féltő, hogy egyre reménytelenebb a harc; mintha a realitás lehetősége egyre távolabb úszna... Az ember néha fantasztának érzi magát, alaptalanul... Mint az anekdotában az a normális ember, akit örültek közé zártak, s egy idő után elbizonytalanodott, vajon a környezetében csakugyan mindenki örült, s egyedül neki vannak normális képzetei, vagy fordítva. De hát az is egyfajta örültség, ha a közösség minden tagját, kivéve magunkat, örültnék tartjuk... Ezt csak a keserű tréfa kedvéért mondtam... Valójában ott tartottam, hogy az utópiám mennyire ismert: a Duna menti népek szövetségét, egymást megbecsülő és segítő érdekközösségét képzelem... Megtették ezt többen a múlt században is. A legigényesebben aztán Jászi Oszkár... és nagyon szűk, nagyon elit iskolát is teremtvé közben... Úgy gondolom, az utópiakép nem sokat változott; a valóság, a lehetőségek annál többet. A megvalósulás útjai közül jó néhány már a mi életünkben záródott el. Ha lehetőségem adódik, szívesen mondanék konkrét példát... Akár Jászi életéből..., hogy az utópiát hogyan őrizte meg a legképtelenebb szorongattatások közepette..., de nem akarom elvenni a szót..., majd később talán..., csak egyetlen gondolatot még, amely Lamartine-től származik és úgy szól, hogy az utópiák gyakran korán érett igazságok...”

Most Andrásra néztek, mondania kellett valamit, bár Köves erőszakos ajánlata megrémítette, „nem tudok megszólalni”, még ezt sem gondolta ilyen tisztán, a homloka, a halántéka nyirkosan hideg, a nyaka lángol, „az egész rohadt nap, minden, mindannyian..., másnak lenni”; az imént még sértetten figyelte Köves és Kollár egymásra találó eszmecseréjét, „mást!”, és amikor a Lamartine-bölcsesség végén Köves leengedte a hangját, András természetesnek tűnő nyugalommal kezdett beszélni, „nehéz helyzetben vagyok azok után, amiket elmondtatok. Nehezen mondom ki, hisz nemhogy kötözködni, tulajdonképpen vitatkozni sem akarok..., de én az utópia-fogalmat nem érzem olyan egyértelműen pozitívnak, mint ahogy az eddigiekből..., igen, valósággal ragyog, tündököl

előttünk... Bizonyos esetekben inkább félek az utópiáktól, amelyeknek a nevében könnyű akár brutális tetteket elkövetni. Vajon ki dönti el, hogy mit nevezünk szép utópiának, az emberséget megtartó eszmének – s mit áldozatokat követelő, voluntarizmust szülő őrültségnek. Az úgynevezett személyi kultusz időszakában nagyon sokan, és éppen a legrokonszenvesebb, a legtisztább emberek, szinte akaratlanul kiszolgálói lettek a torz vezetésnek..., én elhiszem, hogy közben bennük valamiféle utópia élt...”, Zsuzsa önkéntelenül is bólint, az elégedettségtől sugárzik, a vonásai újra lágyabbak; ez az! ilyen beszélgetést képzelt, eszme eszmének koccan, feszes lesz, érdekes a műsor, mert színvonalas embereket tud toborozni, mert lám, lehetséges egymás mellé ültetni őket; Köves türelmetlen belemorgása is remek: „már hogyan dönthetnénk el, mit tartunk utópiának és mit gonoszságot fedező ideológiának... Hogy ki dönti el?! én, például én, és te, ő is! Miért ne dönthetnénk el?! Azt hiszem, a cél és eszköz etikai problémáját vegyíted az utópia-kérdéssel. De még így is..., ha feltételezem, hogy az utópia a cél, nos, ha a cél megközelítéséért, tehát az utópiám valósággá válásáért bármilyen embertelen eszközt hajlandó vagyok alkalmazni, megölöm az utópiát is... Az eszközök megválasztásával hitelesítem, vagy ellenkezőleg: leplezem a hazug utópiát, a rossz utópiát, a maszlagot... Ezért is gondolom, hogy a realizálás nem próbája az utópiának. Van, amikor az utópia a maga tisztaságában nem realizálható... Ezt borzasztó tudomásul venni, de hazudni magunknak még borzasztóbb... Nekem is sokáig tartott, amíg ezt végiggondoltam... Normális ember nem keresi a permanens csalódottságot, a reménytelenséget, a tehetetlenség érzését...”, és a mondatát Kollár fejezte be, „a tisztaság keresése, az utópiák védelme mindig is sikertelen szerep volt, és engem bőszi, ha hallom, újabban elég gyakran, hogy lekicsinylően fantasztának minősítik azt, aki nem a realizálással mér, nem liheg a szét-szétpukkanó divattal...” – a frontok még élesebben kirajzolódtak, és András megint szorongatottan kapkodott magában, „nem bírok..., így nem lehet”, Zsuzsa kérése jótékony haladék volt, mondja el Köves azokat a konkrét példákat, amelyeket ígért – ha érdektelenek, ha megakasztják a ragyogóan indult tempót, kivágja. És Köves érzéki gyönyörködéssel mesélt; Kollár Pali legalábbis úgy gondolta, Köves élvezi a

szeretett történeteket, olyan gyöngéd érzelmek kötik fogalmakhoz, az erkölcsi széphez, mint őt a vásznaihoz, színekhez, telt formákhoz. Nem érdekelte Kövest a stúdió, a mikrofon, talán sietősebb volt csak, jobban hadart, összerosott hangokat, mert minél többet el akart mondani. Biztonságosan idézett, adatokat, dátumokat sorolt, több százszor forgatott, előadott tényekről beszélt; hogy Jászi Oszkár az 1905-ös politikai válság idején hogyan próbálkozott érdekegyesítéssel; hogy amikor a korábban magyarbarát Seton-Watson éles magyarbírálata azzal fenyegetett, hogy a Nyugat a nemzetiségeket támogatja elszakadási törekvésükben, és az ország majd felbomlik, Jászi azt írja, hogy a „támadások föltétlen jóhiszeműségük, sőt többnyire jól informáltságuk mellett is nagy igazságtalanságot tartalmaznak Magyarország ellen: azt, ami egy törpe és pusztuló, önző és kizsákmányoló kaszt garázdálkodása, mint az egész magyar nemzet, az egész nép bűnét állítják oda”, és a megoldási javaslata persze a bajok tisztességes föltárása... Igen, „fölfedni és pellengérre állítani a külföld előtt azt az agrárfeudális rablógazdálkodást, mely ezt a szégyenletes rendszert szüli, és szervezni idehaza vele szemben a magyar demokráciát, mely közös jogokban egyesíti az ország minden nemzetiségét”. Tisza István vagy Apponyi szintén érzékeli a bajt, a fenyegetettséget, de az ő eszközük a megmerevedés, az elhallgatás, a letagadás volt. Úgy tűnt, csak egy fantaszta próbálkozhat azzal, hogy megnyerje a nemzetiségi mozgalmakat, hogy a függetlenségi balszárnnyal megértesse a demokratizmus szükségességét és a szocialistákkal a nemzeti érzés létjogosultságát, három merőben különböző irányú érdekek, és mindenütt, mindenkivel nyíltan, az értelemhez fordulva játszott, szinte rossz politikusként, pedig csak sikertelen volt – ma pedig világos: neki volt igaza, úgy kellett volna, politikailag is az lett volna a helyes út. És Kollár itt megjegyezte: milyen hamar, gyakran már néhány év után tudható, hogy a merevség, a tiltás, az eltagadás, az erőszakos hatalomféltés politikailag is káros – nemcsak erkölcsileg, politikailag is. Milyen szégyenletes, ahogy a hatalom utólag megkövet, „istenem, milyen rohadt a sok felesleges szétzúzás”; Kövesnek simogató volt a tekintete, végig Palira nézett, és együttérzően mesélt; „amikor az előbb emlegetett Seton-Watson 1914-ben, közvetlenül a világháború kitörése előtt felkérte Jászit, hogy legyen munkatársa az

európai nemzetiségi kérdésekkel foglalkozó folyóiratának, Já-szi a közreműködést ahhoz a feltételhez kötötte, hogy az or-gánumban nem lesz helye az ellenségeskedésnek. Kínosan ügyelt az utópia tisztaságára, s ez mindig kitaszítottságba so-dorta. Ő, akit hazaárulónak, a magyar faj ellenségének, mit tu-dom, minek ordítottak, aki valóban feltárta a magyar nacio-nalizmus bűneit, s oly szenvedélyesen érvelt a két világháború közötti csehszlovák demokráciáért, egyszer csak reményte-len, de kitartó harcosa lesz a csehszlovákiai magyar kisebbség ügyének, tiltakozik a kollektív megtorlás, a kitelepítés ellen – talán túl érzelmes, amit mondok, de nem tudom meghatódás nélkül idézni őt... Egy 1945-ös levelében szerepel a mondat: 'a magyar kisebbség elleni új csehszlovák politika életem leg-rosszabb epizódjai közé tartozik, amely megrendítette hite-met az emberi intelligenciában és a moralitásban'. Így csak a felvilágosodás nagy alakjai, a romantikusok, no meg az igazi igehirdetők tiltakoztak..., emberi intelligencia..., moralitás..., akinek valódi utópiája van, annak csakis ilyen fegyverei lehet-nek." A pici csönd itt kell, ha ebből marad valami, a csönd is marad, de meg kell gondolni, meghallgattatni mással, az erő-szakmentesség vonzó ideológia, Köves meggyőző, lebilincselő, de ha meghosszabbítjuk a tételeit, ha konkretizáljuk..., forra-dalomellenes..., túlságosan hatásos, kicsit demagóg, „észnél légy!", Zsuzsa kedvenc fordulata, történeteinek visszatérő szólása, „észnél légy, azt mondtam magamnak, észnél légy", s büszke, hogy az ösztöneire hallgat, most is sejti, hogy újabb rétegek kellenek a műsorba, kevésbé kényes terepek, adni kell valamit a hallgatónak, ismereteket például, és Andrást provo-kálja, hogy az utópia szó korábbi értelméhez kanyarodjanak, de udvariasan és ügyesen Kövesre hivatkozik: a felvilágosodás eszméihez, amelyben, ugye, az utópia fogalma annyira fontos volt. És András beszélhet Morus jellemzőségről, az utó-pista szocialisták korlátolt társadalmi ábrándjairól, teleológi-áról – Zsuzsa latolgatja, ez legyen a bevezető, értelmes, tömör eligazítás, ismeretterjesztés, tudja a hallgató, miről is vitat-koznak aztán; de meg kellene szólaltatni Kövest és Kollárt is, aránytalan, hogy a műsor első öt-hat percében csak Pethő sze-repeljen; Kollár és Köves azonban fásultan hallgatnak, figyel-mesen nézik Andrást. Intelligens, tapintatos közönség lettek, nem fognak beleszólni; elmondták, amit akartak, és érzik, ez

már a körítés, az éleket ártalmatlanná tevő vattaréteg; közömbös, csupa közömbös szó, várják a végét, hisz jóval több hangzott el már így is, mint amennyi egy félórás műsorba belefér. Nem is fél óra, csak huszonkilenc perc, abból is legalább egy perc a be- és lekonferálás, a szignál; elég, bőven elég.

1969 óta Pali néhányszor beszélt a rádióban, egy fiatalon meghalt festőnő emlékműsorában például, egy iskolarádiós sorozatban, mindig esetleges volt a közreműködése, pótolható akárkivel. 1969-ben az Istványa-palotában nyilatkoztak Annával egy riporternek. A megnyitást sürgetve kiállítást rendeztek, három egymást követő estén előadásokat hirdettek a félig sem elkészült épületszárnyban, „A művészetek új otthonáról” adott hírt a riporter az esti kulturális magazinban. Hat-nyolcperces interjú, óriási hallgatottság, repdestek akkor, ez biztos győzelem, remek csel is, szívóssággal, furfanggal elért győzelem, egy ilyen rádiós nyilatkozat után már nem akadályozhatják meg a műhelyteremtést, mindenkinek az volt a véleménye, hogy ez nagyszerű húzás; milyen örülten magyarázták, hogy a művészek itt valóban maguk csináltak mindent, asztalos-, üvegező-, mázoló munkát végeztek, hogy a szeretet mennyi energiát termel, a riporter velük örült, elragadták, sodorták magukkal, átforrósodott a hangja, „A művészetek új otthona”; hihető volt, hogy nem roppanékony tojásbéj, hogy ennyi vágytól és akarattól már megvan. Fejükre olvasták a türelmetlenségüket, Koroknait végképp magukra haragították, főlényesen fricskázta el őket, „kis buzgók”, úgy hallották, ezt mondta, „kis buzgók”.

Csodálatosan ropogós-omlós rántott halat ettek Kövesék nem messze innen, a Múzeum körúti vendéglőben; Fényes Miklós javasolta, hogy halat rendeljenek, tartármártással, sült krumplival; 1956. október 22-én vacsoráztak együtt utoljára, egyike az emlékezetes munkavacsoráknak, csak hárman voltak itt, néhány lépésre a Rádiótól: Köves, Fényes és a sziporkázásával mindannyiukat maga alá rendelő Daróczy. Egy világfi és egy bohóc báját egyesítette, úgy nevetett, hogy az étterem valamennyi vendége feléjük fordult, önkéntelenül is mosolyogtak. Daróczy a Rádióból jött át, talán éppen az ő kedvéért találkoztak ezen a helyen. Fényes rágyújtott, mielőtt felszolgálták az ételt, a szája sarkán billegtette a cigarettát, látsozott, legszívesebben felállna, hangosan töprengve sétálgatna

az asztalok között, zavarta, bénította, hogy várakozva ülnie kell, ügyetlenkedett a szálkával, nagy halcafatokat halmozott fel a tányérja szélén, gusztustalan massa, örömtelen számára az étkezés szertartása, de Daróczy kedvéért próbált alkalmazkodni, boldogan nevetni ő is, tartárt csorgatott a pontyra; mit kell tenni, melyek a legsürgősebb feladatai a magyar értelmiségnek?; Daróczyból áradtak a hasonlatok, a történelmi példák, imádta a pletykákat, női csípők, börtönfalra vésett üzenetek, feljelentő levelek hiteles történetei lebegtek az asztaluk körül; Daróczy felemelte a kezét, s úgy rémlett, fekete lovak nyerítettek, hősök és kalandorok vágattak a porondra, keresztül a sárospataki kollégiumon, párizsi lebujonon, a mindig szűk szobákban rendezett titkos összejöveteleken – pedig csak a fehér damasztshalvétát emelte a szájához, megtörölte sűrű, vörösesbarna bajuszát, bort ivott, újra a szalvéta, hosszú ujjai külön élvezték a mozdulatokat, és a nevetésére bekukkantottak a konyhalányok. Fényes Miklós gimnáziumban tanított, később az egyetemen, még később nekiindult a világnak, nem kellett lopva készülődnie, biztatták, hajtották innen; Daróczy három évet ült börtönben, de mintha könnyen magára talált volna utána. 1978 őszén egy este megivott magában egy üveg konyakot, vagy két marok altatót vett be, hamar kitudódott, hogy öngyilkosság, mégis balesetről adtak hírt, mást nem is lehetett, a televízió főszerkesztője, mit mondhattak?, tragikus hirtelenséggel, holott évek óta felismerhetetlen, puffadt, a lehelete hányadékszagú, külön költözött a családjától, a felesége mosott rá, néha főtt ételt vitt neki, szájalomból, kötelességből; az asszony törte fel a lakásajtót. A lovak, gondolta Köves, akkor kellett volna táltosokra pattanni, még látták az utakat, hitték a fojtogatottságban is, hogy van hova. A megújulás! Leszopogatta Daróczy a jókora szálkákat, Fényes a villájával kaparta, pépesre nyomkodta a halhúst, tartárt locsoltak, „programmal kell fellépnünk, világos, egyértelmű programmal. Már mindent megvitattunk, mindent tudunk, a programunknak ütőképesnek kell lennie”.

Zsuzsa a technikai helyiségben maradt még, a szalagot magával viszi, lehallgatja, összevágja, három vendégétől egyszerre búcsúzott, és András nem tudta, hogyan szakadhatna le a fogatról minél előbb, „ha nem mennék mellettük, másképpen viselkednének, rólam beszélnének, nem baj”, a Pagodához

érve sikerült, „elbúcsúzom, még dolgom van”, félszegen megállt, Köves kezét nyújtott neki, utána Pali is, „vigyázni fogunk a hátralévő években, hogy össze ne adjunk”, mondhatna valamit, búcsúzóul legalább, hogy Anna talán igazságtalan, egyoldalú, utalhatna a délelőtti látogatására – nincs formája. Jobb, ha elválnak, nekik is jobb, megállnak a Bródy Sándor utcában, Kollár megkérdezi majd, elvihetlek?, kocsival vagyok, talán Köves is kocsival van, jobb, hogy lerázta őket András, elkerülhetetlen, hogy ő is felajánlja a kocsiját; tíz percig is beszélgethetnek az épület előtt, várni kell, kivárni, amíg veszély nélkül kiléphet. Még süt a nap, Tünde talán azt kívánja, hajtának a kórházhoz, próbáljon behatolni, tudjon meg valamit Kamilláról; csak késő este kell kimenniük a pályaudvarra, addig lefeküdni, moziba menni, semmit sem lehet. Megvehetnék Mártának a porszívót, beállítanak hozzá, Tünde elmondja, mi történt, hogyan lett rosszul Kamilla, óvatosan puhatólódznak, vállalja-e Márta az üzletet, de Tünde képtelen lesz a tapintatos faggatásra, durr bele, egy életre elrontva mindent, Márta hónapok, évek múlva is gyilkosan kérdezi tőle, „mit gondol rólam Tünde?, tulajdonképpen mit gondol ő én rólam?”; elmondhatná az anyjának a rádiós beszélgetést, „érdemes meghallgatni, talán nem lesz neked unalmas”.

Egy limonádét ivott a büfében, a pohár párás lett a jéghideg italtól, lassan kortyolta; az elárusító a kézfejjével törölte meg a homlokát, fáradtan fújt, és gőzt engedett a kávéfőző gépből, a hűtőpult kínálata ilyenkor már hiányos, de van szendvics, aszpickos sonka, gombás saláta, felvágott, a polcon csokoládék, babapiskóta, csomagolt sóstallér; bárhomály, egész nap lámpafény; szégyenkeznie nincs miért, nem sikerült rosszul a vita, Zsuzsa arcán látta, hogy elégedett vele, de nem is ez számít. Egyenrangú partnere volt Kövesnek is, Kollárnak is. Akadt pillanat, amikor megszorította, meghökkentette őket – igen. Ha elfogulatlanul vizsgálja, visszapergeti az együttlétet, nem volt rossz, nem lehet azt mondani, hogy rossz volt.

Negyedik rész

1.

Hat órákor bezárta Tünde az üvegparadicsomot, félig lehúzta a vasrácsot, András majd kopog, aztán ült csak a pult mellett, és olyasmit csinált, amit sohasem szokott: kétségbeesetten nézett a levegőbe. Körben a polcok, a vitrinek tele az ő teremtményeivel, mindenben önmagát érezheti, minden kehely, minden pohár, váza, hamutartó, minden kék, sárga, piros, füstszínű dísz öbelőle lett, világot épített magának, és hányan mondhatnák el, hogy ízlésük szerinti világban élnek?; büszke lehet. Egy pöttyös, szűk nyakú, kecses vázát bámult, de csak önmagát látta, belülről málladozott az arca, ez kívülről is észrevehető akkor, boldogtalan görbületek, petyhüdség, az áll vonala felpuhult, duzzadt, a szeme alja sötét; talán ha nem félne annyira az öregedés jeleitől, lassabban, kevésbé látványosan öregedne, visszariasztani, dühösen vagy bölcsen szembefordulni vele, tessék – az volna jó. Magát képzelte a földön fekvő betegnek, szenvedőnek, öregnek, ritkás hajjal, elnehezült csípővel, félté Kamilla sorsát, a pokróc, amivel betakarta, amit előbb alátett, a bőrét szúrta. Sóhajtott, „milyen fáradt vagyok”, ha sírni tudna, megkönnyebbülne, de az elérzékenyülés helyett epeízű düh kavargott benne, régi riadalom, hűvös, kemény tárgyhoz döntené a homlokát, „édes úristen, segíts, jaj, segíts”, és refrénként, újra meg újra a legegyszerűbben artikulálódó szavak, „milyen fáradt vagyok”. Nem segít magán, hogy gyötrődve kuksol a bezárt műhelyben, elsétál inkább a Károlyi-kertbe, valahová ki, világosba, cédulát hagy Andrásnak, hogy hol találja, leül bárhol egy padra, hunyt szemmel, az arcát odatartja a napnak – de csak ül a pult mellé húzott széken, bámul a levegőbe. Nincs senki, akinek megmutatná így magát, senki szánakozásából nem kér.

Szeptemberben lehetett, még nyár volt, Kingával kijártak a Palatinusra, vasárnap és gyakran hétköznapi délután is, a gyárból egyenesen a strandra ment Tünde, a hullámmedence

mellett találkoztak – „megéri, ha egy órát napozhatunk, az is megéri”. Kinga ellenkezés nélkül jött, odafeküdt mellé a törülközőre, úszott vele, behunyta a szemét, és csöndesen felkínálkozott a napnak, pedig nem élvezte, a halála előtti hetekben többször panaszolta, „én mindig igyekeztem a kedvedre tenni, undorodtam a meztelen testektől, a klóros víztől, a napsütéstől megfájdult a fejem, de te észre sem vetted, mert azt akartam, hogy jó legyen neked, veled akartam örülni..., én sohasem voltam önző, nem igaz, mindig úgy csináltam, hogy neked jó legyen”, az arca szétmosott, a szája gonoszul érzéki; egyszer fiúkkal mentek, Tünde kollégájával és annak a barátjával, eltolhették volna jól azt a napot, semmi más, csak kellemes társaság, fiatal lányok és huszonöt-huszonhat éves fiúk, férfiak már, de Kinga összegömbölyödött, csupa tüske, úgy látszott, sírva fakad a fiúk tekintete előtt, s amikor az egyikük bekente napolajjal a hátát, a fiú érintésétől rosszul lett, Tünde szaladt utána az öltözőbe, a zuhanyozóba, „mi bajod?, mit csináljunk?”, de Kinga csak rázta a fejét, öklendezett, vacogott, végül bocsánatot kellett kérni a fiúktól, „valami nyári influenza lesz”; „lehetetlen dolgai voltak”, gondolta most Tünde, és ült tovább roskadtan a műhelyében. Azt is gondolta, hogy Kamilla a lehető legrosszabbkor dőlt ki, s ha kísérletet tenne, hogy mégis megszervezze a nyaralásukat, mindenki kíméletlenséggel vádolná. Akkor is elutaznak, bárki bármit mond, elutaznak, szüksége van a pihenésre. Kifüggeszt egy táblát, „szabadság miatt zárva, nyitás augusztus 10-én”, ha más megteszi, ő is élhet ezzel a jogával. Nem kér senkitől szívességet, ne boldogítsa se az anyósa, se más. Soha senkitől nem kért szívességet, neki nem kellett segíteni se lakás, se állás, se autó, se semmilyen ügyben. Körülötte pedig mindannyian futkároznak, összeköttetést keresnek, alázatoskodnak és hálálkodnak, az egész életük ügyintéző hajsza, milyen undorító! Nem kell senkitől semmi. Ha megjön András, elmondja, hogy döntött: nem kér, nem szervez tovább semmit, egyszerűen bezárja a műhelyét, veszít, amennyit veszít, a függetlenségét közben megőrzi. András örülhet, hogy így döntött. Amikor felállt, hogy hátramenjen és megfésülködjön a mosdó fölé szerelt tükör előtt, bepúderozza az arcát, gyöngyházfényű rúzzsal bekenje a száját, már nyoma sem volt az összeroppanásnak. Felszított

dac, gőg, hogy ilyen könnyen nem adja magát, s a megvetés minden gyöngeséggel szemben.

Még kislány volt, általános iskolás, amikor Jásziné először mondogatta az ismerősöknek, hogy „Tünde egészen Jászi-fajta, szerencsére az apjára ütött, hála az édes úristennek, mindenben az apjára hasonlít”, és elábrándozott azon, hogy szegény kisfia örökölte az ő tulajdonságait, megtörölgette a szemét, bólogatott, „bizony..., bizony így van ez”. Tündének már hosszú évekkel ezelőtt a szikszói ház berendezése és az anyja szaga, mozgása, beszéde lett a legtaszítóbb, „csöppet sem hasonlítok apámra, és vagy elcseréltek a szülészetén, vagy az egész biológia nem ér semmit”, de észrevette, ha a szülei mozdulatát utánozta, ha az ő szavaik buktak ki a száján – gyötrelmes; öntudatlanul érezte, hogy a szívósságát, a célratörését is tőlük kapta, azért hadakozott az elismerések ellen, „az én munkámnak nincs köze ahhoz, nincs semmi közöm”. Ritka alkalom az egyetértés, pedig Tünde tudja, mikor, mit kell mondania, hogy Jásziék behódoljanak. Varga Jóska temetésén illedelmesen a háttérben maradtak, rémülten látták ott az arcokat, akik a tévéhíradóban feltűnnek, az ország urai, a búcsúbeszédekben Jóska mozgalmi múltjáról szóltak, helytállásról, magára találásról, a közösségért végzett önfeláldozó munkáról; kommunista harcosnak nevezték Jóskát; Jásziék egészen másfélének ismerték. Márta szép volt a gyászruhában, mellette András és Tünde, ők voltak a főszereplők, utánuk az intézet vezetői, később Ida néni, távoli rokonok, az egy-egy fordulóban elmaradt barátok, még a debreceni időszakból, munkatársak az egykori pártvezetésből, börtöntársak és a Petőfi Kör képviselői – biccentések, vicsorgó mosoly, fagyos hunyorítás; elég sokan eljöttek; Tünde úgy vélte, idősebb korban az emberek szívesebben mennek temetésre, és ha gyűlöltek vagy semmire sem becsülték a halottat, akkor is elmennek, meghordozzák az élő büszkeségét, számadást végeznek a gyülekezetben: X. jól tartja magát, Y. mennyire megroppant, Z. rendkívül kedvesen köszönt, N. tüntetően nem volt ott. András fogta az anyja karját, lehajtotta a fejét, de azért mindenről tudott. Akik ott voltak a Farkasréti temető ravatalozójánál s később bandukoltak a halottszállító kocsi után a parcellához, meggyötört áldozatnak láthatták őt, rokonszenv és együttérzés, csaknem olyan figyelem, mint gyerekkorában a

kórházban, amikor az apja befektette kivizsgálásra. Gyöngéd fiúnak tartották, mélyen érzőnek is bizonyára, de a bármely gyászolót megillető részvét mellé ő mást is kapott: olyasféle érdeklődést, tisztelettel vegyes, borzongó sajnálatot, mint Ág-nestől, amikor faggatta Snagovról, a jugoszláv követségről, az apja halálra ítéléséről. Árva lett másodszor is. S mintha Jóska is erőszakos halált halt volna, vagy megfordítva: Jóska megrendezett temetésén nyugtalanító lett Pethő temetetlensége. A sorstragédiák nagy jelenete – minden lefojtva. Kivitték a ravatalozó elé a koporsót, nyers színű fa, fehér selyemlepel; a koszorúkat, csokrokat; mikrofont állítottak a koporsó végétől két lépésre, a másik végnél székek, ők hárman leültek, a beszédek előtt és után férfikar énekelt; a temetésről rengeteget képzelődött András, hogy lesz, szégyellte, és tehetetlenül képzelődött – úgysem tudja meg senki; kapkodva váltogatta a véleményét: „a legegyszerűbben, a megszokványosabban legyen, nem tehetünk mást, túl kell élnünk a lehető legkonvencionálisabb módját”, máskor meg eltúlozta a sejtéseit, „Jóska gyűlöletesnek tartaná..., nem hangzik el ott egyetlen igaz szó sem”. Mit kellett volna tennie, hogy méltó legyen a szertartás? Rendelkezett volna erőszakosan, botrányt okozva? Tündének bizonygatta, „nekem most az anyámra kell tekintettel lennem, mindent úgy akarok, ahogy neki a legkevésbé rossz”; viaskodott, de az ellenérveket csak a tudata küszöbéig engedte, riadtan visszaparancsolta valamennyit – hess! Milyen ízléstelen lett volna, ha Jóska halálát ürügynek tekinti, és követeli az apja temetését. Néhány évvel ezelőtt Réger Imre özvegye ujjal mutatott a koporsó mellől a gyülekezet tagjaira, és sikoltozott, „gyilkos..., ő is..., gyilkos..., tűnjön el.... gyilkosok mind”. Régert is Farkasréten temették, a ravatalozóból kihozták a koporsóját, a koszorúkat, a csokrokat, Jóskaénál ünnepélyesebb, díszesebb szertartást készítettek elő, de Régerné tombolt, hiába próbálták csendesíteni, lerázta a rokonokat, „gyilkos..., ő is..., ő is..., mit állnak itt..., gyilkosok”, erre nem volt példa, lefogták az asszonyt, visszatuszkolták a ravatalozóba, előkerült egy orvos, injekciót adott, beszállították az idegosztályra Régernét, és a beszédeket mégis elmondták, utolsó útjára kísérték a halottat, bár közben sokan elfordultak, kilopakodtak a temetőből, még többen dermedten tanúskodtak, hogy aztán továbbadják a történeteket, „szegény asszony, Réger mellett

sem volt könnyű élete”. Régerné csakugyan nem volt normális – hogyan is maradhatott volna az!, de a sikoltozása, a mutogatás visszatetsző, nem lázadás, nem leleplezés, nem igazságkeresés. András konokul ismételte magában: nem az.

Jásziék meghúzódtak a tömegben, Tünde így találta helyesnek, később, a Németvölgyi úti lakásban sem mutatta be senkinek a szüleit, András pedig nem törődhetett velük, látta, hogy hátrasodródtak, elhagyatottak és idegenek, de nem intetett, sehogyan sem jelezhetett, fogta az anyja karját, és lehajtotta a fejét. Iparkodott Jóskára gondolni, de csak fogalmak után kapkodott: jó volt hozzá Varga; baráti, felnevelte az apja helyett – a gyászoló fiú szerepéből nehéz kitörni, ült a ravatalozó előtt, lépdelt lassan a halottszállító kocsi mögött, állt a sírnál, az első lapát föld csattanására láthatóan megrebbent, megszorította Márta vállát; úgy viselkedett, ahogy hite szerint kellett, és nem térhetett ki, tudta, hogy figyelik. Hónapokig tartott, amíg megformálódott a kérdés: őt külön, Mártától függetlenül mi köti Varga Jóskához, hagyott-e rá lelki örökséget az utolsó időben megkeseredett, mindenkivel bizalmatlan férfi. Pörlekedni kellett önmagával, mert úgy rémlett, Jóska végül őbenne is csalódott, Mártában és őbenne is, nem maradt senkije, nem volt kinek átmenteni... azt. Amiért megharcolt, és a folytathatatlanságtól egyszeriben roppantak össze a reményei, nem volt semmiféle utópiája, mielőtt meghalt, leron-totta, kétségbeesetten törte-zúzta, tiporta. A magnószalagon, a leírt emlékezésekben csak magyaráz, értelmezi, hogy miért lelkesedett egykor, és nem szól Andrásról, semmit az ő merőben más életmódjáról. Talán képzelődés, bizonyára az. Jóskában fel sem ötlött, hogy Andrásra örökítse a maga időszerűtlen, fakó eszméit. Varga nemzedékéből nem akad egy sem, aki ezt megtehetné. Egyetlenegy sem. A fiúk fellázadtak, tiltakozva agyonlőtték magukat a papa szolgálati fegyverével, disszidáltak, ellenzéki brosúrákban tüntetnek, üzletet nyitnak, papi csuhát öltenek – mást, mást! Miért éppen Jóska örökítené azt a lobogást, amely Pethő Lorándot még megbűvölhette, halálba kergette.

„Azt hittem, gyávaság lenne, ha nem vállalnék vezető beosztást, még ma is ezért a félelemért ülök az igazgatói székben. De hiszen félelem, tudom, hogy az. Nem tudok lemondani a hatalmi pozícióról. Még mindig áltatom magam, hogy

hasznos, amit teszek. Nyugdíjba mehetnék, de azt gondolom, ez megcsúfolása volna az életemnek. Mit csinálnék otthon? Pedig megmaradhattam volna beosztott kutatónak, vagy egy könyvtárban dolgozom; soha többet nem szólok bele országos ügyekbe. Hogy hihettem még a börtönben is, hogy megszabadulva egyszer visszatérek, újra tanácsadó leszek! Ma jobban nyomaszt, hogy élek, hogy másokat felakasztottak; ők vitték vásárra a bőrüket. Nessus-ing ez a pozíció, mégis undorodnék magamtól, ha kitérek előle.”

Szép volt Márta a gyászruhában, nemcsak a sorsa vonzotta a tekinteteket. Érezhetően örült, hogy András annyira ragaszkodó, gyengéd, hogy végig támogatja őt, de nem volt elesett. Figyelmesen hallgatta a búcsúbeszédeket, egy-egy mondatnál biccentett, így volt, igaz, az egész szertartás alatt természetes érdeklődéssel nézett, a fájdalmát nem dacos önérzet, nem erő vagy küzdőkedv ellensúlyozta, hanem valami csodálkozásféle és a helyénvalóság tudata. A temetés napján kora reggel Andráséknál hosszú asztalt terített Ida néni, Márta azt mondta, jobb volna, ha nála lenne az ebéd; „így szokás”, de könnyen meggyőzhették, hogy kímélje magát, s Andrásék lakása közel van a temetőhöz, a meghívottak csak átsétálnak. Az asztalfőre ültették. A tálalásban Jásziné segített. „Milyen különös, meghaltak a hozzátartozóim, és a családban mégis most volt először tisztességes temetés.” Ebéd után kérték, hogy pihenjen le, Tünde bekísérte a hálószobájukba. Párnát, takarót hozott, megvárta, míg Márta leveszi a fekete ruhát, nem látta még az anyósát levetkőzve, kicsit teltebb a kelleténél, rövid a dereka, vastag a combja, de vonzó – egyetlen pillantással felmérte. A fekete csipke melltartót, a fekete bugyit később önkéntelenül fel-felidézte, a mozdulatot, ahogy egy pillanatig ruha nélkül áll, „köszönöm”. Nem valószínű, hogy elaludt a temetés után, a másik szobából beszűrődő lárma mellett, idegen helyen. Neki ez a szoba idegen volt. Talán türelmesen, kíváncsian nézte a zöld selyemernyős állólámpát, a halvány rózsaszín tapétát, a kerek fejű, kékekszürke plüss macskát. A szemközti üvegfal elé sötétítő függönyt húztak, a szoba félhomályos, így még megहितtebb. Mintha belecsöppent volna a fia életébe. Ezt nem gondolja végig, ízléstelen, nézegeti csak a tárgyakat, az ágyterítőt, faliszőnyeget, lámpát, ajtót, kilincset. Nem figyel a hangokra, így alvás nélkül is pihen.

A műhelyben hátul mosdó, falra szerelt tükör, szekrényke, benne pipereszerek. Tünde kezét mosott, grimaszolva nézette magát, mutatóujjával végigsimított a szemöldökén; megnyomkodta a halántékát, aztán fehér tejüveg tégelyből krémet kanyarított ki, és vizes tenyérrel lassan dörzsölte, masszírozta a bőrébe, a fényes rétegre még egy matt réteg, krémpúder kerül, szemhéjceruza, szempillafesték és kétoldalt a nyakára csöppnyi parfüm. Mielőtt döntött, hogy elindul a Károlyi-kertbe, meghallotta a kocogtatást. „Gyorsan végeztél”, mondta elismerően, és azonnal folytatta, „nem tudom, mi lesz Kamillával, de az első ijedelmem után gondolkodtam. Nem fogom tönkretenni a nyarunkat. Bezárom a műhelyt. Bezárom, és elutazunk. Megengedhetjük magunknak”. András magához ölelte, nem fogta fel pontosan, mit mond, de érzekelte, hogy nyugodt, biztonságot sugárzó és szép. „Ha akarsz egy kis kóstolót a nyaralásból, menjünk el az új olasz vendéglőbe. Amiről Rita mesélt tegnap. Te ettél ma már normálisan? Mert én nem... Elmegyünk? Itt van a Fülöp utcában... Nem tudom, hányas szám, de az egész utca nem több tíz háznál... Elmegyünk?” Amikor beült Tünde a fehér szőrmével takart ülésre, felszabadultan kijelentette, „úgy érzem, rendbe fog jönni Kamilla. Állítólag nőknél nem olyan veszélyes az infarktus..., ritka is. Először megijedtem persze, de most már azt hiszem, hogy rendbe jön”. Ez magyarázat a vendéglő-ötletre, a visszanyert nyugalomra, és önbiztatás is. A keskeny, egyirányú Fülöp utcában nem tudott parkolni András, megkerülte a belvárosi háztömböt, másodszor nagyobb kört írt le, és káromkodva orral felállt a járdára – lesz, ami lesz –, mintha behajtani készülne a színes fényű étteremablakon. „Nincsen kedved? Megmondhattad volna, ha mást akarsz.”

Amíg Tünde középiskolás volt, és később is, a szüleivel vendéglőben ebédeltek. Jásziék vasárnap délelőtt érkeztek Budapestre, délután indultak vissza, és egy-egy olcsóbb étteremben elüldögélhettek néha két órát is. Jásziné lesöpörgette a tenyere élével a morzsát a fehér vagy piros kockás abroszról, megigazította a sótartót, a kenyérkosarat, csak olyan ételeket rendelt, amiket ő is főzött otthon, így összehasonlíthatta a saját ízeivel, találgatta, milyen fűszer hiányzik, vagy éppen mivel bolondították meg a vendéglői kosztot, „az ember azt sem tudja, mit eszik”, méregette a hússzeletet, nem lehet több

nyolc-tíz dekanál, „édes isten, hogy kérhetnek ekkorka darabért ennyi pénzt!”, hangosan intett, tanácsolt, a szomszéd asztaloknál is hallhatták a szikszói történeteket, s hogy milyen sorrendben fogyassza Tünde az otthon készített ételeket. Milyen jó lett volna akkoriban másféle helyekre menni, különlegességeket kérni, de Tünde hitte, hogy egyszer megvalósíthatja a vágyait.

Az alvadtvörös, aranymintás tapéta, a zöld-lila-narancsfényű lámpák mégiscsak vonzónak bizonyultak: nem akadt üres asztal a teremben. Sötét öltönyös, csokornyakkendős pincér lépett hozzájuk, mielőtt csalódottan kihátráltak volna a ristoranteból, „nem foglaltak asztalt? Ó, nagyon sajnálom, hogy icipicit várniuk kell, de máris intézkedem..., azonnal”, egy pillanatra eltűnt, jelképesen csak, titokzatoskodva, mert nyomban meg is jelent, és hívta-terelte őket a belső helyiség felé. Az félig üres volt, András mosolygott az üzleti fogáson, a kinti zsúfoltság bizalomkeltő, aki aztán leülhet, örül, a többiek meg csak a népszerűséget érzékelik. A csupasz asztalra friss, ropogósra keményített abrosz került, kerámiavázában egy szál rózsza, mindketten étlapot kaptak, és mint a többiek, ők is végigolvashatták az olasz ételek csodálatosan csengő neveit, a minestra, a pastasciutta, a prosciutto rovat kínálatát, a pincér tartózkodó és begyakorlott vidámsággal várakozott, és csak akkor ajánlotta fel segítségét, amikor láthatóan már rendelni akartak, de András szokatlan kérdése megállította; „a tulajdonost, látom, Fonyónak hívják – hát nem olasz?”, és a pincér önérzetes nyájassággal a lehető legtalálóbban felelt, „mi mindannyian szerelmesei vagyunk Itáliának, Fonyó úr pedig évekig élt Rómában”. „Mert az édesapja kultúrattasé volt? Aztán államtitkár?” – a pincér bizonytalan mozdulatot tett, amely félreérthetetlenül jelezte, hogy nem érdekli, mi az öreg Fonyó mestersége, mégsem volt az nyegle vagy elzárkózó vállrándítás. „A barátaink ajánlották ezt a helyet”, s a pincér régimódi meghajlással nyugtázta a vallomást, „szívesen elmondom önöknek sorban, milyen ételeink vannak, de ajánlhatnék inkább egy pompás vacsorát?” Tünde az ajánlat mellett döntött, és megegyeztek valami igazán olasz, de a hazai ízektől sem túlságosan eltérő, különcködés nélküli összeállításban: minestra in brodo, pollo fritto, vagyis húsleves, sült csirke, befejezésül cassata – és András szinte kötekedve kérte, hogy

akár illik az ételhez, akár nem, Lacrima Cristit igyanak, „Lacrima Cristi”, ízlelgette, ennyit megért, és tudja, hogy megható, elbűvölő a bor elnevezése; utána pedig csöppnyi tétozás, visszaváltó szünet nélkül mondta, „kérem, ha itt van most Fonyó úr, adja át szíves üdvözetemet... Régen találkoztunk..., csak annyit mondjon, kérem, hogy Pethő András üdvözlöti”, látta Tünde szemében az érdeklődést, a pincér hatásos asztalvarázslatáért most visszafizethet, ez is jó. Meghökkenő volt, különleges, mint egy film kezdő képsorai-ban, ismerős azért – majd elvállik, Fonyó vállalja-e a múltját.

Fonyó Dénest, az apát, látta András Jóska temetésén is, talán szívesen búcsúzott volna ő is a barátok, pályatársak nevében; tétlenségre kárhoztatva igyekezett szórakoztatni a környezetét; „bohóc”, mondta róla Varga, és ez éppúgy elnézően hangzott, mint amikor Gacsályit mentegette, „nem lehet mindenki lángész”. Fonyó bármi áron tetszeni akart, űzöten kereste az alkalmakat, hogy megnyerjen egy-egy összeverődött társaságot, szakadatlanul ontotta a vicceket, anekdotákat, színesítette a múltját, rosszmájú pletykákkal zsonglörködött, de remek ösztönrel csak azokat gúnyolta, akiket már lehetett. Kicsi ember, lángvörös hajjal, a saját csúnyasága is visszatérő tréfaelem; kötelességszerűen szoknyavadász, de kalandjainak legendáját inkább a felesége költötte hűségesen; Fonyó önmagát sebezve kacagtatott, „s amikor megjelentem én, adoniszi külsőmmel...” Varga Jóska még a koalíciós időkben ismerte meg, a szociáldemokrata Fonyót ő szervezte át az MDP-be, „sohasem vettük komolyan, pedig jóindulatú, megbízható ember volt, és művelt, szellemes”. A Fodor utcában többször is elmesélte, egyre izgalmasabban, hogy milyen volt a külügyi szolgálata 1951 után, „rettenetesen félttem, amikor téged is le tartóztattak, számítottam rá, hogy felgöngyölík az összes kertes kapcsolatot, és én is sorra kerülök. Ha hazahívnak, nem megyek, ezt hamar eldöntöttem, hónapokig ruhástól aludtam, este a cipőm kifűzve, de a pertli végét masnira kötöttem, ha keresnek, egyetlen mozdulat és meglépek. Titkos ajtóm volt, titkos kijáratom, titkos rejtekhelyem. Néha már kedvem támadt önként jelentkezni, és elmondani, milyen árulásokra akartál rávenni. Én félttem, rosszkedvűen éjjel és nappal reszkettem, ezen mulatni sem lehetett. Te nem tudod, mi a félelem, de én félttem, és fogalmam sincs, mit vétettem, hogy végül

a kutya sem törődött velem. Istenem! Egy icipicit ha áldozat volnék! Hihetetlen könnyelműség, hogy megfélemedeztek rólam. Én bármit elmeséltem volna nekik, esküszöm, akármit ki találok annak idején”. Jóska úgy hitte, a gyáva emberek titkolják a gyávaságukat, hősszerepben tetszelegnek, így hát Fonyó csak beszél a rettegéséről, a móka kedvéért fecseg, incselkedve próbálgatja, mennyit tűr el a hallgató – nem, Fonyó jóindulatú, megbízható, a locsogásával szégyenlősen leplezné az erényeit, „jó, hogy akad még valaki, aki bohóckodik, a mi nemzedékünkben úgyis mindenki halálosan fenséges és szomorú”. A szomorúság Fonyót is összekaristolta, hiába hadonászott; kár volt a minisztériumba vinni, ezt is Jóska hajtogatta, miért nem csinálhatta azt, amihez értett és örömmel végezte? Az államtitkári funkció hazacsábította, „azt hittem, eleget szívtam magamba a Pincio magnóliáinak és pínéáinak illatát”; azt hitte, itthon majd kis Itáliát teremt az ő saját, szíve szerinti Itáliáját, és ő lesz az első, a legnagyobb olasz. Az államtitkárságból egyetemi tanárságba bukfencezett, az arca ráncosan, öreg kutyaszemmel még jobb bohócmaszk. A haja megkopott, ritkás, a karja, a nyaka aszott, de a mozdulatai kápráztatóak, hipp-hopp, megnevettetlek, fölkínálom magam, nézz és kacagj, a tanítványaim is vigyorogjanak csak, szabad, hirdessék, addig még vagyok; de Jóska temetésén hallgathatott volna; mit mesélt?

Egyszer melléfogott a tréfájával, bár ha ő maga észrevétlenül továbbsiklik, ha nem némul el, nem habog, nem magyarázkodik, Jóskaék észre sem veszik. Márta semmiképpen sem. Közös ismerőst jellemzett akkor is, de a szót, hogy karrierista vagy törtető, nem mondta ki, a történetek egymásba csavarodtak, idők és helyzetek csúsztak össze Fonyó szapora beszédében – ahogy jól artikuláltan és szédítő sebességgel, éles hangon pergette a szavakat, akármiről szólt, mulatságos volt. Camparit ittak, a poharakban citromszeletek, jégkockák lebegtek, és Fonyó eléjük varázsolta a legfurább pózokban az ismerőst, cuppogva idézte a férfi vonzó természetét, furfangosságait és sikereit, „az istenek kegyeltje”; Jóska levette, megtörölgette a szemüvegét, a nevetéstől könnyezett; a csipdelődő pletyka egzotikumának odavetetten, mohón és idegenként nyelte, élvezte Fonyó történeteit, „milyen gonosz és bájos”, bókolt Márta, szájukat nyalták mind az édes lé után; „a

Lenin Intézetből ő is orosz feleséggel jött haza, de neki nem kellett évtizedek, míg nyüglődve s a pályáját kockáztatva megszabadulhatott az asszonytól, ó, nem, az orosz feleséget elűtötte az autó” – kimondta, és megijedt, az „autó” szónál már lassított, de nem látta a menekülés útját, „tősgyökeres orosz asszony volt..., amelyet a diploma mellé adnak..., másféle..., nyilván tudjátok, hogy van ez..., én csak arra a fajtára gondoltam..., isten óvjon mindenkit...”, és bűnbánóan, nyikorogva leállt; Márta is elvörösödött, a jó hangulat szétpukkanását sajnálta, valamit tennie kellene, mondani, nem bántódott meg, Jóska inkább, „Márta anyja orosz asszony volt. Nagyszerű ember”; Fonyó, mint egy gyíkocská, megbénult; pedig Mártának nem kellett védekeznie orosz származása miatt, a kivételezettségből és a gyűlölködésből sem kapott annyi, hogy érzékenyen figyelje a támadásokat. Magyar neve volt, akcentus nélkül beszélt magyarul; ötvenhat októberében néhány napig bezárkózva rettegett, „én itt nem voltam kizsákmányoló..., nekem semmi hatalmam sem volt..., nem ártottam senkinek”, Pethő is, Varga is épp csak felhívta, senki sem magyarázta el neki, mi történik, a győri menekültektől azt hallotta, fasiszták garázdálkodnak mindenfelé, Ida úgy mesélte, mongolos képmű kiskatonákkal akartak barátkozni a magyarok, „ez Budapest, ez a Duna, nem Suez, itt nincsenek imperialisták”; Ida folyton vásárolt, sajtot, vaját, rengeteg mosószappant hordott haza, és zagyva híreket, „a drága doktor úr mindenkivel csak jót tett, ne féljen a nagyságos asszony, egy szikrát se féljen”; aztán Calimanestiben Maja visította, hogy ő spicli, közük furakodott orosz szuka, de Maját lefogták, mindenki azt mondta ott, Maja örült, idegláza van, nem kell meghallani a szavait; korábban a sőtartó fölött megvillanó aranykeretes szemüveg, „a szüleit jól ismertem..., csodálatos asszony, bátor és szép, igazi orosz asszony”. Pethő azt akarta, hogy András ugyanolyan általános iskolába járjon, mint a többi gyerek, „tőlem nem fog megtanulni oroszul”, panaszolta Márta, ha a Gorkijba íratják, legalább megtanul egy nyelvet, de Lóra azt mondta, nem, „ugyanúgy, mint a többi gyerek!”; nem is tanult meg oroszul.

Hallgathatott volna Jóska temetésén, megy csak, a lába elé néz, de aki hallgatott, társtalan és rosszkedvű volt, nem áhítatos. Fonyó talán igyekezett a történeteivel megidézni,

mindegy, nem zavart senkit: ő ilyen, ilyen is volt világegyetében, „az nem bűn, hogy megnevettet”. Bohórcarcán a festett könnyek alatt valódiak is lehetnek: mire jó még?, kinek kell az, hogy él? Egy nyugdíjas egyetemi tanár, aki se nem fordított, se nem kutatott, se nem tanított eleget ahhoz, hogy bölcsen tűrje az öregséget; „elpazaroltam a tehetségemet. Ott kellett volna maradni a Pincio magnóliái között”, ezt lehet mondogatni, révedezni; a fiának mégis adott valamit, a szellemi örökségből él, de mindent másképp szeret, és kísétál a szobából, amikor az olasz ellenállási emlékeiről beszél; ott sincs soha; ha húsz-harminc évvel ezelőtt megjósolja valaki, hogy vendéglős lesz a fia, a goromba tréféért elpüföli a pimaszt; más idők járnak. A nyelvtanári pályán megsavanyodott volna, lehet. Gyerekkorában kötél táncos akart lenni, aztán utazó, pilóta, bűvár, mint a társai. Egy év múlva megunja a vendéglőjét, asszonyokat kerget, nyűtt lesz; ő is, mindenki nyűtt lesz, előbb-utóbb kitetszik a kedvetlenség. A temetésen felvonulnak a vének, foghíjas sor, tudják, ki dőlt el; hozzájuk vénülnek a fiatalok. A lányok árnyékot festenek a szemük alá, milyen öreg minden, a poros fák, a hályogos nap, mormogás csak, hogy nincs sok hátra.

Régen látta András az öreg Fonyót, miért képzelődik helyette? A csokornyakkendő s pincér reszelt sajtot hoz a leveshez, a sok téstától fehér, nyákos, „sajttal az igazi”, a csirkén ismeretlen ízű fűszerek, a pirosra sült bőr ropog, olaj és ecet szűk nyakú, üvegcupakos kancsóban; a Lacrima Cristiből egyet kortyol, a többi Tünde issza meg, de a bortól elálmosodik, kába lesz, nyújtott mozdulatai lomhák, és üresen bámul majd; mit ünnepelnek ezzel a vacsorával? Hol az öröm, emlékek és friss történetek hancúrozása? Hogy megy minden tovább? Az üres működést, fogaskerékből fogaskerékbe kattanást dicsérik? Jóska temetése után a Németvölgyi úti lakásban is bőséges ebéd volt, tizenkét ember, tyúkhúsleves, disznópecsenye, túrós pite, „most volt először tisztességes temetés”; mindenki tudta, hogy így szokás, nem nevettek, csak haraptak, nyeltek, haraptak, mert megy tovább, sóhajtván mondták, „élni kell”; lehet, kell; megtehetik Tündével, hogy beülnek ebbe a méregdrága vendéglőbe, Budapesten vannak, így olcsó is lesz, és mégis olasz, mintha már ott volnának, enni kell valamit, elfelejteni az izgalmakat, Kamilla rosszullétét, ahogy

feküdt a pokrócon, vacogott a félelemtől, és csakugyan: hogy lesz tovább, nélküle? Ha meghal, tisztességesen eltemetik, halotti tort ülnek, szűk körben, és valahogy aztán is megy tovább – hová?, merre? A csokoládés, mazsolás, kandírozott gyümölcs-darabkákkal kevert tejszínhabos édességhez fecsegős báj illenék, de Tünde szótlanul, teljes odaadással kanalazza a cassatát; felhörpinti a maradék bort, megkérdezhetné, miről beszéltek a Rádióban, mit akart Paizs Jutka, mit csinált a főiskolán; már elmondta, hogy Nemeskéri segítségével megszerzte az olasz vízumokat, az anyja porszívójáról itt nem szól, majd később, másutt; Hankó tudná, hogy mivel szórakoztasson egy asszonyt; Czerják és Köves is; „Fonyó úr kéri, hogyha lehetséges, várják meg, nagyon örülne, ha találkozhatna önökkel, egy kis dolga van, de azonnal jön..., kéri szépen...” Tünde bólint helyette is, persze, megvárják, Fonyó talán az irodájából lesi, hogy mikor fizetnek, s amint végeztek, sugárzó arccal megjelenik, de előbb nem, kényelmetlen, ha leül és nézi, ahogy a pincér összeadja a számokat, felajánlani pedig nem fogja az ingyenvacsorát, ilyesmire nem ad példát. Tünde legszívesebben nyugszéken ringatná magát, ejtőzne a lakoma után, „ez jó volt”, nem kérdezi, mit ünnepelnek, hogy kerültek ide, miért ücsörögnek még dologtalanul, számára mindez szép, kellemes, nem számít, hogy Budapest belvárosában, a Fülöp utcában ámtíják olaszossággal, jó így; a házasságuk kezdetén megindította egy szerelmes film, nem könnyezett a férfi halálakor, nem sóhajtott, mikor felálltak és botladozva, senyvedt lábbal igyekeztek a kijárat felé, ki a levegőre, a romantikus, csillagos ég alá, de András emlékezett, hogy melegebb lett a tenyere, a karja, és otthon szinte felajánlkozott, hozzásimult, megemelte a derekát, ahogy a filmen látta, a mellbimbói megkeményedtek, ilyen korábban egyszer sem volt, a homokos part, a pálmafás sétány, teraszon, napszemüveggel, hűsítő, majd odaadja magát, a pollo fritto, a Lacrima Cristi és a pompeji vörös tapéta magához rántja, némán közösül, András csak kísérő lehet; de nem engedi, „örült nap volt nekem is..., anyám porszívója javíthatatlan, kidobtak vele a Gelkából..., vennünk kellene neki újat..., ha te adnád, elfogadja”; Tünde elnehezült szemhéját lustán feljebb húzza, jó, veszünk, várunk itt, aztán veszünk, elutazunk, ott is várunk, utazunk, úszunk, fekszünk hunyt szemmel, alámerülünk, pihenünk

elszántan – így kell, ez megtart, összefog; ha hallgatni tudna Tündére, kimossa magából az összetorlódott imperatívuszokat, csupa erőszakos firka: ne mondd, ne írd, ne hidd, ne békülj: Paizs Jutka holdvilágarcán Madonna-mosoly, ezzel még fölényesebb, „nagyon kérlek, gondolkozz, téged kötelez, ami volt”; Anna fenyegető összetörtsége, úzótsége, „soha többet nem látsz”; Jóska álmovénsége, s ahogy valóságosan ordított, „a hulláját, a meggyalázott, szétrohadt hulláját legalább ne add nekik”, nem is hallotta, mégis tele a füle, könyörtelenül vergődnek, teszik, amiről úgy vélik, még elfogadható, mindannyian öbelé botlanak, és szikrázó szemmel ugratják: tessék, szabad vagy.

A pincér újra az asztalukhoz jön, „szabad még ajánlanom valamit... Kávét...?”, Tünde álmosan ingatja a fejét, „nem, köszönjük, fizetni szeretnénk, és sajnos nem várhatunk tovább Fonyó úrra” – forduljon fel Fonyó a sikeres vállalkozásával, a cigánymosolyával, a kényelmetlenségtől megpattanó leleményességével; nem vágyott arra, hogy meghallgassa a vendéglő regényét; nem érdekli, hogy működtethet valaki a Fülöp utcában olasz vendéglőt, ahol – az étlap tanúsága szerint – nem csupán sült csirke meg cotoletta alla milanese, vagyis rántott hús kapható, hanem frutta del mare, brodetto di pesce és aragosta is. Úgysem mondaná el, hogy az apja kapcsolatait használja, meg pénzt, sok pénzt, hogy friss tengeri halat, rákokat küldjenek neki repülőgéppel, talán kétszer egy héten beszerző megy a Ferihegyre átvenni a hűtőládákat, de meglehet, egész más csatornákon folyik hozzá az alapanyag, Jugoszláviából például, mindegy, Fonyó nem fedné fel, nem faggatja, nem érdekli. A pincér meghajtja a fejét, „azonnal hozom a számlát”, csokornyakkendőjével, tökéletesre simított pincérmodorával sem csaphat be senkit, játszik csak, mulatva komédiázik, közben megvette már a telket, a következő években háromszintes házat épít, a közgazdászdiplomájával ezt nem tehetné, elrakta pihenni, és hajlong itt, ez még mulatságos is, nosza, ha csak ennyi kell; tányérkán, fehér asztalkendő alatt a számla, a pincér András elé tolja, a kecses színjátékot brutálisan törik szét a kézbe adott bankók, „remélem, máskor is fogadhatjuk önöket”, valami gorombát üzenhetne még Fonyónak, de a pincér úgysem adja át, minek?, mit ártott neki Fonyó, nem irigyl az ügyességet, nincs benne szemernyi irigység sem, ilyen óriási

ötlettel ő is előrukkolhatna, de nincs kedve befurakodni a talpraesettek közé, sohasem volt talpraesett, az a sorsa, hogy ne legyen az, de akkor miért piszkálja Paizs Jutka, Kollár Anna, Ágnes, „ezt tanítod a főiskolán?”, miért néz rá Köves, mint valami hétfejű sohasemlátottra? Többet kínlódik akármelyikük-nél, mit akarnak még? Fonyó Marcival együtt dolgoztak a minisztériumban, s tudták az első hónapok után, hogy a hivatali munka csak epizód az életükben, önérzetesen elhatározták, hogy tanítanak, egyetemen, ki-ki a maga szakmáját folytatja: Marci két-három évvel fiatalabb, de addigra túl már a tolmácsolás, a fordítás, a TIT-nyelviskola vonzásán, kipróbálta a filmek szinkronszöveggyártását és az idegen nyelvű levelezést. A minisztériumi munka mindegyiknél unalmasabb, de visszavágyódní azért nem lehetett. Harminckét évesen a szüleinél lakott, éjszakákat töltött csak a barátnőjénél, és ahogy az ablaküvegben önmagára nézett, sűrű, fekete hajára, izmos karjára, ahogy végighúzta tenyerét a simára borotvált állán, a mozdulatában az öreg Fonyó bohóckalimpálása: ne még! mi lesz később?

Lenne valaki, aki számo tartja a hűségét! Fonyó Marci két esztendeig feshengett, a Közgazdasági Egyetemen olaszt tanított; ez is kilátástalan. Akadtak tanítványai, végzős hallgatók, néhány idősebb diplomás, akik mellészegődtek: felszolgálóként, kuktáskodva többet kerestek, mint egy nagyvállalatnál. Vajon a tőkét mégis az öreg Fonyó adta? Miből? Vagy stricinek csapott föl Marci? Gazdag olasz özvegy? Vendéglősné, aki szórakoztatónak találta, hogy a kiszuperált eszközeit a Fülöp utcába telepíti? Kövér, dús keblű konyhafőnök? Nem, nem érdeklí. Fonyó Mártonnal csicseregien Jutka, nevezze őt árulónak, meséljen neki a megkötő múltból – Marcinak talán nincs múltja? Áruló, ő az áruló, a nevetése, a fekete haja, az ötletei: csupa árulás. Kényelmetlen, hogy az alkalmazottai előtt leüljön, beszélgesen vele, látjátok, röhög aztán, ezzel a sráccal penészedtem egykor a minisztériumban, ő is funkciyerek, de más, mennyire más! Azt hiszi, becsületes, pedig csak hiányzik belőle a kezdeményezőkézség..., az ambíció..., megsavanyodik, elkopik inkább, látjátok, egy balek. Ujjal mutatogtat rá, ott lapul a függöny mögött; „egy kicsit várhatunk még Fonyó úrra... Ha megtudná, hogy érdemes-e várnunk...”, Tünde bágyadtságában is valami szikra, számító fény, hogy

eddig nem gondolt erre András! Tündének üzletfele lehet Fonyó, egy olasz vendéglő üvegigénye óriási, egyéni darabok, újabb és újabb ötletek, itt mindenki jól járhat, s milyen a véletlen, beesnek, és éppen Fonyó Marci a tulajdonos, már jön is, kitárt karral, kezét csókol Tündének, egy szál rózsát tűz a ruhájára, ugyanolyan rózsza, mint a keskeny vázában, bohócabb az apjánál, „azonnal mondjátok meg, mikor jöttök legközelebb!”, semmikor, ide többet nem, majd elküldjük az ismerőseinket, Paizs Jutkát, Hankót, Ágnest is a lengyelével, elküldjük az összes ítélőbírót – vagy Fonyóval elnézőek lennének?, „nem vesszük komolyan”, élni kell valahogy, és Marci csupán fityiszt mutat, nem követ el semmiféle ámulást, ellenkezőleg, a vendéglőjével lázad a korhadt gazdaság ellen, akárhányszor meggyújtja a színes lámpáit, transzparenszeket világít meg: éljen a reform. Ezt nem mondaná Paizs Jutka. Pár évvel ezelőtt egy könyvet adott kölcsön, a párizsi Magyar Füzetek sorozatában jelent meg, „ne mutogasd senkinek”, intette konspirációs fontoskodással. Pimaszul a régi jelmondat a cím: „Tiéd az ország, magadnak építéd”, „csak kölcsönadhatom, nem sok kering belőle az országban..., tetszeni fog neked”, a feketézés és harácsolás fortélyairól szent borzalommal beszélt, és András Tündét védte értelmetlenül, „ha a gyárban marad, semmit nem csinálna, akiben tehetség van, annak keresnie kell az érvényesülés lehetőségét, egyáltalán nem erkölcsös, ha tengleng egy ilyen hervasztóüzemben”. Jutka szabadkozott, eszébe sem jutott Tünde üzlete – nem oldozná fel Fonyót, de okosat bölintana: valahogy ki kell törni, és valahogy élni kell.

„Pár nap múlva elutazunk, majd ha visszajöttünk..., még a nyáron eljövünk”, és Fonyó, mint nyulat vagy galambot, ceremóniásan névjegyet húz elő a belső zsebéből, „rajta van a telefonszámunk”, Tünde kattint a kis táskáján, és ő is átad egy névjegyet, kard ki kard, „a műhelyem itt van a közelben, ha érdeklí az üvegkerámia, szívesen látom a közeli napokban is... Jó itt maguknál, és ha meghallgat baráti ötleteket..., nagyszerű, hogy még minden új, alakuló”; Marci kávé, süteményt, fagyaltot, italokat ajánlgat, „úgy illenék, hogy a találkozás öröme a vendégeim legyetek..., legközelebb..., ne siessetek el legközelebb”, és búcsúzóul is kezét csókol Tündének, mint egy vidéki arszlán, de hisz tudniuk kell, tréfa csak, az egész tréfa, hangos hahota, hogy ne hallatsszon a percegés,

fogaskerekek esztelen járása, mogorva suttogás, hogy nincs hova, nincs hova, nincs hova.

Nyolc óra húsz perc, még világos van, lassan sötétedő a kék, egy tapodtat se!, de hazamennek, hogy Tünde ma harmadszor is felöltözzön, elkészüljön Margit fogadására. Egy óra holt idő, halott a többi is; mint egy púp, úgy hiányzik az éjszakai vendég; „telefonálunk otthonról a kórházba”, mégsem felejt; két oldalról beülnek a kocsiba, magához öleli Tündét, beszívja a szagát, még egyszer, „inkább nem hívunk senkit, nem várunk senkit, ágyba bújunk”; Tünde kacéran mosolyog, „na, indulj szépen!”

2.

Amikor a pályaudvarra értek, a hangosbemondó éppen reccsgeve ismételtette, hogy a Borsod expressz várhatóan tizenöt percet késik, s hogy szíves türelmet és megértést kérnek. Tünde mérgesen fúj, a kezét is felemelte, begömbítette az ujjait, „a negyedórából legalább félóra lesz, de nem csodálkoznék, ha több... Mi történhet egy gyorsvonattal? Elálmosodva félrehúzódik kicsit?” Az újságos pultja már üres, a könyvesbódé, a bazár zárva, a kis büfében a peronon szörp, perec és celofánba csomagolt zsömle kapható, a büfé üvegfalán legyek pihennek; villanytargoncával robog el mellettük egy öregember, félreugranak, a feje az állára ejtve, részeg vagy álmos, őszes borostáján piros gyapjúsál, fáradtan lobog, mintha marcangolás után kókadt-kábultan; Tünde végigolvassa az érkező vonatok rendjét, odahúzódik a táblához, ez közömbös, nem kell néznie a batyukkal elszetű emberek, a sörtésre nyírt kiskatonákat, a gumibotját lóbáló, ögyelgő rendőrt – magas szárú cipőben, fátyolos kalappal egy öregasszony, a melle előtt két kézzel tartja a táskáját, kisiú kezét fogja egy férfi, rongyos a zakója, mindenkit szemügyre vesz, éhesen furakodik a tekintete, nem messze tőlük fiatal nő, talán a késlekedő expresszt várja, a férfi meglöki a gyereket, s az a nőhöz dörgölődzik, átfogja a lábát, „néni, legyél te az anyukám, te olyan szép vagy, néni, gyere velünk, legyél az anyukám”, a férfi szája elnyílt, idióta vigyorral, most már közről méregeti a nőt, na,

mit szól ehhez a kölyökhöz, a fiatalasszony megsimogatja a gyerek fejét, „nem mehetek veled, mert várnak otthon a gyerekeim, nemsokára megérkezik vonattal az apukájuk, és sietünk haza. Kérd meg apukádat, hogy vigyen haza és fektessen le. Már késő van. Óvodás vagy?” A gyerek elhúzódik, nem érti, pislogva lesi az apját, tüskehaja mint a kiskatonaké, hangtalanul nyüszít, „ilyen ez a gyerek, mindenkit megszólít”, fogatlan szájából nyál fröccsen, a száj sarkaiban nyálhab, feje kérincselve oldalra billen, most már beszélhet, „az anyja elhagyta, nem törődik vele, úgy szedtem ki a szemétből, én jó apja vagyok, én jó lennék, maga is jó, látom, hogy jó”, közelebb merészkedik, a nő hátrább lép, a gyerek újból lódul, „néni, csinálj nekem vacsorát, gyere hozzánk”; szorultan, a szomorú mosolyban félelem, Andrást látja, kikerülve a gyereket hozzá fordul, „ne haragudjon, nem tudja véletlenül, a Borsod expressz melyik vágányra érkezik?”; András kinyújtott karral válaszol, mintha szárnya alá fogadná, „a tizedikre, de sokat késik”, a férfi a gyerekekkel elődalog, fogatlan szája mammog, átkot, daltöredéket, hangokat csak, a targonca vadul elhúz mellettük, most is üres; vödörrel egy bekötött fejű, hatalmas csípőjű, oszloplábú asszony, petróleumszagú; a szennyes lét a szélső vágányra loccsantja, nyerítésféle hang, és himbálózva visszabalag a forgalmi irodába, kiáltások, „a kurva életbe!”, egy fiú vérző fejjel, tántorogva, nem lehet több húszévesnél; szólkített, hullámos hajából hátul egy vékony tincs hosszúra növesztett, farkszerű, a bal fülében karika, pléh vagy alumínium, nekiesik egy hirdetőoszlopnak, „A RÉSZLETEKRE MI ÜGYELÜNK”, összegömbölyödik, oldalra dől, és állig húzza a térdét; „mindjárt elhányom magam itt, megfulladok”, Tünde arca az utálkozástól, a felháborodástól torz; expresszionista plakát, „menjünk vissza a kocsinhoz”; a poros neonfényből ki a szabad ég alá, a parkoló benzinbűzös, szotyolahéjpermet, összegyűrt jégkrémpapír, kanálisszörtyögés; „fáradt vagy, ingerültebb”; a benzinkútnál magnó üvölt, „elhagyott, vagy én hagytam el őt”, az egész nap lüktetése, horpadt melléből jajgatás; se csillag, se hold, meleg sötétkék, az orrot facsaró mocskokeverék ilyenkor megríkat; Tünde miért dühösködik? A fiatalasszony átöleli a férjét, reggel óta nem látta, meglepetés, hogy kijött elé az állomásra, de otthon sírni fog, kimossa a sárga selyemruháját, amelyen meglátszik a gyerek koszos keze, belesír az

illatos mosóvízbe, zöldalma; mit tehet?, ez áttörhetetlen; „nem halljuk, ha bemondják az érkezést”. Tünde undorodik, de kint se jobb, türelmetlenül maga mögött hagyná az egészset. Eleget utazott középiskolás korában, péntek délután haza, Szikszóra, vasárnap vissza. A vonatok mindig ragadós-piszkosak, szemétkupac az ülések alatt, sörszag, sörhányadék szaga és klóros vizeleté; az első osztályú helyek csak drágábbak, megfizették a szülei, puhább az ülés, fehér védőhuzat a feje alatt, de a szag beáradt, a megkülönböztetéshez ragaszkodik – mégsem menekülhet. Cigányok utaztak a vonaton, és megálltak az első osztályú fülkék előtt, azt szabad; nézték, lökdösődve álltak, röhögve nézték, ahogy ült a világosbarnával kárpitozott ülésen, fehér védőhuzat a feje alatt, a kicsi bőröndjét nézték fönn, a hálóban, valódi bőr: elege van, eleget utazott.

Léptek egymás mellett, lassan, ritmus nélkül, mindegy, hogy hol töltik az időt, a peronon, a parkolóban; „kell lenni itt valami kulturáltabb váróteremnek”. Elsétáltak a szikkadt zsömlék, legyenek, a csupasz újságosstand előtt, fémvázás hátizsákkal egy fiatal pár, nemzetközi menetrendet böngészték, „utazóközönségünk szíves türelmét kérjük, a Borsod expressz további tíz percet késik”; befutott egy személyvonat Szolnokról, egy Szob felől, „anyukám! Maja!”, a bőrönddel sietők komikusabbak. Nyíl mutat a váróterem felé, étteremjelzés, toaletteljelzés; köd volt, amikor megérkeztek Mártával Calimanestiből, a csarnokban is hömpölygött, gőzzel, füsttel fojtogatóbb. Akkor nem szorította magához az anyja, izgatott volt, de nem elesett, tájékozódni akart, ismerős arcot keresett, minden mozdulata rendelkező, csak rápillantott, ott van-e mellette, nagy fiú már, jöjjön bátran. Télikabát volt rajtuk, a többi holmijuk elfért egy bőröndben – valami pénzt bizonyára kaptak az útra, itthon jelentkezni kellett az anyjának, hogy rendben megérkeztek, mintha aggódva várták volna.

A váróteremből nyílik talán egy másik váróterem: ez cigarettafüstös, magas falai kormosszürkéek, padon ülnek, műanyag asztalok mellett rogyadozó székeken. Az egyik asztalnál középkorú házaspár, kockás asztalkendőjükön szeletelt kenyér, rántott csirke, zöldpaprika, óriás falatokat harapnak: a sarokban alaktalan, lópokrócba göngyölt csomag, a tetején fekete ruhás öregasszony kuporog, a fal mellett sörösüvegek, csata utáni kuglibábuk; gyerekkocsival egy asszony, a pad

szélén ül, maga mellett tologatja, himbálja, rázza a kocsit, a gyerek vörös fejével üvölt, kapkod az anyja után; az asszony mellett vénember alszik, nyitott szájjal, horkolva, a körülötte ácsorgók vigyorognak, törköly és barackpálinka, a dohos ruhák, mosdatlan testek; csoportba verődve cigánycsalád, az asszonyok tarka ruhája is fakó a poros fényben: fakórózsaszín, fakósárga, fakózöld, kajszilét isznak szívószállal, szürcsölik, tenyerük közé préselik a kiürült dobozt, és ott hagyják az asztalon – hogyan illeszkedhetnének ebbe a képbe?

Amikor Ágnessel Prágába utaztak, annyi pénzük sem volt, hogy couchette-be vegyenek jegyet. Éjszaka mentek, jöttek – elég, ha bóbiskolnak a vonaton, így két napot nyernek; húsz-huszonöt kilométert gyalogoltak naponta a városban, mindent látni akartak, feladatuk is volt; nem dohányzó fülkét kerestek, de hajnalra így is áporodott lett a levegő, fáztak, az áprilisi éjszaka még hűvös, senki sem akarta lehúzni az ablakot. Nyolcan ültek egymáshoz nyomódva, a lehunytt szemű arcokat nézte, lefelé húzó barázdákat, szemölcsből kinövő szőrszálat, az orrok finom reszketését, szemhéjak repdeső súlyosságát, s nem emlékszik egyetlen arcra sem, ha ma valamelyik eléje kerülne, ismerősnek sem tűnne. Ágnes beült közéjük, a tompa világításban mit tehetett?, figyelte a szemköztiiek vonásait, facsarta orrát a bűz, a nemzetközi vonat olajmocska – lekvármaszat a kilincsen –, mire megérkeztek, fájt minden tagja, de izgatottan készült a leszállásra, hogy befusson már a vonat az állomásra, állt a csomaggal, várta, hogy nekivághassanak világfelfedező gyaloglásaiknak. Nem tüntetett az idegenségével.

Az elmúlt héten egy amerikai magyar festő látogatott a főiskolára, ötvenhatban disszidált, ide járt, itt tanult akkoriban, most hódolattal fogadták, a tanulmányi osztály munkatársnői szendvicseket csináltak, bort töltögettek a tanácssteremben, és a tanárok buzgón kérdezgették az amerikai képzési formákról, műhelyekről, a művészeti életről, de igazi érdeklődés csak akkor mutatkozott, amikor az amerikai magyar – kicsi, sovány, sokdioptriás szemüvege mögött rosszkedvű békatekinetet, nincs, aki szeresse – bíráló megjegyzései elhangzottak. A rektor is önkínzóan faggatta még a benyomásairól, „ilyen hosszú idő után, s már éretten... Sok dolog megváltozott nálunk”; a festő azt mondta, ha egy héttel előbb hívják meg, egészen mást válaszol. Az első héten kísérővel látogatta a

kiállításokat, Szentendrére vitték, emlékházakba és műtőrembe, végig a Váci utcán, az Erzsébet hídon, a Várban bolyongtak, aztán – a modortalanságának köszönhető – lerázta bűbájos kísérőjét, egy karcsú, művészettörténet szakos hölgyet, fájdalmas pofával magyarázta, hogy a régi emlékhelyeket egyedül kell megkeresnie, a lány megértő volt, az érzelmesség meghatotta, „és én megtaláltam a régi dolgokat. Budapesten talán már sehol sem látható, de a fővárostól hatvan kilométerre festett jelszavak díszítik a gyárak kerítését, ÉLJEN A SZOVJET ÉS A MAGYAR NÉP TESTVÉRISÉGE; ÉLJEN A PÁRT ÉS A DOLGOZÓK MEGBONTHATATLAN SZÖVETSÉGE, a butikok mellett bementem a macskaszagú lépcsőházakba, gerendával megtámasztott folyosókon bukácsoltam, megtaláltam a lakásunkat is, nagyon szegények az új lakók, de szégyelltem pénzt adni, szégyelltem, hogy én már nem lakom itt. Péntek délutáni munkásvonattal utaztam, és reggelenként villamossal, nagyon korán, amikor a munkásnők bölcsődébe meg óvodába vonszolják a gyerekeiket. Most legalább világos van hatkor, de télen még nyomasztóbb lehet. Szociális otthonban jártam, és figyeltem délutáni csúcsforgalomban az autóbuszon utazókat. Rengeteg keserű arc. Tudják, az a benyomásom, hogy többé-kevésbé ügyes a hogy is mondják? ... amikor letakarunk valamit? ... elfedjük..., sokan jól öltözöttek, de azért a farkas lábát észre lehet venni. Egy hét alatt hazaértem, tegnap az áruházban már a régi menzaszagot éreztem, azt a káposztaszagot... Itt igyekeznek meggazdagodni, szörnyű igyekezet ez, olyan barbár, mint a régi telepeseké, csak éppen nincs hozzá kedv se, lelkesedés se, semmi más nincs hozzá, csak kétségbeesett igyekezet. Tékozló, rablógazdálkodó, szomorú igyekezet. Tudják, az a benyomásom, hogy ez valami lumpenkapitalizmus...” Sikertelen megbotránkoztatni mindenkit, András vitatkozott vele, „szegénységet és szomorúságot, gondolom, az Egyesült Államokban is láthat..., óriási társadalmi különbségeket...”, mire a festő nyeglén felcsattant, „az Egyesült Államok nem érdekel”, és senki nem akadt, aki megállította volna, hogy tessék?, mit mond?, ha nem érdekli, miért él ott?, hogyan, miből telik neki átruccanni Európába, talán olyan jól jövedelmez az érzékenység, az igazságérzet? Senki nem volt goromba, nem sértették meg a vendéget, de nem is zárták a szívükbe. Visszaélt a bizalmukkal, a

szívességükkel; jobb lett volna, ha a vagyonával és a lehetőségeivel hanceg, ha előszedi a színes fotóit, a parádés katalógusait – lopva megkérdezték egymást, tulajdonképpen ki ez az ürge, miért ilyen nagypofájú. Az agresszivitása Paizs Jutkára emlékeztet, és a magabiztossága is. Ahogy kinyilatkoztatott. Fejükre olvasta a munkásvonatokat és a szociális otthonokat, élvezte a szemükben megjelenő félelmet, nyüszítést, hogy mit szólnak mindehhez a többiek, a mondatbombáival szétugrasztotta őket, s kajánul nézte; igen, igazam volt, félnek most is, nem a valóságtól félnek, hanem egymástól, attól, hogy részei lesznek a leleplezésnek. Legszívesebben megfogta volna András a szupertrikóját, amelyről csak úgy ordított, hogy nem nyúlik, nem megy össze az első mosásban, nem ereszti a színét – megfogta volna hátul, a nyakánál, csomóba gyűri a tenyerében, te rohadt krakéler, a saját szennyeddel szórakozz!, de mindannyian hallgattak, a rektor motyogott valamit, „számmon tartjuk az eredményeinket”, szájalmasak voltak, a széken megülte a tanácstermet, a vaj megolvadt a szendvicseken, kókadt lett a salátalevél; András később azt mondta Czerjáknak, „ki kellett volna hajítani”, és Czerják buzgón helyeselt. Ilyen vendéggel még nem találkoztak, a megfelelő viselkedésre pedig utólag, későn döbbsentek rá, mindig későn, egy darabig nyájasan mosolyogtak, jóhiszeműen várták az ugatás végét, akkor nevetésre készen, de a festő szépen megköszönte, hogy ellátogathatott, megköszönte a beszélgetést, az érdeklődésüket – olyan valószínűtlen, hogy ott járt a főiskolán, közöttük ült, hogy hagyták vagdalkozni, nagyképpően fecsegni, már estére hihetetlen a figura, képzelődés csak, kísértés, közös szorongásaik testesülése; „az amerikaiak önteltek, de a nagy műveket nem ők csinálják, azok itt készülnek majd, önöknél... Keressék meg a valóságot, az igazi életet”, milyen báván vigyorogtak; ki volt ez?, próféta?, látnok?, honnan kapta össze a bátorságot? Paizs Jutka egy sokszorosított tanulmányt akart eladni neki, háromszáz forint egy példány, a magyarországi szegénységről írt szociográfia, amelyet illegálisan nyomtattak, a befolyt összeget pedig néhány család megsegítésére fordították. „Nemcsak neked kínálom, ha a barátaid is vennének, a főiskolai tanárok..., és akiknek tudsz, szólnál”, de András azt hazudta, mástól már megvette a füzetet, „nincs barátom, a főiskolán senkivel sem vagyok olyan kapcsolatban”,

és azt kérdezte Jutkától, hisz-e az efféle jótékonykodásban. Nem így mondta, nem ilyen tolakodóan és felelősségre vonóan, de ha akarta, megértette. Másképpen kell beszélni Jutkával – miért fél, hogy megbántja? Úgyis leperreg róla. Milyen nevetséges volt abban a jólelkű hercegnő-szerepben. Egyszer koldusgúnyát ölt, és a markát tartja, csak hogy megmutassa szociális érzékenységét. Végezne inkább tisztességes munkát valahol, lenne szakmája, de ezeknek a holdvilágképű lányoknak unaloműző buzgólkodás, önmegvalósító nagy tett a szégyenyek istápolása. Pénzt gyűjtenek, használt ruhákat továbbítanak – nem, ebből nem kér, ebből már kinőtt. Azt kívánta, bárcsak ebbe a váróterembe zárnák Jutkát, az amerikai magyar festőt, mindenkit, akinek a szíve sajog mások nyomorúsága miatt, és ezt a sajgást remekül ápolja. Vad dühöt érzett a sokdioptriás férfi ellen, pedig csak szégyellte Tünde előtt ezt a várótermet. Nappal még undorítóbb lehet, bizonyára nagyobb a nyüzsgés, még sűrűbb a dohányfüst, a pálinka- és a sörszag; nappal itt dolgoznak, takarítanak is, néha kiönt egy vödör vizet valami hibbant takarítónő, és cirokseprűvel szétkeni, a padok lábára, a fal alá fröcsköli; feltöltik a büfé készletét; a fohagyomás kolbász és a molyirtós ruhák öklendtető szagához a pályaudvar petróleumbűze keveredik; tolószékben egy öregember, nem utazik, nem vár senkit, de itt annyi a látó, elvan; homoszexuálisok, olcsó prostituáltak, a reggeli piacnyitásig a ládaik közt bóbiskoló árusok, rothadó zöldség marad a sarokban: fonnyadt mezeivirág-csokorral egy aszszony, nincs ereje eldobni a megmaradt virágot – ki tudja, csoda is történhet, mióta várja. Az egész kép egyetlen látomássá áll össze, s mintha beállított és mozdulatlan lenne. „Innen nincs átjáró”, látja, hogy nincs, mégis ott áll az ajtóban, nincs köze a bent ülőkhöz, a hátracsuklott fejfel vagy a ragadós asztallapra hajló alvókhoz, a vinnyogó gyerekekhez, a tolószékben ámuldozóhoz – mintha nem volna nyaka; aránytalanul nagy feje a púpos hátból, a madárszárnyként felhúzott vállból nőne ki –, a véres szemmel maga elé meredő fiúhoz, a csirkedarabokat faló házaspárhoz – utálkozva nem akar elfordulni; „nem jótékonykodásra kérlek, senki nem titkolja, hogy ez politikai tiltakozás. Olvasd el a tanulmányt! Ma is tömegek kizsákmányolása folyik, és mi nem tehetünk úgy, mintha nem tudnánk róla. A kizsákmányolást merjük most is

kizsákmányolásnak nevezni”; ezt mondta Paizs Jutka? Talán valaki mástól hallotta, mindegy, talán egy felháborodó értelmiségitől, íróasztal mellett okoskodó tiltakozótól, mindannyian csak erre képesek. Ágnes is ezt teszi a lengyel férjével együtt, utaznak ide-oda a világban, méregdrága szállodákban laknak, ezüstkannácskában forró tejet szolgál föl nekik egy jól fizetett pincér, Groningenben vacsoráznak, a nemzetközi konferenciákon mutatják magukat – kizárólag az éhezõ, elnyomott, kizsákmányolt, öntudatlanul szenvedõ embertömegért; milyen tiltakozást rendeznének valamennyien, ha megfosztanák õket az értelmiségi kiváltságoktól, és milyen érzékenyen figyelik, ha a másiknak valamivel nagyobb a kiváltsága. Jutka miért rombolja olyan kitartóan az õ életformáját?, miért nem foglalkozik többet a saját kétségeivel? A lelkük mélyén tudják, hogy az akcióikkal nem tartóztatják föl a szegénységet, már régen nincs utópiájuk, nem is volt soha, de valamit csinálniuk kell, és ez tetszetős; Ágnesnek nagyobb a világismerete, okosabb, józanul tudja is, hogy bármennyit rohangál a földrészek között, akárhány felmérésben vesz részt, hírességekkel protestál, az éhezés évről évre nõ, mások gazdagsága is nõ, nem tud beavatkozni, közel férközni sem tud; rétegek, országok, világrészek taszítódnak pusztulásba, tudják, figyelik, mérik – de miért tesznek neki szemrehányást?

„Innen nincs átjáró”; az ajtó közelében, a füstös fal mellett fiatal pár várakozik, a fiú másfél fejfel magasabb, mélyen lehajol, hogy időről időre megcsókolja a lány nyakát. Csúnyák mindketten, a fiú sovány, savószemű, kockafeje karón billeg, bő fehér nadrág, fekete trikó, lila felirattal: NIKE, a haja oldalra vágva, egy tincs a szemébe lóg, a lány világossárgára festett haja a tőnél sötét, a tarkója tüskésre nyírt, vastag nyak, tömzsi test, fekete, gyúrt miniszoknyájából kövér comb, rózsaszín vászonpapucsban pipiskedik; igyekeznek naprakészen divatozni, csupa ellesett mozdulat, a lány egyik füléből láncdarab lóg, a végén zöld háromszög, a csuklóján, az ujjain bizsu, festett lázrózsák az arcán, és a szemhéja is pirosra kent, bábuk, majmok, de ahogy összebújnak, majdnem kedvesek. Csomag nélkül állnak, talán az expressz érkezését várják; „Békéscsaba, Szentés felől gyorsvonat érkezik az ötödik vágányra”; történik valami, indulnak és érkeznek a vonatok, működik; „menjünk már valahová”, és András kérdően néz Tündére,

minek noszogatja?, hova mehetnének?, hagyják itt az egészet?, üljön Margit taxiba?, csináljon, amit akar? Tünde elindul a peronon az utca felé, de a forgalom zajától kint nem hallani a bemondó hangját, pedig most már jönni kell az ő vonatuknak is, sokáig már nem késhet egy belföldi expressz.

1956 szeptember végétől, mint az iskola egyik legjobb úttörője, forgalmista-tanfolyamra járhatott a Széchenyi-hegyre. Budapesti gyerekek gyűltek össze, száznál is többen, András volt a legfiatalabb, meglehet, korkedvezménnyel jutott az úttörővasút szolgálatába, és azt remélte, tavasszal már egyenruhában, piros-zöld tárcsával fogadhatja az állomásra befutó szerelvényeket. Nem emlékszik senkire, semmire, csak a holdály képét őrzi, ahol először voltak, a padsorokkal szemben Gerő Ernő fényképe, és körben a falon bekeretezett fekete-fehér felvételek az úttörővasút építéséről, az állomásokról, a vasutasjátékot komolykodva élvező gyerekekről, úttörőruhás felnőttekről. Tanultak talán, és közben játszottak is, felállva énekeltek, fújták a jól ismert úttörődalokat, aztán újból a tanulás. Milyen nyomtalanul alámerült, a felkorbácsolt örömmel és ábrándokkal elveszett. Ma senki sem mondaná, hogy kár érte. Nem kár. Ígéretekkel ámították őket abban a nagy teremben, pedig látniuk kellett, hogy hegyen-völgyön merre zakatolnak; nem kár, túlélve már nem; „vigyázz, a lábad elé nézz!” A láb elé, a láb elé, Tünde után lépett, a mocskos betonon magas sarkú fehér szandálban az ő hosszú, szép lába. Elmegy a kijáratig, vissza, újra a csarnok végéig, a targonca sívítésébe belereccsent a hangszóró, csaknem váratlanul, „a Borsod expressz a tizedik vágányra azonnal megérkezik, figyelem, vonat érkezik a tizedik vágányra, a vágány mellett vigyázzanak, figyelem, a Borsod expressz...” Tünde sértetten sóhajtott, és lecövekelt a vágány végénél, Margit majd eljön idáig, jobbra-balra tekintget, megleshető, ahogy keresi őket; a kifelé igyekvőket innen a legkönnyebb meglátni. András is ott maradt.

Az autóban hátraültették a széles csípőjű asszonyt, Margit a retiküljéből kis fehér batisztkendőt vett elő, és vigyázva törlögette a homlokát, az orra tövét, az állát, el ne maszatolja a rúzszt, a szemöldökfestéket, „már késve indultunk, és nem-hogy behozta volna... Istenem, tudtam, hogy aggódtok, és ilyen későn... Összevissza járnak a vonatok, minden

összevissza van ebben a világban, mi volna, ha én így látnám el a munkámat, no hiszen, szépen is néznénk ki, de itt nem törődik már senki egyébbel, csak hogy minél nagyobb vagyont szerezzen, minél gyorsabban..., nem találni ma már egy tisztességes szakembert, aki nem elégszik meg annyival, hogy odacsapja, kész, mehet... A rendes munkához idő kell, de manapság mindenki rohan, most is szoltunk a kalauznak, hogy nem lehet becsukni a fülke ajtaját, meg se várta, fel se fogta, ment tovább, hogy őneki nem ez a szakmája, hát akkor mi a szakmája, azt kérdezem én, mi akkor egy ilyen embernek a szakmája? Rohannak, egyre rohannak, aztán mégis minden késik... De örülök, hogy látlak benneteket”. Míg hazaértek, Margit elmondta, amit már levélben is megírt, hogy kapott egy hét jutalomszabadságot és egy al-dunai hajútat, holnap délelőtt indulnak, s amikor visszaérkezik a hajó, máris mehet az állomásra, irány haza, sietnie kell, mert egy kis kolléganőjét is helyettesíti. Előrehajolt. Tünde hátának, feje búbjának mesélt, a visszapillantó tükörben próbálta meglátni magát, „de örülök, hogy látlak benneteket”.

Fél tizenegykor léptek be a Németvölgyi úti lakásba, Margit megbotló időérzéssel már a kulcsfordításnál áradozott, „milyen szép nálatok, milyen pompás minden”, Tünde a nappaliba kísért, „hozok neked vacsorát, megfürödhetsz, itt alszol, jó”, és a selyemhuzatos díszpárnákkal kirakott heverőre bökött, sietősek és szögletesek a mozdulatai, sértetten kapkod, és nem is válaszol a rokon mentegetőzéseire, „ne csinálj semmit, Tündikém, ne fáraszd magad, nem kell énnekem semmi, elég bajt hoztam így is nektek, ne törődj velem..., nem eszem úgysem ilyen későn, máskor se vacsorázom, megnyomja a gyomromat... Ne fáraszd magad, szívecském, nem kell nekem már semmi, kicsit elgyönyörködöm az otthonotokban, de nem zavarlak benneteket..., így is köszönöm a jószágokat... Ne fáradj, Tündikém”, közben Tünde tálcára dobál sonkát, sajtot, salátát, sült csirkét, ágyat vet, András konyakkal kínálja Margitot, az asszony nevet, két szélső ezüsfoga csillog, aztán csücsöríti a száját, kóstolgatja az italt, „meglátjátok, mindjárt a fejembe száll, istenem, még dalolni is fogok nektek”. Csak András ült mellé, nézte a széles arcú, vastag szájú nőt, tokás állát, zöld szeme Tündéére emlékeztet; szomorúan figyelte, ahogy finomkodva, mégis mohón eszik, ahogy ízlelgeti a

konyakot, és nevet, legendás szépsége romjain él, többre vitte, mint a környezetében akárki, megbecsült, jutalmazott dolgozó, élvezi az életet, művész unokahúga kiszolgálja, ellátja minden jóval, várják a vonatnál; nevetett, és a zsebéből elővett batisztkendővel törölgette a homlokát; hőhullámok gyötrik, s esténként, ha egyedül lefekszik, talán sajog az öle, eltemetett csecsemőjét érzi, a kaparások fájdalmát, férficombok melegét, girhes, kicsi ember volt a férje, András nem ismerte, de Jászinétól is hallotta, „igaz, azt meg kell hagyni, kis semmi ember volt a Jóska; de Margitnak el kellett őt fogadni, mert már úgy volt, aztán mégse maradt meg a gyerek”; azt is elismerték a rokonok, hogy Margitnak nem volt soha szerencséje, hol részeseges emberhez kötötte magát, máskor meg nős volt már a választottja, „megkapta ő is az élettől, de féltetni nem kell, megvan azért neki a magához való esze, nincs ő most sem egyedül, csak éppen gondja-baja nincs senkire”; Jásziné ravaszktás hunyorítással sejtette, hogy magas rangú ember Margit szeretője, talán a megyei tanácsról vagy a pártbizottságról valaki; az ágyán fekvé is nevet, ezüstoffai kivillannak, még most is különb akárkinél, büszkén sorolgatja magában: háza van, független, nem szorul senkire, a munkahelyén megbecsült, az öregsége biztosított, de olykor esténként hasára teszi a tenyerét, a mellére talán, a boldogtalanság kis csomókba sűrűsödik a testében, ismerős szagok kísértik, régiiek, de Margit nem adja meg magát, felkapcsolja a lámpát, krémet ken az arcára, a nyakára, végigsimít a szemöldökén, amelyet vékonyra szedetett és feketével áthúzott, a haja vörösesbarnára festett – a fodrász, a kozmetikus is vidéki, nem tudják, hogyan formálhatnák át Margitot, átformálható-e egyáltalán, így csak egy túlcicomázott vidéki asszony, látszik rajta, hogy vidéki, a parasztvonások a festék alól is kiütköznek, a dauerolt haj, ez a kerekre nyírt frizura oda köti, már nincs, nem is volt, mégis húzza, menekülne tőle, de oly ügyetlenül, reménytelenül; nem úgy akar megszabadulni, mint Tünde, nincsenek képességei, ereje végképp nem, hogy egyszer s mindenkorra, teljesen más legyen, vergődik; néha a síráshoz közel, alaktalan emlékek gyötrik, felkel, meghűléstől ijedezik, valami nyavalya lesz, motyogja, reumaféle, azért ilyen levert, iszik egy kevés édes likőrt, meggyópálinkát, s ha már a konyhában botorkál, a kamrájában matat, a befőttek közül kiválaszt egyet, elviszi másnap

a kórházba a kolléganőjének, szegény asszony, epehólyaggyulladás, meglátogatja – vagy a szomszéd is, magakorú nő, elhagyta az ura, s hamarosan meghal, egyre soványabb, egyre aszottabb, már megoperálták, de nem segít azon semmi; a fejét csóválja ilyenkor Margit, szegények, és megnyugszik, „istenem, istenem, mennyi szerencsétlenség”, visszabújik a paplan alá, neki legalább megvan mindene, és biztosított az öregkora is. András felhajtotta a konyakot, és csak nézte, hallgatta Margitot, Tünde hangja mintha takarókon át szólna, „megágyazhatnál nekünk”, de nem kel föl, micsoda neveltség itthagyni a vendéget, legalább egyikük legyen türelmes, Margit tele szájjal beszél, harap, nyel, beszél, és lopva mindent felmér, elraktároz az emlékezetében, az íróasztal, a hamutál, a vázák, a virágok, szőnyegek helyét, formáját, színét, „a múltkoriban láttam a televízióban egy iparművészt, az otthonában mutatták, ahogy szőnyegeket, takarókat szőtt, nagyon szép dolgokat mutattak, és én rád gondoltam, no, mondtam magamban, nemsokára a mi Tündinket is így láthatjuk majd”; a széles, húsos arc mintha közelebb volna, András arca előtt, egészen közel, torz telehold, rág és beszél; a fáradtság és a konyak hatása, hogy az arc közel nyomul hozzá, érintéssel fenyeget, ezüstagyarak döfnek a szemébe, ő bénán csak hallgat, megbűvölten ül, ujjai a kiürült likőröspohárkán, nem szorítja, nem kapaszkodik, majdnem ernyedt; „én mondtam szegénynek, vigyázzon, Kati néni, ne adjon oda mindent, nem jó az úgy, soha többé nem lesz a maga ura, ha nem a sajátjában lakik, de hát annyira körülvette akkor a család, így, drága mama, úgy, drága mama, kellett a pénze, míg építkeztek, meg a gyerekekre is vigyázott, hívták, nagyon hívták, én magam is hallottam, most meg pokollá teszik az életét, úgy lett, ahogy megjósoltam, és addig szekírozzák majd, amíg az öregasszony elemésztí magát, de én megmondtam, hogy tanúskodni fogok, nem hagyom annyiban, segíték rajta, mert láttam mindent, tudom, hogy amikor elküldte a gyereket az ABC-be valami kis édességért, és a pénzt a saját nyugdíjából adta, a gyerek apja meg leintette, nem engedte a gyereket, dehogy hozol, nem kell az öreganyádnak már ilyesmi, minek hizlalná magát, és úgy mondja, hogy okvetlenül meghallja, szerencsétlen csak sír, az sem használ, nincs itt más, csak a bíróság, megmondtam nekik, ilyenkor már csak a bíróság tehet valamit, a Juliska erre

eljött hozzám pörölni, hogy ha tetszik, menjek a bíróságra, jelentsem fel őket, istenem, miket kiabált rólam, pedig nekem mi az érdekem?, segíteni akarok csak, végtelenül mocskos szája van annak az asszonynak, hogy őneki bizonyítékai vannak a tulajdon anyja ellen, csináljak, amit akarok, de az ő anyja akkor is gonosz, világeletében gonosz volt, kitalál mindenfélét, hazudik, hogy ártson, de már nincs esze, ha annyira számom, hát vegyem magamhoz, azt mondta, éljek vele én, ha akarok, de őket hagyjam békén, ne tegyem tönkre az ő életét is, elég baja van nélkülem, meg akarta fizetni, hogy elvigyem az anyját, azt mondta, igazolást is tud szerezni, hogy az öregasszony nem épelméjű, hát lehet jóérzésű az ilyen ember?”

Forog előtte, jár vagy mozdulatlan, kimerevített, álom az egész, nyomasztó látomás, méltó a nap végéhez – a konyak nem lehetett több három centiliternél, de nem képes megmozdulni, ide roskadt ebbe a karosszékebe, itt tölti az éjszakát, ül csak, és elegendő biztatás lesz Margitnak, hogy tovább beszéljen, véghetetlenül sorolja a szomszédok, a kollégák történeteit, „istenem, milyen is az élet”.

„A pénz azért kellene nekik, jönnek is mindenféle igazolásokkal, és kérincselnek ilyen segílyt, olyan segílyt, behozzák azokat a koszos kis kölyköket, az embernek elszorul a szíve, tessék elhinni, igyekszek én, tessék megnézni, nem tudok egy rendes ingecskét ráadni, pedig igyekszek én, de ennyi pénzből nem megy, tessék kiszámítani, a lakás, a fűtés, a világítás, az is megvan ezer forint, ki se jön annyiból, hát mit csináljak, fagyjunk meg?, aztán csak száz forintért veszek naponta ennyivalót a családnak, tessék kiszámítani..., és mi az a száz forint manapság?, nem adhatok mindig krumplit, kenyeret meg tésztát, de a krumpli is, két kilónál kevesebbet nem főzhetek, és ha nincs hús, nem tudom otthon tartani az uramat, de kell is az a férfiagnak, hát nem kell annak, aki olyan erős munkát végez?, tessék csak kiszámolni, mit kezdhetek én hatezer forinttal, hogyan tudjak abból ruhát venni a gyerekeknek, meg fűzetet, meg tornacipőt, írt a tanárnő, hogy tornacipő márpedig kell, de én mit csináljak, mindig kell valami, mindig kell, tessék elhinni, elpusztulok én ettől a szegénységtől, úgy siránkoznak, hogy valamit tennem kell, pár száz forintot kiharcolok, de tudom, hogy elfolyik az a pénz, akár ki is dobhatnám az ablakon, azok a nyomorult gyerekek nem látják hasznát,

elissza az apjuk, tudom, hogy elzavarta a feleségét a tanácsra, hogy telesírja a fejünket, aztán fogja és elissza, de mostanában már az anyák is isznak, istenemre, azon melegében elisszák, milyen nehezen hoztuk össze a Botoséknak is azt a kis pénzt, nem is volt olyan kevés, majdnem kétezer forint, és délután már holtrészezen láttam az asszonyt, na, megesküdtem, hogy én ilyenek miatt nem küszködök, de hát ki az, aki megállja, amikor odahozzák rongyosan, éhesen azokat a kis kölyköket, meg látom, hogy az anyjuk is enne egy jó adag pörköltet, miért nem dolgozik, már ezt meg se merem kérdezni, mert mind szörnyülködik, hogy őneki megtiltotta az orvos, tapogatják a szívüket, tüdejüket, mindenük beteg, némelyik el is sírja magát, merthogy úgysem él sokáig, de legalább még egypár évig nevelhesse a gyerekeit, kicsik még, tetszik látni, mi lesz, ha árvaságra jutnak, pedig az már úgy lesz, ha csak megfőzők nekik, kimosom a ruhát, már fulladok, le kell feküdnöm, máshoz nem értenek, csak a panaszkodáshoz, az aztán dől belőlük, egyszer megszántam egy asszonykát, olyan kedves, csöndes, jóra valónak látszott, azt mondtam, jöjjön el délután hozzám, adok neki ruhaneműt, de úgy nézegetett a lakásomban, hogy azt gondoltam, bolond vagy te, Margit, utóbb még leüt és kirabol, vagy visszasettenkedik, amikor nem vagy itthon, jól szemügyre vesz mindent, és visszajön kirabolni, vigyázni kell velük, nagyon kell vigyázni, és évről évre több a tolvajlás, a múlt hónapban az autóbussen ellopták a Gabi kolléganőm retiküljét, sitty-satty, levágták a szíjat, és éppen fizetésnapon, zsúfolt volt az autóbusz, ő meg szegény feje két szatyrot szorongatott, nem érzett semmit, nem is tehetett semmit, azt mondták a rendőrségen, hogy sajnálják, de ez mindennapos eset, s arra már keresztet vethet, szegény Gabi, úgy folyt a könnye, mint a zápor, azt mondta, el kell tagadnia az ura előtt, mert az hülyének nevezné, de hogyan lehet eltagadni, ha az egész fizetése elveszett, úgy segítettünk, ahogy tudtunk, ötven forintokat összeadtunk, pedig a Gabi nem szorulna rá különben, szép házuk van, a férje bányamérnök, és Gabi divatozik a legjobban, de mégis gyűjtöttünk neki, pedig egyszer azt mondta, ki nem állhatja a jótékonykodást, s akik bejönnek pénzt kérni a tanácsra, azokat mind elküldené dolgozni, létesíteni kellene valamilyen telepet, ahol ezek munkát kapnak, és amikor ott zokogott nekünk, akkor is rohadt, alávaló

ingyenélőnek szidta a tolvajt, megfigyelte talán már a kapuban, az egyik ügyfél is lehetett, és ment utána, nézte a táskáját, felszállt a buszra, és amikor kedvező alkalom adódott, csak sitty-satty, de mit tehetünk?, nem zárhatunk mindenkit börtönbe, és a Gabi azért is szidta annyira azt a tolvajt, hogy biztosan részeges is, elissza majd az ő egész fizetését, folyton azt sorolta, hogy pálinkát meg sört vesz az ő nehezen megkeresett pénzén, de ez csak azért fáj neki, mert szerintem a Gabi ura is részeges. El sem hiszitek, milyen sokan vannak, és látjátok, a jobb módúak között is, miért kell inni annyit ennek az embernek?, megvan annak mindene, csak az a baj, hogy manapság nem tudják ezt megbecsülni az emberek. Itt van a ti gyönyörű otthonotok, szépen vagytok, szeretitek egymást, de látszik is, hogy megbecsültök mindent, csak így lehet egyről kettőre jutni, mondom én mindenkinek, hogy csakis így, megvan ennek az útja, a Tündi, amikor kislány volt, már akkor is szorgalmas, kötelességtudó, így ismerte mindenki, egészen más volt, mint a többi gyerek, emlékszel a Jakab Pistára? Az a fiú is Pestre került tanulni, szerették volna a szülei, hogy feleségül vegye a Tündit, emlékszel?, a Pista mennyit kerülgetett? Egyetemre is járt, de mi haszna, már kétszer elvált, és azt mondják, rettentően iszik, a fizetése mind elmegy gyerektartásra meg italra, pedig szépen keres amúgy, de jól is nézett volna ki a Tündi egy ilyen semmirekellő emberrel, nem volt az hozzá való soha az életben, még jó, hogy megmenekültél az ilyenektől, annak idején mondtam én anyádéknak, hogy téged nem kell tartóztatni, neked Pesten a helyed, tanulnod kell, úgy érdemes, de meg is fogadták, én nem szégyellem ezt, akárkinek megmondom őszintén, hogy az egész családban a Tündi a legkülönb, meg is érdemli, hogy jól menjen a sora, ezt nem panaszképpen mondom, nekem sincs okom panaszra, de csak az boldogul, akinek kitartása van, így van ez, mindig is így lesz.”

András megemelte a konyakosüveget, Margit nevetett, tiltakozott, „csak egy picikét”, magának is töltött a pohárka aljára, jóízű örmény konyak, Mártától kapták ajándékba, ő is továbbadta az ajándékát, „minek álljon nálam, ki jön hozzám?”, és az arcán akkor is végigkígyózott a keserű fintor, megsimogatná, dűnnögné, hogy dehogynem, sokan jönnek, sokan szeretik, de elfogadták a konyakot, Tünde közömbösen, ő nem szereti, András megköszönte, most legalább megkínálhatják

Margitot, az asszony hálás, boldogan villogtatja ezüsfogait, szögletes álla le-föl jár, harap és rág, harap és beszél, harap, rág, beszél – mennyit haladt az idő közben? Haladt-e egyáltalán?

Hajnalfelé a snagovi kastélyban járkált, az álombeli folyosó, az egész épület kihalt volt, így látja sokszor, kísértetkastély, pedig ő csak az anyja után eredt, eleinte nem hagyhatta el a házat, nem volt ugyan egy lélek sem, aki tiltotta, de tudta, hogy nem törhet ki, nem sikerülhet, már körülfogták; aztán a másik gyakori álom: menekül egy kukoricásban, inkább őserdei táj, filmen látott hasonlót, de régi álom, évtizedek óta fel-felbukkanó, menekül reménytelenül, a talaj iszapos, a hosszú levelek is vágnak, mint a kardok, úgy kiabál, hogy megijed a saját hangjától, mi ez, miért; ma éjjel talán álomtalan alvásba zuhan; milyen képtelenül hosszú lett ez a nap, és sehol egy tenyérnyi üde folt; Jóska azt mondta, ha gazdag, tartalmaz az ember élete, úgy érzi, ijesztő gyorsasággal halad az idő, s csak amikor felidéz egy-egy időszakot, egy évet, egy nyarat, akkor döbben rá, mennyi minden zsúfolódik össze, milyen sokat élt; de András csak figyel, dobódik ide-oda, forgatja a nap, ravaszul teszteli, Tünde talán részegnek látja, ostoba a tekintete, üveges, nem szól semmit, ül báván, holott mindent élesen érzékel, szegény, szegény, szegény, Margit hangja, az ezüsfogai, kemény álla, íves szemöldöke, csirkecsont a tálcán, Tünde túsarkú cipője a vastag szőnyegen is kopog, haragosan nem ül le, elég volt, fejezzék be, jön-megy, csapkod, mi kell még Margitnak, hogy észrevegye magát?, az állólámpa kerek fényköre, a nyitott üvegajtó elé húzott függöny, ahogy megremeg, fönnszínben aprókat kaccan a fémkarika, nagyon is jól, túl jól érzékel mindent, ha tudná, megemelné a kezét, még egy kis konyakot töltene, hogy eltompuljon, és a legjobb volna összekucorodni, mozgás nélkül ágyba kerülni, fölhúzott térddel, előrecsukló fejjel lebegni, sírás és szorítás nélkül puhába süllyedni; ha reggel megkéri, délutánra süt Ida néni kakaós szeletet, kristálytálcára rakja, porcukorral meghinti, és fehér kendővel letakarja, hogy ne száradjon ki, itt lesz készen, reggel majd megkéri, a múmiaarc akkor kigyúl, „emlékszik az András úr?”, majd reggel megkéri.

Snagovban és Pitestiben és Calimanestiben is sokat unatkoztak. A felnőttek erről nem beszélnek, másról se nagyon; a sűrű, drámai jeleneteket is becsomagolták, mint a téli ruhát tavasszal, a molyirtószag facsarhatná az orrukát, de a komótosan öregedő romániai gyerekek összeterelésekor se emlegette senki, hogy közben sokat unatkoztak. Amikor a férfiak letartóztatása után egy helyre kerültek a gyerekek, és lassan kialakították a tanulási rendet – ne maradjanak el az iskolában –, tankönyveket kaptak, még akkor is legtöbbször csak unatkoztak. Tíz és tizenkét éves kora között talán mindenki unatkozik, de ők mégis ott voltak Romániában, bezárva, az ellátásukról gondoskodtak, akadt talán, aki feljegyzéseket készített, azt úgylát elkobozták, Calimanestiben egyszer fegyvert kerestek a szobákban, mindenkit betértek az étkezőbe, s közben átkutatták a szekrényeket, kiszórták a barkácsolt gyerekjátékokat, egy ágból hajlított íj után kaptak, „mi ez!”, fehérneműket, pulóvereket dobáltak, mint egy igazi házkutatáson, és nem magyarázták meg, mi keltett gyanút, mit akartak megtalálni, mi féle tiltott holmi kerülhetett hozzájuk, és hogyan. Időről időre megrendelhettek, amire szükségük volt: kabátot, bugyit, szandált, és hoztak valamit. Ez esemény volt. Legtöbbször tréningruhában jártak, a férfiak és a gyerekek szinte állandóan, 1957 tavaszán is tréningruhában volt Jóska, amikor letartóztatták; sétáltak épp a kertben, feladványokkal szórakoztak a feszülő rügyek közelében; megjelentek nagy, fekete autókkal, két fenyegetően egyforma kocsit, ilyenekkel gyűjthették be a tó másik oldalára telepítetteket is, akkorra szétszórták a családokat, érthetetlenül elválasztották az embereket, így könnyebb a bekerítés; egy kis beszélgetésre vitték őket, átöltözöm, mondta állítólag Paizs, a szája remegett, de jó volt nekik úgy, ahogy éppen találták, tréningruhában, kék tornacipőben; eltűntek a kelet-európai verseny bajnokai, és néhány nap múlva összeengedték az asszonyokat, a gyerekeket. „Nem látom többé”, az ágyban zokogott és motyogott Márta, forró páraszavakat suttogott hanyatt fekvén, „nem látom többé”, kis kék pertlit sodorgatott, a hálóingé madzagját, a melle fölött nyitott az agyonmosott, apró virágmintás vászoning, még hazulról

hozta, „nem látom többé”, András dermedten hallgatott a szoba másik felében, szorosra zárta a szemhéját, Márta ritmikus ismétlődő nyögései mintha a saját testéből jönnének; Ida nénit hallgatta így néhányszor, ha vele aludt és az asszony imádkozott. Ida néninek aztán fejére olvasta a butaságát. hiszen nincs isten, ez csak babona, felesleges és maradi, „ne legyen vallásos, csak a rossz és buta emberek imádkoznak”, Ida néni rajtakapottan elpirult, „így szoktam meg”, és ő ostromolta tízévesen, fölényesen szajkózta, amit hallott, „ne legyen vallásos”, de korábban titkos szövetséget vállalt, noha Ida néni nem kérte a hallgatását. Még 1954-ben elvitte Andrást a húsvéti körmenetre, az ének, az aranyhímzéses palást, a felöltötött és kifestett bábu félős ámulatba ejtette a gyereket, izgalmasabb volt, mint a színház, ahová olykor Mártával mehetett; fogta Ida néni kezét, száraz, cserepes bőr, s amikor Novákné lehajtotta a fejét és két tenyerét összetéve imádkozott, a szoknyáját markolta András, „vigyázz, aranyom, el ne sodródj”, szorította, izzadt a keze, mindenki úgy imádkozott, mint Ida néni, zúgott a templomban a könyörgő-zokogó Miatyánk, lehunyták a szemüket, vak odaadással fohászkodtak, és tudták is, hogy mikor mit kell tenni; ringott, hullámozott a sokaság, repülni, felszállni vágyva térdre hullottak, „ugye, szép volt?”, kérdezte Ida néni büszkén, és András faggatta, hogy miért ölték meg Krisztust, kik akarták megfeszíttetni, és mi történt aztán a gyilkosokkal. A válaszok tétován kitérőek voltak, Ida néni inkább könyveket hozott, hogy ha kíváncsi ezekre a dolgokra, hát olvassgasson, de a réges-régi képes hit-tan már cseppet sem volt érdekes, feledtette a szertartás várázsát is, a gyülekezet sóvárgását, „azt mondta az anyukám is, hogy ezek csak buta mesék. Ebből semmi sem igaz”, és visszaadta a térítő könyveket; „mi még így tanultuk”, mintha kislányosan megrántotta volna Ida néni a vállát, nem vállalta az azonosulást, „így szoktam meg”, sohasem vitatkozott, és Andrásnak úgy rémlett, évtizedek múltán már nem imádkozik es-ténként, nem jár templomba, ha a villamos vagy az autóbusz templom mellett halad el, már keresztet sem vet. Amikor késő délután hazamegy a HÉV-vel, fáradt, örül, ha leülhet, lába közé fogja a csomagját, mindig nagy csomaggal jár, az ócska műbőr retikült az ölében tartja, és le-lecsuklik a feje, másod-percekre elbóbiskol, felriad, és ijedten néz ki az ablakon,

merre járnak, újra bóbiskol, és újra felriad; akik szemközt ülnek, háttal neki, mind fáradtak, komor arcok, rázkódnak a gyorsvasút zötykölésére. „Jaj, istenem, de sokat imádkoztam én, hogy mihamarabb épségben lássam a nagyságos asszonyt meg az én Andráskámat, milyen nagy lett, milyen szép, derék, nagy fiú, milyen büszke lenne most már a drága doktor úr, az isten nyugosztalja, de azért mégsem hiába imádkoztam én”, könnyezett, „hogy kijutott mindannyiunknak, szegény, drága doktor úr”. Ott Snagovban állig takarózott és szorosra zárta a szemhéját, a hangokat így még jobban hallotta, „nem látom többé”, nyögések, siratások, nem mozdult, nem vigasztalta az anyját. Amikor Örkeny Lajost éjjel elvitték Moszkvában, Márta ébren volt, a két fegyveres inkább csak feltúrta a szobát, szétdobálták a holmijukat, ruhát, könyvet, edényeket, a padlóra söpörték az ágyneműt, nem kerestek semmit, ősi mozdulatokkal dúltak, mindig így teszik. A férfi akkor is nyugodt volt, megölelte a feleségét, a lányát, „vigyázz anyádra, jó legyél!”, de ráordítottak, hogy csak oroszul beszélhet, ő bólintott, és nem szólt már semmit. Jóska el sem búcsúzott, vigyáztak, titkolóztak, bujkáltak még akkor is. Paizs is, Jóska is tréningruhában; gunnyasztottak este az asszonyok, Paizsné nyöszörgése is elakadt, nem mondják a félelmeiket. A tó másik feléről áthozták az asszonyokat, gyerekeket, a viszontlátáskor már sírni tudtak, és még hihető volt, hogy minden jóra fordul. Nem is letartóztatás volt, nem tudhatták, hogy börtönben vannak-e, tárgyalni akarnak talán újból, mint a Rákóczi katonai akadémián, előbb-utóbb megegyeznek; senki sem akarhatja vissza azokat az időket, amikor a törvénytelenység uralkodott, lám, novemberben sem esett bántódásuk, „önök a vendégeink”, és nagyszerű ellátást kaptak, Jóska azt mondta, nem tudják még, mit kezdjenek a társasággal, lehet; az első karácsonyra csomagok érkeztek az otthoniaktól, Márta és András nem kapott csomagot, nem volt kitől, szülők, testvérek küldhettek, eljuttattak mindent hiánytalanul, szalámit, pálinkát, könyveket, megosztottak persze, a könyvek körbejártak, Pavel Bazsov Nagy Meséskönyvét többször is elolvasta András, a borító hajórajzára és a belső színes oldalakra évtizedek múltán is jól emlékszik, a Kék Tündérre például, ahogy tálcán kincseket kínál az előtte ámuldozó, féltérde ereszkedett Iljának. A könyvet Sípos Vera kapta, a nagymamája csíkos kabátkát

kötött neki, konyakot csomagolt a fiának, nejlonharisnyákat a menyének, felpróbáltatták a szép lábú Síposnéval, és ő boldogan viselte, a nagymama dobozához más csomagokat kötöztek, Sípos barátaitól is jött ajándék, meleg hangú üdvözlőlevelek is, mind jó jel, és a nyolcéves Vera könyvébe beírtak a barát gyerekei: „Sípos Vera pajtásunknak úttörőüdvözléssel”, a tinta némelyik betűnél vastagabban fogott, a gyerekírás felfelé futott – milyen élesen megmaradt ez is. Talán irigyelte Verát, újra és újra próbára tette, odaadná-e a könyvét, de a kislány mindig készségesen nyújtotta, a mamája meg maga köré gyűjtött öt-hat gyereket, és többször felolvasta a meséket, játszott is hozzá, csücsörítette a száját, felvonta a szemöldökét, tanítóan intett a mutatóujjával, s ha nem tetszett neki a butácska szöveg, akadozva silabizálta a szavakat, mintha nem hinne a szemének. A hemzsegő helyesírási hibákat is megmutatta, dühösködött a fordítóra, „ilyet nem tehet valaki büntetlenül a nyelvvel”, de a kedvüket nem vette el, végül ő is inkább élvezte a történeteket, a saját hangja szárnyalását, az együtt kuporgást, a figyelő gyerekcákat, tündérek feltámadását. A kisebbek olyan meséket kértek, mint a Rézhegyek Tündére, és kuncogtak, amikor a tündér a bátor Sztjepanuskóra bízta, hogy átadja üzenetét a bánya gonosz telepfelügyelőjének: „büdös kecske, hordd el magad a krasznagorszki bányaából.” Meneteltek a mondat ritmusára, dallammal fújták, ordították, hogy „büdös kecske”; milyen szomorú mesék voltak, a tündérek is sírtak, gyöngyöt sírtak, vágództak, bezárva a sorsukba, és hiába Sztjepán hősiessége, a boldogságot ő sem találta meg; Síposné sóhajtott, aprókat biccentett, „a gonosznak csak baja származik, ha találkozik vele, de a jónak sem telik sok öröme benne”.

A férfiak letartóztatása után megszűntek a felolvasások, a fojtottság tompa unalomba olvadt, az asszonyok nyáron panaszkodtak, hogy elhíznak, bágyadt kísérletekbe kezdtek: volt közös torna, közös fejtörőjáték, nyelvtanulás, aztán minden abbamaradt; az unalomnak fanyar és keserű az íze, keserűbb, mint az éretlen som, mint a reggeli mosatlan száj. „Úristen, nyolcadik hónapja!”, a rádöbbenések sem forgatnak fel semmit; nem tudhatták, mit terveznek velük, jónak és rossznak odalökve, kiszolgáltatva, és a legtöbben megtapasztalták már, hogy a rossz felé billen, minden arra húz.

„Milyen megbocsáthatatlan bűnnek tartottuk, ha valaki a háború után azzal mentegette a kollaborálását vagy csak a közönyét, hogy tájékozatlan volt. S mi hány évig, évtizedig bujkáltunk az információk elől! Negyvenben, már harmincnyolcban is elég sokat tudtunk a moszkvai perekről, s mégis, mintha elfelejtettük volna azokat a híreket. Miért lapultam a Rajk-per idején? És a második szabadulásom után, 1960-ban miért vettem magam új lendülettel a közéletbe? Rákosi még tagja volt az MSZMP-nek, és Nagy Imre két éve halott. Mit vártam ezektől? 68 augusztusa után sem kérdeztem meg, hogy miért fér bele a brutalitás a szocialista építés gyakorlatába, hogyan lehet a folytonosságot vállalni, és közben elutasítani, irtani még a legszelídebb ellenzéki gondolatot is. Nem kérdeztem. S most már nem tehetek semmit. Menjek nyugdíjba? Pipázzak zsörtölődve az emlékirataim mellett? Az egész tárgyaltan. Már nem érdekes. Senkinek sem érdekes. Most már késő. Nincs feloldozás, csak szakadatlan bűnhődés, és az is nevetség. Látom.”

Márta rimánkodott, „az életben maradásért nem lehet szégyenkezni. Már nem szeretsz. Amikor szerettél, gyönyörűnek ígérted a jövőnket”, és Jóska türelmetlenül dörmögte: „ostobaság”, felállt és kiment. Külön-külön belevörösödtek az érzelmesség felidézésébe, ilyesmiről évek óta nem beszéltek, a gyönyörű jövő roncsolt volt már a kezdet kezdetén, hazudtak egymásnak, hűségről, kitartásról, újrakezdésről, hogy ne vegyék észre az eltakaríthatatlan roncsokat. Nincs jövő, az ő egész nemzedéküknek nincs, gyönyörű se, ocsmány se, semmilyen, de Paizs Jutkának még nyilatkozott az életéről, a barátságáról, Pethő Loránd rendkívüli jelleméről, nem hátrált meg az utolsó pillanatig, gyötörte magát, de el nem rontotta. Milyen hevesen csatározott, és nemcsak Gacsályinak írt szellemes-önérzetes levelet – a gubbasztó-tépelődő, mogorva Jóska, mint egy XVII. századba vezető kalandfilm lovagja: jobbra, balra, előre, hátra szúrt. Végül Gacsályi mégiscsak sajnálta, fáradt, megrongálódta az idegei, és a Párizsban élő Solymosin sem aratott győzelmet. Kár volt vitatkozni vele, „minek?, fröcsögjön, amit akar”, de képtelen volt elhárítani, társaságban ő mesélt Solymosi támadásáról, azt mondta, főlényesen el kell pöckölni az ilyesmit, de talán az utolsó napon, a hivatali íróasztala mellett is válaszcikket fogalmazott.

Solymosi Ernővel együtt dolgozott Jóska a negyvenes évek végén, miután a nála valamivel fiatalabb, addig félénk, vallásos fiút meghódította a pártnak. Varga letartóztatása után néhány nappal Solymosit is elhurcolták, börtönben nem sokáig tartották, soha bíróság elé sem állították, ítélet nélkül vitték egy kőbányába, ahonnan csak 1956 elején szabadult. Elvadultan még azokat sem kereste meg, akiktől segítséget várhatott, és Jóskával csak október végén találkozott; gyűlölködve villant a tekintetük, legalábbis András így képzelte mindig. Nagy drámai jelenet: Varga a Nagy Imre-kormány képviselőjében tárgyal egy felkelő csoport vezetőivel, köztük Solymosi Ernővel. Belépnek, Solymosinál fegyver, mindketten borostásak, gyűrtek, feldúltak, mindkettőjükön sűrű pulóver; Varga magas, vékony, Solymosi inas, vállas; eltagadják-e, hogy ismerik egymást? Varga úgy dönt, hogy nem. A lámpákkal megvilágított, cigarettafüstös szoba romantikus színpad. Varga megvadult árulónak gondolja Solymosit, aki bizonyára gyűlöli őt is mint a hatalom részesét. „Nem alkuszunk. Nincs miről tárgyalni. Világos a programunk, félreérthetetlenek a követkevéseink.”

Solymosi egy osztrák menekülttáborba került a családjával – talán ugyanazon a napon, amelyen Jóska Snagovba, „önök a vendégeink”, haldokló házasságát nem gyógyították az újabb megpróbáltatások, a feleségét a gyerekek befogadta egy nyugat-németországi rokon, Solymosi meg egyedül vergődött még évekig, megjárta Afrikát és Svédországot, kezdetben színes tudósításokat írt egy magyar nyelvű, Párizsban kiadott lapba – jobbra ingyen. A hetvenes évek elején nem mert hazajönni; még az anyja temetésére sem, és csak ezután, valami megkésett sértődéssel, öngerjesztéssel kezdett politikai emlékezéseket publikálni. Sorozatának egyik darabjában a Nagy Imre-perről, az ítéletről írt, és hosszan elmélkedett arról, hogy miképpen értelmezhető a hivatalos szöveg néhány kitétele, például hogy „megbánást mutatva teljes egészében elismerték bűnösségüket”. Jóska eleinte öregesen bólogatott magának, feltartotta, görcsösen feszítette a mutatóujját, és bizonygatta: ez kihívás, ez is egyfajta kihívás, amire meg kell felelnie. Tudta, hogy itthoni lapban meg sem említheti a témát, nincs, elfelejtették, „előbb közölnék Solymosi fröcsögését, mint az igazat”, és tizenkét oldalas, sűrűn gépelt levelét a

párizsi szerkesztőség címére úgy küldte el, hogy nem szólt arról, közlésre szánta-e vitairatát, vagy szigorúan magánlevélként kezelendő. Kitért a döntés elől? Nem gondolt ezzel? Ahogy postára adta hozzászólását – „ha felbontják és elolvassák, tessék csak, nincs titkom, mennyit küszködöm, hogy valaki odafigyeljen az igazságra” –, megérkezett a lap újabb száma és benne Solymosi cikke: az elmúlt harminc év magyar története „egy nem is nagyon fiktív hős pályájának tükrében”. A „hős” alakját félreérthetetlenül Vargáról mintázta, de rosszindulatúan, ostoba gyűlölködéssel torzított, megszűrte, és Jóska kajánul bökött rá – néhány történelmi, kronológiai tévedést bogozott az írás szövegében. Elég lesz ezekre megfelelni, bár szerencsésebb, ha más válaszol. Mások kitértek, intették Jóska, hogy méltatlan a vita, Solymosi acsargása átlátszó és alpári, ő megzavarodott. Amikor aztán behívták a pártközpontba, hogy megróják a nyugati lapban közölteért, ordítani kezdett, „tartóztassanak le, gyerünk, tartóztassanak le, úgy szokták” – végül igyekeztek elsimítani az ügyet. Gacsályi érzékeltette, hogy ő is közbenjárt, „nem volt könnyű az élete, ezt meg kell érteni, neki sem, egyikünknek sem volt könnyű, ide a vasidegzet is kevés”; felmerült a nyugdíjazási megoldás, ez humánus büntetés, óvatosan megkérdezték, nem kíván-e hosszabb tanulmányi szabadságot, más pozíciót talán, és ki tudja, hogyan döntenek, ha életben marad akkor Jóska.

András a Solymosi-ügyet is a rejtélyek közé sorolta. Valamit elhallgatott Jóska, valamit, amiért Solymosi egyre több indulattal gondolt rá. A gyűlölet is megmagyarázható. Jóskának meg kellett volna kérdezni: miért? Mintha meg sem járta volna az eszét: miért? Mit vétett, vagy ki áskálódott? Solymosi talán tud valamit, ami nyomra vezet. Más megvilágításban látnák a múltat – mit belőle? Mit mondhat neki az a hólyag? Évekig latolgatta András, hogy elutazik Párizsba, és megkeresi az egykori tanút, későbbi ellenséget, oly sokat foglalkoztatta a képzeletét, hogy sejtette, mindenfajta valóra váltás már csálódást okozna. Úgy gondolta, számonkérő lesz, közvetett gyilkossággal vádolja Solymosit, patetikus bosszúállónak álmodta magát, rettenthetetlennek, szófukarnak, de nyers beszédűnek; más változatban inkognitóban járt volna, csellel veszi be magát az ellenfél táborába, újságírónak adja ki magát, vagy

szabadgondolkodó történésznek, aki a közelmúlt zavarosát szeretné tisztítani, nem félti az egzisztenciáját, a karrierjét, csak közelebb kerüljön az igazsághoz. Hízeleg Solymosinak, kihúz belőle mindent. Önmagára, a lehetséges szerepeire többet gondolt András, mint a fickóra ott Párizsban. Solymosit beijedt, kisszerű bűnözőnek képzelte, ahogy filmalakokból sebtiben összetákolta magának, az izmai meglazultak, szőkés-őszes haját erősen hullatja, néhány szál mindig a zakójára tapad, rángatózik a szája sarka, vagy húzza a lábát, rövidlátón hunyorog, de nem visel szemüveget, amúgy is eleget gyötrődik testi fogyatékoságai miatt. Már régen impotens, és csámcsogva a kalandjairól mesél. Solymosi egyike lett András gyűjteményének: csupa nyomorék, jelképes szörnyszülött, mitologikus selejt – s mégis szorongva tapadt a megvetett, undorító figurához, mert úgy sejtette, tud valamit, titkokat őriz. Elkapja, megszorongatja kicsit, megvesztegeti vagy megfélemlíti, és máris világosodik a kép, Solymosi majd kiköphögi az igazságot. S miközben képzelgett, újra és újra alámerült, sodródott, hagyta, hogy fantáziája vad tájakra vezesse, fölényesen azt is tudta, hogy harmincéves kor után ez már komikus, csököttség, amit jobb eltitkolni. Megszokta, hogy hallgasson. Ha Tünde csak a töredékét ismerné a gondolatainak, elámulna, talán meg is rémül. Kibillenteni – ez úgysem sikerülhet. Márta közönyösebbnek hiszi a fiát, így is félti a sérülésektől, „micsoda gyerekkor volt az!, elvettük a gyerekkorodat”; kivel beszélhetne Solymosiról vagy másról? Domokosék, a többi ismerősük, a főiskolai kollégái, hát még a hallgatók, Pollyák Gábor vagy bárki, nem értenék. Vízolyognak attól, hogy a múltban turkáljanak. Mióta elvesztette Ágnest, Kollárékat, Jóskát, végképp más közegbe csöppent. Olyan már, mint a bátor Sztjepanuszko, él rendesen, de a boldogságot mégsem sikerül megtalálnia; való igaz, megnősült, rendes házat épített magának, jól ment a sora, és mégsem lett boldog. Ha majd holtan találják, elcsodálkozhatnak, mit szorongat a markában: apró zöld gyöngyszemeket; a gyíkocskává változott tündér könnyei, porrá omló smaragd, amelyeknek csakis ő lehet a tulajdonosa. Ez valami ördögi kötés, miért kellett neki éppen történelem szakra jelentkeznie? Nem is érdekelte szenvedélyesen, de más tudomány még annyira sem. Jóska szívesen fogadta volna a választását, hogy az orvosi egyetemre

jelentkezik, ez elégtétel lett volna, nyugodtabban gondol Pethő Lorándra, tessék, megtettem, beváltottam, milyen derék, jóképű fiatalember lett, így akartad, de Andrást cseppet sem vonzotta az orvosi pálya, a hat évig tartó nehéz tanulás, a természettudományok, a műszaki területek sem; harmadik osztályos korára már kialakult, hogy csakis a bölcsészet jöhet szóba – de micsoda? Nyelveket nem tudott, a könyvtár szak unalmas, a klasszika-filológia halott; a történelem és a filozófia a nyitottságot jelentette, ilyen diplomával sokfélét csinálhat, s úgy rémlik, az ellenzéki fintor – megszelídítve, parányi formában – mégiscsak benne volt a választásában: hogy éppen őt, a meggyilkolt Pethő fiát, a romániai gyerekek egyikét történelem szakon képezzék! Lehet, hogy erre már Ágnessel együtt gondoltak, de akkor is: helyes döntésnek látszott. A romániai gyerekek többsége egyébként a hatvanas években érettségizett és jelentkezett egyetemre. Mindenkit felvettek. Gacsályi és a vékony-szigorú Koroknai is a nyájas szerepekért lihegett akkoriban. Írók és kutatók, színészek, festők, építésszek mesélték Jóskának, hogy a kultúra irányítói milyen széles gesztussal kínálnak juttatásokat. Koroknaihoz nem is volt nehéz bejutni. Szívesen fogadta a kérelmezőket, és nyílt, őszinte kritikára serkentette a forttyogókat. Elegáns szobája a pártközpontban egy európai intellektuel ízlésére vallott: egész falat betöltő könyvespolc, mogyorószínű bársonnyal bevont garnitúra, néhány remek festmény. Az ablakok a Dunára néztek. Kollárék is jártak ott, engedélyt, támogatást reméltek az Istvány-palota műhellyé alakításához, kiállítási és kiadványterveiket cipelték, még elfogódottan, és Koroknai atyaián méreggette őket, leültek a bársonyhuzatos kanapéra, Anna és Pali egymás mellé, oldalt a fotelban Koroknai, belesüppedt, a halántékát támasztotta, „miben segíthetek?, lakás?, útlevél?, állás?“, tudta, hogy mit csinálnak Kollárék, ismerte Anna szüleit, rokonian közel engedte magához a fiatal párt, és gyönyörködött bennük, türelmesen hallgatta, míg közösségteremtő sóvárgásukról beszéltek, biztatta, helyzetismeretével megerősítette őket, és hathatós segítséggel kecsegtetett; valójában nem értette és soha nem is bocsátotta meg, hogy a felkínált kiváltságokra nem csaptak le mohón. Nem, motyoghatták, köszönik, de nem kell nekik lakás meg állás meg útlevél se; a romániai gyerekeknek is boldogan segített. A felejtéshez

elengedhetetlen, hogy ne szenvedjenek hátrányt semmiben, hogy minden család külön-külön érzékelje: mennyire megváltozott az országban az élet, mennyivel humánusabbak az intézkedések, milyen megértő a politikai vezetés. Koroknai és Gacsályi a saját bőrén tapasztalta a rákosista diktatúrát – „azoknak az időknek vége, örökre vége”.

Paizs Jutka nem emlékezhet Snagovra, Calimanestire, a ha-zaérkezésükre, még az apja szabadulására sem, csak képzeleg, szétszórt, töredékes leletekből akar összerakni valamit, és nekifeszül az időnek, „a gyerekkorunk kötelez”; meghívta magához a romániai gyerekeket, de se program, se lelkesítő, ölmeleg indulat; Sípos Vera nem volt ott. Verát meg sem ismerné, tizenöt évvel ezelőtt férjhez ment egy végzős orvostanhallgatóhoz, a fiú körzeti orvosi állást kapott, szolgálati lakással, és elköltöztek az isten háta mögé. Mintha sülyesztőbe lépett volna, de Verában mindig is volt valami jelentéktelenség. Kedves, értelmes, csinos is, de oly könnyen észrevétlen. A Bazsövmeséket bizonyára elvitte magával Szentistván- vagy Szentmártonfalvára – valamilyen szent nevét viseli a község –; Vera vigyázva őrzi a könyvet az üveges szekrényben, ha odaadja a gyerekeinek, hogy olvassák önállóan, papírba csomagolja, pedig nem több neki, mint egy gyerekkori emlék. Ha délutánonként kinéz a nappali szobájuk ablakán a főutca poros eperfáira, alaktalan fájdalmak szorongatják, de a smaragd tündér sehol. A kacér szépség félrebillent fejjel, hajfonatait simítva őt kísérti: András büszkén és szenvelegve magáénak érezte, „a gonosznak csak baja származik, ha találkozik vele, de a jónak sem telik sok öröme benne”; bár amíg szólította, vezette, elbűvölte és csapdába csalta, nem is gondolt vele. Nem nevezte volna tündérnek; Ágnes a meseolvasásokról nem tudott. De hogy eltűnt, hogy csak az emléke terheli Andrást, és húzza vissza, mindig hátra, vágyakozva és borzadva oda, ahol még nagy dolgok részese volt; a jelen ritkás hálójába régi történeteket gyömöszöl, a lazaság így nem feltűnő, mintha a folytonosság zavartalan volna – mostanában meg-megkérdezi, miféle kapcsolat ez a történelemmel. Mi most neki?

Calimanestiből a legkorábban Vera utazhatott haza, még 58 augusztusában, hogy rendes időben kezdje az iskolai tanévet; a nagymamája, tudták, repesve várja. Az idősödő aszszony minden erejét, felhalmozott gyöngédségét, pénzét,

összeköttetését arra használta, hogy a szörnyű idők nyomát eltüntesse, és a megtörténtet korrigálva boldog, gyönyörűségegyerekkort varázsoljon egyetlen unokájának. Vera később is sokat lakott nála. A nagymama ruhákat csináltatott a Váci utcai gyermekszalonban, és időről időre zsúrokat rendezett – ilyenkor megtúrta, sőt szorgalmazta, hogy a feledtetni akart múlt szereplői is jelen legyenek. Andrászt alkalmas loagnak tarthatták – Vera és a nagymama is –, mert külön meghívásokat kapott: a Vidám Parkba, kirándulásra és arra az iskolai jelmezes bálra is, amelyen Vera bákirálynő lett. Nem akart elmenni, Mártát nyúzta, hogy találjon ki valami hazugságot, telefonáljon, mentse ki, mondja, hogy ő beteg, vagy az iskolában kellett maradnia – mondjon akármit; nem megy el egy általános iskolai rendezvényre, nem teszi magát nevetségessé; belevörösödött a képtelen gondolatba, hogy gimnazista léte kis pisisekkel szórakozzon, de Márta inkább lökdöste, „lesznek nálad sokkal idősebbek is, kérlek szépen, az én kedvemért, nekem nagyon kínos volna, ennyit megtehetünk, kérlek, nagyon kérlek”, és komolyan azt tanácsolta, hogy jelmezt ne öltöszön András, „azt hagyd meg a kicsiknek”, csak menjen el, legyen ott, ennyi elég. Szombaton, órákkal a multság előtt várta Vera a nagymamánál, ott ebédeltek hármasan, és mielőtt útnak indultak, a néni likőrrel kínálta. Vera a nagymamája széke mögött állt, kuncogva figyelte, ahogy ő felhajtja az ismeretlen-édes italt, férfiasan reszeli a torkát, „köszönöm szépen”, és biztos mozdulattal leteszi a pohárkát az ezüsttálcára. Vera spanyol táncosnőnek öltözött, a haja kibontva, fekete csipkével borítva, a csipkén rózsadíszítés; mintás szoknya, sötétvörös blúza inkább csak feltűnő volt, de a ki tudja, honnan kerített csörgődob jelezte a szándékot, és a smink is. Magas sarkú cipője kopogott, azt mondták, bűbajos volt, a jelmez felszabadította, kifestve szépségnek látta magát, és ettől megszépült, sugárzó lett, a bál végén tapsoltak neki, pörgették, és Vera az ünnepléstől mámorosan táncolt, ővele nem tördött többet, mint a körülötte állók bármelyikével, a boldogsághoz csak nézők kellettek, társ még nem, önmagától megittasuló, repdeső csitri – a nagymama púderos arca is égett, a szemében meghatott könnyek: sikerül, sikerül, szerepelt még a korrekció is sikerül.

Az általános iskola tornatermében rendezték a jelmezes bált, 1960 decemberében, a téli szünet kezdetekor; a mászórudakat a bordásfalhoz kötötték, a zsámolyokat a sarokba tolták, körben alacsony, támla nélküli fapadok, a színpadszerű emelvényen ültek a szülők, a rokonok, ott ítélkezett a tanárokból, hozzátartozókból alakított zsűri, élén a kerületi tanács előadója és az úttörőszövetség funkcionáriusa. Ócska lemezjátszó szolgáltatta a zenét, gyakran váltogatták a hetvennyolcas fordulattal járó tánclemezeket: összeszedtek egy estére valót; a tű meg-megakadt, arrébb kellett lökni, hogy szóljanak a legismertebb slágerek. A piros nyakkendő csapattitkár tanárnő az emelvény előtt állt, felügyelt a táncoló gyerekekre, a lemezek cserélgetésére, a szendvicseket kínáló anyukákra, ősz haja frissen dauerolt, széles csípője feszítette a sötétkék szoknyát, fehér úttörőinge alatt világoskék kombiné derengett, a szájában síp – akkor is megfújta, amikor leállította a zenét, a táncot, „kis figyelmet kérek!, bálkirálynőt és bálkirályt választunk, a bizottság megvizsgálja a jelmezeket, és szavaz a legsikerültebbre. Figyelem, gyerekek! Egyenként jöjjön mindenki... sorban a jelmezesek..., megálltok itt előttem..., tessék! Kezdjük!... Tapsolni szabad!” És fújta a sípját. A kavarodásból végre tekergő sor alakult, felvonultak a szakácsnak, postásnak, nyuszinak, télapónak, virágnak öltözött gyerekek. Cammogva jött a medve, megtorpant, a mancsai felemelve, lecsapni készül, s mégis élettelen, kitömött dísz csak, akár a snagovi lépcsőházban. Volt Hófehérke, Éjszaka tündére, akinek csillagok, holdak ragyogtak a ruháján, vadász és vándorlegény; az úttörőruhás tanárnő nem engedte ki szájából a sípot, az arca fölfújva, sorra megálltak előtte, de fölfelé néztek, a zsűri tagjaira, akadt, aki meghajolt, a síp jelezte, hogy jöhet a következő; „tombola is lesz, igyekezzünk!”; az édes likőrtől kipirult, állt az emelvény mellett, a terem sarkában, kamaskarja lógott, a gömbölyű, fehér burákban égő izzók hályogos fényt adtak, porlebernyegek himbálóztak a lámpákon, és a bordásfal mögött pattogzó, mocskos a zöld olajfesték. A padló petróleumbűzös, éppen olyan volt minden, mint abban az iskolában, ahová András járt. A gimnázium tornaterme is ilyen. Az évnytíon a színpadról köszöntötte az igazgatónő a diákokat, és az énekkar is fönt tolongott, versmondók, a KISZ-titkár toborzóbeszéde – majd a tornateremben lesz a

szalagavató bál, talán lampionok és színes papírszalagok, a folyosók is feldíszítve, de a helyeket nem lehet átváltoztatni, ideiglenes varázslat, visszavonásig, a rendezők buzgalma kevés, ha egy percre kisodródik az ember, szemléli, ahogy szerveződik az ünnep, a jókedv és a kulturált szórakozás, ahogy taposnak, lendül kar és láb, mintha behódolna a hely és az idő lelke. Kopott és unalmas volt akkor Andrásnak minden – a fontos események már nem rémítették, abba a tornaterembe nem tévedhetett a síró-kacagó tündér, pályaudvarok várótermébe se, cukrászdába és a Köröndre – sehová. Elhagyták egymást, talán jobb is így. Márta és Jóska, aztán a Sípos szülők is megjöttek később, „öregszünk, bizony, most már ilyen alkalmakkor találkozunk”, és nevetni próbáltak, „megnőttek a gyerekek, ők öregszenek csak, mi nem”, a hártás-alvadt mosolyt el sem tüntették: András állt a terem szélénél, a zsámolyok előtt, nem találta kedves meglepetésnek, hogy mind betoppantak, hiába, nem fog előttük bohóckodni, ámuldozzanak a bálkirálynő kecsessége láttán, de ő nem kéri föl Verát, egyik lányt sem, nem vesz részt a tombolán, semmiben sem vesz részt; dühösen kicsörtetett a WC-re – mit mondanak róla?, hogy érzékeny, mint a többi kamasz?, hogy szerény, visszahúzódnó fiú? A két asszony az alacsony padra ült, fél szemmel figyelték a bált, Sípos és Jóska a bordásfalnak támaszkodott, András öntudatosan hozzájuk húzódott, tudta, miről beszélnek: a megváltozott világ tüneteit sorolták. Objektíven mérlegelték a helyzetet, büszkéek voltak, hogy tisztánlátásukat ennyi megpróbáltatás után sem zavarja semmiféle gyűlölet. Férfikoruk teljében voltak, és hogy tenni, élni tudjanak, erre a tárgyalgosságra volt szükség. De óvatosan, körülményesen fogalmaztak, mintha közben tapogatnák egymást: mit tud, hogyan gondolja a másik, milyen ember lett belőle. Ezt a csápoló társalgást megszokták mind, András is, és mióta nincs alkalma használni, szinte hiányzik.

Verának megható emlék az a bál, fogadkozik magában, hogy a gyerekeinek is nagyszerű jelmezeket fabrikál, ha egyszer majd eljön az ideje; Márta úgy hiszi, élete legszebb időszakából egy este, a kezdet kezdetén, csupa bizakodás; már törvényes felesége Vargának, már a Fodor utcában laknak, már ott jár azokon a lépcsőkön, amelyek felfelé viszik, mindig közelebb a megvalósuláshoz. Ida néni sopánkodik, „hát nem

készítettek fényképet azon a mulatságon, egyetlenegy sem? Nincs kép az én Andráskámról?! Istenem, ha egy fényképem volna róla, most, hogy ilyen szép fiatalember lett, valósággal fiatalember már!"; Kollárék készülődése az első közös karácsonyukra, szerelmes szövetségük, amelynek az ízét, illatát megérzi, ott a tornateremben is érezte talán, és összezagyválva az időt, most is, huszonnegyedik éve – nem, ezt kiveszi, órájuk nem gondol, fölborítana mindent, ezt ide nem!

Legélesebben a saját esetlen álldogálására emlékszik, milyen készségesen alakulnak-világosodnak a formák, s könnyen tud önironikusan is idézni. Ott van a férfiak közelében, ő választotta a helyét, de nem szól, alig néz feléjük, épp csak áll, várakozik, hallja a szavukat, de mintha másra figyelne, függetlenül mindenkitől. Sípos Lukács Gyögyről mesél, a filozófus politikai készségéről, nem lehet kiállni, finnyáskodva félrehúzódní, magyarázzák, szerencsére Lukács is így gondolja, az ő nemzetközi tekintélye, senkire úgy nem figyelnek, és Lukács felelősséget érez a tanítványaiért, de az amnesztiák is részben neki köszönhetőek, ha nem volna senki, akivel tárgyalhatnak... Félbehagynak mondatokat, sietősen újat kezdenek, máskor belegabalyodnak, és csak komótosan evickélnek ki a rengeteg alárendelésből. Megértik egymást. A medve cammogva arrébb megy, a kék kombinés, ősz hajú csapattitkár elé sárga szárnyas méhecske röppen. Innen nézvést könnyű oda-tolni másokat is. Egy ünnepivé változtatott tornateremben hányan elérnek! Végy egy talpalatnyi helyet! – miért ne vehetnél hozzá időt is? Sűrű, szinte kemény időt. Ott lehetett a homályos fényben Orlay Döme, Bácskai László, Acél Csaba, Köves is; miért zagyvál neveket? Orlayról a Rádióban beszéltek, Acél Csabáról is, ő 1960-ban fiatal tanár volt, talán éppen abban az iskolában tanított, ahol a jelmezes bált rendezték, ott volt a felügyelők-szervezők között, öltönyben, nyakkendőben, mégis szinte láthatatlanul, feszengett egy esztendeig, míg általános iskolában tanított, nem is magyart vagy történelmet, ami a szakmája volt, hanem földrajzot, egészségtant, kémiát, beugrott, ahol hiányzott tanár, közben érzékeltette, hogy ő többre hivatott, könyvismertetéseket írt, és verseket is; elke-rült az Élet és Irodalomhoz beosztott szerkesztőnek, aztán araszolva feljebb, mindig tovább, az irodalom napszámosa, ő aztán csakugyan az, sokat publikáló kritikus; András látta

Kövest fintonogni, picike megvető grimasz csak, buta is, műveletlen is ez az Acél Csaba, kreatúra, egy rándulást sem érdekel, de a korszak leggyönyörűbb mondatait összegyűjthetnék az életművéből. Orlay persze nem ezt cédulázza; legutóbb Lukács György és Déry Tibor barátságának történetéről értekezett, fontos irodalomtudósi munka, izgalmas dokumentumokat adott közre; nem sok kutató akad manapság, aki annyit dolgozik, mint ő, s akik irigylik tőle az elismeréseket, a József Attila- és SZOT- és nívódíjakat, alapján lusta emberek – mert irigylik sokan. Acél kicsi szeme gyanakvóan villogott, hol és kik áskálódnak ellene, megsértett szerzők, akiket elmarasztalt, nem baj, fújtaskanak csak, ő teszi a dolgát. „Kár, hogy anynyi Acél-szöveget kell olvasni, míg az ember rátalál a gyöngyszemekre” –, Acél önelégülten gondolhatja, hogy mindig lényeges és kényes kérdések foglalkoztatják. Milyen pompás téma! Lukács és Déry, és esze ágában sem volt megkerülni. Köves csupa ránc arcán szomorú, kaján vigyor, betéve tudta a legszebb két mondatot: „Mint ismeretes, 1956–57 mindkettőjük személyes sorsában törést okozott, ám az azt követő kényszerű elszigeteltségben az alkotásban kerestek feloldozást. Lukács *Az esztétikum sajátosságát* fejezte be, Déry megírhatta élete egyik fő művét, a *G. A. úr X.-ben-t*” – Zsuzsa értőn, mosolyogva bólogatott neki ott a Rádióban, de honnan tudná, hogy András látta Lukácsot a kényszerű elszigeteltségben, ahogy logikusan magyaráz, „ha repülőgépre száll az ember, két dolog történhet vele: vagy lezuhan, vagy megérkezik...”, nézték előbb, ahogy megfontoltan elhagyják a követséget, lépegetnek hazafelé, két öreg, tipegtek. A jelmezes bál napján Déry sem volt már a váci börtönben, akkoriban szabadult, amikor Jóska, Sípos, otthon volt, vagy társaságban, nem lehet félrehúzódni, érvelt ő is, az író sohasem húzódkhat félre.

Valaha szerelem volt Andrásnak a történelem, Ágnes nagy pupillájában lüktetett, mikor hallgatta őt, nem zavarta a Nár-cisz eszpresszó zsúfoltsága, a cigarettafüst, „gondolom, a munkásmozgalom történetében ez a legérdekesebb illegálitás”; Kollárék zugligeti házában is mesélhetett, hogy ő ott volt, velük volt, látta az egészet, utazott a papírral leragasztott ablakú buszban, nézte Paizs szemében a fellobbanó lángot, szinte öröm volt, hogy folytatni tudja a verset, „Nekem, pajtás, úgyis mindegy, Farkas esz meg, ördög esz meg, De megesznek

bennünket”; a történelem részesei, ez már vigasz, de ott voltak a Vencel téren, az Európa Szállónál, futottak Ágnessel, szövetkeztek, és ott volt azóta is a temetéseken, Lukácsén és Déryén; Jóska temetése az első tisztességes temetés a családban, ravatalozó, fehér selyemlepel, mikrofon, ilyen lett a történelem; talán csak megszelídült, nem perzsel, élni hagy. Élni hagy, békén hagy, elhagy, „elhagyott vagy én hagytam el őt”. Snagovban és aztán a többi helyen is rajzoltak a gyerekek, ceruza, papír még csak került, volt rajzverseny is, Vera babákat, nagy szempillájú, fodros ruhás hölgyeket rajzolt, Peti repülőket, tankokat; Sípósne javasolta, hogy a Bazsov-meséket is rajzolják meg, néhány ügyetlen illusztráció készült, de mindig csak azért biztatták-dicsérték őket, hogy nyugton maradjanak, András utált rajzolni, tehetségtelen, kétbalkezes, az érettségi előtt büszkén hangoztatta, hogy a filozófia fogalmi világában otthon lesz, számára csak a nyelv absztrakciója izgalmas, a művészetekhez nincs érzéke; ez nem igaz, a képzelgéseiről nem beszélhetett, fortyogtak benne, olyan lett, mint egy lombik, tágulni képtelen; a történelem emlékekké változott, elképzelte a Sugárútról ábrándozó Kossuthot, és alig volt távolibb, mint a jugoszláv követségen sótartót nyújtó Nagy Imre. Nem volt távolibb. Képzeltetés maradt mindenből, de ezek legalább a saját képzelgéseit, hordja magában, nem szól, nem mutogatja szenvetve, elég annyi, hogy alkalmasint leül a Körönd egyik sárga székére, Vak Bottyán, Zrínyi, Balassi és Szondy György szobra mellé ötödiknek, helye van ott, ismeri a lehetőségeit; élmények és divatos hőbörgések között különbséget tesz, nem ékeskedik rikító műtollakkal. Paizs Jutka a lengyel ügyben is tiltakozó aláírásokat gyűjtött, „ki értené meg a küzdelmeiket, ha nem mi?”, azt akarta, hogy legalább a szolidaritásukat jelezzék az egykor Snagovba hurcoltak: férfiak, nők, azóta felnőtt gyerekek, de soha reménytelenebb vállalkozásba nem kezdhet; „nem szabad párhuzamokat vonni, közben negyedszázad eltelt, a lengyelek antiszemiták, testemlelkem nem kívánja azt a fanatikus katolicizmust”, „tüntetni, sztrájkolni hálásabb szerep, mint dolgozni”, „ez a gesztus csak árthat az ügyüknek”, mondták, és legtöbbször a tájékozatlanságukkal érveltek; helyes is, a világot elárasztják a tiltakozások, rengeteg gyűrött, agyonfogdosott papír, a szavakat múlt századi hév gyűjtogatja, porosak, a port a nagy fújások fel sem

kavarják; minden másképpen van. Senkit sem érdekel az ő véleménye, soha nem is érdekelt senkit. Paizs Jutka fontoskodása szórakoztatja az éberséggel megbízott elvtársakat. Munkát ad nekik, de kinek számítanak azok a betűk: a gonddal fogalmazott tiltakozások és az aláírások kalligráfiája? Kollár Anna patetikusan írta a rektornak, hogy a levéllel tartozik a barátainak, a gyerekeinek, a tanítványainak – az is önámítás. A történelem elveszett nemzedékéhez tartoznak mindannyian, rángatózhatnak, ugrálhatnak, nem segít. Őrajtuk, valamennyiükön már semmi sem segít.

„Sok vizet ittunk, gyulladt-vörös volt a szemünk, borotvátlanok, nyűttek, a fáradtság azonban nem csillapítja az izgatottságot; az Akadémia utcai székházba szorultunk vagy oda bújunk már harmadik napja, hírek szíttak bennünket, zagyva, rémületes és boldogító hírek; riogattuk egymást. Értelmes tanácskozássra alig kerülhetett sor: vágattunk volna az események után, vagy húztuk volna vissza; voltak órák, amikor minden megszólalást okosnak éreztünk, máskor mindet megalkuvónak, antidemokratikusnak. Cselekedni kell, sürgősen cselekedni, hajtogattuk, vagy azt, hogy döntésre kell jutnunk, elvtársak! Minden elszalasztott perc bennünket vádol, de ordítóva, felindultan is toporogtunk. A mozdulatok kapkodóak, sok a felesleges gesztikulálás, felpattanás – telefonálni sincs időnk, előttünk egy nemzetnek sorsa áll. Hátul kiismerhetetlen arckifejezéssel ült és hallgatott Mikoján és Szuszlov. Figyelték a rémüldözést, a beszorultságot, nevetséges gyakorlatlanságunkat. Azt kérik, hogy írjam meg, amire emlékszem azokból az októberi napokból, de lám, belefogtam, és bágyadt hangulatidézésnél többre nem jutottam. S hogy nekem éppen a huszonhatodikai délelőtt a legsűrűbb, legemlékezetesebb – ez esetleges. Felidéződnek epizódok, amelyekről tudom, hogy huszonötödikén vagy huszonnyolcadikán történtek, de mind igyekszik oda, abba a délelőttbe épülne, s nekem folyvást újra kell gondolnom, hogy is volt. Az emlékezettemmel bajlódás személyes ügy, és mégis: meg kell fejtenem, miért ez a zavar, és racionális magyarázatot adni. A fáradtság bizonyára különböző módon hatott ránk, volt bágyasztó és élénkítő hulláma, akár az éhezésnek: kifényesednek a dolgok, az érzékelés olykor fájdalmas; egyeseket apatikussá tett, mások a saját hangjuktól reméltek ébren maradást – ezt nem

ismétlem, nem akarok a felkérésre lírai választ adni. De mit meséljek el? A tényeket tudják, bármelyik huszonéves is kikutathatja, ha érdekli annak az időszaknak a valóságos története. Mit várnak tőlem? Gyakoroljak önkritikát? Bocssássanak meg, nem sértegetni akarok, hisz láthatják: nehezen találok hangot, szerepet. Bevallom, újra és újra azon tűnődöm: miért fordultak hozzám, mit várnak tőlem, pontosabban: mit gondolnak rólam. Igen, csillapíthatatlanul kíváncsivá tettek a felkérésükkel. Önök nem az ötvenhatos eseményekről akarnak hallani egy tanútól. Az a gyanúm, inkább tudni szeretnék, hányadán állnak velem. Persze ez így nagyképűségnek tűnik. Miért feltételezem, hogy a személyem, a jelenlegi gondolkodásmódom bárkit is érdekel? De hiszen megkerestek. Azt mondták, rendkívüli munkát, áldozatot kérnek tőlem. A hiúságomat legyezgették, hogy csak néhány, szavahihető tanút választottak, s hogy a vallomásokat a jövő számára akarják eltenni. Az összegyűjtött kéziratot elhelyezik a Széchényi Könyvtár zárt anyagai közé, de így mégis meglesz. Vállalom-e, hogy ingyen, pusztán három fiatalember kapacitálására nekifogok, leírom azt, amiről úgy vélem, fontos lehet az eztán felnövőknek. Megpróbálom. Nem kellett volna szabadkozniuk, és bizonygatni, hogy ezzel a kézirattal nem veszélyeztettem a beosztásomat; sokkal több kétellyel ülök ennél az íróasztalnál, semhogy ravaszkodjak; ma már talán reflexesen sem védem a pozícióm. Nem tudom. De azt sem szeretném, ha önök döntenének helyettem. Nem akarok szemforgató módon áldozattá válni. Figyelik: locsogok csak, halasztanám a választ, de micsoda büntetés, hogy újra és újra leleplezem magamat. Október huszonhatodikán délelőtt, s aztán is pár napon át, hittem abban, hogy a mi cselekedeteink, jó vagy rossz döntéseink következménye lesz a kialakult helyzet. Hogy a nemzet sorsa a kezünkben van. Életem során ezt többször így gondoltam, s ma, anélkül, hogy egyetértenék vagy akár csak képes lennék elfogadni a 'kiábrándult harcos' magatartását, igen, ma végül is úgy látom, balekok voltunk, amatőrök, a történelem dilettánsai. Snagovban (vagy talán már a Fő utcai fogdában) eszembe jutott a szívemnek kedves, pátoszos kijelentés, hogy 'az istenek a győztes ügyet pártolták, Cato a legyőzöttet'. Még az ítélethirdetéskor is elismételtem magamnak, és kimondatlanul is valami erkölcsi fölényt éreztem. Nem a

győzelem bizonyítja egy küzdelem igazságosságát. Újból a börtönben, megint számot vettem a történetekkel – az ártatlanságunkban pillanatig sem kételkedtem, 'többet nem tehattünk'; ez jó volt, szerencse, mert ez adott erőt, hogy mindvégig a szabadulás utáni időre készüljek. Annyira ártatlannak tudtam magam, hogy lehetségesnek tűnt az együttműködés a konszolidáló hatalommal. Azt is láttam, hogy a vad megtorlás mellett a legfontosabb, vagy inkább az egyetlen érzékelhető program az 'ellenforradalom'-nak minősített felkelés szelídebb követeléseinek megvalósítása lett. Ez még mindig mellébeszélés. Izgatottak voltunk akkor az Akadémia utcai székházban, és féltünk, mert szinte semmi sem múltott rajtunk. Erőtlenek, program nélküliek voltunk, lehet, de nem azért. Az utcán peregetek az események, és Moszkvában folyt a számunkra még mindig rejtélyes erőjáték; mi alulról és felülről is félresöpörhetőek voltunk. És a szó igazi értelmében majdnem ártatlanok. Ne értsenek félre! Mai önmagamnak szóló kritikám nem ezt az ártatlanságot vádolja. Nem. Ha akkor, huszonhatodikán tudtam volna, hogy már minden eldőlt, vagyis hogy csak egyféleképpen dőlhet el, úgy, ahogy mindig szokott, ha tudtam volna, hogy mi újra balekok leszünk, becsapottak, bűnbakok, nos, most azt kívánom, bárcsak még ártatlanabb lettem volna. Akkor már igazán, teljesen. Ne kérdezzék, hogy az gyakorlatilag mit jelent. Nem tudom, nincs erről tapasztalatom. Csak az utóbbi években szeretném korrigálni a múltat. Nem áldozat tőlem a visszahajlás, a szembesülés, amúgy is ezt teszem. És nekem nagyobb szükségem volna ma az önök véleményére, mint a jövőben majd azoknak az ifjú kutatóknak az én feljegyzéseimre. Őszintén szólva azt hiszem, önekik egyáltalán nem lesz rám szükségük. Bármilyen fájdalmas, mégis kívánom, hogy ne tapasztaljanak meg semmit a mi dilemmáinkból. Legyen idegen nekik ez az őrlődés. De önökkel másképpen van. Ha félretolnak bennünket, egészen sivár és szűkös mezőt látnak; bár ebben is tévedhetek. Milyen mohón elszívtuk maguk elől még a levegőt is. Nem maradt világfordító vágyuk. Vagy én ezt nem érthetem? Próbálják elképzelni azt a huszonhatodikai délelőttöt! Okos, ironikus mosolyukba vegyítsenek azért valami megértést! Alig egy hónappal később a Rákóczi-ról elnevezett katonai akadémia épületébe vittek, onnan aztán a romániai Snagovba. Tudják, hiszen ezek tények. Nem

találgatom, hogy mi történt volna, ha Münnich javaslatát elfogadjuk. Nem tartom kizártnak, hogy ugyanez: fogság, elhurcolás, ítéletek – s még megalázottabban éljük át. Az a bizonyos ártatlanság, amelyre sokszor vágyakozom, ott majdnem maradéktalanul a miénk volt. Azt mondtuk: nem. Ma ez öröm nekem. Nem, nem, nem. Semmi alku, semmi politikai józanság. Tiszta lettünk. Bátrak, egyértelműek. És tudják, mi történt még akkor? Politikailag kivégeztük magunkat. Hősi halottak lettünk. Kiiktathatók végképp. És ezzel együtt megfosztottuk magukat is attól, hogy történelmet csináljanak, hagytuk, hogy múlt nélkülivé legyenek. Hogyan mondhatnám a 'földnélküli' mintájára, hogy kiforgatták a maguk nemzedékét, elvették az időtámasztékaikat. Nekem szégyen ez, önöknek..., bocsássanak meg. Az egészhet újra kellene kezdenem. Megpróbálom majd, később."

4.

„Neked is fárasztó napod lesz holnap. Nem zavarunk már. Feküdj le!”, mondja Tünde Margitnak, és a vendég elvörösödve leejti az üres likőröspohárkát, felállna, hisz hallja, türelmetlen utasítás ez, nem gyöngéd ajánlás. Nehézkesen emeli a csípőjét, s minél inkább igyekszik, annál sutább, kínosan vigyorog, mentegeti magát, „milyen késő van, istenem, hogy elszaladt az idő! Ti meg fáradtan figyelitek a fecsegésemet, de olyan jó volt elbeszélgetni kicsit... Olyan jó nálatok, úgy örülök, istenem, milyen kedvesek vagytok, annyira örülök...”; András kinyújtott karral kapaszkodik Tündébe, „húzzál föl!”, az aszszony durván lefejtí a kezét, „na, hagyjál!”, de ezt még Margit is játéknak láthatja, évődésnek „olyan kedvesek vagytok, annyira jó nálatok”. A visszautasítást András sem veszi komolyan, „húzzál föl!” Miért ne? Tünde tehetséges, szorgalmas, csupa lendület, csupa akarat, csupa ambíció..., én szószmötölös tudósocska vagyok... nálunk ez a megosztás, „húzzál föl”; Margit bután mosolyog, Tünde kimegy a szobából, de visszaszól, „ha ott ücsörögsz, Margit nem tud levetkőzni”.

Tünde a fürdőszobában vetkőzik, majd hálóingben jön ki, ilyenkor percekig ápolja magát, a mosdó melletti polcon vagy

ötven tégely, üvegcsé, flakon, bizonyára meggyőződés vezeti, hogy mikor melyikhez nyúljon. Ő is nézi magát a tükörben, kritikusan-elégedetten figyeli a bőrét, a szemöldöke ívét, mozog a keze, arclemosót lötytyint egy darab vattára, éjszakai krémmel leheletvékonyan bekeni a homlokát, állát, a nyakát is, de a tekintetét nem fordítja el. Mit gondol magáról? Az élettükről? Egy-egy csepp parfüm a hóna alá, a melle közé, a tarkójára – már nézni, kézbe venni is öröm az illatszert: Eau de Givenchy vagy Nina Ricci, ezeket a márkajelzéseket, a tégelek címkéit András kényszeresen is olvasgatja, mondja magában nap nap után, borotválkozás, törölközés közben. Olvassa, mondja magában, ahogy az utcai plakátok szövegét, újra és újra ugyanazokat. Most Tünde megdöbbenésére benyit a fürdőszobába, komédiázik, hogy keres valamit, a kérdő pillantást kikerüli, és megsimogatja az asszony meztelen fenekét; „mi az?, részeg vagy?“, de hát látnia kell, hogy csöppet sem részeg, nagyon is józan, szinte túl józan, s így előre megfontolt szándékkal tör valami jóra. „Gyere, ne vacakolj, gyere, már megágyaztam!” A sárga csíkos szaténpizsama esetlenül lóg rajta, minek ez? De ha Margit itt van a lakásban, mégsem hajkurászhatja meztelenül a feleségét. Persze úgy kellene, ebben a lakásban, ha már kétszemélyes az életük, legalább paradicsomkerti jeleneteket próbálhatnának. Tünde borzad a perverzitástól, és neki minden perverzitás. Ha hetekig nem ölelkeznének, azt is csak perverzitásnak tartaná. Tudja, hogy az ő korukban szükséges a nemi élet, helyesnek gondolja, hogy rendszeresek az aktusaik, és ezzel kész. Ágnes félt és szenvedett az első szeretkezésükkor, és később is, mint egy szűz lány, izgatottan és készségesen kínálta a testét, de a szenvedélye tartózkodó volt, behunyta a szemét, az ajkát harapta, mindig meghódítani való, akárha érintetlen lenne még; Tünde sietette, legyen vége, essenek túl mielőbb rajta, nem örömmel sóhajtott, hanem a kötelességteljesítés megkönnyebbülésével. És mégis jó vele. A legjobb ebben az életben. Ha erotikus álmai voltak, akkor is Tündét látta, vele ölelkezett, vele követte el a legképtelenebb perverzításokat. S ami elhessenthetetlenül maradt: a képzelődés, hogy mások hogyan csinálják; hogyan háltak a szülei, s hogy az anyja gondol-e arra, mennyire más volt Jóskaival, mint az első férjével. Domokosékat képzelte az

ágyban, és legtöbbször Kollárékat. Ezeket a képzelődéseket szégyellte, de csak azért is megtapadtak, gyötörték.

„Menjél ki, vagy állj a hideg víz alá!” Évek óta Tünde „hülyeségnek” tartja a nemi életről szóló elméleteket, minden tanítást, „perverz emberek szórakozása, honnan tudják, hogy kinek mi a jó!”, és nem játszik, „részeg vagy?” Ha András megvárná, amíg felveszi a csipkeszegélyes, hímzett hálóingét, amíg befejezi a pepecselést, s csak azután venné a karjába, vinné ünnepélyesen a hálósobába, ha nyugodtak lennének a mozdulatai, Tünde talán mosolyogva hagyná. Az szép; de a szenvedélytől kapkodó, forró lehelettel tolakodó, kótyagos hím riasztja. „Normális vagy? Elmúlt éjfél!” Meg kellene értetni vele, hogy most nem tagadhatja meg magát. De hogyan? Nincs értelme, nem tudok tovább élni, még egy ilyen napot nem akarok végigzötyögni. Nem! Le akarok merülni, elbújni, semmi mást nem akarok, csak azt, hogy befogadj, és aztán alhassam. A lihegése-fuldoklása taszító, világosan látja, hogy minél inkább akarja, Tünde annál fagyosabb és kérlelhetetlenebb lesz. Sírjon? Könyörödjön? Undorodni fog a részegnek hitt erőszakoskodástól. Különben sem szólhat, meg sem mukkanhat, hisz nincsenek egyedül. Lefeküdt, nyakig húzta a takarót, rázta a hideg és forróság gyötörte. A lepedőt markolta, és egyetlen szót: „akarom, akarom”; akár az állat. Eloltotta a lámpát, és várt. Legalább a szokott környezet ne dühítse: a rózsaszín tapéta, a zöld selyemernyő, a plüss macska. Nem. A szemét is becsukta, mindez ne legyen. Fellázadt a nagy gonddal kialakított élet ellen, és remegő szájjal, hangtalanul formálta a szót: „akarom.” Tünde bejött, talán elégedetten úgy vélte, hogy András lehült, leteperte a fáradtság, elaludt, mint egy gyerek; kecsesen kibújt a papucsából, felhajtotta a takaróját, a fölötte gomolygó Givenchy vagy Nina Ricci vagy akármi ismerős volt és mégis új, felkavaró. Amikor Tünde elhelyezkedett, kinyújtott lábbal, háton fekvé aludni készült, lustán, mintha a francia tengerpart homokján kínálná magát a napnak, András letépte a takaróját, és rávetette magát. Ezt sohasem próbálta: izzadt tenyerével, a hímvestzőjével fesztette az asszony combját, „akarom”; Tünde öklelve védekezett, és undorral sziszegte: „mit akarsz?” Azt akarta, azt, oda térni, oda veszni, elveszteni a jobbik, a rosszabbik énjét. Mindet. Mennyire érzéketlen, semmit sem ért, „mit akarsz?”,

milyen szikkadt a képzelete, hogy csak ismételteti: „Megőrültél? Mit akarsz? Részeg vagy!” Néhány másodpercig birkóztak, az ágyéka melege, nedvessége, illata már érezhető, és tudta, kívülről megítélte, hogy csakis vesztes lehet. Tünde utálkozva lökte, taszította, „te állat”, és megütötte.

Háttal feküdtek aztán egymásnak, szapora lélegzésük szokatlan ebben a feldíszített hálósobában. Vér, álombeli tengernyi vér és valóságos vér is volt már. Reggelre majd ezt is elfelejtik, elfedik. A fáradtság, a zsúfolt, idegőrlő nap mindent megmagyaráz, de élni kell tovább, pergetni, tenni. Sohasem céloznak erre a vad rohamra, Tünde közönyös arccal ébred, várja a kávé, a begyakorolt rendet, s ő sem kér bocsánatot, nem simogatja meg félszeg mosollyal a felesége haját, nem tesz szemrehányást. Minek? Úgyis áttörhetetlen. Réseket ne remélj, vagy maradsz, vagy elmész örökre, végleg, egészen.

Lihegett, de nem rázta a zokogás, nem fázott, nem izzadt. Összehúzódni, töppedni, valahogy mégis aludni, nincs semmi jó, csak aludni, álomtalanul, mélyen aludni, az sem jó, de mondani, motyogni, kimondani, aludni.